

C A E S A R

Războiul gallic
Războiul civil

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

VOR APĂREA

A. OTEȚEA

Renașterea

N. LASCU

Cum trăiau romanii

POLIBIOS

Istoria

CAESAR
RĂZBOIUL GALLIC
✦
RĂZBOIUL CIVIL

C. IULII CAESARIS

BELLUM GALLICUM

*

BELLUM CIVILE

C. I U L I U S C A E S A R

RĂZBOIUL GALLIC
*
RĂZBOIUL CIVIL

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI, 1964

Studiul introductiv și indice
CICERONE POGHIRC

Războiul gallic, traducere, note și indice
JANINA VILAN UNGURU

Războiul civil, traducere și indice
ELISABETA POGHIRC

Note
CICERONE POGHIRC

Puţine dintre marile personalităţi ale istoriei au stîrnit în jurul lor atîtea discuţii pasionate ca Caesar, menţinîndu-se permanent în atenţia nu numai a specialiştilor, ci şi a tuturor oamenilor de cultură în general. Permanenţa acestei dispute a prevăzut-o contemporanul său Cicero, care îi spunea: „Mare va fi disputa despre tine chiar printre generaţiile care vor veni, aşa cum a fost şi printre noi, căci unii vor ridica în slăvi cu laudele lor faptele tale, alţii, probabil, îţi vor reproşa unele lucruri...“¹. Tacitus relatează că la înmormîntarea lui Caesar unii contemporani considerau uciderea lui ca cea mai mirşavă dintre crime, alţii ca cea mai frumoasă faptă², încît pe bună dreptate, la scurtă vreme după aceasta, Titus Livius spunea că nu ştie ce le-a fost mai de folos romanilor: naşterea sau moartea lui Caesar³.

¹ Cicero, *Pro Marcello*, 9, 29; el îl sfătuia ca în acţiunile sale să aibă în vedere tocmai generaţiile viitoare, care „te vor judeca după multe secole şi nu ştiu dacă nu mai imparţial decît noi, căci te vor judeca fără dragoste şi dezinteresată şi în acelaşi timp fără ură şi fără invidie“. Cicero se înşela în această privinţă, căci, după cum se ştie, disputa a rămas şi astăzi la fel de aprinsă.

² Tacitus, *Annales*, I, 8.

³ Asupra părerii contemporanilor (mărturiile anilor 60—44) despre Caesar, vezi H. Strassburger, *Căsar im Urteil der Zeitgenossen*, *Historische Zeitschrift*, 1953, nr. 175, pp. 225—264; vezi, de asemenea, Fr. Gundolf, *Cäsars Gestalt im Altertum*, „Humanistisches Gymnasium“, 1924, pp. 97—110. Date interesante asupra soartei faimei lui Caesar de-a lungul timpului se găsesc în numeroase alte lucrări ale lui Gundolf dedicate acestei teme (*Caesar, Geschichte seines Ruhms*, Berlin, 1924; *Caesar im 19. Jahrhundert*, Berlin, 1926; *Zur Geschichte von Cäsars Ruhm*, NJM, 1930, pp. 369—382); ele sînt, din păcate, scrise în tonul neştiinţific de exaltare a rolului personalităţii, a „eroului“. specific epocii.

De atunci și pînă astăzi admiratorii fac din el o ființă aproape supraumană⁴, un zeu, în timp ce adversarii văd în el un tiran sau, în cel mai bun caz, după expresia unuia dintre ei, „un ratat de geniu“. Laudele, ca și imputările care i se aduc, găsesc justificare în' persoana, ca și în activitatea sa, care îmbrățișează o întreagă epocă, una din cele mai frămîntate epoci ale istoriei. Numele lui a devenit un substantiv comun (cezar, Kaiser, царь) și denumirea unei forme de guvernămînt (cezarismul). Permanența și violența pasiunilor stîrnite de această problemă se explică prin faptul că discuția în jurul persoanei lui Caesar este, de fapt, disputa veșnică dintre tiranie și libertate, înțeleasă de fiecare epocă în felul ei. Înțelegerea mai adîncă a activității lui și a influenței pe care a exercitat-o asupra epocii nu poate rezulta nici din acceptarea necondiționată, nici din negarea absolută și apriorică, ci numai din încadrarea omului și a faptelor sale în mijlocul acelor forțe sociale și evenimente istorice al căror produs este.

IZVOARELE

Epoca lui Caesar este una din cele mai bine cunoscute din istoria Romei. Asupra ei s-au păstrat din antichitate o serie de scrieri, nu toate însă de aceeași valoare. Regretabilă este mai ales pierderea unor importante izvoare contemporane. Documentul principal în această privință îl constituie chiar operele lui Caesar, singurele care descriu în mod sistematic și amănunțit o bună parte a evenimentelor vremii. Ele reprezintă însă, nu trebuie să uităm, punctul de vedere al lui Caesar asupra acestor evenimente⁵.

Interesante date asupra stării sociale la Roma în acea vreme găsim în opera lui Sallustius. Referire directă la Caesar nu apare însă decît în *Despre Conspirația lui Cati-lina*, unde se dau date prețioase asupra rolului lui Caesar

⁴ R. S. Conway, *Julius Caesar: man or superman?* QR, 1933, pp. 21—38.

⁵ Asupra obiectivității operei lui Caesar, vezi mai jos p. 68.

în aceste evenimente, se face un portret al acestuia (cap. 54) și se reproduce (prelucrat, desigur) discursul lui Caesar în senat în această împrejurare. Valoroase sînt de asemenea, pentru ilustrarea mentalității predominante în rîndurile popularilor, cele două scrisori (considerate de unii ca apocrife) adresate lui Caesar de către Sallustius⁶.

O sursă deosebit de prețioasă o constituie unele discursuri și mai cu seamă scrisorile lui Cicero. Reflectînd poziția republicană a autorului lor, ele permit verificarea afirmațiilor adeseori tendențioase ale lui Caesar, aduc nenumărate date noi, uneori intenționat trecute cu vederea de acesta, și permit datarea mai strictă, deseori pe zile, a evenimentelor. Printre scrisorile lui Cicero s-au păstrat și cîteva de ale corespondenților săi și chiar cîteva scrisori autentice ale lui Caesar însuși. Ele au însă dezavantajul de a nu constitui o expunere sistematică și completă⁷.

Numeroase alte lucrări contemporane s-au pierdut. Știm astfel că doi partizani și colaboratori ai lui Caesar, Caius Balbus și Caius Oppius, i-au scris biografia. Dispariția operelor lor nu constituie, probabil, o pierdere prea importantă, întrucît ele erau apologii necondiționate ale persoanei acestuia. Regretabilă este mai ales pierderea unor opere de orientare republicană sau, în orice caz, mai independente. Printre acestea trebuie amintită istoria lui Asinius Pollio, care, fiind locotenent al lui Caesar și participînd direct la o serie de evenimente, a privit totuși cu ochi critic acțiunile generalului său. Valoarea operei lui ca document politic o putem constata fie și numai după cele cîteva referințe la ea din operele scriitorilor de mai tîrziu.

A dispărut, de asemenea, opera lui Tanusius Geminus, contemporan și adversar al lui Caesar, ca și aceea a lui Q. Aelius Tubero.

Pierdute sînt și acele cărți din opera lui Titus Livius care se refereau la această epocă. Astăzi avem abia o vagă cunoștință asupra conținutului lor din niște rezu-

⁶ *Ad Caesarem senem de re publica.*

⁷ Asupra valorii corespondenței lui Cicero pentru cunoașterea realităților timpului, vezi N. I. Barbu, *Viața romană în scrisorile lui Cicero*, Editura Științifică, București, 1959.

mate (*periochae*), unele de câteva rînduri, făcute într-o epocă tîrzie⁸. Titus Livius era, după cum se știe, pompeian, admirator înflăcărat al republicii, deși a scris în timpul domniei lui Augustus. Valoarea operei lui în problema care ne interesează constă tocmai în atestarea punctului de vedere potrivit lui Caesar.

Dispariția multor opere cu pronunțat caracter republican trebuie pusă, fără îndoială, în legătură cu dictatura imperială. Știm astfel că opera istoricului Cremutius Cordus a fost arsă din porunca lui Tiberius, pentru că în ea Brutus și Cassius erau numiți „ultimii dintre romani“.

Izvoarele mai tîrzii sînt aproape fără excepție favorabile imperiului și, implicit, lui Caesar; numai întîmplător ele reflectă ici și colo și ideile opuse, atunci cînd urmează îndeaproape vreun izvor republican. În plus, scriindu-le cu mult mai tîrziu decît evenimentele la care se refereau, autorii lor, uneori străini (greci), nu erau implicați politic direct în evenimentele respective.

Astfel, Velleius Paterculus, care descrie în istoria sa și epoca lui Caesar, este istoricul de curte al împăratului Tiberius. Florus (secolul al II-lea e.n.) și Eutropius (secolul al IV-lea e.n.), autorii unor seci rezumate ale istoriei romane, sînt și ei partizani ai regimului imperial, scriind într-o epocă în care ecoul războaielor civile se stinsese de mult.

Suetonius, autorul vieților celor 12 împărați⁹, este tot un partizan al regimului imperial, deși biografiile lui conțin destule date care nu-i pun pe împărați într-o lumină favorabilă. Ceea ce este însă mai supărător la el este lipsa de atitudine critică față de izvoarele folosite.

Singurul ecou al scrierilor republicane asupra epocii lui Caesar îl constituie epopeea lui Lucan, *Pharsalia* (secolul I e.n.). Deși operă poetică, ea urmează îndeaproape evenimentele războiului civil propriu-zis¹⁰, oferind adesea

⁸ Vezi *periocha* 103—116, vol. V, Editura Științifică, București, 1964.

⁹ Vezi traducerea românească a operei apărută în Editura Științifică în 1958.

¹⁰ Titlul autentic al lucrării pare să fi fost identic cu cel al operei lui Caesar: *De bello civili*, constituind în intenția autorului o replică de pe altă poziție la opera acestuia.

posibilități de control și uneori chiar de completare a datelor lucrării lui Caesar. Scrisă de un aristocrat, evident nemulțumit de regimul imperial, opera lui ridică în slăvi idealurile și eroii republicani (Cato și Brutus în primul rînd). Ea constituie un document foarte prețios, întrucît reflectă adeseori izvoare republicane astăzi pierdute.

Un loc aparte îl constituie izvoarele grecești ale epocii lui Caesar: Appian, Plutarh și Cassius Dio, primii doi din secolul al II-lea e.n., ultimul de la începutul celui de-al treilea secol. Opera lui Appian, intitulată *Războaiele civile*, constituie un document de prim ordin¹¹. Deși inspirat în bună măsură din scrieri favorabile lui Caesar (uneori fiind, după expresia unora, mai cezarian decît Caesar însuși), el a folosit, după cum se vede, izvoare de prima mînă, astăzi pierdute. Ascuțitul său simț politic în înțelegerea evenimentelor și uneori sesizarea chiar a cauzelor economice ale acestor evenimente i-au atras admirația lui Engels¹².

Un material extrem de bogat și de interesant, cules din cele mai variate surse, îl conțin biografiile lui Plutarh¹³. Deși ele nu sînt istorie propriu-zisă (forma biografică și permanenta tendință moralizatoare, uneori de-a dreptul supărătoare, dovedesc acest lucru), ele constituie o utilă și comodă culegere a datelor și faptelor mai importante în legătură cu principalele personaje ale epocii. O problemă nedelegată încă o constituie aceea a surselor lui Plutarh, întrucît, după cum mărturisește el însuși¹⁴, nu știa suficient latinește pentru a putea consulta direct scrierile latine.

¹¹ Partea referitoare la epoca lui Caesar este cuprinsă în cartea a II-a. Traducerea romînească a lucrării a apărut în 1957 în Editura Științifică.

¹² K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, ed. 2, vol. II, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 430.

¹³ Biografiile care interesează problema sînt, în afară de viața lui Caesar, viețile lui Pompeius, Cato, Cicero, Brutus și Antonius. Vezi traducerea romînească a vieții lui Caesar apărută în Editura Științifică în 1957 și studiul introductiv al prof. N. I. Barbu (pp. 99—110).

¹⁴ Plutarh, *Viața lui Demostene*, 2.

O sursă valoroasă este de asemenea *Istoria romană* a lui Cassius Dio, care în partea ce ne interesează (cărțile XXXVII—XLIV) pare să fi fost inspirat mai ales din surse republicane. Din păcate, și aceasta s-a păstrat doar sub forma unor rezumate și excerpte târzii.

Dintre izvoarele citate, singurele monografii dedicate exclusiv lui Caesar sînt biografiile scrise de Suetonius și Plutarh.

Deși incomplete și uneori contradictorii, toate aceste izvoare ne dau posibilitatea să ne formăm o imagine destul de clară despre viața și epoca lui Caesar¹⁵.

EPOCA¹⁶

Vremea în care și-a desfășurat activitatea Caesar a fost una din cele mai frământate epoci din istoria Romei, epoca sfîrșitului republicii și a primelor încercări de instaurare a imperiului. Pentru a înțelege evenimentele complicate și contradictorii care au dus la această schimbare, precum și rolul unor personalități de seamă ale vremii, ca Caesar, Pompeius, Cato, Cicero, trebuie avute în vedere cîteva lucruri esențiale.

Cînd vorbim aici de republică, nu trebuie să uităm că ea era departe de a fi sinonimă cu democrația. Republica romană era net aristocratică, o formă de guvernă-

¹⁵ Un istoric critic al cercetărilor moderne asupra lui Caesar vezi la N. A. Mașchin, *Principatul lui Augustus*, București, 1954, pp. 54—59. Dintre monografiile mai recente dedicate lui Caesar cităm doar A. Ferrabino, *Cesare*, Florența, 1945; G. Walter, *César*, Paris, 1947 (trad. engleză New York, 1952; germană Stuttgart, 1955); M. Gelzer, *Caesar, der Politiker und Staatsmann*, ed. 6, Wiesbaden, 1960; A. Duggan, *Julius Caesar*, Londra, 1961. Pentru istoriografia dintre cele două războaie mondiale vezi P. Fabre, *Vingt années d'études sur César*, în *Mémorial des études latines... offerts à J. Marouzeau*, Paris, Les Belles Lettres, 1943, pp. 215—231, iar pentru stadiul actual al cercetărilor asupra lui Caesar vezi M. Rambaud, *César* în *Actes du Congrès de Lyon de l'Association Guillaume Budé* (1958), Paris, Les Belles Lettres, 1960, pp. 205—238.

¹⁶ Asupra întregii epoci, vezi, în afara tratatelor generale de istorie, mai ales lucrarea fundamentală a lui Ronald Syme, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939.

mint prin care aristocraţia romană, sub instituţii republicane şi aparent democratice, deţinea puterea politică reală, asigurându-şi dominaţia economică. Interesele economice ale marilor proprietari de sclavi şi formele politice de înfăptuire a lor au întâmpinat pe plan politic întotdeauna o opoziţie înverşunată din partea păturii sărace şi mai ales a micilor proprietari de pământ. Istoria instituţiilor sociale, a formelor de organizare politică a Romei este istoria luptei neîntrerupte dintre patricieni şi plebei, în care primii caută să-şi asigure posturile-cheie în conducerea statului (consulatul, pretura, guvernarea provinciilor), iar ceilalţi încearcă să smulgă aristocraţilor o parte din putere, să instituie noi magistraturi sau să capete acces la cele rezervate exclusiv patricienilor şi să promulge legi prin care să reducă drepturile magistraturilor aristocratice şi să asigure apărarea intereselor proprii. Când acest lucru le reuşeşte, ca în cazul instituirii tribunatului plebei (494 î.e.n.), care, prin dreptul său de *veto*, limita în mare măsură puterea aproape absolută a consulilor, senatul, ca exponent al aristocraţiei, găseşte noi forme care să contracareze efectul legilor şi magistraturilor plebeiene, cum era acel *senatus consultum ultimum*, prin care consuli erau investiţi cu puteri dictatoriale, împotriva cărora dreptul de *veto* al tribunului devenea nul.

Deşi consulatul este în principiu accesibil plebei încă din anul 367 î.e.n., realizarea practică a acestui fapt rămîne permanent o excepţie şi plebeii ajung consuli de obicei abia în momentul cînd, prin averea şi interesele lor economice, au şi trecut de partea aristocraţiei. În plus, pentru mai multă siguranţă, după ce consulatul a ajuns accesibil plebeilor, senatul a luat consulilor puterea judiciară, deosebit de importantă pentru litigiile economice şi politice, şi a transferat-o pretorului. Tot astfel, pentru a slăbi puterea edililor plebei, ajutor preţios al tribunilor plebei, senatul creează edilitatea curulă, rezervată patricienilor. Chiar în forma aparent cea mai democratică, aceea a alegerilor, aristocraţia îşi luase toate măsurile pentru ca majoritatea zdrobitoare a plebei să rămînă şi aici neputincioasă. Alegerea magistraturilor superiori — consuli, pretori, cenzeni — se făcea în comiţiile centuriate, prezidate de un consul (uneori dictator sau interrege), în

care majoritatea era asigurată aristocrației, căci centuriile formate din oamenii mai bogați votau primele și aveau majoritatea voturilor, așa încît votul centuriilor de oameni mai săraci, care cuprindeau ca număr de membri marea majoritate a poporului, rămîneau întotdeauna în minoritate la vot. Comițiile tribute, convocate în general de tribunul plebei (în care caz se numeau *concilia plebis*) și în care plebea avea cuvîntul hotărîtor, alegeau doar pe tribuni, cvestori, edili și magistrații inferiori. Forța lor o constituia mai cu seamă dreptul de a vota legi (plebiscite), care de la o anumite epocă nu mai aveau nevoie de sancțiunea senatului. Cum însă tribunii plebei erau departe de a reprezenta întotdeauna interesele maselor populare, iar pe de altă parte alegătorii, în majoritate oameni lipsiți de mijloace de trai, erau cumpărați de candidații bogați, eficacitatea comițiilor tribute era adesea foarte relativă.

Dezvoltarea sclavagismului, concentrarea proprietății agrare sub formă de mari latifundii, dezvoltarea comerțului pe baza producției agricole a marilor latifundii sclavagiste și a produselor meșteșugărești realizate în ateliere, care foloseau în primul rînd mîna de lucru servilă, au dus la continua sărăcire a micilor proprietari de pămînt și de sclavi, la îngroșarea păturii de *proletarii* (cetățeni liberi lipsiți de proprietate). Aceștia, neputîndu-și cîștiga existența muncind în schimbul unui salariu pe marile latifundii sau în ateliere, întrucît munca lor era aici concurată de mîna de lucru aproape gratuită a sclavilor, erau siliți să-și ducă viața din împărțirile de grîne pe care le făcea statul celor săraci (ca o supapă de siguranță pentru a mai potoli nemulțumirile), precum și vînzîndu-și votul aceluia candidat care se arăta dispus să plătească mai mult. După reforma militară a lui Marius, prin care și acești *proletarii* aveau dreptul de a fi înrolați în armată, ei mai căpătără o posibilitate de existență: solda militară pe timpul serviciului și speranța căpătării unui lot de pămînt la încheierea stagiului.

Dependența economică a imensei majorități a plebei de aristocrație luase, de altfel, la Roma de multă vreme forme specifice, închegîndu-se în instituția patronatului și

a clientelei¹⁷. Lipsit practic de drepturile politice reale, plebeul era nevoit să se pună, în calitate de client, sub protecția unui aristocrat (*patronus*), care prin influența lui putea să-l apere în diferitele litigii și mai ales în conflictele juridice cu cămătarii la care era nevoit să recurgă pentru a-și putea susține existența. Dacă într-o epocă mai veche clientul era cel care îl ajuta și material pe patron, fiind obligat să-i facă daruri periodice cu diverse ocazii sau să-l și împrumute cu bani în momentul când acesta avea nevoie, după ce dezvoltarea sistemului sclavagist a dus la concentrarea mijloacelor materiale în mâinile citorva familii de aristocrați și cavaleri și la aproape totala sărăcire a majorității plebei, clientul nu numai că nu mai are din ce îl ajuta pe patron, dar ajunge să fie întreținut de acesta, ducând o existență parazitara. În schimbul pomenilor și al protecției patronului, clientul nu-i putea oferi acestuia, după cum remarca Cicero, decât votul său în alegeri, sprijinindu-l să obțină magistraturile rivnite.

Antagonismul esențial al societății sclavagiste nu era, desigur, conflictul dintre patricieni și plebei, ci acela dintre clasa proprietarilor de sclavi în întregimea ei și cei pe spatele cărora trăiau toți aceștia, sclavii. După cum se știe însă, sclavii nu aveau o formă de organizare și o ideologie proprie, nemulțumirile lor manifestându-se doar din când în când sub forma unor conflicte individuale cu propriul lor stăpîn sau sub aceea a unor răbufniri oarbe de mari răscoale de sclavi, care zguduiau din temelii orînduirea sclavagistă, dar nu duceau și nu puteau să ducă la înlăturarea ei și la instaurarea unei forme de guvernămînt în care clasa celor care munceau, sclavii, să aibă conducerea. Acest lucru s-a oglindit și în marea răscoală a sclavilor de sub conducerea lui Spartacus (74—71 î.e.n.), cînd răsculații au reușit pentru moment să înfrîngă armatele consulilor, dar n-au fost în stare să găsească o formă politică proprie, capabilă să le asigure dominația. În general, sclavii erau, după expresia lui Lenin, simpli pionii în mîinile stăpînitorilor, care îi foloseau unii împotriva altora

¹⁷ Asupra lor vezi N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus* (trad. din limba rusă), București, 1954, pp. 14—15.

în conflictele dintre ei¹⁸. Pe plan politic și ideologic, antagonismul dintre sclavi și stăpîni se reflectă mai degrabă sub forma conflictelor dintre diferitele pături ale clasei oamenilor liberi¹⁹.

Lupta pentru putere dintre patricieni și plebei a fost dusă multă vreme în forme mai mult sau mai puțin legale. Cînd însă contradicțiile economice dintre cele două pături ale clasei proprietarilor de sclavi au ajuns la maximum, lupta politică a luat forme violente, transformîndu-se în război civil. Cu această ocazie, dedesubturile economice ale conflictelor politice de pînă atunci ies mai evident la iveală. Problemele esențiale în jurul cărora se ducea lupta plebei în aceste împrejurări erau împărțirea pămînturilor și anularea datoriilor. Primele răbufniri violente de mari proporții pe aceste teme au avut loc pe vremea Gracchilor (a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.). Pînă la această epocă aristocrația era singura pătură a societății romane care posedea o adevărată organizare politică sub forma senatului și a magistraturilor pe care le deținea și prin care dirija viața publică. Apărîndu-și interesele proprii, ea acționa totuși în epoca veche, în linii mari, ca reprezentantă a intereselor întregii clase a oamenilor liberi, a întregului *populus Romanus* în lupta împotriva sclavilor, ca și a popoarelor străine pe care le subjugă. Abia în perioada Gracchilor plebea și păturile populare în general încep să se manifeste din ce în ce mai organizat în lupta politică, afirmîndu-și tot mai hotărît interesele proprii, specifice.

În această perioadă, în urma îndelungatului proces de scindare tot mai accentuată a clasei oamenilor liberi în două pături cu interese vădit contradictorii, patricieni și plebei, încep să se contureze net două grupări politice

¹⁸ Vezi V. I. Lenin, *Marx-Engels-marxism*, ed. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 428; vezi și frecvențele cazuri de înarmare a sclavilor în luptele dintre Marius și Sylla, ca și în cursul războiului dintre Caesar și Pompeius (la Caesar, *Războiul civil*, I, 24, nota 122 etc.).

¹⁹ Vezi K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 240: „... În vechea Romă lupta de clasă se desfășura numai în sînul unei minorități privilegiate, între bogații liberi și săracii liberi“.

opuse: optimații și popularii²⁰. Optimații, care s-au intitulat singuri „cei mai buni“ (*optimi*), erau reprezentanții intereselor vîrfurilor clasei dominante, în primul rînd ale aristocrației senatoriale, urmărind menținerea vechilor privilegii și reprimarea oricăror încercări de democratizare a conducerii statului. Prin opoziție cu ei, popularii erau cei care în lupta politică acționau ca apărători ai intereselor unor mase mai largi, ale plebei în primul rînd²¹.

Spre deosebire de demosul atenian, care în perioada înfloririi democrației sclavagiste participa direct și activ la conducerea statului, plebea romană era departe de a avea conștiința politică a acestuia, fiind un participant mult mai pasiv la evenimentele care se petreceau în jurul său, înșelată cele mai adesea în buna sa credință²².

Oricît ar părea de ciudat, conducătorii partidei populare nu se recrutau în general, așa cum ne-am aștepta, din rîndurile plebei, lipsită prin condiția ei de adevărata putere politică.

Cu excepția lui Marius, majoritatea conducătorilor popularilor — Gracchii, Cinna, Clodius, Caesar însuși — se trăgeau din vechi și ilustre familii aristocratice. Reformele politice ale Gracchilor, reprezentanți ai forțelor populare, erau opera unei minți treze și a unei înalte conștiințe cetățenești, care, ridicîndu-se deasupra interesului meschin și egoist al păturii privilegiate, aveau în vedere interesele mai largi ale întregului popor roman (înțeles în sensul antic, ca totalitatea oamenilor liberi), urmărind întărirea republicii²³. Încercarea lor a dat greș, întrucît forma economică pe care căutau s-o învie (mica proprietate agricolă) și forța socială legată de ea (țărăniimea liberă) erau condamnate la pieire. Epoca imediat

²⁰ Cf. S. L. Utčenko, Идейно-политическая борьба в Риме накануне падения республики, Москва, 1952, pp. 21—22, 31, 34.

²¹ Pentru caracterizarea popularilor vezi N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, p. 12 și urm. și 20. Dintre izvoarele antice deosebit de importante sînt cîteva locuri din Cicero, în primul rînd *Pro Sestio*, 96, *Ad Atticum*, II, 19, 2 și 20, 4.

²² Vezi S. L. Utčenko, *op. cit.*, p. 21 și urm.

²³ Vezi N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 15, și M. E. Sergheenko, Земельная реформа Тиберия Гракха и рассказ Аппиана, în „Вестник Древней Истории”, 1958, nr. 2, pp. 150—156.

următoare a adus victoria definitivă a marii proprietăți. Asistăm în perioada următoare Gracchilor la o treptată degradare politică și, ca urmare, morală a plebei romane, de la situația demnă de cetățean liber, pe care i-o dădea mica ei proprietate și faptul că trăia din munca proprie, pînă la starea înjositoare a lumpenproletariatului din epoca răsturnării republicii, simplu parazit al societății, mai puțin angrenat în procesul producției chiar decît trîndavul stăpînitor de sclavi²⁴. Acest fapt se oglindește chiar și în evoluția lozincilor promovate de partida popularilor: dacă în epoca Gracchilor obiectivul principal al luptei era problema pămîntului, a menținerii micii proprietăți, în epoca următoare principală este anularea datoriilor și împărțirea de grîne, împărțirea de pămînturi fiind mai mult o manevră abilă a păturii suprapuse, prin care înlătura din Roma elementele turbulente, supărătoare. Plebea continuă și acum să-și formuleze pretențiile, dar acestea nu mai țin de repartitia proprietății, de postularea unui rol determinat în procesul de producție, ci numai de repartitia produselor. În esență, ea a fost scoasă în afara luptei politice fundamentale. Ca urmare a acestui fapt, plebea a devenit o simplă masă de manevră în mîinile unora dintre reprezentanții aristocrației aflați dintr-o pricină sau alta în conflict cu restul păturii din care făceau parte. Conducătorii popularilor sînt în această vreme, de obicei, nobili scăpătați, înglodați în datorii de pe urma ambițiilor politice nemăsurate sau chiar a desfrîului, cum a fost Clodius și, în anume măsură, Caesar însuși. Nereușind prin mijloacele obișnuite să-și refacă situația și să pună mîna pe putere, ei manevrează cu abilitate tulburările plebei, speculînd năzuințele ei pentru a-și înfrînge adversarii lor politici. Grăitor pentru felul cum aristocrații „populari“ foloseau plebea ca pe o trambulină pentru propria lor ascensiune politică este cazul lui Clodius, care, născut dintr-una din cele mai vechi și mai vestite familii patriciene (ginta Claudia, care dăduse pe Appius Claudius Caecus), și-a „vulgarizat“ numele din Claudius în Clodius și s-a lăsat adoptat de

²⁴ Vezi caracterizarea plebei, mai ales cea din Roma, la S. L. Utcenko. *op. cit.*, pp. 19, 51.

un plebeu (cu sprijinul lui Caesar, mare pontif pe atunci) pentru a putea ajunge tribun al plebei. „Popular“ este în această perioadă mai degrabă sinonim cu „demagog“²⁵. Populari sînt deci acei patricieni care nu intrau în grupa oligarhică, cu care interesele lor îi puneau în conflict. Vrînd să slăbească puterea oligarhiei și să restabilească autoritatea senatului în întregimea lui și a comițiilor, iar de cele mai multe ori urmărind scopuri pur personale, ei făceau apel la plebea neangajată prin clientelă, pe care, neputînd-o atrage prin mijloace materiale, o cîștigau prin lozinci democratice, prin propuneri de legi favorabile etc. Adesea ei nu se sfiau să facă apel chiar la sclavi, atunci cînd nu mai aveau altă posibilitate. Ei eliberau uneori pe sclavii care luptaseră de partea lor, dar niciodată n-au arătat nici cea mai mică intenție de a desființa sclavajul ca instituție.

Dacă optimații erau reprezentanții păturii sociale celei mai avute, popularii nu reprezentau forme economice mai avansate, ci constituiau de obicei grupul dizident, de opoziție, al aristocrației. Așa se explică deseale treceri dintr-o grupare în alta în această vreme²⁶. Pompeius, care-și începuse cariera ca partizan al lui Sylla, deci optimat, luptă după aceea împotriva aristocrației, restaurînd vechea constituție republicană abolită de Sylla, ca în cele din urmă să moară luptînd în fruntea aristocraților împotriva lui Caesar. Cicero, cavalier ca origine, își începe cariera acuzîndu-i pe partizanii lui Sylla, luptă mai tîrziu pentru împăcarea între păturile sociale (*pax civilis, concordia ordinum*), pentru ca să devină către sfîrșitul vieții exponentul ideologic al reacțiunii aristocratice. În schimb Caesar, de cea mai nobilă origine, este exponentul consecvent al popularilor, cel puțin pînă în momentul cînd obține puterea. Cazurile de totală consecvență politică, fie și reacționară, de tipul lui Cato, sînt foarte rare în această epocă.

Conflictul dintre cele două forțe politice, manifestat mai cu tărie pe vremea Gracchilor, a fost reluat cu și

²⁵ Vezi pasajele din Cicero citate la p. 15, nota 21.

²⁶ Asupra explicației acestui fenomen vezi și S. L. U t c e n k o, *op. cit.*, p. 22.

mai mare violență la începutul secolului I î.e.n., în lupta dintre partizanii lui Marius (populari) și ai lui Sylla (oligarhie aristocratică), care au pus în luptă unii împotriva altora armate întregi. Roma, ca și cum ar fi fost un oraș străin, a fost pe rînd cucerită cînd de armatele unora, cînd de ale altora, pînă ce victoria lui Sylla a adus o foarte relativă și trecătoare stabilizare. Constituția romană a fost transformată conform cu interesele aristocrației, autoritatea tribunilor redusă la minimum, drepturile comițiilor restrînse în bună măsură, plebea lipsită și de distribuirile de grîne care i se asiguraseră de pe vremea Gracchilor.

Această relativă victorie a oligarhiei nu avea să fie de lungă durată. La scurtă vreme după moartea lui Sylla, forțele popularilor reiau lupta, avînd în curînd în frunte pe Caesar. Conflictul capătă din nou proporțiile unui război civil, care avea să se încheie în cele din urmă cu răsturnarea republicii și instaurarea dictaturii imperiale.

Rezultatul tuturor acestor frămîntări este aparent paradoxal: lupta popularilor, a forțelor democratice, a maselor duce la înlăturarea republicii și instituirea dictaturii personale. Lucrul devine însă înțeles în momentul în care avem în vedere situația în ansamblu, întregul raport de forțe ale societății romane din acea epocă.

Dezvoltarea sclavagismului adusesese ascuțirea la maximum a contradicțiilor interne inerente acestei orînduirii. Creșterea puternică a sclavagismului la Roma²⁷ datorită unor condiții deosebit de prielnice, asupra cărora nu insistăm, avusese ca efect extinderea statului roman de la cetatea-stat, limitată la zidurile Romei, la un imperiu mondial cum puține a mai cunoscut istoria. Forma de organizare a statului roman continua să fie în bună măsură aceea din vremea cetății-stat, cu magistraturi puține, aflate aproape toate în mîinile unei infime minorități a poporului roman, cele cîteva zeci de familii aristocratice și noii îmbogățiți. Lărgirea Imperiului roman oferea, la rîndul ei, condiții deosebit de favorabile dezvoltării.

²⁷ Asupra situației economice a statului roman în secolul I î.e.n., vezi *Istoria universală* (trad. din limba rusă), vol. II, Editura Științifică, București, 1959, pp. 357—358.

tării sclavagismului, ascuţindu-i în acelaşi timp la maximum contradicţiile. Beneficiarul imenselor bogăţii jefuite din provinciile cucerite nu era întregul popor roman, ci ele intrau în mâna citorva privilegiaţi²⁸, plebei revenindu-i cel mult pomana distribuţiilor gratuite de grîne. Jaful extern grăbise procesul de concentrare al mijloacelor materiale în sinul societăţii romane, punînd pe plebeul sărac într-o neputincioasă inferioritate în lupta politică şi economică faţă de concurentul său, marele proprietar de sclavi. Pe de altă parte, zecile şi uneori sutele de mii de sclavi obţinuţi ca pradă de război făceau nerentabilă şi inutilă mâna de lucru liberă, reducîndu-l pe plebeu, aşa cum s-a văzut, la situaţia de parazit.

În sinul clasei dominante, a oamenilor liberi, contradicţiile se complicaseră şi în alt mod. Alături de cele cîteva zeci de vechi familii aristocratice, a căror putere economică era în primul rînd marea proprietate agrară, apăruse o nouă pătură socială, aceea a proaspeţilor îmbogăţiţi de pe urma speculaţiilor comerciale şi cămătăreşti şi a jafului din provincii, cavalerii. Situaţia acestora era oarecum intermediară între plebei şi aristocraţi. Interesele lor, legate de forme economice mai noi (comerţul, finanţele, marea producţie meşteşugărească), intrau în conflict cu acelea ale aristocraţiei, legată de o formă economică retrogradă, marea proprietate funciară. În această ciocnire de interese, cavalerii căutau, mai ales în epoca mai veche, un aliat în rîndurile plebei, şi mai cu seamă printre reprezentanţii politici ai acesteia, şefii popularilor. De multe ori însă, interesele lor, ca pătură posesoare de mijloace de producţie, mergeau alături de aristocraţie, împotriva plebei proletarizate. De aici această oscilaţie între populari şi optimaţi, observată adesea la cavalerii²⁹.

²⁸ Proprietatea privată crescuse în vremea lui Caesar peste măsură. Crassus, legendar prin avuţiile sale, spunea că bogat cu adevărat este numai cel care poate întreţine din averea sa o armată (P l u t a r h, *Crassus*, 2). Pompeius era şi el unul dintre cei mai bogaţi oameni ai timpului, ca şi Labienus. L. Domitius Ahenobarbus, adversarul lui Caesar, promite trupelor sale (peste 10 000 de oameni) cîte 15 iugăre de fiecare soldat din pămînturile sale (vezi *Războiul civil*, I, 17).

²⁹ Vezi S. L. Utcenko, *op. cit.*, p. 39.

Contradicția fundamentală a societății sclavagiste romane, aceea dintre sclavi și stăpîni, ascuțea și mai mult toate aceste conflicte. Răscoale ca acelea ale sclavilor din Sicilia (sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.) sau cea condusă de Spartacus amenințau însăși existența statului roman. Ciocnirile de interese din sînul clasei dominante, fărîmîțarea, dezagregarea ei o făceau incapabilă să reziste atacurilor tot mai violente ale exploataților. Singura formulă de salvare era instaurarea dictaturii, care să potolească într-o anumite măsură conflictele din interiorul clasei stăpînitorilor de sclavi, dîndu-i coeziunea necesară pentru a-și menține dominația amenințată. În cursul primei jumătăți a secolului I î.e.n. asistăm tot mai des la încercări de instaurare a dictaturii. Cînd o pătură, cînd cealaltă încearcă să-și impună reprezentantul în postul conducător, atît prin mijloacele legale ale luptei politice, cît și sub formă violentă. Situațiile critice prin care trece statul roman în această perioadă fac senatul să atribuie din ce în ce mai des puteri extraordinare unor oameni politici, pentru a scoate republica din impas. Răscoalele sclavilor, războiul împotriva lui Mithridate, cel împotriva piratilor și altele scot în frunte cînd pe Crassus, cînd pe Pompeius sau pe alți oameni politici, cărora li se acordă puteri cvasidictatoriale, hotărîrii lor supunîndu-se toți ceilalți magistrați³⁰. Alteori dictatorul temporar era impus de lupta armată internă, ca în cazul lui Marius și Sylla. Dictatura lui Sylla a fost, de fapt, prima încercare de a instaura puterea monarhică la Roma.

Lupta aceasta avea să ducă la impunerea reprezentantului forțelor democratice, a lui Caesar, dar ea se făcea în interesul întregii clase a stăpînitorilor de sclavi. După uciderea lui Caesar, în urma unor noi tulburări și lupte civile, istoria avea să-l impună pe Augustus, care a știut să reprezinte mai bine interesele generale ale clasei stăpînitoare, consolidîndu-i pentru o bună vreme poziția.

³⁰ Asupra rolului magistraturilor extraordinare în pregătirea dictaturii, vezi A. E. R. Boak, *The extraordinary commands from 81 to 48 b. C.*, *American Historical Review*, XXIV (1918—1919); vezi și N. A. M a ș k i n, *op. cit.*, p. 16 și urm.

VIATA

Caius Iulius Caesar s-a născut în anul 100 î.e.n.³¹, la 13 ale lunii Quintilis, care avea să se numească mai târziu, după numele său, iulie. Se trăgea dintr-o veche gintă patriciană, Iulia, care pretindea că descinde, prin Iulus Ascanius, fiul lui Aeneas, din însăși zeița Venus, cum i-a plăcut chiar lui s-o sublinieze³². După ramura maternă a mamei sale, Aurelia, Caesar pretindea (*loc. cit.*) că se trage din regele Ancus Marcius³³. Cricit de înaltă i-ar fi fost ascendența, cert este că familia lui, care jucase un rol important în secolul al IV-lea, se eclipsase în secolul al III-lea și reapăruse abia în vremea războaielor cu Hannibal³⁴. Chiar și după această dată ea nu ocupase posturi prea însemnate în conducerea statului, deținând mai cu seamă funcții religioase. Primul, pare-se, din familia Iulia care a primit demnitatea consulară este unchiul său, Sextus Iulius Caesar, consul în anul 91 î.e.n. Tatăl lui Caesar nu atinsese decît treapta de pretor. Mai certă decît pretinsa origine divină și hotărîtoare pentru întreaga lui existență avea să fie însă relația lui cu unul din cele mai importante personaje ale epocii, șeful popularilor, Marius, care era căsătorit cu Iulia, mătușa lui Caesar.

Starea materială modestă, pare-se, a familiei (Caesar apare chiar de la început înglodat în datorii), nemulțumirea acumulată de multă vreme că, deși de cea mai veche viță aristocratică, Iulii fuseseră în general pînă atunci ținuți departe de marile demnități și, mai ales, tradiția

³¹ Data este confirmată de aproape toți istoricii antici (Plutarh, *Caesar*, 69; Suetonius, *Caesar*, 88; Appian, *Războaiele civile*, II, 149; Velleius Paterculus, II, 43 ș.a.). Constatînd că lui Caesar i s-a acordat pretura și consulatul cu doi ani înainte de vîrsta legală, Th. Mommsen presupune că s-ar fi născut în 102. Cum astfel de excepții nu sînt rare în epocă, nu este obligatoriu să acceptăm ipoteza lui Mommsen.

³² Vezi discursul la moartea mătușii sale Iulia, Suetonius, *Caesar*, 6.

³³ Familia din care se trăgea după mamă Aurelia se numea Marcia Rex.

³⁴ A. Piganiol, *La conquête romaine*, ed. 2, Paris, 1930, p. 388.

revoluționară pe care o lăsase rudenia cu Marius în familia sa au făcut ca tânărul Caesar să se afilieze încă de la început popularilor, devenind în scurtă vreme șeful incontestabil al acestei grupări³⁵, cel mai consecvent dintre reprezentanții ei.

Copilăria și-a trăit-o în timpul cumplitelor lupte dintre partizanii lui Marius și ai lui Sylla, evenimente care trebuie să fi avut o puternică influență în formarea sa, dată fiind mai ales rudenia apropiată cu Marius, iar perioada formării conștiinței sale politice și a intrării lui în viața publică se plasează tocmai în anii cruntei dictaturi a lui Sylla.

De educația lui s-a ocupat în copilărie mama sa, Aurelia³⁶, după mărturia lui Tacitus³⁷ una dintre cele mai respectabile femei romane, demnă de a fi comparată cu Cornelia, mama Gracchilor. Instrucțiunea a căpătat-o de la un celebru retor de origine gallică, Marcus Antonius Gniphos. La vârsta de 13 ani (în anul 87 î.e.n. este ales, grație trecerii unchiului său Marius, preot al lui Jupiter (*Flamen dialis*). În anul următor familia îl logodește cu Cossutia, dintr-o familie foarte bogată de cavaleri. La 16 ani își pierde tatăl, iar doi ani mai târziu (în anul 82 î.e.n.) își părăsește logodnica și se căsătorește cu Cornelia, fiica lui Cinna, fost consul, tovarăș al lui Marius, unul dintre șefii popularilor. Supărat de acest act, dictatorul Sylla încearcă să-l silească să divorțeze de fiica adversarului său, dar nu reușește; de aceea, luându-i titlul de *flamen dialis*, dota soției și moștenirile familiale, Sylla îl decretează dușman politic. Unii prieteni care, mirați de înverșunarea dictatorului, îi spuneau acestuia că Caesar nu e decât un copil, Sylla, care intuisese caracterul tânărului, le răspunde că „în acest copil se ascund mai mulți Marius”³⁸. Caesar este nevoit să se exileze. Bolnav, fuge pe ascuns și cu greu scapă de oamenii lui Sylla trimiși în urmărirea lui, mituindu-i.

³⁵ Vezi Plutarh, *Caesar*, 5—6.

³⁶ Aurelia se trăgea dintr-o ilustră familie plebeiană; frații ei Caius și Marcus Aurelius Cotta au fost consuli pe rând în anii 75 și 74 î.e.n., ambii adversari ai oligarhiei lui Sylla.

³⁷ Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 28.

³⁸ Plutarh, *Caesar*, 1; Suetonius, *Caesar*, cap. 1.

Între anii 81 și 78 (pînă după moartea lui Sylla), cît timp este nevoit să stea departe de Roma, Caesar folosește acest timp liber și se înrolează întîi în armata lui Marcus Minucius Thermus, în campania împotriva lui Mithridate, în care se distinge primind coroana civică, răsplata celor care salvau viața unui cetățean roman pe cîmpul de luptă. Tot în această perioadă se situează însă și episodul relațiilor sale cu Nicomede, regele Bithyniei, care aveau să dăuneze atît de mult faimei lui³⁹. După cucerirea orașului Mytilene, Caesar se înscrie în flota care lupta împotriva piraților din Cilicia sub conducerea lui Publius Servilius Isauricus, pe al cărui fiu avea să și-l aleagă mai tîrziu coleg în timpul celui de-al doilea consulat (49).

Îndată după moartea lui Sylla se întoarce la Roma și intră în rîndurile celor care luptau împotriva partizanilor acestuia, acuzînd, cînd avea doar 21 de ani, de luare de mită pe un prieten al lui Sylla, Cnaeus Dolabella. Era, de altminteri, modul cel mai obișnuit pentru un tînăr care-și începea cariera de a atrage atenția publică asupra sa printr-un proces răsunător⁴⁰. Procesul îi atrage succesul public scontat, dar partizanii lui Sylla erau încă destul de puternici, așa încît Dolabella este achitat. Un al doilea proces îndreptat împotriva unui alt optimat, Cnaeus Antonius Hybrida, acuzat de jaf în Grecia, este de asemenea pierdut. Cele două procese îi aduc faimă, cîștigîndu-i simpatia popularilor, dar și dușmănia unor personaje influente din rîndurile optimaților. Din cauza acestor dușmănii, considerînd că nu e momentul unor acțiuni democratice într-o vreme în care partizanii lui Sylla au încă destulă putere, el hotărăște să se retragă din nou din Roma și pleacă spre Rhodos.

În drum spre Rhodos este prins de pirați, care bîntuiau în vremea aceea mările: în această împrejurare se vădesc cîteva trăsături esențiale ale caracterului său. Se povestește că, deși prizonier, el are față de pirați o atî-

³⁹ Vezi Suetonius, *Caesar*, 2 și 49.

⁴⁰ Tot astfel procedase Cicero, care debutase în 84 printr-un proces împotriva unui libert al lui Sylla, Chrysogonus, pe cînd dictatorul era în plină putere.

tudine demnă, de-a dreptul disprețuitoare, care reușește să le impună. Când pirații cer pentru răscumpărarea lui 20 de talanți, el rîde de ei, spunîndu-le că nu știu pe cine au prins de cer așa de puțin și le oferă 50 de talanți, pe care reușește să-i strîngă prin trimișii săi de la orașele din Asia. Întimplarea arată că tînărul Caesar era conștient de propria sa valoare, dar denotă și o anume vanitate puerilă, care avea să se manifeste și cu alte ocazii. Pe cînd era încă în captivitate Caesar îi amenința pe pirați că în momentul cînd se va elibera are să-i spînzure, iar aceștia rîdeau, luîndu-i cuvintele drept glumă. Caesar însă s-a ținut de cuvînt și, îndată ce a fost eliberat, a strîns o flotă, i-a prins și i-a omorît fără nici un fel de judecată, cu toată opoziția magistratului din acea regiune⁴¹. Faptul dovedește o cruzime calculată, care, ca și alte fapte asemănătoare, nu trebuie uitată atunci cînd se discută despre mult lăudata clemență a lui Caesar.

După ieșirea din captivitate se duce totuși la Rhodos, unde ia lecții de elocință cu cel mai celebru retor al timpului, faimosul Molon din Rhodos, profesorul lui Cicero. Ca om care urmărea cu stăruință ascensiunea, Caesar își dădea foarte bine seama de importanța talentului oratoric pentru cariera politică, fie și numai după exemplul contemporanului său (cu șase ani mai în vîrstă) Cicero, care, deși de origine modestă, dobîndise în scurtă vreme faimă și autoritate mai ales datorită excepționalului său talent oratoric⁴². Caesar și-a format la școala din Rhodos elocința elegantă și improvizarea facilă pe care aveau să i-o laude atît de mult contemporanii⁴³, care îl considerau printre primii oratori ai timpului.

În anul 74 este ales pontif în locul unchiului său Aurelius Cotta și este nevoit să se întoarcă la Roma, unde își începe activitatea politică în așteptarea vîrstei legale pentru magistraturile superioare. La scurtă vreme după aceasta candidează la funcția de tribun militar împotriva lui Caius Popilius și, datorită simpatiei poporului, este

⁴¹ Plutarh, *Caesar*, 2; Suetonius, *Caesar*, 4.

⁴² Remarca lui R. Pichon, *Histoire de la littérature latine*, ed. 2, Paris, 1898, p. 237.

⁴³ Vezi pp. 56—57.

ales, fiind preferat acestuia. Era tocmai vremea luptelor lui Pompeius împotriva lui Sertorius în Spania și a marii răscoale a sclavilor conduși de Spartacus, în înăbușirea căreia s-a ilustrat un alt viitor coleg al său de triumvirat, Crassus. Dovedindu-se politician abil încă de la început, Caesar, deși se manifestă ca popular și câștigă simpatia plebei prin dărnicia sa, dându-și seama că epoca în care lumea liberă era speriată și îndirjită de răscoala lui Spartacus nu e momentul potrivit unor acțiuni radicale, întreține relații și cu unele cercuri aristocratice care-l puteau sprijini în ascensiunea politică. Astfel el sprijină acțiunea lui Pompeius, susținută de cercurile democratice, din timpul consulatului acestuia cu Crassus (anul 70 î.e.n.), acțiune care avea ca scop restaurarea constituției dinainte de Sylla (restabilirea drepturilor tribunilor, admiterea cavalerilor și a plebeilor bogați în comisiile judiciare, distribuirea gratuită de grâne etc.). Acțiunea era întreprinsă, desigur, sub influența marii răscoale a sclavilor, când oligarhia aristocratică, sub presiunea primejdiei, a înțeles că trebuie să renunțe pe moment la unele interese egoiste pentru a uni întreaga clasă a oamenilor liberi împotriva pericolului care îi amenința. Deși fuseseră partizani ai lui Sylla, Pompeius și Crassus sînt nevoiți să se apropie de populari și să se ridice împotriva măsurilor aceuia pentru a nu-și pierde popularitatea. Acțiunile lui Pompeius împotriva piraților serveau de asemenea cercurile democratice, căci activitatea piraților făcea imposibil importul de grâne, fapt de pe urma căruia suferea plebea, și dezorganiza comerțul pe mare, lovind în primul rînd în cavaleri. Manevrele democratice ale lui Pompeius îi aduc ceea ce dorea: comanda în Orient, unde avea să se comporte ca stăpîn absolut⁴⁴.

Datorită abilității politice a lui Caesar, cariera sa se desfășoară rapid: în 68 el este ales cvestor, în 65 edil, în 63 mare pontif, în 62 î.e.n. pretor, în anul următor guvernator al Spaniei, iar în 59 î.e.n. consul. Alegerea sa ca cvestor în 68 î.e.n. îi aduce intrarea în rîndurile senatului. Cvestura o exercită în Spania Ulterior pe

⁴⁴ Vezi *Istoria universală*, vol. II, pp. 359—360.

lingă propretorul Antistius Vetus. În această perioadă se situează un episod deosebit de semnificativ pentru dezvăluirea intențiilor lui Caesar, a planurilor lui de mărire. Se povestește că, aflându-se la Gades în timpul cvesturii sale (anul 68 î.e.n.) și văzînd în templul lui Hercule o statuie a lui Alexandru cel Mare, a plîns, învinovățîndu-se că n-a făcut încă nimic de seamă la o vîrstă cînd Alexandru cucerise lumea⁴⁵. Altă dată, trecînd printr-un sat sărăcăcios din Gallia și fiind întrebăt în glumă de unul din însoțitori dacă și aici pot fi ambiții, lupte pentru întîietate și vrăjmășii printre cei puternici, el a răspuns că ar prefera să fie primul acolo decît al doilea la Roma⁴⁶. Pînă să ajungă însă primul la Roma și stăpînul lumii, ca Alexandru, i-au trebuit mai bine de 20 de ani. În tot acest timp el și-a urmărit cu îndîrjire țelul propus, punînd în slujba lui o energie uimitoare, o inteligență și o iscusință cu totul excepțională. Înflăcărat de această idee, el părăsește Spania înainte de încheierea termenului magistraturii sale și se întoarce la Roma pentru a-și pune în acțiune planurile. În drum vizitează coloniile din Gallia Cisalpină, unde avea să fie mai tîrziu guvernator, și le atrage de partea sa, promițînd gallilor sprijinul în cererea lor de a obține cetățenia romană.

În această vreme o puternică impresie publică produc discursurile funebre rostite de el la moartea mătușii sale Iulia și la moartea soției sale, Cornelia, deși aceasta murise tînră și la romani nu se obișnuia să se facă elogiul femeilor moarte în tinerețe. Faptul i-a atras simpatia mulțimii, care vedea în aceasta un semn de sensibilitate. În plus, Caesar a știut să transforme înmormîntarea mătușii sale într-o manifestație politică, scoțînd în public cu ocazia aceasta, pentru prima dată de la moartea lui Sylla, statuile lui Marius și ale celorlalți partizani ai acestuia. Această manifestare publică a sentimentelor sale față de curentul popular i-a atras și mai mult simpatia plebei. Caracteristic pentru mentalitatea sa, ca și pentru confuzia ideologică a celorlalți șefi popu-

⁴⁵ Suetonius, *Caesar*, 7, și Plutarh, *Caesar*, 11.

⁴⁶ Plutarh, *Caesar*, 11.

lari, ieşiţi în general tot din rîndurile aristocraţiei, este faptul că în discursul ținut la această manifestație populară el ține să-și afirme public originea regală și divină.

Întoarcerea sa din Spania a avut loc în vremea cînd Pompeius căpăta prin legea Gabinia puterea extraordinară în conducerea războiului împotriva piraților. În anul următor Pompeius este numit comandant în războiul împotriva lui Mithridate prin legea Manilia, sprijinită de Cicero în discursul cu același nume. În același an (66 î.e.n.) i se încredințează lui Caesar sarcina de *curator* (intendent) al căii Appia, în care funcție nu-și cruță averea pentru a-și arăta zelul. În 65 î.e.n. este ales edil și în această funcție face cheltuieli și mai mari, îndatorîndu-se cu milioane de sesterti pentru a cîștiga favoarea poporului, oferind jocuri de circ, reprezentații teatrale și ospete publice care întrec pe toate cele dinaintea lui⁴⁷. Tot cu această ocazie el cîștigă definitiv simpatia mulțimii, repunînd pe Capitoliu trofeele și statuile lui Marius, înlăturate din porunca lui Sylla. Plebea, ca și oamenii politici democrați, văd în el de acum înainte pe șeful necontestat al popularilor. Acuzat în senat că ar complota fațăș împotriva statului, Caesar răspunde printr-un discurs prin care nu numai că înlătură acuzațiile aduse, dar reușește chiar să cîștige simpatia majorității senatului.

În toată această epocă Caesar reușește să îmbine acțiunile democratice cu intrigile de culise în propriul său interes. Unele izvoare antice atestă amestecul lui, împreună cu Crassus, în așa-numita primă conspirație a lui Catilina (anii 66—65 î.e.n.). Proiectul de lege agrară al tribunului Servilius Rullus din anul 64 î.e.n. pare să fi fost de asemenea inspirat de Caesar, căci amintește de legile agrare propuse de el mai tîrziu⁴⁸, dar, datorită intervenției lui Cicero, nu mai este pus în discuție. Drept răspuns, Caesar instigă pe Labienus, viitorul său legat în Gallia, să intenteze procesul contra optimatului Rabirius, acuzîndu-l de un omor săvîrșit cu 30 de ani înainte. Tot la propunerea lui Labienus se votează o lege

⁴⁷ Vezi Plutarh, *Caesar*, 5 și Suetonius, *Caesar*, 10.

⁴⁸ A. Piganiol, *op. cit.*, p. 383.

prin care se acordă poporului dreptul de a alege pe marele pontif. Ca urmare a acestei legi, Caesar este ales mare pontif în anul 63 î.e.n., în locul lui Quintus Caecilius Matellus care murise, deși la această funcție era concurat de două din cele mai de vază personaje ale Romei: Publius Servilius Isauricus, fostul său comandant în Asia, și Quintus Lutatius Catulus, fruntaș al senatului, unul din cei mai intransigenți aristocrați. Această funcție avea și o deosebită importanță politică, pentru că marele pontif se putea oricând opune hotărîrilor luate de magistrați sub pretext că zeii nu le sînt favorabili. Intervenția lui Caesar ca pontif i-a dat lui Clodius dreptul de a fi adoptat de un plebeu și de a putea fi astfel ales tribun al plebei, fapt pe care l-a obținut sub consulatul lui Caesar (59 î.e.n.) și cu sprijinul acestuia. În acest timp s-a petrecut un incident semnificativ pentru mentalitatea lui Caesar. În timpul unei sărbători religioase exclusiv feminine, care avea loc, conform obiceiului, în casa marelui pontif, Clodius, care avea legături cu Pompeia, cea de-a doua soție a lui Caesar, a găsit un prilej pentru a pătrunde în casă deghizat în haine de femeie. Faptul, fiind descoperit, a fost considerat ca un sacrilegiu și a stîrnit un mare scandal. Un tribun l-a dat în judecată pe Clodius pentru această faptă și Cicero a vorbit cu tărie în acuzarea lui, atrăgîndu-și dușmănia neîmpăcată a acestuia. Solicitat să depună mărturie, Caesar, pentru a-l menaja pe Clodius, omul său, a refuzat sub pretext că nu știe nimic, deși în urma acestui eveniment își repudiasse soția. Marele pontif dovedea în această împrejurare mai puține scrupule religioase decît ceilalți. Ca urmare, Clodius a fost achitat.

Anul 63 î.e.n. este anul faimoasei conspirații a lui Catilina⁴⁹ și al consulatului lui Cicero. Lucius Sergius Catilina, nobil scăpătat, adunînd în jurul său elemente destul de dubioase și urmărind răsturnarea oligarhiei senatoriale și instaurarea dictaturii personale, agita problema anulării datoriilor pentru a-și atrage plebea de partea

⁴⁹ Asupra acestui eveniment vezi mai ales clasică lucrare a lui G. Boissier, *La conjuration de Catilina*, ed. 2, Paris, 1908.

sa. Mișcarea era simpatizată tacit de toți cei care urmăreau slăbirea aristocrației senatoriale, și unele izvoare antice afirmă că Caesar și Crassus erau și ei amestecați în conspirație. Comportarea lor în această împrejurare a fost însă deosebit de prudentă, căci, atunci când conspirația a fost înăbușită datorită intervenției energice a consulului Cicero, nu s-au găsit dovezi grăitoare împotriva lor. Mai mult decât atât, unele izvoare afirmă că, pentru a-și dovedi nevinovăția, Crassus și Caesar ar fi furnizat ei înșiși lui Cicero unele date asupra conspirației⁵⁰. Când însă în ședința senatului s-a propus condamnarea la moarte a șefilor conspirației, Caesar a încercat salvarea lor printr-un discurs foarte abil⁵¹, în care demonstra că detenția pe viață ar fi o pedeapsă mai grea decât moartea. Intervenția lui câștigase majoritatea senatului și ar fi triumfat dacă discursul violent al lui Cato n-ar fi făcut să se impună propunerea contrară.

Apropierea dintre Crassus și Caesar, dovedită și de participarea lor la conspirație, nu era întâmplătoare. Crassus, văzîndu-se întrecut de Pompeius prin puterile extraordinare care i se acordaseră acestuia în războaiele contra piraților și contra lui Mithridate, încerca o apropiere de cercurile populare, Caesar, la rîndul său, avea nevoie de un aliat printre aristocrații influenți. În anul 62 î.e.n. Caesar este ales pretor și i se încredințează pretura urbană, cea mai de vază. Acțiunile lui ca pretor împotriva optimaților, sprijinite de tribunul plebei Metellus Nepos, stîrnesc în așa măsură ura senatului, încît cei doi sînt demiși din funcție. Metellus fuge la Pompeius, dar Caesar, văzînd că a împins lucrurile prea departe, se supune hotărîrii senatului și se retrage în casă, abținîndu-se de la orice acțiune publică. Supunerea lui îi recîștigă încrederea senatului, care îl repune în funcție, lăudîndu-l că s-a abținut de la tulburări și acțiuni ilegale.

⁵⁰ Vezi Suetonius, *Caesar*, 17.

⁵¹ Discursul s-a păstrat la Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 51. Deși prelucrat, el este deosebit de interesant pentru cunoașterea abilității lui Caesar.

După încheierea magistraturii i se acordă guvernarea Spaniei cu titlu de propretor. Datoriile sale însă erau atât de mari⁵², încît creditorii nu-l lăsau să plece din Roma. Alianța cu Crassus îl salvează însă, căci acesta îl ia pe cauțiune și Caesar poate pleca. Ajuns în Spania, el nu se limitează la guvernarea pașnică a provinciei, ci începe un război prin care supune triburile din Lusitania rămase încă libere. Aceste lupte, pe lângă meritul de a fi adus importante venituri statului din prada de război, îi procură însemnate bogății personale, titlul de *imperator* și dreptul de a obține triumful.

În anul 60 î.e.n., după abia un an de cînd plecase plin de datorii în Spania, se întoarce bogat la Roma, plin de speranța că va dobîndi două dintre cele mai mari onoruri: triumful și consulatul. Pentru a obține triumful însă trebuia să aștepte în afara Romei, fără să-și demobilizeze armata, păstrînd comanda militară pînă cînd senatul avea să hotărască acordarea triumfului. Pentru a candida la consulat trebuia, dimpotrivă, să îmbrace toga civilă și să se prezinte la Roma pentru alegeri. El încearcă să obțină aprobarea specială de a candida în lipsă, favoare care se mai acordase anterior, dar opoziția optimaților, și în primul rînd a lui Cato, adversarul său cel mai înverșurat, fac să nu i se acorde acest drept. Caesar renunță atunci la triumf, onoare lipsită de vreo putere reală, preferînd consulatul.

Pentru a-l obține însă îi trebuiau aliați care să-l ajute împotriva optimaților. El găsește la Roma doi nemulțumiți, Crassus și Pompeius: Crassus, vechiul său aliat, era nemulțumit pentru faptul că, deși posesor al unor bogății imense, era ținut în umbră; Pompeius, recent întors din Orient după victoria împotriva lui Mithridate, era nemulțumit că, după ce avusese „generozitatea“ să-și demobilizeze armata în loc să se îndrepte cu ea asupra Romei și să pună mîna pe putere, cum se aștepta multă lume, senatul nu-i ratificase nici măcar după doi ani de la întoarcere măsurile luate în Orient și nu acordase pămînt veteranilor săi, ceea ce îi scădea

⁵² El însuși afirma că-i trebuiesc 25 000 000 de sesterti ca să nu posede nimic.

prestigiul atât în fața armatei, cât și a clienților săi orientali. Cei doi nemulțumiți se dușmăneau însă între ei. Caesar folosește cu abilitate nemulțumirea comună și reușește să încheie cu ei o înțelegere secretă (care mai târziu a căpătat denumirea de primul triumvirat⁵³), prin care se angajau ca, prin trecerea și resursele lor, să nu permită să se ia nici o măsură politică de către stat care nu i-ar fi convenit vreunuia dintre ei. Ca program activ se hotărîse ca Caesar să obțină consulatul pentru anul viitor, iar Pompeius, ratificarea actelor din Orient și împroprietărirea veteranilor. Coaliția foarte ciudată dintre un popular (Caesar), un optimat (Crassus) și Pompeius, care oscila între partide, avea ca bază în primul rînd interesul personal: constatînd că nici unul dintre ei nu poate prin propriile forțe pune mîna pe putere, s-au decis să realizeze acest lucru împreună. Legătura politică a fost întărită printr-una de familie, căci Caesar a dat în căsătorie lui Pompeius pe fiica sa Iulia, el însuși căsătorindu-se cu fiica lui Calpurnius Piso, care a fost ales consul pe anul viitor⁵⁴.

Imediat însă ce raportul de forțe s-a modificat și unul dintre ei a devenit mai puternic, triumviratul s-a destrămat.

Înțelegerea lor, inițial secretă, a devenit în curînd cunoscută, cum se vede din scrisorile lui Cicero, care vorbește despre subordonarea față de triumviri ca de robie⁵⁵. Încep să circule pamflete împotriva triumvirilor.

⁵³ Izvoarele antice nu întrebunțează termenul de triumvirat despre această primă înțelegere. Titus Livius (periocha 103) o numește *conspiratio*, Suetonius, (*Caesar*, 19) *societas*, Cassius Dio (37, 54 și urm.) prietenie (φιλία), Velleius Paterculus (II, 44) *potentiae societas*, iar Florus (IV, II) spune că în ea Caesar urmărea să-și fundeze puterea, Crassus s-o sporească, iar Pompeius să și-o păstreze. Anticii au numit triumvirat numai înțelegerea dintre Octavian, Antonius și Lepidus din 43 î.e.n.

⁵⁴ Căsătoriile între familiile influente constituiau unul din mijloacele obișnuite de a pune mîna pe putere, împotriva căruia protesta cu vehemență Cato (vezi Plutarh, *Caesar*, 14). Asupra problemei vezi mai ales F. Münzer, *Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart, 1920.

⁵⁵ *Ad Atticum*, II, 10, 1.

și Marcus Terentius Varro compune o satiră intitulată *τρικάρανος* „monstrul cu trei capete”⁵⁶.

Ca urmare a coaliției Caesar reușește în alegeri și devine consul în anul 59 î.e.n. Aristocrația, neputînd să-i împiedice numirea, face să fie ales ca al doilea consul Marcus Bibulus, un conservator încăpățînat, fost coleg de edilitate și pretură cu Caesar și adversar al lui în aceste funcții. Cu toată opoziția optimaților, Caesar reușește să impună votarea măsurilor hotărîte, uneori supunîndu-le direct aprobării poporului, fără încuviințarea senatului (cum era obiceiul). El obține ratificarea actelor lui Pompeius în Orient și introduce o lege prin care se reducea cu o treime suma pe care publicanii erau obligați s-o verse în contul impozitelor a căror strîngere le era concesionată. Prin această lege erau favorizați cavalerii, care se ocupau de obicei cu strîngerea impozitelor și pe care Caesar reușește să și-i apropie⁵⁷. În afară de aceasta, Caesar mai propune o lege agrară care avea în vedere mult mai mult decît simpla împrumutarea a veteranilor lui Pompeius, prezentînd un caracter net democratic. Prin această lege se împărțeau pămînturile statului din Campania cetățenilor săraci care aveau cel puțin trei copii. Legea întîmpină opoziția îndîrjită a optimaților, în primul rînd a lui Bibulus și a lui Cato, pe care Caesar nu reușește să-i învingă decît scoțîndu-i cu forța din for. Printre persoanele însărcinate cu îndeplinirea acestei legi se numărau și Pompeius și Crassus. De la acest incident, Bibulus n-a mai participat la nici o activitate publică, rămînînd tot restul anului închis în casă, fapt care a făcut ca anul 59 î.e.n. să fie numit în glumă „anul consulatului lui Caius și al lui Iulius”⁵⁸.

Acțiunile sale în timpul consulatului au fost mai degrabă ale unui tribun răzvrătitor decît ale unui consul, care, după tradiție, reprezenta interesele senatului⁵⁹. Ca

⁵⁶ Vezi Appian, *Războaiele civile*, II, 9.

⁵⁷ Vezi Appian, *op. cit.*, II, 13.

⁵⁸ Suetonius, *Caesar*, 20. În loc să dea anului, așa cum se obișnuia, numele celor doi consuli, Caesar și Bibulus, se dădea prenumele și numele lui Caesar.

⁵⁹ Vezi Plutarh, *Caesar*, 14.

și în cazul consulatului lui Marius și Cinna, alegerea lui Caesar însemna, în fapt, o victorie a popularilor. Ducînd o politică destul de consecvent democratică, Caesar se ocupă și de educarea opiniei publice; el hotărăște să se creeze un fel de jurnal al senatului, *Acta Senatus*, și unul al Romei, *Acta Urbis*, în care să se publice și discuțiile avute, nu numai textul legilor (cum se făcea pînă atunci), pentru a aduce la cunoștința plebei luptele politice duse în organele de conducere a statului, demascînd astfel pe dușmanii plebei și arătînd care-i sînt prietenii. În afara acțiunilor mari amintite, care-i atrăseseră simpatia păturilor sociale de orientare democratică, el știe să-și aranjeze și unele chestiuni personale. Astfel, în calitate de consul, el vinde lui Ptolemaeus Auletes titlul de rege și prieten al poporului roman în schimbul a 6 000 de talanți; îl implică într-o conspirație pe Vettius, care-l acuzase în anul 62 î.e.n. de complicitate cu Catilina și face să fie ucis în închisoare⁶⁰; îl răzbună pe Catilina prin deschiderea unui proces pentru luare de mită contra lui C. Antonius, colegul de consulat al lui Cicero, pe Cicero însuși avînd să-l lase mai tîrziu pradă acțiunilor lui Clodius⁶¹. Pentru a-și consolida poziția pe viitor, face să fie aleși consuli pentru anul 58 î.e.n. socrul său, Calpurnius Piso, și Gabinus, omul lui Pompeius. Tot în timpul consulatului Caesar își asigură guvernarea pe cinci ani a Galliei Cisalpine și a Ilyriei, împreună cu comanda a cinci legiuni. Încredințarea lor lui Caesar a fost votată nu de senat, ci de adunarea poporului. Murind guvernatorul Galliei Transalpine, senatul, pentru a-l îmbușa pe Caesar, se grăbește să-i acorde și această provincie înainte ca s-o facă însuși poporul⁶².

Acordarea Galliei Transalpine îi convenea lui Caesar, căci îi dădea posibilitatea unui război împotriva triburilor nesupuse încă din nordul Galliei, ceea ce avea să-i aducă gloria militară, o armată foarte credincioasă și bogății imense necesare pentru viitoarele sale acțiuni. Cucerirea Galliei avea să dureze aproape zece

⁶⁰ Appian, *Războaiele civile*, II, 12.

⁶¹ Vezi p. urm.

⁶² Vezi Suetonius, *Caesar*, 22.

ani. Evenimentele ne sînt bine cunoscute din *Comentariile asupra războiului gallic*, scrise de Caesar însuși.

În timpul absenței lui Caesar se petrec la Roma evenimente deosebit de importante. Luptele dintre optimați și populari reîncep cu și mai mare furie, în fruntea popularilor aflindu-se, în lipsa lui Caesar, Clodius Pulcher, care ajunge tribun al plebei în anul 58 î.e.n. În timpul tribunatului său el reușește să impună cîteva măsuri care loveau vădit în optimați, fiind în interesul plebei: distribuirea gratuită de grîne la 320 000 de cetățeni; reînființarea colegiilor de cartier (un fel de cluburi politice populare, la care luau uneori parte chiar și sclavii⁶³), desființate în timpul conspirației lui Catilina; exilarea lui Cicero, purtătorul de cuvînt al optimaților în acea vreme, făcută cu consimțămîntul tacit al lui Caesar și Pompeius, pentru faptul de a fi condamnat la moarte fără aprobarea adunării poporului pe complicitățile lui Catilina; limitarea puterii cenzorilor în alcătuirea listelor de senatori; interzicerea consultării semnelor ceresti de către magistrații superiori în zilele adunării comițiilor, deoarece, sub pretextul semnelor nefavorabile, ei declarau adeseori nule legile votate de popor. Toate aceste măsuri Clodius le impunea cu forța, apărînd permanent înconjurat de detașamente înarmate formate din sclavi și din păturile de jos ale plebei. Acțiunile, în bună parte demagogice, ale lui Clodius mergeau mult mai departe decît intențiile lui Caesar, șeful popularilor, și ele oglindeau într-o anumită măsură și nemulțumirile plebei însăși față de politica dictatorială a triumvirilor. Luptele de stradă se țineau lanț în această vreme, iar omorurile politice erau la ordinea zilei. În anul 52 î.e.n., Clodius este omorît de gladiatorii lui Titus Annius Milo, unul dintre aristocrații cei mai inversunați, și moartea lui stîrnete o adevărată revoltă în rîndurile plebei⁶⁴. Anarhia devenise atît de mare la Roma, încît erau ani cînd, din cauza ciocnirilor de stradă și a cumvărării fățișe a voturilor, nu se mai puteau efectua alegerile de magistrați.

⁶³ Asupra faptului vezi A. Schertl, *Die Stellung der Sklaven in den Collegia*, Diss., München, 1949.

⁶⁴ Appian, II, 22.

În aceste împrejurări are loc întâlnirea triumvirilor la Luca în anul 56 î.e.n. Această întâlnire are ca scop reîntărirea legăturii dintre triumviri și stabilirea programului pe viitor. Ea a însemnat o recunoaștere aproape oficială a puterii triumvirilor, căci la întâlnire au luat parte 200 de senatori, dintre care mulți magistrați, și 125 de licitori.

Cei trei au hotărît că Pompeius și Crassus vor fi consuli în anul următor, după care primul va primi guvernământul Spaniei și al Africii, iar al doilea guvernământul Siriei și comanda în războiul împotriva parților. Lui Caesar i se prelungea comanda în Gallia cu încă cinci ani. Tendințele autocrate ale triumvirilor au stîrnit nemulțumiri nu numai în rîndul aristocraților, ci chiar și ale plebei. Pompeius și Crassus n-au fost aleși decît cu mare greutate, abia în ianuarie 55 î.e.n., mai mult sub presiunea soldaților trimisi de Caesar în permisie ca să voteze în calitate de cetățeni.

Întîlnirea celor trei nu mai avusese loc însă în vechile condiții. Dacă la prima înțelegere pe Caesar numai abila manevrare a forțelor popularilor îl punea în rînd cu Pompeius și Crassus, care îi erau net superiori ca poziție și mijloace materiale, la cea de-a doua întâlnire Caesar era, evident, personajul cel mai important, dispunînd de o armată care îi făcea oricînd accesibilă puterea personală. Triumviratul, sărbătorit în public cu atîta fast, avea să se destrame în scurtă vreme, căci Crassus avea să moară în expediția împotriva parților, iar Pompeius, în special după moartea soției sale Iulia (chezășia legăturii lui cu Caesar), văzînd că acesta i-o ia cu mult înainte în ce privește puterea, se apropia tot mai mult de partida senatorială, mai ales în urma agitației popularilor în legătură cu moartea lui Clodius. Deși numit guvernator al Spaniei, el rămăsese la Roma pentru a-și menține autoritatea, guvernînd provincia prin emisari.

Creșterea nemăsurată a puterii și prestigiului lui Caesar în urma acțiunilor sale în Gallia neliniștea însă în primul rînd senatul. Primele sale victorii stîrniseră mîndria că romanii, care altădată puteau cu greu să se apere de galli, îi atacau acum chiar la ei acasă, supunînd cea mai mare parte a Galliei, parte care pînă atunci reușise

încă să se mențină liberă. Dacă la acest lucru adăugăm zecile și chiar sutele de mii de sclavi și imensele bogății pe care statul roman le căpăta de pe urma acestui război, înțelegem de ce, cu rare excepții, prelungirea guvernământului lui Caesar în Gallia nu întâmpinase mare opoziție în senat și fusese sprijinită cu căldură de Cicero însuși în discursul *De provinciis consularibus*. Văzînd însă că, în timp ce oamenii politici aflați la Roma se compromit în lupte lipsite de principii și în intrigi mărunte, de interes personal, faima lui Caesar începe să atingă proporții legendare și, mai ales, că puterea sa reală a crescut atît de mult, încît el ar putea oricînd să pună mîna pe conducerea statului⁶⁵, senatul începe să se îngrijoreze. După ce altădată îi făcuse greutăți lui Pompeius, nevoind să-i recunoască hotărîrile din Orient și neacordînd pămînt soldaților săi, acum aristocrația face totul ca să-l atragă, văzînd în el singurul om care i-ar putea fi opus lui Caesar și ar putea liniști tulburările de la Roma, care luaseră proporții dezastruoase la moartea lui Clodius. Forma republicană de guvernămînt se dovedea incapabilă să mai facă față împrejurărilor, și ideea dictaturii durabile, care se impunea cu tot mai multă necesitate ca singura formulă de salvare a orînduirii existente, începea să fie înțeleasă de tot mai multă lume⁶⁶. Lupta politică și mai tîrziu armată care se dădea avea ca obiect în realitate mai mult faptul de a se ști dacă dictatorul va fi Pompeius, omul aristocrațiilor, sau Caesar, șeful popularilor. Grupul celor care mai sperau într-o împăcare între partide și în reînvierea vechii republici, ca Cicero sau Cato, era lipsit de putere. Numai formula abilă găsită de Cato, ca Pompeius să fie ales consul fără coleg, face să nu i se acorde fățiș acestuia dictatura în anul 52.

În ce-l privește pe Caesar, la scurtă vreme după reînnoirea guvernământului său senatul începe să se întrebe despre necesitatea reală și legalitatea acțiunilor sale în

⁶⁵ În afara legiunilor credincioase, Caesar, altădată plin de datorii, devenise acum atît de bogat, încît cumpăra fățiș personaje influente de la Roma, oferindu-le mari sume de bani și plătindu-le datoriile (vezi Appian, II, 17 și 26).

⁶⁶ Vezi Appian, II, 19—20.

Gallia. Pe cînd partizanii lui Caesar propuneau să se facă rugăciuni publice la Roma în cinstea victoriilor lui (lucru pe care l-au și obținut), Cato, exprimînd sentimentele vîrfurilor aristocrației, cerea acum, dimpotrivă, ca Caesar să fie dat pe mîna germanilor⁶⁷ sau, în caz contrar, promitea că îndată ce misiunea acestuia în Gallia va înceta, îl va aduce să dea seamă în fața tribunalului. Pentru a scăpa de proces, Caesar trebuia să manevreze în așa fel, încît imediat după încheierea guvernării sale în Gallia să fie ales consul. Conform legii în vigoare însă, care nu permitea re alegerea în aceeași magistratură decît după un interval de 10 ani, Caesar nu putea deveni consul decît în anul 48 î.e.n. Or, după cît se pare, comanda lui expira în toamna anului 50 sau primăvara lui 49 î.e.n.⁶⁸, așa încît pînă la intrarea în consulat adversarii ar fi avut tot timpul să-l dea în judecată, lucru care ar fi făcut imposibilă alegerea sa. Tot pentru a-l lipsi pentru un timp de putere în cazul cînd ar fi reușit să fie ales consul, și a-l face deci atacabil în justiție, dușmanii lui Caesar, cu Pompeius în frunte, pun în vigoare în acest timp o lege prin care provinciile se acordau abia la cinci ani după ieșirea din funcție.

Interesul lui Caesar era deci să-și prelungească comanda pînă la intrarea în consulat⁶⁹, lucru care, pretindea el, i se cuvenea în mod legal, căci printr-un plebiscit din anul 52 î.e.n., care obținuse inițial aprobarea lui Pompeius, i se dăduse dreptul să candideze în lipsă. Senatul însă, la instigarea cîtorva aristocrați înverșunați în frunte cu consulul anului 50 î.e.n., Caius Claudius Marcellus, găsind unele subterfugii juridice, îi refuză atît dreptul de

⁶⁷ Pentru că mîniase zeii, încălcînd sanctitatea soliei: reținuse pe solii germanilor (vezi Plutarh, *Caesar*, 22).

⁶⁸ Problema duratei puterii lui Caesar în Gallia a fost foarte mult discutată și este departe de a putea fi considerată rezolvată. Asupra problemei, vezi, printre altele, A. Perpillou, *La question de droit entre César et le sénat*, în „Revue Historique”, 1928, pp. 272—283; M. Gelzer, *Die lex Vatinia de imperio Caesaris*, în „Historia”, 1928, pp. 113—137; G. R. Elton, *The terminal date of Caesar's Gallic Proconsulate*, în „Journal of Roman Studies”, XXXVI, 1946, pp. 18 sq; R. Sealy, *Habe meam rationem*, în „Classica et Mediaevalia”, XVIII, 1957, pp. 75—101.

⁶⁹ Vezi Appian, II, 25.

a fi ales în lipsă, cît și prelungirea guvernămîntului Galiei, și numește în loc pe un vechi adversar al său, Lucius Domitius Ahenobarbus. Deși îndîrjit de șicanele aristocraților, Caesar se arată foarte conciliant, dispus să respecte legea și să evite războiul civil, dacă aceasta n-ar atrage pierderea puterii sale. Omul său în senat, tribunul Curio, fostul adversar cumpărat de Caesar cu 1 500 000 de sesterți, propune o măsură aparent neutră, aceea ca și Caesar și Pompeius să depună comanda și să-și demobilizeze armatele, lucru care ar fi înlăturat pe moment primejdia războiului civil.

Intențiile conciliante ale lui Caesar și tendințele sale legaliste, subliniate adesea în *Comentariile asupra războiului civil*, se bazau, desigur, pe convingerea că, grație mijloacelor sale materiale imense cîștigate în Gallia, cu care ar fi putut cumpăra totul, și faptului că poziția sa în mijlocul popularilor îi punea la dispoziție plebea, deosebit de agitată în această vreme, era posibil și chiar mai convenabil pentru el să obțină puterea prin mijloace pașnice și legale, decît prin luptă. Este foarte probabil că Caesar, care, așa cum s-a arătat, dorea de foarte multă vreme puterea, încă nu-și închipuia că ea ar putea fi obținută altfel decît în cadrul organizării republicane. Tendințele sale dictatoriale și, după unii, chiar monarhice s-au format, pe cît se pare, pe măsura desfășurării evenimentelor.

Dacă Caesar, așa cum se poate constata din multe împrejurări, evita sistematic ciocnirile sîngeroase atunci cînd exista o soluție pașnică pentru a-și atinge scopurile, el nu se dădea însă în lături de la luptă atunci cînd altă soluție nu mai era posibilă⁷⁰. De aceea, cînd a văzut că senatul e decis să-i lase lui Pompeius armata, iar pe el să-l oblige să părăsească Gallia și să demobilizeze legiunile, declarîndu-l dușman al patriei în cazul cînd nu s-ar su-

⁷⁰ După mărturia lui Cicero, *De officiis*, III, 21, dictonul favorit al lui Caesar era: „Dacă dreptul trebuie violat, aceasta trebuie făcut numai pentru a domni; în celelalte împrejurări cultivați respectul legii.

pune, a pornit asupra Romei⁷¹. Trecerea Rubiconului dă de gîndit chiar şi multora din cei care credeau sincer în intenţiile paşnice ale lui Caesar. Labienus, legatul său cel mai valoros în campaniile din Gallia, îl părăseşte şi trece de partea pompeienilor, nevoind — după expresia lui Cicero⁷² — să fie părtaş la crimă. În acelaşi timp mulţi oameni pînă atunci nedecişi trec de partea lui Pompeius.

Evenimentele sînt mai departe bine cunoscute, în primul rînd din înseşi comentariile lui Caesar. Întimplarea oferă şi un pretext legal acţiunii sale: tribunii plebei favorabili lui Caesar sînt alungaţi din senat şi vin să se refugieze la el, aşa încît faptul îi dă de acum dreptul să afirme că nu a început războiul numai dintr-un interes personal, ci „pentru a repune în drepturi pe tribunii plebei alungaţi din Roma şi pentru a-şi reda sieşi şi poporului roman, asuprit de o grupare de cîţiva inşi, libertatea“⁷³, şi pentru ca „teama să dispară din Roma, libertatea comiţilor şi orice afacere publică să fie garantată senatului şi poporului roman“⁷⁴.

Deşi Caesar avea să introducă dictatura personală şi nu democraţia şi cu toate că afirmaţiile sale au mai mult un scop propagandistic, nu este mai puţin adevărat că politica lui Caesar reprezenta o bază socială mai largă decît aceea a partizanilor lui Pompeius. Grăitori în această privinţă sînt aliaţii interni şi externi pe care şi unul şi altul i-au avut în cursul războiului civil. Astfel, de partea lui Pompeius se afla majoritatea aristocraţiei romane şi imensa clientelă legată de familiile aristocratice⁷⁵, precum şi bogaţii proprietari funciari din marile oraşe provinciale. În exterior, de partea lui era aristocraţia celtiberilor, atrasă în timpul răscoalei lui Sertorius, aristocraţia tribală din Illyricum, aflată în duşmănie cu oraşele

⁷¹ Vezi *Războiul civil*, I, 2 şi nota 19. Asupra încreputurilor războiului, vezi L. Holzappel, *Die Anfänge des Bürgerkrieges zwischen Caesar und Pompeius*, Klio, 1903, pp. 213—234 şi 1904, pp. 327—382.

⁷² Cicero, *Ad familiares*, XVI, 12.

⁷³ *Războiul civil*, I, cap. 22.

⁷⁴ *Ibidem*, cap. 9.

⁷⁵ Pompeius însuşi avea în clientelă regiuni întregi, de exemplu Picenum.

comerciale maritime, și regii din Orient. De partea lui Caesar era plebea romană și cea italică, pătura cavalerilor și o parte a aristocrației angajată în politica populară sau cumpărată personal de Caesar. Pe plan extern el avea ca aliați aristocrația gallică, orașele comerciale din Illyricum și unele din Spania și Africa. În plus, Caesar avea de partea sa o armată mult mai puternică și mai bine organizată⁷⁶.

Acțiunile rapide ale lui Caesar au ca efect căderea orașelor Italiei unul după altul în mâinile sale, aproape fără rezistență, iar Pompeius și cei doi consuli, cu trupele lor adunate în grabă, abia au timpul să scape de Caesar, fugind în Grecia. Curățind Italia de adversari, Caesar se întoarce la Roma, unde i se încredințează dictatura pe câteva zile, timp suficient ca să convoace comițiile și să fie ales consul pentru anul următor. Lipsit de corăbii cu care să pornească imediat în urmărirea lui Pompeius, el pornește prin Gallia în Spania, provincia guvernată de Pompeius, unde se afla grosul trupelor acestuia: șapte legiuni. În 40 de zile el îi înfringe pe pompeienii din Spania, asigurându-și astfel spatele. Se întoarce la Roma către începutul noului an numai pentru a face față solemnităților intrării în funcția de consul, după care pornește imediat, de data aceasta în calitate oficială, împotriva adversarilor săi, deveniți între timp, la expirarea funcției lor, niște simpli particulari. Slab aprovizionat din cauza lipsei de corăbii, inferior numeric dușmanilor, Caesar întreprinde la început câteva acțiuni nereușite și suferă lângă Dyrrachium o înfrângere care, după propria sa afirmație, putea fi decisivă dacă dușmanii ar fi știut s-o exploateze⁷⁷. La Pharsalus însă, în Thesalia, datorită unei manevre foarte ingenioase, câștigă victoria hotărâtoare⁷⁸. Adversarii fug împrăștiați, iar Pompeius se refugiază în Egipt, unde este ucis miselește de oamenii regelui minor Ptolemeu al XII-lea. Mergând pe urmele lui Pompeius, Caesar se încurcă în Egipt într-o acțiune

⁷⁶ Vezi *Istoria universală*, vol. II, pp. 368—369.

⁷⁷ Vezi Plutarh, *Caesar*, 39; Appian, II, 62.

⁷⁸ Asupra evenimentului vezi *Caesar, Războiul civil*, III, 86—99 și notele aferente.

extrem de primejdioasă, care era aproape să-l coste viața, căci, deși cu trupe foarte puține, intervine în luptele pentru tron dintre Ptolemeu și sora sa Cleopatra. Luptele acestea, ca și relațiile personale cu Cleopatra, îl rețin în Egipt timp de aproape opt luni⁷⁹.

Caesar se îndreaptă apoi spre Asia Mică, unde ia unele măsuri administrative și cîștigă o victorie fulgerătoare împotriva lui Pharnaces, regele Bosforului⁸⁰.

În acest timp, adversarii săi au posibilitatea de a-și regrupa forțele în Africa, sub conducerea lui Scipio, a lui Cato și a fiilor lui Pompeius, și cu sprijinul regelui Iuba, vechi dușman al lui Caesar. Au loc citeva lupte îndirjite și Caesar este pus la început în mare primejdie, în primul rînd datorită cavaleriei lui Labienus, fostul său legat, care-i pricinuisse și înfrîngerea de la Dyrrachium. Caesar însă folosește lipsa de coordonare dintre trupele pompeiene și incapacitatea comandantului suprem, Piso, și obține victoria la Thapsus în primăvara anului 46. Dintre adversari, unii mor în luptă, alții reușesc să fugă, iar alții, ca Scipio, Cato, Petreius și regele Iuba, se sinucid pentru a nu cădea în miinile dușmanului.

Și de data aceasta, ca și după Pharsalus, Caesar își face iluzia că războiul s-a încheiat și, pentru a liniști spiritele, se arată din nou clement față de cei învinși. Sinuciderea lui Cato însă, care a preferat să moară decît să primească iertarea de la Caesar⁸¹, anihilează în bună măsură efectul clemenței calculate a lui Caesar și agită spiritele, stîrnindu-i din nou pe pompeienii întorși la

⁷⁹ Asupra acestei perioade și a importanței ei în formarea concepției monarhice a lui Caesar, vezi H. Jung, *Caesar in Aegypten*, 48/47 v. Chr., Mainz, 1900; J. H. Collins, în „American Journal of Philology“, 1959, pp. 127 și urm., ș.a.

⁸⁰ Această victorie i-a prilejuit lui Caesar celebrele cuvinte *veni, vidi, vici*, care aveau ca scop să pună în contrast rapiditatea victoriei sale cu tîrăgănarea luptelor dintre Pompeius și Mithridate. Asupra faptelor și a eventualei surse a expresiei, vezi J. S. Reid, *Caesar's thrasonical brag*, în „Philological Quarterly“, 1924, p. 237; H. W. Gilmer, *Caesar's thrasonical boast*, ibidem, 1925, p. 157; M. E. Deutsch, *Veni, vidi, vici*, ibidem, 1925, pp. 151—156.

⁸¹ În legătură cu efectul sinuciderii lui Cato asupra lui Caesar vezi Plutarh, *Caesar*, 54 și Appian, II, 99.

Roma. Figura lui Cato capătă proporții legendare și devine simbolul rezistenței republicane. Cicero însuși, șovăielnic adeseori și obligat lui Caesar pentru iertarea acordată, nu se poate opri să nu scrie elogiul lui Cato, pe care îl pune în rînd cu zeii. Ecoul public al elogiului, ca și simpla amintire a faptului, care constituise o mare lovitură pentru Caesar, îl determină pe acesta să răspundă personal printr-o operă plină de calomnii, care nu-i face cinste⁸².

Dovada faptului că Caesar considera războiul încheiat rezultă și din aceea că de data aceasta, întorcîndu-se la Roma, se hotărăște să-și serbeze triumfurile. Deși, evident, cea mai prețioasă victorie pentru el era aceea asupra pompeienilor, pentru a nu jigni sentimentele compatrioților săi sărbătorind triumful asupra unor romani, el serbează doar victoriile asupra străinilor: cea din Gallia, din Egipt, din Asia (asupra lui Pharnaces) și din Africa (asupra lui Iuba). Senatul se grăbește să-i deacearnă onoruri ce nu mai fuseseră acordate pînă atunci: dictatura pe 10 ani, censura (*praefectura morum*) pe trei ani, dreptul de a lua primul cuvîntul în senat și de a sta lîngă consuli ș.a.

Înainte însă de a apuca să-și pună în aplicare planurile de reorganizare a statului, Caesar află că pompeienii, sub conducerea fiilor lui Pompeius și a lui Labienus, au adunat din nou forțe impresionante în Spania, fapt care îl face să pornească împotriva lor încă din timpul iernii lui 46 î.e.n., fără să fi avut timp să numească consulii și pretorii pe anul următor.

În Spania are loc poate cea mai grea dintre luptele duse de Caesar, în care a fost la un pas de înfrîngerea definitivă și chiar de moarte, căci numai exemplul vitejiei lui personale a putut să-i întoarcă la luptă pe soldații care părăseau bătălia⁸³. Faptul l-a îndîrjit atît de mult, încît și-a pierdut stăpînirea de sine și, spre deosebire de luptele precedente, în care dădea dispoziția să fie cruțați pe cît posibil cetățenii romani, victoria de la Munda asupra fiilor lui Pompeius a însemnat un adevărat masacru.

⁸² Vezi p. 58.

⁸³ Vezi Appian, II, 103—105.

soldându-se cu 30 000 de morţi, iar la întoarcerea la Roma Caesar şi-a sărbătorit de data aceasta triumful asupra fiilor lui Pompeius ca asupra unor străini, fapt care a provocat mari nemulţumiri în opinia publică⁸⁴.

Senatul se grăbeşte însă să-i acorde noi onoruri: dictatura pe viaţă, consulatul pe 10 ani, titlul de *pater patriae* şi cel de *imperator* ca făcând parte din numele său, dreptul de a recomanda comiţiilor pe toţi magistraţii (ceea ce era, de fapt, echivalent cu a-i numi), de a purta o cunună de lauri şi multe altele. Caesar însă refuză consulatul pe 10 ani, şi acceptă să recomande numai pe jumătate din magistraţi (inclusiv pe cei doi consuli), lăsînd comiţiilor dreptul de a-i alege pe ceilalţi.

Sfîrşitul războaielor i-a permis lui Caesar să treacă la acţiuni de organizare a statului pe care le plănuiise de multă vreme. Pentru a-şi putea răsplăti aliaţii din timpul războiului prin acordare de onoruri, dar şi pentru a putea face mai bine faţă sarcinilor de conducere a uriaşului Imperiu roman, el mări numărul magistraţilor aproape în fiecare funcţie. Spori numărul senatorilor de la 300 la 900, introducîndu-şi oamenii săi (uneori foşti centurioni şi libertţi) şi asigurîndu-şi prin aceasta majoritatea senatorială, deşi în acel moment nu mai putea fi vorba de o opoziţie reală.

Cu toate că dictatura devenise, cum s-a arătat, o necesitate recunoscută de multă vreme, cucerirea definitivă a puterii de către Caesar nu însemna prin ea însăşi o rezolvare a situaţiei; ea aducea doar încetarea luptelor, nu şi dispariţia contradicţiilor şi a ciocnirilor de interese, care continuau să se facă simţite sub forme mai mult sau mai puţin violente. Unele dintre ele răbufniseră cu putere încă din timpul războiului civil şi tocmai în sinul acelor pături pe care pretindea Caesar că le reprezintă. Dacă pînă la cucerirea puterii Caesar acţionase ca un democrat mai mult sau mai puţin consecvent, după aceasta politica sa socială se caracterizează prin tendinţa de a căuta sprijinul diferitelor grupe sociale, chiar şi la fostul său adversar, aristocraţia, şi multe dintre reformele sale au un caracter net antidemocratic.

⁸⁴ Plutarh, *Caesar*, 56.

Astfel aliatul său cel mai important, plebea săracă, aştepta de la el în primul rînd soluţionarea principalei sale revendicări, anularea datoriilor. Departe de a face acest lucru, Caesar a încercat să restabilească încrederea creditorilor, satisfăcînd numai în foarte mică măsură cerinţele datornicilor. În anul 49 î.e.n., cînd toată lumea se aştepta să fie anulate datoriile, el a dat o lege prin care garanta plata datoriilor, dar, pentru a uşura pe datornici, prevedea să se scadă din datorie dobînzile plătite pînă în acel moment, iar bunurile datornicilor luate de creditori în contul datoriei urmau să fie calculate la preţul lor nedevalorizat, dinainte de război. Măsura a avut un efect opus celui scontat de Caesar, căci, în loc să atragă de partea sa cele două categorii, îi nemulţumea şi pe unii şi pe ceilalţi. Speculînd nemulţumirile plebei, pretorul Marcus Caelius Rufus a propus în anul consulatului lui Caesar (48 î.e.n.) mai întii amînarea datoriilor pe şase ani, iar cînd propunerea sa a întîmpinat rezistenţă, el a propus o nouă lege, mai radicală, care prevedea anularea completă a datoriilor şi scutirea de plata chiriei pentru trecut. Demis din funcţie de senat, care-şi apăra propriile interese pretextînd respectarea legii lui Caesar, Rufus a stîrnit o răscoală în sudul Italiei, atrăgînd de partea sa partizani de-ai lui Pompeius, precum şi gladiatori şi sclavi şi asociindu-şi-l în această măsură atît de radical democratică pe aristocratul îndîrjit Milo, omorîtorul lui Clodius. În anul următor, tribunul plebei Publius Cornelius Dolabella a pus din nou în discuţie proiectul de lege pentru anularea datoriilor şi a organizat o răscoală cu ajutorul plebeilor şi al libertîilor. Ambele răscoale au fost înăbuşite de oamenii lui Caesar însărcinaţi cu menţinerea ordinii în Italia.

Nici după cucerirea victoriei Caesar nu s-a arătat mai generos faţă de principalul său aliat. Cu excepţia darurilor în bani şi a meselor oferite cu ocazia sărbătoririi victoriei, Caesar n-a mai luat aproape nici o măsură menită să favorizeze plebea, ci, dimpotrivă, a scăzut numărul celor care primeau grîne gratuit de la 320 000 la 150 000 şi a desfiinţat colegiile plebei, reînfiinţate pe timpul tribunatului lui Clodius. Trimiterea în colonii a

80 000 de veterani, liberi şi cetăţeni săraci, ca şi obligaţia impusă proprietarilor ca o treime din păstori să fie oameni liberi, avea ca scop mai mult să liniştească unele nemulţumiri şi să curăţe oraşele de elemente care constituiau un focar permanent de tulburări, decît să acorde un ajutor real acestor pături.

În ce priveşte aristocraţia, Caesar s-a arătat foarte generos, acordîndu-i totul în afară de puterea politică reală. El a fost deosebit de clement faţă de cei care luptaseră împotriva sa, acordîndu-le iertarea şi dreptul de a se întoarce la Roma şi chiar de a îndeplini funcţii publice de mare răspundere. Contrar aşteptării republicanilor⁸⁵, victoria lui Caesar n-a fost urmată de proscricţii, de omoruri şi confiscări de averi. Clementa calculată a lui Caesar, care avea ca scop să-i atragă pe foştii săi adversari, a dat însă greş. Neconfiscîndu-le averile, Caesar, deşi i-a lipsit pe aristocraţi de puterea politică reală, le-a lăsat totuşi în mîna esenţialul: puterea economică. Entuziasmul iniţial stîrnit printre aristocraţi de generozitatea lui Caesar⁸⁶ s-a risipit repede şi sentimentul de recunoştinţă s-a transformat în scurtă vreme în umilinţă şi mai tîrziu în ură⁸⁷. Ceea ce i-a ridicat însă definitiv pe aristocraţi împotriva lui Caesar a fost faptul că la iertare el n-a adăugat şi libertatea. Speranţa lor că după victorie el va depune dictatura, asemenea lui Sylla, şi va restaura republica nu s-a realizat, ci, dimpotrivă, tendinţele autocrate ale lui Caesar se făceau cu trecerea vremii tot mai simţite⁸⁸.

În măsurile pe care le ia în ultima perioadă a vieţii sale Caesar nu mai apare ca reprezentant al popularilor; el caută să treacă drept reprezentant al intereselor întregii categorii de oameni liberi. Prin aceasta el dovedea

⁸⁵ Vezi temerile lor la Cicero, *Ad Atticum*, X, 8. Într-o scrisoare a lui Caesar către Appius păstrată la Cicero, *Ad Atticum*, IX, 7, Caesar recomandă expres *miseriordia* şi *liberalitas* faţă de pompeieni.

⁸⁶ Caracteristic pentru această etapă este discursul *Pro Marcello* al lui Cicero.

⁸⁷ Vezi G. Boissier, *Cicéron et ses amis*, Paris, 1879, p. 318.

⁸⁸ După mărturia lui Titus Amplus, Caesar spunea în această vreme că „Sylla a fost un nepriceput că a părăsit dictatura“ (Suetonius, *Caesar*, 77).

că a înțeles scopul pentru care fusese instaurată dictatura personală, acela de a consolida poziția clasei dominante în lupta împotriva sclavilor, prin înlăturarea conflictelor între diferitele pături sociale, conflicte care îi subminau unitatea.

Măsurile luate de Caesar în această perioadă sînt departe de a mai avea caracterul ascuțit politic, democratic în esență, pe care îl avuseseră legile sale anterioare. Este vorba în general de măsuri mai mult gospodărești, administrative, aparent neutre sub aspect politic, menite să restaureze „ordinea“ după tulburările provocate de războaiele civile. Astfel el reorganizează finanțele și reglementează sistemul fiscal, ia măsuri menite să contribuie la dezvoltarea schimbului de bunuri, face unele reforme judiciare și pregătește o nouă codificare a dreptului roman (lucru pe care nu a mai apucat să-l realizeze). Se ocupă de reformarea moravurilor și, în calitate de *praefectus morum*, el, rafinatul, dă legi care condamnă luxul. Ia măsuri favorabile dezvoltării culturii, însărcinează pe savantul Marcus Terentius Varro cu organizarea primei biblioteci publice și acordă dreptul de cetățenie romană profesorilor și medicilor străini stabiliți la Roma. Reformează, cu ajutorul savanților greci din Egipt, calendarul, rămas în urmă cu cîteva luni față de anul solar. Face de asemenea mari construcții publice la Roma, stîrnind admirația contemporanilor, ca și a posterității.

Înțelegînd că statul roman nu mai înseamnă Roma și nici Italia, ia măsuri importante de reorganizare a provinciilor, pe care încearcă să le contopească cît mai strîns cu nucleul inițial al imperiului. Reglementează guvernarea provinciilor și ia măsuri pentru înlăturarea abuzurilor publicanilor, hotărînd ca impozitele directe să fie predate statului nemijlocit de către comunitățile locale. Acordă dreptul roman și latin multor orase provinciale, asigurîndu-le unora dintre ele o anumită autonomie. Acest fapt îi atrage mulți partizani din provincie, aliați care — de mare folos în timpul războiului civil — nu aveau nici o influență directă în viața politică de la Roma.

În încercarea de a împăca între ele și de a-și subordona păturile oamenilor liberi aflate în conflict, Caesar se sprijinea în primul rînd pe armată, pe care a sporit-o

la maximum: la un moment dat sub comanda lui se aflau 39 de legiuni, iar la moartea sa, cînd războiul se încheiase, mai existau încă în imperiu 26 de legiuni, aproape dublu față de cele existente la începutul războiului civil. Pentru a-i atrage pe soldați, Caesar le mărise solda anuală de la 120 la 225 de dinari.

În încercarea de a consolida poziția sclavagismului prin suprimarea conflictelor în interiorul clasei dominante, Caesar încerca să opună tendințelor extremiste, mai ales ale aristocrației, o coaliție de centru a stăpînitorilor de sclavi, ajungînd, fără să-și dea seama, la poziția pe care o combătuse altă dată, a lui Cicero, care lupta pentru pacea civilă și înțelegerea dintre clase (*concordia ordinum*)⁸⁹. Măsurile sale practice, care urmăreau consolidarea poziției stăpînitorilor de sclavi în totalitatea lor, aduceau în primul rînd întărirea claselor avute, inclusiv aristocrația, ca reprezentanții cei mai tipici ai clasei dominante, și nemulțumeau în acest fel pe vechiul său aliat, plebea. Izvoarele antice atestă unanim că în această perioadă Caesar nu numai că își pierduse popularitatea, dar ajunsese chiar urît de popor⁹⁰, și serbările și banchețele publice pe care le oferea nu puteau să înlătore din rîndurile plebei nemulțumirile rezultate de pe urma neglijării intereselor ei esențiale.

Aristocrația, la rîndul ei, deși cruțată și chiar copleșită cu onoruri de către Caesar, nu putea suporta faptul că i se luase puterea politică și i se limitaseră posibilitățile de îmbogățire. Cum se întîmplă de obicei în astfel de cazuri, vrînd să-i împace pe toți, Caesar nemulțumise pe toată lumea.

Sprijinul său esențial, armata, capabilă să paralizeze acțiunile violente ale păturilor sociale nemulțumite, nu putea să suprimă însă și cauzele conflictelor și nemulțumirilor. La adăpostul ei Caesar își întărea tot mai mult poziția, concentrînd în mîinile sale aproape toată puterea, desi aparent menținuse formele republicane și refuzase unele puteri acordate. Prin funcțiile sale de mare pontif,

⁸⁹ Asupra acestei tendințe centraliste vezi P. Jal *Par civillis—concordia*, în „Revue des Études Latines”, XXIX, 1961, pp. 210—231.

⁹⁰ Plutarh, *Caesar*, 51; Suetonius, *Caesar*, 80 etc.

de tribun, dictator și imperator pe viață, de censor al moravurilor ș.a., el deținea, de fapt, toată puterea religioasă, politică și militară de care se bucură un monarh. Menținerea comițiilor și a senatului nu însemna nimic atîta vreme cît candidații cei mai importanți erau numiți de el, iar hotărîrile sale aveau putere de lege. De altfel, Caesar se silea prin toate mijloacele să slăbească cît mai mult chiar și acele instituții pe care, fie și aparent, le mai păstrase. Grăitoare este în această privință atitudinea sa față de consulat. Deși refuzase consulatul pe 10 ani acordat de senat, el se străduia să submineze tot mai mult puterea acestei magistraturi, lăsînd uneori multă vreme neocupate posturile de consuli, alteori alegînd consuli pentru o perioadă derizorie⁹¹. La începutul războiului, atunci cînd încercase să pătrundă în templu ca să ia tezaurul public, explica violența sa numai prin împreriările războiului și promitea lui Metellus, care încerca să i se împotrivescă: „Cînd glasul armelor va înceta, după împăcare, atunci o să te urci la tribună și o să încerci să-ți atragi poporul“⁹². În schimb, după ce devenise stăpîn pe situație, striga furios unui tribun care îndrăznise să nu se ridice în picioare la trecerea lui: „Ei bine, tribune Aquila, cere-mi acum republica“⁹³. După ce pretextul începerii războiului civil fusese repunerea în funcție a tribunilor plebei alungați și eliberarea republicii de stăpînirea celor puțini⁹⁴, acum îi alunga el însuși din funcție pe tribunii care stăteau în calea tendințelor sale monarhice⁹⁵ și el, fostul popular, instaura dictatura personală. După expresia lui însuși, „republica nu mai era nimic, decît un nume fără corp și formă“⁹⁶. Toate

⁹¹ Vezi cazul lui Rebillus, ales pentru o singură zi în locul consulului mort și, pe această temă, glumele lui Cicero, care le spunea senatorilor să se grăbească să ajungă să-l felicite pe noul consul înainte de a i se termina consulatul, sau al lui Caninius despre care spunea că acesta a fost consulul cel mai vigilent, căci n-a închis de loc ochii în timpul consulatului său.

⁹² Plutarh, *Caesar*, 35.

⁹³ Adică restaurarea instituțiilor republicane (vezi Suetonius, *Caesar*, 78).

⁹⁴ Vezi p. 39.

⁹⁵ Appian, II, 108.

⁹⁶ Suetonius, *Caesar*, 77.

izvoarele antice vorbesc de tendințele sale monarhice în ultima parte a vieții și chiar de intenția de a se proclama rege. Punind pe prietenii săi să-i ofere insemnele regale, el se făcea că le respinge pentru a încerca atitudinea mulțimii, dar se supăra atunci când aceasta nu se arăta dispusă să-i acorde titlul de rege⁹⁷.

Dorința de a se proclama rege nu era, desigur, numai urmarea gustului personal de putere. Exemplul lui Alexandru cel Mare și șederea sa în Egipt îi sugeraseră, probabil, ideea că un mare imperiu nu poate fi organizat decât pe baze monarhice⁹⁸. Tendințele sale monarhice stîrnesc nemulțumiri aproape în toate cercurile și o conspirație împotriva sa se formează încă spre sfîrșitul anului 45 î.e.n. La această conspirație iau parte nu numai adversarii săi declarați, dar chiar și foști partizani ai lui Pompeius, ca Quintus Cassius și Marcus Brutus, care trecuseră de mult de partea sa, primind de la el cele mai mari onoruri, și chiar prietenii de-ai săi, cum erau Caius Casca, Trebonius, Tillius Cimber, Minucius Basillus și însuși Decimus Brutus, prietenul său de totdeauna, unul dintre oamenii săi cei mai apropiați⁹⁹. Complotul era opera aristocrației, care, pentru a atrage asupra lui nemulțumirea publică, se pare că se grăbea intenționat să-i acorde cele mai neobișnuite onoruri¹⁰⁰.

Ocazia pentru a-l suprima pe Caesar a fost oferită de următorul fapt: căutîndu-se un pretext oarecare pentru proclamarea sa ca rege, s-a găsit în cărțile sibiline o prezicere care afirma că victoria în Orient o va obține numai

⁹⁷ Vezi Plutarh, *Caesar*, 60; Suetonius, *Caesar*, 49 și 79; Appian, II, 108; Eutropius, VI, 25. Semnificativă este întîmplarea relatată de Appian (*loc. cit.*) și Suetonius, 79: cînd fu salutat de unii cu titlul de rege (latineste *rex*), Caesar, observînd nemulțumirea plebei, răspunse abil: „Nu sînt Rex, ci Caesar“; făcîndu-se că nu pricepe despre ce este vorba, el lăsa să se creadă că a înțeles că oamenii, în loc să i se adreseze cu cognomenul lui, *Caesar*, l-au salutat cu alt cognomen, și anume acela de *Rex*, existent chiar și în familia sa (vezi p. 20, nota 3). În legătură cu această întîmplare, vezi M. E. Deutsch, *I am Caesar, not rex*, în „Classical Philology“, XXIII, 1928, pp. 394—398.

⁹⁸ Vezi Collins, *op. cit.*, p. 128.

⁹⁹ Vezi Appian, II, 113.

¹⁰⁰ Vezi Plutarh, *Caesar*, 57; Florus, IV, 2.

un rege. Cum Caesar se pregătea să plece în expediție împotriva lui Burebista¹⁰¹ și a parților, se hotărîse, pare-se, ca în ședința senatului de la idele lui martie 44 (15 martie) să i se acorde titlul de rege. Conjurații au folosit acest prilej și chiar la începutul ședinței l-au omorît cu 23 de lovituri de pumnal la picioarele statuii lui Pompeius.

Pentru a explica uciderea neașteptată și aparent inexplicabilă a unui om care, aflat în culmea puterii, se purta cu destulă blîndețe, izvoarele antice prezintă faptul ca pe o hotărîre a destinului și povestesc în legătură cu aceasta o serie de prevestiri și întîmplări ciudate¹⁰². În realitate nu este vorba de nici o fatalitate, nici de o întîmplare neexplicabilă, de acțiunea arbitrară a cîtorva oameni. Încercările sale de a suprima grupările politice și de a reconcilia diversele pături ale clasei dominante au dat greș și l-au compromis politic prin inconsecvența la care se vedea obligat. Nemulțumindu-și vechii aliați, Caesar se lipsise de baza socială care-i asigurase venirea la putere și dăduse posibilitatea de a acționa contra sa vechilor lui adversari, pe care zadarnic încercase să și-i atragă. Numai așa se poate explica faptul că, sub un regim dictatorial, o conspirație la care luau parte 60 de oameni a putut să rămînă ascunsă timp de aproape jumătate de an și să fie adusă la îndeplinire în public, în plin senat. Omorîrea lui Caesar nu a schimbat, de altfel, situația și nu a adus restaurarea republicii, cum credeau conspiratorii¹⁰³. Dictatura devenise absolut necesară în acel moment și, chiar dacă ar fi învins Pompeius, rezultatul ar fi fost același¹⁰⁴. Moartea lui Caesar a redeș-

¹⁰¹ Asupra acestui fapt vezi *Istoria Romîniei*, vol. I, București, 1960, pp. 287—289.

¹⁰² Vezi Plutarh, *Caesar*, 63; Appian, II, 115—116; Suetonius, *Caesar*, 81, ș.a.

¹⁰³ Cicero, care nu i-a fost niciodată prieten lui Caesar, spune că omorîrea acestuia a fost făcută „cu curaj bărbătesc, dar cu judecată copilărească“ (*Ad Atticum*, XIV, 21, 3).

¹⁰⁴ După părerea unor cercetători, Augustus ar fi continuat politica aparent republicană a lui Pompeius și nu pe cea monarhică a lui Caesar. Vezi în acest sens celebra lucrare a lui Ed. Meyer, *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus*, ed. 2. Stuttgart—Berlin, 1919, și, mai recent, J. Van Ooteghem, *Pompée le Grand, bâtisseur d'empire*, Bruxelles, 1954.

teptat pentru un timp lupta dintre republicani și cezarieni, iar după înfrîngerea republicanilor lupta pentru putere în rîndurile cezarienilor, dar pînă la urmă s-a ajuns la instaurarea definitivă a principatului prin persoana lui Augustus. Acolo unde a dat greș geniul lui Caesar, avea să reușească abilul și crudul Octavian¹⁰⁵.

OPERA¹⁰⁶

Caesar era, fără îndoială, un om de acțiune și nu un literat prin vocație, deși geniul său multilateral îi dădea posibilitatea să se simtă la el acasă și în domeniul literelor. Spre literatură l-a împins școala, uzanțele lumii din care făcea parte (ca stimulent exterior), dar mai ales nevoia de a se ilustra prin orice mijloace, și în primul rînd interesul strict politic¹⁰⁷.

1. Opera pierdută

Antichitatea ne-a transmis sub numele lui Caesar o serie de titluri de opere din care, cu excepția *Comentariilor*, nu s-a păstrat aproape nimic¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Vezi G. Boissier, *op. cit.*, p. 319.

¹⁰⁶ Asupra operei literare a lui Caesar, vezi (în afara tratatelor de istorie literară) mai ales următoarele lucrări mai generale: H. Oppermann, *Caesar, der Schriftsteller und sein Werk*, Leipzig, Teubner, 1933; G. Perrotta, *Caesare scrittore*, „Maia“, I, 1948, pp. 5—32; W. T. Avery, *Caesar, the man of letters*, în „Classical Weekly“, 1956, nr. 50, pp. 26—28; F. E. Adcock, *Caesar as man of letters*, University Press, Cambridge, 1956 (trad. germană la Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1957); G. Luck, *Caesar als Schriftsteller*, în „Die Sammlung“, XII, 1957, pp. 236—242; G. Funaioli, *Giulio Cesare scrittore*, în „Stud. Rom.“, V, 1957, pp. 136—150 ș.a.

¹⁰⁷ Vezi Boissier, *Cicéron*, p. 263; R. Pichon, *op. cit.*, p. 237 ș.a.

¹⁰⁸ Dintre izvoarele antice, vezi asupra lor mai ales Suetonius, *Caesar*, 55—56. Fragmentele operelor lui Caesar au fost editate de A. Klotz (Leipzig, Teubner, 1927) ca adaos la opera apocrifă (războaiele din Alexandria, Africa și Spania).

Beletristica

Se citează astfel unele opere de tinerețe, fără îndoială mai mult niște exerciții de școală, continuarea preocupărilor din vremea studiilor: un poem intitulat *Laudele lui Hercule*, o tragedie *Oedip* și o culegere de maxime¹⁰⁹, toate distruse din ordinul lui Augustus¹¹⁰, care le considera, probabil, nu pe măsura demnității lui Caesar, pe care el se străduia să-l zeifice. Dintre ele culegerea de maxime, desigur rezultatul lecturilor sale, ar fi fost interesantă pentru stabilirea orizontului cultural și a orientării filozofice a lui Caesar.

Plinius cel Tânăr îl citează și el pe Caesar ca autor de versuri, ușoare pe cât se pare¹¹¹, fără să spună exact despre ce fel de opere este vorba. Nu este exclus însă să se refere la epigrame, dintre care una s-a păstrat în *Vita Terenti* a lui Suetonius. Este vorba de șase hexametri, simpli și curgători, în care Caesar — el însuși un purist — laudă puritatea stilului lui Terentius, dar regretă că acestuia îi lipsește forța coraică (*vis comica*) pentru a-l egala pe modelul său, Menandru.

Gustul pentru versuri l-a păstrat pînă la bătrînețe, căci, după modelul lui Cicero, care își cîntase consulatul, Caesar a versificat, chiar în timpul marșului, peripețiile drumului său de la Roma în Spania, făcut într-un timp record (24 de zile) în iarna anului 46 î.e.n., într-un poem intitulat *Iter* („Drumul“). Elanul poetic îi venea probabil din sentimentul că va dobîndi o victorie ușoară și rapidă, dar intenția de autoglorificare s-a dovedit nepotrivită, căci în Spania îl aștepta o luptă în care a fost la un pas de dezastru.

Care va fi fost valoarea literară a operelor poetice ale lui Caesar e greu de stabilit după cei șase hexametri păstrați¹¹². Faptul că Augustus a interzis publicarea lor nu e un argument hotărîtor, căci acesta a făcut-o, probabil, nu din considerente literare. Un personaj al *Dialogului*

¹⁰⁹ Care va fi fost titlul exact al culegerii nu știm. Cicero (*Ad fam.*, IX, 16, 4) le numește ἀποφθέγματα ; Suetonius (*Caesar*, 56) — *dicta collectanea*.

¹¹⁰ Vezi Suetonius, *Caesar*, 56 fine.

¹¹¹ Plinius, *Epistulae*, V, 3, 5.

¹¹² Vezi în această privință J. W. Spaeth, *Caesar's poetic interests*, în „Classical Journal“, XXVI, 1931, pp. 588—604.

despre oratori al lui Tacitus, Aper, spune că Caesar (şi Brutus) au făcut versuri „nu mai bine decât Cicero, dar cu mai mult noroc, căci puţini sînt cei care ştiu că ei au făcut versuri”¹¹³. E drept că Aper este partizanul curentului nou în literatură şi nu apreciază nici chiar discursurile lui Caesar, pe care alţii le-au elogiat.

Lucrări savante

În afara operei beletristice, Caesar a mai scris şi două opere cu un caracter tehnic special.

Una dintre ele, *Divinatio* („Arta prezicerii”)¹¹⁴, este, desigur, urmarea funcţiilor religioase pe care le-a deţinut. Despre conţinutul operei nu se ştie nimic. Suetonius (*loc. cit.*) ne spune însă că e o operă de tinereţe, că în această vreme Caesar imita stilul celebrului orator Strabo şi că în *Divinatio* a reprodus cuvînt cu cuvînt cîteva pasaje din discursul acestuia *Pro Sardis*.

Cealaltă lucrare este un tratat de gramatică în două cărţi, *De analogia*, scrisă în 55 î.e.n. (sau 54), în timpul traversării Alpilor, şi dedicată lui Cicero, căruia îi aduce în introducere un strălucit elogiu¹¹⁵. Tratatul are ca scop, cum spune Cicero (*loc. cit.*), de a arăta „metoda de a vorbi corect latineşte”. Disputa „anomalie—analogie” fusese viu dezbătută la greci şi reluată şi la Roma, căci în aceeaşi vreme e tratată de contemporanul lui Caesar, savantul Marcus Terentius Varro. În această dispută Caesar apără teza savanţilor alexandrini, analogia, dar el s-a angajat în această încurcată dispută tehnică numai pentru interesul practic deosebit pe care îl prezenta problema normelor exprimării corecte şi a stilului care trebuie adoptat.

Opera nu ne este cunoscută decît din cîteva scurte citate din gramatici ca Aulus Gellius, Charisius, Macrobius şi Priscian. Fragmentele păstrate conţin aproape

¹¹³ Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 21.

¹¹⁴ Amintită de Suetonius, *Caesar*, 55.

¹¹⁵ Vezi Cicero, *Brutus*, 253. Asupra titlului operei şi adresării ei lui Cicero, vezi Aulus Gellius, XIX, 8, 3, şi Suetonius, *Caesar*, 56. Asupra datării şi a naturii lucrării, vezi G. L. Hendrickson, *The De Analogia of Julius Caesar, its occasion, nature and date*, în „Classical Philology”, 1906, pp. 97—120, care opinează pentru anul 54.

numai recomandări practice asupra folosirii unor cuvinte sau forme gramaticale. S-a păstrat însă și o idee teoretică deosebit de importantă, care ne ajută mult în judecarea stilului lui Caesar: „Să te ferești de cuvântul nemai-auzit și neobișnuit așa cum se ferește corăbierul de o stîncă”¹¹⁶. După mărturia lui Cicero (*loc. cit.*), în prima carte a acestei lucrări se afirma de asemenea că „punctul de plecare al elocvenței constă în alegerea cuvintelor”. Teza analogiei era și teza purismului, nu în sensul lui absurd, ci al corectitudinii, al simplității și eleganței, al evitării barbarismului și solecismului și a oricărei inovații care nu e în spiritul limbii. Caesar, omul de acțiune, își relevă și în această lucrare teoretică spiritul său practic și — trebuie s-o recunoaștem — bunul său simț: uzul curent al vorbirii trebuie să ne fie model, iar acolo unde există dubii asupra uzului, analogia ne indică ce trebuie să alegem¹¹⁷.

Principiul analogiei, al regularității gramaticale, îl face pe Caesar să admită în limbajul obișnuit o formă ca participiul prezent al verbului „a fi”, *ens*, formă folosită exclusiv în limbajul filozofic pentru a reda grecescul *ἔν*.¹¹⁸ Alteori însă el nu mai urmează nici analogia, nici uzul comun cînd recomandă formele de genitiv de tipul *huius die*, *huius specie*¹¹⁹ sau dative ca *senatu*, *victu*, *aspectu*¹²⁰. Noi însă nu cunoaștem argumentele lui Caesar în această privință.

Oratoria lui Caesar

O parte importantă a operei lui Caesar au constituit-o discursurile sale, din păcate astăzi pierdute¹²¹.

Debutul său în oratorie l-au constituit cele două discursuri împotriva lui Cnaeus Dolabella, ținut la 21 de ani¹²², și a lui Cnaeus Antonius Hybrida. În cursul carie-

¹¹⁶ Aulus Gellius, I, 10; Macrobius, *Saturnale*, I, 5, 2.

¹¹⁷ Vezi R. Pichon, *op. cit.*, pp. 237—238.

¹¹⁸ Vezi Priscian, 18.

¹¹⁹ Aulus Gellius, IX, 14.

¹²⁰ *Ibidem*, IV, 16.

¹²¹ S-au păstrat doar cîteva fragmente; vezi ediția lui A. Klotz, citată mai înainte, și, mai recent, H. Malcovati, *Oratorum Romanorum fragmenta liberae rei publicae*, Torino, 1955.

¹²² Vezi Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 34.

rei sale politice el a avut ocazia să țină multe discursuri¹²³ în fața tribunalelor, în senat sau în fața trupelor sale. În afara celor două amintite mai sus, mai cunoaștem câteva titluri: Suetonius vorbește de un *Pro Quinto*, pe care Augustus îl considera mai mult opera grefierilor, care nu l-au putut urmări cum trebuie¹²⁴; Tacitus pomeneste un discurs în favoarea lui Decius Samnitul¹²⁵. Despre conținutul lor nu știm nimic. În schimb, alt discurs amintit de Suetonius (*loc. cit.*), *Pro Metello*, sau, cum ținea Caesar să-l intituleze, *Quam scripsit pro Metello* („Discurs pe care l-a scris pentru Metellus“), este scris în împrejurări pe care le cunoaștem: în anul 62 î.e.n., Caesar, fiind pretor, împreună cu colegul său Metellus, în urma unor acțiuni antisenatoriale sînt demiși din funcție. Metellus e alungat, dar Caesar, datorită abilității sale, este repus în funcție. Discursul are ca scop să înlătore acuzațiile care li se aduceau, dar Caesar, formulind titlul așa cum precizează Suetonius, vrea să dea un aer de obiectivitate operei, respingînd sub numele lui Metellus acuzații care i se aduceau de fapt și lui.

Alte titluri de discursuri nu mai avem, dar cunoaștem din izvoarele asupra vieții sale o serie de alte împrejurări în care a vorbit în public. Una dintre cele mai semnificative este aceea în care a luat cuvîntul în apărarea conspirației lui Catilina, de care se pare că nu era străin. În aceste împrejurări Caesar a găsit și curajul de a interveni și abilitatea de a încerca să-i salveze pe acuzați, fapt care ar fi reușit, dacă nu avea loc intervenția lui Cato. Discursul este redat de Sallustius¹²⁶, dar e cel mult un rezumat mai mult sau mai puțin conștiincios, dacă nu și prelucrat în maniera lui Sallustius. În el apar unele din ideile esențiale pe care le vom întîlni, spre exemplu, în *Comentariile asupra războiului civil*: Caesar, revoluționarul, face în discurs apel la legalitate și la tradiție, căutînd în ele un argument contra pedepsei cu moar-

¹²³ Brutus mărturisește că a citit mai multe: vezi Cicero, *Brutus*, 262.

¹²⁴ Vezi Suetonius, *Caesar*, 55.

¹²⁵ Tacitus, *op. cit.*, 21.

¹²⁶ *De coniuratione Catilinae*, 51.

tea¹²⁷. Discursul vădește în plus o serie de trăsături demne de luat în seamă când judecăm arta oratorică a lui Caesar. Astfel, sînt luate în batjocură procedeele retorice și este formulată expres ideea că faptele sînt mai grăitoare decît floricelele de stil¹²⁸.

Discursurile care se întîlnesc în cursul operei sale istorice, fie că sînt în numele său sau al altor personaje, majoritatea în stil indirect, vădesc și ele calitățile teoretizate de el: claritate, precizie, lipsă de efecte stilistice și de cuvinte rare; ceea ce vorbește este logica faptelor și argumentele materiale, practice¹²⁹.

Caesar fusese, după cum știm, elevul lui Molon din Rhodos, profesorul lui Cicero, șeful unei școli care promulga o linie de mijloc între cele două extreme: curentul asianic, care cultiva retorismul exagerat și efectele ieftine, și cel aticist, partizan al raționalismului și al extremei simplități în stil și în ținută.

Contrar operei sale istorice, în care Caesar cultivă voit extrema simplitate, în discursuri el pare să fi urmat linia de mijloc a școlii din Rhodos, căci, după mărturia lui Suetonius¹³⁰, „se zice că pronunța cuvintele cu voce clară, avea gesturi și mișcări pline de însuflețire și de grație“. Comparat însă cu contemporanul său, Cicero, partizan și el al aceleiași școli, Caesar reprezenta o linie mult mai moderată în utilizarea efectelor retorice. O imagine destul de exactă asupra a ceea ce reprezenta elocința lui Caesar ne putem face, de exemplu, din discursul în procesul lui Catilina reprodus de Sallustius¹³¹ și mai ales din discursul pe care Caesar i-l atribuie lui Curio¹³².

Arta lui oratorică nu a întîrziat să trezească admirație încă din antichitate. Astfel, Suetonius spune că „după acuzația împotriva lui Dolabella a fost clasat incontestabil printre cei dintîi avocați“¹³³. Cele mai mari laude le-a primit din partea lui Cicero, cel mai în măsură

¹²⁷ *De coniuratione Catilinae*, cap. 51, paragraf. 17 și urm.

¹²⁸ *Ibidem*, paragraf. 9—10.

¹²⁹ Vezi R. Pichon, *op. cit.*, p. 239.

¹³⁰ Suetonius, *Caesar*, 55.

¹³¹ Cu rezervele făcute în pagina precedentă.

¹³² Caesar, *Războiul civil*, II, 32.

¹³³ Suetonius, *Caesar*, 55.

s-o facă. Într-o scrisoare către Cornelius Nepos, Cicero, lăudându-i profunzimea și bogăția ideilor, frumusețea imaginilor și eleganța stilului, declară că nu vede care dintre oratorii de profesie ar putea fi puși înaintea lui¹³⁴. Aceleași calități le elogiază Cicero și în alte opere¹³⁵. Foarte semnificativă este caracterizarea făcută de Quintilian, care spune că Caesar în discursurile sale „are atita forță, atita ascuțime și avînt, încît este evident că le-a compus cu aceeași energie cu care a purtat războaie“¹³⁶.

Este drept că există și aprecieri de altă natură; astfel, în dialogul lui Tacitus despre oratori, Messalla, partizanul vechii oratorii, spune că discursurile de tinerețe ale lui Caesar mai erau chiar și pe vremea sa citite cu admirație¹³⁷, dar Aper, admiratorul noii elocințe, face o remarcă ce contrazice afirmațiile lui Quintilian, spunînd că Caesar „a săvîrșit în domeniul elocinței, din pricina planurilor sale mărețe și a ocupațiilor multiple, mai puțin decît era de așteptat din partea geniului său divin“¹³⁸. De altfel, chiar elogiile aduse de Cicero în Brutus pot fi suspectate în ce privește obiectivitatea, căci vin în timp după iertarea acordată lui Cicero de către Caesar pentru participarea alături de pompeieni în războiul civil și mai ales ca răspuns la elogiul strălucit pe care Caesar îl făcuse talentului lui Cicero în dedicația tratatului *De analogia*. Din aceste afirmații parțial contradictorii, putem conchide totuși că Caesar a fost unul dintre oratorii cei mai de seamă ai vremii sale, avînd grijă să ne ferim însă de exagerări în această privință.

Scrisorile

O parte deosebit de interesantă a operei lui Caesar trebuie s-o fi constituit corespondența sa, atît cea oficială, cît și cea privată. Pe vremea lui Suetonius se mai păstrau încă culegerile acestor scrisori. Astfel, el citează o culegere de scrisori către senat, cele în care probabil Caesar dădea seamă de acțiunile sale în calitate de guvernator, precum și altele adresate lui Cicero sau prietenilor și rudelor

¹³⁴ Suetonius, *Caesar*, 55.

¹³⁵ Vezi, de ex., Cicero, *Brutus*, 252 și urm.

¹³⁶ Quintilian, *Institutio oratoria*, X, 1, 114.

¹³⁷ Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, cap. 34.

¹³⁸ *Ibidem*, cap. 21.

sale. Fără să ne spună nimic despre conținutul sau arta lor, Suetonius relatează că Caesar a adus o inovație în forma scrisorilor oficiale, înlocuind papyrusul lung, în formă de sul, cu caiete cu pagini. Tot el relatează că, în scrisorile cu caracter mai intim, Caesar utiliza un cifru secret¹³⁹. Din toată această bogată corespondență nu ni s-a păstrat, din păcate, aproape nimic, afară de câteva scrisori reproduse de Cicero, adresate lui sau altor personaje de către Caesar¹⁴⁰, sau aluzii la aceste scrisori. Ele au toate un caracter pronunțat politic și întregesc imaginea noastră despre Caesar, dezvăluindu-ne unele intenții pe care el le ascunde cu grijă în operele sale istorice.

Pamfletul politic Lucrarea care dezvăluie cel mai bine caracterul politic al operelor lui Caesar este pamfletul împotriva lui Cato. După sinuciderea lui Cato, care, așa cum s-a arătat, a produs atîta vîlvă la Roma (anul 46 î.e.n.), Cicero a scris o laudă a lui Cato (*Laus Catonis*)¹⁴¹, un elogiu strălucit al personalității acestuia, prin care agita spiritele republicane pe care Caesar încerca cu greu să le potolească. Alarmat de ecoul lucrării lui Cicero, Caesar îl îndeamnă la început pe Hirtius să răspundă elogiilor lui Cicero printr-o operă intitulată *Anticato*, dar nemulțumit, se vede, de scrierea acestuia și de efectul mai degrabă contrar¹⁴² pe care, pare-se, îl stîrnise în public, scrie el însuși un nou *Anticato*. În această operă, Caesar, de obicei atît de măsurat, se arăta mai puțin clement față de Cato mort decît față de adversarii rămași în viață, căci nu se sfiște să pîngărească memoria unui astfel de om, spunînd, de pildă, că ar fi fost bețiv etc. Gestul lui Caesar se explică printr-un motiv de ordin personal. Între Cato și Caesar existase o dușmănie ireductibilă, de natură politică, dar,

¹³⁹ Suetonius, *Caesar*, 56.

¹⁴⁰ Vezi, de ex., Cicero, *Ad Atticum*, cartea a IX-a scrisorile 6, 7, 13, 14, 16 și cartea a X-a, scrisoarea 8.

¹⁴¹ Asupra ei ca și asupra răspunsurilor lui Caesar vezi M. Brozek, *De Catonis laudatione a Cicerone scripta deque vituperatione contra laudationem illam a Caesare scripta*, „Mender“, XIV, 1959, pp. 321—336.

¹⁴² Cicero, *Ad Atticum*, XII, 44.

poate, și temperamentală. Cato simțise foarte de timpuriu intențiile dictatoriale ale lui Caesar și-l urmărise cu înverșunare de-a lungul întregii lui activități, opunându-se în senat la toate acțiunile lui Caesar și uneori reușind să le împiedice. În afara urii personale recente, deși de domeniul trecutului, Caesar avea un interes mult mai important și mai actual, și anume de a șterge impresia produsă de elogiul lui Cicero și de a potoli agitația republicană, compromițându-i eroii¹⁴³.

Din fericire pentru faima lui Caesar, aceste pamflete s-au pierdut, dar, din păcate, o dată cu ele și elogiul lui Cicero. Înverșunarea politică și lipsa de obiectivitate, vădită în această operă, trebuie însă să ne prevină în judecarea lucrărilor sale istorice, care țin să pară atât de imparțiale.

2. Opera păstrată

Opera capitală a lui Caesar o constituie *Comentariile* sale asupra campaniilor din Gallia (*Commentarii de bello Gallico*) și a primei campanii din războiul civil (*Commentarii de bello civili*).

Genul Deși tratează probleme de istorie,
Comentariilor *Comentariile* lui Caesar nu sînt opere de istorie propriu-zisă¹⁴⁴. *Commentarii* înseamnă etimologic, ca și în accepția epocii, „memorii“, simple note asupra evenimentelor, în genul jurnalelor personale moderne, menite să consemneze faptele mai demne de a fi reținute. Genul comentariilor era practicat încă din vechime la Roma. Se cunosc astfel o serie de comentarii oficiale (*Commentarii sacrorum, augurales, consu-*

¹⁴³ Caracterul propagandistic al lucrării lui Caesar rezultă foarte bine din faptul că, defăimîndu-l pe Cato, îl menaja totuși pe Cicero, autorul *Laudei* lui Cato, aducîndu-i elogiul și spunînd că nu se poate compara, el, un militar, cu marele orator.

¹⁴⁴ Asupra genului, vezi F. Boemer, *Der Commentarius, Zur Vorgeschichte und literarischen Form der Schriften Caesars*, în „Hermes“, LXXXI, 1953, pp. 210—250; M. Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris, 1953, p. 112 și urm.; M. Ruch, *César, le Commentarius et la propagande autour de l'année 45*, în „Bulletin de l'Association Guillaume Budé“, 1959, p. 507 și urm.

lares, *Commentarii rerum urbanarum* etc.), în care, spre deosebire de documentele oficiale, ca *Acta senatus*, care aveau ca scop doar fixarea oficială a rezultatelor ședințelor organelor administrative, se notau toate faptele și problemele dezbătute, care ar fi putut interesa în viitor. În ce privește comentariile particulare, ele erau fie colecții de însemnări din experiența personală, fie memorii cu caracter autobiografic și cu nuanță adesea apologetică. Acest din urmă gen este cunoscut încă de la sfârșitul secolului al doilea prin comentariile lui Caius Mempronius Tuditanus, consulul anului 129. Comentariile puteau fi și în versuri, poemul lui Cicero *De consulatu suo* fiind un exemplu în această privință. Ca atitudine ele constituiau o justificare *a posteriori*, prin simpla expunere a faptelor. Tendința lor apologetică și autobiografică îi făcea pe romani să le deosebească net de istoria propriu-zisă, care cerea în general o anume detașare de subiect. Caesar însuși, care aduce comentariul la perfecțiune, nu este considerat istoric de critica literară antică: Quintilian, trecînd în revistă în cartea a X-a literatura latină, nici nu-l pomeniște printre istorici, deși vorbește de el ca orator.

În ce privește forma, comentariile nu erau prea bine definite, putînd fi scrise, cum s-a văzut, și în versuri. Cele în proză însă se distingeau în general printr-un stil simplu, neîmpodobit, și prin lipsa preocupării artistice. Ele nu erau deci nici istorie, nici literatură propriu-zisă¹⁴⁵.

Comentariile lui Caesar

Genul acesta de scriere a fost preferat de Caesar pentru a-și consemna faptele de arme din mai multe motive. Istoria propriu-zisă se ocupa la Roma, cum s-a arătat, cel puțin pînă la Caesar, de fapte mai îndepărtate în timp. Or, Caesar, omul de acțiune, simțea foarte puțină atracție pentru epocile trecute, pe el interesîndu-l evenimentele și pasiunile contemporane. Îndepărtarea în timp trebuia să dea autorului o anume perspectivă ne-

¹⁴⁵ De altfel istoria era, în concepția antichității, un gen literar.

cesară judecării de valoare a acestor fapte, căci istoria era — în concepția romanilor — retorică și moralizatoare. Retorismul însă îi repugna lui Caesar, care prefera, cum s-a văzut, să lase faptele să vorbească. Cît privește tendința moralizatoare (aprecierea de valoare a evenimentelor istorice și extragerea de învățăminte pentru viitor), ea nu-i convenea pentru că, descriindu-și propriile fapte, el ar fi fost în acest caz și erou și judecător, și orice judecată de valoare ar fi părut lipsită de obiectivitate. Stilul de proces-verbal al comentariilor, de nudă expunere a faptelor, îi convenea cel mai mult lui Caesar: întrucît dădea un aer de obiectivitate, care a și înșelat de altfel pe mulți dintre cititorii săi antici și moderni.

În afara interesului, și alte motive l-au determinat pe Caesar să prefere genul comentariilor. La cartierul său general, în timpul campaniilor purtate, se ținea, după modelul faimoaselor *Efemeride regale* ale lui Alexandru cel Mare, un jurnal destul de amănunțit al evenimentelor, necesar în primul rînd întocmirii rapoartelor regulate care trebuiau prezentate senatului. Pe lîngă aceasta, Caesar mai avea la îndemîină rapoartele generalilor săi asupra acțiunilor care nu se petrecuseră în imediata lui prezență. Neputîndu-și permite să piardă prea mult timp cu literatura, Caesar a urmărit în *Comentariile* sale destul de aproape aceste materiale. Unii critici literari moderni consideră că comentariile nu sînt decît o simplă stilizare și ordonare a materialului din jurnal în sensul care-i convenea lui, și cred că adesea el a inclus în opera sa rapoartele brute ale generalilor¹⁴⁶.

Din adoptarea genului rezultă și structura comentariilor: relatarea pe cît posibil strict cronologică a faptelor și dedicarea cîte unei cărți fiecărui an.

¹⁴⁶ Așa explică unii relatarea tehnicistă și foarte dezvoltată a lucrărilor de asediu de la Massilia, de exemplu (*Războiul civil*, II, 8—12) sau expunerea acțiunilor lui Curio în Africa (*ibidem*, II, 23—44) ș.a. Asupra acestuia din urmă, vezi P. Menge, *Ist Cäsar der Verfasser des Abschnittes über Kurios Feldzug in Africa?* în „*Programm der Landschule Pforta*“, I, 1910, și II, 1911.

Commentarii de bello Gallico

Primul dintre comentariile lui Caesar cuprinde evenimentele proconsulatu-lui său în Gallia. El este format din opt cărți, dintre care primele șapte, scrise de Caesar însuși, descriu evenimentele anilor 58—52 î.e.n., iar ultima, opera generalului său Hirtius, se ocupă de campaniile anilor 51—50 î.e.n. Asupra felului cum a scris Caesar această carte și a datei publicării ei, cercetătorii moderni nu sînt de acord. Unii (cei mai puțini) consideră că lucrarea a fost scrisă și publicată către sfîrșitul campaniei din Gallia. Alții cred că fiecare carte a fost scrisă și publicată separat, la sfîrșitul fiecărui an¹⁴⁷; în sfîrșit, o a treia teorie, pare-se cea mai plauzibilă, susținută de cei mai mulți cercetători, consideră că fiecare carte a fost scrisă separat, pe ani, dar că lucrarea a fost publicată integral în iarna anului 52—51 î.e.n., după victoria asupra lui Vercingetorix. Argumentele de natură stilistică, de structura lucrării sau de logica evenimentelor (contradicții sau, dimpotrivă, trimiteri de la o carte la alta) aduse în sprijinul unei teorii sau a celeilalte asupra redactării cărții sînt departe de a fi decisive, fiecare teorie putînd fi aproape la fel de bine susținută¹⁴⁸. În schimb, ideea că lucrarea a fost publicată integral în anii 52—51 pare destul de bine demonstrată. Argumentul hotărîtor în această privință este faptul că Caesar tocmai în această perioadă avea nevoie cel mai mult de o justificare a acțiunilor sale în Gallia, a căror legalitate și necesitate erau contestate cu îndârjire în această vreme¹⁴⁹. Întreaga lucrare tinde să demonstreze necesitatea imperioasă a acțiunilor lui Caesar și pericolul iminent pe care îl reprezentau triburile gallice libere și mai ales cele germanice pentru puterea romană.

¹⁴⁷ Asupra acestei teorii vezi, mai recent, K. Barwick, *Kleine Studien zu Caesars Bellum Gallicum*, Rheinisches Museum, 98, 1955, pp. 41—72, și articolul lui Th. Hastrup din „Classica et Mediaevalia“, XVIII, 1957, pp. 59—74.

¹⁴⁸ Asupra întregii discuții vezi M. Rambaud, *op. cit.*, pp. 9—11; o teorie mixtă a redactării și publicării operii în trei tranșe, puțin convingătoare, dă L. Halkin, *La date de publication de la Guerre des Gaules de Cesar*, în *Mélanges Paul Thomas*, Gand, 1930, pp. 407—416.

¹⁴⁹ Vezi mai sus pp. 36—37.

În afara acestei simple justificări, opera îi servea în acest moment şi ca un instrument de propagandă pentru cucerirea opiniei publice în vederea alegerilor de consulat la care intenţiona să candideze şi la care întâmpina dîrza opoziţie a senatului¹⁵⁰. Dovada cea mai bună că partea scrisă de Caesar (primele şapte cărţi) a fost publicată la data indicată este faptul că Caesar şi-a întrerupt aici definitiv povestirea, pe care n-a mai reluat-o nici cînd s-a decis să scrie evenimentele războiului civil. Faptul este şi un puternic argument în sprijinul scopului strict propagandistic al lucrării: o asemenea operă îi era foarte necesară în perioada dezbaterilor aprige din anii 52—49 î.e.n., dar ea nu mai putea juca nici un rol după dezlănţuirea războiului civil, cînd evenimentele din Gallia trecuseră pe un plan cu totul secundar în atenţia publicului. Dovadă că pe Caesar îl interesa nu descrierea evenimentelor şi pregătirea de material pentru viitorii istorici, ci efectul lor imediat asupra publicului contemporan, este faptul că, deşi a mai trăit cîteva ani, nu s-a gîndit să-şi ducă pînă la capăt memoriile asupra războiului din Gallia. Cartea scrisă de Hirtius, care, după mărturisirea autorului ei¹⁵¹, avea ca scop să facă legătura între războiul gallic şi războiul civil, a fost compusă, după toate probabilităţile, în perioada dintre moartea lui Caesar (15 martie 44 î.e.n.) şi moartea lui Hirtius (27 aprilie 43 î.e.n.).

Commentarii de bello civili

Scopul propagandistic este şi mai evident în *Comentariile asupra războiului civil*. Lucrarea conţine descrierea evenimentelor de la izbucnirea războiului (începutul anului 49) şi pînă în octombrie 48, la scurtă vreme după începerea unui nou război, campania din Alexandria¹⁵².

¹⁵⁰ Vezi de ex. în această privinţă, U. Knoche, *Caesars Commentarii, ihr Gegenstand und ihre Absicht*, în „Gymnasium“, LVIII, 1951, pp. 139—160, şi C. E. Stevens, *The Bellum Gallicum as a work of propaganda*, în „Latomus“, XI, 1952, pp. 3—18, 165—179.

¹⁵¹ Vezi prefaţa cărţii a VIII-a a *Războiului gallic*.

¹⁵² Celelalte evenimente au fost expuse în trei opere, care nu-i aparţin, deşi au fost transmise sub numele lui: *Bellum Alexandrinum*, *Bellum Africanum* şi *Bellum Hispaniense*, dintre care prima se bănuieşte că este tot opera lui Hirtius, autorii celorlalte două fiind necunoscuţi.

Așa cum ne este transmisă, opera este împărțită, contrar obiceiului, în trei cărți, deși conține evenimentele doar a doi ani. Acest fapt a făcut pe filologi să considere că prima și a doua (cea de-a doua, de altfel, conține doar 44 de capitole față de cele 87 ale primei), care tratează evenimentele anului 49, formau în realitate o singură carte, separată în două doar din motive de comoditate de editorii antici¹⁵³. Asupra compunerii și datării ei, discuțiile sînt chiar mai contradictorii decît asupra *Războiului gallic*. Opera este evident neterminată, căci se oprește în mijlocul evenimentelor și, după părerea celor mai mulți, ea nu a fost editată în timpul vieții autorului¹⁵⁴.

Cît privește data la care se consideră că a fost scrisă, ea oscilează între 48 și 44, anul morții lui Caesar. Pornind de la cîteva locuri din cartea a III-a a *Războiului civil*, în care se spune „așa cum am aflat după terminarea războiului“¹⁵⁵, unii filologi cred că lucrarea a fost scrisă după încheierea definitivă a războiului, deci după campania din Spania (primăvara lui 45 î.e.n.)¹⁵⁶. Pasa-jele respective pot fi însă foarte bine interpretate și ca interpolări ale primului editor antic al cărții, fapt demonstrabil și prin unele argumente de ordin stilistic. Alții, constatînd că o dată atît de tîrzie este imposibilă, socot că ar fi fost scris după campania din Africa sau chiar mai devreme, imediat după evenimentele pe care le descrie¹⁵⁷.

¹⁵³ Asupra problemei vezi F. W. Kelsey, *The Cues of Caesar*, în „Classical Journal“, II, 1906—1907, pp. 49—58.

¹⁵⁴ Argumente serioase asupra editării ei în timpul vieții lui Caesar vezi la K. Barwick, *Caesars Bellum civile (Tendenz, Abfassungszeit und Stil)*, Berlin, 1951, p. 108 și urm.

¹⁵⁵ Vezi *Războiul civil*, III, 18, 57, 104.

¹⁵⁶ Vezi în această privință teoriile lui M. Ruch, *César, le Commentarius et la propagande autour de l'année 45*, în „Bulletin de l'Association Guillaume Budé“, 1959, p. 507.

¹⁵⁷ În afara operei citate a lui Barwick vezi în această privință J. H. Collins, *On the date and interpretation of the Bellum Civile*, în „American Journal of Philology“, LXXX, 1959, pp. 113—122, care crede că lucrarea a fost scrisă în Egipt în 48—47 î.e.n. Sceptic în privința argumentelor politice aduse în sprijinul acestei datări se arată A. Karlhaus, în *Zur Datierung von Cäsars Bellum Civile*, în „Musaeum Helveticum“, XV, 1958, pp. 56—74.

Dacă avem în vedere scopul propagandistic al lucrării și urmărim tendințele evidente care apar în ea, data cea mai plauzibilă a compunerii *Războiului civil (terminus ante quem)* trebuie plasată la scurtă vreme după terminarea campaniei din Grecia. În momentul în care învinsese pe Pompeius și se considera stăpîn pe situație, Caesar avea nevoie de o operă propagandistică care să justifice acțiunile sale, să arunce vina războiului asupra adversarilor săi, compromițându-i, și să încerce prin toate acestea și mai ales prin trîmbițarea clemenței lui Caesar, de care se vorbește atît de des în lucrare, să arate foștilor partizani ai lui Pompeius inutilitatea continuării războiului și să liniștească spiritele, dîndu-le siguranța iertării și a păcii. Tot în sprijinul acestei datări vorbește și faptul că lucrarea nu este terminată și mai ales locul unde se întreprinde. Caesar a fost, pe cît se pare, depășit de evenimente. În timp ce el scria lucrarea sperînd în efectul ei politic, pompeienii se regrupaseră în Africa, reîncepînd războiul. În asemenea condiții, cînd armele aveau cuvîntul, continuarea lucrării nu mai prezenta pentru Caesar importanța politică pe care o avusese în intențiile lui, și de aceea el a părăsit și această lucrare, ca și *Războiul gallic*, lăsînd-o neterminată.

După campania din Africa, cînd Caesar devine într-adevăr stăpîn pe situație, nu el este cel care trebuie să-și convingă adversarii de necesitatea înțelegerii, ci aceștia sînt cei nevoiți să-i implore iertarea și să-i caute prietenia. Acțiunea fiilor lui Pompeius în Spania, deși extrem de primejdioasă pentru Caesar, nu a fost decît încercarea unor deserați pentru care nu mai exista altă soluție. Cît privește perioada de după această campanie, Caesar era prea ocupat cu problemele reorganizării și războiul civil era o fază prea depășită ca să mai prezinte pentru el atîta interes încît să-i consacre un timp prețios.

Vremea exactă a compunerii lucrării este, desigur, greu de stabilit. K. Barwick¹⁵⁸ crede că, asemeni *Războiului gallic*, lucrarea a fost scrisă și publicată, pe cîrți, la sfîrșitul fiecărui an de evenimente cuprinse, lucru

¹⁵⁸ K. Barwick, *op. cit.*, p. 123 și urm.

greu de dovedit mai ales în ce privește publicarea. Nu este însă de loc exclus ca ea să fi fost scrisă în mai multe etape. Așa, de pildă, o parte a evenimentelor anului 49 î.e.n., pînă la încheierea primei campanii din Spania, este foarte posibil să fi fost scrise pe drum, la întoarcerea din Spania¹⁵⁹. Mult timp liber pentru astfel de ocupație a avut de asemenea Caesar în primele luni ale anului 48 î.e.n., cînd aștepta în Illyricum venirea trupelor sale din Italia. Cel mai întins răgaz însă i l-a oferit șederea în Egipt după încheierea ostilităților.

Oricare ar fi fost însă timpul în care a fost scris, *Războiul civil* vădește grave imperfecțiuni de stil și de structură, care arată clar nu numai că n-a fost publicat în timpul vieții autorului, dar că el nici n-a reușit să-i dea ultima formă¹⁶⁰.

Valoarea Comentariilor

Lucrările păstrate sînt, fără îndoială, și partea cea mai valoroasă a operei lui Caesar, constituind un document de prim rang pentru cunoașterea epocii.

Astfel, *Războiul gallic* ne furnizează o serie de date extrem de prețioase pentru cunoașterea istoriei gallilor și a germanilor și a raporturilor dintre aceștia și statul roman. Alături de povestirea amănunțită a scenelor de luptă, sînt cuprinse în ea date despre așezarea triburilor gallice și germanice, despre raporturile dintre ele, despre organizarea socială, arta militară, caracterul, credințele și obiceiurile acestor triburi. Caesar este în această privință o sursă deosebit de importantă pentru etnografia Galliei și Germaniei din acea vreme, care, fără informațiile lui, ne-ar fi foarte slab cunoscută. Pe lîngă informațiile incidentale, Caesar rezervă părți întregi din opera sa pentru descrierea felului de viață al triburilor gallice și germanice¹⁶¹. În afara datelor cu caracter etnografic,

¹⁵⁹ Să nu uităm că Caesar și-a scris tratatul *De analogia* în timpul traversării Alpilor din Gallia în Italia.

¹⁶⁰ Asupra acestor imperfecțiuni, vezi mai jos, pp. 75—76. Dintre numeroasele lacune ale *Războiului civil*, cel puțin unele s-ar putea să nu fie datorate pierderii unei bucați din manuscris, ci să fie locuri rămase necompletate de autor.

¹⁶¹ Vezi, de exemplu, *Războiul gallic*, I, 1 (descrierea Galliei), II, 98 (belgii), III, 9 (veneții), IV, 1—3 (suebii), 5 (gallii), V, 12—16 (britannii), VI, 11—20 (gallii), 21—28 (germanii) etc.

deosebit de importante sînt informațiile asupra structurii sociale a populațiilor cu care Caesar a venit în contact. Diferitele triburi gallice și germanice se aflau în faze mai înapoiate sau mai înaintate ale trecerii de la comuna primitivă spre sclavagism, mai păstrînd în bună măsură rămășițe ale vechii orînduiri.

Opera lui Caesar ne arată foarte clar care a fost rolul cuceririi romane în acest proces de descompunere a vechilor relații sociale¹⁶². La multe dintre triburile pomenite de Caesar se ducea în această perioadă o luptă acerbă între masele populare, care încercau să mențină vechile raporturi de relativă egalitate în interiorul obștii, și vîrfurile aristocratice care luptau prin toate mijloacele să-și însușească cît mai mult din proprietatea altădată colectivă și să-și asigure supremația politică. Aristocrația militară era sprijinită în această acțiune de casta preoțească a druizilor, care deținea în mîna sa, pe lîngă puterea religioasă propriu-zisă, arme deosebit de puternice ca interpretarea dreptului tradițional, arta prevestirilor și a vindecării și chiar și scrierea.

Orînduirea gentilică, cu veșnicile lupte dintre ginți și triburi care o caracterizează, a facilitat pătrunderea romanilor, la care gallii făceau adesea apel în neînțelegerile dintre ei.

Intervenția romană grăbea procesul de instaurare a relațiilor sclavagiste, sprijinind aristocrația locală în lupta ei împotriva maselor. Datorită acestui fapt, aristocrația a fost aceea care a înlesnit adesea pătrunderea romanilor, pactizînd cu ei împotriva compatrioților săi.

Valoarea documentară deosebită a datelor lui Caesar rezultă din aceea că ele nu sînt informații de a doua mînă, din auzite, ci mărturia unui om care a cunoscut personal majoritatea acestor fapte, trăind aproape 10 ani în mijlocul populațiilor descrise. Prin amploarea și exactitatea informațiilor aduse, Caesar este cel care a făcut să intre definitiv în istorie populațiile gallice și germanice.

¹⁶² Caesar este, după cum se știe, unul din izvoarele de bază ale lui F. Engels, în lucrarea *Originea familiei, a proprietății private și a statului*.

Prețioasă este și valoarea documentară a *Războiului civil*, mai ales dacă avem în vedere puținătatea izvoarelor contemporane cu această perioadă. O serie de date, personaje sau faze din desfășurarea războiului ne sînt uneori cunoscute exclusiv din relatarea lui Caesar. Deosebit de prețios este faptul că lucrarea lui Caesar ne ajută de cele mai multe ori să reconstituim nu numai istoria faptică a Romei în această perioadă, ci și pe cea politică.

Un interes deosebit prezintă comentariile lui Caesar sub raport militar, dat fiind geniul militar incontestabil al autorului. Ele au atras de mult atenția unor mari generali ai vremurilor moderne: Napoleon a scris la Sfînta Elena un bogat comentariu (*Précis sur les guerres de Jules César*) asupra operelor lui Caesar.

Tendința politică Informația faptică întilnită în operele lui Caesar este în general corectă și îngrijită. Spre deosebire de alte izvoare, care acceptă fără prea mult spirit critic date puțin controlate și adesea de-a dreptul fanteziste, Caesar ne oferă de cele mai multe ori date sigure și nu denaturează faptele.

În ce privește însă interpretarea lor, cauzele evenimentelor și mobilul acțiunii oamenilor, trebuie să fim deosebit de prudenți. Nu trebuie să uităm că Caesar era interesat în cel mai înalt grad în evenimentele pe care le descria, fiind în același timp un abil politician, și că opera lui are în intenția autorului o vădită tendință propagandistică. Aparenta obiectivitate a lucrării, stilul ei rece de proces-verbal, aparenta ei tehnicitate, limitarea voită la relatarea — s-ar părea exactă — de date și fapte sînt de foarte multe ori o mască menită să ascundă cît mai bine intențiile politice ale lui Caesar. Dacă nu denaturează faptele, Caesar le grupează în așa fel încît cititorul să tragă singur concluzia pe care vrea să i-o impună autorul.

Trebuie spus că lui Caesar îi reușește adesea această intenție. Încă din antichitate, majoritatea cititorilor s-au lăsat amăgiți de această aparentă obiectivitate¹⁶³. Tot de

¹⁶³ Printre victimele mai recente ale acestei iluzii, vezi, de exemplu, N. J. de Witt, *The non political nature of Caesar's Commentaries*, în „Transactions and Proceedings of the American Association“, 1942, pp. 341—352.

atunci însă au existat oameni care au înţeles natura acestei obiectivităţi. Astfel, contemporanul şi prietenul său Asinius Pollio arăta că *Comentariile* lui „nu sînt scrise nici cu îngrijire, nici cu respectul adevărului, căci Caesar crede prea uşor multe lucruri săvîrşite de alţii¹⁶⁴, iar pe cele săvîrşite de el le-a redat greşit fie intenţionat, fie din scăpări de memorie“¹⁶⁵. Critica începută de el s-a dezvoltat foarte mult în epoca modernă, la început mai ales ca reacţiune la elogiul fără rezerve adus obiectivităţii lui Caesar de Napoleon al III-lea. Istoricii şi mai ales filologii moderni au publicat nenumărate opere în care au arătat contradicţiile sau neverosimilitatea unora dintre afirmaţiile lui Caesar şi mai ales lipsa lor de concordanţă cu alte izvoare¹⁶⁶. Astfel, una din trăsăturile cele mai izbitoare ale operei unui „revoluţionar“ cum a fost Caesar este tendinţa lui de legalitate, de a arăta că întotdeauna a acţionat în limita legilor şi în interesul poporului şi adesea chiar a senatului roman. El încearcă să justifice toate acţiunile sale din războiul cu gallii, duse în primul rînd din dorinţa lui de mărire şi din nevoia de îmbogăţire, ca fiind făcute exclusiv în interesul poporului roman. Pentru nimeni nu este un secret însă că în acea epocă gallii erau departe de a mai reprezenta un pericol direct pentru Italia. Pericolul germanic, de care Caesar face atîta caz, pare să fi fost în bună măsură real, cel puţin pentru provinciile imperiului. Caesar

¹⁶⁴ Asinius Pollio se înşela, desigur: Caesar mai mult se făcea că le crede.

¹⁶⁵ Suetonius, *Caesar*, 56. Asupra aprecierii lui Asinius Pollio, vezi G. Vrînd, *Asinii Pollicion's iudicium de Caesaris Commentariis*, în „Mnemosyne“, LVI, 1928, pp. 207—213.

¹⁶⁶ Opera capitală în această privinţă o constituie teza lui M. Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris, 1953. În afară de aceasta, mai vezi, printre altele, P. Hüber, *Die Glaubwürdigkeit Cäsars in seinem Bericht über den gallischen Krieg*, Bamberg, 1931; K. Barwick, *op. cit.*, mai ales cap. I. „Die Tendenz des Bellum Civile“, pp. 9—85; W. Lehmann, *Die Methode der Propaganda in Cäsars Schriften, unter besonderer Berücksichtigung der Commentarien vom Bürgerkrieg*, Marburg, 1951; J. H. Collins, *Propaganda, ethics and psychological assumptions in Caesar's writing*, Frankfurt a. M., 1952; J. P. V. D. Balsdon, *The veracity of Caesar*, în „Greece & Rome“, 1957, pp. 19—28

însă nu reușește decît cu greu să demonstreze că în aceste acțiuni el a fost cel atacat. În ceea ce privește teza că ofensiva este cea mai bună apărare, știm prea bine la ce a putut să ducă în cursul istoriei aplicarea ei.

Tendința de legalitate e și mai evidentă în *Războiul civil*. Caesar se străduiește prin toate mijloacele să arate că nu el, ci adversarii lui au dezlănțuit războiul, și că pătrunderea sa în Italia n-a avut decît scopuri strict legale: 1) să apere drepturile tribunilor¹⁶⁷; 2) să elibereze poporul roman de o grupare oligarhică¹⁶⁸; 3) să-și apere propria demnitate de nedreptățile adversarilor¹⁶⁹. După relatările lui, s-ar părea că nu există nici un republican măi convins decît el, căci în întreaga sa operă nu se găsește aproape nici o urmă de tendință monarhică¹⁷⁰, așa încît aproape că nu se întilnește în operele sale vreo idee care să nu poată fi aprobată de Cicero sau chiar de Cato.

Cît privește pe adversarii săi, ei comit întotdeauna cele mai mari ilegalități¹⁷¹.

Dacă e să-l credem pe Caesar, marșul său asupra Italiei în 49 î.e.n. a găsit asentimentul general și nici o armată de cuceritori n-a fost primită cu atîta entuziasm. Este destul să comparăm aceste afirmații cu spusele lui Cicero, care se întrebă dacă „este vorba de un general al poporului roman sau de Hannibal“ ca să ne dăm seama de adevărul lor¹⁷².

Tot astfel, el caută permanent să arate cît de interesați și de egoiști sînt adversarii săi — Lentulus, Scipio, Cato, Pompeius însuși — în timp ce lasă să se creadă că nu există om mai dezinteresat, mai devotat binelui public decît el, care, după cum știm, și-a urmărit cu atîta îndirjire și abilitate propriul interes în desfășurarea eve-

¹⁶⁷ Vezi *Războiul civil*, I, 5, 22, 32 etc.

¹⁶⁸ *Op. cit.*, I, 22, 85.

¹⁶⁹ *Ibidem*, I, 7—8, 22, 32.

¹⁷⁰ Într-un singur loc (*Războiul civil*, I, 32), invitînd pe senatori să vină la Roma spre a lua parte la ședințele senatului conduse de el, îi previne că, în cazul cînd refuză colaborarea, el nu se va da în lături să administreze singur statul.

¹⁷¹ Vezi *Războiul civil*, cartea I, nota 58, 63 etc.

¹⁷² Cicero, *Ad Atticum*, VII, 11.

nimentelor, chiar atunci cînd cauza pe care o reprezenta el era cea dreaptă.

Dacă, așa cum s-a arătat, este adevărat că Caesar se ferește să denatureze direct faptele relatate, el folosește adesea însă un procedeu foarte comod de a scăpa de lucrurile care nu-i convin: omisiunea. Așa, de pildă, Caesar nu numai că omite să justifice trecerea Rubiconului¹⁷³, dar nici nu pomenește de acest eveniment, tot așa cum nu pomenește de arderea bibliotecii din Alexandria, întîmplată din vina lui¹⁷⁴. Tot astfel, numele lui Cicero nu este pomenit niciodată în tot cursul *Războiului civil*, deși este lucru cunoscut că în decurs de cîteva luni (ianuarie—martie 49) Cicero a fost solicitat de 17 ori de către Caesar să cadă la înțelegere. Pe de o parte relatarea refuzului acestuia nu era în interesul său, pe de alta Caesar avea tot interesul să-l menajeze pe Cicero, căci împăcarea cu el i-ar fi atras mulți partizani.

Asemenea exemple de deformare abilă a faptelor s-ar putea înmulți. Trebuie să recunoaștem însă că în exegeza lui Caesar s-a exagerat adesea, văzîndu-se contradicții și inexactități chiar și acolo unde nu există¹⁷⁵. Adeseori expuneri aparent contradictorii urmăresc în fond aceeași tendință de a servi interesele politice ale lui Caesar, diferite uneori de la o epocă la alta¹⁷⁶.

Dacă studiem însă cu atenție unghiul de deformare al reflectării realității în opera lui Caesar, obținem o imagine destul de exactă și de completă a epocii.

¹⁷³ *Războiul civil*, I, 7 și urm.

¹⁷⁴ *Op. cit.*, III, 104.

¹⁷⁵ Ca exemplu de cît de departe s-a mers în „demascarea” intențiilor lui Caesar, vezi cazul lui J. Harmand, *Deux problèmes du De bello Gallico*, I: *Qui fut Vercingétorix?*, în „Ogam”, VII, 1955, nr. 37, pp. 3—26, care încearcă să demonstreze că răscoala generală a gallilor de la sfîrșitul lui 54 î.e.n. a fost declanșată de Caesar însuși, iar conducătorul răscoalei, eroul național al gallilor, Vercingetorix, nu era decît... agentul lui Caesar!

¹⁷⁶ Un exemplu strălucit de explicare justă a unei astfel de contradicții aparente îl constituie studiul prof. A. I. Dovatur, Оргеротиг и Ариовист, publicat în „Вестник древней истории”, 1957, nr. 3, pp. 101—121.

Concepțiile lui Caesar

Datorită tendinței de a părea obiectiv prin evitarea judecăților de valoare și prezentarea nudă a faptelor, este foarte greu să ne formăm o părere exactă asupra concepțiilor sale despre lume și viață. Rare sînt operele literaturii antice care să conțină atît de puține idei generale ca scrierile lui Caesar¹⁷⁷, și aceasta nu pentru că autorului i-ar lipsi ideile generale, ci din tendința remarcată mai sus. Desigur că sentințele filozofice nu lipsesc cu totul la Caesar¹⁷⁸. Majoritatea însă sînt simple observații cu caracter empiric, de cele mai multe ori locuri comune care adesea nu spun mare lucru în ceea ce privește concepțiile generale ale lui Caesar.

Caesar a fost, cum s-a arătat, un democrat în majoritatea acțiunilor sale, dar acest lucru se observă foarte rar în opera sa. Unul dintre rarele exemple de acest fel îl constituie un episod al războiului civil în care, trebuind să fie duse tratative, Caesar insistă ca ele să aibă loc în fața trupelor, care să-și dea părerea în această privință¹⁷⁹. În altă parte, Caesar, înrobitorul Galliei și viitorul dictator, recunoaște că „toți oamenii prin natura lor tind spre libertate și urăsc sclavia“¹⁸⁰. Alteori însă limitele de clasă sînt evidente, ca în cazul cînd, discutînd problema datoriilor, pe care, cum s-a arătat, el n-a rezolvat-o radical, afirmă că „a aduce ca scuză sărăcia și a te plînge de calamitățile proprii sau de cele ale timpului și a vorbi despre dificultățile unei vînzări la licitație e treaba unui suflet mediocru“¹⁸¹. Aceeași limită apare și cînd vorbește de „stupida și barbara îngîmfare“ a allobrogilor¹⁸².

¹⁷⁷ Una dintre caracteristicile esențiale ale operelor literare din antichitate este, după cum se știe, faptul că sînt presărate cu sentințe. Asupra reflexiilor generale la Caesar, vezi J. Craig, *The general reflections in Caesar's Commentaries*, în „Classical Review“, 1931, pp. 107—110, și R. Preiswerk, *Sententiae in Caesars Commentariis*, în „Musaeum Helveticum“, 1945, pp. 213—226.

¹⁷⁸ Vezi, de exemplu, *Războiul civil*, I, 67; II, 4, 8, 27, 29, 36, 39; III, 18, 20, 28, 73, sau *Războiul gallic*, I, 14; III, 10, 18; VII, 84 etc.

¹⁷⁹ *Războiul civil*, III, 19.

¹⁸⁰ *Războiul gallic*, III, 10.

¹⁸¹ *Războiul civil*, III, 20.

¹⁸² *Ibidem*, III, 59.

În general însă sentințele lui vădesc o orientare realistă, practicistă. Astfel, după el, „experiența este stăpîna tuturor lucrurilor dacă i se adaugă inteligența omească”¹⁸³. „Ajutorul pentru om stă în tăria lui sufletească”¹⁸⁴ și, „dacă nu toate sînt fericite, norocul trebuie ajutat de efortul omului”¹⁸⁵.

În legătură cu aceste din urmă sentințe, se pune o problemă foarte dezbătută: dacă Caesar credea sau nu în soartă¹⁸⁶. Soarta (*Fortuna*) este adeseori pomenită în operele sale¹⁸⁷. Cum s-a mai spus, Caesar nu era un superstițios, fiind în sinea lui un ateu, deși a deținut importante funcții religioase. Lucrul ne este atestat chiar de izvoarele antice¹⁸⁸. El nu s-a crezut niciodată favorizat în mod special de soartă, și invocarea ei are drept scop de cele mai multe ori să scuze întorsături nefavorabile ale evenimentelor, aruncînd asupra sorții vina propriilor sale eșecuri. Legenda norocului lui Caesar este o creație tîrzie, care nu e străină de propaganda cultului imperial.

Acestea sînt liniile mari, pozitive de altfel, ale concepției lui Caesar, așa cum rezultă ea din puținele reflecții generale ale operei lui. Din păcate, spre deosebire de ceilalți istorici romani, el nu și-a expus în capitole speciale concepțiile asupra istoriei, în special, și a vieții, în general.

¹⁸³ *Războiul civil*, II, 8.

¹⁸⁴ *Ibidem*, III, 28.

¹⁸⁵ *Ibidem*, III, 73.

¹⁸⁶ W. Fowler, *Caesar's conception of Fortuna*, în „Classical Review”, XVII, 1903, pp. 153—156; E. Tappan, *Julius Caesar and Fortuna*, în „Transactions and Proceedings of the American Philological Association”, 1927, XXVII—XXVIII; *idem*, *Julius Caesar's luck*, *ibidem*, 1930, XXII; H. Ericsson, *Caesar und sein Glück*, în „Eranos”, 1944, pp. 57—69; C. Brutscher, *Caesar und sein Glück*, în „Musaeum Helveticum”, XV, 1958, pp. 75—83.

¹⁸⁷ Vezi, de exemplu, *Războiul civil*, I, 52, 59, 60; III, 10, 14, 27, 72, 73.

¹⁸⁸ Vezi, de exemplu, Suetonius, *Caesar*, 59, 81 etc. Asupra problemei religiozității lui, vezi G. Costa, *La concezione religiosa di Cesare*, Convivium, 1935, pp. 579—600; E. Giovannetti, *La religione di Cesare*, Milano, 1937.

Arta lui Caesar Așa cum s-a arătat, în ansamblul literaturii latine, înțelesă în sensul ei larg, antic, genul comentariilor era dintre cele mai puțin „literare“. Caesar l-a ales nu din cauza lipsei de înclinări artistice, căci el a cultivat și beletristica, ci pentru că servea mai bine intențiile sale politice, oferindu-i acel aer de obiectivitate necesar în fața cititorilor contemporani care adeseori aveau altă părere decît el asupra evenimentelor descrise. Caesar vrea să pară că apelează numai la inteligența cititorului, nu și la afectele lui, și de aceea evită intenționat artificiile artistice. El nu cultivă în general descrierile grandioase, grupările artificiale de evenimente în vederea obținerii unui efect etc. Peste tot el are aerul că face o simplă descriere a faptelor, și impresia de măreț și spectaculos pe care o dau adesea unele pasaje din opera sa rezultă mai ales din amploarea evenimentelor și a energiilor omenești desfășurate decît din arta literară propriu-zisă¹⁸⁹.

Stilul Limba operei sale este conformă cu simplitatea structurii ei¹⁹⁰. Cu greu se poate închipui o frază mai lipsită de figuri de stil și de orice podoabe artistice¹⁹¹, și aceasta tocmai într-o epocă în care Cicero a dus meșteșugul frazei înflorite la culmea perfecțiunii.

Calitățile izbitoare ale stilului său sînt mai ales simplitatea, claritatea sintaxei și puritatea vocabularului. Efectul acestor calități asupra contemporanilor, obosiți în bună măsură de retorica destul de încărcată a timpului,

¹⁸⁹ Vezi asupra artei *Comentariilor* lui Caesar, Cicero *Brutus*, 262.

¹⁹⁰ Vezi H. Oppermann, *Caesar's Styl*, în „*Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum*“, 1931; R. Frese, *Beiträge zur Beurteilung der Sprache Caesar's, mit besonderer Berücksichtigung des Bellum Civile*, München, 1900; W. A. Oldfather G. Bloom, *Caesar's grammatical theories and his own practice*, în „*Classical Journal*“, 1927, pp. 584—602; M. L. Uhlfelder, *Further thoughts on Caesar and latinity*, în „*Classical Journal*“, 50, 1954, pp. 65—66.

¹⁹¹ Cf. A. La Penna, *Tendenze e arte del Bellum civile di Cesare*, în „*Maia*“, V, 1952, pp. 191—233; G. Pascucci, *I mezzi espressivi e stilistici di Cesare nel processo di deformazione storica dei Commentarii*, în „*Studii Classici e Orientali*“, 6, 1957, pp. 134—174.

ca și asupra posterității, a fost izbitor. Cicero, autoritatea supremă în materie, spune că dintre toți oratorii romani Caesar vorbește latina cea mai elegantă¹⁹², eleganță pe care o subliniază și Quintilian¹⁹³. Tacitus, la rindul său, îi laudă claritatea¹⁹⁴.

Să nu ne lăsăm însă înșelați de această simplitate și să o considerăm lipsită de artă și de intenție. Cicero a observat foarte bine că ea este efectul unor studii îndelungate și dificile și al unui efort apreciabil¹⁹⁵. Meritul lui Caesar este în această privință cu atât mai mare, cu cât acest efort nu se observă în opera sa. Există, desigur, în *Comentariile* sale și multe pasaje inegale ca valoare, mai neglijent redactate (aglomerări obositoare de ablativ absolute, repetarea supărătoare a substantivului reluat prin pronumele relativ etc.)¹⁹⁶. Aceste neglijențe sînt mult mai numeroase și mai supărătoare în *Războiul civil*, unde alături de pasaje excelent scrise, ca episodul lui Curio în Africa din cartea a II-a, există numeroase locuri unde abia cu greu se poate constata ce a vrut să spună autorul. Contrastul dintre *Războiul gallic* și *Războiul civil* în această privință este atât de mare, încît în secolul trecut mulți filologi cu autoritate au formulat îndoiala că *Războiul civil* ar fi opera lui Caesar¹⁹⁷. Păreră aceasta este astăzi unanim respinsă, neglijențele remarcate găsindu-și

¹⁹² Cicero, *Brutus*, 252.

¹⁹³ Quintilian, *Institutio oratoria*, X, 1, 114. Noțiunea de eleganță trebuie înțeleasă, cum just au arătat unii critici moderni, în sensul ei etimologic mai degrabă, acela de grijă excesivă pentru puritatea vocabularului, pentru alegerea cuvintelor (*elegantia* este legat de verbul *eligere* „a alege“), lucru teoretizat de Caesar însuși (vezi mai sus, p. 54). Asupra problemei vezi K. Deichgräber, *Elegantia Caesaris*, în „Gymnasium“, LVII, 1950, p. 112 și urm.

¹⁹⁴ Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 25.

¹⁹⁵ Cicero, *Brutus*, 252.

¹⁹⁶ Vezi, de exemplu, *Războiul gallic*, I, 6: „erant omnino itinera duo, quibus itineribus...“ și multe altele.

¹⁹⁷ Vezi H. Mosner, *Num Caesar Bellum Civile scripserit?* Program Kulmbach, 1865; Heidtmann, *Haben wir ausreichende Garantien für die Echtheit der dem C. Julius Caesar zugeschriebenen drei Bücher de Bello Civili?* Essen, 1867; Wutke, *Quaestiones Caesarianae*, Neisse, 1872; R. Menge, *De auctore Commentariorum de Bello Civili*, Weimar, 1873.

suficientă explicație în faptul că Caesar n-a reușit să termine *Războiul civil* și că în textul pe care îl cunoaștem astăzi sînt incluse adesea materiale brute din jurnalul cartierului său general sau din rapoartele ofițerilor. Numai astfel se pot înțelege aceste neglijențe și stilul adesea „soldătesc“ al *Războiului civil* prin opoziție cu eleganța *Războiului gallic*¹⁹⁸.

Cu excepția acestor fapte, operele lui Caesar sînt unul dintre modelele de curată și frumoasă limbă latinească și nu pe nedrept ele constituie de sute de ani școala obligatorie prin care trebuie să treacă toți cei ce vor să cunoască limba latină.

Locul lui Caesar în literatura latină

Așa cum s-a arătat, antichitatea nu-l consideră pe Caesar drept istoric. Mulți dintre criticii literari moderni nu-l socot nici ei un istoric de prim ordin, reproșîndu-i că e prea preocupat de conflictele de moment, lipsit de dezinteres și de profunzime, interesat mai mult de topografia exactă, itinerarul, fazele luptelor sau construirea mașinilor de război decît de cauzele evenimentelor și de mersul istoriei¹⁹⁹. Defectele arătate sînt în bună măsură reale, dar ele sînt mai degrabă ale genului literar pe care și l-a impus decît ale autorului. Astăzi, știm, de pildă, cît de șubredă este și obiectivitatea acelor istorici care este pusă de obicei în opoziție cu lipsa de dezinteresare a lui Caesar. Caracterul tehnicist al *Comentariilor* lui Caesar nu trebuie să ne înșele: sub aparența de proces-verbal, Caesar făcea istorie, și adesea istorie de bună calitate. Lucrul acesta l-a înțeles perfect Cicero cînd a spus că se înșală cei care cred că „el a voit ca alții să aibă material pregătit de unde să-l ia pentru a scrie istoria. Acest lucru convine poate celor naivi, care doresc să zugrăvească cu ornamente de stil aceleași fapte istorice, dar nu încurajează pe oamenii cu rațiune sănătoasă să mai scrie o dată aceeași istorie“²⁰⁰.

¹⁹⁸ Traducătorul *Războiului civil* din prezenta lucrare a încercat să redea fidel calitățile și defectele operei, considerînd că ar fi greșit să creeze impresia unor fraze curgătoare acolo unde ele nu există în original. În asemenea locuri, singura preocupare a fost aceea a inteligibilității textului.

¹⁹⁹ Vezi, de exemplu, R. Pichon, *op. cit.*, pp. 239 și 245.

²⁰⁰ Cicero, *Brutus*, 262.

Dacă Caesar nu ocupă în istoriografia romană primul loc²⁰¹, așa cum l-a ocupat în societatea timpului său, el este totuși, fără îndoială, unul dintre cei mai valoroși istorici latini.

Caesar în românește Textul *Războiului gallic*, care a fost totdeauna studiat în școală, a format obiectul a numeroase ediții, complete sau parțiale, cu note pentru uzul elevilor.

Prima traducere a fost făcută de C. Copăcinianu în 1872²⁰², ca răspuns la concursul instituit de Societatea Academică Română, la care se oferea un premiu din fondul Cuza. Mai târziu au mai apărut numeroase traduceri în iuxte școlărești ale unor cărți izolate, cele care se studiau în general în școală (de ex. I, II, VI). În secolul nostru, o traducere completă, în general corectă, cu un studiu introductiv destul de bogat, dar învechit ca concepție (bazat mai ales pe Th. Mommsen), a dat Tudor D. Ștefănescu. Traducerea lui a cunoscut trei ediții²⁰³.

În ce privește *Războiul civil* și opera apocrifă, mult mai rar editat, întrucît nu se studia în școală, el s-a bucurat de o singură traducere în românește, făcută tot pentru concursul Societății Academice, în 1877, de D. Căianu²⁰⁴. Deși lucrată cu destulă îngrijire și dovedind un efort stilistic remarcabil pentru acea vreme, ea este astăzi o raritate bibliografică, devenită inutilizabilă, ca și *Răz-*

²⁰¹ Vezi considerarea exagerată a lui Caesar ca cel mai mare istoric latin la E. Luti, *Nemo in historia rerum gestarum validior Caesare fuit*, în „*Latinitas*“, V, 1957, pp. 243—262.

²⁰² *Comentariile lui Caiu Iuliu Cesare de belulu galicu*, traduse de C. Copăcinianu. Tipărite și premiate din fondul Cuza de Societatea Academică Română, București, 1872.

²⁰³ *Cesar și Aulus Hirtius, Cucerirea Galiei de către romani*, trad. de T. D. Ștefănescu, Craiova, 1913. A doua ediție a apărut la București în 1924. Cea de-a treia, Craiova, 1939, poartă titlul *Straja la Rin*.

²⁰⁴ *Comentariile lui Caiu Iuliu Cesare de belulu civile*, urmate de *Comentariile de belele alexandrinu și africanu* ale lui, A. Hirtiu, precum și de *Comentariile de belulu ispanicu ale unui autoru anonimu*, traduse de D. Căianu. Tipărite și premiate din fondul Cuza de Societatea Academică Română, București, 1877.

boiul gallic al lui C. Copăcinianu, datorită mai ales imposibilei ortografii latinizante a epocii.

Traducătorii celor două opere ale lui Caesar publicate în prezentul volum au luat ca bază textul edițiilor din colecția Guillaume Budé²⁰⁵, confruntându-l și uneori corectându-l după ultima ediție din editura G. B. Teubner²⁰⁶.

²⁰⁵ César, *Guerre des Gaulles*, t. I—II, texte établi et traduit par L. A. Constans, 2-e éd., Paris, Les Belles Lettres, 1941, și César, *La guerre civile*, t. I—II, texte établi et traduit par Pierre Fabre, 4-e éd., Paris, Les Belles Lettres, 1954—1959.

²⁰⁶ Caius Julius Caesar, I: *Bellum Gallicum*, edidit Otto Seel, Lipsiae, B. G. Teubner, 1961, cu o prefață deosebit de interesantă (p. I—CXXII), și II, *Commentarii Belli civilis*, edidit Alfredus Klotz, Lipsiae, Teubner, 1957.

RĂZBOIUL GALLIC

CARTEA I

1 Gallia întregă¹ este împărțită în trei părți, dintre care o parte este locuită de belgi², alta de aquitani, iar a treia de cei care în limba lor se numesc celți, iar în limba latină galli. Aceste popoare se deosebesc între ele prin limbă, obiceiuri și legi. Gallii sînt despărțiți de aquitani prin fluviul Garumna, iar de belgi prin Matrona și Sequana³. Cei mai viteji dintre toți sînt belgii, pentru că ei sînt cei mai izolați de traiul bun și civilizată din Provincia romană⁴; la ei vin foarte rar negustori⁵ care aduc lucruri ce contribuie la moleșirea sufletelor și sînt cei mai apropiați de germani, care locuiesc pe malul celălalt al Rinului și cu care se războiesc fără încetare.

Din același motiv, helveții⁶ întrec în bărbăție pe ceilalți galli: aproape în fiecare zi se luptă cu germanii, pe care sau îi resping de pe teritoriul helvet, sau îi atacă în propria lor țară. Ținutul ocupat de galli este așezat spre nord; el începe de la fluviul Ron, se mărginește cu Garumna, oceanul și țara belgilor, iar înspre sequani⁷ și helveți ajunge pînă la Rin. Țara belgilor, așezată la nord-est, începe acolo unde se termină Gallia și ține pînă la cursul inferior al Rinului. Aquitania se află la nord-vest⁸ și se întinde de la fluviul Garumna pînă la munții Pirinei și pînă la acea parte a oceanului care udă coastele Spaniei.

2 La helveți, omul care se distingea cel mai mult prin originea și bogăția sa era Orgetorix. Acesta, în timpul consulatului⁹ lui Marcus Messala și Marcus Piso¹⁰, a făcut o conspirație a nobilimii¹¹. El și-a convins concetățenii să emigreze în masă cu tot avutul, spunîndu-le că le va fi foarte ușor să pună stăpînire pe întreaga Gallie, deoa-

rece ei îi întrec pe toți în vitejie. Pe helveți i-a fost cu atât mai ușor să-i convingă, cu cât aceștia sînt înconjurați din toate părțile de stavile naturale: dintr-o parte de Rin, fluviu foarte larg și adînc care desparte țara helveților de Germania; din altă parte de Jura, munți foarte înalți care se află între țara sequanilor și cea a helveților, și din a treia parte de lacul Lemannus¹² și de fluviul Ron, care desparte Provincia noastră de teritoriul helveților. Din această cauză, ei nu puteau să facă incursiuni pînă departe și le venea greu să se războiască cu vecinii, lucru care provoca o mare durere unui popor atât de războinic. În afară de asta, ei socoteau că teritoriul lor, care avea 240 000 de pași¹³ în lungime și 180 000 în lățime, era prea mic față de numărul locuitorilor¹⁴, de gloria militară și de vitejia lor.

3 Determinați atât de aceste motive, cât și de autoritatea lui Orgetorix, helveții au hotărît să facă pregătirile necesare în vederea plecării, și anume să cumpere cât mai multe care și vite de povară, să facă semănături pe mari suprafețe — pentru a avea pe drum o cantitate suficientă de grâu — și să întărească legăturile de pace și de prietenie cu popoarele vecine. Au socotit că aceste pregătiri vor putea fi terminate în doi ani; printr-o lege ei fixează plecarea pentru cel de-al treilea an. Cu aducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate a fost însărcinat Orgetorix. Acesta își luă asupra sa sarcina de a merge în solie la popoarele vecine. Pe drum îl convinge pe sequanul Casticus, fiul lui Catamantaloedis¹⁵, care domnise mulți ani în țara sequanilor și care primise din partea senatului roman titlul de „prieten“¹⁶, să pună mîna pe domnia¹⁷ care aparținuse mai înainte tatălui său. De asemenea mai convinge să încerce același lucru și pe heduul¹⁸ Dumnorix, fratele lui Diviciacus, care deținea pe atunci primul rang¹⁹ în cetate și era foarte iubit de mulțime și căruia îi dădu pe fiica sa în căsătorie. El le arată că e foarte ușor să ducă la bun sfîrșit această acțiune, deoarece el însuși este pe punctul de a obține puterea în țara sa; le mai spune că „nimeni nu se îndoiește că helveții sînt poporul cel mai puternic din toată Gallia“ și își dă cuvîntul că va obține pentru ei puterea

cu ajutorul armatei și a bogățiilor sale personale. Vorbele lui Orgetorix conving pe Casticus și Dumnorix. Toți trei se leagă prin jurăminte solemne și speră că, devenind regi ai celor trei popoare²⁰, care sînt cele mai mari și mai puternice, să ajungă stăpîinii întregii Gallii²¹.

4 De acest plan au aflat helveții în urma unui denunț. Potrivit obiceiului lor, helveții au obligat pe Orgetorix să se apere în lanțuri: în caz că ar fi fost condamnat, urma să fie ars de viu. În ziua procesului, Orgetorix a adus din toate părțile în fața judecării pe toți ai săi, vreo 10 000 de oameni, precum și pe toți clienții²² și datornicii²³ săi, care erau foarte numeroși. Datorită prezenței lor, el s-a putut sustrage de la obligația de a vorbi²⁴.

În timp ce concetățenii săi, revoltați de această atitudine, încercau să-și apere drepturile cu ajutorul armelor, iar magistrații adunau un mare număr de oameni de la țară, moare Orgetorix. Se presupune, așa cum cred și helveții, că s-ar fi sinucis²⁵.

5 După moartea lui Orgetorix, helveții au stăruit în hotărîrea lor de a-și părăsi țara. Cînd, în sfîrșit, au socotit că sînt pregătiți pentru plecare, au dat foc tuturor orașelor, vreo 12 la număr, satelor, în număr de vreo 400, caselor izolate și au ars tot grîul pe care nu l-au putut lua cu ei. În felul acesta, înlăturînd orice speranță de întoarcere acasă, s-au pregătit să înfrunte toate primejdiiile. Fiecare trebuia să-și ia făină pentru trei luni. Helveții conving pe rauraci²⁶, pe tulingi²⁷ și pe latobici²⁸, vecinii lor, să ia aceeași hotărîre, să dea foc orașelor și satelor și să plece împreună cu ei; în sfîrșit, se aliază și primesc la ei pe boiii²⁹, un popor de dincolo de Rin, care trecuseră în Noricum și asediaseră Noréea³⁰.

6 Erau numai două drumuri pe unde puteau ieși din țară. Unul³¹, îngust și anevoios, trecea prin țara sequanilor, între munții Jura și fluviul Ron; pe aici abia putea trece un singur car. Pe lîngă asta, mai era și dominat de un munte foarte înalt, așa încît o mîină de oameni ar fi fost de ajuns pentru a opri cu ușurință trecerea.

Celălalt drum trecea prin Provincia noastră; acesta era mult mai ușor și mai lipsit de obstacole, deoarece între țara helveților și cea a allobrogilor³², popor supus de curînd³³, curge Ronul, care are mai multe vaduri. Ultimul oraș al allobrogilor și cel mai apropiat de țara helveților este Geneva. Acest oraș se leagă de teritoriul helvet printr-un pod.

Deoarece se părea că allobrogii nu nutreau încă gînduri bune față de romani, helveții credeau că-i vor putea convinge să le îngăduie să treacă prin țara lor; în caz de refuz, ar fi folosit forța.

După ce toate pregătirile de plecare au fost gata, helveții au fixat ziua în care trebuia să se adune toți pe malul Ronului. Această zi era ziua a cincea dinaintea calendelor lui aprilie³⁴, în timpul consulatului lui L. Piso și A. Gabinius³⁵.

7 Aducîndu-i-se la cunoștință că helveții încearcă să treacă prin Provincia noastră, Caesar se grăbește să părăsească Roma³⁶; el se îndreaptă în marș forțat spre Gallia Transalpină și ajunge la Geneva. Aici ordonă să se recruteze din întreaga Provincie un număr cît mai mare de soldați (în Gallia Transalpină nu era decît o singură legiune³⁷) și poruncește să se taie podul care ducea la Geneva. Aflînd de sosirea lui Caesar, helveții trimit la el ca soli pe oamenii cei mai de vază din trib, în frunte cu Nammeius și Verucloetius. Aceștia erau însărcinați să-i spună lui Caesar că helveții intenționează să treacă prin Provincie fără să facă vreun rău, deoarece nu aveau alt drum, și să-l roage să nu se opună. Caesar, care nu uitase că helveții omorîseră pe consulul L. Cassius³⁸, că bătuseră și trecuseră pe sub jug³⁹ armata romană, socotea că nu trebuie să le îngăduie să treacă. El gîndea că acești oameni dușmănoși nu se vor abține de la stricăciuni și violențe dacă li se va permite să treacă prin Provincie. Totuși, pentru a cîștiga timp pînă la sosirea trupelor ce urmau să fie recrutate, răspunde solilor că „vrea să se mai gîndească la această chestiune și, dacă mai aveau ceva de obiectat, să revină la idele lui aprilie“⁴⁰.

8 În acest timp, cu ajutorul legiunii pe care o avea cu el și al soldaților care veniseră din Provincie, construiește pe o întindere de 19 000 de pași — de la lacul Lemannus, care-și varsă apele în Ron, și pînă la munții Jura, care despart țara sequanilor de a helveților — un zid înalt de 16 picioare⁴¹ și un șanț. După terminarea acestor lucrări rînduiește străji peste tot, construiește și întărește cetății de apărare, pentru a putea opri mai ușor pe helveți în cazul că aceștia ar încerca să treacă fără voia lui.

În ziua stabilită, solii au venit din nou la Căesar. Acesta le spune că „tradiția poporului roman nu-i îngăduie să lase pe cineva să treacă prin Provincie; dacă helveții vor încerca să treacă cu forța, el îi va opri“.

Helveții, înșelați în speranțele lor, au încercat cîteodată ziua și de cele mai multe ori noaptea, să-și facă drum fie cu ajutorul corăbiilor legate una de alta și al plutelor construite în acest scop, fie folosind vadurile Ronului, unde fluviul are adîncimea cea mai mică. Izbindu-se însă de fortificații și fiind respinși de atacurile soldaților și copleșiți de loviturile sulitelor, au renunțat la aceste planuri.

9 Le mai rămînea un singur drum, și anume acela din țara sequanilor; datorită îngustimii trecătorilor, ei n-ar fi putut trece pe aici fără consimțămîntul sequanilor. Cum însă nu puteau să-i înduplece pe aceștia, trimit o solie la heduul Dumnorix, pentru ca prin mijlocirea lui să poată obține de la sequani permisiunea de a trece prin țara lor. Datorită popularității și dărniciei sale, Dumnorix se bucura de cea mai mare trecere în ochii sequanilor; în același timp era și prieten al helveților, fiind căsătorit cu o helvetă, fiica lui Orgetorix. Împins de ambiția de a domni, el sprijinea schimbările politice și dorea să cîștige prin serviciile sale un număr cît mai mare de triburi. Așadar, Dumnorix ia asupra sa această chestiune și obține de la sequani dreptul de liberă trecere pentru helveți. Face ca cele două popoare să schimbe între ele ostatici, ca o garanție că sequanii nu vor împiedica trecerea helveților și că aceștia vor trece fără să vatăme pe cineva și fără să producă stricăciuni.

10 Lui Caesar i se aduce la cunoștință că helveții au de gînd să treacă, prin țara sequanilor și țara helveților, în ținutul santonilor⁴²; acesta se află nu departe de ținutul toloșailor⁴³, care face parte din Provincia romană. Caesar își dădea seama cît de primejdios ar fi fost pentru Provincia romană să aibă la hotarele ei, lipsite de apărare naturală și foarte bogate în grîne, niște vecini războinici și dușmani ai romanilor. Din această cauză încredințează legatului⁴⁴ Titus Labienus comanda liniilor sale fortificate, iar el se îndreaptă în marș forțat spre Italia; aici recrutează două legiuni și ia alte trei din tabăra de iarnă din jurul Aquileii⁴⁵. Cu aceste cinci legiuni pornește spre Gallia Transalpină, trecînd prin Alpi, pe drumul cel mai scurt⁴⁶. Aici ceutronii⁴⁷, graiocelii⁴⁸ și caturigii⁴⁹ încearcă, de pe înălțimi, să taie drumul armatelor romane, dar sînt respinși în mai multe lupte. Apoi Caesar pleacă din Ocelum, ultimul oraș întărit din Gallia Cisalpină, și după șapte zile ajunge în ținutul voconților⁵⁰ din Gallia Transalpină. De aici își duce armata în țara allobrogilor, apoi în țara segusiavilor⁵¹. Aceștia constituie primul trib de peste granițele Provinciei, dincolo de Ron.

11 Helveții străbătuseră deja trecătorile și teritoriul sequanilor și ajunseseră în țara heduiilor, unde începură să pustiască ogoarele. Heduii, neputînd să se apere pe ei și bunurile lor, trimit soli la Caesar să-i ceară ajutor. Solii trebuiau să-i spună lui Caesar că „heduii s-au purtat totdeauna⁵² astfel față de poporul roman, încît nu meritau ca, aproape sub ochii armatei romane⁵³, ogoarele să le fie devastate, copiii duși în sclavie și orașele luate cu asalt“. În același timp, ambarrii⁵⁴, un trib prieten și înrudit cu heduii, îi aduc la cunoștință lui Caesar că le-au fost devastate ogoarele și că cu greu își pot apăra orașele de atacurile dușmanilor. De asemenea, allobrogii, care aveau sate și pămînturi dincolo de Ron⁵⁵, se refugiază la Caesar și-i spun că nu le-a mai rămas decît pămîntul gol. Toate aceste fapte îl determină pe Caesar să nu mai aștepte pînă cînd helveții vor ajunge la santoni după ce vor fi distrus toate bunurile aliaților⁵⁶ săi.

12 Există un fluviu, Arar⁵⁷, care trece prin țara heduiilor și țara sequanilor și se varsă în Ron; el curge atît

de încet, încît nu se poate observa cu ochiul liber în ce direcție curge. Helveții erau tocmai gata să-l treacă⁵⁸ cu ajutorul plutelor și al luntrelor adunate la un loc. Îndată ce a aflat de la iscoade că helveții au și trecut cu trei părți din trupe peste fluviu și că dincoace de Arar n-a mai rămas decît a patra parte, Caesar iese din tabără⁵⁹ cu trei legiuni în timpul străjii a treia⁶⁰, ajungînd din urmă pe cei care nu trecuseră încă fluviul. Luîndu-i prin surprindere pe cînd erau împovărați de bagaje, măcelărește o mare parte din ei⁶¹; cei care au mai rămas o iau la fugă și se ascund în pădurile din apropiere. Acești oameni făceau parte din ținutul tigurinilor⁶², căci țara helveților este împărțită în patru ținuturi. Tigurinii își părăsiseră patria și singuri, pe vremea părinților noștri, omorîseră pe consulul L. Cassius și îi trecuseră armata sub jug. Astfel, fie datorită întîmplării, fie datorită voinței zeilor nemuritori, acea parte a poporului helvet care pricinuisse romanilor o mare nenorocire și-a primit cea dintîi pedeapsa. Cu această ocazie, Caesar a răzbunat nu numai pierderile poporului roman, ci și o pierdere personală, căci tigurinii omorîseră, o dată cu Cassius, și pe L. Piso⁶³, strămoșul socrului său, L. Piso⁶⁴ și legatul lui Cassius.

13 După această luptă, pentru a putea urmări restul⁶⁵ trupelor helveților, pune să se construiască un pod peste Arar și astfel își trece armata pe malul celălalt al fluviului. Helveții, tulburați de sosirea lui neașteptată, văzînd că lui Caesar i-a fost de ajuns o singură zi pentru trecerea fluviului, pe cînd ei cu greu au putut să-l treacă în 20 de zile, trimit soli la el. Șeful soliei era Divico, care comandase pe helveți în războiul împotriva lui Cassius. Acesta i s-a adresat lui Caesar în felul următor: „Dacă poporul roman ne va acorda pacea, noi ne vom duce și ne vom așeza acolo unde vei voi și vei hotărî tu; dacă însă vei continua să ne urmărești cu război, va trebui să-ți aduci aminte atît de înfrîngerile suferite odinioară de romani, cît și de străvechea vitejie a helveților. Cît privește faptul că ai atacat prin surprindere o populație izolată în momentul în care aceasta nu mai putea

primi ajutor de la cei care trecuseră fluviul, nu trebuie să te fâleşti prea mult cu vitejia ta și să-ți disprețuiești adversarii. Noi am învățat de la părinții și strămoșii noștri să ne bizuim în lupte mai mult pe vitejie decât pe viclesuguri și pe curse. De aceea să te ferești ca nu cumva locul în care s-au oprit trupele romane să-și ia numele de la dezastrul suferit de poporul roman și de la nimicirea armatei tale sau să lase amintirea acestui dezastru“.

14 Caesar a dat solilor următorul răspuns: „Eu nu stau la îndoială în ce privește hotărîrea pe care o voi lua, deoarece n-am uitat cîtuși de puțin faptele pe care mi le-ați amintit și le suport cu atît mai greu cu cît ele nu s-au întîmplat din vina poporului roman. Dacă poporul roman ar fi comis vreo nedreptate, i-ar fi fost ușor să se ferească. El a fost însă înșelat de faptul că nu socotea că ar avea să se teamă de ceva din cauza acțiunilor sale și nu credea că trebuie să se teamă fără motiv. Să zicem însă că poporul roman ar vrea să uite vechea insultă; ar putea, oare, să le uite și pe cele noi, și anume încercarea de a trece cu forța prin Provincie, fără consimțămîntul romanilor, și silnicile pricinuite heduilor, ambarrilor și allobroșilor? Cbrăznicia cu care vă fâlți de victoriile voastre și mirarea voastră în legătură cu faptul că insultele pe care le-ați adus au rămas atîta vreme nepedepsite duc la același rezultat. Căci acelor oameni pe care vor să-i pedepsească pentru crimele lor zeii obișnuiesc să le acorde din cînd în cînd o situație mai prosperă și o întîrziere a pedepsei, pentru ca suferința lor să fie mai mare. Totuși, eu sînt gata să închei pace cu voi dacă îmi veți da ostatici drept garanție că vă veți ține promisiunile și dacă veți da despăgubiri heduilor și aliaților lor, precum și allobroșilor“. La acestea, Divico a răspuns: „Noi am învățat de la strămoșii noștri să primim ostatici, nu să dăm; poporul roman e martor“. După aceste cuvinte, Divico a plecat.

15 A doua zi, helveții își mută tabăra din acest loc. Același lucru îl face și Caesar; pentru a vedea în ce parte apucă dușmanii, trimite mai înainte toată cavaleria — cam

la 4 000 de oameni — pe care o strânsese din Provincie și de la hedui și aliații lor. O parte din cavaleria noastră, urmărind cu prea multă înverșunare ariergarda dușmanilor, se ciocnește cu cavaleria acestora pe un teren nefavorabil și pierde câțiva oameni. Mîndri de această luptă, în care numai cu 500 de călăreți respinseseră o cavalerie atît de numeroasă, helveții au început să țină piept cu mai multă îndrăzneală și să-i atace uneori pe ai noștri în lupte de ariergardă. Caesar își oprea soldații de la luptă, mulțumindu-se, pentru un moment, să împiedice pe dușmani să fure, să meargă după nutreț și să devasteze. Cele două armate au mers astfel vreo 15 zile, fără ca între ariergarda dușmană și avangarda noastră să fie o distanță mai mare de cinci sau șase mii de pași.

16 În acest timp, Caesar cerea zilnic de la hedui grîul pe care i-l făgăduiseră în numele tribului. Căci din cauza frigului⁶³ — Gallia fiind așezată la nord, așa cum s-a mai arătat — nu numai că grînele nu erau încă coapte, dar nici măcar nu exista o cantitate suficientă de nutreț; de grîul pe care-l adusesse cu corăbiile în susul fluviului Arar nu se putea folosi, deoarece helveții, pe care nu voia să-i piardă din ochi, se îndepărtaseră de fluviu. Heduii amîneau zi după zi: spuneau că grîul este adunat, că e pe drum, că sosește.

Cînd a văzut că lucrurile se tărăgănează și că se apropie ziua în care trebuia să se împartă grîu soldaților, Caesar cheamă la el pe șefii hedui, care erau în mare număr în tabăra sa. Printre aceștia se aflau Diviciacus și Liscus, magistratul suprem, pe care heduii îl numesc în limba lor *vergobret*. Acest magistrat este ales pe un an și are drept de viață și de moarte asupra concetățenilor săi. Caesar le aduce grele învinuiri pentru faptul că n-a primit nici un ajutor din partea lor într-o situație atît de grea, cînd grîul nici nu se putea cumpăra, nici nu se putea lua de pe ogoare și cînd dușmanii erau atît de aproape. Se plînge cu atît mai mult de faptul că a fost părăsit, cu cît el a întreprins acest război fiind determinat mai ales de rugămintele lor.

17 Cuvintele lui Caesar l-au determinat pe Liscus să declare, în sfârșit, ceea ce ținuse ascuns pînă atunci: „Există o seamă de oameni care au cea mai mare trecere în fața mulțimii și care, deși simpli particulari, sînt totuși mai puternici chiar decît magistrații. Aceștia conving mulțimea prin cuvîntări ațîțătoare și perfide să nu mai aducă grîul pe care-l datorează. Ei spun că în cazul că heduii nu mai pot obține supremația⁶⁷ în Gallia e mai bine să fie sub stăpînirea gallilor⁶⁸ decît sub a romanilor, deoarece sînt siguri că romanii, dacă vor învinge pe helveți, vor răpi libertatea heduilor și a întregii Gallii. Tot ei sînt aceia care informează pe dușmani despre planurile noastre și despre ceea ce se petrece în tabără. Eu nu sînt în stare să-i opresc; mai mult chiar, îmi dau seama că mă voi expune la o mare primejdie dacă îți voi destăinui toate aceste lucruri; de aceea am tăcut cît timp am putut și am vorbit numai silit de împrejurări“.

18 Caesar pricepea că, în cuvîntarea sa, Liscus se refere la Dumnorix, fratele iui Diviciacus, dar, fiindcă nu voia să discute aceste chestiuni în prezența mai multor persoane, dizolvă în grabă adunarea. Reține numai pe Liscus, căruia îi pune întrebări cu privire la ceea ce spusese în adunare. De data aceasta, Liscus vorbi mai liber și cu mai multă îndrăzneală. Caesar ia informații în taină și de la alte persoane și constată că Liscus a spus adevărul. Într-adevăr, era vorba de Dumnorix, om plin de îndrăzneală, cu mare trecere în fața poporului datorită dărniciei sale și dornic de răsturnarea orînduirii politice. De mai mulți ani luase în arendă, pe un preț mic, taxele vamale⁶⁹ și toate celelalte impozite ale heduilor, deoarece nimeni nu îndrăznea să supraliciteze atunci cînd licita el. Aceasta îi permisesse să-și mărească averea personală și să strîngă mari bogății pentru a putea face daruri. În permanență avea în jurul său un mare număr de călăreți pe care-i întreținea el. Se bucura de o mare trecere nu numai în propria lui țară, ci și la popoarele vecine. Pentru a-și mări această trecere și-a dat mamă după un nobil foarte puternic din țara biturigilor⁷⁰ și el însuși s-a căsătorit cu o helvetă. Pe sora sa după mamă și pe celelalte rude ale sale le-a căsătorit în alte triburi.

Din cauza legăturilor de rudenie, ținea cu helveții și-i favoriza. Împotriva lui Caesar și a romanilor nutrea o ură personală, deoarece la sosirea lor puterea lui a fost micșorată. În timp ce fratele său, Diviciacus, și-a recăpătat vechea autoritate și vechile onoruri. Dacă romanilor li s-ar întâmpla vreo nenorocire, speranța lui Dumnorix de a obține domnia ar crește foarte mult; dimpotrivă, sub stăpînirea romană, și-ar pierde nădejdea nu numai în obținerea domniei, ci și în menținerea autorității pe care o avea.

În timpul cercetărilor, Caesar a mai aflat că, în lupta de cavalerie care avusese loc cu cîteva zile mai înainte și care fusese defavorabilă armatei romane, Dumnorix și călăreții săi (cavaleria pe care heduii o trimiseseră în ajutorul lui Caesar era comandată de Dumnorix) au fost primii care au fugit; fuga lor a vîrît spaima și în restul călăreților.

19 Aceste știri au fost apoi adevărate de dovezi foarte sigure, și anume: Dumnorix îi dusesese pe helveți prin țara sequanilor și avusese grijă să se facă schimb de ostatici între cele două popoare; el făcuse toate acestea nu numai fără ordinul lui Caesar și al heduilor, ci chiar și fără știrea lor; acuzațiile i le aducea magistratul suprem al heduilor. Caesar socotea că avea destule motive să-l pedepsească pe Dumnorix sau să ceară heduilor să-l pedepsească ei. Un singur lucru îl reținea: cunoștea marea dragoste a lui Diviciacus, fratele lui Dumnorix, față de poporul roman, bunăvoința sa față de Caesar, fidelitatea sa deosebită, dreptatea și cumpătarea sa și se temea să nu-l mîhnească prea tare prin pedepsirea lui Dumnorix⁷¹. De aceea, înainte de a întreprinde ceva, îl cheamă pe Diviciacus și, după ce a înlăturat pe tîlmacii obișnuiți, vorbește cu el prin intermediul lui C. Valerius Troucillus, unul din fruntașii provinciei Gallia și prieten al său în care avea cea mai mare încredere. În această întrevvedere, Caesar îi amintește ce s-a spus despre Dumnorix în adunare, de față fiind chiar Diviciacus, și îi dezvăluie și informațiile pe care le-a căpătat pe sub ascuns; apoi îi cere și îl sfătuiește să nu se supere dacă el, Caesar, după ter-

minarea cercetărilor, va lua măsuri împotriva vinovatului sau va cere heduilor să ia ei măsuri.

20 Diviciacus, cu fața scâldată în lacrimi, l-a îmbrățișat pe Caesar și l-a rugat să nu ia măsuri prea aspre împotriva fratelui său. „Eu știu — a spus el — că tot ce s-a declarat este adevărat și nimeni nu suferă mai mult decît mine din această cauză. Într-adevăr, Dumnorix s-a ridicat numai datorită trecerii mari pe care o aveam eu atît în țara mea, cît și în restul Galliei. Însă, după ce a dobîndit avere și influență, s-a folosit de ele nu numai pentru a-mi micșora prestigiul, ci chiar pentru a mă pierde. Cu toate acestea, dragostea de frate și părerea mulțimii nu-mi dau liniște. Dacă l-ai pedepsi prea aspru pe Dumnorix, toată lumea ar fi convinsă că aceasta s-a făcut cu învoirea mea, de vreme ce eu dețin un loc important pe lîngă tine; ca urmare, toți gallii mă vor urî“. Pe cînd Diviciacus continua să vorbească și să plîngă, Caesar îi ia mîna, îl consolează și îl roagă să pună capăt rugămintilor. Îi declară că ține atît de mult la el, încît uită și insulta adusă republicii romane și supărarea sa personală. Apoi, în prezența lui Diviciacus, cheamă la el pe Dumnorix și îi arată ceea ce avea să-i reproșeze; îi expune ceea ce știe el însuși, precum și acuzațiile aduse de concetățeni. Îi recomandă să se ferească în viitor de orice bănuială și-i spune că trece cu vederea peste faptele din trecut, de dragul lui Diviciacus. În sfîrșit, pentru a putea ști tot ce face și cu cine vorbește, îl pune sub supraveghere.

21 În aceeași zi, aflînd de la iscoade că dușmanii s-au oprit la poalele unui munte la o distanță de 8 000 de pași de tabăra sa, Caesar a trimis soldați să vadă ce fel de munte era acela și cum era urcușul de jur împrejur. I s-a adus știrea că urcușul este ușor. În timpul străjii a treia, poruncește locotenentului său, propretorul⁷² Titus Labienus, să ocupe vîrfurile muntelui cu două legiuni, avînd drept călăuză pe cei care cercetaseră drumul. Totodată îi face cunoscut planul său. În timpul străjii a patra, el însuși se îndreaptă spre dușmani chiar pe drumul pe care apucaseră aceștia, după ce trimisese mai înainte toată

cavaleria. Înaintea cavaleriei a trimis o trupă de cerce-
tași sub comanda lui P. Considius, care trecea drept un
om foarte priceput în arta militară și care servise în
armata lui L. Sylla⁷³, iar mai târziu în cea a lui
M. Crassus⁷⁴.

22 În zorii zilei, când vârful muntelui era ocupat de
Labienus, iar Caesar era cam la 1 500 de pași de tabăra
dușmanilor și când, așa cum s-a aflat după aceea de la
prizonieri, nu se știa încă nimic de sosirea lui, nici de a
lui Labienus, Considius vine în goana calului la Caesar
și-i spune că muntele pe care trebuia să-l ocupe Labie-
nus e în mâinile dușmanilor; el a cunoscut aceasta după
armele și podoabele de la coifurile gallilor⁷⁵. Atunci Caesar
își retrage trupele pe colina cea mai apropiată și le așază
în linie de bătaie. El recomandase lui Labienus să nu
înceapă lupta pînă ce trupele sale nu se vor fi arătat în
preajma dușmanilor, deoarece ținea ca atacul să se dea
în același timp din două părți. De aceea Labienus, după
ce a ocupat muntele, aștepta sosirea trupelor noastre și
se abținea de la luptă. Spre sfîrșitul zilei, Caesar a aflat
de la iscoade că romanii erau cei care ocupaseră muntele
și că helveții ridicaseră tabăra; Considius spusese că a
văzut ceea ce în realitate, din cauza spaimei, i se păruse
doar că vede. În aceeași zi, Caesar continuă urmărirea
dușmanilor de la distanța obișnuită și își așază tabăra la
3 000 de pași de tabăra lor.

23 A doua zi, cum nu mai rămăseseră decît două zile
pînă la data cînd trebuia să împartă grîu soldaților⁷⁶ și
cum Bibracte⁷⁷, orașul cel mai mare și mai bogat al he-
duilor, nu se afla la o distanță mai mare de 18 000 de pași,
Caesar a socotit că trebuie să se îngrijească de aprovi-
zionare. De aceea s-a abătut din drum și, în loc să-i urmă-
rească pe helveți, s-a îndreptat spre Bibracte. Niște sclavi
fugari de ai lui L. Aemilius, decurion⁷⁸ în cavaleria galli-
lor, aduc acest lucru la cunoștința dușmanilor. Helveții,
fie pentru că socoteau că romanii se retrăgeau în fugă,
și aceasta cu atît mai mult cu cît în ajun, deși ocupa-
seră pozițiile mai înalte, nu dăduseră totuși lupta, fie
pentru că erau siguri că le vor putea tăia calea de aprovi-

zionare, și-au schimbat planul și, întorcându-se din drum, au început să hărțuiască ariergarda noastră.

24 Când Caesar observă mișcările helveților, își re-trage trupele pe colina cea mai apropiată și trimite cavaleria să țină piept atacului dușmanilor. În timpul acesta, el își așează cele patru legiuni de veterani⁷⁹ la mijlocul colinei, în trei linii de bătaie, în așa fel încît deasupra sa, în vârful colinei, să se afle cele două legiuni pe care le recrutase de curînd în Gallia Cisalpină și toate trupele auxiliare; întreaga colină era astfel plină de oameni. Totodată, a poruncit ca toate bagajele⁸⁰ să fie adunate într-un singur loc și acest loc să fie întărit de trupele care ocupaseră pozițiile mai înalte. Helveții, care veneau după noi cu toate carele lor, și-au adunat și ei bagajele într-un singur loc; după ce, în rînduri foarte strînse, au respins cavaleria noastră, au format o falangă⁸¹ și au înaintat pînă la prima noastră linie de luptă.

25 Pentru ca primejdia să fie aceeași pentru toți și pentru ca nimeni să nu poată încerca să fugă, Caesar a poruncit să fie îndepărtat mai întîi calul său, apoi și caii întregului său stat-major⁸². După aceea și-a îmbărbătat armata și a început lupta. Soldații, aruncînd sulitele de pe înălțimi, au sfărîmat ușor falanga dușmanilor. După ce au împrăștiat-o, au pornit la atac cu săbiile scoase. Gallii⁸³ erau împiedicați în luptă de faptul că numai o singură lovitură de sulită le străpungea scuturile, țintuindu-le unele de altele. Fierul, îndoindu-se, nu-l mai puteau scoate și, neavînd brațul stîng liber, erau stingheriți în luptă. De aceea mulți, după ce și-au scuturat în zadar brațul de mai multe ori, preferau să arunce scutul și să lupte descoperiți. În sfîrșit, istoviți de răni, au început să se retragă, îndreptîndu-se spre un munte care se afla la vreo 1 000 de pași de acolo. Ei tocmai ocupaseră muntele și armata noastră înainta pe urmele lor cînd boiii și tulingii, care, în număr de aproape 15 000, închideau coloana și acopereau ariergarda dușmană, începură imediat să atace flancul nostru drept, căutînd să ne încercuiască. Cînd au văzut aceasta, helveții care se refugiaseră pe munte au început să atace din nou. Atunci romanii s-au

întors și au atacat din două părți: prima și cea de-a doua linie de bătaie trebuia să țină piept acelor dusmani care mai fuseseră o dată învinși și puși pe fugă⁸⁴, pe cînd cea de-a treia trebuia să susțină atacul dușmanilor sosiți de curînd⁸⁵.

26 Astfel, pe două fronturi, s-a dat o luptă îndelungată și înverșunată. O parte din dușmani, fiindcă n-a mai putut rezista atacurilor noastre, s-au retras pe munte, așa cum făcuseră mai înainte, iar restul s-au adunat lângă bagajele și carele lor. În cursul acestei lupte, care a durat de la prînz pînă seara, nimeni n-a putut vedea vreun dușman întorcînd spatele. Lupta a continuat pînă noaptea tîrziu în jurul bagajelor, deoarece dușmanii își făcuseră din care un meterez de apărare, aruncînd de la înălțime sulite împotriva soldaților romani care se apropiaseră; cîțiva aruncau și de jos, dintre roțile carelor, sulite și lănci scurte cu care răneau pe romani. După o luptă îndelungată, armata noastră a pus mina pe bagajele și pe tabăra dușmană. În tabără au fost prinși fata și unul dintre fiii lui Orgetorix. Din această luptă au rămas în viață aproape 130 000 de oameni; ei au mers fără întrerupere toată noaptea și, fără să fi făcut vreun popas în nopțile următoare, au ajuns a patra zi la lingoni⁸⁶. Trupele noastre nu i-au putut urmări, deoarece au trebuit să mai zăbovească trei zile pentru a îngriji pe răniți și a înmormînta pe cei uciși. Caesar a trimis la lingoni soli cu scrisori prin care le cerea să nu dea helveților grîu, nici vreun alt ajutor; dacă îi vor ajuta, el îi va trata la fel ca pe helveți. După trei zile, Caesar pornește cu toate trupele în urmărirea helveților.

27 Aceștia, constrînși de lipsa în care se aflau, au trimis la el soli ca să-i vorbească de supunere. Întîlnindu-l pe drum, solii s-au aruncat la picioarele lui și i-au cerut pace plîngînd. Caesar trimise helveților poruncă să-l aștepte în locul unde se găseau atunci; helveții s-au supus. Cînd a ajuns acolo, Caesar a cerut să i se predea ostatici, arme și sclavii care fuseseră la ei. O dată cu ivirea zorilor începe căutarea și strîngerea de arme, ostatici și sclavi fugari. În timpul acesta, vreo 6 000 de oa-

meni din tribul Verbigenus, fie că se temeau să nu fie trimiși la moarte după ce vor fi predat armele, fie că sperau să scape socotind că într-o mulțime atât de mare de prizonieri fuga lor avea să rămână neobservată pentru un moment sau poate chiar să nu fie descoperită niciodată, au ieșit din tabăra helveților la căderea nopții și s-au îndreptat spre Rin, unde era granița cu germanii.

28 Când Caesar a aflat aceasta, a ordonat triburilor de pe teritoriile cărora trecuseră să-i caute și să-i aducă pe verbigeni înapoi dacă nu vor să fie socotiți și ei vino-vați. Fugarii au fost aduși înapoi și tratați ca dușmani⁸⁷. În ceea ce privește pe ceilalți, Caesar le-a primit capitularea, după ce au predat ostaticii, armele și pe dezertori. Helveții, tulingii și latobicii au primit ordinul să se întoarcă în țările lor și să-și refacă orașele și satele pe care le incendiaseră. Întrucât, după ce-și distruseseră toată recolta, nu mai aveau acasă nimic cu ce să-și astîmpere foamea, Caesar a poruncit allobrogilor să le dea o anumită cantitate de grâu. El a făcut aceasta mai ales fiindcă nu voia ca ținutul părăsit de helveți să rămână nelocuit, fiindcă se temea ca nu cumva, din cauza calității bune a solului, germanii, care locuiau dincolo de Rin, să-și părăsească țara și să se stabilească în țara helveților, devenind astfel vecini cu provincia Gallia și cu allobrogii. La cererea heduilor, Caesar a admis ca boiul, popor renumit prin vitejia lui, să se stabilească în țara heduilor. Astfel boiul au primit pământ, iar după aceea au căpătat drepturi și libertăți egale cu ale heduilor.

29 În tabăra helveților s-au găsit niște tăblițe scrise cu litere grecești, care au fost aduse lui Caesar. Ele cuprindeau numărul și numele acelor care își părăsiseră țara și care erau în stare a purta arme; separat erau trecuți copiii, bătrînii și femeile. Erau 263 000 de helveți, 36 000 de tulingi, 14 000 de latobici, 23 000 de rauraci, 32 000 de boii; dintre aceștia, cam 92 000 puteau purta arme. În total erau aproape 368 000 de oameni⁸⁸. Făcîndu-se un recensămînt potrivit ordinului dat de Caesar, s-a aflat că numărul celor care se înapoiaseră acasă era de 110 000⁸⁹.

30 După terminarea războiului cu helveții, reprezentanți din aproape întreaga Gallie, fruntași ai triburilor, au venit să-l felicite pe Caesar. Ei i-au spus că, „deși prin acest război Caesar a răzbunat vechile insulte aduse de helveți poporului roman⁹⁰, totuși cele întâmplate serveau tot atât de mult interesele Galliei ca și pe cele ale romanilor. Căci helveții își părăsiseră țara în plină înflorire numai pentru că aveau de gînd să pornească cu război împotriva întregii Galli, s-o supună, să se stabilească în cele mai prielnice și mai roditoare dintre numeroasele ținuturi ale Galliei și să impună celorlalte triburi să le plătească tribut“. Apoi au cerut să li se fixeze, cu încuviințarea lui Caesar, o zi în care să se țină o adunare pe întreaga Gallie, căci, după ce vor fi căzut de acord cu toții, aveau să-i ceară anumite lucruri. Caesar își dădu consimțămîntul, iar ei fixară ziua adunării și se legară prin jurămînt să nu destăinuiască nimic din ceea ce se va discuta în ședință; numai persoanele care vor primi însărcinare din partea adunării vor putea face destăinuiri.

31 După ridicarea ședinței, aceiași fruntași care mai fuseseră o dată la Caesar s-au înapoiat la el și i-au cerut să le îngăduie să-i vorbească, fără martori și într-un loc retras, despre ceva care-i privea îndeaproape pe ei și pe toți ceilalți. Caesar a consimțit; atunci toți s-au aruncat plîngînd la picioarele lui și i-au spus: „Noi dorim tot atât de mult să rămîină secret ceea ce vom spune, pe cît ne străduim să obținem ceea ce vrem, căci dacă declarațiile noastre vor fi destănuite vom fi expuși la cea mai cruntă pedeapsă“. În numele tuturor a vorbit heduiul Diviciacus, care a spus: „În întreaga Gallie⁹¹ există două partide, dintre care unul are în frunte pe hedui, iar celălalt pe arverni⁹². De mai mulți ani, aceste partide se luptau cu înverșunare între ele pentru supremație. În cele din urmă, arvernii și sequanii au tocmit cu plată pe germani. La început au trecut Rinul vreo 15 000 de germani. După aceea, fiind atrași de fertilitatea pămîntului, de felul de viață și de bogățiile Galliei, acești barbari au început să vină în număr mai mare. Astăzi se află în Gallia vreo 120 000 de germani⁹³. Noi, heduii, și clienții⁹⁴ noștri ne-am luptat de mai multe ori cu ei, dar am fost

înfrinți și am suferit o mare nenorocire, căci ne-am pierdut în lupte toată nobilimea, tot senatul⁹⁵ și toată călărima. Istoviți de înfrîngeri, noi, care mai înainte aveam cea mai mare putere în Gallia datorită vitejiei noastre și legăturilor de prietenie și ospitalitate cu poporul roman, ne-am văzut siliți să dăm sequanilor ca ostatici pe nobilii cei mai de frunte și să jurăm în numele tribului că vom rămîne veșnic sub ascultarea și stăpînirea sequanilor, că nu vom cere înapoi ostaticii și că nu vom chema pe romani în ajutor. Eu am fost singurul care nu am putut fi determinat să jur și să-mi dau copiii ostatici. Din această cauză a trebuit să fug din țară și am venit la Roma să cer ajutor de la senat, întrucît eram singurul care nu mă legasem nici prin jurămînt, nici prin ostatici.

Dar sequanilor învingători le-a mers mai rău decît heduilor învinși, căci Ariovistus, regele germanilor, s-a așezat pe teritoriul lor și a ocupat o treime din ogoarele lor, care sînt cele mai bune din toată Gallia. Acum cere sequanilor să părăsească încă o treime din pămînturi, sub pretextul că cu cîteva luni mai înainte au venit la el 25 000 de haruzi⁹⁶, cărora trebuie să li se dea pămînt de locuit. S-ar putea întîmpla ca numai în cîteva ani toți gallii să fie alungați din Gallia și toți germanii să treacă Rinul; căci nu se poate compara nici solul Galliei cu solul Germaniei, nici felul de viață al gallilor cu cel al germanilor. De cînd a învins pe galli la Admagetobriga⁹⁷, Ariovistus stăpînește cu aroganță și cruzime, cere ca ostatici pe copiii tuturor nobililor, pe care, spre a servi de exemplu, îi supune la tot felul de chinuri ori de cîte ori nu se îndeplinește ceva după voința sa și la cel dintîi semn dat de el. Este un om sălbatic, crud și foarte cutezător; stăpînirea lui nu mai poate fi suportată multă vreme. Dacă nu vor găsi ajutor la tine, Caesar, și la poporul roman, toți gallii vor fi obligați să facă ce au făcut helveții, adică să-și părăsească țara, să-și caute alte locuințe, alte pămînturi, departe de germani, și să-și încerce soarta, oricare ar fi ea. Dacă Ariovistus ar afla ce am vorbit aici, nu mai încape nici o îndoială că toți ostaticii care sînt în mîinile lui ar fi supuși celor mai grele pedepse. Tu însă, cu prestigiul tău personal și al armatei romane,

precum și datorită victoriei tale recente și numelui poporului roman, ai putea împiedica trecerea unui număr mai mare de germani peste Rin și ai putea apăra toată Gallia împotriva silniciilor lui Ariovistus“.

32 După ce Diviciacus și-a terminat discursul, toți cei care erau de față, cu ochii plini de lacrimi, au început să ceară ajutor de la Caesar. Acesta a observat că numai sequanii nu se manifestau la fel cu ceilalți și stăteau triști, cu capul plecat, cu privirile în pământ. Mirat, i-a întrebat de ce stau așa. Sequanii n-au răspuns nimic, ci au rămas tot triști și tăcuți. Caesar și-a repetat întrebarea de mai multe ori, dar n-a putut scoate de la ei nici un cuvânt. În cele din urmă răspunse tot heduii Diviciacus: „Soarta sequanilor este mai nenorocită și mai grea decât a celorlalți, pentru că ei sînt singurii care nu pot îndrăzni nici măcar în ascuns să se plîngă sau să ceară ajutor și pentru că, deși Ariovistus lipsește, se tem de cruzimea lui, ca și cum ar fi de față: celelalte neamuri au cel puțin posibilitatea de a fugi, pe cînd sequanii, care l-au primit pe Ariovistus pe pămîntul lor și ale căror orașe sînt toate în stăpînirea lui, trebuie să sufere tot felul de chinuri“.

33 După ce a aflat toate aceste fapte, Caesar i-a liniștit pe galli și le-a făgăduit că se va îngriji de această chestiune. Le-a spus că trage mare nădejde că, datorită binefacerilor sale⁹⁸ și autorității pe care o avea asupra lui, să-l poată determina pe Ariovistus să pună capăt silniciilor. După ce și-a terminat discursul, a dizolvat adunarea. În afară de ceea ce aflase de la Diviciacus, multe motive îl mai îndemneau să se gîndească la această problemă și să se ocupe în mod deosebit de ea: în primul rînd faptul că-i vedea pe hedui, care primiseră de atîtea ori din partea senatului roman numele de frați, în sclavia și sub stăpînirea germanilor și că dăduseră ostatici lui Ariovistus și sequanilor; el socotea că acest lucru este o mare rușine pentru republică și pentru el însuși, dat fiind faptul că poporul roman ajunsese la o mare putere. În al doilea rînd, își dădea seama de pericolul pe care-l reprezenta pentru romani faptul că ger-

manii luaseră, încetul cu încetul, obiceiul să treacă Rinul și să vină în Gallia în număr mare; el considera că acești oameni sălbatici și barbari nu se vor putea stăpîni, după ce vor fi ocupat toată Gallia, să nu treacă în Provincia romană și de acolo să nu se îndrepte spre Italia, așa cum făcuseră mai înainte cimbrii și teutonii⁹⁹, mai ales că Provincia noastră este despărțită de sequani numai prin Ron. De aceea era de părere că trebuie să preîntîmpine cît mai repede această primejdie. De altfel, Ariovistus devenise atît de trufaș și de obraznic, încît nu mai putea fi suportat¹⁰⁰.

34 De aceea Caesar a găsit cu cale să trimită la Ariovistus soli ca să-i ceară să aleagă, pentru o întrevvedere, un loc egal depărtat de cele două armate. Solii i-au spus că Caesar voia să trateze cu el chestiuni de cea mai mare importanță atît pentru treburile obștești, cît și pentru ei amîndoi. Ariovistus a răspuns: „Dacă eu aș fi avut nevoie de Caesar, m-aș fi dus la el; dacă Caesar vrea ceva de la mine, să vină el aici“. A mai adăugat că nu îndrăznea să vină fără armată în ținuturile ocupate de Caesar, iar pentru a-și strînge o armată trebuie să facă mari cheltuieli și să depună multe eforturi. „De altfel — a continuat el — mă întreb ce caută Caesar și, în general, poporul roman în Gallia, pe care am cucerit-o în lupte și care îmi aparține?“

35 După ce a primit acest răspuns, Caesar trimite din nou soli la Ariovistus, însărcinați să-i comunice următoarele: „Pentru binefacerea atît de mare pe care ai primit-o din partea mea și a poporului roman, și anume aceea de a fi primit din partea senatului, în timpul consulatului meu¹⁰¹, titlul de rege¹⁰² și de prieten, n-ai putut să-ți exprimi altfel recunoștința față de mine și de poporul roman decît refuzînd să vii la întrevvedere la care ai fost invitat și socotind că nu este necesar să discutăm împreună chestiuni de interes comun. De aceea îți pun în vedere următoarele: mai întîi să nu mai aduci de acum încolo în Gallia mase de oameni de peste Rin; în al doilea rînd, să dai înapoi ostaticii pe care i-ai luat de la hedui și să îngădui sequanilor să înapoieze, la

rîndul lor, heduilor ostaticii pe care i-au luat; în sfîrșit, să nu mai hărțuiești pe nedrept pe hedui și să nu mai pornești cu război împotriva lor și a aliaților lor. Dacă vei face așa, te vei bucura întotdeauna de bunăvoința și de prietenia mea și a poporului roman; în caz contrar, pe baza decretului senatului din timpul consulatului lui M. Messala și M. Piso, conform căruia oricine va governa provincia Gallia va trebui să apere pe hedui și pe ceilalți prieteni ai poporului roman — în măsura în care aceasta nu dăuna intereselor republicii —, nu voi lăsa nepedepsite nedreptățile făcute heduilor¹⁰³.

36 La acestea Ariovistus a răspuns: „Există o lege a războiului după care învingătorii pot să poruncească după bunul lor plac învinșilor. Poporul roman obișnuiește să comande celor învinși nu după ordinele altuia, ci după bunul său plac. De vreme ce eu nu impun poporului roman felul în care trebuie să se folosească de dreptul său, nici poporul roman nu trebuie să mă împiedice în exercitarea drepturilor mele. Heduii au devenit tributarii mei deoarece au încercat soarta războiului, au pornit la luptă și au fost învinși. Sosirea ta, Caesar, a dus la micșorarea tributurilor pe care le primeam, ceea ce este o mare nedreptate. Heduilor nu le voi înapoia ostaticii; dacă vor respecta convențiile și vor plăti în fiecare an tributul, nu-i voi ataca fără motiv nici pe ei, nici pe aliații lor; dacă însă nu vor face aceasta, titlul de frați ai poporului roman nu le va fi de nici un folos.

La declarația ta, Caesar, că nu vei lăsa nepedepsite nedreptățile făcute heduilor, eu răspund că toți cei care s-au măsurat pînă acum cu mine au pierit. Dacă vrei, poți să mă ataci; vei avea ocazia să constăți de ce vitejii sînt în stare germanii cei neînvinși și foarte încercați în lupte, care timp de 14 ani n-au intrat sub vreun aco-periș“.

37 În momentul în care Caesar primea răspunsul lui Ariovistus, soseau și soli din partea heduilor și a treverilor¹⁰⁴. Heduii se plîngeau că haruzii, care trecuseră de curînd în Gallia, le devastau teritoriul; totodată ei spu-

neau că nu pot obține pace de la Ariovistus, deși îi dăduseră ostatici. Treverii anunțau că luptătorii din 100 de sate de suebi¹⁰⁵ se stabiliseră pe malurile Rinului și că încercau să treacă fluviul; ei erau comandați de doi frați, Nasua și Cimberius. Adînc tulburat de aceste știri, Caesar a socotit că trebuie să se grăbească, căci dacă noul grup de suebi s-ar uni cu vechile trupe ale lui Ariovistus, romanii n-ar mai putea rezista așa ușor. De aceea, după ce a strîns provizii în cea mai mare grabă, a pornit în marș forțat împotriva lui Ariovistus.

38 După trei zile de marș, a primit știrea că Ariovistus, împreună cu toate trupele sale, se îndreaptă spre Vesontio¹⁰⁶, cel mai mare oraș întărit al sequanilor, cu gîndul să-l ocupe și că făcuse deja un drum de trei zile dincolo de granițele țării sale. Caesar socotea că trebuie să se ia toate măsurile pentru a împiedica ocuparea orașului. Acest oraș avea din belșug tot ceea ce era necesar pentru război și poziția sa geografică era atît de favorabilă, încît războiul putea fi prelungit multă vreme. Într-adevăr, fluviul Dubis¹⁰⁷ înconjură orașul ca și cum ar fi tras cu compasul; spațiul pe unde nu trece fluviul și care nu e mai lat de 1 600 de picioare este ocupat de un munte înalt, ale cărui poale sînt udate din două părți de fluviu. Un zid înconjură acest munte, făcînd din el o fortăreață, unindu-l în același timp cu orașul. Spre acest loc s-a îndreptat Caesar în marșuri forțate de zi și de noapte și, după ce a ocupat orașul, a așezat acolo o garnizoană.

39 Caesar s-a oprit cîteva zile la Vesontio pentru a se îngriji de aprovizionarea cu grîu și cu alte merinde. În timpul acesta, soldații noștri puneau întrebări gallilor și neguțătorilor, care spuneau că germanii sînt de statură foarte înaltă, iar curajul și îndemînarea lor în luptă sînt de necrezut. „Adesea — spuneau gallii — ne-am măsurat cu ei în luptă, dar n-am putut înfrunta nici măcar înfățișarea lor înspăimîntătoare și privirile lor străpungătoare“. Auzind aceasta, întreaga armată a fost cuprinsă deodată de o frică atît de mare, încît mințile și inimile tuturor au fost adînc tulburate. Frica a

cuprins mai întâi pe tribunii militari¹⁰⁸, pe prefecti¹⁰⁹ și pe toți cei care părăsiseră Roma și urmaseră pe Caesar numai din prietenie, fără să aibă mare experiență în război. Aceștia, pentru diferite motive care, spuneau ei, îi constrîngeau să plece, cereau lui Caesar permisiunea să se retragă. Unii, de rușine și pentru a nu fi bănuți de lașitate, rămîneau; totuși, cîteodată nu puteau să se prefacă nepăsători și să-și stăpînească lacrimile; ascunși în corturi, își jeleau soarta sau se tînguiau împreună cu prietenii de primejdia care îi amenința pe toți. Peste tot în tabără se pecetluiau testamente. Vorbele și spaima acestora tulburau încetul cu încetul chiar și pe cei care aveau o mare experiență militară: soldați, centurioni¹¹⁰ și ofițeri de cavalerie. Aceia care voiau să pară mai curajoși spuneau că nu se tem de dușman, ci de trecătorile prin care trebuiau să pătrundă, de pădurile întinse care îi despărteau de Ariovistus și de greutățile pe care, probabil, le vor întîmpina în transportarea proviziilor. Unii mergeau pînă acolo încît îl înștiințau pe Caesar că, atunci cînd le va porunci să părăsească tabăra și să pornească la drum, soldații nu se vor supune, căci de teamă vor refuza să meargă mai departe.

40 Văzînd acestea, Caesar a convocat consiliul și a chemat pe centurionii tuturor centuriilor, pe care mai întâi i-a mustrat foarte aspru pentru faptul că s-au crezut îndreptățiți să cerceteze unde și în ce scop sînt duși și să-și spună părerea în legătură cu această chestiune. „Sub consulatul meu — a spus Caesar — Ariovistus a căutat cu cea mai mare rîvnă prietenia poporului roman; de ce să vă închipuiți că va renunța cu atîta nesocotință la datoria lui? Eu sînt convins că, atunci cînd va cunoaște cererile mele și va vedea cît sînt de drepte, nu va respinge nici bunăvoința mea, nici pe cea a poporului roman. Să spunem că, împins de furie și de nebulie, ar începe războiul. De ce să vă temeți? De ce să pierdeți nădejdea în vitejia voastră și în prudența mea? Cu acești dușmani am mai avut de-a face o dată, pe vremea părinților noștri, cînd, în urma victoriei lui C. Marius asupra cimbrilor și a teutonilor, armata romană a dobîndit o glorie tot atît de mare ca și a comandan-

tului ei. Cu același dușman am mai avut de-a face mai de curînd în Italia, în timpul răscoalei sclavilor¹¹¹, care, oricum, erau ajutați de experiența și de disciplina pe care o deprinseseră de la noi. Din aceste exemple se poate vedea ce mare lucru este siguranța de sine, de vreme ce niște oameni de care ne-am temut fără motiv cîtva timp, atunci cînd erau prost înarmați, au fost învinși după aceea, cu toate că erau bine înarmați și fuseseră la început învingători. În sfîrșit, germanii sînt tot aceiași oameni cu care helveții s-au măsurat adesea, nu numai pe teritoriul lor, ci chiar și pe teritoriul german și pe care aproape întotdeauna i-au învins; totuși, helveții nu au putut rezista trupelor noastre. Aceia dintre voi care s-au lăsat impresionati de înfrîngerea și de fuga gallilor ar putea să descopere cauzele înfrîngerii dacă ar sta să se gîndească. Ei ar vedea că Ariovistus, care timp de mai multe luni a stat închis în tabără, în mijlocul mlaștinilor, fără să se expună atacurilor, i-a atacat pe neașteptate pe galli, care obosiți de durata prea mare a războiului, își pierduseră speranța că vor mai putea lupta și se împrăstiaseră; gallii au fost învinși mai mult datorită tacticii și vicleniei lui Ariovistus decît vitejiei germanilor. Dar, dacă această tactică a putut fi întrebuintată cu folos împotriva unor barbari lipsiți de experiență, în ceea ce privește armatele noastre însă nici chiar Ariovistus nu poate spera că se vor lăsa înșelate. Cei care pentru a-și ascunde lașitatea pretextează că sînt neliniștiți din pricina aprovizionării și a drumului greu sînt niște obraznici, căci au aerul sau că se îndoiesc că comandantul lor își poate face datoria, sau că-i arată ei ce trebuie să facă. Eu am grijă de aceste lucruri; sequanii, leucii¹¹² și lingonii ne dau grîu; pe ogoare, grînele sînt deja coapte; cît despre drumuri, voi înșivă vă veți putea da seama în scurt timp. Faptul că se spune că nu-mi veți da ascultare și nu veți pleca mai departe nu mă impresionează de loc. Eu știu că comandanții cărora soldații nu li s-au mai supus sau au fost părăsiți de soartă și au suferit înfrîngeri, sau, în urma descoperirii unei fapte urîte, s-a dovedit că sînt necinstiți. În ce mă privește pe mine însă, toată viața mea de pînă acum dovedește că sînt dez-

interesat, iar războiul cu helveții a arătat cât sînt de norocos. În consecință, voi face imediat ceea ce aveam de gînd să fac abia peste cîteva zile și voi ridica tabăra chiar în această noapte, în timpul străjii a patra, pentru a afla ce e mai important pentru soldați: onoarea și datoria sau frica? Chiar dacă, după toate cele ce am spus, nu mă va urma nimeni, eu totuși voi pleca, însoțit numai de legiunea a X-a, de care sînt sigur și care îmi va servi de cohortă pretoriană¹¹³. Această legiune era cea la care ținea Caesar cel mai mult și în care avea cea mai mare încredere datorită vitejiei ei.

41 Această cuvîntare a produs o schimbare extraordinară în starea de spirit generală; ea a dat naștere la un mare entuziasm și la o mare poftă de luptă. Legiunea a X-a, cea dintii, prin tribunii săi militari, i-a adus mulțumiri lui Caesar pentru părerea atît de bună pe care o avea despre ea și l-a asigurat că e gata de luptă. Apoi și soldații celorlalte legiuni s-au înțeles cu tribunii lor militari și cu centurionii primei cohorte să-i scuze în fața lui Caesar, spunîndu-i că „ei nu au șovăit și nu s-au temut niciodată și nu au crezut vreodată că au dreptul să-și dea părerea cu privire la conducerea războiului, ci au socotit totdeauna că aceasta privea numai pe general“. Caesar a primit scuzele lor, apoi a plecat în timpul străjii a patra, așa cum spusese. La sfatul lui Diviciacus — galul în care avea cea mai mare încredere și pe care-l însărcinase cu cercetarea drumului —, Caesar a făcut un ocol de mai mult de 50 000 de pași pentru a putea duce armata într-un loc deschis. După șapte zile de marș neîntrerupt a aflat de la iscoade că trupele lui Ariovistus se aflau la 24 000 de pași de armata noastră¹¹⁴.

42 Aflînd de sosirea lui Caesar, Ariovistus a trimis la el soli care i-au spus că, „fiindcă Caesar a venit la el, este gata să-i satisfacă cererea cu privire la consfătuire și nu vede nici o primejdie în asta“. Caesar nu a respins propunerea; el socotea că Ariovistus revine la sentimente mai bune de vreme ce propunea el însuși ceea ce refuzase mai înainte cînd i s-a cerut. De ase-

menea, avea mare speranță că, avînd în vedere binefacerile atît de mari pe care le-a primit din partea sa și a poporului roman, Ariovistus va renunța la încăpățînarea lui cînd va cunoaște cererile lui Caesar.

Întrevederea a fost fixată pentru ziua a cincea. Pînă atunci a avut loc de mai multe ori un schimb de soli între cei doi comandanți. Ariovistus cerea lui Caesar să nu aducă infanteria la întrevedere, deoarece se temea să nu fie atras într-o cursă, și-i făcea cunoscut că el va veni numai cu condiția ca amîndoi să fie însoțiți doar de cavalerie.

Caesar nu voia ca, din cauza unui simplu pretext, convorbirea să nu mai aibă loc, iar pe de altă parte se temea să-și încredințeze viața cavaleriei gallilor. De aceea a găsit de cuviință că cel mai bun lucru este să ia caii de la toți călăreții galli și să-i dea soldaților legiunii a X-a, în care avea cea mai mare încredere, pentru ca în caz de nevoie să aibă o gardă cît mai devotată. Pe cînd se aducea la îndeplinire ordinul lui Caesar, unul dintre soldați spuse cu mult spirit: „Caesar face mai mult decît a promis; el a făgăduit să facă din soldații legiunii a X-a garda sa personală; acum, însă, face din ei cavaleri“⁴¹⁵.

43 Pe o cîmpie întinsă⁴¹⁶, la o distanță aproape egală de cele două tabere, se ridica o movilă de pămînt destul de înaltă. Aici s-au întîlnit cei doi comandanți, după cum se înțeleseseră. Caesar și-a lăsat la 200 de pași de movilă legiunea pe care o adusese călare. La o distanță egală s-au oprit și călăreții lui Ariovistus. Acesta a cerut ca întrevederea să aibă loc călare și fiecare din ei să vină însoțit de zece oameni. Cînd au ajuns la locul de întîlnire, Caesar și-a început cuvîntarea amintindu-i lui Ariovistus binefacerile pe care le promise din partea sa și a senatului roman, titlul de rege și de prieten pe care i-l acordase senatul și toate darurile bogate pe care le promise. I-a spus apoi: „Romanii obișnuiesc să acorde asemenea onoruri numai la puțini oameni și numai pentru servicii însemnate. Tu, Ariovistus, deși nu aveai nici dreptul, nici motive întemeiate să le ceri, le-ai primit, totuși, datorită bunăvoinței mele și a senatului“. De asemenea i-a mai arătat cît de vechi și cît de întemeiate

erau motivele de prietenie dintre romani și hedui, cît de numeroase și de onorabile erau hotărîrile pe care senatul le dăduse în cinstea heduilor și că aceștia au avut totdeauna hegemonia în Gallia¹¹⁷, chiar înainte de a fi căutat prietenia romanilor. „Poporul roman este obișnuit nu numai să nu îngăduie ca prietenii și aliații săi să-și piardă din drepturi; el mai vrea ca influența, cinstea și considerația de care se bucură aceștia să crească. Într-adevăr, cine ar putea îngădui să li se smulgă ceea ce aduseseră cu ei legînd prietenie cu poporul roman?“ Apoi Caesar a repetat cererile cu care-i însărcinase pe trimiși, și anume: „Să nu mai faci război nici heduilor, nici aliaților lor; să dai înapoi ostaticii; dacă nu poți trimite acasă nici o parte din germani, cel puțin să nu mai îngădui altora să treacă fluviul Rin“.

44 La cererile lui Caesar, Ariovistus a răspuns doar în cîteva cuvinte; în schimb, a vorbit mult despre propriile lui merite. „Eu n-am trecut Rinul din proprie inițiativă — a spus el —, ci chemat și rugat de galli și numai marile recompense și speranța în alte cîștiguri m-au determinat să-mi părăsesc casa și rudele. Pămînturile pe care le stăpînesc în Gallia le-am primit chiar de la galli; aceștia mi-au dat ostatici de bunăvoie. Eu iau tribut în virtutea legilor războiului pe care învingătorii obișnuiesc să le impună învinșilor. Nu eu am venit cu război împotriva gallilor, ci gallii m-au atacat pe mine; toate triburile din Gallia au venit să mă împresoare și și-au așezat tabăra în fața mea, însă eu am respins și am înfrînt toate aceste trupe într-o singură luptă. Dacă vor să mai facă o încercare, eu sînt gata să mă lupt încă o dată; dacă vor pace, nu e drept să refuze să plătească un tribut pe care pînă atunci îl plățiseră de bunăvoie. Eu am căutat prietenia poporului roman în speranța că-mi va aduce cinste și foloase, nu pagube. Dacă, datorită poporului roman, gallii nu-mi vor mai plăti tribut și îmi vor fi luați supușii, voi renunța la prietenia lui tot atît de bucuros pe cît am căutat-o. Cît privește faptul că aduc în Gallia un mare număr de germani, asta o fac pentru a mă pune în siguranță și nu pentru a ataca pe galli; dovadă e faptul că nu am

venit decît fiindcă am fost chemat și că nu am atacat, ci m-am apărat. Eu am venit în Gallia înaintea romanilor. Niciodată pînă acum o armată romană nu a mai trecut granițele Provinciei Gallia. Iar tu, Caesar, ce vrei de la mine? De ce ai venit pe pămînturile mele? Această parte din Gallia este provincia mea, după cum partea cealaltă¹¹⁸ este provincia romanilor, și, după cum nu trebuie să mi se îngăduie să năvălesc pe pămîntul vostru, tot așa nu este drept să mă tulburați în exercitarea drepturilor mele. Cît privește faptul că heduii au fost numiți frați de către senatul roman, nu sînt nici atît de neinstruit, nici atît de puțin informat încît să nu știu că heduii n-au dat ajutor romanilor în ultimul război cu allobrogii și că, la rîndul lor, n-au primit nici un ajutor din partea romanilor în luptele pe care le-au avut cu germanii și cu sequanii. Sînt silit să bănuiesc că, sub pretextul acestei prietenii, îți ții armata în Gallia numai pentru nimicirea mea. Dacă nu-ți vei retrage trupele și nu vei părăsi această regiune, te voi socoti dușman și nu prieten și, dacă te voi omorî, voi aduce bucurie multor nobili și fruntași romani¹¹⁹; știu aceasta chiar de la trimișii lor. Prin moartea ta aș putea cîștiga bunăvoința și prietenia tuturor acestora. Dacă însă te vei retrage și-mi vei lăsa liberă stăpînirea asupra Galliei, îți voi fi foarte recunoscător și te voi scuti de orice osteneală și primejdie, luîndu-mi asupra mea toate războaiele pe care ai voi să mi le încredințezi“.

45 Caesar i-a vorbit mult de motivele care-l împiedicau să renunțe la cererile sale. „Nici eu, nici poporul roman — a spus el — nu avem obiceiul să părăsim pe niște aliați care ne aduc atîtea servicii. De altfel, nu cred că tu ai mai multe drepturi asupra Galliei decît poporul roman. Arvernii și rutenii¹²⁰ au fost înfrinți de Q. Fabius Maximus¹²¹, dar poporul roman i-a iertat, nu le-a transformat țara în provincie și nu i-a impus la tribut. Dacă este vorba să se țină seama de vechime¹²², puterea romană este cea mai îndreptățită în Gallia; dacă este vorba să se respecte hotărîrea senatului, Gallia trebuie să fie liberă, fiindcă senatul a vrut ca ea să-și păstreze legile, cu toate că a fost învinsă“.

46 Pe cînd aveau loc aceste discuții, Caesar primește știrea că niște călăreți ai lui Ariovistus se apropiau de movilă și se îndreptau spre armata noastră, asupra căreia aruncau pietre și sulițe. Caesar a întrerupt atunci convorbirea, s-a dus la ai săi și le-a poruncit să nu arunce nici o suliță asupra dușmanilor. Căci, deși își dădea seama că lupta unei legiuni de elită împotriva unor călăreți nu va fi primejdioasă, totuși nu voia să dea această luptă, pentru ca nu cumva, după înfrîngerea dușmanilor, să se spună că s-a folosit de întrevedere pentru a-i putea lua prin surprindere și că și-a călcat cuvîntul dat. Cînd s-a aflat în rîndul soldaților cît de cutezător s-a arătat Ariovistus în timpul convorbirii, cum a interzis el romanilor intrarea în Gallia și cum discuțiile au fost întrerupte de atacul călăreților lui împotriva soldaților noștri, entuziasmul și pofta de luptă a armatei au crescut și mai mult.

47 A doua zi Ariovistus trimite soli la Caesar pentru a-i spune că „el dorea să continue discuțiile întrerupte și-i cerea lui Caesar să fixeze o zi pentru o nouă întrevedere sau, dacă nu voia să vină, să-i trimită pe unul din legații săi“. Caesar n-a găsit cu cale că trebuie să mai vină la o a doua întrevedere, cu atît mai mult cu cît în ajun germanii nu se putuseră stăpîni să nu arunce sulițe împotriva soldaților noștri. Dacă trimitea pe unul din locotenenții săi însemna să-l expună unor mari primejdii din partea acestor barbari. I s-a părut că cel mai bun lucru este să-l trimită pe C. Valerius Proculus, fiul lui C. Valerius Caburus¹²³, un tînăr plin de curaj și foarte instruit, al cărui tată primise din partea lui C. Valerius Flaccus¹²⁴ dreptul de cetățean: era un om cinstit, cunoștea limba gallică, pe care Ariovistus o cunoștea bine fiindcă o folosea de multă vreme, și germanii nu aveau nici un motiv să-i facă vreun rău. Împreună cu el trimise pe M. Metius, care fusese oaspetele lui Ariovistus. Caesar le-a dat sarcina să asculte ce spune Ariovistus și să-i raporteze. Cînd i-a văzut în tabăra sa, Ariovistus a strigat tare în fața întregii armate: „La ce ați venit aici? Ca să spionați?“ Ei au încercat să vorbească, dar i-a oprit și i-a pus în lanțuri.

48 În aceeași zi, Ariovistus și-a mutat tabăra mai departe și s-a așezat la 6 000 de pași de tabăra lui Caesar, la poalele unui munte¹²⁵. A doua zi a trecut cu trupele prin fața taberei lui Caesar și s-a așezat la 2 000 de pași dincolo de el¹²⁶, avînd intenția să-i taie aprovizionarea cu cereale și cu alte merinde care-i veneau din țara sequanilor și a heduilor. În fiecare din cele cinci zile care au urmat, Caesar și-a scos trupele în fața taberei și le-a ținut în linie de bătaie, pentru ca, în caz că Ariovistus ar fi vrut să dea lupta, prilejul să nu-i lipsească. În tot acest timp, Ariovistus și-a ținut infanteria în tabără, dînd, în schimb, lupte de cavalerie în fiecare zi. Forma de luptă în care germanii erau mai încercați era următoarea: erau 6 000 de călăreți și tot atîția pedestrași, cei mai iuți și mai curajoși, aleși unul cîte unul din toată armata de către fiecare călăreț, pentru siguranța sa personală. Căci pedestrașii însoțeau pe călăreți în luptă; călăreții se retrăgeau la ei. Dacă situația devenea gravă, pedestrașii intrau în luptă, înconjurînd și ocrotind pe călăreții grav răniți care căzuseră de pe cal. Dacă trebuia să se înainteze mai mult sau să se facă o retragere rapidă, erau atît de iuți, datorită exercițiilor pe care le făceau, încît fugeau alături de cai, ținîndu-se de coama lor.

49 Cînd Caesar a văzut că Ariovistus rămîne în tabără, ca să nu rămînă fără provizii mai multă vreme, a ales un loc pentru tabără cam la 600 de pași dincolo de poziția ocupată de germani și a venit acolo cu armata așezată în linie de bătaie pe trei rînduri. Apoi a poruncit ca primele două linii să rămînă sub arme, iar a treia să întărească tabăra. Acest loc era, așa cum s-a spus, cam la vreo 600 de pași de dușmani. Ariovistus a trimis acolo aproape 16 000 de oameni ușor înarmați, împreună cu toată cavaleria, pentru a speria pe soldații noștri și a-i împiedica de la lucru. Caesar n-a stăruit mai puțin în hotărîrile pe care le luase mai înainte: primele două linii trebuiau să respingă pe dușman, iar a treia să-și termine lucrările de întărire. După ce tabăra a fost fortificată, a lăsat acolo două legiuni și o parte din

trupele auxiliare și a adus înapoi în tabăra mare pe celelalte patru legiuni.

50 În ziua următoare, potrivit planului său, Caesar și-a scos trupele din amîndouă taberele și le-a așezat în linie de bătaie nu departe de tabăra cea mare, oferind astfel dușmanului prilejul de luptă. Cînd a văzut că nici atunci germanii nu-și fac apariția, pe la amiază și-a adus armata înapoi în tabără. Abia atunci Ariovistus și-a trimis o parte din trupe să asedieze tabăra cea mică. Amîndouă părțile au luptat cu înverșunare pînă seara. La apusul soarelui, Ariovistus și-a adus trupele înapoi în tabără, după ce ne provocaseră și primiseră, la rîndul lor, multe răni¹²⁷.

Întrebîndu-i pe prizonieri de ce Ariovistus nu voia să dea lupta hotărîtoare, Caesar a aflat că la germani exista obiceiul ca femeile lor să arate prin sorti și profeții¹²⁸ dacă este bine sau nu să se dea lupta; în momentul de față, ele spuneau că, potrivit voinței zeilor, germanii nu puteau învinge dacă dădeau lupta înainte de luna nouă.

51 A doua zi, Caesar a lăsat de strajă în fiecare tabără un număr de soldați care i s-a părut de ajuns și și-a așezat toate trupele auxiliare¹²⁹ în fața taberei celei mici și în ochii dușmanului. Fiîndcă legiunile sale erau inferioare ca număr dușmanilor, se folosea de trupele auxiliare pentru a crea impresia că are un număr mare de soldați. El însuși a venit pînă aproape de tabăra dușmanilor cu armata aranjată în linie de bătaie pe trei rînduri. Abia atunci germanii, constrînși de nevoie, și-au scos trupele din tabără și le-au așezat pe neamuri la distanțe egale: haru-i, marcomani¹³⁰, triboci¹³¹, vangioni¹³², nemeți¹³³, sedusi¹³⁴ și suebi. Pentru a tăia orice speranță de fugă, au înconjurat întreaga linie de bătaie cu care și căruțe. În aceste care și căruțe au pus femei, care, plîngînd și cu mîinile întinse, se ru-au de cei care plecau la luptă să nu le lase să cadă în sclavia romanilor.

52 Caesar a pus în fruntea fiecărei legiuni cîte un locotenent și cîte un quaestor¹³⁵, pentru a servi de mar-

tor vitejiei fiecărui soldat în parte; el însuși a început lupta din aripa dreaptă, pentru că observase că în această parte linia dușmanilor era mai slabă. Când s-a dat semnalul, soldații noștri au năvălit cu atîta înverșunare asupra dușmanilor și aceștia s-au repezit atît de brusc și de iute în învîntarea lor, încît n-au mai avut spațiul necesar pentru a putea arunca lancea¹³⁶. Atunci au părăsit aceste arme și s-au bătut cu săbiile. Dar germanii, potrivit obiceiului lor, și-au format iute falange și au susținut astfel atacul săbiilor. Dintre soldații noștri s-au găsit mai mulți care au sărit asupra falangei, au smuls dușmanilor scuturile din mînă și i-au lovit cu sabia de sus în jos. În timp ce aripa stîngă a dușmanilor fusese înfrîntă și pusă pe fugă, cea dreaptă ne copleșea cu numărul mare de soldați. Când a văzut aceasta, tînărul P. Crassus¹³⁷, care comanda cavaleria, deoarece era mai liber decît cei care se aflau în mijlocul luptei, a trimis linia a treia în ajutorul celor care se aflau în primădie.

53 În felul acesta lupta a fost restabilită. Toți dușmanii au întors spatele și au luat-o la fugă; nu s-au oprit decît la Rin, la o distanță de 5 000 de pași de locul bătăliei. Acolo, foarte puțini, încrezîndu-se în forțele lor, s-au silit să treacă fluviul înot sau au scăpat cu ajutorul unor corăbii pe care le-au găsit. Printre aceștia a fost și Ariovistus, care a fugit cu o corabie mică pe care a găsit-o legată la țarm. Toți ceilalți au fost ajunși din urmă și măcelăriți de cavaleria noastră. Ariovistus avea două soții: una din neamul suebilor, pe care o luase cu el din patrie, alta din Noricum, pe care o luase de soție în Gallia, unde i-o trimisese regele Voccio, fratele ei. Amîndouă au pierit în acea fugă. Ariovistus a avut și două fiice: una dintre ele a fost ucisă, iar cealaltă prinsă. C. Valerius Procillus, pe care, în fuga lor, paznicii îl țirau legat cu trei rînduri de lanțuri, a căzut chiar în mîinile lui Caesar, care urmărea pe dușmani cu cavaleria. Această întîmplare i-a produs lui Caesar o bucurie tot atît de mare ca și cea pricinuită de victorie; căci cel care fusese smuls din mîinile dușmanilor și pe care-l regăsisese era omul cel mai demn

de stimă din toată provincia Gallia, prietenul și oaspețele său, și soarta, cruțându-l, voise să nu-i fie tulburată lui Caesar bucuria victoriei prin moartea lui Procillus. Acesta spunea că în prezența sa au fost consultați de trei ori sorții pentru a se ști dacă trebuia să fie ars de viu imediat sau să fie lăsat pentru altă dată. datorită sorților, a rămas în viață.

De asemenea a fost găsit și adus înapoi la Caesar și M. Metius.

54 Când vestea despre această luptă a ajuns dincolo de Rin, suebii, care veniseră la țărnul fluviului, au pornit-o înapoi spre casă; însă, când cei care locuiesc foarte aproape de Rin i-au văzut înfricoșați, au pornit în urmărirea lor și au ucis o mare parte din ei. Într-o singură vară, Caesar a terminat două războaie mari; după aceasta el și-a dus armata în tabăra de iarnă din țara sequanilor ceva mai devreme decât o cerea anotimpul și, lăsînd-o sub comanda lui Labienus, a plecat în Gallia Cisalpină pentru a ține adunări¹³⁸.

CARTEA A II-A

1 În timp ce Caesar se afla în Gallia Cisalpină, iar legiunile erau în tabăra de iarnă, așa cum am arătat mai sus, au ajuns la el numeroase zvonuri și a fost informat și printr-o scrisoare din partea lui Labienus că toți belgii, despre care am arătat că ocupă a treia parte din Gallia, uneltesc împotriva poporului roman și își dau ostatici unii altora. Cauzele conspirației erau următoarele: în primul rînd se temeau ca nu cumva, după pacificarea Galliei¹, să ne ducem armata în țara lor, iar în al doilea rînd erau ațîțați de unii galli. O parte dintre aceștia, după cum nu voiseră ca germanii să mai rămînă multă vreme în Gallia, tot astfel nu doreau ca armata poporului roman să ierneze și să se stabilească în Gallia. Alții, din cauza nestatorniciei și ușurinței lor, năzuiau la o nouă conducere; în sfîrșit, unii îi ațîțau pe belgi deoarece, peste tot în Gallia, cei puternici și cei care aveau mijloace să-și ia oameni în solda lor căutau să vină la domnie, lucru pe care, sub stăpînirea romană, nu l-ar fi obținut ușor.

2 Tulburat de aceste știri și de scrisoare, Caesar recrutează două legiuni noi în Gallia Cisalpină și, la începutul verii, îl însărcinează pe locotenentul Q. Pedius să le ducă în Gallia Transalpină. El însuși pleacă la armată² îndată ce nutrețul a început să fie îmbelșugat. Însărcinează pe senoni³ și pe ceilalți galli vecini cu belgii să afle și să-i aducă la cunoștință cele ce se petreceau la aceștia. Toți l-au informat că belgii recrutează trupe și își aduc armata într-un singur loc. Atunci, în sfîrșit, a socotit Caesar că trebuie să pornească imediat spre belgi, fără să mai șovăie. După ce s-a terminat aprovi-

zionarea cu grîne ridică tabăra și, după vreo 15 zile, ajunge la hotarele belgilor.

3 Sosind acolo pe neașteptate și mai repede decît ar fi crezut cineva, remii⁴, care dintre toți belgii sînt cei mai apropiați de granițele Galliei⁵, au trimis soli la el pe Iccius și Andocumborius, fruntașii tribului, ca să-i spună: „Noi, remii, ne punem sub ocrotirea și autoritatea poporului roman împreună cu tot avutul nostru. Noi nu ne-am înțeles cu ceilalți belgi și nici n-am conspirat împotriva poporului roman; sîntem gata să dăm ostatici, să ne supunem poruncilor, să vă primim în orașe și să vă ajutăm cu grîu și cu alte lucruri. Toți ceilalți belgi se află sub arme; chiar germanii, care locuiesc dincoace de Rin s-au aliat cu ei și furia tuturor acestora este atît de mare, încît nu i-am putut împiedica să se unească cu ei nici măcar pe suessionii⁶, frații și rudele noastre de sînge, care au aceleași drepturi și legi și aceiași comandanți și magistrați ca și noi“.

4 Întrebîndu-i ce triburi se aflau sub arme, cît de mari erau ele și de ce forțe militare dispuneau, Caesar a aflat următoarele: majoritatea belgilor se trag din germani, care odinioară trecuseră Rinul și, atrași de fertilitatea solului, alungaseră pe galli, vechii locuitori ai acestor ținuturi, și se stabiliseră acolo. Ei erau singurii care, pe vremea părinților noștri, atunci cînd toată Gallia era devastată, au împiedicat pe cimbri și teutoni să le invadeze teritoriul. Amintirea acestor fapte îi face să aibă o părere prea bună despre priceperea lor militară și să fie înfumurați. Remii spuneau că sînt foarte bine informați cu privire la numărul soldaților, deoarece, datorită legăturilor lor de sînge și de alianță, au putut afla cîți oameni făgăduise în adunare să dea fiecare trib belgic pentru acest război. Bellovacii⁷ îi întreceau pe toți în ceea ce privește vitejia, influența și numărul. Ei puteau aduna 100 000 de oameni înarmați, din care promiteau să dea 60 000 de luptători de elită, pretinzînd însă să li se încredințeze conducerea generală a războiului. Suessionii erau vecinii remilor și aveau ținuturi foarte întinse și ogoare foarte roditoare. Încă în zilele

noastre au avut ca rege pe Diviciacus⁸, cel mai puternic din toată Gallia, a cărui stăpînire se întindea nu numai asupra unei mari părți din aceste regiuni, ci și asupra Britanniei. Acum regele lor era Galba, căruia, datorită dreptății și prudenței lui, toți au fost de acord să i se încredințeze conducerea generală a războiului. Suessionii aveau 12 orașe și făgăduiau să dea 50 000 de soldați. Tot atîția făgăduiau să dea și nervii⁹, care erau socotiți cei mai sălbatici dintre toți belgii și locuiau cel mai departe. Atrebații¹⁰ făgăduiau 15 000, ambianii¹¹ 10 000, morinii¹² 25 000, menapii¹³ 7 000, caleții¹⁴ 10 000, veliocassii¹⁵ și viromanduii¹⁶ tot atîția. Remii socoteau că atuatucii¹⁷ vor da 19 000, iar condrusii¹⁸, eburonii¹⁹, caeroesii²⁰, paemanii²¹, care într-un cuvînt erau numiți toți germani, vor da cam 40 000 de oameni.

5 Caesar i-a rugat stăruitor pe remi să-i rămînă credincioși și, vorbindu-le prietenos, a poruncit să vină la el tot senatul²² și să-i fie aduși ca ostatici copiii frunțășilor. Remii au îndeplinit toate aceste porunci la timpul hotărît. Apoi Caesar l-a îndemnat stăruitor pe Diviciacus heduul și i-a arătat cît este de important pentru republică și pentru salvarea comună²³ ca trupele dușmanilor să fie despărțite, pentru ca să nu fie nevoie să se lupte în același timp cu forțe atît de numeroase. Dușmanii ar putea fi despărțiți dacă heduii și-ar duce trupele în țara bellovacilor și ar începe să devasteze ogoarele acestora. După ce i-a făcut aceste recomandări, i-a dat drumul.

Cînd a văzut că toate trupele belgilor s-au unit și vin împotriva lui, cînd a aflat de la iscoadele pe care le trimisese și de la remi că dușmanii nu sînt departe, s-a grăbit să-și treacă armata peste fluviul Axona²⁴, care curge la hotarele remilor, și și-a așezat tabăra acolo. Așezîndu-se în acest loc, una din laturile taberei era apărată de malul fluviului, spatele trupelor lui Caesar era acoperit, iar remii și celelalte triburi puteau aduce provizii la el în siguranță. Peste Axona se afla un pod. Caesar așază acolo o garnizoană, iar pe malul stîng al fluviului lasă pe legatul său Q. Titurius Sabinus cu șase

cohorte, apoi ordonă să se întărească tabăra cu un val²⁵ înalt de 12 picioare și cu un șanț lat de 18 picioare.

6 La 8 000 de pași de lagăr se afla Bibrax²⁶, orașul remilor. În marșul lor, belgii l-au atacat cu atîta furie, încît cu greu a putut rezista în ziua aceea. Gallii, ca și belgii, folosesc următoarea tactică de atac împotriva orașelor. Toată armata împresoară zidurile orașului și aruncă din toate părțile cu pietre în ele, pînă ce apărătorii le părăsesc; apoi, formînd cu scuturile broasca țestoasă²⁷, se apropie de porți și dărîmă zidul săpîndu-i temelia. Acum lucrul acesta era ușor, căci atît de mulți erau cei care aruncau pietre și săgeți, încît nimeni nu putea rămîne pe zid. În oraș comanda remul Iccius, de neam nobil și cu cea mai mare trecere printre ai săi; el fusese unul dintre solii care veniseră la Caesar pentru pace. După ce noaptea a pus capăt asaltului, Iccius trimite lui Caesar știrea că „dacă nu va primi ajutor nu va mai putea rezista“.

7 La miezul nopții, Caesar trimite numizi²⁸, arcași crețani²⁹ și prăștiași din insulele Baleare³⁰ în ajutorul asediaților, dîndu-le drept călăuză pe cei care aduseseră știrile de la Iccius. La sosirea lor, remii și-au recăpătat pofta de luptă și speranța că se vor putea apăra, iar dușmanii au pierdut speranța de a ocupa orașul. Și astfel, după ce au mai zăbovit puțin în împrejurimile orașului și după ce au prădat ogoarele remilor și au dat foc tuturor satelor și locuințelor la care au putut ajunge, s-au îndreptat cu toate trupele spre lagărul lui Caesar și și-au așezat tabăra la mai puțin de 2 000 de pași de el. Judecînd după fum și după focuri, această tabără se întindea în lățime pe o distanță mai mare de 8 000 de pași.

8 La început, avînd în vedere mulțimea dușmanilor și marea faimă a vitejiei lor, Caesar a hotărît să amîne lupta decisivă. Totuși, în fiecare zi încerca, în ciocniri de cavalerie, curajul dușmanilor și îndrăzneala soldaților noștri; el a constatat că ai noștri nu sînt inferiori dușmanilor. Terenul din fața taberei era potrivit pentru

ășezarea armatei în linie de bătaie, deoarece colina pe care se afla tabăra și care se ridica puțin deasupra cîmpiei se întindea în lățime, în fața dușmanului, pe un spațiu pe care ar fi putut încăpea o armată ășezată în linie de bătaie; de amîndouă părțile avea pante abrupte și, după ce forma în față un vîrf puțin înalt, cobora încet în cîmpie. Pe fiecare coastă a acestei coline, Caesar a pus să se sape un șanț de aproape 400 de pași, perpendicular pe linia de luptă; la capetele șanțurilor a înălțat redute, unde a pus mașini de război³¹, pentru ca, după ce va fi ășezat linia de bătaie, dușmanii, care erau atît de numeroși să nu ne poată împresura din flanc în timpul luptei. După aceea a lăsat în tabără cele două legiuni pe care le recrutase de curînd, pentru ca, în caz de nevoie, să le poată folosi ca rezerve, iar pe celelalte șase le-a ășezat în linie de luptă în fața taberei. Dușmanii, la rîndul lor, și-au scos și ei trupele din tabără și le-au ășezat în linie de bătaie.

9 Între armata noastră și cea a dușmanilor se află o mică mlaștină. Dușmanii așteptau să vadă dacă nu cumva o vor trece soldații noștri; aceștia, la rîndul lor, erau înarmați, gata să se arunce asupra dușmanilor împotmoliți în mlaștină în cazul că ar fi încercat s-o treacă ei cei dintii. În timpul acesta, între cele două armate se dădea o luptă de cavalerie. Lupta terminîndu-se în favoarea noastră și nici unul dintre adversari neîndrăzînd să treacă primul mlaștina, Caesar și-a adus trupele înapoi în tabără. Imediat după aceasta, dușmanii, au plecat din acel loc și s-au îndreptat spre Axona, care, așa cum s-a mai arătat, curgea în spatele taberei noastre. Acolo, dînd peste vaduri, au încercat să-și treacă peste rîu o parte din trupe, cu intenția de a cuceri, dacă vor putea, reduta comandată de locotenentul Q. Titurius și de a tăia podul³²; în caz că nu reușeau, intenționau să devasteze ogoarele remilor, care ne erau de mare folos în acest război și să ne taie aprovizionarea.

10 Caesar, informat de Titurius, trece peste pod toată cavaleria, pe numizii ușor înarmați³³, pe prăștiași și pe arcași, după care se îndreaptă spre dușmani³⁴. În

acel loc s-a dat o luptă înverșunată. Ai noștri au atacat pe dușmanii împotmoliți în fluviu și au ucis un mare număr dintre ei. Cei rămași în viață, încercînd plini de îndrăzneală să treacă fluviul peste cadavre, au fost respinși de ploaia de săgeți; cei care trecuseră deja au fost înconjurați de cavalerie și uciși. Cînd belgii s-au văzut înșelați în speranțele lor de a cuceri orașul Bibrax și de a trece fluviul, cînd au văzut că ai noștri nu vor să înainteze pe un teren defavorabil pentru a da lupta și cînd au început să ducă lipsă de provizii, au convocat adunarea și au hotărît că cel mai bun lucru este să se întoarcă fiecare la casa lui și să se adune toți din toate părțile pentru a apăra pe cei al căror teritoriu va fi invadat mai întii de romani; în felul acesta luptau pe pămîntul lor și nu pe teritoriu străin și se puteau folosi în același timp de rezervele de grîu de acasă. La aceasta i-a mai determinat și faptul că Diviciacus și heduii se apropiau de hotarele bellovacilor. Ei nu puteau fi convinși să zăbovească mai mult timp și să nu vină imediat în ajutorul alor lor.

11 După ce au luat această hotărîre au ieșit din tabără cu mare zgomot și larmă în timpul străjii a doua³⁵, în dezordine și fără o conducere stabilă, deoarece fiecare voia să fie în frunte pe drum și se grăbea să ajungă acasă așa de mult, încît graba lor semăna cu o fugă. Caesar, după ce a aflat aceasta de la iscoade, temîndu-se de o cursă, deoarece nu cunoștea încă motivul retragerii dușmanilor, și-a reținut infanteria și cavaleria în tabără. În zorii zilei, iscoadele i-au confirmat că într-adevăr este vorba de o retragere. Atunci a trimis înainte toată cavaleria, pentru a ține în loc ariergarda dușmană; în fruntea cavaleriei a pus pe legații Q. Pedius și L. Aurunculeius Cota. Legatul T. Labienus a primit ordinul să-i urmeze împreună cu trei legiuni. Aceste trupe au atacat ariergarda dușmană, au urmărit-o pe o distanță de mai multe mii de pași și au ucis un mare număr de fugari. Ultimele rînduri ale ariergărzii pe care le-au mai întilnit s-au oprit și au ținut piept vitejește atacului soldaților noștri. Cei din față însă, care credeau că sînt departe de primejdie și pe care nu-i ținea în frîu nici

nevoia, nici autoritatea unui comandant, auzind strigătele, au rupt rîndurile și și-au căutat scăparea în fușă. În felul acesta, soldații noștri, fără să se expună vreunei primejdii, au ucis atîția dușmani cît le-a permis durata zilei; pe la apusul soarelui au încetat măcelul și s-au întors în tabără, așa după cum li se poruncise.

12 A doua zi, mai înainte ca dușmanii să-și vină în fire în urma loviturii primite, Caesar și-a dus armata în țara suessionilor, care erau vecini cu remii, și au ajuns după un marș forțat în orașul Noviodunum³⁶. El a încercat să-l asedieze imediat, deoarece auzise că era fără apărători, dar, cu toate că aceștia erau puțini, nu l-a putut lua cu asalt din pricina lățimii șanțului și a înălțimii zidului. După ce și-a întărit tabăra, a dat ordin soldaților să împingă barăcile³⁷ și a început pregătirile necesare în vederea asediului. În timpul acesta, toți suessionii care fugiseră s-au regrupat și s-au adunat noaptea următoare în oraș. După ce barăcile au fost împinse repede spre oraș, după ce s-a ridicat o terasă³⁸ și s-au construit turnuri, impresionați de mărimea construcțiilor — lucru nemaivăzut și nema'auzit pentru ei —, precum și de iuțea cu care le-au făcut romanii, gallii trimit soli la Caesar pentru supunere. La rugămintțile remilor, Caesar le cruță viața.

13 Caesar primește suunerea suessionilor, care îi dau ca ostatici pe fruntașii tribului și chiar pe cei doi fii ai regelui Galba și-i predau toate armele existente în oraș; apoi își duce armata împotriva bellovacilor. Aceștia își luaseră toate lucrurile și se retrăseseră în orașul Bratuspantium³⁹. Pe cînd Caesar se afla cu armata cam la o distanță de 5 000 de pași, toți bătrînii, ieșind din oraș, întind mîinile spre el și caută să-i explice și prin cuvinte că se încredințează puterii lui și că nu vor lupta împotriva poporului roman. De asemenea, după ce Caesar s-a apropiat de oraș și și-a așezat tabăra în împrejurimile lui, femeile și copiii, de pe ziduri, cu mîinile întinse și deschise potrivit obiceiului lor, au cerut pace romanilor.

14 Pentru ei a intervenit Diviciacus, care, după retragerea belgilor, dăduse drumul trupelor heduilor și se întorsese la Caesar. „Bellovacii — a spus el — au fost totdeauna prietenii credincioși ai heduilor; numai ațîțați de șefii lor, care spuneau că Caesar îi transformase pe hedui în sclavi și că-i supunea la tot felul de tratamente nedemne și de insulte, s-au despărțit de hedui și au declarat război poporului roman. Ațîțătorii, văzînd cită nenorocire au adus cetății lor, au fugit în Britannia. Nu numai bellovacii, ci și noi, heduii, te rugăm să-i tratezi cu generozitatea și bunătatea ta binecunoscută. Dacă te vei purta astfel, vei mări autoritatea heduilor față de toți belgii, care în mod obișnuit îi ajută cu trupe și bani în caz de război“.

15 Caesar a spus că, din considerație pentru Diviciacus și pentru hedui, va primi supunerea bellovacilor și-i va cruța. Totuși, dat fiind faptul că tribul lor se bucura de o mare autoritate printre belgi, întrecîndu-i pe toți ca număr, a cerut 600 de ostatici. După ce i-au fost predați ostaticii și toate armele din oraș, s-a îndreptat spre țara ambianilor, care s-au predat împreună cu toate bunurile lor. Vecinii ambianilor erau nervii. Caesar, informîndu-se despre firea și obiceiurile acestora, a aflat următoarele. Negustorii nu aveau voie să vină în țara lor; nervii nu îngăduiau să se importe vin sau alte obiecte de lux, deoarece socoteau că acestea le-ar moleși sufletele și le-ar slăbi curajul. Erau oameni sălbatici și foarte curajoși; ei certau și învinuiau grav pe ceilalți belgi pentru că s-au predat romanilor și au renunțat la curajul strămoșesc; declarau de asemenea că nu vor trimite soli la Caesar și nu vor accepta pacea sub nici o condiție.

16 După un marș de trei zile prin țara lor, Caesar a aflat de la prizonieri că fluviul Sabis⁴⁰ nu era la o distanță mai mare de 10 000 de pași de tabăra sa⁴¹; pe malul celălalt al acestui fluviu, se așezaseră toți nervii, așteptînd sosirea romanilor. Împreună cu ei se aflau vecinii lor, atrebații și viromanduii, pe care-i convinseseră să încerce soarta războiului. Nervii așteptau și trupele atuatucilor, care erau deja pe drum; femeile și

toți cei care din cauza vârstei lor nu puteau fi de nici un folos în luptă au fost adunați într-un loc care, din cauza mlaștinilor, era inaccesibil pentru o armată.

17 După ce a aflat aceste lucruri, Caesar a trimis înainte cercetași și centurioni, ca să aleagă un loc potrivit pentru tabără. Mai mulți belgi supuși și alți galli îl urmau pe Caesar. Așa cum s-a aflat mai târziu de la prizonieri, unii dintre ei, observînd ordinea obișnuită în care mergea armata noastră în cursul acestor zile, au trecut noaptea la nervi și le-au arătat că între legiuni mergeau mari convoaie de bagaje⁴² și că, atunci cînd prima legiune va fi ajuns la locul taberei, celelalte se aflau la o mare distanță; deci era foarte ușor s-o atace pe prima mai înainte ca soldații să-și fi lăsat jos bagajele⁴³; dacă această legiune ar fi alungată și bagajele prădate, celelalte legiuni n-ar mai îndrăzni să reziste. În sprijinul sfatului celor care aduceau aceste știri venea și faptul că nervii, fiind slabi în cavalerie (nici astăzi nu se interesează de aceasta; toată forța lor constă în pedestrime), foloseau de mai multă vreme următorul sistem pentru a opri mai ușor cavaleria vecinilor dacă ar fi venit la ei să prade: tăiau de jos copaci tineri și-i îndoiau. Aceștia creșteau în lături, dînd multe ramuri; printre ei răsăreau, bineînțeles, mărăcini și tufișuri. Astfel, aceste garduri, asemănătoare unor ziduri, ofereau niște întărituri, prin care nu puteai răzbate nici măcar cu privirea. Cum aceste obstacole împiedicau drumul armatei noastre, nervii au socotit că trebuie să urmeze sfatul pe care-l primiseră.

18 Poziția locului pe care ai noștri îl aleseseră pentru tabără era aceasta: o colină, deopotrivă de povîrnită din vîrf, cobora pînă la fluviul Sabis, pe care l-am pomenit mai sus; în față și paralel cu aceasta, de cealaltă parte a fluviului, se înălța o altă colină cu o pantă asemănătoare, care în partea de jos era goală pe o distanță de vreo 200 de pași, în timp ce vîrfurile erau acoperite cu păduri atît de dese, încît nici cu privirea n-ai fi putut pătrunde ușor. În aceste păduri stăteau ascunși dușmanii; pe terenul gol, de-a lungul fluviului, se vedeau doar

cîteva avanposturi de călăreți⁴⁴. Adîncimea apei era de aproape trei picioare.

19 Caesar își trimisese înainte toată cavaleria, pe care o urma de aproape împreună cu toate trupele sale; acestea însă erau așezate în altă ordine decît cea pe care belgii o destăinuiseră nervilor. Căci la apropierea dușmanului, potrivit obiceiului său, Caesar ducea în frunte șase legiuni fără bagaje⁴⁵; după acestea veneau convoaiele cu bagaje ale întregii armate; în sfîrșit, două legiuni, cele care fuseseră recrutate mai de curînd⁴⁶, închideau coloana și apărau convoaiele. Călăreții noștri, împreună cu prăștiașii și arcașii, au trecut fluviul și au început lupta cu călărimea dușmanilor. Aceștia, rînd pe rînd, se retrăgeau în pădure la ai lor și apăreau din nou pentru a-i ataca pe ai noștri, care, cînd dușmanii se retrăgeau, îndrăzneau să-i urmărească dincolo de terenul gol.

În timpul acesta, cele șase legiuni care veniseră primele, după ce și-au împărțit munca⁴⁷, au început fortificarea taberei. Îndată ce dușmanii ascunși în păduri, unde se aranjaseră în ordine de luptă, au văzut capul coloanei de bagaje ale armatei noastre (acesta era momentul pe care-l hotărîseră între ei pentru începerea luptei), îmbărbătîndu-se unul pe celălalt, s-au avîntat deodată cu toate trupele și au dat atacul asupra călăreților noștri. După ce i-au respins cu ușurință și i-au împărșiat, au coborît spre fluviu cu o iuțeală de necrezut, astfel încît părea că aproape în același timp dușmanii se aflau și în fața pădurii, și în fluviu, și chiar lîngă noi. Apoi cu aceeași repeziciune s-au urcat pe colina din față și au mers asupra taberei noastre și a celor care erau ocupați cu lucrările de fortificații.

20 Caesar trebuia să facă totul în același timp: să poruncească să se înalțe steagul ca semn că toți trebuie să alerge la arme și să se sune din trompetă începutul luptei, să cheme înapoi de la lucru pe soldați, să trimită după cei care se depărtaseră puțin ca să caute materiale pentru întărituri, să așeze trupele în linie de luptă, să vorbească soldaților, să dea semnalul de atac.

O mare parte din toate acestea nu puteau fi îndeplinite din cauza lipsei de timp și a apropierii dușmanului. În aceste împrejurări grele, două lucruri veneau în ajutorul lui Caesar: pe de o parte, cunoștințele militare și experiența soldaților, pe care le dobândiseră în luptele anterioare, îi făceau să hotărască ei înșiși ce aveau de făcut, nu numai să aștepte ordinele altora, iar pe de altă parte ordinul dat de Caesar ca nici un legat să nu-și părăsească legiunile și lucrările mai înainte ca tabăra să fi fost întărită. Ținând seama de apropierea dușmanilor și de iuțea cu care înaintau, legații n-au mai așteptat, de data aceasta, ordinele lui Caesar, ci au luat ei înșiși măsurile care li se păreau potrivite.

21 Caesar, după ce a dat ordinele absolut necesare, a alergat să îmbărbăteze pe soldați acolo unde împrejurarea îi scotea în calea lui și a ajuns la legiunea a X-a. A vorbit puțin, mulțumindu-se să-i îndemne pe soldați să-și amintească de vechea lor vitejie, să nu-și piardă cumpătul și să facă față cu hotărîre atacului dușmanilor. Apoi, fiindcă dușmanul era doar la o aruncătură de suliță, a dat semnalul de începere a luptei. După aceea, ducîndu-se la aripa cealaltă pentru a rosti și aici cîteva cuvinte de îmbărbătare, i-a găsit pe soldați în plină luptă. Timpul era atît de scurt și dușmanii erau atît de nerăbdători să dea lupta, încît nu numai că n-a mai fost răgaz să ne asezăm insignele⁴⁸, dar nici măcar să ne punem coifurile⁴⁹ și să scoatem învelitorile de pe scuturi⁵⁰. Ca să nu-și piardă timpul destinat luptei cău-tîndu-și unitatea, fiecare soldat s-a oprit la locul în care se întîmplase să ajungă venind de la lucru și lîngă primele steaguri pe care le-a văzut.

22 Armata se oînduise mai mult după cum o cereau natura terenului și nevoia momentului decît regulile tacticii; legiunile, despărțite una de cealaltă, țineau piept dușmanului fiecare în altă parte; gardurile (foarte dese), despre care am vorbit mai sus, împiedicau vederea. De aceea nu se puteau așeza rezerve în locuri bine delimitate, nu se putea aduce ajutor oriunde era nevoie și nu era cu puțință să se împartă ordinele de către un singur

comandant. Astfel, în condiții atât de neegale, și soarta armelor trebuia să fie diferită.

23 Soldații legiunilor a IX-a și a X-a s-au așezat în aripa stîngă și au aruncat sulitele. Atrebații, căci ei erau aceia care se aflau în fața aripii stîngi a romanilor, istoviți de răni și cu sufletul la gură din cauza alergării obositoare, au fost repede respinși de pe înălțime și împinși spre fluviu; în timp ce încercau să treacă fluviul, romanii, care îi urmăreau cu săbiile, au ucis o mare parte din ei. Ostașii noștri n-au șovăit să treacă ei înșiși fluviul și, înaintînd pe un teren nefavorabil, au pus pe fugă pe dușmanii care își refăcuseră rîndurile și care începuseră din nou lupta. De asemenea, în altă parte a frontului⁵¹, două legiuni, a XI-a și a VIII-a, luptînd despărțite una de alta, au bătut pe viromandui, cu care se ciocniseră, strămutînd lupta de pe înălțime pe malul fluviului. Tabăra însă avea fața și latura stîngă aproape complet descoperite; în aripa dreaptă se așezaseră legiunea a XII-a și, nu departe de ea, legiunea a VII-a. Spre acest punct s-au îndreptat toți nervii, în rînduri foarte strînse și sub conducerea lui Boduognatus, comandantul lor suprem. O parte din ei au început să înconjure legiunile noastre dinspre flancul drept, iar altă parte s-a îndreptat spre înălțimea pe care era așezată tabăra.

24 În același timp, călăreții și pedestrașii ușor înarmați care îi însoțiseră, fiind respinși de dușmani în primul atac, așa cum am arătat, s-au refugiat în tabără, unde au dat peste dușmani; atunci au luat-o la fugă în altă direcție. Rîndașii armatei⁵² văzuseră de pe vîrfurile colinei, de la poarta decumană⁵³ a taberei, pe ai noștri trecînd victorioși fluviul și ieșind să prade; privind însă înapoi și văzînd că dușmanii se află în tabăra noastră, au luat-o repede la fugă. În același timp, aceia dintre ei care veneau cu bagajele⁵⁴ strigau și făceau zgomot și fiecare apuca, înspăimîntat, în altă direcție. Toate acestea au tulburat mult pe călăreții treveri, a căror faimă de vitejie este unică printre galli și pe care tribul lor îi trimisese lui Caesar ca trupe auxiliare.

Văzînd tabăra plină de o mulțime de dușmani, legiunile încolțite și aproape înconjurate, rîndașii, călăreții, prăștiașii și numizii fugind în dezordine în toate părțile, treverii au considerat că situația noastră este desperată și au plecat spre țara lor, unde au adus știrea că romanii au fost respinși și învinși și că dușmanii au pus mîna pe tabăra și pe bagajele lor.

25 Caesar, după ce rostise în fața legiunii a X-a o cuvîntare, a plecat spre aripa dreaptă. Acolo a găsit pe ai săi la grea cumpănă. Soldații legiunii a XII-a, îngrămădiți în jurul steagurilor adunate într-un singur loc, se împiedicau unul pe altul în luptă. Toți centurionii și steagarul cohorței⁵⁵ a IV-a fuseseră uciși; această cohortă pierduse și un steag. Aproape toți centurionii celorlalte cohorte fuseseră răniți sau uciși; printre ei se afla și primipilul⁵⁶ P. Sextius Baculus, bărbat foarte viteaz, care era atît de istovit de mulțimea și gravitatea rănilor pe care le primise, încît nu se mai putea ține pe picioare. Ceilalți obosiseră, și unii din ariergardă, văzîndu-se părăsiți, ieșeau din luptă ferindu-se de lovituri. Dușmanii continuau să urce din față și să amenințe amîndouă flancurile. Caesar, văzînd că situația era desperată și că nu existau rezerve pentru a fi trimise în ajutor, a luat scutul de la un soldat din ariergardă (căci el venise fără scut), a înaintat pînă în primul rînd, a chemat pe centurioni pe nume, a îmbărbătat pe soldați și le-a poruncit să înainteze și să rărească rîndurile pentru a putea mînu mai ușor săbiile. Sosirea lui a redat soldaților speranța și le-a reînsufletit curajul. În prezența comandantului suprem, fiecare dorea să-și facă datoria cu sîrguință, chiar în mijlocul celor mai mari primejdii. Astfel, atacul dușmanilor a fost oprit într-o oarecare măsură.

26 Caesar, cînd a văzut că și legiunea a VII-a, care se afla lîngă a XII-a, era încolțită de dușmani, a ordonat tribunilor militari să facă joncțiunea celor două legiuni și, după ce vor fi executat o întoarcere completă, să înceapă atacul. După ce au executat această mișcare, soldații puteau să-și vină unii altora în ajutor și nu se mai temeau că vor fi înconjurați de dușmani pe la spate;

ei au început să reziste cu mai multă îndrăzneală și să lupte cu mai mult curaj.

În timpul acesta, dușmanii au zărit în vârful colinei și pe soldații celor două legiuni care însoțeau, ca ariergardă, convoaiele și care, aflînd de luptă, grăbiseră pasul; pe de altă parte, T. Labienus, care ocupase tabăra dușmanilor și văzuse de pe înălțime ce se petrecea în tabăra noastră, a trimis legiunea a X-a în ajutorul alor noștri. Soldații acestei legiuni, cînd au înțeles din fuga călăreților și a rîndașilor care era situația și în ce primejdie se aflau tabăra, legiunile și comandantul suprem, au făcut tot ce au putut ca să ajungă cît mai repede.

27 Sosirea lor a schimbat atît de mult situația, încît chiar aceia dintre noi care căzuseră istoviți de răni au început să lupte din nou, sprijininindu-se pe scuturi; rîndașii, deși erau neînarmați, văzînd spaima dușmanilor înarmați, s-au aruncat asupra lor, în timp ce călăreții luptau pretutindeni ca să ștergă rușinea fușii prin vitejii, întrecîndu-se cu legionarii. Dar dușmanii, cu toate că nu mai aveau nici o speranță de scăpare, au dat dovadă de un mare curaj: cînd cei din primul rînd cădeau, cei din rîndul următor se urcau pe cadavrele lor și continuau lupta; cînd și aceștia cădeau și cadavrele se îngrămădeau, supraviețuitorii trăgeau săgeți asupra noastră ca de pe o movilă și ne trimiteau înapoi sulitele pe care le opriseră din zbor. Astfel că trebuia să recunoști că niște oameni atît de viteji nu îndrăzniseră fără temei să treacă un fluviu foarte lat, să urce maluri foarte înalte și să pornească la asalt împotriva unei poziții foarte vițrege pentru ei: curajul lor micșorase aceste obstacole atît de grele⁵⁷.

28 În urma acestei lupte, ginta nervilor și numele lor au fost nimicite aproape în întregime. Cînd au aflat de această luptă, cei mai în vîrstă, care, după cum am spus⁵⁸, fuseseră puși la adăpost în estuare și între mlaștini împreună cu copiii și femeile au socotit că nimic nu mai putea opri pe învingători și scăpa pe învinși; de aceea, de comun acord cu supraviețuitorii, au trimis soli la Caesar și i s-au predat. Vorbînd de nenorocirea lor, i-au arătat

că, din 600 de senatori, nu mai rămăseseră decît 3 și, din 60 000 de oameni în stare de a purta arme, abia dacă mai rămăseseră 500⁵⁹. Caesar, vrînd să se arate plin de compătimire față de acești nenorociți care-i cereau mila, i-a cruțat cu cea mai mare grijă; i-a lăsat în posesiunea pămînturilor și a orașelor lor și a poruncit vecinilor să nu-i jignească sau să le aducă vreo pagubă.

29 Atuatucii, despre care am vorbit mai înainte, veneau cu toate trupele lor în ajutorul nervilor; aflînd însă de această luptă, s-au întors acasă și, părăsindu-și orașele și fortificațiile, și-au strîns toate lucrurile într-o singură cetate, bine întărită de la natură⁶⁰. Cetatea era înconjurată din toate părțile de stînci foarte înalte și domina împrejurimile; într-o singură parte exista un drum accesibil, în pantă ușoară, care nu era mai lat de 200 de picioare. Atuatucii întăriseră acest punct cu un zid dublu foarte înalt, pe care așezau acum blocuri de stîncă foarte grele și grinzi ascuțite la vîrf. Acest neam se trăgea din cimbrii și teutonii care⁶¹, pe cînd se îndreptau spre Provincia noastră și spre Italia, lăsaseră pe malul stîng al Rinului animalele și bagajele pe care nu le puteau duce cu ei și 6 000 de oameni pentru a le păzi. Aceștia, după nimicirea cimbrilor și a teutonilor, au fost multă vreme hărțuiți de vecinii lor, fie că erau atacați, fie că atacau ei înșiși; în cele din urmă au făcut pace și, de comun acord cu toți, s-au stabilit în acest loc.

30 După sosirea armatei noastre, la început, năvăleau adesea afară din cetate și dădeau mici lupte cu soldații noștri. Mai tîrziu însă, cînd i-am înconjurat cu o linie de fortificații avînd o circumferință de 15 000 de picioare și numeroase redute, au rămas în cetate. Cînd, după ce am împins barăcile, am înălțat terase și ne-au văzut construind un turn departe de ei, au început să ridă de pe zid și să ne arunce insulte: „Ce rost are să se construiască la o asemenea distanță o mașină atît de mare? Ce brațe, ce puteri au niște oameni de o statură așa de mică (căci, în general, în ochii gallilor, statura noastră mică în comparație cu mărimea corpurilor lor este un obiect de dis-

preț) de-și închipuie că pot să așeze pe zid un turn de asemenea greutate?”

31 Văzînd însă că turnul se mișcă și se apropie de ziduri, înspăimîntați de această priveliște nouă și neobișnuită, au trimis soli la Caesar pentru pace. Aceștia au vorbit cam în felul următor: „Sîntem convinși că voi sînteți ajutați în război de o divinitate, căci altfel cum ați putea pune în mișcare atît de repede niște mașini atît de mari? Noi ne predăm puterii voastre împreună cu întreg avutul nostru. Avem însă o singură cerere, o singură rugămintă: dacă tu, Caesar, potrivit clemenței și bunătății tale binecunoscute despre care am auzit vorbindu-se, vei hotărî să ne cruți viața nouă, atuatucilor, te-am ruga să nu ne iei armele. Aproape toți vecinii ne dușmănesc și ne pizmuiesc pentru vitejia noastră; dacă vom preda armele, nu ne vom putea apăra împotriva lor. Dacă soarta a vrut așa cu noi, preferăm să suferim orice din partea romanilor decît să murim în chinuri de mîna celor cărora obișnuiam să le poruncim“.

32 La acestea, Caesar a răspuns: „Dacă vă veți preda mai înainte ca berbecul să atingă zidul, vă voi cruța cetatea nu pentru că ați merita-o, ci pentru că așa stă în obiceiul meu; nu poate fi însă vorba de capitulare dacă nu veți preda armele. Mă voi purta așa cum m-am purtat față de nervi și voi porunci vecinilor voștri să nu pricinuiască vreo supărare supușilor poporului roman“. Solii au anunțat aceasta atuatucilor, care au declarat că se supun. Atît de multe arme au fost aruncate de pe zid în șanțul din fața orașului, încît formaseră grămezi care egalau aproape înălțimea zidului și a parapetului; totuși, așa cum s-a observat mai tîrziu, asediații ocriseră și ascunseseră în cetate cam o treime din arme. După aceea au deschis porțile și au petrecut o zi liniștită.

33 Spre seară, Caesar a dat ordin să se închidă porțile și soldații să iasă din cetate, pentru ca nu cumva în timpul nopții locuitorii să sufere vreun neajuns din partea soldaților. Atuatucii sperau că, după ce se vor fi supus, noi ne vom retrage garnizoanele sau, cel puțin,

vom slăbi paza; de aceea, după ce s-au înțeles mai înainte între ei, așa cum s-a aflat mai târziu, au ieșit deodată, în timpul străjii a treia, cu toate trupele din cetate, pe acolo pe unde urcușul spre fortificațiile noastre părea mai ușor. Unii dintre ei și-au luat armele pe care le opriseră și le ascunseseră, alții scuturi făcute din scoarță de copac sau din nuiele împletite, pe care, constrânși de lipsa de timp, le-au îmbrăcat imediat în piei. Potrivit ordinelor date de Caesar mai înainte, s-a dat grabnic alarma prin focuri aprinse și soldații din redutele vecine au alergat spre punctul amenințat. Dușmanii au luptat cu înverșunarea cu care trebuiau să lupte niște viteji într-o împrejurare grea când nu-și mai puteau pune nădejdea de salvare decât în vitejia lor, avînd de luptat într-un loc neprielnic și împotriva unor dușmani care aruncau săgeți de pe parapet și de pe turnuri. Au fost uciși cam 4 000 de oameni; ceilalți au fost împinși înapoi în cetate. A doua zi, soldații noștri, sfărîmînd porțile, pe care nu le apăra nimeni, au pătruns în cetate și Caesar a vîndut la mezat tot ce se găsea acolo. Cumpărătorii l-au informat că erau 53 000 de capete⁶².

34 Tot în vremea asta, Caesar a fost înștiințat de P. Crassus, pe care îl trimisese cu o leziune la veneții⁶³, unelli, osismi, coriosoliți, esuvi, aulerci, redoni, neamuri maritime care locuiesc lîngă ocean, că toate acele neamuri au fost supuse puterii poporului roman.

35 În urma acestor acțiuni, toată Gallia a fost pacificată. Războiul acesta a avut un răsunet atît de mare printre barbari, încît popoarele care locuiau dincolo de Rin au trimis soli la Caesar ca să-i promită că-i vor da ostatici și vor face tot ce le va porunci. Deoarece se grăbea să plece în Italia și Illyricum⁶⁴, Caesar a spus solilor să revină la începutul verii următoare. Apoi și-a dus legiunile în taberele de iarnă din ținuturile carnuților⁶⁵, andilor⁶⁶, turonilor⁶⁷ și ale celorlalte neamuri din apropierea locurilor unde se dăduseră luptele, după care a plecat spre Italia. Pentru aceste succese, s-au decretat, în urma scrisorilor lui Caesar, 15 zile de rugăciuni publice⁶⁸, ceea ce nu se mai întîmplase niciodată pînă atunci.

CARTEA A III-A

1 Plecînd în Italia, Caesar a trimis pe Servius Galba cu legiunea a XII-a și o parte din cavalerie în ținutul nantuaților, veragrilor și al sedunilor¹, care se întinde de la hotarele allobrogilor, lacul Lemannus și fluviul Ron pînă la vîrfurile cele mai înalte ale Alpilor². Motivul pentru care l-a trimis a fost dorința de a deschide drum prin Alpi, pe care, pînă atunci, negustorii nu-i puteau trece decît cu mari riscuri și plătind taxe mari. Lui Galba i-a dat voie să-și așeze în această regiune tabăra pentru iernat dacă va socoti necesar.

După cîteva lupte victorioase și după cucerirea mai multor fortărețe, Galba a primit din toate părțile soli și ostatici și a încheiat pace; apoi a hotărît să lase două cohorte în ținutul nantuaților și el însuși să ierneze, împreună cu celelalte cohorte ale legiunii sale, într-un sat al veragrilor, numit Octodurus³. Acest sat, așezat într-o vale strîmtă lingă care se află o cîmpie, este înconjurat din toate părțile de munți foarte înalți. Un rîu⁴ desparte satul în două; Galba a lăsat locuitorilor, pentru iernat, o parte din sat, iar pe cealaltă, după ce a evacuat-o, a dat-o cohortelor sale și a întărit-o cu un meterez și cu un șanț.

2 Trecuseră mai multe zile de cînd iernau și Galba poruncise să se aducă acolo grîu, cînd deodată iscoadele îl informează că în timpul nopții toți gallii au părăsit partea din sat care le fusese lăsată și că munții care o dominau erau ocupați de o foarte mare mulțime de seduni și de veragri.

Gallii luaseră hotărîrea să reînceapă războiul și să nimicească legiunea, din mai multe motive: în primul

rînd, din cauza numărului mic de soldați, disprețuiau această legiune, care mai era și necompletă, deoarece îi fuseseră luate două cohorte și mai mulți oameni izolați care fuseseră trimiși după provizii. În al doilea rînd, credeau că, din cauza terenului neprielnic, atunci cînd vor alerga din munți în vale și vor arunca sulițele, legiunea nu va putea rezista nici chiar primului lor atac. La acestea se mai adăuga durerea de a-și fi văzut copiii luați ca ostatici și convingerea că romanii încercau să ocupe culmile Alpilor nu numai pentru a avea drum liber, ci și pentru a lua în stăpînire definitivă și a alipi aceste ținuturi la Provincia lor, cu care erau vecine.

3 Tabăra de iarnă și lucrările de întărire nu fuseseră complet terminate, iar aprovizionarea cu grîu era insuficientă, fiindcă, după supunerea gallilor și după primirea ostaticilor, Galba crezuse că nu mai trebuia să se teamă de război. De aceea, după primirea acestor știri, el a convocat în grabă consiliul de război⁵ și i-a cerut părerea. Deoarece primejdia era atît de mare și de neașteptată, cum aproape toate înălțimile erau pline de o mulțime de oameni înarmați și cum, din cauză că drumurile erau tăiate, nu puteau primi ajutoare și aduce provizii, aproape se pierduse nădejdea în salvare; în consiliu, unii au fost de părere să părăsească bagajele și să încerce să se salveze, făcînd o ieșire pe același drum pe care veniseră. Totuși, majoritatea a hotărît să nu se ia aceste măsuri decît într-un caz extrem, iar pînă atunci să se vadă ce întorsătură vor lua lucrurile și să se apere tabăra.

4 După un scurt interval de timp, în care ai noștri abia au avut răgazul să ia măsurile necesare și să aducă la îndeplinire hotărîrile luate, dușmanii — la un semnal dat — au început să alerge din toate părțile și să arunce pietre și sulițe împotriva meterezului. La început, ai noștri, fiind cu puterile întregi, au rezistat vitejește și sulițele⁶ lor, aruncate de la înălțimea meterezului, nu au dat greș. Ori de cîte ori o parte a taberei, părăsită de apărători, părea amenințată, alergau într-acolo în ajutor. Erau însă inferiori, prin faptul că dușmanii, cînd oboseau din cauza duratei prea mari a luptei, se retrăgeau și în

locul lor veneau trupe proaspete, pe cînd ai noștri nu puteau face același lucru din cauză că erau puțini: nu numai că cei oboșiți nu puteau ieși din luptă, dar nici măcar răniții nu-și puteau părăsi posturile pentru a se restabili.

5 Trecuseră deja șase ceasuri de cînd se luptau fără întrerupere și ai noștri începuseră să-și piardă puterile și să rămînă fără sulite. Dușmanii amenințau cu mai multă înverșunare și, cum trupele noastre slăbeau, începuseră să distrugă fortificațiile și să umple șanțurile. Situația era extrem de gravă⁷, cînd P. Sextius Baculus, centurion primipil, despre care am spus că fusese acoperit de răni în lupta împotriva nervilor, și C. Volusenus, tribun militar, om de o mare înțelepciune și de un mare curaj, vin repede la Galba și-i spun că există o singură speranță: să încerce o ieșire, ultimul lor mijloc de scăpare. Galba convoacă pe centurioni și aduce la cunoștință soldaților că trebuie să întrerupă lupta pentru un moment; se vor mărgini să se apere împotriva sulitelor dușmane și să se refacă după oboseala prin care au trecut; apoi, cînd se va da semnalul, vor ieși din tabără și-și vor pune speranța numai în vitejia lor.

6 Soldații execută ordinele primite și, năvălind deodată pe toate porțile, nu lasă dușmanilor răgazul să-și dea seama ce se întîmplă și să se regrupeze. Astfel, soarta luptei se schimbă și trupele noastre înconjură din toate părțile pe cei care speraseră că vor pune mîna pe tabără și-i măcelăresc. Din cei peste 30 000 de oameni cîți se știa că veniseră să atace tabăra, mai mult de o treime au fost uciși; ceilalți, înspăimîntați, au fost puși pe fugă și nu li s-a îngăduit nici măcar să se oprească pe înălțimi. Astfel, după ce au împrăștiat trupele dușmanilor și le-au silit să arunce armele, s-au retras în tabără înăuntrul întăriturilor.

După această luptă, Galba nu mai voia să încerce norocul; amintindu-și că venise în tabăra de iarnă cu alt scop, găsindu-se în fața unor împrejurări neprevăzute și fiind neliniștit mai ales din pricina lipsei de provizii, el a pus a doua zi să se dea foc la toate casele din acel

sat și a pornit spre Provincie. Fără să mai fie oprit în marșul său de vreun dușman, și-a dus legiunea teafără în țara nantuaților și apoi în cea a allobrogilor, unde a iernat.

7 În urma acestor evenimente, Caesar avea toate motivele să creadă că Gallia a fost pacificată: belgii fuseseră înfrinți, germanii alungați, iar sedunii fuseseră învinși în Alpi⁸. De aceea, la începutul iernii, a plecat în Illyricum, deoarece dorea să viziteze și populațiile de acolo și să le cunoască ținutul. Deodată în Gallia izbucnește războiul. Cauza a fost următoarea. Ținărul P. Crassus, împreună cu legiunea a VII-a, își așezase tabăra de iarnă în țara andilor; el era cel mai aproape de țărmul oceanului⁹. Deoarece în această regiune era lipsă de grâu, a trimis mai mulți prefecti și tribuni militari la popoarele vecine pentru a cere grâu; dintre aceștia, T. Terrasidius a fost trimis la esuvi, M. Trebius Gallus la coriosoliți, iar Q. Velanius și T. Sillius la veneți¹⁰.

8 Veneții sînt cei mai puternici de pe toată coasta acestei regiuni maritime; ei au corăbiile cele mai multe, cu care navighează în mod obișnuit spre Britannia, întrecîndu-i pe ceilalți prin cunoștințele și experiența lor. Deoarece țărmul, izbit de o mare deschisă și furioasă, are puține porturi, iar acestea sînt în stăpînirea veneților, aproape toți cei care navighează în mod obișnuit pe această mare le plătesc tribut. Veneții cei dintîi au reținut pe Sillius și pe Velanius, crezînd că astfel își vor putea căpăta înapoi ostaticii pe care-i dăduseră lui Crassus. Urmînd exemplul veneților, căci hotărîrile gallilor sînt repezi și neașteptate, triburile vecine rețin din aceleași motive pe Trebius și pe Terrasidius și, trimițîndu-și în grabă soli, jură, prin mijlocirea conducătorilor, să nu acționeze decît potrivit unei înțelegeri comune și să suporte cu toții urmările faptelor lor, oricare ar fi. Apoi îndeamnă cu stăruință celelalte cetăți să prefere să-și păstreze libertatea primită de la strămoși decît să sufere robia romană. Toți locuitorii de pe coastă și-au însușit imediat părerea acestora și au trimis o delegație comună

la P. Crassus ca să-i ceară să le înapoieze ostaticii dacă vrea să-și primească înapoi pe ai săi.

9 Informat de către Crassus despre aceste stări de lucruri, Caesar ordonă ca, pînă la sosirea sa, căci se afla departe, să se construiască corăbii lungi pe fluviul Liger¹¹, care se varsă în ocean, să se ia vîslași din Provincie și să se angajeze corăbieri și cîrmaci. Aceste ordine sînt repede aduse la îndeplinire și Caesar însuși, îndată ce i-a permis anotimpul, s-a îndreptat spre armată. Cînd au auzit de sosirea lui, veneții, ca și celelalte neamuri, dîndu-și seama de gravitatea faptei lor — reținuseră și puseseră în lanțuri niște soli al căror titlu fusese totdeauna considerat de toate popoarele sacru și inviolabil — încep să se pregătească de război potrivit cu mărimea primejdiei și să se îngrijească mai ales de cele necesare pentru întreținerea flotei. Speranțele lor erau cu atît mai mari, cu cît natura ținutului le dădea mai multă siguranță. Ei știau că pe uscat drumurile erau întrerupte de prundișuri și că navigația va fi grea pentru noi din cauză că nu cunoaștem regiunea și că nu existau decît cîteva porturi; de asemenea sperau că armatele noastre nu vor putea rămîne mult timp la ei din cauza lipsei de grîu. Mai mult încă: chiar dacă toate s-ar întîmpla contrar așteptărilor lor, ei aveau, totuși, o flotă mai puternică, în timp ce romanii n-aveau decît cîteva corăbii și nu cunoșteau vadurile, porturile și insulele ținutului unde aveau să lupte. În sfîrșit, știau că alta este navigația pe o mare închisă și alta este navigația pe un ocean imens și deschis. După ce au luat măsurile de mai sus, își întăresc cetățile, transportă acolo recolta de pe cîmp și strîng cît pot mai multe corăbii în Veneția, unde era sigur că Caesar va începe lupta. Pentru acest război se aliază cu osismii, lexovii¹², namneții, ambiliații¹³, morinii, diablinții¹⁴ și menapii și cer ajutoare din Britannia, care este situată în fața acestor regiuni.

10 Am arătat mai sus ce greutatea prezenta acest război. Totuși, mai multe motive îl îndemneau pe Caesar să-l întreprindă: ofensa adusă prin arestarea unor cavaleri romani¹⁵, revolta care a avut loc după supunere, trădarea

în ciuda faptului că fuseseră dați ostatici, răzvrătirea atîtor cetăți și mai ales teama ca nu cumva, lăsînd nepe-depsite aceste insulte, și celelalte popoare să creadă că-și pot îngădui să facă la fel. Astfel, văzînd că aproape toți gallii năzuiesc la schimbări și sînt ușor de ațîțat la răz-boi, știînd apoi că e în firea tuturor oamenilor să iubească libertatea și să urască sclavia, a socotit că trebuie să-și împartă armata și s-o risipească pe o întindere mai mare mai înainte de a se alătura și alte neamuri la coaliti¹⁶.

11 Așadar, trimite pe legatul T. Labienus cu cavaleria la treveri, care locuiesc în apropierea Rinului. El îi dă sarcina să se ducă la remi și la ceilalți belgi și să-i țină în ascultare; de asemenea îi poruncește să-i oprească pe germani, despre care se spunea că fuseseră chemați în ajutor de către galli, dacă ar încerca să forțeze trecerea fluviului cu corăbiile. Lui P. Crassus îi poruncește să plece în Aquitania cu 12 cohorte legionare și cu un mare număr de călăreți, pentru a-i opri pe aquitani să trimită ajutoare gallilor și a împiedica unirea acestor popoare atît de mari. Pe legatul Q. Titurius Sabinus îl trimite cu trei legiuni în ținutul unellilor, coriosoliților și al lexovilor, pentru a-i ține despărțiți unii de alții. Tînărului D. Brutus¹⁷ îi încredințează comanda flotei și a vaselor gallice pe care le adunase de la pictoni¹⁸, santoni și de la celelalte neamuri pacificate și-i poruncește să plece cît mai repede împotriva venetilor. El însuși se îndreaptă într-acolo cu pedestrirea.

12 Poziția orașelor venete este, în general, aceasta: sînt situate la extremitatea unor limbi de pămînt sau a unor promontorii, astfel încît nu se poate ajunge la ele nici cu piciorul, din cauza fluxului iscat din largul mării, care are loc în mod regulat la 12 ore o dată, nici cu corăbiile, căci în timpul refluxului acestea s-ar avaria în vaduri. Astfel, două obstacole împiedicau asedierea orașelor. Și chiar dacă am fi reușit vreodată să oprim apele mării prin lucrări uriașe cu ajutorul unui parapet și al digurilor ridicate pînă la înălțimea zidurilor, astfel încît dușmanii ar fi început să-și piardă nădejdea în salvare, totuși, trăgînd la țărnm un mare număr de corăbii

(în care erau foarte bogați), ei ar fi putut să-și transporte toate lucrurile și să se refugieze în orașele vecine. Acolo ar fi putut începe din nou să se apere, în poziții la fel de favorabile. Tocmai aceasta au și făcut o mare parte din vară, cu atât mai ușor cu cât corăbiile noastre erau oprite de furtuni, iar navigația era foarte anevoioasă pe această mare întinsă și deschisă, cu mari fluxuri și refluxuri și cu porturi puține sau aproape de loc.

13 Corăbiile dușmanilor erau construite și înarmate în felul următor: aveau carena mai largă decât a corăbiilor noastre, pentru a înfrunța mai bine vadurile și refluxurile; prorele, ca și pupele, erau foarte ridicate, potrivit cu înălțimea valurilor și cu violența furtunilor. Corăbiile erau făcute în întregime din stejar, pentru a rezista la orice fel de lovire și neajuns. Traversele, late de un picior, erau bătute în cuie de fier de grosimea degetului mare; ancorele erau legate cu lanțuri de fier în loc de funii; drept pînze erau folosite piei brute și piei tăbăcite, fie din cauză că inul lipsea și întrebuințarea lui era necunoscută, fie (și aceasta e mai aproape de adevăr) fiindcă socoteau că pînzele nu rezistau furtunilor și vînturilor puternice de pe ocean și nu puteau mîna îndeajuns de ușor niște corăbii atât de grele. Cînd se întîlnea cu asemenea corăbii, flota noastră era superioară numai prin acțiunea și iuțea vislelor; încolo, toate avantajele le aveau corăbiile dușmane, mai potrivite cu natura mării și cu violența furtunilor. Într-adevăr, erau atât de solide, încît ciocurile corăbiilor noastre nu le pricinuiau nici un rău și atât de înalte că sulitele cu greu le puteau atinge; din același motiv, nu puteau fi ușor oprite cu cîngile¹⁹. La aceasta se mai adăuga faptul că, dacă se lăsau în voia vîntului cînd acesta devenea puternic, suportau mai ușor furtuna și puteau ancora în vaduri fără frică, iar cînd marea se retrăgea, n-aveau de ce să se teamă de stînci și de pietre. Pentru flota noastră însă, prezența acestor primejdii era de temut.

14 Caesar a cucerit mai multe orașe întărite, dar, văzînd că toate ostenele sale sînt zadarnice și că, ocupîndu-le orașele, nu-i putea împiedica totuși pe dușmani

să fugă și nu le putea face vreun rău, a hotărît să-și aștepte flota. Îndată ce aceasta a sosit și a fost observată de către dușmani, aproape 220 de corăbii de-ale lor, foarte bine pregătite pentru luptă și înzestrate cu tot felul de arme, au ieșit dintr-un port și s-au așezat în fața corăbiilor noastre. Dar nici Brutus, care comanda flota, nici tribunii militari și centurionii, care comandau fiecare câte o corabie, nu erau destul de lămuriți ce trebuie să facă, ce metodă de luptă să aleagă. Căci știau că nu pot provoca dușmanilor nici o stricăciune cu ciocul corăbiilor. În afară de asta, dacă ar fi ridicat turnuri, corăbiile barbarilor le-ar fi întrecut prin înălțimea pupelor, astfel că săgețile noastre, aruncate de jos în sus, n-ar fi nimerit destul de bine, în timp ce săgețile gallilor ar fi căzut cu mai multă forță. O singură măsură luată de noi a fost de mare folos: cîrlige foarte ascuțite au fost vîrîte și fixate în vîrfurile unor prăjini lungi, asemănătoare cu cîngile pentru dărîmarea zidurilor²⁰. Cu ajutorul acestor cîrlige, ai noștri apucau și trăgeau spre ei funiile care fixau vergile de catarge; apoi mîneau repede corăbiile cu vîselele și în felul acesta funiile se rupeau. Atunci bineînțeles că vergile cădeau și, cum corăbiile gallilor nu se puteau bizui decît pe pînze și pe armătură, pierderea acestora le lua îndată posibilitatea de a se mișca. Restul luptei depindea de curaj și, în privința aceasta, soldaților noștri nu le era greu să fie superiori, cu atît mai mult cu cît lupta se dădea în fața lui Caesar și a întregii armate, astfel încît nici o faptă mai deosebită nu putea rămîne necunoscută, căci armata ocupa toate colinele și înălțimile de pe care se putea privi de aproape marea.

15 După ce vergile au fost doborîte așa cum am spus, două sau trei corăbii de ale noastre înconjurau câte o corabie dușmană și soldații noștri se luptau din toate puterile să se urce în ea. În felul acesta au fost capturate mai multe corăbii. Cînd au văzut ce se întîmplă, barbarii, neputînd găsi vreo metodă de luptă împotriva acestei tactici, și-au căutat salvarea în fugă. Tocmai își întorseseră corăbiile în direcția din care de obicei bătea vîntul, cînd deodată vîntul se potoli, iar corăbiile nu se

mai putură urni din loc. Această schimbare a vremii a venit la timp pentru a desăvîrși victoria noastră; soldații noștri au urmărit și au prins una câte una corăbiile dușmane, astfel că foarte puține au reușit să ajungă la țarm la căderea nopții, după o iuptă care a durat cam de la ora a 4-a²¹ pînă la apusul soarelui.

16 Această luptă a pus capăt războiului cu veneții și cu toți locuitorii de pe coastă. Căci, pe lângă faptul că veniseră acolo toți tinerii, ba chiar și toți oamenii mai în vîrstă care aveau oarecare pricepere și se bucurau de o anumită autoritate, mai aduseseră în acel loc și toate corăbiile pe care le aveau. După pierderea acestora, restul dușmanilor nu mai știau nici unde să se refugieze, nici cum să-și apere orașele. De aceea s-au predat lui Caesar împreună cu toate bunurile lor. Caesar a hotărît să-i pedepsească cu severitate, pentru ca în viitor barbarii să respecte cu mai multă grijă drepturile solilor. Astfel a pus să fie uciși toți senatorii și a vîndut la mezat pe ceilalți locuitori.

17 În timp ce în țara veneților aveau loc aceste evenimente, Q. Titurius Sabinus a sosit în țara unellilor cu trupele pe care le primise de la Caesar. În fruntea unellilor era Viridoux, care avea comanda supremă asupra tuturor cetăților răscolate, de unde strînsese o armată numeroasă. După cîteva zile de la sosirea lui Sabinus, aulercii, eburovicii și lexovii și-au ucis senatorii, pentru că nu încuviințaseră războiul, au închis porțile și s-au unit cu Viridoux. În afară de asta, din toate colțurile Galliei venise o mare mulțime de oameni pierduți și de tîlhari, pe care speranța de a prăda și pofta de război îi reținea de la agricultură și de la muncile lor zilnice²².

Sabinus stătea în tabără într-o poziție avantajoasă din toate punctele de vedere, iar Viridoux se așezase în fața lui la o distanță de 2 000 de pași și, scoțîndu-și în fiecare zi trupele din tabără, îi oferea prilejul de a se lupta. Astfel că nu numai dușmanii au început să-l disprețuiască pe Sabinus, dar chiar soldații noștri nu-l cruțau în discuțiile lor. Într-atît a lăsat să creadă că-i este

frică, încît dușmanii au îndrăznit să se apropie chiar de meterezul taberei. El se comporta astfel fiindcă socotea că un legat nu trebuie să dea lupta cu un dușman atît de numeros, mai ales în lipsa comandantului suprem, dacă nu se afla într-o poziție prielnică și dacă nu se ivea o ocazie favorabilă.

18 După ce toți s-au convins că-i era teamă, Sabinus alege din rîndul trupelor sale auxiliare un om capabil și iscusit, de origine gallică. Prin mari daruri și făgăduieli, el îl convinge să treacă la dușmani, dîndu-i totodată instrucțiunile necesare. Acesta vine la dușmani, dîndu-se drept dezertor, și le zugrăvește frica romanilor, le arată că însuși Caesar se află la strîmtoare, fiind strîns din scurt de către veneți și că nu mai tîrziu de noaptea următoare Sabinus își va scoate pe ascuns armata din tabără și va porni în ajutorul lui Caesar. Cînd au auzit aceasta, toți au strigat că nu trebuie să scape o ocazie atît de bună și că trebuie să pornească împotriva taberei. Mai multe motive îi îndemnau pe galli la aceasta: șovăiala lui Sabinus din zilele trecute, afirmațiile dezertorilor, lipsa de provizii de care nu s-au îngrijit îndeajuns, speranța pe care le-o dădea războiul cu veneții, precum și faptul că, în general, oamenii cred bucuros ceea ce doresc. Determinați de toate acestea, nu-l lasă pe Viridoux și pe ceilalți comandanți să părăsească adunarea mai înainte de a fi dobîndit de la ei învoirea de a pune mîna pe arme și de a se îndrepta spre tabără. Bucuroși că au obținut învoirea, ca și cum ar fi fost siguri de victorie, ei adună legături de nuiele și mărăcini, cu care să umple șanțurile romanilor, și pornesc spre tabără.

19 Locul taberei se afla pe o înălțime care avea o pantă lină de vreo 1 000 de pași. Într-acolo s-au îndreptat dușmanii în mare grabă, pentru a lăsa romanilor cît mai puțin timp să se adune și să se înarmeze. Sabinus își îmbărbătează soldații, le dă semnalul pe care-l așteptau cu nerăbdare și le poruncește să năvălească, pe neașteptate, pe două porți²³ asupra dușmanilor împiedicați de bagajele pe care le purtau cu ei. Datorită terenului favorabil, nepriceperii și oboselii dușmanilor, vitejiei sol-

datilor noștri și experienței pe care aceștia o dobândiseră în luptele anterioare, dușmanii n-au putut rezista nici măcar la primul atac și au luat-o numai decît la fugă. Soldații noștri, cu puteri proaspete, au urmărit pe dușmanii stingheriți în mișcările lor și au ucis o mare parte din ei; restul a fost urmărit de cavalerie și numai cîtiva au scăpat cu fuga. Astfel că în același timp Sabinus a fost informat despre lupta navală, iar Caesar despre victoria lui Sabinus, căruia toate cetățile i s-au predat imediat. Căci gallii, pe cît sînt de iuți și de înclinați să înceapă un război, pe atît sînt de slabi și de incapabili să țină piept nenorocirilor.

20 Cam în aceeași vreme²⁴, P. Crassus sosise în Aquitania. Așa cum am spus mai înainte²⁵, în ceea ce privește întinderea și populația ei, această regiune poate fi socotită ca o treime din Gallia. Văzînd că trebuie să poarte război în ținuturile unde cu cîtiva ani mai înainte legatul L. Val. Praeconinus²⁶ fusese ucis după înfrîngerea armatei și de unde proconsulul²⁷ L. Manlius²⁸ fugise pierzîndu-și bagajele, Crassus și-a dat seama că trebuie să fie cu multă luare-aminte. Așadar, după ce s-a aprovizionat cu grîu, după ce a adunat trupe auxiliare și de cavalerie și după ce a mai chemat și individual mulți bărbați viteji din Tolosa²⁹ și Narbo³⁰, cetăți din provincia Gallia vecină cu Aquitania, și-a dus armata în teritoriul sotițiilor³¹. Aceștia, aflînd de sosirea lui, și-au adunat armată multă și cavalerie, în care sînt foarte tari, și au atacat trupele noastre în marș. Mai întii au dat o luptă de cavalerie, apoi, călăreții lor fiind respinși și urmăriți de soldații noștri, și-au scos deodată pedestrima, pe care o puseseră la pîndă într-o vale. Pedestrașii s-au aruncat asupra soldaților noștri, care erau risipiți, și lupta a început din nou.

21 Lupta a fost îndelungată și înverșunată. Sotiții, bizuindu-se pe victoriile lor precedente, socoteau că salvarea întregii Aquitanii atîrnă de vitejia lor; ai noștri doreau să arate ce sînt în stare să facă în lipsa comandantului suprem și a celorlalte legiuni și sub comanda unui om tînăr. În cele din urmă, istoviți de răni, duș-

manii au fugit. După ce a ucis o mare parte din ei, Crassus a încercat să ia cu asalt din marș cetatea sotiaților³². Lovindu-se însă de o puternică rezistență, a adus barăcile și turnurile. Dușmanii căutau să scape fie încercînd o ieșire din împresurare, fie săpînd galerii subterane spre terasă și barăci³³ (aquitani sînt foarte iscușiți în aceste lucrări, deoarece la ei există în multe locuri mine de aramă și cariere de piatră); cînd au văzut însă că, din cauza pazei atente a soldaților noștri, nu pot obține nici un rezultat cu aceste mijloace, au trimis soli la Crassus, cerîndu-i să le primească supunerea. Crassus a consimțit și le-a poruncit să predea armele, ceea ce au și făcut.

22 În timp ce atenția întregii noastre armate era îndreptată asupra acestei operații, în altă parte a orașului, Adiatuanus, care deținea comanda supremă³⁴, a încercat o ieșire din împresurare împreună cu 600 de devotați, care în limba lor se numesc „solduri”³⁵. Menirea acestora este să împartă toate bucuriile vieții cu cel căruia i s-au devotat; dacă acesta murea de o moarte violentă, ei trebuiau sau să împartă cu el aceeași soartă, sau să se sinucidă, și pînă acum nu s-a pomenit să refuze vreunul să moară după ce i-a murit prietenul căruia i se devotase. Așadar, cu acești oameni încerca Adiatuanus să iasă din împresurare. Atunci, la un strigăt care a izbucnit în această parte a întăriturilor, soldații noștri au pus mîna pe arme și după o luptă înverșunată, Adiatuanus a fost respins în cetate. Totuși, el a obținut de la Crassus aceleași condiții de supunere ca și ceilalți.

23 După ce i s-au predat armele și ostaticii, Crassus a plecat spre țara vocaților și a tarusaților³⁶. Atunci, barbarii, tulburați de știrea că numai în cîteva zile de la sosirea sa Crassus ocupase un oraș întărit și de natură, și de mîna omenească, au început să trimită soli în toate părțile, să se unească prin jurămînt, să facă schimb de ostatici și să pregătească trupe. Ei trimit soli chiar la cetățile din Hispania Citerior³⁷, vecine cu Aquitania; de aici obțin trupe auxiliare și comandanți. La sosirea aces-

tora încep războiul cu multă hotărîre și cu o armată numeroasă. Comandanții sînt aleși cei care serviseră tot timpul sub Q. Sertorius³⁸ și care erau socotiți ca fiind foarte pricepuți în arta militară. Aceștia, imitînd pe romani, ocupă poziții favorabile, își întăresc tabăra și ne taie aprovizionarea. Cînd Crassus a văzut că trupele sale nu puteau fi împărțite și răspîndite în mai multe puncte din cauza numărului lor prea mic, că, dimpotrivă, dușmanii puteau să se întindă în toate părțile, să blocheze drumurile și totuși să lase în tabără destule trupe pentru pază, că din această pricină cu greu se putea aproviziona și că numărul dușmanilor creștea din zi în zi, a socotit că nu trebuie să mai amîne lupta. El a adus această chestiune în fața consiliului de război și, văzînd că toți sînt de aceeași părere, a hotărît lupta pentru a doua zi.

24 În zorii zilei și-a scos toată armata în fața taberei și a așezat-o în două linii de bătaie, cu trupele auxiliare la mijloc³⁹, apoi a așteptat să vadă ce hotărîre vor lua dușmanii. Aceștia erau siguri de victorie din cauza superiorității lor numerice și a gloriosului lor trecut războinic, precum și din cauza numărului mic al soldaților noștri. Cu toate acestea, socoteau că este mai sigur să cîștige victoria, fără să sufere vreo pierdere, prin blocarea drumurilor și tăierea aprovizionării; în caz că romanii, constrînși de lipsa de grîne, ar fi început să se retragă, aveau de gînd să-i atace în plin marș, cînd vor fi încărcăți de bagaje și descurajați. După ce acest plan a fost aprobat de comandanți, dușmanii au rămas în tabără, deși romanii își scosese trupele afară. Crassus înțeleșese planul dușmanilor; pe de altă parte, aceștia, prin șovăiala și prin teama lor aparentă, ațîțaseră pofta de luptă a soldaților noștri, care strigau că trebuie să atacăm imediat tabăra fără să mai zăbovim. De aceea Crassus și-a îmbărbătat armata și, răspunzînd dorinței generale, a pornit spre tabăra dușmană.

25 Acolo, în timp ce unii umpleau șanțurile, alții, aruncînd multe săgeți, alungau pe apărători de pe mețerez; trupele auxiliare, pe care Crassus nu se bizuia

prea mult pentru luptă, aduceau pietre și săgeți și transportau brazde de iarbă pentru construirea unei terase, dînd impresia că făceau parte din rîndurile luptătorilor. Dușmanii, la rîndul lor, luptau cu îndărătnicie și curaj, și săgețile lor, aruncate de sus, nu cădeau fără efect. În timpul acesta, călăreții, după ce au făcut înconjurul taberei dușmane, i-au comunicat lui Crassus că dinspre poarta decumană tabăra dușmană nu e fortificată cu aceeași grijă și că pe acolo se poate ajunge ușor la ea.

26 Crassus a îndemnat pe prefectii cavaleriei să-și inflăcăreze soldații, promițîndu-le mari recompense. Potrivit ordinilor primite, prefectii au scos cohortele care fuseseră lăsate de pază în tabără și care erau odihnite și, ducîndu-le pe un drum lateralnic pentru ca să nu poată fi văzute din tabăra dușmană, au ajuns repede la întăriturile despre care am vorbit; în acest timp, gîndurile și ochii tuturor erau numai la luptă. După ce au dărîmat întăriturile, au pătruns în mijlocul taberei dușmanilor mai înainte ca aceștia să-i fi putut vedea bine și să-și fi dat seama de cele ce se întîmplă. Auzind strigătele de luptă care veneau din această parte, soldații noștri au simțit că le cresc puteri noi, ceea ce se întîmplă de obicei atunci cînd crezi în victorie, și au început să atace cu mai multă înverșunare. Dușmanii, văzîndu-se înconjurați din toate părțile și pierzînd orice speranță, au sărit peste fortificații și și-au căutat scăparea în fugă. Cavaleria noastră i-a urmărit în cîmp deschis și s-a întors în tabără noaptea tîrziu. Din cei 50 000 de oameni despre care se știa că veniseră din Aquitania și din Cantabria, abia au scăpat un sfert.

27 Cînd au aflat de această luptă, cea mai mare parte din aquitani s-a supus lui Crassus și i-a trimis ostatici din proprie inițiativă. Printre aceștia erau: tarbellii⁴⁰, bigerrionii, ptianii, vocații, tarusații, elusații, gații, auscii, garunnii, sibuzatii, cocosații. Numai cîteva neamuri de la marginea țării nu s-au supus, bizuindu-se pe anotimp, căci se apropia iarna.

28 Cam în aceeași vreme, Caesar, deși vara era pe sfârșite, totuși, fiindcă din toată Gallia, complet pacificată, numai morinii și menapii rămăseseră sub arme și nu-i trimiseseră niciodată soli ca să-i ceară pace, a socotit că războiul împotriva lor putea fi repede terminat și și-a dus armata într-acolo. Acești dușmani au folosit însă o tactică cu totul deosebită de a celorlalți galli. Văzînd că cele mai mari triburi care au dus luptă deschisă fuseseră respinse și înfrînte, s-au refugiat cu toate lucrurile lor în pădurile și mlaștinile nesfîrșite pe care le aveau. Caesar ajunsese la intrarea în acele păduri și începuse să-și fortifice tabăra, dar dușmanul nu se arătase încă. Deodată, în timp ce soldații noștri erau ocupați cu lucrul, dușmanii năvălesc din pădure din toate părțile și se aruncă asupra noastră. Soldații noștri pun repede mîna pe arme, îi resping în pădure și omoară o mare parte dintre ei; urmărindu-i însă pe o distanță prea mare și pe un teren prea accidentat, au pierdut oțitva oameni.

29 În zilele următoare Caesar a început să taie pădurea; pentru ca soldații noștri să nu poată fi surprinși neînarmați și atacați din flanc, așeza copacii tăiați cu crengile spre dușmani, îngrămădindu-i pe ambele laturi în chip de meterez. În cîteva zile, cu o iuțeață uimitoare, au fost tăiați copacii de pe o mare suprafață. Deja pusese mîna pe vitele și pe ultimele bagaje ale dușmanilor, care se retrăgeau tot mai adînc în pădure, cînd au intervenit niște furtuni atît de puternice, încît a trebuit să se întreprună lucrul; cum ploaia nu mai conțenea, soldații nu mai puteau fi ținuți în cort. Și astfel, după ce a devastat toate ogoarele dușmanilor și a dat foc satelor și locuințelor, Caesar și-a adus armata înapoi și a așezat-o în tabără de iarnă în țara aulercilor și a lexovilor, ca și în a celorlalte neamuri care ne declaraseră război în ultima vreme.

CARTEA A IV-A

1 În iarna următoare, sub consulatul¹ lui Cn. Pompeius și M. Crassus, usipeții², trib de origine germanică, împreună cu tenctherii au trecut Rinul cu o mare mulțime de oameni, nu departe de marea în care se varsă fluviul. Ei s-au hotărît să treacă fluviul deoarece de mai mulți ani erau hărțuiți în războaie de către suebi și împiedecați să-și cultive pământul.

Neamul suebilor este cel mai mare și mai războinic dintre toți germanii. Se spune că suebii au 100 de districte, din care scot în fiecare an câte 1 000 de oameni înarmați, pe care-i duc la războaie în afara granițelor. Ceilalți rămân acasă și se îngrijesc de hrana lor și a celor plecați, iar peste un an, la rîndul lor, pleacă la război în locul celor dinții, care rămân acasă. În felul acesta nu se întrerupe nici agricultura, nici tehnica și practica războiului. De altfel, la ei nu există proprietate privată și nimeni nu poate rămîne mai mult de un an de zile în același loc pentru a-l cultiva³. Consumă puțin grâu, hrănindu-se mai ales cu lapte și carne; se în-deletnicesc mult cu vînătoarea. Acest fel de viață, datorită alimentației, exercițiilor zilnice și libertății în care trăiesc (încă din copilărie nu sînt supuși la nici o obligație sau disciplină și, în general, nu fac nimic contra voinței lor) îi fortifică și le dă o statură uriașă. În afară de asta, cu toată clima rece, s-au obișnuit să se scalde în fluvii și să se îmbrace numai în piei, care, din cauză că sînt prea scurte, lasă descoperită o mare parte a corpului.

2 Negustorilor le îngăduie să vină la ei mai mult pentru a avea cui să vîndă prăzile de război decît din

dorința de a importa ceva. Germanii nu importă nici chiar cai, pentru care gallii au o mare pasiune și pe care-i cumpără la un preț mare. Ei se folosesc de caii băstinași, mici și urîți⁴, pe care însă, prin exerciții zilnice, îi fac rezistenți la oboseala cea mai mare. În luptele de cavalerie, adesea descalecă și se luptă pe jos. Caii sînt deprinși să rămînă pe loc, așa că în caz de nevoie luptătorii se întorc repede la ei.

Pentru suebi nimic nu e mai rușinos, nimic nu trădează mai multă moliciune decît folosirea șeilor. De aceea, oricît de puțini ar fi, nu se sfiesc să atace un număr cît de mare de călăreți cu cai înseuați. Importarea vinului e cu desăvîrșire interzisă, fiindcă, după părerea lor, vinul moleșește pe oameni și-i face incapabili de a rezista la oboseală⁵.

3 Suebii socotesc că cea mai mare glorie pentru un trib este ca dincolo de granițele lui să existe ținuturi pustiite cît mai întinse: aceasta dovedește că un mare număr de triburi n-au putut rezista forței lui. Se spune că într-o parte teritoriul suebilor se mărginește cu un ținut nelocuit, care se întinde pe o suprafață de 600 000 de pași⁶. De cealaltă parte se află ubii⁷, a căror trib a fost mare și înfloritor, atît cît poate fi un trib germanic; aceștia sînt ceva mai civilizați decît celelalte triburi germanice, pentru că locuiesc lîngă Rin și adesea vin la ei negustori, precum și pentru că s-au deprins cu obiceiurile gallilor, cu care sînt vecini. Suebii s-au măsurat cu ei în războaie în mai multe rînduri, dar nu i-au putut alunga, din cauza mulțimii și puterii lor; totuși i-au slăbit și i-au umilit mult și i-au silit să le plătească tribut.

4 Aceeași soartă au avut-o și usipeții și tenctherii, despre care am vorbit mai înainte. Aceștia au rezistat suebilor timp de mai mulți ani, dar în cele din urmă au fost alungați din țara lor⁸ și, după ce au rătăcit trei ani de zile prin multe regiuni ale Germaniei, au ajuns la Rin. Aici locuiau menapii, care aveau ogoare, sate și locuințe pe amîndouă malurile fluviului. Însăpămîntați însă de sosirea unei mulțimi atît de mari, menapii

și-au părăsit casele pe care le aveau pe malul celălalt al fluviului și după ce au așezat garnizoane dincoace de Rin, împiedicau trecerea germanilor. Aceștia, după tot felul de încercări, văzînd că nu puteau trece nici cu forța, din cauza lipsei de corăbii, nici pe ascuns, din cauza gărzilor menapilor, s-au prefăcut că se întorc în ținuturile locuite de ei și au mers îndărăt cale de trei zile. Apoi s-au întors și, străbătînd din nou cu cavaleria tot acest drum într-o singură noapte, au năvălit pe neașteptate asupra menapilor, care, aflînd prin iscoade de retragerea germanilor, trecuseră fără teamă Rinul și se înapoiaseră în satele lor. Germanii i-au măcelărit și au pus mîna pe corăbiile lor; apoi au trecut Rinul mai înainte ca menapii de dincoace⁹ de fluviu să fi aflat ceva și le-au ocupat toate casele; restul iernii au trăit din proviziile menapilor.

5 Informat despre aceste întîmplări și temîndu-se de slăbiciunea de caracter a gallilor, care sînt nestatornici în hotărîrile lor și năzuiesc adesea la schimbări, Caesar a socotit că nu trebuie să se încreadă în ei. Într-adevăr, gallii au obiceiul să-i oprească pe călători, chiar împotriva voinței acestora, și să-i întrebe despre tot ce a văzut și a auzit fiecare. În orașe, mulțimea înconjură pe negustori și-i silește să declare din ce ținuturi vin și ce au aflat pe acolo. Adesea, impresionați de cele auzite, gallii iau hotărîri cu privire la chestiunile cele mai importante, pentru ca imediat după asta să regrete. Se iau orbește după zvonuri nesigure, iar cei mai mulți negustori întrebați plăsmuiesc răspunsuri ca să le fie pe plac.

6 Caesar, care cunoștea obiceiul gallilor, a plecat la armată mai repede decît obișnuia, pentru a nu se găsi în fața unui război mai greu¹⁰. Cînd a ajuns acolo, a aflat că s-a întîmplat ceea ce prevăzuse: unele triburi trimiseseră soli la germani pentru a le cere să se retragă de la Rin; în schimb, făgăduiseră că le vor îndeplini toate cererile. Încurajați de aceste făgăduieli, germanii își întinseseră incursiunile mai departe și ajunseseră în țara eburonilor și a condrușilor, clienții treveri-

lor. Caesar a convocat pe fruntașii galli, dar, socotind că este mai bine să țină ascuns ceea ce aflase, s-a mărginit să-i liniștească și să-i încurajeze; apoi le-a cerut trupe de cavalerie și s-a hotărît să poarte război cu germanii.

7 După ce a făcut provizii de grâu și a recrutat călăreți, a pornit spre ținuturile în care auzise că se aflau germanii. Nu mai avea decât câteva zile de mers pînă acolo, cînd au venit la el soli din partea germanilor și i-au spus următoarele: „Noi nu avem de gînd să începem războiul împotriva poporului roman, dar dacă sîntem atacați nu ne dăm în lături de la luptă. Căci am moștenit de la strămoșii noștri obiceiul de a ne împotrivi dușmanului, oricare ar fi el, și de a nu căuta să îndepărtăm războiul prin rugămînți. Cu toate acestea, trebuie să declarăm următoarele: am venit în Gallia fără voia noastră, fiind alungați din patrie; dacă doriți prietenia noastră, puteți găsi în noi niște prieteni folositori; dați-ne pămînturi sau îngăduiți-ne să le păstrăm pe acelea pe care le-am cucerit cu armele. Noi ne socotim inferiori numai față de suebi, cu care nu se pot compara nici chiar zeii nemuritori; încolo, nu există nimeni pe pămînt pe care să nu-l putem înfrînge“.

8 La acestea Caesar a răspuns ce a crezut de cuviință. În încheiere a spus: „Nu voi putea fi prieten cu voi dacă veți rămîne în Gallia. De altfel, nu este drept ca niște oameni care n-au fost în stare să-și apere propriul lor teritoriu să ocupe teritorii străine. În Gallia nici nu există ogoare libere care să poată fi date, mai ales cînd este vorba de o mulțime atît de mare, fără să se aducă pagube cuiva. Dar, dacă vreți, puteți să vă stabiliți pe teritoriul ubiilor, ai căror soli tocmai se află la mine pentru a se plînge de atacurile suebilor și a-mi cere ajutor; voi porunci ubiilor să vă primească“.

9 Solii germani au spus că vor duce acest răspuns la ai lor, se vor sfătui și vor reveni la Caesar peste trei zile. Ei l-au rugat pe Caesar ca, pînă atunci, să nu mai înainteze. Caesar le-a spus că nici acest lucru nu-l pot obține de la el. El știa că cu câteva zile mai înainte trimise-

seră o mare parte din cavaleria la ambiveriți¹¹, dincolo de Mosa¹², pentru a prăda și a lua grâu, și credea că acum își așteaptă călăreții și de aceea căutau să mai întîrzie lucrurile¹³.

10 Mosa izvorăște din muntele Vosegus¹⁴, care se află în țara lingonilor, și după ce a primit un braț al Rinului, care se numește Vacalus, și a format insula batavilor, se varsă în Rin la o distanță de 80 000 pași de ocean¹⁵. Cît privește Rinul, acesta izvorăște din țara leponților¹⁶, care locuiesc în Alpi. În cursul lui repede, străbate un spațiu întins, trece prin țara nantuaților, a helveților, a sequanilor, mediomatricilor¹⁷, tribocilor și treverilor. Aproape de ocean se împarte în mai multe brațe, care formează insule multe și mari. Majoritatea acestor insule sînt locuite de neamuri sălbatice și barbare; despre unele din aceste neamuri se crede că se hrănesc cu pești și cu ouă de pasări. Apoi fluviul se varsă în ocean prin mai multe guri¹⁸.

11 Pe cînd Caesar se afla la o distanță de 12 000 de pași de dușman, s-au înapoiat la el solii, potrivit înțelegerii luate. Întîlnindu-l pe drum, au început să-l roage stăruitor să nu meargă mai departe. Cum n-au putut obține acest lucru, l-au rugat să trimită ordin călăreților din avangardă¹⁹ să nu înceapă lupta, iar lor să le îngăduie să trimită soli la ubii. Au arătat că, dacă fruntașii și senatul ubiilor își vor da cuvîntul, ei vor primi propunerile lui Caesar. Pentru ducerea acestor tratative i-au cerut un termen de trei zile. Caesar socotea că toate acestea aveau același scop: germanii doreau să cîștige trei zile pînă la întoarcerea cavaleriei lor, care era departe. Totuși, a spus solilor că în acea zi va înainta numai 4 000 de pași, pentru a se aproviziona cu apă și le-a cerut să vină a doua zi acolo, în număr cît mai mare, ca să le cerceteze cererile. Între timp dă de știre prefectilor, care plecaseră înainte cu toată cavaleria, să nu atace pe dușmani și, dacă vor fi ei înșiși atacați, să reziste pînă la sosirea lui și a pedestrimii.

12 Însă dușmanii — îndată ce au zărit pe călăreții noștri care erau în număr de 5 000. în timp ce ei nu

aveau mai mult de 800 de oameni, deoarece aceia care trecuseră Mosa pentru a se aproviziona cu grâu încă nu se întorseseră — au tăbărit asupra soldaților noștri. Aceștia nu se temeau de nimic, deoarece solii dușmanilor abia plecaseră de la Caesar, unde fuseseră să ceară armistițiu pentru această zi. De aceea dușmanii i-au putut împărăștia repede pe ai noștri. Cînd ai noștri au început să-și strîngă din nou rîndurile, dușmanii, potrivit obiceiului lor, au descălecat și, înjunghiindu-le caii pe dedesubt, au doborât un mare număr de călăreți; pe ceilalți i-au pus pe fugă și i-au speriat atît de tare, încît nu s-au oprit decît atunci cînd au zărit trupele noastre.

În această luptă au fost uciși 74 de călăreți, printre care aquitanul Piso, un bărbat foarte viteaz și de familie foarte bună, al cărui bunic fusese rege în țara sa și primise din partea senatului roman titlul de prieten. Pe cînd venea în ajutorul fratelui său care fusese înconjurat de dușmani și pe care l-a scăpat din primejdie, dușmanii i-au rănit calul. Căzînd de pe cal, a ținut piept cu mare curaj atîta cît a putut; în cele din urmă, acoperit de răni și înconjurat din toate părțile, s-a prăbușit. Fratele său, care tocmai ieșise din învălmășeală, văzînd de departe ce se întîmplase, a dat pîteni calului, s-a aruncat în mijlocul dușmanilor și astfel și-a găsit și el moartea.

13 După această luptă, Caesar a socotit că nu mai trebuia să-i asculte pe soli și să primească propuneri de la niște oameni care fără să fie provocați începuseră războiul prin înșelăciune și trădare, deși ceruseră pace. În același timp, socotea că ar comite cea mai mare nebunie să aștepte pînă ce se va întoarce cavaleria dușmanilor și forțele lor vor spori. Deoarece cunoștea nestatornicia gallilor și vedea cît prestigiu dobîndiseră germanii în fața lor prin această singură luptă, socotea că nu trebuie să le lase nici o clipă de răgaz pentru a lua hotărîri. După ce a stabilit acestea și a comunicat legaților și quaestorului intenția sa de a nu amîna lupta nici măcar cu o zi, s-a ivit o împrejurare foarte prielnică. În dimineața zilei următoare, germanii, folosindu-se de aceeași perfidie și prefăcătorie, au venit în număr mare

la Caesar în tabără: erau de față toți fruntașii și toți bătrînii. După spusele lor, veniseră să se dezvinovățească de faptul că în ajun începuseră lupta, contrar înțelegerii stabilite și propriilor lor cereri. Totodată însă urmăreau să obțină prin înșelătorie, dacă era posibil, o oarecare prelungire a armistițiului. Caesar, bucuros că i s-au înfățișat ei înșiși, a dat ordin să fie arestați²⁰. Apoi a scos din tabără toate trupele și a poruncit cavaleriei să se rînduiască în ariergardă, deoarece credea că era prea înspăimîntată în urma luptei date de curînd.

14 După ce și-a așezat armata în linie de luptă pe trei rînduri, a străbătut repede 8 000 de pași și a ajuns la tabăra dușmanilor mai înainte ca germanii să poată observa ce se petrece. Sosirea noastră grabnică, lipsa fruntașilor și a celor mai vîrstnici dintre ei, faptul că nu mai aveau timp să țină sfat și să se înarmeze, toate acestea au produs deodată o mare spaimă printre germani. I'parte tulburați, nu mai știau ce este mai bine să facă: să-și ducă trupele împotriva dușmanului, să apere tabăra sau să-și caute scăparea în fugă. Zgomotul și alergarea lor dezordonată trădau teama ce-i cuprinsese. În timpul acesta, soldații noștri, îndirjiți de purtarea lor perfidă din ajun, au năvălit în tabără. Acolo, cei care au putut pune repede mîna pe arme au rezistat cîtva timp soldaților noștri, luptîndu-se printre care și bagaje²¹. Ceilalți — o mulțime de copii și de femei (căci plecaseră din patrie și trecuseră Rinul cu toți ai lor) — au început să fugă în toate părțile. Caesar și-a trimis cavaleria să-i urmărească²².

15 Germanii, auzind țipete în spate și văzînd cum sînt măcelăriți ai lor, au aruncat armele și drapelele și s-au repezit afară din tabără. După ce au ajuns la confluența dintre Mosa și Rin, nemaisperînd să-și poată continua fuga și văzînd că o mare parte dintre ei fuseseră uciși, s-au aruncat în fluviu, unde au pierit, doborîți de frică, de oboseală și copleșiți de curentul fluviului. Ai noștri s-au înapoiat în tabără fără să fi pierdut vreun om și avînd foarte puțini răniți, după un război atît de temut în care dușmanii fuseseră în număr de

430 000. Caesar a lăsat să plece pe cei pe care-i reținuse în tabără. Aceștia, temîndu-se să nu fie supuși la torturi și omorîți de către galli pentru că le devastaseră ogoarele, au declarat că doresc să rămînă la el. Caesar le-a acordat libertatea.

16 După terminarea războiului cu germanii, Caesar a hotărît că trebuie să treacă Rinul, din mai multe motive. Cel mai întemeiat era acela că, văzînd cît de ușor se lăsau ispitiți germanii să vină în Gallia, voia să-i pună și pe ei în situația de a se teme pentru bunurile lor cînd vor înțelege că armata poporului roman este în stare și are și curajul să treacă Rinul. Un alt motiv era faptul că acea parte din cavaleria usipeților și a tenctherilor care, așa cum am arătat mai sus, trecuse Mosa pentru a prăda și a strînge grîu și nu luase parte la luptă, se retrăsese, după înfrîngerea tovarășilor lor, dincolo de Rin, în ținutul sugambrilor și încheiase alianță cu aceștia. Caesar a cerut sugambrilor, prin niște trimiși, să-i predea pe aceia care porniseră cu război împotriva lui și a Galliei. Sugambrii au răspuns că stăpînirea poporului roman ține numai pînă la Rin; dacă Caesar crede că nu este drept ca germanii să treacă în Gallia fără încuviințarea lui, cum poate pretinde să-și întindă cît de cît autoritatea și puterea dincolo de Rin? În sfîrșit, ubii, singurii dintre transrenani care trimiseseeră soli la Caesar, care legaseră prietenie cu el și-i dăduseră ostatici, îl rugau cu mare stăruință să le vină în ajutor, deoarece erau greu năpăstuiți de către suebi; dacă treburile republicii îl împiedicau să facă aceasta, cel puțin să-și treacă armata peste Rin; atîta era de ajuns pentru a înlătura primejdia actuală și pentru a le garanta siguranța în viitor. După înfrîngerea lui Ariovistus și în urma ultimei lupte, armata romană a dobîndit un renume și o prețuire atît de mare chiar printre cele mai îndepărtate neamuri germanice, încît, dacă se știa că sînt prietenii romanilor, ubii nu mai aveau să se teamă de vreo primejdie. Ei îi făgăduiau un mare număr de corăbii pentru transportarea armatei.

17 Din aceste motive hotărîse Caesar să treacă Rinul. Socotea însă că trecerea cu ajutorul corăbiilor nu era destul de sigură și nu era nici de demnitatea sa și a poporului roman²³. De aceea, cu toate că era foarte greu de construit un pod din cauza lățimii, iuțelii și adîncimii fluviului²⁴, socotea totuși că trebuie să facă această încercare sau să nu-și mai treacă armata peste Rin. Iată planul de construcție pe care l-a stabilit. La o distanță de doi pași, lega între ei doi piloni, care aveau o grosime de un picior și jumătate și erau puțin ascuțiți la capătul de jos; lungimea lor varia după adîncimea fluviului. Coboriți în fluviu cu ajutorul unor mașini, pilonii erau înfiți în pămînt cu lovituri de mai, nu perpendicular, ca parii obișnuiți, ci oblic, înclinați în direcția curentului. În fața acestora așeza alți piloni, legați în același fel, la o distanță de 40 de picioare în josul apei, îndreptați împotriva curentului. Peste aceste perechi de piloni așeza grinzi late de două picioare, exact cît era distanța dintre pilonii împerecheați; de o parte și de alta, la capetele de sus, pilonii erau prinși de cîte două scoabe, care-i împiedicau să se apropie. Pilonii, astfel despărțiți și fixați fiecare într-o direcție opusă, dădeau lucrării, prin așezarea lor firească, o trînicie atît de mare încît construcția era cu atît mai strîns legată, cu cît violența curentului era mai mare. Peste toată construcția se așezau grinzi care mergeau transversal de la un pilon la altul în lungul podului și totul era acoperit cu scînduri și împletituri de nuiete. Cu toate acestea, în josul fluviului mai erau fixați oblic niște piloni care, servind de proptele și fiind legați cu întreaga lucrare, țineau piept curentului apei; puțin mai sus de pod erau fixați alți piloni, care, în caz că barbarii ar fi împins pe apă trunchiuri de copaci sau corăbii pentru a distruge lucrarea, trebuia să slăbească violența loviturilor și să împiedice distrugerea podului.

18 După 10 zile de la primul transport de materiale, întreaga lucrare a fost terminată și armata a trecut fluviul. Caesar a lăsat la fiecare capăt al podului cîte o garnizoană puternică și s-a îndreptat spre țara sugambrilor. În timpul acesta au venit la el soli de la

mai multe triburi ca să-i ceară pace și prietenie. El le-a răspuns cu bunăvoință și le-a poruncit să-i aducă ostateci.

Sugambrii însă, imediat după începerea construcției podului, se pregătiseră de fugă, la îndemnul tencherilor și usipeților, care erau cu ei, și, luându-și toate lucrurile, își părăsiseră țara și se ascunseseră în ținuturi păduroase și nelocuite de nimeni.

19 Caesar, după ce a zăbovit câteva zile pe teritoriul lor dînd foc tuturor satelor și locuințelor și secerînd grînele, s-a retras în ținutul ubiilor. Acestora le-a promis că le va veni în ajutor dacă vor fi atacați de suebi; de la ei a aflat următoarele: suebii, după ce au aflat prin iscoade că se construiește un pod, au ținut o adunare potrivit obiceiului lor și au trimis în toate părțile soli ca să pună în vedere tuturor să se retragă din orașe, să-și aducă femeile, copiii și toate bunurile în păduri, iar bărbații în stare să poarte arme să se adune într-un singur loc. Punctul de adunare se afla cam în centrul ținutului locuit de suebi: aici hotărîseră ei să aștepte sosirea romanilor și să dea lupta decisivă. Cînd Caesar a aflat aceasta, s-a înapoiat în Galia — după 18 zile petrecute dincolo de Rin — și a tăiat podul în urma sa. El socotea că a făcut destul pentru gloria și folosul său²⁵, deoarece realizase tot ce-și propusese atunci cînd hotărîse să treacă Rinul, și anume să vîre spaima în germani, să-i pedepsească pe sugambri și să-i scape pe ubii de amenințarea acestora.

20 Nu mai era mult pînă la sfîrșitul verii. Deși în aceste locuri iernile sînt timpurii (Galia este așezată spre miazănoapte), totuși Caesar a hotărît să plece în Britannia. El știa că, aproape în toate războaiele cu gallii, aceștia primiseră ajutoare de la britanni²⁶. De asemenea se gîndea că, dacă anotimpul nu-i va îngădui să poarte război, îi va fi totuși de mare folos însuși faptul de a pune piciorul în insulă, de a cunoaște precis firea oamenilor și de a cerceta locurile, porturile și punctele de debarcare; toate acestea erau aproape necunoscute gallilor²⁷. Într-adevăr, în afară de negustori, cu greu

mai vine cineva pe aici; negustorii înșiși nu cunosc decît coasta și regiunile din fața Galliei. Caesar a chemat la el negustori din toate părțile, dar n-a putut afla nici cît de mare este insula, nici ce triburi o locuiesc și cît de numeroase sînt ele, nici care e felul lor de viață și ce metode de luptă folosesc, nici care sînt porturile care pot primi un număr mare de corăbii.

21 Pentru a se informa cu privire la aceste lucruri mai înainte de a întreprinde ceva, Caesar trimite înainte, cu o corabie de război, pe C. Volusenus²⁸, pe care-l socotea potrivit pentru această misiune. Îi poruncește să facă toate cercetările necesare și să se înapoieze cît mai curînd. El însuși pleacă cu toate trupele în țara morinilor, căci pe acolo era trecerea cea mai scurtă spre Britannia. Acolo²⁹ poruncește să se adune corăbii din toate regiunile vecine și flota pe care o construisese vara trecută pentru războiul cu venetii.

În acest timp, britanii află de la negustori despre planul lui; mai multe triburi din insulă trimit soli la el și-i promit că-i vor da ostatici și se vor supune puterii poporului roman. Caesar îi ascultă, le face promisiuni pline de bunăvoință și îi îndeamnă să nu-și schimbe hotărîrile; apoi îi trimite înapoi acasă, însoțiți de Commius, pe care-l pusese rege peste atrebați după ce îi învinsese³⁰. Commius, pe care Caesar îl aprecia pentru curajul și inteligența sa și îl socotea fidel³¹, avea multă autoritate în aceste regiuni. Caesar îi poruncește să se ducă la cît mai multe triburi, pe care să le îndemne să se pună sub protecția poporului roman și să anunțe că în curînd va sosi și el.

Volusenus, după ce a cercetat toate regiunile în măsura în care putea s-o facă un om care nu îndrăznește să debarce și să se expună unei întîlniri cu barbarii, s-a întors în a cincea zi la Caesar, căruia i-a raportat ceea ce văzuse la morini.

22 Pe cînd Caesar zăbovea în aceste locuri pentru a-și pregăti flota, o mare parte din morini trimit soli la el ca să-i ceară iertare pentru purtarea lor de mai înainte, spunîndu-i că porniseră cu război împotriva

poporului roman ca niște barbari și necunoscători ai obiceiurilor noastre; totodată făgăduiau că vor îndeplini poruncile lui Caesar. Acesta socotea că supunerea este destul de binevenită, căci, pe de o parte, nu voia să lase dușmani în spatele său, pe de altă parte anotimpul³² nu-i îngăduia să poarte război împotriva lor și, în sfârșit, credea că expediția din Britannia era mai însemnată decât aceste treburi mărunte. De aceea le poruncește să-i predea un mare număr de ostatici. După ce i-au fost aduși ostaticii, primește supunerea morinilor. Apoi rechiziționează și aduce într-un singur loc cam 80 de corăbii de transport³³, câte credea că sînt necesare pentru transportarea a două legiuni³⁴. Pe lângă acestea, mai avea corăbii lungi de război³⁵, pe care le-a repartizat quaestorului, legaților și prefectilor săi. Se mai adăugau 18 corăbii de transport, care se aflau la 8 000 de pași de acolo și care nu puteau veni în același port, fiind ținute în loc de vînt; pe acestea le-a împărțit cavaleria. Restul armatei l-a încredințat legaților Q. Titurius Sabinus și L. Aurunculeius Cotta, pentru a porni împotriva menapilor și a morinilor, care nu trimiseseră soli. Legatului P. Sulpicius Rufus i-a poruncit să păzească portul cu o garnizoană care i s-a părut că este îndestulătoare.

23 După ce a luat aceste măsuri, timpul fiind prielnic pentru navigație, a ridicat ancora pe la straja a treia. Cavaleriei i-a poruncit să se ducă în celălalt port, să se imbarce și să-l urmeze. Deoarece cavaleria execută cam încet ordinele, Caesar a ajuns la țărmlul Britanniei cu primele sale corăbii pe la ora a 4-a din zi. Acolo a văzut trupele înarmate ale dușmanilor desfășurate pe toate colinele. Configurația acestui ținut era de așa fel și marea era atît de închisă între munți, încît se puteau arunca sulițe de pe înălțimi pe țărml³⁶. Deoarece locul i se părea foarte nepotrivit pentru debarcare, Caesar a rămas cu ancora lăsată pînă la ora a 9-a³⁷, așteptînd să vină și restul flotei. În acest timp a convocat pe legați și pe tribunii militari și le-a arătat ce aflase de la Volusenus și care erau planurile sale. De asemenea le-a pus în vedere să execute toate mișcărilor la sem-

nalul dat și la timpul potrivit, așa cum o cereau regulile artei militare și mai ales cele ale unui război naval, în care mișcările sînt rezezi și se schimbă mereu. Cînd le-a dat drumul, vremea și fluxul erau prielnice; atunci, dînd semnalul, a ridicat ancora și, după ce a străbătut aproape 7 000 de pași, și-a oprit corăbiile la un țărm neted și deschis³⁸.

24 Cînd însă barbarii au aflat planul romanilor, și-au trimis înainte cavaleria și carele de război³⁹, de care se folosesc adesea în lupte; în urmă venea restul trupelor, care încercau să împiedice pe ai noștri să debarce. Ne-am izbit de greutăți foarte mari: năvile noastre, din cauza mărimii lor, erau nevoite să se oprească în largul mării; soldații nu cunoșteau locurile și, cu mîinile prinse și copleșiți de greutatea armelor, trebuiau în același timp să sară din corăbii, să se țină bine în mijlocul valurilor și să lupte cu dușmanii, care, aflîndu-se pe uscat sau înaintînd puțin în apă — avînd mîinile libere și cunoscînd foarte bine locurile —, aruncau sulițele cu îndrăzneală și dădeau pîteni cailor deprinși cu marea. Toate acestea înpăimîntaseră pe soldații noștri, cu totul lipsiți de experiență în acest gen de luptă; din această cauză nu mai luptau cu aceeași vioiciune și avînt cu care luptau în mod obișnuit pe uscat.

25 Cînd Caesar a văzut aceasta, a poruncit să fie îndepărtate puțin de corăbiile de transport corăbiile lungi, a căror formă era mai neobișnuită pentru barbari și care erau manevrate cu mai multă ușurință, și, mîinate cu vîslele, să fie așezate în flancul drept al dușmanilor; de acolo dușmanii trebuiau să fie respinși și alungați cu ajutorul praștiilor, al săgeților și al mașinilor de război. Această măsură ne-a fost de mare folos. Barbarii, înpăimîntați de forma corăbiilor, de mișcarea vîslelor și de felul neobișnuit al mașinilor de război, s-au oprit și s-au retras cîtiva pași. Soldații noștri însă șovăiau, mai ales din cauza adîncimii mării; atunci stegarul legiunii a X-a, după ce a rugat pe zei ca acțiunea sa să aibă un rezultat fericit pentru legiune, a strigat: „Săriți din corăbii, camarazi, dacă nu vreți să lăsați steagul⁴⁰ în mîinile dușmanilor; eu, în orice caz, îmi voi face datoria

față de republică și față de comandant“. Strigînd acestea, s-a aruncat din corabie și s-a îndreptat spre dușmani cu steagul în mîină. Atunci soldații noștri, îndemnîndu-se unii pe alții să nu îngăduie asemenea rușine, au sărit cu toții din corăbii. Cînd cei din corăbiile aflate în apropiere i-au văzut, i-au urmat și au înaintat spre dușmani.

26 Din amîndouă părțile s-a dat o luptă înverșunată. Cu toate acestea, fiindcă soldații noștri nu puteau nici să-și păstreze rîndurile, nici să se mențină pe poziție și nici să urmeze steagurile unităților lor⁴¹, iar fiecare, imediat ce ieșea din corabie, se aduna în jurul steagurilor pe care le întilnea, s-a produs o mare dezordine. Dușmanii însă, care cunoșteau toate vadurile, cînd vedeau ieșind din corabie cîțiva oameni izolați și încurcați în mișcările lor, îi atacau din goana cailor; mai mulți dușmani înconjurau pe cîțiva dintre ai noștri, în timp ce alții atacau cu sulite din flancul drept grosul armatei. Cînd a văzut aceasta, Caesar a poruncit ca ostașii să fie imbarcați în luntrile⁴² corăbiilor lungi și în corăbiile de recunoaștere, trimițînd ajutoare aceluia pe care-i văzuse în primejdie. Ai noștri, îndată ce au pus piciorul pe uscat și s-au adunat cu toții, au năvălit asupra dușmanilor și i-au pus pe fugă, însă n-au putut să-i urmărească prea departe, deoarece cavaleria nu putuse să țină drumul drept și să ajungă la insulă. Numai în această împrejurare l-a părăsit pe Caesar norocul său de pînă atunci.

27 Îndată ce dușmanii înfrînți s-au oprit din fugă, au trimis degrabă soli la Caesar să-i ceară pace. Ei au făgăduit că vor da ostatici și vor îndeplini poruncile primite. O dată cu solii a venit Commius atrebatul, despre care am spus mai înainte că fusese trimis de către Caesar în Britannia. După ce debarcase și pe cînd, în calitate de sol, le aducea la cunoștință ordinele lui Caesar, britanniilor au pus mîina pe el și l-au aruncat în lanțuri. După luptă i-au dat drumul și au cerut pace, aruncînd asupra mulțimii vina arestării lui Commius; apoi l-au rugat pe Caesar să-i ierte, pentru că au greșit din ne-

știință. Caesar li s-a plîns că, după ce i-au trimis de bunăvoie soli pe continent pentru a-i cere pace, l-au atacat fără motiv; apoi le-a spus că le iartă neștiința și le-a cerut ostatici. Britannii au predat imediat o parte din ostatici; pe ceilalți, care trebuiau să fie chemați din regiuni mai îndepărtate, au promis că-i vor preda peste câteva zile. În răstimpul acesta au poruncit soldaților lor să se întoarcă pe ogoare și din toate părțile au început să vină fruntași ca să-i ceară lui Caesar bunăvoință față de ei și de triburile lor.

28 Pacea fiind astfel întărită, în a patra zi de la sosirea noastră în Britania, cele 18 corăbii despre care am vorbit mai sus, care transportaseră cavaleria, au pornit din portul de sus în bătaia unui vînt ușor. Cînd erau aproape de Britannia și se vedeau din tabăra noastră⁴³, s-a iscat deodată o furtună atît de puternică, încît nici o corabie nu și-a mai putut urma drumul; unele au fost duse înapoi de unde plecaseră, iar altele au fost tîrîte spre partea de sud a insulei, mai către apus⁴⁴, fiind expuse la mari primejdii. Deși aruncaseră ancora, totuși, fiind inundate de valuri, aceste corăbii s-au văzut nevoite să pornească în larg, îndreptîndu-se spre continent, în ciuda nopții potrivnice.

29 În aceeași noapte⁴⁵ s-a întîmplat să fie lună plină, moment în care se produc, de obicei, pe ocean fluxurile cele mai mari. Soldații noștri nu cunoșteau acest lucru. Astfel, în același timp, apa fluxului năvălea în corăbiile lungi cu care Caesar își transportase armata și pe care le trăsese pe uscat, iar furtuna izbea încoace și încolo corăbiile de transport care fuseseră ancorate; soldații noștri n-aveau nici o posibilitate de a manevra corăbiile sau de a veni în ajutorul marinarilor. Un mare număr de corăbii au fost sfărîmate. Celelalte, pierzîndu-și funiile, ancorele și restul armăturii, nu au mai fost bune pentru navigație. Așa cum era firesc, aceasta a produs o mare tulburare în întreaga armată⁴⁶. Căci nu mai existau alte corăbii pentru întoarcere, iar materialul necesar pentru repararea flotei lipsea; în sfîrșit, deoarece toți erau

convinși că vor ierna în Gallia, nu făcuseră provizii pentru iarnă în aceste locuri.

30 Cînd au aflat de situația în care ne găseam, căpeteniile britanilor, care după luptă veniseră la Caesar, au ținut sfat între ei. Văzînd că romanii n-aveau nici cavalerie, nici corăbii, nici grîu și dîndu-și seama de numărul redus al soldaților după întinderea mică a taberei, care era cu atît mai strîmtă cu cît Caesar își adusesse trupele fără bagaje, au socotit că lucrul cel mai bun era să se răscoale, să ne taie aprovizionarea și să tărăgăneze luptele pînă la iarnă. Ei erau convinși că, dacă ne vor învinge sau, cel puțin, ne vor tăia întoarcerea, nimeni nu va mai îndrăzni să vină cu război în Britania. Așadar, făcînd din nou o conspirație, au început să părăsească tabăra pe nesimțite și să-și cheme în ascuns oamenii de pe ogoare.

31 Dar Caesar, deși nu le cunoștea încă planul, totuși, gîndindu-se la soarta flotei sale și văzînd că britanii încetaseră să-i mai dea ostatici, a început să bănuiască ce avea să se întîmple. De aceea își pregătea mijloacele necesare cu care să poată face față oricăror împrejurări. În fiecare zi aducea în tabără grîu de pe ogoare; folosea lemnul și arama de la corăbiile cele mai greu lovite pentru repararea celorlalte corăbii și porunca să se aducă de pe continent materialele necesare pentru aceste lucrări. Astfel, datorită sîrguinței cu care au lucrat soldații, după ce pierduse 12 corăbii, a izbutit ca toate celelalte să fie redat navigației.

32 Pe cînd se petreceau acestea, o legiune, și anume a VII-a, fusese trimisă, ca de obicei, după grîu și, pînă atunci, nu se ivise nimic care să dea loc la bănuiele cu privire la izbucnirea unui război. O parte dintre băștinași rămăseseră pe ogoarele lor, iar alții veneau deseori chiar în tabăra noastră. Deodată gărzile din fața porților taberei îi dau de știre lui Caesar că din direcția în care plecase legiunea se vedea un nor de praf mai mare ca de obicei. Caesar, bănuind ce era, și anume că barbarii își schimbaseră hotărîrile, a poruncit ca două din cohor-

tele care făceau de gardă să pornească cu el în acea direcție, celelalte două să le țină locul, iar restul⁴⁷ să se înarmeze și să-l urmeze imediat. Nu se îndepărtase prea mult de tabără când a observat că soldații săi erau încolțiți de dușmani și că abia se puteau apăra; legiunea, grămadită într-un singur loc, era improșcată din toate părțile cu săgeți. Într-adevăr, deoarece peste tot griul fusese secerat, cu excepția unei singure bucăți de pământ, dușmanii bănuiseră că soldații noștri vor veni acolo și se ascunseseră noaptea în pădure. Apoi, în timp ce soldații noștri, risipiți și fără arme, erau ocupați cu secerișul, i-au atacat pe neașteptate, au omorât pe câțiva dintre ei⁴⁸ și au produs neorînduială printre ceilalți, care nu-și mai puteau forma rîndurile. În același timp i-au înconjurat cu carele și cavaleria.

33 Iată modul în care luptau cu carele. La început, luptătorii aleargă încoace și încolo și aruncă sulițe; de cele mai multe ori numai spaima produsă de cai și de zgomotul roților e de ajuns pentru a isca dezordine în rîndurile dușmanilor. Apoi, după ce s-au vîrit printre escadroane, sar din care și se luptă pe jos. În timpul acesta, conducătorii carelor se retrag pe nesimțite din luptă și așază carele în așa fel încît luptătorii să se poată retrage ușor la ai lor în cazul că ar fi încolțiți de mulțimea dușmanilor. Astfel, îmbină în lupte ușurința în mișcare a cavaleriei cu neclintirea pedestrimii. Datorită practicii și exercițiilor zilnice, reușesc să-și oprească caii, atunci cînd îi mină în galop, pe o pantă povîrnită, să-i înfrîneze și să-i cîrmească repede, să alerge pe oiște, să se așeze pe jug⁴⁹ și de acolo să sară foarte repede în care.

34 Acest gen de luptă neobișnuit a produs tulburare în rîndurile soldaților noștri. Caesar le-a venit în ajutor tocmai la timp, căci la sosirea lui dușmanii s-au oprit, iar ai noștri și-au venit în fire după spaimă. După ce a obținut acest rezultat, socotind, totuși, că nu e momentul potrivit să hărțuiască pe dușman și să dea lupta, a rămas pe loc, după care peste puțin timp și-a dus legiunile înapoi în tabără. Pe cînd se petreceau acestea⁵⁰, soldații

noștri fiind ocupați cu toții, britannii care se mai aflau pe ogoare s-au retras. Apoi, mai multe zile în șir, vremea rea i-a reținut pe soldații noștri în tabără și l-a împiedicat pe dușman să dea lupta. În acest timp, barbarii au trimis soli în toate părțile pentru a-i înștiința pe ai lor că numărul soldaților noștri este mic și pentru a le arăta că aveau prilejul să prade și să-și capete pentru totdeauna libertatea dacă ar reuși să alunge pe romani din tabără. În urma acestor chemări s-a adunat repede o mare mulțime de pedestrași și de călăreți dușmani, care s-au îndreptat spre tabăra noastră.

35 Caesar prevedea că se va întâmpla și de data asta ca acum câteva zile: dușmanii, dacă vor fi respinși, vor putea scăpa de primejdie datorită iuțelii lor. Cu toate acestea, avînd la dispoziție cam 30 de călăreți, pe care-i adusesese cu el atrebatul Commius, despre care am vorbit mai înainte, și-a așezat le iunile în linie de bătaie în fața taberei. După ce a început lupta, dușmanii n-au putut să reziste mult timp atacurilor noastre și au luat-o la fugă. Soldații noștri i-au urmărit atîta cît le-au îngăduit forțele în marș grăbit și au omorît un mare număr din ei; apoi s-au întors în tabără, după ce au dat foc locuințelor în lung și în lat.

36 În aceeași zi au venit la Caesar soli trimiși de dușmani să ceară pace. Caesar le-a cerut un număr de ostatici de două ori mai mare decît cel pe care-l fixase mai înainte și le-a poruncit să-i aducă pe continent, deoarece se apropia echinocțiul și nu dorea să se expună furtunilor din timpul iernii cu o flotă șubredă. Vremea fiind prielnică, Caesar a ridicat ancora puțin timp după miezul nopții. Toate corăbiile au ajuns în bună stare pe continent; numai două corăbii de transport n-au putut ajunge în aceleași porturi ca celelalte și au fost tîrîte puțin mai jos⁵¹.

37 Aproape 300 de soldați au debarcat din aceste corăbii și s-au îndreptat spre tabără. Morinii, pe care Caesar îi supusese înainte de plecarea sa în Britannia, împinși de pofta de pradă, i-au înconjurat la început cu

un număr destul de mic de oameni de ai lor și le-au ordonat să depună armele dacă nu vor să fie uciși. Apoi, cînd soldații noștri au format un cerc⁵² și au început să se apere, la strigătele morinilor s-au adunat repede vreo 6 000 de oameni. Cînd a aflat aceasta, Caesar a trimis în ajutorul soldaților săi toată cavaleria pe care o avea în tabără⁵³. În timpul acesta, soldații noștri au ținut piept dușmanilor; s-au luptat cu cea mai mare vitejie mai mult de patru ore și au omorît mulți dușmani, pe cînd ei n-au avut decît cîțiva răniți. Cînd însă a apărut cavaleria noastră, dușmanii au aruncat armele și au luat-o la fugă; mulți dintre ei au fost uciși.

38 A doua zi Caesar a trimis împotriva morinilor care se răsculasera pe leagătul său T. Labienus cu legiunile pe care le adusese înapoi din Britannia. Morinii, din cauză că mlaștinile secasera, nu mai aveau unde să se refugieze, așa cum făcuseră anul trecut⁵⁴, și aproape toți au căzut în mîinile lui Labienus.

Dimpotrivă, legații Q. Titurius Sabinus și L. Cotta, care își dusesera legiunile în ținutul menapilor, după ce au prădat toate ogoarele acelora și după ce au secerat grîul și au dat foc caselor, s-au întors la Caesar, pentru că toți menapii se ascunsesera în păduri foarte dese.

Caesar a așezat în țara belgilor tabăra de iarnă a tuturor legiunilor. Acolo numai două triburi din Britannia i-au trimis ostatici, pe cînd celelalte s-au sustras de la această obligație.

După aceste fapte, senatul, în urma raportului scris al lui Caesar, a decretat 20 de zile de rușăciuni publice⁵⁵.

CARTEA A V-A

1 În timpul consulatului lui L. Domitius și Ap. Claudius¹, Caesar, părăsind tabăra de iarnă pentru a se duce în Italia, așa cum obișnuia să facă în fiecare an, poruncește legaților pe care-i pusese în fruntea leziunilor să construiască în timpul iernii un număr cât mai mare de corăbii, iar pe cele vechi să le repare. Le indică dimensiunile și forma viitoarelor corăbii. Pentru a le putea încărca mai repede și a le trage mai ușor la țarm, hotărî să le facă mai puțin înalte decît cele pe care le folosim de obicei pe marea noastră²; aceasta cu atît mai mult cu cît observase că, din cauza fluxurilor și refluxurilor dese, valurile erau mai mici. Pentru a putea transporta greutate și un număr mare de animale de povară, le face puțin mai largi decît corăbiile de care ne folosim pe celelalte mări. Poruncește ca toate să fie ușoare, cu vîsle și pînze; înălțimea lor mică înlesnea mult acest lucru. Dă ordin să se aducă din Spania materialul necesar înarmării corăbiilor. Apoi, după ce au luat sfîrșit adunările din Gallia Citerior, pleacă în Illyricum, fiindcă auzise că piruștii³ invadaseră și devastau hotarele Provinciei⁴. Cum a ajuns acolo, a poruncit populațiilor să recruteze trupe, cărora le-a fixat un loc de adunare. Cînd au aflat aceasta, piruștii trimit soli la el ca să-i arate că tribul nu e vinovat de cele întîmplate și să-i declare că sînt gata să-i dea orice fel de despăgubiri pentru pagubele pricinuite. După ce îi ascultă cu atenție, Caesar le poruncește să-i dea ostatici, hotărîndu-le totodată și data la care trebuia să-i predea; le arată că dacă nu se vor supune ordinului va porni cu război împotriva tribului lor. Ostaticii sînt aduși în ziua fixată, potrivit ordinului. Caesar

numește niște arbitri pentru a aprecia pagubele suferite de fiecare trib și pentru a fixa despăgubirile.

2 După ce a terminat aceste treburi și a ținut adunările, Caesar s-a întors în Gallia Citerior, de unde a plecat la armată.

Cum a ajuns acolo, a inspectat toate taberele de iarnă; datorită deosebitei sîrguințe a soldaților, cu toată lipsa mare de materiale, a găsit echipate aproape 600 de corăbii de felul celor pe care le-am descris mai sus și 28 de corăbii lungi; acestea erau aproape gata, așa că în cîteva zile ar fi putut fi scoase în larg.

Caesar laudă pe soldați și pe cei care au condus lucrările, apoi le arată care sînt scopurile sale și le poruncește să se adune toți la portul Itius; pe aici știa că se trece cel mai ușor în Britannia, distanța dintre continent și insulă fiind în acest punct numai de 30 000 de pași; pentru această acțiune lasă atîtea trupe cîte a socotit că sînt necesare. El însuși, împreună cu trei legiuni fără bagaje⁵ și cu 800 de călăreți, pleacă spre țara treverilor, deoarece aceștia nu veneau la adunări⁶, nu se supuneau autorității sale și se spunea că încercau să ațîțe pe germanii de dincolo de Rin.

3 Tribul acesta al treverilor are cea mai puternică călărime din toată Gallia și o pedestrime numeroasă. Așa cum am arătat mai sus, teritoriul lor se întinde pînă la Rin. În acest trib, doi oameni se luptau între ei pentru putere: Indutiomarus și Cingetorix. Acesta, îndată ce a aflat de sosirea lui Caesar și a legiunilor, a venit la el, l-a asigurat că-i va rămîne credincios împreună cu toți ai săi și că nu va trăda prietenia poporului roman și i-a arătat ce se petrecea la treveri. Indutiomarus însă a început să strîngă cavalerie și pedestrime și să se pregătească de război, după ce a ascuns în pădurea Arduenna⁷ pe cei care, din cauza vîrstei, nu puteau purta arme. Această pădure se întinde în mijlocul teritoriului treverilor pe o suprafață mare, de la Rin și pînă la hotarele remilor.

După ce însă unii dintre fruntașii tribului, determinați de prietenia cu Cingetorix și înspăimîntați de sosi-

rea armatei noastre, au venit la Caesar și au început să-i adreseze cereri pentru ei înșiși — întrucît pentru trib nu puteau face nimic —, Indutiomarus, temîndu-se să nu fie părăsit de toți, a trimis soli la Caesar. Solii i-au spus lui Caesar că Indutiomarus n-a vrut să-i părăsească pe ai săi și să vină la el pentru a putea ține mai bine tribul în ascultare, ca nu cumva, în urma plecării întregii nobilimi, poporul să facă vreo greșeală din prostie⁸; așa-dar, el avea tribul în puterea sa și, dacă Caesar îi va îngădui, va veni la el în tabără și-i va încredința soarta sa și a tribului său.

4 Caesar își dădea seama de ce Indutiomarus vorbea astfel și de motivul care îl face să renunțe la planul său de mai înainte. Totuși, ca să nu fie constrîns să-și petreacă vara în țara treverilor, după ce se făcuseră toate pregătirile pentru războiul din Britannia, i-a ordonat lui Indutiomarus să vină la el cu 200 de ostatici. După ce i-au fost aduși ostaticii, printre care se aflau fiul și toate rudele lui Indutiomarus, pe care îi ceruse nominal, Caesar l-a încurajat pe Indutiomarus și l-a îndemnat să rămînă credincios. Cu toate acestea, a mai chemat la el și pe fruntașii treverilor și i-a cîștigat unul cîte unul de partea lui Cingetorix. Caesar știa că Cingetorix merita această răsplată; în afară de asta, socotea că este foarte important ca acela care a dat dovadă de atîta devotament față de el să aibă cea mai mare autoritate printre ai săi.

Indutiomarus a suferit mult din cauză că nu mai avea aceeași autoritate printre ai săi, și dacă încă dinainte ne purta dușmănie, acum ura lui a devenit și mai aprinsă.

5 După ce a luat aceste măsuri, Caesar sosește cu legiunile sale la portul Itius. Aici află că 60 de corăbii care fuseseră construite în țara meldilor⁹, fiind zvîrlite înapoi de furtună, nu și-au mai putut continua drumul și s-au întors la locul de unde plecaseră. Pe celelalte le-a găsit gata de plecare și înzestrate cu toate cele necesare. În același port s-au adunat călăreții¹⁰ din toată Gallia, în număr de 4 000, și fruntașii tuturor triburilor. Temîndu-se să nu izbucnească vreo răscoală în lipsa sa, Caesar

a hotărît să nu lase în Gallia decît foarte puțini călăreți și fruntași, și anume pe aceia în care avea încredere, iar pe toți ceilalți să-i ia cu el ca ostatici.

6 Printre aceștia se afla heduul Dumnorix, despre care am vorbit mai înainte¹¹. El era unul dintre aceia pe care Caesar ținea neapărat să-i ia cu el, fiindcă îl știa dornic de schimbări, lacom de putere, plin de curaj și cunoștea marea lui trecere printre galli. La aceasta se mai adăuga faptul că, într-o adunare a heduilor, Dumnorix spusese că Caesar îi oferea domnia tribului. Aceste cuvinte neliniștiseră mult pe hedui; totuși ei nu îndrăzneau să trimită soli la Caesar pentru a se împotrivi planului lui sau pentru a-l ruga să renunțe la el. Caesar a aflat aceasta de la gazdele sale¹². La început, Dumnorix a căutat să obțină, prin tot felul de rugăminți, permisiunea de a rămîne în Gallia. Spunea că nu e obișnuit să navigheze și se teme de mare, că e împiedicat de îndatoriri religioase. Apoi, văzîndu-se mereu refuzat și pierzînd orice speranță de reușită, a început să-i ațîțe pe fruntașii galli. Luîndu-i pe fiecare în parte, îi speria și-i îndemna să rămînă pe continent: le spunea că „nu fără un anumit scop i se răpea Galliei întreaga nobilime: Caesar intenționa să-i ducă și să-i ucidă în Britannia pe toți aceia pe care nu îndrăznea să-i omoare sub ochii gallilor“. Altor le dădea cuvîntul său și le cerea să jure că vor face de comun acord tot ceea ce vor socoti că este în folosul Galliei.

Caesar a aflat despre aceste uneltiri din mai multe părți¹³.

7 După ce a luat cunoștință de ele, întrucît dădea multă importanță tribului heduilor, a socotit că trebuie să-l rețină pe Dumnorix și să-l împiedice prin toate mijloacele posibile să-și realizeze planurile. Pe de altă parte însă, văzînd că nebunia acestuia creștea tot mai mult, socotea că trebuie să ia măsuri de prevedere, ca nu cumva Dumnorix să-i pricinuiască vreun rău lui însuși și Republicii romane.

Deoarece vîntul chorus¹⁴, care suflă în această regiune în cea mai mare parte a anului, împiedica navigația, s-a

văzut nevoit să mai zăbovească în port aproape 25 de zile; în timpul acesta s-a străduit să-l țină pe Dumnorix în ascultare, fără să înceteze, totuși, să se informeze de toate planurile acestuia.

În sfârșit, timpul a devenit din nou prielnic și Caesar a poruncit pedestrașilor și călăreților să se imbarce. Dar, în timp ce toți erau ocupați cu imbarcarea, Dumnorix, împreună cu cavaleria heduilor, părăsește tabăra fără știrea lui Caesar și se îndreaptă spre patrie. La aflarea acestei vești, Caesar întrerupe pregătirile de plecare și toate celelalte treburi și trimite o mare parte din cavalerie să-l urmărească pe Dumnorix, poruncindu-i să-l aducă înapoi sau să-l omoare în caz că ar rezista și nu s-ar supune. Căci Caesar nu se aștepta ca un om care-i nesocotise poruncile atunci când el era prezent să facă ceva bun în lipsa sa. Într-adevăr, când soldații i-au ordonat să vină înapoi, Dumnorix a început să opună rezistență, să se apere cu armele și să-i roage pe ai săi să-și facă datoria, strigînd mereu că el este om liber și aparține unui neam liber. Atunci, potrivit poruncilor primite, soldații îl înconjură și-lucid; toți călăreții hedui se întorc înapoi la Caesar.

8 După aceasta, Caesar lasă pe Labienus pe continent împreună cu trei legiuni și 2 000 de călăreți, ca să păzească porturile, să facă provizii de grâu, să urmărească ce se petrecea în Gallia și să ia hotărârile cerute de împrejurări. La apusul soarelui ridică ancora împreună cu cinci legiuni și cu un număr de călăreți egal cu cel pe care-l lăsase pe continent. La început a călătorit în bătaia unui vînt slab african¹⁵, dar la miezul nopții vîntul a încetat; Caesar nu și-a mai putut urma drumul și, dus de marea destul de departe, a observat în zori că Britannia rămăsese în stînga lui. Atunci, profitînd de schimbarea direcției curentului, a vislit din toate puterile ca să ajungă în acea parte a insulei unde știa, încă din vara trecută, că se poate debarca foarte ușor¹⁶. În această împrejurare, soldații noștri au dat dovadă de o bărbăție vrednică de toată lauda: vislind fără întrerupere, au reușit să meargă cu niște corăbii de transport greu încărcate tot atît de repede ca și cu corăbiile lungi.

Pe la amiază toată flota a ajuns pe țărmul Britanniei fără să fi zărit acolo pe dușmani. Așa cum a aflat Caesar mai târziu de la prizonieri, pe țărm se adunaseră numeroase grupuri, dar, înspăimântate de mulțimea corăbiilor (zăriseră deodată mai mult de 800 de corăbii, dintre care unele serviseră anul trecut, iar celelalte fuseseră construite de particulari¹⁷ pentru propriile lor nevoi), fugiseră de la țărm și se ascuseseră pe înălțimi.

9 Caesar și-a debarcat trupele și a ales un loc potrivit pentru tabără. Aflînd de la prizonieri unde se opriseră trupele dușmanilor, a lăsat lîngă mare 10 cohorte și 300 de călăreți ca să păzească corăbiile și, în timpul străjii a treia¹⁸, a pornit spre dușmani. În privința flotei n-avea nici o grijă, cu atît mai mult cu cît o lăsase ancorată pe un țărm lin și neted. Comanda garnizoanei și a flotei o încredințase lui Q. Atrius.

După ce a mers aproape 12 000 de pași în timpul nopții, a observat trupele dușmanilor. Aceștia înaintaseră spre fluviu¹⁹ cu cavaleria și carele lor; aflindu-se la o înălțime mai mare decît noi, au încercat să ne împiedice trecerea, începînd lupta. Respinși de cavaleria noastră, s-au ascuns în păduri, unde găsiseră o poziție foarte bine întărită de la natură și de mîna omenească, pe care se pare că o pregătiseră mai dinainte în vederea unui război civil, căci tăiaseră foarte mulți copaci cu care astupaseră toate intrările. Risipiți în grupuri mici, trăgeau din păduri asupra noastră, încercînd să ne împiedice să pătrundem înăuntrul fortificațiilor lor. Însă soldații legiunii a VII-a, după ce au format o *testudo*²⁰ și au împins o terasă pînă la întărituri, au ocupat terenul și i-au alungat pe dușmani din păduri, alegîndu-ne numai cu cîțiva răniți. Caesar i-a oprit să-i urmărească mai departe pe fugari, deoarece nu cunoștea regiunea și fiindcă o mare parte din zi trecuse deja, iar el voia să folosească restul timpului pentru fortificarea taberei.

10 A doua zi dimineața, Caesar și-a trimis pedestrașii și călăreții în urmărirea fugarilor în trei direcții. Ei străbătuseră o distanță destul de mare, reușind chiar să zărească ultimele rînduri ale dușmanilor, cînd niște călă-

reți trimiși de Q. Atrius vin la Caesar și-l anunță că noaptea trecută o furtună foarte puternică avariase și aruncase pe țărnm aproape toate corăbiile; ancorele și odgoanele nu rezistaseră, iar corăbiile și cîrmacii nu putuseră ține piept violenței furtunii; corăbiile, lovindu-se unele de altele, suferiseră mari stricăciuni.

11 Cînd Caesar a aflat aceasta, trimite ordin legiunilor și cavaleriei să se oprească în locul în care le va sosi ordinul și să se întoarcă înapoi. El însă se înapoiază la corăbii și constată personal cam aceleași lucruri pe care le aflase de la informatori și din scrisoare: aproape 40 de corăbii erau pierdute, iar celelalte părea că vor putea fi reparate după o muncă grea. Caesar alege, așadar, meșteșugari²¹ din rîndul legiunilor și mai poruncește să fie chemați și alții de pe continent. Scrie lui Labienus să construiască cu legiunile care erau cu el cît mai multe corăbii.

Deși era o muncă foarte grea și obositoare, totuși a socotit că lucrul cel mai bun este să tragă corăbiile pe uscat și să le unească cu tabăra printr-o fortificație comună.

Aceste operații i-au luat aproape 10 zile, soldații neîncetînd lucrul nici noaptea. După ce corăbiile au fost trase pe uscat și tabăra foarte bine fortificată, Caesar lasă aceleași trupe de mai înainte să păzească flota, iar el se înapoiază în locul de unde venise. Cînd a ajuns acolo, a găsit numeroase trupe de britanni care se adunaseră din toate părțile și, de comun acord, încredințaseră lui Cassivellaunus comanda supremă și conducerea războiului.

Cam la o depărtare de 80 000 de pași de mare, un fluviu numit Tamesis²² desparte țara acestuia de triburile maritime. Pînă atunci, Cassivellaunus nu încetase să se războiască cu celelalte triburi, dar teama pricinuită de sosirea noastră îi determinase pe britanni să-i încredințeze comanda supremă a războiului.

12 Partea din interior a Britanniei este locuită de oameni care, după o tradiție orală²³, se pretind băștinași. Pe coastă locuiesc belgi, care veniseră din țara lor pentru a se război și a prăda; aproape toți poartă numele

triburilor din care se trag²⁴; după război s-au stabilit aici și au început să cultive ogoarele. Populația este extrem de numeroasă, casele, asemănătoare cu cele din Gallia, sînt foarte dese și există un mare număr de turme. Britanii folosesc drept monedă arama, bani de aur sau drugi de fier de o anumită greutate.

În interiorul insulei se află cositor, iar pe coastă fier, însă în cantitate mică; arama se importă²⁵. Ca și în Gallia, există tot felul de arbori, în afară de fag și de brad. Locuitorii socotesc o nelegiuire să mănînce iepuri, găini sau găște; totuși, le cresc de plăcere.

Clima este mai temperată decît în Gallia²⁶, frigul fiind mai slab.

13 Insula are o formă triunghiulară; una dintre laturi se află în fața Galliei²⁷. Unul din colțurile acestei laturi, cel dinspre Cantium²⁸, unde acostează aproape toate corăbiile care vin din Gallia, este îndreptat spre răsărit, celălalt, mai înclinat, spre miazăzi. Această coastă se întinde pe o distanță de aproape 500 000 de pași. A doua este așezată spre Spania și apus²⁹; în această parte se găsește Hibernia³⁰, care e socotită de două ori mai mică decît Britannia; între ea și Britannia este aceeași distanță ca cea dintre Britannia și Gallia. La jumătatea drumului se află o insulă numită Mona³¹; se spune că mai există și alte insule mai mici³², vecine cu Britannia, unde, după unii autori, noaptea ar dura 30 de zile în timpul solstițiului de iarnă. În cercetările pe care le-am făcut, n-am aflat nimic cu privire la aceasta; am constatat doar, prin măsurători exacte cu ajutorul clepsidrelor³³, că nopțile sînt mai scurte decît pe continent. După părerea autorilor pomeniți mai sus, lungimea acestei coaste este de 700 000 de pași³⁴. A treia coastă este îndreptată spre nord și în fața ei nu se află altă țară; doar unul din colțuri este mult înclinat spre Germania. După cum se crede, lungimea ei ar fi de 800 000 de pași³⁵. În felul acesta, întreaga insulă are un perimetru de 2 000 000 de pași.

14 Dintre toți locuitorii Britanniei, cei mai civilizați sînt cei din Cantium, regiune în întregime maritimă.

Moravurile lor nu se deosebesc mult de cele ale gallilor. Majoritatea locuitorilor din interior nu seamănă grâu, ci se hrănesc cu lapte și carne și se îmbracă în piei de animale. Toți britanii însă se vopsesc cu drobușor³⁶, care produce o culoare albastră; din această cauză au o înfățișare groaznică în timpul luptelor. Poartă părul lung și-și rad toate părțile corpului, în afară de cap și de buza superioară.

Cîte 10 sau 12 bărbați au soții comune între ei, mai ales frații cu frații și părinții cu fiii. Copiii care se nasc aparțin primului soț.

15 Cavaleria și carele dușmanilor au avut o ciocnire puternică cu cavaleria noastră, care era în marș³⁷; totuși, peste tot am fost învingători și i-am respins pe dușmani spre păduri și dealuri, dar, după ce am omorît o bună parte din ei, am pierdut cîteva oameni, din cauză că i-am urmărit cu prea multă îndirjire. După cîteva timp, luînd prin surprindere pe soldații noștri, care, ocupați fiind cu întărirea taberei, n-au luat nici o măsură de prevedere, dușmanii au năvălit deodată d'în păduri și, aruncîndu-se asupra celor care făceau de gardă în fața taberei, au dat o luptă inversunată. Caesar a trimis în ajutor două cohorte; acestea — erau primele din două legiuni — s-au așezat la o mică distanță una de cealaltă. Dușmanii însă, dat fiind faptul că soldații noștri erau speriați de noul fel de luptă, au năvălit cu mare îndrăzneală în mijlocul lor și s-au retras de acolo fără pierderi. În acea zi a fost ucis Q. Laberius Durus, tribun militar³⁸. După ce au mai fost trimise în ajutor mai multe cohorte, dușmanii au putut fi respinși.

16 Cum întreaga luptă s-a desfășurat în fața taberei, sub ochii tuturor, s-a văzut că pedestrașii noștri nu erau bine pregătiți să lupte împotriva unui asemenea dușman; fiind prea greu înarmați, nu puteau să-l urmărească în retragere și nu îndrăzneau să se îndepărteze de steaguri³⁹. Pe de altă parte, pentru cavalerie acest fel de luptă era foarte primejdios, deoarece de cele mai multe ori dușmanii se retrăgeau într-adins și, după ce-i atrăgeau pe călăreți la o oarecare distanță de legiuni, săreau din

care și se luptau pe jos, lupta fiind astfel neegală. La aceasta se mai adăuga faptul că dușmanii nu luptau niciodată în rînduri strînse, ci în pîlcuri răsfirate, și din loc în loc așezaseră posturi de rezervă, astfel că rînd pe rînd puteau să-și asigure unii altora retragerea și trupe proaspete care să ia locul celor obosite.

17 A doua zi s-au oprit departe de tabără, pe niște coline; au început să se arate numai în grupuri mici și să-i hărțuiască pe călăreții noștri mai puțin decît în ajun.

Dar la prînz, cînd Caesar a trimis după nutreț trei legiuni și toată cavaleria sub comanda legatului C. Trebonius, deodată dușmanii s-au aruncat din toate părțile asupra lor, ajungînd chiar pînă la steaguri și legiuni. Ai noștri i-au atacat cu înverșunare, i-au respins și n-au încetat să-i urmărească decît atunci cînd călăreții noștri, bizuindu-se pe sprijinul legiunilor din spate, i-au pus pe fugă pe dușmani și, omorînd un mare număr din ei, le-au luat posibilitatea de a se aduna, de a se opri și de a ține piept sau de a sări din care. Imediat după această înfrîngere, trupele auxiliare, care veniseră de pretutindeni, s-au împrăștiat și de atunci dușmanii n-au mai luptat niciodată împotriva noastră cu toate forțele lor.

18 Aflînd de planul dușmanilor, Caesar și-a adus armata spre fluviul Tamesis, în țara lui Cassivellaunus; acest fluviu nu poate fi trecut pe jos decît într-un singur loc și nu fără greutate⁴⁰. Cînd a ajuns acolo, a observat că pe malul celălalt al fluviului erau așezate numeroase trupe dușmane. În afară de asta, malul era apărat de pari ascuțiți înfipti pe margine; în albia fluviului erau înfipti adînc țaruși de același fel, pe care-i acoperea apa. Cunoscînd acestea de la prizonieri și dezertori, Caesar a trimis mai înainte cavaleria și a ordonat legiunilor s-o urmeze numaidecît. Soldații au mers cu atîta iuteală și cu atîta avînt, deși apa le ajungea pînă la gît, încît dușmanii n-au putut rezista legiunilor și cavaleriei noastre și, părăsind malul, au luat-o la fugă.

19 Așa cum am arătat mai înainte, Cassivellaunus, pierzînd orice speranță de a mai putea continua lupta, a trimis la vatră grosul armatei, păstrînd numai 4 000 de care. Cu acestea ne supraveghea marșurile, depărtîndu-se puțin de drum și ascunzîndu-se în locuri greu de pătruns și acoperite de păduri. În ținuturile prin care aflase că vom trece gonea vitele și oamenii de pe ogoare în păduri.

Ori de cîte ori cavaleria noastră se avînta prea mult ca să jefuiască și să devasteze, scotea pe toate drumurile și potecile carele din păduri, dînd lupte foarte primejdioase pentru călăreții noștri, care de teamă nu mai îndrăzneau să rătăcească pînă departe. Lui Caesar nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să interzică cavaleriei să se depărteze de grosul legiunilor și să se mulțumească cu pagubele pe care legiunile le puteau pricinui dușmanilor prin devastarea ogoarelor și incendii, în măsura în care ostașii legionari, în marșul lor obositor, își puteau îngădui aceasta.

20 În timpul acesta, trinovanții⁴¹, care erau aproape cel mai puternic trib organizat din aceste regiuni⁴², trimit soli la Caesar, îi făgăduiesc că i se vor supune și-i vor îndeplini poruncile. Din acest trib făcea parte Mandubracius, care-și cîștigase încrederea lui Caesar și venise la el pe continent. Tatăl acestui Mandubracius fusese rege al trinovanților, dar murise răpus de Cassivellaunus și tînărul însuși putuse scăpa de moarte numai prin fugă. Trinovanții îi cer lui Caesar să-l apere pe tînărul Mandubracius împotriva lui Cassivellaunus și să-l trimită la ei ca să le fie conducător și să dețină puterea supremă.

Caesar cere de la trinovanți 40 de ostatici și grîu pentru armată și le trimite pe Mandubracius. Ei au îndeplinit numaidecît ordinele și au trimis grîu și numărul de ostatici cerut.

21 După ce li s-a acordat trinovanților protecție împotriva lui Cassivellaunus și după ce au fost puși la adăpost de orice silnicie din partea soldaților noștri, cenimagnii, segontiacii, ancaliții, bibrocii și cassii⁴³ trimit soli la Caesar și i se supun. De la ei află Caesar că nu departe de locul în care se găsea era cetatea lui Cassivel-

launus, apărată de păduri și de mlaștini; acolo se adunase un număr destul de mare de oameni și de vite. Britanii numesc „cetate“ o pădure în care cu greu se poate pătrunde, pe care au întărit-o cu meterez și un șanț și în care obișnuiesc să se refugieze pentru a se feri de năvălirea dușmanilor. Caesar se îndreaptă într-acolo cu legiunile și găsește un loc bine întărit de la natură și de mîna omenească, pe care totuși se silește să-l atace din două părți. După o scurtă rezistență, dușmanii n-au mai putut face față atacului nostru și au fugit prin altă parte a cetății. Acolo s-a găsit un mare număr de vite; mulți oameni au fost prinși și uciși în timp ce fugeau.

22 În timp ce aici se petreceau aceste lucruri, Cassivellaunus trimite soli la Cantium, despre care am spus mai înainte că este o regiune maritimă și care e condusă de patru regi: Cingetorix, Carvilius, Taximagulus și Segovax; acestora le poruncește să atace și să ia cu asalt, pe neașteptate și folosind toate forțele, tabăra corăbiilor. Cînd au ajuns la tabără, soldații noștri s-au năpustit asupra lor, au ucis pe mulți dintre ei și au luat prizonier chiar pe un comandant de origine nobilă, Lugotorix; apoi s-au întors în tabără fără să fi suferit vreo pierdere.

Aflind de această luptă, Cassivellaunus, descurajat de atîtea înfrîngeri, de devastarea teritoriului său și mai ales de faptul că fusese părăsit de celelalte triburi, a trimis soli la Caesar, prin mijlocirea atrebatului Commius, pentru a se supune. Din cauza mîșcărilor care puteau izbucni pe neașteptate în Gallia, Caesar hotărîse să petreacă iarna pe continent și, cum nu mai era mult pînă la sfîrșitul verii, își dădea seama că dușmanii puteau tărăgăna lucrurile pînă atunci; de aceea ordonă să i se predea ostatici și fixează tributul pe care Britannia trebuia să-l plătească în fiecare an poporului roman⁴⁴; lui Cassivellaunus îi interzice cu hotărîre să facă vreun rău lui Mandubracius și trinovaților.

23 După ce a primit ostaticii, Caesar și-a adus din nou armata la țarmul mării, unde a găsit corăbiile reparate. După ce le-a dat drumul pe mare, deoarece avea un mare număr de prizonieri și fiindcă mai multe corăbii

pieriseră din cauza furtunii, a hotărît să-și treacă armata în două convoaie. S-a întâmplat ca nici anul acesta și nici anul trecut, în ciuda atîtor drumuri făcute, să nu se piardă nici una din corăbiile atît de numeroase care transportau trupe. Dimpotrivă, numai foarte puține din corăbiile care-i fuseseră trimise înapoi goale de pe continent, fie că aparțineau primului convoi, care-și debarcase trupele, fie că făceau parte din cele 60 de corăbii construite de Labienus mai tîrziu, au ajuns la destinație. Aproape toate celelalte au fost aruncate pe țărîm. După ce le-a așteptat în zadar cîtva timp, Caesar, de teamă să nu fie împiedicat de anotimp să mai navigheze, căci se apropia echinocțiul, s-a văzut silit să-și îmbarce trupele; apoi s-a așternut o mare liniște, iar el a ridicat ancora la începutul străjii a doua și în zorii zilei a ajuns la țărîm cu toate corăbiile în bună stare.

24 După ce a tras corăbiile pe uscat și a ținut adunarea gallilor la Samarobriua⁴⁵, Caesar a fost nevoit să-și așeze armata în tabăra de iarnă altfel decît în anii trecuți și să-și repartizeze legiunile în mai multe ținuturi, deoarece, din cauza secetei, se făcuse puțin grâu în Gallia în acel an. Pe una dintre legiuni a trimis-o în țara morinilor, sub comanda legatului Q. Fabius, pe alta în țara nervilor, sub comanda lui Q. Cicero⁴⁶, pe a III-a în țara esuviilor, sub comanda lui L. Roscius; a poruncit ca a IV-a să ierneze împreună cu Titus Labienus în țara remilor, la hotarele treverilor. În țara belgilor a așezat trei legiuni sub comanda quaestorului M. Crassus⁴⁷ și a legaților L. Munatius Plancus și C. Trebonius. În țara eburonilor, care în cea mai mare parte locuiesc între Mosa și Rin și care erau conduși de Amborix și Catuvolcos, a trimis o legiune pe care o recrutase de curînd la nord de Pad și cinci cohorte. În fruntea acestor ostași a pus pe legații Q. Titurius Sabinus și L. Aurunculeius Cotta. Caesar credea că prin această repartizare a legiunilor va putea să împlinească foarte ușor lipsa de grâu. Totuși, taberele de iarnă ale acestor legiuni nu se aflau la o distanță mai mare de 100 000 de pași una de alta, cu excepția legiunii pe care o încredințase lui L. Roscius, ca s-o ducă în regiunea cea mai liniștită și complet

pacificată. Caesar a hotărît să rămînă în Gallia pînă ce va afla că legiunile au fost cantonate și că taberele au fost întărite.

25 La carnuți era un om de neam mare, Tasgetius, ai cărui strămoși fuseseră regi în țara lor. Fiindcă se folosiseră în toate războaiele de sprijinul lui deosebit, Caesar îi redase rangul strămoșilor, ca să-l răsplătească pentru vitejia și devotamentul lui. În al treilea an de domnie, dușmanii, îndemnați pe față de mai mulți oameni din trib, l-au ucis în taină. Crima este adusă la cunoștința lui Caesar. Fiind mulți complici, Caesar s-a temut ca nu cumva, la îndemnul lor, tribul să se revolte; de aceea a poruncit lui L. Plancus să plece repede cu legiunea din țara belgilor la carnuți, să ierneze acolo și totodată să aresteze și să trimită la el pe aceia despre care va afla că erau vinovați de uciderea lui Tasgetius. Între timp a fost înștiințat de către toți aceia cărora le încredințase legiunile că au ajuns la taberele de iarnă, pe care le-au fortificat.

26 Cam la 15 zile de la sosirea lor în tabăra de iarnă, a izbucnit deodată o răscoală, provocată de Ambiorix și Catuvolcos. Aceștia, după ce au venit pînă la granițele țării lor ca să stea la dispoziția lui Sabinus și Cotta și după ce au adus grîul în tabăra de iarnă, îndemnați de solii treverului Indutiomarus, și-au ațîțat supușii la răscoală și, după ce au atacat prin surprindere pe cei care se duseseră după lemne, s-au îndreptat cu forțe puternice spre tabăra noastră ca s-o ia cu asalt. Ai noștri au pus repede mîna pe arme și s-au urcat pe meterez, în timp ce călăreții spanioli, ieșind pe una dintre porți, au biruit într-o luptă de cavalerie. Dușmanii, pierzîndu-și speranța că vor învinge, și-au retras trupele de la asediu. Apoi, potrivit obiceiului lor, au strigat să vină careva dintre ai noștri la o întrevvedere, căci aveau să ne spună anumite lucruri de interes comun în urma cărora sperau să se poată înlătura neînțelegerile.

27 Pentru această întrevvedere sînt trimiși la ei C. Arpineius, cavaler roman, prieten cu Q. Titurius, și un

oarecare Q. Iunius din Spania, care mai venise înainte de câteva ori la Ambiorix cu misiuni din partea lui Caesar. Ambiorix le-a mărturisit că-i era foarte îndatorat lui Caesar pentru binefacerile sale, căci mulțumită lui scăpase de tributul pe care-l plătea în mod regulat vecinilor săi, atuatucii, iar Caesar îi dăduse înapoi pe fiul său și pe cel al fratelui său, pe care atuatucii îi luaseră ca ostatici și-i ținuseră în lanțurile sclaviei. În ceea ce privește asedierea taberei, el a acționat împotriva felului său de a gândi și a voinței sale, fiind constrâns de trib; autoritatea sa e de asemenea natură, încît mulțimea nu are mai puține drepturi asupra lui decît are el asupra mulțimii. În afară de asta, tribul a început războiul pentru că nu a putut rezista în fața conspirației neașteptate a gallilor. Putea dovedi ușor acest lucru prin propria-i neputință, căci nu era atît de lipsit de experiență încît să creadă că va reuși să înfrîngă pe romani cu trupele sale. Întreaga Gallie luase însă hotărîrea ca în această zi să fie atacate toate taberele de iarnă ale lui Caesar, pentru ca nu cumva vreo legiune să poată veni în ajutorul alteia. Cu greu ar fi putut refuza niște galli pe alți galli, mai ales că hotărîrea fusese luată în vederea redobîndirii libertății comune. Întrucît, din patriotism, și-a îndeplinit datoria față de galli, se gîndea acum la obligațiile pe care le avea față de Caesar pentru binefacerile primite și îl sfătua, îl ruga pe Titurius, în numele legăturii de ospitalitate, să se îngrijească de salvarea sa și a soldaților. O trupă numeroasă de germani a trecut Rinul și va sosi acolo în două zile. Romanii singuri trebuiau să hotărască dacă vor să-și scoată trupele din tabăra de iarnă mai înainte ca vecinii să observe aceasta și să le ducă la Cicero, care se afla la o distanță de 50 000 de pași, sau la Labienus, care se afla puțin mai departe⁴⁸. El făgăduia și întărea prin jurămînt că le va acorda liberă trecere prin țara sa. Procedînd astfel, pe de o parte își servea tribul, întrucît îl scăpa de staționarea trupelor romane în timpul iernii, iar pe de alta își arăta recunoștința față de Caesar pentru binefacerile lui. După aceste cuvinte, Ambiorix s-a retras.

28 Arpineius și Iunius au raportat legaților ceea ce au auzit. Legații, tulburați de această veste neașteptată, deși informațiile veneau din partea unor dușmani, socoteau totuși că trebuie să țină seama de ele; îi neliniștea mai ales faptul că era greu de crezut ca un trib puțin cunoscut⁴⁹ și slab ca acela al eburonilor să îndrăznească să pornească cu război împotriva poporului roman, bazându-se numai pe propriile sale mijloace. Așadar, aduc chestiunea în fața consiliului de război. Între participanți au loc mari discuții. L. Aurunculeius și mai mulți tribuni, precum și centurionii primei cohorte⁵⁰, socoteau că nu trebuie să întreprindă nimic la întâmplare și să nu părăsească tabăra de iarnă fără porunca lui Caesar. Ei arătau că, „deoarece tabăra era întărită, puteau ține piept germanilor oricât de numeroși ar fi ei: dovada o constituia faptul că au rezistat foarte bine primului atac al dușmanilor, ba mai mult, le-au pricinuit și multe pierderi. De greu nu duceau lipsă; între timp vor sosi ajutoare și de la taberele vecine⁵¹, și de la Caesar. În sfârșit, nu este nimic mai lipsit de chibzuială și mai rușinos decât să iei o hotărîre cu privire la situații de cea mai mare importanță ținînd seama de sfatul dușmanilor“.

29 Dimpotrivă, Titurius striga că va fi prea tîrziu atunci cînd trupele dușmanilor, aliindu-se cu germanii, vor deveni mai numeroase sau cînd se va întîmpla vreo nenorocire în taberele de iarnă cele mai apropiate. Pentru a lua o hotărîre nu aveau decît acest scurt prilej. Titurius credea că Caesar plecase în Italia; „dacă Caesar ar fi fost în Gallia, carnuții nu ar fi pus la cale omorîrea lui Tasgetius, iar eburonii nu ar fi pornit împotriva taberei cu atîta dispreț față de noi“. Titurius mai spunea că „el ținea seama de situație, nu de faptul că dușmanii fuseseră aceia care îi înștiințaseră. Rinul era aproape; moartea lui Ariovistus⁵² și victoriile noastre de mai înainte produsese o mare durere germanilor; Gallia, care după ce suferise atîtea umilințe fusese supusă de poporul roman și își pierduse gloria militară de altădată, ardea de dorința de a se răzbuna. În sfârșit, cine ar putea crede că Amborix a recurs la asemenea hotărîre fără să fi avut un motiv bine întemeiat? Și într-un caz, și în celăl-

lalt, părerea sa prezenta garanții: dacă situația nu era gravă, vor ajunge la legiunea cea mai apropiată fără nici o primejdie; dacă Gallia întreagă se unea cu germanii, romanii își puteau găsi scăparea numai într-o retragere rapidă. Dimpotrivă, ce urmări ar putea avea propunerea lui Cotta și a celor de aceeași părere cu el? Dacă această propunere nu prezenta un pericol imediat, în orice caz romanii ar fi avut să se teamă de o foamete provocată de un asediu îndelungat“.

30 După ce a avut loc această discuție de o parte și de alta, întrucît Cotta și centurionii primei cohorte se împotriveau cu înverșunare, Sabinus a spus: „Ei bine, fiți mulțumiți dacă vreți așa!“ și, ridicînd vocea ca să-l audă bine o mare parte din soldați, a continuat astfel: „Dintre voi, nu sînt eu acela care să se teamă cel mai mult de moarte; soldații vor ști să judece; în caz că s-ar întîmpla vreo nenorocire, ție îți vor cere socoteală, Cotta; dacă le-ai permite, s-ar uni poimîine cu taberele vecine și ar putea înfrunta împreună primejdiile războiului și n-ar pieri de sabie sau de foame, respinși și surghiuniți departe de tovarășii lor“.

31 Adunarea ia sfîrșit; cei de față se strîng în jurul celor doi legați și-i roagă să nu înrăutățească situația prin neînțelegerile și încăpățînarea lor; le arată că „situația este ușoară fie că rămîn, fie că pleacă, însă numai cu condiția ca toți să fie de aceeași părere; dimpotrivă, nu văd nici un mijloc de scăpare dacă există neînțelegeri“. Discuțiile se prelungesc pînă la miezul nopții. În cele din urmă, Cotta, emoționat, se declară învins și triumfă părerea lui Sabinus. Se anunță că vor pleca în zorii zilei. Restul nopții îl petrec veghind; fiecare soldat se uită în jurul său să vadă ce poate transporta cu el și ce e constrins să părăsească din echipamentul taberei de iarnă. Se născoceste tot ceea ce făcea mai primejdioasă plecarea a doua zi dimineața și tot ceea ce putea mări pericolul din cauza oboselii soldaților nedormiți.

În zorii zilei, trupele pleacă din tabără ca niște oameni care ar fi fost convinși că sfatul pe care îl primiseră de la Ambiorix le venea din partea unuia dintre cei

mai buni prieteni și nu din partea unui dușman; mergeau într-o coloană de marș foarte lungă și cu foarte multe bagaje.

32 Dușmanii, înțelegînd din agitația și din neodihna soldaților noștri din timpul nopții că aceștia vor pleca, au așezat curse în păduri în două părți, într-un loc favorabil și ascuns, la o distanță de aproape 2 000 de pași de tabără; acum așteptau sosirea romanilor. După ce majoritatea trupelor a coborît într-o vale mare, dușmanii au apărut deodată din ambele părți ale acestei văi, au început să-i urmărească de aproape pe cei din ariergardă, să-i împiedice pe cei din avangardă să urce și au dat lupta într-o poziție foarte neprielnică pentru noi.

33 Abia atunci Titurius, care mai înainte nu luase nici o măsură de prevedere, începe să se așeze, aleargă în toate părțile și așează cohortele; totuși, și aceste acțiuni le îndeplinește cu teamă, în așa fel încît părea că-și pierduse cu totul cumpătul. Aceasta se întîmplă de obicei acelora care sînt nevoiți să ia o hotărîre în ultimul moment. Dimpotrivă, Cotta, care se gîndise că asemenea surprize se puteau ivi pe drum și din această cauză fusese împotriva plecării, nu neglija nimic din ceea ce era de folos pentru salvarea comună: se adresa soldaților și-i îmbărbăta, îndeplinindu-și astfel datoria de general, în timp ce în lupte și-o îndeplinea pe aceea de soldat. Din cauza lungimii mari a coloanei, legaților le era greu să facă totul personal și să ia în fiecare loc măsurile necesare; de aceea au poruncit ca soldații să fie anunțați să părăsească bagajele și să formeze un cerc⁵³. Deși această hotărîre nu este de condamnat în asemenea împrejurări, totuși a avut urmări neplăcute; ea a slăbit încrederea soldaților noștri și a mărit înflăcărea dușmanilor pentru luptă, fiindcă se părea că această hotărîre fusese luată dintr-o teamă foarte mare și din desperare. În afară de asta, s-a mai întîmplat ceva care era inevitabil: soldații au părăsit steagurile în masă, fiecare alergînd să caute și să ia din bagaje lucrurile la care ținea mai mult. Peste tot era numai strigăt și plîns.

34 Barbarii, dimpotrivă, au fost mai dibaci. Căci comandantii lor au poruncit să se anunțe în toată linia de luptă următoarele: „Nimeni să nu părăsească poziția; a voastră va fi prada și vouă vă sînt destinate toate lucrurile pe care le vor părăsi romanii; gîndiți-vă deci că totul atîrnă numai de victorie“. Ai noștri, deși erau părăsiți de comandant și de zeița Fortuna⁵⁴, totuși își puneau toată nădejdea salvării în vitejie și, ori de cîte ori o cohortă înainta la atac, cădea un mare număr de dușmani în locul în care se dădea atacul. Observînd aceasta, Ambiorix poruncește să li se spună soldaților săi să arunce sulițele de departe, fără să se apropie, și să se retragă din locul în care vor ataca romanii: datorită armelor lor ușoare și exercițiilor zilnice, vor putea provoca acestora pierderi serioase; în schimb, cînd romanii se vor retrage la steagurile lor⁵⁵, îi vor urmări din nou.

35 Barbarii au îndeplinit cu cea mai mare grijă acest ordin: ori de cîte ori o cohortă romană ieșea din cerc și ataca, dușmanii se retrăgeau în cea mai mare grabă. În timpul acesta, în mod inevitabil, locul părăsit de cohortă rămînea descoperit și flancul ei drept, lipsit de apărare, era atacat cu sulițe. Apoi, cînd cohorta revenea în locul de unde plecase, era înconjurată și de barbarii care se retrăseseră și de cei care rămăseseră în apropiere. Dacă, dimpotrivă, ai noștri nu voiau să iasă din cerc, atunci nu mai aveau posibilitatea să-și manifeste curajul și, înghesuți unii într-alții, nu se mai puteau feri de sulițele aruncate de o mulțime atît de mare de dușmani. Cu toate că suferiseră atîtea neajunsuri și aveau așa multe pierderi, după ce trecuse o bună parte din zi (se luptaseră din zorii zilei pînă la ora a 8-a⁵⁶), mai rezistau încă, fără să săvîrșească ceva nedemn de ei. În clipa aceasta, o lance scurtă străpunge amîndouă coapsele lui T. Balentius, bărbat viteaz și cu mare autoritate, care anul trecut fusese primipilus⁵⁷. Q. Lucanius, care avea același grad, este ucis în timp ce lupta vitejește și venea în ajutorul fiului său împresurat de dușmani. Legatul L. Cotta este rănit de o piatră drept în mijlocul feței pe cînd îmbrăbăta toate cohortele și centuriile.

36 Tulburat de aceste întâmplări, Q. Titurius, văzându-l de departe pe Ambiorix cum își îmbărbătează soldații, trimite la el pe tălmăciul său, Cn. Pompeius, ca să-l roage să-l cruțe pe el și pe soldații săi. La cuvintele solului, Ambiorix a răspuns astfel: „Sabinus poate să vină să stea de vorbă cu mine dacă vrea; sper să obțin de la armată ca soldații lui Sabinus să fie cruțați; în ceea ce-l privește pe comandant, este sigur că nu i se va face nici un rău; de asta garantez“. Sabinus comunică aceste lucruri lui Cotta, care era rănit, și-i propune să părăsească amândoi lupta și să meargă să stea de vorbă cu Ambiorix: îi spune că speră să obțină de la acesta să li se cruțe viața lor și a soldaților lor. Cotta refuză să meargă la un dușman înarmat și persistă în refuzul său.

37 Sabinus ordonă tribunilor militari pe care-i avea atunci în jurul său și centurionilor din prima cohortă să-l urmeze; după ce s-a apropiat de Ambiorix, primind ordinul să arunce armele, se supune și poruncește oamenilor săi să facă același lucru. În timp ce discuta despre condiții și Ambiorix lungea vorba în mod intenționat. Sabinus e înconjurat pe nesimțite și ucis. Atunci, dușmanii, potrivit obiceiului lor, strigă: „Victorie, victorie!“, scot urlete și năvălesc asupra soldaților noștri, producând învălmășeală în rîndurile lor. Acolo piere luptînd L. Cotta și cea mai mare parte dintre soldați. Ceilalți se refugiază în tabăra de unde plecaseră. Unul dintre aceștia, stegarul L. Petrosidius, fiind hărțuit de aproape de o mare mulțime de dușmani, aruncă steagul înăuntrul meterezului și cade răpus în fața taberei, luptînd cu cea mai mare vitejie. Pînă la căderea nopții, soldații rezistă cu greu asaltului; în timpul nopții, pierzîndu-și nădejdea de a scăpa, se sinucid toți pînă la unul. Cițiva, care scăpaseră din luptă, ajung la legatul T. Labienus, în tabăra de iarnă, după ce rătăciseră prin păduri și-l înștiințează de cele întîmplate.

38 Plin de trufie în urma acestei victorii, Ambiorix pleacă imediat cu cavaleria în țara atuatucilor, care erau vecini cu regatul lui; merge fără oprire zi și noapte și

poruncește pedestrimii să-l urmeze de aproape. Atuatucilor le povestește cele întâmplate și-i ațîță la revoltă; a doua zi sosește la nervi și îi îndeamnă să nu piardă ocazia de a se elibera o dată pentru totdeauna și de a se răzbuna pe romani pentru loviturile pe care le-au suferit din partea lor. Le arată că au fost omoriți doi legați și că a pierit o mare parte din armată; nu este nici o greutate ca nervii să atace pe neașteptate legiunea care ierneză sub comanda lui Cicero și s-o masacreze. Le promite că le va da ajutor în această acțiune. Cu aceste vorbe îi convinge cu ușurință pe nervi.

39 Așadar, după ce au trimis soli la ceutroni, grudii, levaci, pleumoxii, geidumni⁵⁸, care sînt toți sub stăpînirea lor, nervii strîng cît mai multe trupe și se reped pe neașteptate spre tabăra de iarnă a lui Cicero, la care nu ajunsese încă știrea morții lui Titurius. Și lui Cicero i s-a întîmplat ceva ce era de așteptat: cîțiva soldați, care se depărtaseră în păduri pentru a aduce lemne de ars și de construcție, au fost luați prin surprindere de sosirea neașteptată a cavaleriei. După ce i-au înconjurat în mare număr, eburonii, nervii, atuatucii, precum și aliații și clienții lor, încep să atace legiunea.

Soldații noștri aleargă repede la arme și urcă pe metereze. A fost o zi grea, căci dușmanii își puneau toată nădejdea în iuțeală și credeau că vor fi veșnic învingători dacă vor obține această victorie.

40 Imediat Cicero trimite o scrisoare lui Caesar, promițînd mari recompense curierilor dacă scrisoarea va ajunge pînă la el. Însă toate drumurile erau ocupate de dușmani și curierii sînt opriți. În timpul nopții, din lemnul adus pentru fortificații, se clădesc cu o iuțeală de necrezut 120 de turnuri; se termină lucrările de fortificație, care păreau neisprăvite. A doua zi, dușmanii, care strînseseră trupe mult mai numeroase, asaltează tabăra, umplu șanțul. Ai noștri rezistă la fel ca în ziua precedentă. Același lucru se repetă în zilele următoare. Noaptea lucrul nu se întrerupe de loc; nici bolnavii, nici răniții nu se pot odihni în timpul nopții; se fac toate pregătirile necesare pentru asaltul de a doua zi: se pregă-

tesc mulți pari ascuțiți și căliți în foc, multe sulite grele de asalt, se construiesc turnuri cu mai multe etaje despărțite prin scînduri, se împletesc din nuiete creneluri și parapete⁵⁹. Însuși Cicero, deși avea o sănătate șubredă, nu-și rezerva nici măcar noaptea timp pentru odihnă, astfel că soldații l-au înconjurat și l-au constrîns, prin insistențele lor, să se cruțe.

41 Atunci comandanții și fruntașii nervilor, care aveau oarecare cuvînt la Cicero și motive de prietenie cu el, spun că doresc să-i vorbească. Dîndu-li-se puțința să stea de vorbă cu el, ei repetă aceleași vorbe pe care le adresase Ambiorix lui Titurius, „că toată Gallia se află sub arme, că germanii au trecut Rinul, că tabăra de iarnă a lui Caesar și a celorlalți este asediată“. În afară de asta mai pomenesc și de moartea lui Sabinus; pentru a fi crezuți, îl arată pe Ambiorix. Spun că romanii se înșală dacă așteaptă vreun ajutor de la oameni care nu mai au încredere în propria lor situație. Totuși, ei, nervii, nutresc astfel de gînduri față de Cicero și de poporul roman, încît nu le refuză nimic în afară de tabăra de iarnă și nu se împotrivesc decît înrădăcinării acestui obicei al romanilor de a se așeza în tabere de iarnă. Ei vor permite romanilor să părăsească teferi tabăra de iarnă și să plece fără teamă în orice parte vor voi. La acestea Cicero a răspuns doar atît: „Nu este în obiceiul poporului roman să primească condiții de la un dușman înarmat; dacă vor preda armele, se vor bucura de sprijinul său și vor putea trimite soli la Caesar; speră că Caesar le va satisface cererile, avînd în vedere spiritul lui de dreptate“.

42 Înșelați în speranțele lor, nervii înconjură tabăra de iarnă cu un meterez înalt de 10 picioare și cu un șanț lat de 15 picioare. Cunoșteau această metodă, pe de o parte, în urma legăturilor pe care le avuseseră cu noi în anii trecuți, iar pe de altă parte de la cîțiva prizonieri din armata noastră. Însă, neavînd unelte de fier necesare pentru aceste lucrări, erau nevoiți să taie brazdele de iarbă cu săbiile, să scoată pămîntul cu mîinile și să-l transporte în mantalele lor⁶⁰. Datorită acestor lucrări s-a putut cunoaște numărul oamenilor, căci în mai puțin de

3 ore au construit o întăritură cu un perimetru de 15 000 de picioare. În zilele următoare au început să construiască turnuri de înălțimea redutei noastre și să facă barăci⁶¹ și căngi, așa cum învățaseră tot de la prizonieri.

43 În a șaptea zi de asediu, a izbucnit un vînt foarte puternic și nervii au început să arunce cu praștiile, după obiceiul gallilor, bulgări de pămînt fierbinți și sulițe aprinse⁶² asupra colibelor acoperite cu paie. Colibele au luat repede foc și vîntul puternic l-a împrăștiat în toate părțile taberei. Dușmanii, scoțînd strigăte puternice, ca și cum ar fi cîștigat victoria, au început să împingă turnurile și barăcile și să se urce pe redută pe scări. Dar soldații noștri au dat dovadă de atîta curaj și sînge rece, încît, deși erau înconjuțați de flăcări din toate părțile, deși erau copleșiți de ploaia deasă de sulițe și vedeau că toate bagajele și tot avutul lor ard, nu numai că nimeni nu s-a retras de pe redută pentru a-și părăsi postul, dar aproape că n-a fost soldat care să fi întors măcar capul; dimpotrivă, în această situație critică, toți luptau cu cea mai mare înverșunare și vitejie. Această zi a fost extrem de grea pentru noi; cu toate acestea, rezultatul a fost că dușmanii au avut foarte mulți morți și răniți, deoarece se îngrămădiseră sub redută și cei care veneau ultimii tăiau retragerea celor din primele rînduri. Cum focul se potolise și într-un anumit punct un turn fusese împins și alăturat de reduta romană, centurionii cohorței a 3-a au părăsit postul în care se aflau și și-au retras toți oamenii: apoi au început să facă semne dușmanilor și să-i strige, poftindu-i să intre dacă vor, însă nimeni n-a îndrăznit să înainteze. Atunci, dușmanii au fost puși pe fugă cu pietre aruncate din toate părțile, iar turnul a fost incendiat.

44 Erau în acea legiune doi centurioni foarte viteji, care nu mai aveau mult pînă să ajungă la gradele cele mai înalte⁶³: T. Pullo și L. Vorenus. Aceștia se certau între ei tot timpul cu privire la înțietatea care trebuia acordată unuia dintre ei și în fiecare an se luptau cu cea mai mare îndîrjire pentru demnități. În timp ce se dădea o luptă înverșunată lîngă fortificații, Pullo spuse: „De ce șovăi, Vorenus? Ce prilej mai aștepți pentru a-ți arăta vitejia?

Ziua de azi va hotărî asupra certurilor noastre“. Spunînd acestea, iese în afara fortificațiilor și dă năvală în rîndurile dușmanilor care i s-au părut mai dese. Atunci nici Vorenius nu rămîne în dosul redutei, ci, temîndu-se de părerea pe care și-o vor face toți despre el, își urmează imediat rivalul. Lăsînd o distanță potrivită între el și dușmani, Pullo aruncă sulița și străpunge pe unul din mulțimea de dușmani care alerga înainte; dușmanii acoperă cu scuturile pe cel lovit și fără suflare, apoi îl atacă cu sulițele pe Pullo și-l împiedică să înainteze. Scutul lui Pullo este străpuns de o suliță, care se înfige în centiron. Această întîmplare face să se mute din loc teaca sabiei și împiedică mîna dreaptă a centurionului care încerca să-și scoată sabia; în timp ce se afla în această încurcătură, este înconjurat de dușmani. Pe cînd Pullo era la strîmtoare, rivalul său, Vorenius, îi vine repede în ajutor. Imediat, toată mulțimea dușmanilor se întoarce asupra lui, părăsindu-l pe Pullo, despre care credeau că fusese străpuns de suliță. Vorenius se luptă de aproape cu sabia și, după ce ucide un dușman, îi respinge puțin pe ceilalți; urmărindu-i cu prea multă înverșunare, cade. La rîndul său este înconjurat, dar îi vine în ajutor Pullo; după ce ucid mai mulți dușmani, se întorc amîndoi în interiorul întăriturilor, teferi și acoperiți de glorie. Astfel s-a jucat cu ei soarta în rivalitatea lor, încît, deși dușmani, și-au venit în ajutor, salvîndu-se reciproc; nu a fost cu puțință să se stabilească care dintre ei e superior în ceea ce privește vitejia.

45 Pe zi ce trecea, asediul devenea tot mai greu și mai primejdios, mai ales că — o mare parte din soldați, fiind istoviți de răni — rămăseseră numai cîțiva apărători. Tot mai des erau trimiși la Caesar curieri cu scrisori. O parte dintre aceștia au fost prinși de dușmani și uciși în chinuri sub ochii soldaților noștri. Înăuntrul taberei era un om din tribul nervilor, pe nume Vertico, de familie bună, care încă de la începutul asediului fugise la Cicero și-i jurase credință desăvîrșită. Vertico convinge un sclav să ducă o scrisoare la Caesar și-i promite libertatea și mari recompense. Sclavul duce scrisoarea închisă în vîrfurile unei sulițe; gall de origine, trece repede printre galli

fără să trezească vreo bănuială și ajunge la Caesar⁶⁴. Acesta află de la el de primejdiile prin care trecea Cicero și legiunea lui.

46 După ce a primit scrisoarea, cam pe la a 11-a oră din zi, Caesar trimite numaidecît un curier în țara bellovacilor, la quaestorul M. Crassus, a cărui tabără se afla la o distanță de 25 000 de pași⁶⁵. Caesar poruncește ca legiunea să plece la miezul nopții și să vină în grabă la el. Crassus pleacă imediat după ce a primit știrea. Caesar mai trimite un om la legatul C. Fabius, ca să-i spună să-și aducă legiunea în țara atrebaților, pe unde știa că va trebui să treacă el însuși. Lui Labienus îi scrie să vină cu legiunea la hotarele nervilor⁶⁶, dacă va putea să facă aceasta fără să pună în primejdie interesele republicii. Fiindcă restul armatei se afla cam departe, nu a găsit cu cale că trebuie s-o mai aștepte. Din taberele de iarnă vecine strînge vreo 400 de călăreți.

47 Pe la ora a 3-a, Caesar află de la avangarda lui Crassus de sosirea acestuia; el pleacă și înaintează în acea zi 20 000 de pași. Încredințează lui Crassus comanda orașului Samarobriua și-i dă comanda legiunii, deoarece lăsa acolo echipamentul armatei, ostaticii predați de triburi, arhiva oficială și tot grîul pe care îl adusese pentru iarnă. Potrivit ordinului primit, Fabius nu zăbovește prea mult și iese cu legiunea înaintea lui Caesar.

Labienus aflase de moartea lui Sabinus și de masacrarea cohortelor; fiindcă toate trupele treverilor se îndreptaseră asupra lui, se temea că nu va putea ține piept atacului dușmanilor dacă ar simula o fugă din tabără, mai ales că știa că, în urma proaspetei lor izbînzii, treverii fuseseră cuprinși de trufia victoriei. De aceea răspunde lui Caesar, arătîndu-i cît era de primejdios să-și scoată legiunea din tabără; îi descrie în mod amănunțit cele ce s-au întîmplat la eburoni și îl informează că toate trupele de pedestrași și de călăreți ale treverilor s-au oprit la o distanță de 3 000 de pași de tabăra sa.

48 Caesar a aprobat hotărîrea lui. Înșelat în speranțele sale de a avea trei legiuni și nevoit să se mulțu-

mească numai cu două, nu înceta totuși să socotească că salvarea comună depindea numai de iuțea acțiunii. Vine în marș forțat în țara nervilor. Aici află de la prizonieri ce se întâmplase în tabăra lui Cicero și cât de primejdioasă era situația.

Atunci convinge, prin mari recompense, pe unul din călăreții galli să ducă o scrisoare lui Cicero. Scrie în grecește, pentru ca nu cumva, în caz că scrisoarea ar cădea în mâinile dușmanilor, aceștia să afle planurile noastre. În caz că trimisul gall nu va putea pătrunde pînă la Cicero, îl sfătuiește să lege scrisoarea de cureaua suliței sale⁶⁷ și s-o arunce înăuntrul fortificațiilor. În scrisoară îl anunță pe Cicero că a plecat cu legiunile și că va sosi acolo în scurt timp; îl îndeamnă să-și păstreze curajul său de altădată. Gallul, temîndu-se de primejdie, aruncă sulița, așa cum fusese sfătuit. Din întâmplare, sulița s-a înfipt pe un turn și timp de două zile a rămas neobservată de ai noștri; a treia zi, un soldat o vede, o smulge și o duce lui Cicero. Acesta citește mai întii el singur scrisoarea, apoi o recitește în adunarea soldaților, care sînt cuprinși de cea mai mare bucurie. În clipa aceasta s-a zărit în depărtare fumul focurilor, ceea ce a înlăturat orice îndoială cu privire la sosirea legiunilor.

49 Aflînd aceasta de la iscoadele lor, gallii părăsesc asediul și pornesc spre Caesar cu toate trupele. Sub arme erau vreo 60 000 de oameni.

Datorită aceluiași Vertico, despre care am vorbit mai înainte, Cicero are prilejul să găsească un gall care să ducă o scrisoare lui Caesar; îl sfătuiește să meargă cu băgare de seamă și să se grăbească. În scrisoare îl informează pe Caesar în mod amănunțit că dușmanii s-au îndepărtat de el și că și-au îndreptat toate forțele spre Caesar. Scrisoarea sosește pe la mijlocul nopții. Caesar îi înștiințează pe ai săi și-i îmbărbătează la luptă. A doua zi în zori ridică tabăra și, după ce înaintează aproape 4 000 de pași, zărește mulțimea de dușmani dincolo de o vale⁶⁸ în care curgea un rîu. Era foarte primejdios să dea lupta într-un loc neprielnic cînd avea o armată atît de puțin numeroasă; în afară de asta, fiindcă știa că Cicero scăpase de asediu, socotea că poate să meargă mai încet

fără grijă. Așadar, se oprește și își întărește tabăra într-un loc cît se poate de favorabil. Cu toate că această tabără era ea însăși mică, bună abia pentru 7 000 de oameni și aceștia fără bagaje, o mai micșorează totuși cît poate mai mult, îngustînd drumurile care treceau prin tabără. Intenția sa era să producă dușmanilor cel mai mare dispreț. Între timp trimite iscoade în toate părțile pentru a afla pe unde poate trece valea cel mai ușor.

50 În această zi au avut loc cîteva mici lupte de cavalerie lingă rîu, dar cele două armate au rămas în pozițiile lor. Gallii așteptau trupele mai numeroase, care nu se adunaseră încă. Caesar rămînea pe loc pentru a putea da lupta dincoace de vale, în fața taberei, în caz că, prefăcîndu-se că-i este teamă, ar fi izbutit să-i atragă pe dușmani spre poziția ocupată de el. În caz că nu reușea, dorea cel puțin, după ce va fi cercetat drumurile, să poată trece valea și rîul fără prea mari primejdii. În zorii zilei, cavaleria dușmanilor se apropie de tabăra noastră și începe lupta cu călăreții noștri. Caesar poruncește călăreților să se retragă într-adins și să se refugieze în tabără; totodată dă ordin să se întărească tabăra din toate părțile cu o redută mai înaltă decît cea obișnuită și să se astupe porțile; soldații trebuiau să execute aceste lucrări agitîndu-se cît mai mult și prefăcîndu-se că le este teamă.

51 Ademeniți de toate aceste viclesuguri, dușmanii își trec trupele peste rîu și se așază în linie de luptă într-o poziție neprielnică. În timp ce ai noștri coboară de pe redută, ei se apropie și mai mult, aruncă din toate părțile sulite în interiorul întăriturii și, trimițînd crainici de jur împrejur, anunță că orice gall sau roman poate să treacă la ei fără primejdie înainte de ora a 3-a⁶⁹ dacă vrea; după această oră nu se va mai putea trece.

Dușmanii ne disprețuiau într-atîta, încît, deoarece credeau că nu vor putea sparge porțile, care erau astupate numai de formă cu un singur strat de brazde, unii au început să distrugă pîrcanele cu mîna, iar alții să astupe șanțurile. Atunci Caesar năvălește pe toate porțile și își aruncă cavaleria asupra dușmanilor, care sînt puși ni-

maidecît pe fugă în așa fel, încît nici unul nu s-a mai oprit ca să lupte; omoară o mare parte din ei și-i forțează pe toți să-și lepede armele.

52 Temîndu-se să-i urmărească mai departe, fiindcă între el și dușmani se aflau păduri și mlaștini și fiindcă își dădea seama că nu mai putea să le pricinuiască nici cele mai mici pagube, Caesar sosește în aceeași zi la Cicero fără să fi suferit vreo pierdere. Se miră de turnurile, barăcile și fortificațiile dușmanilor, trece în revistă legiunile și constată că din 10 soldați unul era rănit. Toate astea l-au făcut să înțeleagă prin ce primejdie au trecut și cu cît eroism și-au făcut datoria soldații lui Cicero. Aduce laude lui Cicero și legiunii sale, potrivit meritelor lor; se adresează în parte fiecăruia dintre centurionii și tribunii militari despre care aflase de la Cicero că dăduseră dovadă de un curaj deosebit. Despre nenorocirea lui Sabinus și a lui Cotta e informat mai precis de către prizonieri. A doua zi adună soldații, le explică situația, îi mîngîie și-i încurajează; le arată că „nenorocirea întîmplată din vina și lipsa de judecată a unui legat nu trebuie să-i tulbure, cu atît mai mult cu cît, datorită protecției zeilor nemuritori⁷⁰ și vitejiei soldaților noștri, nenorocirea a fost ră-bunată; bucuria dușmanilor a fost scurtă și nici mîhnirea soldaților romani nu trebuie să dureze mai mult“.

53 În timpul acesta, vestea despre victoria lui Caesar e transmisă lui Labienus de către remi cu o iuțeală de necrezut. Deși se afla la o distanță de aproape 60 000 de pași de tabăra lui Cicero, unde Caesar sosise după ora a 9-a din zi⁷¹, totuși înainte de miezul nopții au izbucnit strigăte la porțile taberei: prin aceste strigăte, remii îi anunțau lui Labienus victoria și-l felicitau. Aceeași veste ajunge la treveri, și Indutiomarus, care hotărîse să asedieze tabăra lui Labienus a doua zi, fuge în timpul nopții și-și aduce toate trupele înapoi la treveri. Caesar trimite înapoi în tabăra de iarnă pe Fabius cu legiunea lui, iar el hotărâște să ierneze cu trei legiuni⁷² în trei tabere de iarnă în împrejurimile orașului Samarbriva. Din cauza răzvrătirilor atît de mari din Gallia,

el a hotărît să rămînă toată iarna la armată. Într-adevăr, după ce s-a răspîndit știrea referitoare la nenorocirea aceea și la moartea lui Sabinus, aproape toate triburile din Gallia au început să discute despre război și să trimită vestitori și soli în toate părțile, ca să afle ce planuri aveau ceilalți și de unde va începe războiul; noaptea țineau adunări în locuri părăsite.

Caesar aproape că n-a avut nici o clipă liniștită toată iarna; în permanență primea cite o știre în legătură cu planurile și răscoala gallilor. Printre altele, a aflat de la L. Roscius, pe care-l pusese în fruntea legiunii a XII-a, că trupe numeroase de galli aparținînd triburilor numite aremorice se adunaseră ca să-l atace și că veniseră pînă la o distanță de 8 000 de pași de tabăra sa de iarnă, dar că îndată ce au aflat de victoria lui Caesar s-au retras atît de repede, încît retragerea lor semăna cu o fugă.

54 Caesar a chemat la el pe fruntașii fiecărui trib și, fie speriindu-i, căci le spunea că știe tot ce se întîmplă, fie îmbărbătîndu-i, a reușit să țină în ascultare o mare parte din Gallia. Cu toate acestea, senonii, unul dintre triburile cele mai puternice și cu mare autoritate printre galli, au încercat, în urma unei hotărîri luate în comun, să-l ucidă pe Cavarinus, pe care Caesar îl pusese rege peste ei. Fratele lui, Moritasgus, deținea domnia în momentul în care Caesar a venit în Gallia, iar strămoșii lui fuseseră și ei regi. Cavarinus, presimțind intențiile senonilor, a fugit, dar ei l-au urmărit pînă la graniță și l-au alungat din domnie și din țară; apoi au trimis soli la Caesar ca să se dezvinovățească, dar, cînd acesta a poruncit să vină la el tot senatul, nu s-au supus. Faptul că s-au găsit cîțiva fruntași care să ne declare război a impresionat atît de mult pe barbari și a produs o schimbare atît de mare în starea de spirit a tuturor, încît, cu excepția heduilor și a remilor, pe care Caesar i-a prețuit întotdeauna, pe unii pentru credința lor străveche și neclintită față de poporul roman, pe ceilalți pentru serviciile pe care le-au adus de curînd în războiul gallic⁷³, aproape toate triburile ne-au dat motive de bănuială. Nu știu dacă acest lucru trebuie să ne mire atîta, căci, în afară de multe alte cauze, gallii, care erau considerați

drept cei mai războinici dintre toate neamurile, sufereau foarte mult de pe urma faptului că își pierduseră într-atîta această faimă, încît ajunseseră să se supună poruncilor poporului roman.

55 În ceea ce-i privește pe treveri, aceștia, împreună cu Indutiomarus, n-au încetat toată iarna să trimită soli dincolo de Rin, să aștețe triburile, să promită bani, să spună că o mare parte din armata noastră pierise și că nu mai rămăseseră decît foarte puțini soldați. Cu toate acestea, nici un trib germanic n-a putut fi determinat să treacă Rinul, căci, spuneau ei, au mai făcut de două ori această încercare — o dată în timpul războiului lui Ariovistus, a doua oară cu ocazia emigrării tenctherilor — și nu mai au de gînd să mai încerce încă o dată norocul. Înșelat în speranța sa, Indutiomarus n-a renunțat totuși să strîngă trupe, să le instruiască, să cumpere cai de la vecini și să atragă de partea sa, prin mari daruri, pe exilații și condamnații din întreaga Gallie. Prin aceste acțiuni își cîștigase un prestigiu atît de mare în Gallia, încît veneau la el soli de pretutindeni care-i cereau favoarea și prietenia atît în numele tribului, cît și în numele lor personal.

56 Cînd a văzut că vin la el de bunăvoie, că, pe de o parte, senonii și carnuții erau împinși la răscoală de în-săși amintirea crimelor lor, că, pe de altă parte, nervii și atuatucii se pregăteau de război împotriva romanilor și că nu va duce lipsă de voluntari atunci cînd va începe să înainteze dincolo de hotarele țării sale, convoacă adunarea înarmată. Potrivit obiceiului gallilor, convocarea acestei adunări înseamnă începutul războiului: potrivit unei legi comune, toți tinerii trebuie să vină aici înarmați; acela care sosea ultimul era omorît în fața mulțimii, după ce a fost supus la tot felul de chinuri. În această adunare, Indutiomarus declară dușman public pe Cingetorix, șeful partidei adverse, și-i confiscă averea. Cingetorix era ginerele său și, după cum am spus mai sus, se pusese sub protecția lui Caesar și-i rămăsese credincios. Apoi Indutiomarus declară în adunare că a fost chemat de senoni, carnuți, precum și de multe alte triburi din

Gallia; el anunță că se va duce acolo trecînd prin țara remilor, cărora le va devasta ogoarele, iar mai înainte de asta va ataca tabăra lui Labienus. Pentru aceasta dă ordinele necesare.

57 Labienus nu avea nici o teamă în privința sa și a legiunii sale, deoarece se afla într-o tabără foarte bine întărită și de la natură, și de mîna omului; se gîndea numai să nu piardă ocazia de a obține un succes. Așadar, după ce a aflat de la Cingetorix și de la rudele acestuia despre cuvîntarea pe care a ținut-o Indutiomarus în adunare, trimite soli la triburile vecine și cheamă călăreți din toate părțile, cărora le fixează o zi anumită ca să se adune. În timpul acesta, aproape în fiecare zi, Indutiomarus cutreiera, împreună cu toată cavaleria, în împrejurimile taberei lui Labienus; aceasta, pe de o parte, pentru a cunoaște poziția taberei, iar pe de altă parte pentru a intra în vorbă cu gallii din tabăra noastră sau pentru a-i înfricoșa; de obicei, toți călăreții săi aruncau sulite în interiorul fortificațiilor. Labienus își ținea soldații în spatele întăriturilor și căuta prin toate mijloacele să întărească convingerea dușmanilor că nouă ne este teamă.

58 Pe zi ce trecea, Indutiomarus se apropia de tabără cu tot mai mult dispreț. Într-o noapte, Labienus a introdus în tabără pe călăreții tuturor triburilor vecine pe care avusese grijă să-i cheme; cu ajutorul santinelelor i-a ținut cu atîta băgare de seamă pe toți ai săi în interiorul taberei, încît acest lucru n-a putut fi în nici un chip divulgat sau adus la cunoștința treverilor. În timpul acesta, Indutiomarus, potrivit obiceiului său zilnic, se apropia de tabără și-și petrecea acolo o mare parte din zi; călăreții săi aruncau sulite și provocau la luptă pe ai noștri cu vorbe insultătoare. Deoarece nu primeau nici un răspuns din partea noastră, spre seară au găsit cu cale să se retragă în dezordine, împrăștiîndu-se în diferite direcții. Deodată, Labienus își scoate toată cavaleria pe două porți; ordonă ca, după ce dușmanii înspăimîntați vor fi puși pe fugă (lucru pe care-l prevedea și care s-a întîmplat), toți să-l urmărească numai pe Indutioma-

rus și le interzice să lovească pe cineva mai înainte de a-l vedea pe acela mort; nu voia ca, în timp ce soldații noștri ar fi fost ocupați cu urmărirea celorlalți, Indutiomarus să aibă timp să fugă. Făgăduiește mari recompense aceluia care-l vor ucide și trimite cohorte în ajutorul cavaleriei. Norocul încuviințează măsurile luate de Labienus: toți pornesc în urmărirea unuia singur. Indutiomarus este prins și ucis tocmai în vadul fluviului⁷⁴; capul lui este adus în tabără; la înapoiere, călăreții urmăresc și ucid pe aceia pe care-i pot ucide. Când au aflat aceasta, toate trupele eburonilor și ale nervilor, care se adunaseră, se împrăștie; după aceea Caesar a avut ceva mai multă liniște în Gallia.

CARTEA A VI-A

1 Existau mai multe motive¹ pentru care Caesar se aștepta să izbucnească o revoltă mai mare în Gallia; de aceea hotărăște ca legații M. Silanus, C. Antistius Reginus, T. Sextius să facă recrutări; totodată cere proconsulului Cn. Pompeius, care, în interesul republicii, rămânea în apropierea Romei², investit cu *imperium*³, să poruncească soldaților pe care-i recrutase din Gallia Cisalpină și de la care primise jurământul în timpul consulatului său⁴ să se adune în jurul steagurilor și să plece spre Caesar. Socotea că și pe viitor e de mare importanță pentru prestigiul romanilor în fața gallilor să se vadă că Italia dispune de asemenea mijloace, încît, dacă ar suferi vreo pagubă într-un război, nu numai că ar putea acoperi această pagubă în scurtă vreme, dar și-ar spori și numărul trupelor. Ținînd seama nu numai de interesele republicii, oi și de prietenia sa cu Caesar, Pompeius i-a satisfăcut cererea. Legații lui Caesar fac repede recrutări și, mai înainte de sfîrșitul iernii, alcătuiesc trei legiuni, pe care le aduc în Gallia; în felul acesta, numărul cohorțelor se dublase față de cel pe care-l pierduse o dată cu Q. Titurius. Prin iuțeala cu care s-a făcut recrutarea, ca și prin numărul mare de trupe strînse, Caesar a arătat ce pot realiza organizarea militară și mijloacele de care dispune poporul roman.

2 După ce Indutiomarus a fost omorît, așa cum am arătat, treverii încredințează rudelor lui puterea. Aceștia continuă să-i ațîțe pe germanii din vecinătate și să le promită bani. Nereușind să-i convingă pe cei mai apropiați, se adresează unor triburi mai îndepărtate. După ce au găsit cîteva triburi care s-au învoit să-i ajute, se an-

gajează unii față de alții prin jurământ și treverii dau ostatici drept garanție pentru banii pe care-i promisese; încheie cu Ambiorix un tratat de alianță defensivă și ofensivă.

Cînd a aflat acestea și a văzut că peste tot se fac pregătiri de război, că nervii, atuatucii și menapii s-au aliat cu toți germanii de dincoace de Rin și s-au înarmat, că senonii nu se supun ordinelor, ba încă se înțeleg cu carnuții și triburile vecine, că treverii ațîță pe germani prin solii dese, Caesar a socotit că trebuie să se gîndească la război mai curînd decît voia.

3 Așadar, mai înainte de sfîrșitul iernii, adună cele patru legiuni mai apropiate⁵ și pornește pe neașteptate împotriva nervilor; mai înainte ca aceștia să se poată aduna sau fugi, i-a silit să se supună și să-i dea ostatici, după ce le-a luat un mare număr de vite și de oameni, pe care i-a dăruit soldaților ca pradă, și după ce a jefuit ogoarele. Terminînd repede aceste operații, și-a adus legiunile înapoi în tabăra de iarnă. La începutul primăverii, potrivit obiceiului stabilit, a convocat adunarea Galliei; deoarece au venit toți în afară de senoni, carnuți și treveri, a socotit că lipsa acestora însemna un început de trădare și de război; pentru a arăta că punea mai presus de orice înăbușirea răscoalei, mută adunarea la Lutecia⁶, orașul parisilor. Aceștia erau vecini cu senonii și, pe vremea părinților lor, se uniseră cu ei într-o singură țară, dar se credea că nu luaseră parte la această revoltă. Caesar anunță de la tribună⁷ hotărîrea sa de a strămuta adunarea și, în aceeași zi, pleacă cu legiunile spre țara senonilor, unde ajunge în marș forțat.

4 Cînd a aflat de sosirea lui, Acco, cel care ațîțase la răscoală, poruncește populației să se adune în cetăți. Oamenii abia începuseră să aducă la îndeplinire acest ordin, cînd primesc știrea că romanii au și sosit. De nevoie, renunță la hotărîrea lor și trimit soli la Caesar ca să-i ceară iertare; solii sînt introduși de către hedui, sub protecția cărora se afla de multă vreme tribul senonilor. La rugămîntea heduilor, Caesar îi iartă bucuros și le primește scuzele, deoarece socotea că vara nu era un

anotimp potrivit pentru cercetări, ci trebuia folosită pentru războiul care era gata să izbucnească. Cere 100 de ostatici, pe care-i lasă în paza heduilor. În același loc⁸ îi trimite și carnuții soli și ostatici⁹, folosindu-se de intervenția remilor, ai căror clienți¹⁰ erau; obțin același răspuns. Caesar ridică ședința și cere triburilor să-i dea călăreți.

5 După ce această parte a Galliei a fost pacificată, Caesar își îndreaptă toată atenția și-și pune tot sufletul în pregătirea războiului cu treverii și Ambiorix. Poruncește lui Cavarinus să-l însoțească împreună cu cavaleria senonilor, pentru ca nu cumva firea iute a acestuia sau ura pe care și-o atrăsese să provoace tulburări în trib. După ce a luat aceste măsuri, deoarece socotea ca sigur că Ambiorix nu va da lupta, se străduia să afle celelalte planuri ale acestuia.

Approape de hotarele eburonilor se aflau menapii, apărați de mlaștini și de păduri nesfârșite; ei erau singurii din toată Gallia care nu trimiseseră niciodată soli la Caesar pentru pace. Caesar știa că sînt în legături de ospetie cu Ambiorix și că, prin intermediul treverilor, stabiliseră relații de prietenie cu germanii. Socotea că mai înainte de a-l ataca trebuia să-i răpească aceste ajutoare, pentru ca nu cumva, pierzîndu-și nădejdea de salvare, să se ascundă la menapi sau să fie silit să se alieze cu germanii de dincolo de Rin. După ce ia această hotărîre, trimite bagajele întregii armate la Labienus, în țara treverilor¹¹ și poruncește să plece într-acolo și două legiuni ușor înarmate. Menapii, fără să strîngă armată, deoarece se bizuiau pe apărarea pe care le-o oferea ținutul, se refugiază în păduri și mlaștini, unde își aduc și avutul.

6 Caesar își împarte trupele cu legatul C. Fabius și quaestorul M. Crassus, construiește repede cîteva poduri și intră în țara menapilor prin trei locuri; dă foc la clădiri și la sate și prinde un mare număr de vite și oameni. Aceasta îi silește pe menapi să trimită soli la el ca să ceară pace. După ce primește ostatici, Caesar declară că-i va trata pe menapi ca pe niște dușmani dacă vor primi în

țara lor pe Ambiorix sau pe solii acestuia. După ce rezolvă aceste chestiuni, lasă la menapi pe atrebatul Comius împreună cu cavaleria pentru a-i supraveghea, iar el pleacă spre țara treverilor.

7 În timp ce Caesar săvârșea aceste acțiuni, treverii, strângând numeroase trupe de pedestrași și călăreți, se pregăteau să-l atace pe Labienus, care petrecuse iarna, cu o singură legiune, pe teritoriul lor; pînă la el nu mai aveau decît o distanță de două zile, cînd află că au sosit două legiuni trimise de Caesar. Atunci își așază tabăra la o distanță de 15 000 de pași de Labienus și hotărăsc să aștepte ajutoarele germanilor. Labienus, aflînd de planul dușmanilor, spera că, datorită imprudenței lor, se va ivi vreun prilej de luptă; după ce lasă cinci cohorte să păzească bagajele, pleacă cu 25 de cohorte și o cavalerie numeroasă împotriva dușmanului și își așază și întărește tabăra la o distanță de 1 000 de pași de acesta. Între Labienus și dușmani se afla un fluviu greu de trecut și cu maluri abrupte¹². Labienus nu avea de gînd să-l treacă și credea că nici dușmanii nu-l vor trece. Speranța dușmanilor de a primi ajutoare creștea din zi în zi. Labienus vorbește tare în consiliu¹³ și arată că, deoarece se spune că se apropie germanii, nu va lăsa soarta sa și a armatei sale la voia întîmplării, ci a doua zi, în zori, va ridica tabăra. Aceste cuvinte sînt transmise imediat dușmanilor, căci era natural ca, dintre atîția călăreți galli, unii să sprijine cauza compatrioților lor. Labienus convoacă în timpul nopții pe tribunii militari și pe centurionii primelor cohorte, cărora le expune planul său și, pentru a da mai ușor de bănuț dușmanilor că-i este teamă, poruncește să se ridice tabăra cu mai mult zgomot și mai multă dezordine decît era în obiceiul romanilor.

În felul acesta, plecarea sa semăna cu o fugă. Și aceste evenimente sînt aduse la cunoștința dușmanilor de către spioni mai înainte de a se lumina de ziuă, căci cele două tabere erau foarte aproape una de alta.

8 Abia ieșise ariergarda în afara întăriturilor, că gallii, îndemnîndu-se unii pe alții să nu lase să le scape din mîini prada dorită, nu șovăie să treacă fluviul și să

inceapă lupta pe un teren nefavorabil. Ei spuneau că „ar pierde prea mult timp dacă ar aștepta ajutorul germanilor, de vreme ce romanii erau înfricoșați; onoarea lor nu le îngăduia ca, dispunînd de forțe atît de numeroase, să nu îndrăznească să atace un grup atît de neînsemnat, mai ales cînd fugea împovărat de bagaje“.

Labienus bănuia că se va întîmpla astfel și, pentru a-i atrage pe toți dincoace de fluviu, înainta încet, prefăcîndu-se mereu că-și continuă drumul. Apoi, după ce a trimis bagajele puțin mai înainte și după ce le-a așezat pe o movilă, s-a adresat trupelor în felul următor: „Soldați, iată ocazia pe care o doreați: îl țineți pe dușman într-un loc nefavorabil și în care cu greu se poate pătrunde. Dați dovadă, sub conducerea noastră, de aceeași vitejie de care ați dat dovadă adesea sub ordinele comandantului suprem; inchipuiți-vă că acesta s-ar afla aici și ar vedea cele ce se întîmplă“. Apoi poruncește să se execute o schimbare de front și să se formeze linia de bătaie și trimite cîteva escadroane să păzească bagajele; pe ceilalți călăreți îi așază la flancurile armatei. Numai-decît soldații noștri scot strigăte de luptă și aruncă sulețe împotriva dușmanilor. Cînd aceștia, în ciuda așteptărilor lor, au văzut că cei despre care credeau că fug se întorc și vin asupra lor, nu au putut rezista atacului și, puși pe fugă de la prima ciocnire, s-au refugiat în pădurile din apropiere. Labienus i-a urmărit cu cavaleria, a ucis o mare parte din ei, a luat mai mulți prizonieri și, peste cîteva zile, a primit supunerea tribului. Auzind de fuga treverilor, germanii, care le veneau în ajutor, s-au întors acasă. O dată cu germanii și-au părăsit țara rudele lui Indutiomarus, instigatorii răscoalei. Lui Cingetorix, despre care am spus că rămăsese credincios lui Caesar¹⁴, i s-a încredințat puterea civilă și militară.

9 După ce a venit din țara menapilor în cea a treverilor, Caesar a hotărît să treacă Rinul din două cauze: în primul rînd, pentru că germanii de dincolo de Rin trimiseseră ajutoare treverilor împotriva sa; în al doilea rînd, pentru ca nu cumva Ambiorix să găsească un refugiu la ei. După ce a luat această hotărîre se apucă să construiască un pod puțin mai sus de locul pe unde își

trecuse armata mai înainte¹⁵. Lucrarea, realizată după sistemul cunoscut și pus în aplicare, este gata în câteva zile, datorită străduinței mari a soldaților. În țara treverilor, la capătul podului, lasă o puternică garnizoană, ca să nu izbucnească vreo răscoală pe neașteptate; apoi trece fluviul cu restul trupelor și cu cavaleria. Ubi, care mai înainte dăduseră ostatici și se supuseseră, trimit soli la el pentru a se dezvinovăți și a-i arăta că n-au trimis ajutoare treverilor și nici nu și-au călcat cuvântul; îl roagă stăruitor să-i cruțe și să nu pedepsească pe niște nevinovați în locul celor vinovați din cauza urii lui față de germani. Îi făgăduiesc că-i vor mai da ostatici dacă vrea.

Făcînd o anchetă, Caesar descoperă că ajutoarele fuseseră trimise de suebi; primește scuzele ubiilor și se interesează de drumurile și de intrările în țara suebilor.

10 După câteva zile află de la ubii că suebii își concentrează toate trupele într-un singur loc și că au poruncit neamurilor care se aflau sub stăpînirea lor să le trimită ajutoare în trupe de pedestrași și călăreți. După ce a aflat aceasta, Caesar face provizii de grîu și alege un loc potrivit pentru tabără; poruncește ubiilor să-și ia vitelile și toate bunurile de la țară și să le ducă în cetăți, sperînd că, din cauza lipsei de alimente, niște barbari lipsiți de experiență vor putea fi siliți să dea lupta în condiții neprielnice. Însărcinează pe ubii să trimită multe iscoade la suebi și să afle ce se întîmplă acolo. Ubi se supun poruncilor și, după câteva zile, raportează: „După ce au primit informații sigure cu privire la armata romană, toți suebii s-au retras departe, la capătul țării, împreună cu toți luptătorii lor și cu toate trupele aliate pe care le strînseseră. Acolo există o pădure nesfirșită care se numește Bacenis¹⁶; ea se întinde mult în interior și, așezată ca un fel de zid natural, desparte pe cherusci¹⁷ de suebi, apărîndu-i pe fiecare împotriva celorlalți de năvăliri și devastări. Suebii au hotărît să aștepte sosirea romanilor la intrarea în această pădure“.

11 Întrucît am ajuns la acest punct al povestirii, mi se pare potrivit să vorbesc despre moravurile gallilor și ale germanilor și despre deosebirile dintre aceste neamuri.

În Gallia, există grupări politice¹⁸ nu numai în toate triburile, districtele și satele, dar aproape chiar în fiecare casă. Șefii acestor grupări sînt persoanele care, după părerea gallilor, se bucură de cea mai mare autoritate; ei au dreptul să dea hotărîrea supremă în toate treburile, în toate dezbaterile. Această rînduială pare să fi fost stabilită de multă vreme, pentru ca nu cumva vreun om din rîndul plebei să fie lipsit de apărare împotriva unuia mai puternic decît el, căci nici un șef nu îngăduie să fie asuprit sau înșelat vreunul din oamenii săi; dacă procedează altfel, nu se mai bucură de nici o autoritate printre ai săi. În general, aceeași orînduire domnește în toată Gallia, căci toate triburile sînt împărțite în două.

12 Cînd Caesar a venit în Gallia, un grup de triburi era condus de hedui, celălalt de sequani. Aceștia din urmă, fiind prea slabi prin propriile lor forțe, căci autoritatea supremă se afla de multă vreme în mîinile heduilor, care aveau o clientelă numeroasă, se aliază cu Ariovistus și cu germanii, pe care îi cîștigaseră cu prețul a mari sacrificii și făgăduieli. După mai multe lupte victorioase în care pierise toată nobilimea heduilor, sequanii au ajuns la o putere atît de mare, încît au luat o bună parte din clientela heduilor și au primit de la ei, ca ostatici, pe fiii căpeteniilor, pe care i-au silit să jure în numele tribului că nu vor pune la cale nimic împotriva sequanilor. De asemenea au pus stăpînire pe o parte din ținutul vecin, pe care l-au ocupat cu forța; astfel au dobîndit dominația asupra întregii Gallii. Constrîns de această situație, Diviciacus plecase la Roma să ceară ajutor senatului, dar se întorsese fără să fi realizat ceva.

O dată cu sosirea lui Caesar, lucrurile s-au schimbat: ostaticii și vechii clienți au fost înapoiți heduilor, care, cu sprijinul lui Caesar, și-au cîștigat noi clienți, căci aceia care se adunaseră în jurul heduilor ca prieteni vedeau că se bucură de o situație mai bună și de o stăpînire mai dreaptă. În sfîrșit, puterea și influența heduilor au crescut în toate privințele, în timp ce sequanii și-au pierdut dominația. Locul lor a fost luat de remi. Dîndu-și seama că aceștia se bucurau în fața lui Caesar de o trecere egală

cu cea a heduilor, cei care nu se puteau uni în nici un chip cu heduii din cauza unor vechi dușmăanii se declarau clienții remilor. Remii îi ocroteau cu multă grijă; în felul acesta își mențineau autoritatea, care era un lucru nou pentru ei și pe care o dobândiseră dintr-o dată. Pe vremea aceea situația era următoarea: heduii aveau înțietatea absolută, iar remii ocupau locul al doilea în ceea ce privește influența.

13 În întreaga Gallie există două categorii de oameni care au oarecare însemnătate și se bucură de o anumită considerație. Căci poporul este ținut aproape în rîndul sclavilor; el nu îndrăznește să întreprindă nimic și nu este chemat la nici o adunare. Cei mai mulți, cînd sînt apăsați fie de datorii, fie de impozitele prea mari sau de nedreptatea celor puternici, se declară sclavii nobililor, care au față de ei absolut aceleași drepturi pe care le au stăpînii față de sclavi.

Una dintre cele două categorii amintite este formată de druzii¹⁹, cealaltă de cavaleri²⁰. Druzii iau parte activă la cult, se îngrijesc de sacrificiile publice și private, explică practicile religioase; la ei vine un mare număr de tineri ca să învețe. Druzii se bucură de multă cinste în fața gallilor. Ei hotărăsc în aproape toate dezbaterile publice și private; dacă s-a comis vreo crimă, dacă s-a săvîrșit vreun omor, dacă există vreun proces de moștenire sau de hotărnicie, tot ei sînt aceia care dau sentințe, fixează despăgubirile și amenzile. Particularul sau tribul care nu se supune hotărîrii lor nu mai are dreptul să aducă jertfe. La galli, aceasta este pedeapsa cea mai grea. Cei astfel pedepsiți sînt considerați niște nelegiuiți și criminali; toți evită să se întâlnească și să stea de vorbă cu ei, ca nu cumva contactul cu ei să le aducă vreo nenorocire; nu li se acordă jurisdicție dacă o cer și nu li se dă vreo funcție publică. În fruntea tuturor druzilor se află unul singur, care are cea mai mare autoritate printre ei. La moartea lui îi urmează cineva care se distinge prin demnitate sau, în caz că există mai mulți care se bucură de aceeași trecere, ei își dispută înțietatea prin votul druzilor, ba uneori chiar pe calea armelor. Într-o anumită perioadă a anului, druzii se așază, ca să judece,

într-un loc consacrat²¹, în ținutul carnuților, care este considerat că se află în centrul Galliei. Aici se adună de pretutindeni toți cei care au procese și se supun judecării și hotărîrilor druzizilor.

Se crede că doctrina druzizilor a fost descoperită în Britannia și că de acolo a fost adusă în Gallia; și astăzi cei care vor s-o cunoască mai temeinic pleacă adesea în Britannia ca să învețe.

14 Druzii obișnuiesc să nu ia parte la războaie și nu plătesc impozite, ca restul populației; sînt scutiți de serviciul militar și de orice altă sarcină. Atrăși de privilegii atît de mari, mulți vin la ei să se instruiască, pe de o parte, din proprie inițiativă, pe de altă parte, trimiși de părinți sau de rude. Se spune că acolo învață pe dinafară un mare număr de versuri²²; unii rămîn la studii cîte 20 de ani.

Druzii socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învățaturii lor, deși în celelalte treburi de ordin public și privat se folosesc, în general, de alfabetul grec. Cred că druzii au hotărît aceasta din două motive: pe de o parte, nu doresc să li se divulge doctrina, iar pe de altă parte, se tem ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-și cultive mai puțin memoria; într-adevăr, cei mai mulți, bizuindu-se pe scris, sînt în general mai puțin sîrguincioși în învățarea pe de rost și nu mai acordă atenție memoriei.

În primul rînd, druzii vor să insufle convingerea că sufletul nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp într-altul²³; după ei, această credință e un foarte bun stimulent pentru curaj, deoarece înlătură teama de moarte. În afară de asta, mai discută și învață pe tineri o mulțime de lucruri în legătură cu aștrii și cu mișcarea lor²⁴, cu mărimea universului și a Pămîntului, cu originea lucrurilor și puterea și atribuțiile zeilor nemuritori.

15 Cealaltă clasă privilegiată este formată din cavaleri. Aceștia, ori de cîte ori este nevoie, ori de cîte ori izbucnește vreun război (și aceasta se întîmpla aproape în fiecare an înainte de sosirea lui Caesar, fie că atacau ei înșiși, fie că respingeau atacurile dușmanilor), iau parte

cu toții la război. Fiecare din ei are în jurul său cu atît mai mulți clienți și slujitori²⁵, cu cît se distinge mai mult prin origine și avere. Numărul mare de clienți constituie singura formă de influență și putere pe care o cunosc²⁶.

16 Întregul neam al gallilor este foarte superstițios. De aceea cei atinși de boli prea grave sau cei care trăiesc în mijlocul luptelor și al primejdiilor jertfesc sau promit că vor jertfi oameni. La aceste sacrificii se servesc de ajutorul druzizilor. Ei cred că nu pot îndupleca voința zeilor decît dacă oferă o viață omenească în schimbul altei vieți omenești. Și pentru binele obștesc obișnuiesc asemenea sacrificii. Unele triburi au un fel de manechine de o mărime colosală, împletite din nuiele, în interiorul cărora pun oameni vii; manechinelor li se dă foc și oamenii mor învăluiți în flăcări. Gallii socotesc că zeilor nemuritori le este mai plăcută sacrificarea de oameni care au fost prinși cu vreun furt, cu vreo tâlhărie sau alt delict; în cazul că lipsesc asemenea victime, recurg la sacrificarea unor nevinovați.

17 Zeul pe care gallii îl cinstesc cel mai mult este Mercur²⁷; imaginile²⁸ lui sînt cele mai numeroase. Gallii cred că Mercur este descoperitorul tuturor artelor, zeul care însoțește pe călători și le arată drumul și care ajută cel mai mult pe oameni la cîștiguri bănești și în negustorie. În al doilea rînd, adoră pe Apollo²⁹, Mars³⁰, Iuppiter³¹ și pe Minerva³². Despre acești zei au aproape aceleași păreri pe care le au și celelalte neamuri: Apollo alungă bolile. Minerva dă oamenilor primele cunoștințe din domeniul artelor și al meșteșugurilor, Iuppiter e stăpînul cerului, Mars are în seama sa războaiele. De cele mai multe ori, cînd hotărăsc să se lupte, făgăduiesc lui Mars prada pe care o vor lua în război; după victorie jertfesc viețuitoarele³³ pe care le-au luat ca pradă și îngrămădesc celelalte lucruri într-un singur loc. La multe triburi se pot vedea, în locuri consacrate, movile clădite din aceste lucruri; rar se întîmplă ca cineva, nesocotind religia, să îndrăznească să ascundă prada la el sau să se atingă de

ofrande: pentru această faptă au stabilit ca pedeapsă o moarte îngrozitoare, însoțită de chinuri.

18 Toți gallii afirmă că se trag din Dis Pater³⁴ și spun că știu aceasta de la druizi. De aceea determină durata nu după numărul zilelor, ci după cel al nopților³⁵. Calculează zilele de naștere și începutul lunilor și al anilor în așa fel încît noaptea precedă zilei. În privința celorlalte obiceiuri se deosebesc de alte popoare mai ales prin faptul că nu îngăduie copiilor lor să apară în fața lor în public dacă n-au ajuns la vîrsta la care sînt apti să poarte armele; socotesc rușinos faptul ca un băiat care mai e încă copil să se arate în public în prezența tatălui său.

19 Bărbații adaugă din bunurile lor la dota soției, după ce au făcut evaluarea, o sumă egală cu cea primită de la soție cu titlu de dotă. Socoteala acestor sume se ține în comun, iar venitul este pus deoparte. Amîndouă sumele, împreună cu veniturile adunate pînă atunci, revin unuia dintre cei doi soți care supraviețuiește celui alt. Bărbații au drept de viață și de moarte asupra femeilor, ca și asupra copiilor.

Ori de cîte ori moare vreun cap de familie de neam mare, se adună rudele lui și, dacă moartea dă naștere la bănuieli, soțiile sînt supuse la interogatoriu cu torturi, așa cum sînt supuși sclavii: dacă se dovedește că sînt vinovate, sînt supuse la tot felul de chinuri și arse de vii.

Față de gradul de civilizație al gallilor, înmormîntările³⁶ sînt mărețe și luxoase; ei aruncă în foc toate lucrurile la care cred că au ținut defuncției în timpul vieții, chiar și ființe³⁷; pînă nu de mult, sclavii și clienții despre care se știa că fuseseră dragi celor morți erau arși împreună cu ei după săvîrșirea ceremoniei funebre obișnuite.

20 Triburile despre care se crede că-și organizează mai bine treburile obștești au prevăzut prin legi că acela care ar afla de la vecini sau din zvonuri ceva în legătură cu statul să raporteze magistratului și să nu discute cu altcineva, deoarece s-a constatat adesea că oameni ne-

chibzuiți și lipsiți de experiență se sperie de zvonuri false, se lasă împinși la fapte necugetate și iau hotărâri cu privire la chestiuni de cea mai mare importanță. Magistratii trec sub tăcere ceea ce cred de cuviință și comunică poporului numai ceea ce socotesc că-i este de folos. Nu este îngăduit să se vorbească despre treburi de stat decît în adunare.

21 Obiceiurile germanilor se deosebesc mult de ale gallilor. Într-adevăr, ei n-au druizi³⁸ care să conducă cultul divin și nu se preocupă atît de mult de sacrificii. Socotesc zei numai pe aceia pe care-i văd și ale căror binefaceri sînt vădite, adică Soarele, Vulcan³⁹ și Luna; despre ceilalți nici măcar n-au auzit⁴⁰. Își petrec toată viața vîînd și luînd parte la exerciții războinice; de mici se deprind cu viața obositoare și anevoioasă. Cei care și-au păstrat castitatea mai multă vreme se bucură de mare stimă printre ai lor; germanii cred că din cauza aceasta unii cresc mai înalți, iar alții devin mai puternici și cu nervi mai tari. Socotesc că faptul de a cunoaște femeia mai înainte de a împlini vîrsta de 20 de ani este unul dintre cele mai rușinoase lucruri. Totuși, asemenea chestiuni nu sînt secrete, căci bărbații și femeile se scaldă laolaltă în rîuri și se îmbracă în piei sau într-un fel de cojoace⁴¹ care lasă descoperită o mare parte a corpului.

22 Cu agricultura se ocupă puțin⁴²; hrana lor constă mai ales în lapte, brînză și carne⁴³. Nimeni nu are o întindere de pămînt determinată, nici proprietăți personale, ci în fiecare an magistratii și șefii triburilor împart gîntilor și grupurilor de oameni înrudiți, care trăiesc în comun, atît pămînt cît socotesc necesar și în ținutul în care cred de cuviință. Peste un an îi silesc să se ducă în altă parte. Germanii motivează acest obicei în mai multe feluri: obișnuindu-se cu o locuință fixă, oamenii ar putea să schimbe dragostea de război cu cea pentru agricultură; de asemenea s-ar putea strădui să-și întindă proprietățile și astfel cei mai puternici să-i alunge pe cei mai slabi; se mai temeau să nu ajungă să se îngrijească prea mult de clădit pentru a se feri de frig și căldură și să nu se nască pofta de bani, care provoacă dez-

binări și neînțelegeri; în sfârșit, urmăresc să țină poporul în cumpătare din moment ce fiecare vede că, în ceea ce privește averea, este egal cu oamenii cei mai puternici.

23 Cea mai mare glorie pentru un trib este ca, în urma prădăciunilor pe care le va fi făcut, să existe în jurul său ținuturi pustii cît mai întinse. Germanii socotesc că este caracteristic pentru viteji ca vecinii lor să se retragă, alungați de pe ogoare, și ca nimeni să nu îndrăznească să se așeze în apropiere. Totodată cred că sînt mai în siguranță de vreme ce nu mai au de ce să se teamă de o năvălire neașteptată. Cînd tribul duce un război defensiv sau ofensiv, sînt aleși magistrați care să conducă războiul și care au drept de viață și de moarte⁴⁴.

În timp de pace nu există un magistrat comun, ci șefii regiunilor și ai cantoanelor împart dreptatea printre ai lor și potolesc neînțelegerile. Furturile comise în afara granițelor unui trib nu atrag după ele dezonoarea, ba, ceva mai mult, germanii pretind că aceste furturi sînt un fel de exercițiu pentru tineret și se practică pentru a înlătura trîndăvia. Cînd vreuna dintre căpetenii spune într-o adunare că va conduce o expediție și cere celor care vor să-l urmeze să se prezinte, persoanele care sînt de acord cu motivele expediției și-l socotesc capabil pe cel care a făcut propunerea se ridică și fîgăduiesc sprijinul lor, iar mulțimea îi copleșește cu laude. Cei care își calcă fîgăduiala sînt considerați dezertori și trădători și nu li se mai acordă nici o încredere.

Germanii socotesc că este o nelegiuire să nu respecti un oaspete. Pe oamenii care vin la ei indiferent din ce cauze îi apără de insulte și îi consideră invioabili; acestora le sînt deschise toate casele și sînt invitați la mese⁴⁵.

24 A fost un timp cînd gallii întreceau în vitejie pe germani⁴⁶, purtau ră-boaie pe teritoriul lor și trimiteau coloni⁴⁷ dincolo de Rin, din cauza numărului prea mare de oameni și a lipsei de pămînt. Astfel, ținuturile cele mai fertile din Germania, adică acelea din jurul pădurii Hercynia, despre care citesc că auziseră Eratosthenes și alți cîțiva greci⁴⁸ și pe care ei o numesc Orcynia, au fost

ocupate de volcii tectosagi⁴⁹, care s-au stabilit acolo. Și astăzi volcii tectosagi locuiesc aceste ținuturi și se bucură de cea mai frumoasă reputație în ceea ce privește spiritul de dreptate și calitățile războinice. Acum germanii continuă să ducă aceeași viață de lipsuri și sărăcie pe care o suportă cu răbdare, se hrănesc cu aceleași alimente și se folosesc de același fel de îmbrăcăminte ca mai înainte; gallilor însă, vecinătatea cu provinciile noastre și comerțul maritim le oferă multe bogății și mijloacele de a se folosi de aceste bogății; încetul cu încetul, ei s-au obișnuit să fie întrecuți și învinși în multe lupte și nu se mai compară nici ei înșiși cu germanii în ceea ce privește vitejia.

25 Pentru un om ușor echipat, lățimea acestei păduri, Hercynia, despre care am vorbit mai sus, este de nouă zile de mers; căci nu poate fi altfel delimitată, întrucât germanii nu cunosc măsurile rutiere. Pădurea începe de la hotarele helveților, nemeților și rauracilor și, mergînd paralel cu Dunărea, ajunge pînă la hotarele dacilor și ale anarților⁵⁰; de aici cotește la stînga, depărtîndu-se de fluviu, și, datorită întinderii ei, atinge hotarele multor neamuri. În această parte a Germaniei nu există nimeni care să poată spune că a ajuns la marginea pădurii, deși a mers 60 de zile, sau să știe de unde începe. Se cunoaște că în această pădure se nasc multe specii de animale sălbatice care nu se văd în alte părți. Acelea care se deosebesc cel mai mult de celelalte și par vrednice de a fi amintite sînt următoarele.

26 Există un fel de bou⁵¹ care seamănă cu un cerb și care are la mijlocul frunții, între urechi, un singur corn, mai înalt și mai drept decît coarnele cunoscute. Din vîrfurile acestui corn pornesc niște ramuri lungi în formă de palmă. Femelele sînt la fel cu masculii; coarnele lor au aceeași formă și mărime.

27 Mai există niște animale numite elani⁵². Aceștia seamănă cu caprele; ca și ele, au pielea pestriță, dar sînt ceva mai mari și au coarne ciuntite și picioare nearticu-

late⁵³. Nu se culcă pe pământ pentru a se odihni și, dacă se întâmplă să cadă, nu mai pot să se scoale și nici măcar să se ridice puțin. Copacii le servesc de culcuș; se sprijină de ei și se odihnesc astfel, numai rezemîndu-se. Cînd vînătorii au observat, după urme, în ce loc obișnuiesc să se retragă aceste animale, dezrădăcinează sau taie numai pe jumătate toți copacii din acel loc, în așa fel însă încît să pară că stau încă în picioare. Cînd elanii se reazemă de copaci, ca de obicei, doboară cu greutatea corpurilor lor copacii șubrezi și cad o dată cu ei.

28 A treia specie o formează animalele numite urii⁵⁴. Aceștia sînt puțin mai mici decît elefanții și seamănă cu niște tauri în ceea ce privește aspectul general, culoarea și conformația. Sînt foarte puternici și iuți și nu cruță pe omul sau pe animalul pe care l-au zărit. Oamenii se silesc să-i prindă în gropi și-i ucid. Tinerii își întăresc trupul practicînd acest fel de vînătoare obositoare; cei care au omorît cel mai mare număr de urii aduc coarnele în public drept mărturie, unde cîștigă mari laude. Urii nici măcar atunci cînd sînt prinși de mici nu se pot obișnui cu omul și nu pot fi îmblinziți. Coarnele lor se deosebesc mult, ca mărime, formă și aspect, de coarnele boilor noștri. Sînt foarte căutate; germanii le argintează pe margini și le folosesc drept cupe la marile ospete.

29 După ce a aflat de la iscoadele ubiilor că suebii s-au refugiat în păduri, deoarece, așa cum am arătat mai sus, toți germanii se îndeletnicesc prea puțin cu agricultura, Caesar, temîndu-se să nu ducă lipsă de grîu, a hotărît să nu înainteze mai departe. Totuși, pentru ca barbarii să se mai teamă de întoarcerea sa și ca să întîrzie trimiterea de ajutoare în Gallia, își aduce trupele înapoi și taie, pe o lungime de 200 de pași, capătul podului care se învecina cu malul din țara ubiilor; la capătul celălalt al podului construiește un turn cu patru etaje, lasă o garnizoană de 12 cohorte ca să apere podul și întărește poziția cu fortificații puternice. Comanda garnizoanei de acolo o încredințează tînărului C. Volcacijs Tullus. Deoarece grînele începeau să se coacă⁵⁵, pleacă

la război împotriva lui Ambiorix, trecînd prin pădurea Arduenna, care este cea mai mare din toată Gallia, întinzîndu-se de la malul Rinului și hotarele treverilor pînă la granițele nervilor și avînd o lungime mai mare de 500 000 de pași. Pe L. Minucius Basilus îl trimite înainte cu toată cavaleria, ca să profite de iuțeala marșului și de momentul prielnic; îl sfătuiește să interzică să se facă foc în tabără, pentru ca nu cumva în felul acesta să se afle de departe de sosirea lui; îi spune că-l va urma de aproape.

30 Basilus face așa cum i s-a poruncit. După un marș iute, împotriva tuturor așteptărilor, ia prin surprindere pe dușmani pe ogoare. Urmînd indicațiile lor, se îndreaptă spre Ambiorix, în locul în care se spunea că se află cu cîțiva călăreți. În război, ca și în oricare alte împrejurări, soarta⁵⁶ are mare putere. Căci, după cum faptul că Basilus a dat peste Ambiorix, care era nepregătit și nu luase măsuri de precauție, și că a apărut în fața dușmanilor mai înainte de a se fi răspîndit vestea despre sosirea lui se datorează întîmplării, tot așa a fost un mare noroc pentru Ambiorix că a scăpat cu viață, deși i s-a luat tot echipamentul militar pe care-l avea cu el, precum și carele și caii. Ambiorix a putut scăpa și datorită faptului că — locuința sa fiind înconjurată de păduri, așa cum sînt de obicei locuințele gallilor, care, pentru a se feri de căldură, caută de cele mai multe ori vecinătatea pădurilor și a fluviilor — însoțitorii și prietenii săi au putut rezista cîțva timp atacului călăreților noștri într-un loc îngust. În timp ce aceștia se luptau, unul dintre ai lui l-a urcat pe un cal; pădurile i-au acoperit fuga. Astfel soarta a făcut nu numai ca Ambiorix să înfrunte primejdia, dar să și scape de ea.

31 Nu se știe din ce cauză Ambiorix nu și-a adunat trupele; a făcut-o într-adins, fiindcă socotea că nu trebuie să dea lupta, sau a fost împiedicat de lipsa de timp și de sosirea neașteptată a călăreților noștri după care credea că vine grosul armatei? În orice caz este sigur că a trimis soli la cei de pe ogoare și le-a poruncit să se îngrijească fiecare de propria lui apărare. Unii s-au refugiat

în pădurea Arduenna, alții în ținuturile acoperite de mlaștini neîntrerupte. Cei care locuiau aproape de ocean s-au ascuns în insulele formate de flux și reflux⁵⁷; mulți și-au părăsit țara și s-au dus, împreună cu toate bunurile lor, la niște neamuri care le erau cu totul necunoscute. Catuvolcos, regele unei jumătăți dintre eburoni, care pusese la cale răscoala împreună cu Ambiorix, copleșit de ani și nemaiputînd suporta oboselile războiului sau ale fugii, s-a otrăvit cu tisă⁵⁸, care se găsește din belșug în Gallia și în Germania, după ce a acoperit cu tot felul de blesteme pe Ambiorix, autorul planului.

32 Segnii⁵⁹ și condrusii, neamuri de origine germanică și care locuiesc între eburoni și treveri, au trimis soli la Caesar ca să-l roațe să nu-i considere dușmani și să nu creadă că toți germanii de dincoace de Rin au interese comune. I-au arătat că nu s-au gîndit cîtuși de puțin la război și n-au trimis nici un fel de ajutoare lui Ambiorix. Caesar, după ce a examinat această situație, luînd interogatoriu sclavilor, a poruncit segnilor și condrusilor să-i aducă pe eburonii care se vor fi refugiat la ei; le-au spus că dacă se vor supune poruncii nu le va ataca țara. Apoi și-a împărțit trupele în trei și a strîns la Atuatuca bagajele tuturor legiunilor. Atuatuca⁶⁰ este numele unei fortărețe care se află cam în mijlocul țării eburonilor, unde se stabiliseră pentru iernat Titurius și Aurunculeius. Lui Caesar i s-a părut potrivit acest loc din mai multe pricini, între altele și pentru că fortificațiile din anul trecut erau în bună stare, ceea ce ușura munca soldaților. Lasă legiunea a XIV-a să păzească bagajele; aceasta era una dintre cele trei legiuni pe care le recrutase de curînd în Italia și le adusese în Gallia. Comanda legiunii și a taberei o încredințează lui Q. Tullius Cicero, căruia îi dă 200 de călăreți.

33 După ce și-a împărțit armata, poruncește lui Titus Labienus să plece cu trei legiuni spre ocean, în ținuturile vecine cu țara menapilor. Pe C. Trebonius îl trimite cu același număr de legiuni să devasteze regiunea care se învecinează cu țara atuatucilor. El însuși hotărăște să plece cu celelalte trei legiuni spre fluviul Scaldis⁶¹, care

se varsă în Mosa, și spre părțile cele mai îndepărtate ale pădurii Arduenna, unde auzise că a plecat Ambiorix cu câțiva călăreți. La plecare declară că se va întoarce peste șapte zile, când știa că va trebui să distribuie grâu legiunii pe care o lăsa în fortăreață. Sfătuiește pe Labienus și pe Trebonius să se înapoieze tot atunci, dacă lucrul acesta nu dăuna intereselor republicii, pentru ca, după ce vor ține din nou sfat și după ce vor cunoaște planurile dușmanilor, să poată reîncepe războiul după alt plan.

34 Așa cum am arătat mai înainte, nu exista nici un fel de trupe regulate, nici un fel de cetate sau de garnizoană care să fi fost în stare să se apere cu armele, ci numai o mulțime împrăștiată în toate părțile, care se așezase oriunde vreo vale ascunsă, vreun loc împădurit sau vreo mlaștină de neștrăbătut îi oferea oarecare speranță de apărare sau de salvare. Aceste locuri erau cunoscute vecinilor, și împrejurarea cerea mare băgare de seamă nu pentru siguranța grosului armatei, căci o armată reunită nu putea fi amenințată de nici o primejdie din partea unor dușmani înfricoșați și risipiți, ci pentru siguranța fiecărui soldat în parte, de care depindea totuși, în oarecare măsură, și salvarea întregii armate. Într-adevăr, mulți, atrași de pofta de pradă, se depărtau prea mult, iar pădurile, cu drumurile lor nesigure și ascunse, îi împiedicau să meargă în grup. Dacă romanii voiau să termine expediția și să stîrpească acest neam de tâlhari, armata trebuia împărțită în mai multe detașamente care să fie trimise în toate părțile. Dacă însă voiau să mențină unitățile grupate în jurul steagurilor⁶², așa cum cerea tactica obișnuită a armatei romane, poziția însăși pe care o ocupau ar fi apărut pe barbari, cărora nu le-ar fi lipsit nici îndrăzneala de a întinde curse și de a încercui soldați izolați. Se luau toate măsurile de prevedere care puteau fi luate în împrejurări atît de grele, astfel încît, deși inimile tuturor ardeau de dorința de răzbunare, mai curînd se renunța la vreun prilej de a pricinui pierderi dușmanilor decît să se sacrifice câțiva ostași.

Caesar trimite soli la triburile vecine: trezindu-le speranța de pradă, le îndeamnă pe toate să jefuiască pe

eburoni. În felul acesta expunea mai curînd viața gallilor decît pe cea a vreunui soldat legionar. Totodată voia ca, năvălind cu o mare mulțime de oameni, să nimicească neamul și numele eburonilor ca pedeapsă pentru o crimă atît de mare⁶³. Imediat s-a adunat din toate părțile un mare număr de oameni.

35 Aceste fapte se petreceau pe tot teritoriul eburonilor.

Se apropia ziua a șaptea în care Caesar hotărîse să se înapoieze la legiune și la bagaje. În această împrejurare s-a putut vedea ce putere mare are soarta în timp de război și ce surprize poate să producă. Dușmanii fiind împrăștiați și îngroziți, așa cum am arătat, nu mai exista nici o trupă care să ne dea un motiv cit de mic de teamă. Dincolo de Rin însă, la germani, ajunse știrea că eburonii sînt prădați și, ceva mai mult, sînt chemați jefuitori de pretutindeni. Sugambrii, care locuiesc cel mai aproape de Rin și la care am spus mai înainte că se refugiaseră tenctherii și usipeții, strîng 2 000 de călăreți. Apoi trec Rinul cu corăbiile și plutele, cu 30 000 de pași mai jos de locul unde Caesar construisese un pod și lăsase o garnizoană; trec granițele eburonilor, prind o mulțime de fugari care se împrăștiaseră și pun mîna pe un mare număr de vite, de care barbarii sînt foarte dornici. Atrăși de pradă, înaintează mai departe. Nici mlaștinile, nici pădurile nu-i opresc pe acești oameni născuți în mijlocul războaielor și al tîlhăriilor. Întreabă pe prizonieri unde este Caesar și află că a plecat mai departe și că toată armata s-a retras. Atunci unul dintre prizonieri spune: „De ce alergați după o pradă amărită și neînsemnată, voi care puteți deveni într-o clipă foarte bogăți? În trei ore puteți ajunge la Atuatuca, acolo și-a adunat armata romană toate bogățiile; garnizoana este atît de mică, încît nici măcar n-ar putea ocupa zidul în întregime și nimeni n-ar îndrăzni să iasă în afara întăriturilor“. Dîndu-li-se asemenea speranță, germanii ascund prada pe care o luaseră și se îndreaptă spre Atuatuca, îndrumați fiind de aceeași persoană de la care primiseră aceste informații.

36 Deși pînă acum Cicero reținuse pe soldați în tabără cu cea mai mare grijă, potrivit ordinului lui Caesar, și nu îngăduise nici măcar unui singur slujitor să iasă afară din întărituri, totuși în a șaptea zi și-a pierdut nădejdea că Caesar va respecta data fixată, deoarece auzise că plecase mai departe și nu venea nici o veste despre înapoierea lui. Totodată era neliniștit de vorbele acelor care spuneau că precauția lui Cicero era aproape totuna cu un asediu, de vreme ce nu se putea ieși din tabără. Pe de altă parte, nu credea că i s-ar putea întîmpla vreo nenorocire pe o distanță de 3 000 de pași, întrucît în fața dușmanilor, împrăștiați și aproape nimiciți, stăteau nouă legiuni și o cavalerie foarte numeroasă; de aceea trimitea cinci cohorte să adune griu pe ogoarele cele mai apropiate, care nu erau despărțite de tabără decît printr-un deal. Mai mulți soldați legionari bolnavi rămăseseră în tabără; cei care se însănătoșiseră în aceste șapte zile, cam 300 la număr, formează un detașament și sînt trimiși împreună cu cohortele. În afară de asta, o mulțime de slujitori ai armatei capătă permisiunea să-i urmeze împreună cu un mare număr de animale de povară care rămăseseră în tabără.

37 Chiar în acest moment și în această situație critică sosesc pe neașteptate călăreții germani; imediat și fără să-și schimbe ritmul de marș, încearcă să năvălească în tabără dinspre poarta decumană. Partea aceasta fiind acoperită de păduri, n-au putut fi văzuți mai înainte de a se fi apropiat de tabără, astfel încît negustorii⁶⁴, care își aveau corturile la poalele meterezului, n-au mai putut să se retragă. Ai noștri, luați prin surprindere, își pierd cumpătul din cauza acestei întîmplări neașteptate și cohorta de gardă abia poate ține piept primului atac. Dușmanii se împrăștie în toate părțile ca să caute o intrare. Soldații noștri apără cu greu porțile, în timp ce celelalte intrări⁶⁵ erau apărate numai de poziții și de întărituri. În toată tabăra domnește agitația și soldații se întreabă unii pe alții care e cauza zgomotului; nimeni nu se îngrijește să arate încotro trebuie duse steagurile și în ce direcție trebuie să se îndrepte fiecare. Unul anunță că tabăra a fost cucerită, altul că au sosit barbarii

victorioși, după ce au nimicit armata și au omorât pe comandantul suprem; cei mai mulți, sub impresia produsă de locul în care se aflau, își făuresc tot felul de gânduri, pe care nu le aveau mai înainte, imaginându-și nenorocirea lui Cotta și a lui Titurius, care muriseră în aceeași fortăreață⁶⁶. Această teamă, care-i cuprinsese pe toți, întărește convingerea barbarilor că înăuntru nu este nici o garnizoană, așa cum aflaseră de la prizonier. Se silesc să pătrundă înăuntru și se îndeamnă unii pe alții să nu lase să le scape din mâini un prilej atât de bun.

38 Printre bolnavii rămași cu garnizoana era și P. Sextius Baculus, care fusese primipil în armata lui Caesar și despre care am vorbit în legătură cu luptele de mai înainte. Trecuseră cinci zile de când nu mîncase. Deși i se zdruncinase nădejdea în salvarea sa și a tuturor celorlalți, iese neînarmat din cort. Văzînd că dușmanii ne amenință și că situația este foarte grea, ia armele de la cei mai apropiați de el și se așază la poartă⁶⁷. Centurionii cohorței care făceau de gardă îl urmează și cîțva timp luptă împreună. Sextius își pierde cunoștința din cauza gravelor răni primite; e salvat cu greu, fiind purtat din mînă în mînă. În răstimpul acesta, ceilalți se îmbărbătează unii pe alții într-atîta, încît îndrăznesc să se urce pe întărituri și să dea impresia că există apărători.

39 În timp ce aprovizionarea se terminase, soldații noștri aud strigăte din depărtări; călăreții pleacă înainte și își dau seama de gravitatea situației. În locul în care se găseau, nu exista însă nici o fortificație care să-i adăpostească pe cei înspăimîntați. Recrutați de curînd și lipsiți de experiență militară, soldații își îndreaptă privirile spre tribunul militar și spre centurioni, așteptînd ordinele lor. Nimeni nu este atât de curajos încît să nu fie tulburat de această întîmplare neașteptată. Barbarii, zărînd de departe steagurile, întrerup atacul. La început credeau că s-au înapoiat legiunile despre care aflaseră de la prizonieri că se depărtaseră mult; după aceea însă, plini de dispreț pentru o trupă atât de puțin numeroasă, năvălesc asupra ei din toate părțile.

40 Slujitorii armatei aleargă spre movila cea mai apropiată. Alungați repede de aici, se reped spre manipulele⁶⁸ grupate în jurul steagurilor, ceea ce înspăimintă și mai mult pe soldații deja cuprinși de teamă. Unii sînt de părere să se așeze în triunghi⁶⁹ și să-și facă repede loc, de vreme ce tabăra este atît de aproape; socoteau că, dacă o parte din ei ar fi fost înconjurați și ar fi pierit, cel puțin ceilalți ar putea scăpa. Alții sînt de părere să se adune pe colină și să înfrunte aceeași soartă. Soldații mai încercați, despre care am arătat că formaseră un singur detașament, nu sînt de acord cu ultima propunere. Așadar, după ce s-au îmbărbătat unii pe alții, își taie drum printre dușmani, sub comanda lui C. Trebonius, cavaler roman, care fusese pus în fruntea lor, și toți, fără excepție, sosesc teferi în tabără. Slujitorii și călăreții îi urmează în năvala lor și sînt salvați datorită vitejiei legiunilor.

Cei care se opriseră pe colină, neavînd încă nici o experiență în arta militară, n-au putut nici să rămînă la hotărîrea lor de a se apăra pe înălțime, nici să imite energia și iuțea care le-au fost de folos celorlalți; au încercat să se înapoieze în tabără, dar au alunecat într-un loc nefavorabil. Centurionii, dintre care unii fuseseră înaintați pentru vitejia lor de la gradele inferioare ale celorlalte legiuni la gradele superioare ale legiunii acesteia⁷⁰, au căzut luptînd cu cel mai mare curaj, pentru ca să nu-și piardă gloria militară pe care o dobîndiseră. Datorită vitejiei acestor centurioni, o parte din soldați au ajuns teferi în tabără după îndepărtarea dușmanilor. Altă parte însă a pierit înconjurată de dușmani.

41 Germanii, pierzîndu-și speranța să mai poată lua cu asalt tabăra, deoarece vedeau că ai noștri își ocupaseră locurile pe întărituri, au început să se retragă dincolo de Rin, ducînd cu ei prada pe care o lăsaseră în păduri. Dar, chiar după retragerea dușmanilor, spaima continua să fie atît de mare, încît C. Volusenus, care fusese trimis cu cavaleria și sosise în acea noapte în tabără, n-a putut să-i facă pe ai noștri să creadă că Caesar se afla acolo cu armata neatinsă. Atît de mult pusese teama stăpînire pe inimile tuturor, încît aproape că-și pierduseră mințile;

ei spuneau că toate trupele fuseseră nimicite și numai cavaleria scăpase prin fugă; de asemenea susțineau că germanii n-ar fi asediat tabăra dacă armata n-ar fi fost distrusă. Sosirea lui Caesar a pus capăt acestei frici.

42 La întoarcerea sa, Caesar, care cunoștea peripecțiile războaielor, nu s-a plins decît de un singur lucru, și anume de faptul că s-a dat drumul din post cohortelor; el a spus că nu trebuie să se ofere întîmplării nici un fel de prilej. Socotea că soarta a jucat un mare rol în venirea neașteptată a dușmanilor și altul și mai mare în îndepărtarea barbarilor de la meterez și de la porțile taberei. Cel mai ciudat i se părea faptul că germanii, care trecuseră Rinul cu gîndul să devasteze țara lui Amb'orix, i-au adus, dimpotrivă, acestuia cel mai mare serviciu pe care și-l putea dori din cauză că au pornit asupra taberei romane.

43 Caesar pleacă din nou să-i hărțuiască pe dușmani și trimite în toate părțile un mare număr de călăreți pe care-i strînsese de la triburile vecine. Soldații dădeau foc la toate satele și casele pe care le zărea vreunul din ei, vitele erau ucise, pretutindeni se făceau prădăciuni; grînele erau consumate de o mare mulțime de oameni și de animale și, în afară de asta, fuseseră culcate la pămînt de ploile din acest anotimp. Astfel era limpede că, în cazul că niște dușmani s-ar fi putut ascunde pentru un moment, ar fi pierit totuși de foame, chiar dacă armata romană se retrăgea. Din cauză că fusese trimisă în toate părțile o cavalerie atît de numeroasă, s-a întîmplat în mai multe rînduri ca prizonierii luați de romani să spună că l-au văzut pe Ambiorix în timp ce fugea și să-l caute cu privirea, susținînd că nu l-au pierdut cu totul din vedere. Astfel, în speranța că-l vor ajunge, făceau cele mai mari eforturi, deoarece considerau că vor cîștiga cea mai mare prețuire din partea lui Caesar; călăreții romani aproape depășeau limitele firii omenești prin străduința lor și mereu li se părea că sînt pe punctul de a-și atinge țelul. Ambiorix însă scăpa ascunzîndu-se în văgăuni și păduri și, la adăpostul nopții, se îndrepta spre alte ținu-

turi și triburi, însoțit doar de o gardă de patru călăreți, singurii cărora avusesese curajul să-și încredințeze viața.

44 După ce a devastat astfel ținuturile eburonilor, Caesar și-a adus armata înapoi în țara remilor, la Durocortorum⁷¹, cu excepția celor două cohorte pierdute. În acest oraș a convocat adunarea Galliei și a început cercetările cu privire la complotul senonilor și al carnuților; pe Acco, căpetenia răscoalei, l-a condamnat la moarte și l-a executat potrivit obiceiului roman strămoșesc⁷². Unii, temându-se de judecată, au fugit. Caesar le-a interzis acestora apa și focul⁷³, apoi și-a așezat legiunile în tabăra de iarnă: două la hotarul treverilor, două în țara lingonilor, iar pe celelalte șase în țara senonilor, la Agedincum⁷⁴. După ce și-a aprovizionat armata cu grâu, a plecat în Italia, potrivit obiceiului său, ca să țină adunări⁷⁵.

CARTEA A VII-A

1 După pacificarea Galliei¹, Caesar, așa cum hotărîse, pleacă în Italia ca să țină adunări. Acolo află de uciderea lui P. Clodius². Fiind înștiințat despre hotărîrea senatului ca toți tinerii³ din Italia să depună jurămîntul militar, a decis să facă recrutări în toată Provincia⁴. Știrea în legătură cu aceste măsuri se răspîndește repede în Gallia Transalpină. Gallii mai adaugă de la ei și născocesc zvonuri cu privire la fapte care li se păreau că decurg chiar din împrejurarea dată, și anume: Caesar era reținut de situația de la Roma și nu putea să vină la armată din cauza luptelor interne îndîrjite. Încurajați de acest prilej, gallii, care sufereau din pricină că erau supuși puterii poporului roman, încep să făurească planuri de război cu mai multă libertate și îndrăzneală. Conducătorii lor fixează între ei adunări în păduri, în locuri mai retrase și se plîng de moartea lui Acco. Ei arată că această nenorocire li se poate întîmpla și lor și deplîng nenorocirea comună a Galliei; făcînd tot felul de promisiuni și dînd recompense, cer stăruitor ca unii să înceapă războiul și, chiar cu prețul vieții lor, să recucerească libertatea Galliei. În primul rînd, spun ei, „trebuie să aibă grijă să-i taie lui Caesar drumul spre armată mai înainte ca planurile lor secrete să fie divulgate. Acest lucru era ușor de realizat, întrucît legiunile nu îndrăzneau să iasă din tabăra de iarnă în lipsa comandantului suprem, iar acesta, la rîndul său, nu putea ajunge la legiuni fără o gardă. În sfîrșit, declară „că e mai bine să pieri în luptă decît să nu-ți redobîndești vechea glorie militară și libertatea pe care ai moștenit-o de la strămoși“.

2 După discuția aprinsă în jurul acestor probleme, carnuții declară că pentru salvarea comună nu se dau în lături de la nici o primejdie și făgăduiesc să înceapă ei războiul. Fiindcă deocamdată nu-și pot da garanții unii altora, făcînd schimb de ostatici, ca nu cumva planurile lor să fie descoperite, cer să întărească printr-un jurămînt solemn în jurul steagurilor adunate la un loc — obicei care constituie cea mai importantă ceremonie a lor — că ceilalți nu-i vor părăsi după începerea războiului. Atunci carnuții primesc foarte multe laude; toți care erau de față depun jurămîntul și, după ce au fixat data răscoalei, părăsesc adunarea.

3 În ziua fixată, carnuții, sub comanda lui Cotuatus și a lui Conconnetodumnus, niște oameni pierduți, de la care nu te puteai aștepta la nimic bun⁵, năvălesc, la un semnal dat, în Cenabum⁶;ucid pe cetățenii romani care se stabiliseră acolo pentru negoț⁷ și le jefuiesc averile; printre acești cetățeni se afla și C. Fufius Cita, un cavaler roman onorabil, pe care Caesar îl însărcinase cu aprovizionarea cu grâu. Știrea este transmisă repede la toate triburile Galliei. Căci, ori de cîte ori se întîmplă ceva important și deosebit, gallii anunță prin strigăte satele și regiunile; cei care primesc știrea o transmit mai departe celor din imediata apropiere⁸. Așa s-a întîmplat și de data aceasta. Căci evenimentele care s-au petrecut la Cenabum la răsăritul soarelui au fost cunoscute în țara arvernilor mai înainte de sfîrșitul primei străji; această țară se află la o distanță de aproape 160 000 de pași.

4 Urmînd exemplul carnuților, arvernul Vercingetorix, fiul lui Celtillus, un tînăr cu mare putere și al cărui tată, care avusese întîietatea în întreaga Gallie și care fusese ucis de concetățenii săi pentru că năzuia la domnie, își convoacă clienții și-i înflăcărează ușor. Cînd planul lui a devenit cunoscut, mulțimea aleargă la arme. Gobannitio, unchiul său și alți fruntași, care erau împotriva unei asemenea încercări, îl împiedică să-și pună planul în aplicare și-l alungă din Gergov'a⁹. Totuși, Vercingetorix nu renunță și recrutează de la țară oameni săraci și pierduți. După ce adună această ceată, cîștigă de

partea sa pe toți concetățenii pe care-i întâlnește și îi îndeamnă să ia armele pentru libertatea comună. După ce adună trupe numeroase, alungă din țară pe adversarii săi, care-l alungaseră cu puțin mai înainte. Oamenii săi îl proclamă rege. Vercingetorix trimite solii la toate triburile, pe care le imploră să rămână credincioase jurământului. Încheie repede alianță cu senonii, parisii, pictonii, cadurcii¹⁰, turonii, aulercii, lemovicii, andii și cu toți ceilalți care locuiesc lângă ocean; cu consimțământul tuturor, i se acordă comanda supremă. După ce i s-a încredințat această putere, cere ostatici de la toate aceste triburi, poruncește să i se aducă numaidecît un anumit număr de soldați și hotărăște câte arme trebuie să predea fiecare trib și în cât timp; se preocupă îndeosebi de cavalerie. Îmbină cea mai mare sîrguință cu cea mai mare severitate în exercitarea puterii; pe șovăielnici îi constrînge prin pedepse aspre: pentru o greșeală gravă ucide pe vinovați în foc și tot felul de torturi; în cazul unor greșeli mai ușoare, îi trimite acasă, după ce le taie urechile sau le scoate un ochi, ca să servească de învățătură celorlalți și să-i îngrozească prin asprimea pedepsei.

5 Cu asemenea pedepse a strîns repede o armată. După aceasta trimite la ruteni pe cadurcul Lucterius, om de o mare îndrăzneală, împreună cu o parte din trupe, iar el pleacă la biturigi¹¹. La sosirea lui, biturigiile trimit solii la hedui, ai căror clienți erau, ca să le ceară ajutor să poată rezista mai ușor trupelor dușmane. Potrivit sfatului legaților pe care Caesar îi lăsase la armată, heduii trimit trupe de călăreți și pedestrași în ajutorul biturigilor. Aceste trupe, ajungînd la fluviul Liger, care desparte pe biturigi de hedui, zăbovesc acolo cîteva zile și, neîndrăznind să treacă fluviul, se întorc acasă și spun legaților noștri că s-au înapoiat fiindcă se temeau de perfidia biturigilor, despre care au aflat că plănuiseră să-i înconjure, ei dintr-o parte și arvernii dintr-alta, în caz că ar fi trecut fluviul. Întrucît nu am nici o dovadă, nu cred că heduii au făcut aceasta chiar din motivul pe care l-au declarat legaților, dar nici cu gîndul de a trăda. Imediat după plecarea heduilor, biturigiile se aliază cu arvernii.

6 Cînd toate cele întîmplate i-au fost aduse la cunoștință lui Caesar în Italia, acesta, văzînd că datorită energiei lui Cn. Pompeius situația de la Roma se îmbunătățește¹², a plecat în Gallia Transalpină. Venind aici, s-a lovit de o mare greutate, deoarece nu știa în ce chip ar putea ajunge la armată. Într-adevăr, își dădea seama că, dacă ar fi chemat legiunile în Provincie, ele s-ar fi văzut silite să lupte pe drum în lipsa lui; dacă s-ar fi îndreptat el spre armată, știa că în împrejurările de atunci nu-și putea încredința viața nici măcar aceluia care păreau liniștiți.

7 Între timp, cadurcul Lucterius, care fusese trimis la ruteni, cîștigă acest trib de partea arvernilor. Apoi merge mai departe în țara nitiobrogilor¹³ și a gabalilor¹⁴, primește ostatici de la amîndouă aceste triburi și, după ce strînge o armată numeroasă, încearcă să năvălească în Provincie în direcția orașului Narbo. Aflînd aceasta, Caesar consideră că mai înainte de orice trebuie să plece la Narbo. Cînd ajunge acolo, încurajează pe cei fricoși, așază garnizoane pe teritoriul rutenilor din Provincie, al volcilor arecomici¹⁵, al tolosașilor și în jurul Narbonei, regiuni vecine cu dușmanii, și poruncește ca o parte din trupele din Provincie și rezervele pe care le adusese din Italia să se adune în țara helvilor¹⁶, vecinii arvernilor.

8 După ce a luat aceste măsuri și după ce Lucterius a fost oprit și s-a retras, căci socotea că e primejdios să pătrundă în mijlocul garnizoanelor noastre, Caesar a plecat în țara helvilor. Deși munții Cevenni, care despart pe arverni de helvi, erau acoperiți de multă zăpadă în acest anotimp foarte aspru și împiedicau drumul, totuși Caesar reușește să ajungă în țara arvernilor datorită eforturilor mari depuse de soldați, care au dat la o parte zăpada înaltă de șase picioare și au deschis drumurile. Arvernii au fost luați prin surprindere, căci se credeau apărați de Cevenni ca de un zid și niciodată în acest anotimp drumurile nu putuseră fi străbătute nici măcar de o singură persoană. Caesar poruncește călăreților săi să se împrăștie pe o distanță cît mai mare și să vîre cît mai multă groază în dușmani. Aceste întîmplări

ajung repede la urechea lui Vercingetorix prin zvonuri și soli. Toți arvernii, îngroziți, îl înconjură și-l imploră să aibă grijă de bunurile lor și să nu lase pe dușmani să-i jefuiască, mai ales că vedea că toată greutatea războiului apasă pe umerii lor. Înduplecat de rugămintele lor, Vercingetorix ridică tabăra din țara biturgilor și pornește spre arverni.

9 Caesar, după ce a zăbovit două zile în aceste locuri, deoarece prevăzuse că Vercingetorix va proceda astfel, părăsește armata sub pretext că se duce să strângă trupe de rezervă și cavalerie. Comanda trupelor o lasă tânărului Brutus, căruia îi recomandă să trimită cavaleria să facă incursiuni în toate direcțiile și pe o distanță cât mai mare și-i spune că-și va da osteneala să nu lipsească din tabără mai mult de trei zile. După ce a luat aceste măsuri, sosește în marș forțat la Vienna¹⁷, spre marea mirare a trupelor sale de aici și găsește odihnită cavaleria pe care o trimisese cu multe zile înainte. Fără să-și întrerupă marșul nici ziua nici noaptea, trece prin țara heduilor și se îndreaptă spre țara lingonilor, unde iernau două legiuni pentru ca, în caz că heduii ar pune ceva la cale împotriva sa, să preîntâmpine aducerea la îndeplinire a planului lor. După ce ajunge la lingoni, trimite ordine celorlalte legiuni și le adună pe toate într-un singur loc mai înainte ca arvernii să fi fost înștiințați de sosirea lui la lingoni. Aflind aceasta, Vercingetorix își duce armata înapoi în țara biturgilor și, plecând de acolo, se hotărăște să asedieze Gorgobina¹⁸, cetatea boiilor, pe care Caesar îi așezase acolo după ce îi învinsese în războiul cu helveții și-i pusese sub autoritatea heduilor.

10 Această operație îl încurca mult pe Caesar în luarea unei hotărâri. În caz că în restul iernii și-ar fi ținut legiunile într-un singur loc, se temea ca nu cumva, din cauză că lăsase să fie zdrobită o populație tributară heduilor, întreaga Gallie să-l părăsească, de vreme ce vedea că prietenii nu găseau la el nici un fel de sprijin; dacă însă își scotea legiunile prea devreme din tabăra de iarnă, se temea să nu ducă lipsă de provizii din cauza greută-

ților de transport. Totuși, în cele din urmă, consideră că este mai bine să îndure toate greutățile decît să-și înstrăineze dragostea tuturor prietenilor săi prin acceptarea unei asemenea insulte. Așadar, îndeamnă stăruitor pe hedui să-i aducă provizii și trimite soli la boii ca să-i înștiințeze de sosirea lui și să-i îndemne să rămînă credincioși și să înfrunte cu curaj atacul dușmanilor. Apoi, după ce lasă la Agedincum două legiuni și bagajele întregii armate, pleacă spre țara boiilor.

11 A doua zi ajunge la cetatea senonilor, Vellaunodunum¹⁹. Ca să nu lase în urma sa vreun dușman și ca să se poată aproviziona ușor, se hotărăște să asedieze cetatea și, în două zile, o înconjură cu linii de împresurare²⁰. A treia zi cetatea a trimis soli ca să se supună; Caesar le poruncește să predea armele, să aducă cai și să dea 600 de ostatici. Lasă pe legatul C. Trebonius să supravegheze executarea acestor ordine, iar el pleacă spre Cenabum, cetatea carnuților, unde dorea să ajungă cît mai repede. Carnuții, care abia atunci aflaseră de asedierea cetății Vellaunodunum, socoteau că asediul va dura mai multă vreme și se pregăteau să trimită o garnizoană să apere Cenabum. În două zile Caesar sosește acolo. Își așază tabăra în fața cetății și, fiindcă era prea tîrziu, amînă asediul pentru a doua zi. Poruncește soldaților să facă pregătirile necesare pentru acest asediu și, fiindcă se temea ca nu cumva locuitorii să fugă din cetate în timpul nopții, deoarece din Cenabum pornea un pod care trecea peste fluviul Liger, ordonă ca două legiuni să stea de strajă cu armele în mîini. Puțin înainte de miezul nopții, locuitorii din Cenabum ies în liniște din cetate și încep să treacă fluviul. Aflînd aceasta de la iscoade, Caesar dă foc porților, introduce în cetate legiunile cărora le poruncise să nu-și ia bagajele și ocupă cetatea. Aproape toți dușmanii au fost prinși, deoarece podul înșust și drumurile strîmte tăiaseră retragerea mulțimii. Caesar jefuiește cetatea și-i dă foc, dăruiește soldaților prada, trece armata peste Liger și ajunge în țara biturigilor.

12 Cînd a aflat de sosirea lui Caesar, Vercingetorix a încetat asediul și a plecat în întîmpinarea lui. Caesar se

pregătea să asedieze Noviodunum²¹, cetatea biturigilor, care se afla în drumul său. Din această cetate vin soli la el ca să-l roage să-i ierte pe locuitori și să le cruțe viața. Caesar, pentru a efectua și celelalte operații²² cu aceeași iuteală cu care obținuse cele mai multe succese, le poruncește să predea armele, să aducă cai și să dea ostatici. După ce o parte din ostatici a fost predată și în timp ce celelalte obligații erau pe cale de a fi îndeplinite (fuseseră trimiși în cetate centurioni și câțiva soldați pentru a aduna armele și caii), a fost zărită de departe cavaleria dușmanilor care preceda armata lui Vercingetorix. Îndată ce locuitorii cetății au văzut-o, convinși că vor primi ajutor, au scos un strigăt și au început să pună mâna pe arme, să închidă porțile și să ocupe zidurile. Centurionii care se aflau în cetate, înțelegînd din purtarea gallilor că aceștia și-au schimbat hotărîrea, și-au scos săbiile, au ocupat porțile și au adus pe toți soldații teferi înapoi în tabără.

13 Caesar scoate cavaleria din tabără și începe lupta; în ajutorul trupelor sale care se aflau la strîmtoare trimite aproape 400 de călăreți germani, pe care de la începutul războiului obișnuia să-i aibă cu el. Gallii n-au putut rezista atacului lor și, puși pe fugă, s-au retras la grosul armatei după ce au suferit multe pierderi. După înfrîngerea acestora, locuitorii cetății, înspăimîntați din nou, au arestat pe aceia pe care-i credeau vinovați de răscoala plebei, i-au adus în fața lui Caesar și i-au predat. Apoi Caesar a plecat spre cetatea Avaricum²³, cea mai mare și mai puternică cetate din țara biturigilor, situată într-o regiune foarte roditoare. El era convins că, după ce va ocupa această cetate, va supune tot tribul biturigilor.

14 În urma atitor nenorociri suferite la Vellaunodunum, Cenabum și Noviodunum, Vercingetorix convoacă pe ai săi la un consiliu de război și le arată că „războiul trebuie purtat după un plan cu totul deosebit de cel de mai înainte. Trebuie depuse toate eforturile pentru a-i împiedica pe romani să ia nutreț și să facă tot felul de provizii. Acest lucru este ușor, întrucît gallii au o cavalerie numeroasă și sînt ajutați și de anotimp. Iarba nu poate

fi cosită; dușmanii vor fi constrinși să se împrăștie și să caute nutreț pe la șuri și, în orice zi, călăreții galli îi pot nimici pe toți. În afară de asta, pentru salvarea comună trebuie lăsate la o parte toate interesele personale; trebuie să se dea foc tuturor satelor și caselor peste tot pe unde s-ar părea că vor putea trece romanii în căutare de nutreț. Trupele sale au de toate din belșug, pentru că sînt aprovizionați de triburile pe teritoriul cărora se duc ră boiul. Romanii însă sau nu vor putea suporta foamea, sau vor trebui să înfrunte mari primejdii dacă se vor depărta de tabără. E totuna dacă-i vor omorî sau le vor lua bagajele, căci fără acestea nu se poate purta un război²⁴. În afară de asta, trebuie să se dea foc și cetăților care nu sînt apărate de întărituri și de poziții naturale împotriva oricărei primejdii, ca să nu servească de refugiu dezertorilor sau să îmbie pe romani să se aprovizioneze din belșug și să ia pradă. Dacă aceste măsuri par prea aspre, prea crude, el crede că totuși este mult mai rău dacă soțiile și copiii lor vor fi duși în sclavie, iar ei înșiși uciși, căci aceasta este soarta de neînlăturat a celor învinși“.

15 Această părere a fost aprobată de toți; într-o singură zi s-a dat foc la mai mult de 20 de orașe ale biturigelor. Același lucru l-au făcut și celelalte triburi²⁵; peste tot se vedeau numai focuri. Deși toți sufereau foarte mult din această cauză, totuși se mîngîiau cu gîndul că vor repara repede stricăciunile, deoarece victoria era aproape sigură. Într-o adunare generală se discută dacă trebuie să se dea foc cetății Avaricum sau să fie apărată. Biturigii cad la picioarele tuturor gallilor care luau parte la adunare și-i imploră să nu-i silească să dea foc cu propriile lor mîini unui oraș care era aproape cel mai frumos din toată Gallia și care reprezenta sprijinul și podoaba tribului lor. Datorită poziției sale, adaugă ei, îl vor putea ușor apăra, deoarece e înconjurat aproape din toate părțile de un rîu și de o mlaștină și nu are decît o singură intrare, și aceasta foarte îngustă²⁶. Cererea le este aprobată. La început Vercingetorix nu a fost de acord, dar după aceea a cedat, datorită rugămintelor lor și a compătimirii generale. Sînt aleși oamenii în stare să apere cetatea.

16 Vercingetorix urmărește pe Caesar, mergînd mai încet decît el și alege un loc de tabără apărat de mlaștini și păduri, situat la o distanță de 16 000 de pași²⁷ de Avaricum. De aici dădea ordinele necesare și afla din oră în oră, prin iscoade trimise regulat, ce se petrecea la Avaricum. Pîndea toate detașamentele noastre trimise după nutreț și grîu și ori de cîte ori oamenii noștri, împinși de nevoie, înaintau prea mult și se împrăștiau, îi ataca și le provoca pierderi mari, deși ai noștri se fereau de primejdie, luînd toate măsurile de prevedere cî puțință (de exemplu, plecau la intervale neregulate și pe drumuri diferite).

17 Caesar și-a așezat tabăra în fața acelei porți a orașului care, așa cum am spus mai sus, nu era închisă de rîu și de mlaștini și avea o intrare strîmtă. Apoi a început să construiască o terasă, să împingă barăcile și să ridice două turnuri, căci terenul nu-i îngăduia să înconjure cetatea cu valuri de împresurare. Cere neîncetat grîu de la boii și hedui. Aceștia din urmă nu erau de mare ajutor, fiind lipsiți de zel; boiilor nu aveau destule mijloace, deoarece tribul lor era mic și slab și consumase repede ce a avut. Armata ducea o lipsă atît de mare de provizii din cauza sărăciei boiilor, a nepăsării heduilor și a incendierii fermelor, încît timp de mai multe zile soldații n-au avut grîu și și-au astîmpărat foamea grozavă cu carne de oaie, adusă din sate îndepărtate. Cu toate acestea n-au scos nici o vorbă care n-ar fi fost de demnitatea poporului roman și de victoriile trecute. Ceva mai mult: cînd Caesar s-a adresat fiecărei legiuni în parte, în timpul lucrărilor, și le-a spus că, dacă nu puteau suporta lipsurile, va renunța la asediu, toți i-au cerut să nu facă una ca asta. Soldații spuneau că „au servit mai mulți ani sub comanda lui fără să fi primit vreo insultă și niciodată n-au lăsat ceva neterminat; considerau o rușine să părăsească asediul început și preferau să suporte toate greutățile decît să nu răzbune pe cetățenii romani care au pierit la Cenabum din cauza perfidiei gallilor“. Același lucru îl spuneau centurionilor și tribunilor militari pentru ca aceștia să-l informeze pe Caesar.

18 După ce apropiase deja turnurile de zid, Caesar a aflat de la prizonieri că Vercingetorix, terminînd nutrețul, și-a mutat tabăra mai aproape de Avaricum și că împreună cu cavaleria și cu pedestrima ușor înarmată, care obișnuia să lupte printre călăreți, a plecat să pună curse acolo unde credea că vor veni soldații noștri a doua zi în căutare de nutreț. Aflînd aceasta, Caesar pleacă în tăcere la miezul nopții și ajunge a doua zi dimineața la tabăra dușmanilor. Dușmanii află repede de la iscoade de sosirea lui Caesar, își ascund carele și bagajele în pădurile dese și își așază toate trupele pe un loc înalt și descoperit. Cînd aceste fapte i-au fost aduse la cunoștință, Caesar a poruncit soldaților să adune repede la un loc lucrurile personale²⁸ și să pregătească armele pentru luptă.

19 Era o colină cu o pantă ușoară. O mlaștină foarte greu de trecut, care nu era mai lată de 50 de picioare, o înconjura aproape din toate părțile. După ce tăiaseră pădurile, gallii ocupaseră această colină și nu se mișcau de acolo, siguri de poziția lor. Împărțiți pe neamuri, ocupau toate vadurile și desigurile din apropiere și, în caz că romanii ar fi încercat să treacă mlaștina, erau gata să se năpustească de pe înălțime asupra lor în momentul în care se vor fi înglodat în mlaștină. În felul acesta, cine ar fi văzut de aproape pozițiile armatelor ar fi crezut că gallii sînt gata să lupte cu sorti aproape egali; dar cine ar fi observat condițiile inegale de luptă, și-ar fi dat seama că gallii se fălesc și se prefac fără rost²⁹.

Soldații noștri erau mînioși din pricină că dușmanii puteau suporta privirile lor la o distanță atît de mică și cereau stăruitor să se dea semnalul de luptă, dar Caesar le arată „cu cîte sacrificii și cu prețul cîtor vieți de bărbați viteji trebuie să se obțină victoria. Văzîndu-i atît de hotărîți încît pentru gloria lui ar înfrunta orice primejdii, le spune că ar trebui să fie acuzat de nerecunoștință dacă n-ar ține mai mult la viața lor decît la a lui“.

După ce-i mîngîie pe soldați în felul acesta, îi duce înapoi în tabără și ia ultimele măsuri în vederea asedierii cetății.

20 După se s-a întors la ai săi, Vercingetorix a fost acuzat de trădare pentru că își mutase tabăra mai aproape de romani, pentru că plecase cu toată cavaleria și lăsase fără comandant atâtea trupe, precum și pentru că, după plecarea lui, romanii sosiseră atît de repede și într-un moment atît de potrivit. Gallii susțineau că „toate acestea nu s-au petrecut numai din întîmplare sau fără un plan dinainte stabilit; Vercingetorix prefera să obțină domnia în Gallia printr-o favoare a lui Caesar decît prin bunăvoința lor“. La aceste acuzații, Vercingetorix a răspuns astfel: „În ce privește faptul că am mutat tabăra, am făcut aceasta din cauza lipsei de nutreț și la îndemnul vostru; am venit mai aproape de romani fiind atras de poziția prielnică pe care o apăra însăși natura ei, fără să mai aibă nevoie de fortificații. Cît privește cavaleria, nu s-a simțit nevoie de serviciile ei într-un loc mlăștinos și a fost de folos acolo unde s-a dus. La plecare, într-adins n-am lăsat nimănui comanda supremă, pentru ca nu cumva cel care ar fi fost numit comandant să nu fie împins la luptă de mulțimea înflăcărată. Văd că toți ardeți de nerăbdare să dați lupta din cauza lipsei voastre de vlagă, fiindcă nu sînteți în stare să rezistați la oboseală mai mult timp. Dacă romanii au sosit din întîmplare, trebuie să mulțumiți soartei; dacă au fost chemați de vreun trădător acestuia trebuie să-i mulțumiți; căci în felul acesta ați putut cunoaște de pe înălțime numărul mic al romanilor și ați putut disprețui „vitejia“ unor soldați care nu au îndrăznit să dea lupta și s-au retras în mod rușinos în tabără. Nu doresc să obțin de la Caesar prin trădare o putere pe care o pot dobîndi prin victorie, de care și eu și voi sîntem siguri; ceva mai mult, vă voi preda această putere dacă vi se pare că mai curînd îmi faceți cinste decît că îmi datorați salvarea. Ca să vă dați seama — a adăugat el — că vorbesc sincer, ascultați-i pe soldații romani“. Aduce înaintea gallilor sclavi³⁰, pe care-i prinsese cu cîteva zile mai înainte în timp ce umblau după nutreț și pe care-i torturase, lăsîndu-i nemîncăți și punîndu-i în lanțuri. Acești sclavi fuseseră învățați mai înainte ce să spună, dacă vor fi interogați; ei declară că sînt soldați legionari, că foamea și sărăcia i-a împins să iasă pe furiș din tabără, sperînd că vor putea găsi ceva grîu sau vite pe cîmp; aceeași sărăcie

apasă asupra întregii armate, toți sînt sleiți de puteri și nimeni nu mai poate suporta oboseala lucrului. De aceea comandantul suprem a hotărît să retragă armata după trei zile dacă nu va obține nici un succes în asediu. „Iată — spune atunci Vercingetorix — ce-mi datorați mie, pe care mă acuzați de trădare; mulțumită mie și fără ca voi să fi vărsat vreo picătură de sînge, vedeți o armată victorioasă atît de mare mistuită de foame. Am avut grijă ca nici un trib să nu-i primească pe romani pe teritoriul său atunci cînd își vor căuta scăparea într-o fugă rușinoasă“.

21 Toată mulțimea strigă și, potrivit obiceiului gallic³¹, face zgomot cu armele; așa obișnuiesc gallii să se manifeste față de acela a cărui cuvîntare o aprobă. „Vercingetorix este cel mai mare comandant — spuneau ei — și nu trebuie să ne îndoim de buna lui credință; războiul nu poate fi condus cu mai multă iscusință“. Hotărîsc să trimită în cetate 10 000 de oameni, aleși din întreaga armată, și sînt de părere că nu trebuie să lase sarcina salvării generale numai pe seama biturigelor, căci își dădeau seama că, dacă biturigii vor prăda cetatea, va fi a acestora.

22 Împotriva vitejiei deosebite a soldaților noștri, gallii luau tot felul de măsuri de apărare, căci neamul lor este de o mare istețime și foarte priceput în a imita tot ceea ce învață de la alții. Într-adevăr, cu ajutorul lațurilor, îndepărtau cîngile noastre³², pe care, după ce le apucau bine, le trăgeau înăuntrul fortificațiilor cu ajutorul unor mașini. Săpînd galerii subterane, făceau să se prăbușească terasele³³; la aceasta se pricepeau cu atît mai bine, cu cît la ei există mari mine de fier și cunosc și folosesc tot felul de galerii subterane. Întăriseră tot zidul cetății din toate părțile cu turnuri de lemn cu mai multe etaje și acoperite cu piei. Adesea, în timpul zilei și al nopții, năvăleau și dădeau foc terasei noastre sau acau re soldați în timp ce lucrau; pe măsură ce turnurile noastre deveneau tot mai înalte, datorită lucrărilor zilnice de construire a terasei, gallii își înălțau și ei turnurile tot pe atîta, legînd între ele birnele verticale cu birne transversale. Întîrziu construiau galeriile noastre descoperite, arun-

cînd lemne ascuțite și aprinse la un capăt, smoală clocoțită și pietre foarte grele, și ne împiedicau să ducem galeriile pînă la ziduri.

23 Zidurile gallilor sînt construite, în general, în felul următor. Pe pămînt, în toată lungimea zidului, se așază în continuare niște birne perpendiculare pe zid, la o distanță de două picioare unele de altele. Birnele sînt legate între ele în interiorul zidului și sînt bine acoperite și umplute cu pămînt; la exterior, galeriile dintre birne, despre care am vorbit, sînt umplute cu bolovani mari. Peste acest prim strat bine întărit se pune altul, astfel încît între birne să rămînă aceeași distanță și birnele de deasupra să nu se atingă de cele de dedesubt; ele sînt așezate la distanțe egale și fiecare birnă este bine fixată cu ajutorul unei pietre care o desparte de celelalte birne. Astfel se încheie treptat întreaga lucrare, pînă ce zidul ajunge la înălțimea dorită. Din punctul de vedere al varietății aspectului, construcția nu displace ochilor, datorită alternanței de birne și pietre, care își păstrează linia dreaptă. În afară de asta, este foarte nimerită pentru apărarea orașelor, întrucît piatra apără de foc, iar lemnul de berbec, căci o lemnărie interioară construită în general din birne lungi de 40 de picioare nu poate fi sfărîmată sau smulsă.

24 Toate aceste obstacole împiedicau asediul. Deși frigul și ploile neîntreprupte îi întîrziu mereu pe soldați, aceștia au înfrînt toate greutățile printr-o muncă neîntrepruptă și, în 25 de zile, au construit o terasă lată de 330 de picioare și înaltă de 80. Cînd construcția era aproape să atingă zidul dușmanilor și pe cînd Caesar, potrivit obiceiului său, stătea de veghe lîngă lucrări și-i îndemna pe soldați să nu întrerupă lucrul nici o clipă, puțin înainte de straja a treia s-a observat că terasa fumegă: dușmanii îi dăduseră foc pe dedesubt printr-o galerie. În același timp a izbucnit un strigăt de-a lungul întregului zid și dușmanii au început să năvălească pe două porți, de amîndouă părțile turnurilor noastre. Unii aruncau de departe de pe zid pe terasă torțe și lemne uscate, alții azvîrleau smoală și alte materii care puteau ațîța focul,

astfel că era greu să ne hotărîm încotro să alergăm mai întii sau unde să dăm ajutor. Totuși, fiindcă, potrivit hotărîrii lui Caesar, totdeauna stăteau de gardă în fața taberei două legiuni, iar alte trupe, destul de numeroase, lucrau cu schimbul, s-au putut lua repede următoarele măsuri: unii au ținut piept năvalei, alții au retras turnurile și au surpat terasa, iar toți soldații din tabără au venit să stingă focul.

25 Noaptea trecuse deja cînd încă se mai dădeau lupte în toate părțile. Speranța dușmanilor de a învinge reînvia neîncetat, cu atît mai mult cu cît ei vedeau că manteluțele³⁴ turnurilor fuseseră arse și observau că romanii, rămînînd descoperiți, nu puteau veni ușor în ajutorul tovarășilor lor; tot timpul trupele ostenite ale dușmanilor erau înlocuite cu altele odihnite. Ei socoteau că toată salvarea Galliei depinde de clipa aceea. Atunci în fața ochilor noștri s-a petrecut ceva care mi s-a părut vrednic de a fi amintit și de a nu fi trecut sub tăcere. Un gall care se afla în fața uneia dintre porțile orașului arunca în foc, înspre turn, bulgări de seu și smoală, care îi erau transmiși din mînă în mînă; lovit în coasta din dreapta de o săgeată de scorpion³⁵, cade fără suflare. Un gall din apropiere, trecînd peste cadavrul lui, îndeplinește aceeași sarcină, pînă cînd cade și el lovit de scorpion; îi urmează un al treilea și acestuia un al patrulea. Poziția n-a fost părăsită de apărători mai înainte de a fi pus capăt luptei, după ce focul a fost stins și dușmanii au fost alungați din punctul acela.

26 După ce au făcut toate încercările posibile fără să fi izbutit nimic, gallii, la îndemnul și la porunca lui Vercingetorix, au hotărît a doua zi să părăsească cetatea. Sperau să reușească fără să sufere mari pierderi dacă vor face această încercare în liniștea nopții, pentru că tabăra lui Vercingetorix nu era departe de cetate și mlaștina neîntreruptă dintre cele două tabere ar fi fost o piedică pentru romani în urmărirea dușmanilor. Începuseră deja pregătirile în timpul nopții, cînd deodată femeile aleargă în stradă, se aruncă plîngînd la picioarele bărbaților și îi imploră în toate chipurile să nu le lase pradă

cruzimii dușmanilor pe ele și pe copiii lor, pe care vârsta și slăbiciunea îi împiedicau să fugă. Văzându-i că stăruie în hotărîrea lor — căci de cele mai multe ori, în caz de primejdie, teama înăbușă mila —, au început să strige și să dea de știre romanilor că bărbații lor vor să fugă. Atunci gallii, temîndu-se ca nu cumva cavaleria romană să le taie drumul, au renunțat la planul lor.

27 A doua zi, în timp ce continuau lucrările începute — după ce Caesar împinsese înainte un turn —, a izbucnit o ploaie puternică. Caesar socotea că această vreme este prielnică pentru un atac și, fiindcă vedea că străjile nu fuseseră așezate pe zid cu prea multă grijă, poruncește soldaților săi să lucreze mai încet și le dă ordinele necesare. Convoacă în taină, dincoace de barăci, legiunile gata de luptă și le îndeamnă să culeagă, în sfîrșit, după atîtea ostenele, roadele victoriei; celor care se vor urca cei dintii pe zid le promite recompense. Apoi dă semnalul de luptă. Soldații năvălesc deodată din toate părțile și ocupă repede zidul.

28 Dușmanii, înspăimîntați de această manevră neașteptată, fiind alungați de pe zid și de pe turnuri, s-au îngrămădit în piață și în locuri mai deschise, cu gîndul de a face front și a da o luptă hotărîtoare în cazul că romanii îi vor ataca dintr-o anumită direcție. Cînd au văzut că niciunul dintre soldații noștri nu coboară într-un loc jos și că ei, dimpotrivă, ocupaseră tot zidul, s-au temut să nu li se ia orice speranță de a se retrage și, aruncînd armele, s-au repezit într-un suflet spre marginile orașului. Acolo, unii, înghesuindu-se în fața porților prea strîmte, au fost uciși de pedestrașii noștri, în timp ce alții, care ieșiseră pe poartă, au fost omoriți de călăreți. Nimeni nu s-a gîndit la pradă. Îndirjiți de amintirea măcelului de la Cenabum și de munca obositoare de la asediu, romanii nu au cruțat nici pe bătrîni, nici pe femei, nici pe copii. Într-un cuvînt, din totalul de aproape 40 000 de oameni, numai 800 (cei care fugiseră din oraș cînd au auzit primele strigăte ale romanilor) au ajuns teferi la Vercingetorix. Acesta, temîndu-se ca nu cumva sosirea lor în masă și compătimirea generală pe care ar fi trezit-o să

provoace vreo revoltă în tabără, i-a primit abia noaptea târziu, în tăcere. Avusese grijă să așeze pe drum, departe de tabără, pe oamenii săi de încredere și pe fruntașii triburilor, ca să separe pe fugari și să-i ducă la ai lor, în acea parte a taberei care fusese dată fiecărui trib la începutul războiului.

29 A doua zi a convocat consiliul de război, și-a liniștit oamenii și i-a îndemnat să nu-și piardă cîtuși de puțin curajul și să nu se tulbure din cauza unei întâmplări nefericite: „Romanii n-au învins datorită vitejiei lor și nici pe cîmpul de luptă, ci printr-o tehnică și artă a asediului, pe care noi gallii nu le-am cunoscut. Cei care se așteaptă să aibă numai succese în războaie se înșală. Eu n-am fost niciodată de părere să apărăm Avaricum, de asta sînteți martori voi înșivă. Nenorocirea se datorește lipsei de prevedere a biturigilor și îngăduinței prea mari a celorlalți față de ei. Totuși, voi tămădui repede această rană prin izbînzi și mai mari. Căci prin grija mea voi uni acele triburi care pînă acum au stat despărțite de ceilalți galli și voi face ca în toată Gallia să nu existe decît o singură voință, căreia omenirea întreagă să nu-i poată rezista; aproape am și atins acest țel. Acum ar fi bine dacă v-aș putea convinge, în interesul salvării tuturor, să întăriți tabăra, pentru a putea susține mai ușor atacurile neașteptate ale dușmanilor“.

30 Acest discurs a plăcut gallilor, mai ales că Vercingetorix însuși nu-și pierduse curajul după o nenorocire atît de mare, nici nu se ascunsese și nu fugise de privirile mulțimii. Acum aveau o părere și mai bună despre prudenta și puterea lui de a prevedea totul, deoarece, atunci cînd lucrurile stăteau b'ne, propusese mai întîi să se dea foc cetății Avaricum, apoi să fie părăsită. Astfel, în timp ce autoritatea altor conducători scăzuse din cauza înfrîngerilor, dimpotrivă prestigiul lui Vercingetorix creștea din zi în zi după nenorocirea suferită. În același timp, asigurările sale trezeau speranța că și alte triburi vor intra în alianță. Atunci, pentru prima dată, s-au apucat gallii³⁶ să-și întărească tabăra; atîta putere a avut discursul lui Vercingetorix asupra acestor oameni ne-

obișnuiți cu munca, încît au socotit că trebuie să facă tot ce li se poruncește.

31 Potrivit făgăduinței sale, Vercingetorix își dădea toată silința să atragă și pe celelalte triburi în alianță și căuta să cîștige, prin daruri și făgădueli, pe fruntașii lor. În acest scop alegea oameni potriviți care, prin discursuri iscusite sau relații de prietenie, puteau să cîștige foarte ușor triburile. Are grijă să fie înarmați și îmbrăcați aceia care reușiseră să fugă după cucerirea cetății Avaricum; de asemenea, pentru a completa numărul trupelor care suferiseră pierderi, poruncește triburilor să-i dea un anumit număr de soldați și fixează data la care dorea să-i fie aduși în tabără. Dă ordin să se recruteze și să i se trimită toți arcașii, care erau foarte numeroși în Gallia. Prin aceste măsuri înlătură repede pierderile suferite la Avaricum.

În timpul acesta, Teutomatus, fiul lui Ollovico, regele nitobrogilor, al cărui tată primise din partea senatului nostru titlul de „prieten“, sosește la Vercingetorix împreună cu un mare număr de călăreți din tribul său și de mercenari pe care îi recrutase în Aquitania.

32 Caesar a zăbovit mai multe zile la Avaricum și, găsind acolo o mare cantitate de grîu și de alte provizii, a putut să-și refacă armata după oboseala și lipsurile îndurate. Iarna era pe sfîrșite și însuși anotimpul îl îndemna să pornească la război. Caesar hotărîse să pornească împotriva dușmanului pentru a-l face să iasă din mlaștini și păduri sau pentru a-l asedia, cînd sosesc la el în calitate de soli fruntași ai heduilor ca să-l roaze să le vină în ajutor deoarece sînt într-o situație foarte grea. Ei îi spun că încă din vechime exista obiceiul de a se numi un singur magistrat³⁷ care să dețină puterea regală timp de un an; acum doi oameni ocupă această magistratură și fiecare din ei pretinde că a fost numit în mod legal. Unul dintre aceștia era Convictolitavis, un tînăr bogat și de neam mare, celălalt Cotus, care se trăgea dintr-o familie foarte veche și avea el însuși mare influență și numeroase rude; fratele acestuia, Valetiacus, a exercitat aceeași magistratură anul trecut. Tot tribul este sub

arme; senatul e împărțit, ca și poporul și clientela celor doi potrivnici. Dacă aceste certuri continuă, cele două părți ale tribului vor ajunge să se lupte între ele. Depinde numai de grija și de autoritatea lui Caesar ca acest lucru să nu se întâmple.

33 Caesar socotea că nu e în folosul său să înceteze războiul și să piardă din vedere pe dușman; totuși, fiindcă știa cât de mari neplăceri se produc de obicei din cauza discordiei, a găsit cu cale că trebuie să evite primejdia ca un trib atât de mare și de legat de poporul roman și pe care el însuși îl sprijinise întotdeauna și-l onorase cu tot felul de privilegii să ajungă la un război civil, iar partidul mai slab să ceară ajutor de la Vercingetorix. Deoarece legile heduilor nu îngăduiau aceluia care dețineau magistratura supremă să treacă granița, a hotărît să plece el însuși la hedui, ca să nu dea impresia că aduce vreo știrbire legilor țării, și a chemat la el la Deceția³⁸ tot senatul și pe cei doi vrăjmași. Aproape tot tribul s-a adunat acolo. Aflînd că o mîină de oameni se adunase în taină în alt loc și în alt moment decît ar fi trebuit și îl alesese pe Cotus, că un frate proclamase ales pe celălalt frate, deși legile interziceau ca doi bărbați din aceeași familie, care erau amîndoi în viață, să fie aleși magistrați și chiar să fie primiți în senat, Caesar a silit pe Cotus să depună puterea și a poruncit s-o ia Convictolitavis, care fusese ales sub președinția preoților, potrivit obiceiului tribului, în timpul cînd nu funcționau magistrați.

34 După intervenirea acestui decret, Caesar i-a îndemnat pe hedui să evite neînțelegerile și vrajba și, lăsînd toate celelalte treburi la o parte, să se preocupe numai de acest război. Le-a spus să fie siguri de recompensele pe care le vor primi de la el după înfrîngerea Galliei și le-a cerut să-i trimită grabnic toată cavaleria și 10 000 de pedestrași, pe care îi va așeza în diferite posturi ca să supravegheze aprovizionarea. Apoi și-a împărțit armata în două: patru legiuni le-a dat lui Labienus să le ducă în țara senonilor, iar pe celelalte șase le-a dus el însuși în țara arvernilor, spre cetatea Gergovia, urmînd cursul fluviului Elaver³⁹; tot lui Labienus i-a mai incre-

dințat și o parte din cavalerie, cealaltă parte păstrînd-o el. Cînd a aflat aceasta, Vercingetorix a tăiat toate podurile de pe Elaver și a început să înainteze pe malul ce-lălalt al fluviului.

35 Cele două armate se aflau una în fața celeilalte și taberele lor erau așezate aproape față în față. Vercingetorix pusese iscoade din loc în loc pentru ca nu cumva romanii să facă vreun pod și să-și treacă trupele. Caesar era într-o situație foarte grea; se putea întîmpla să fie ținut în loc de fluviu în cea mai mare parte a verii, căci, de obicei, Elaver nu poate fi trecut prin vad înainte de sosirea toamnei. Ca să nu se întîmple așa ceva, și-a așezat tabăra într-o regiune păduroasă, în fața unuia dintre podurile distruse de Vercingetorix, și a doua zi s-a ascuns acolo cu două legiuni. Ca de obicei, și-a trimis mai departe restul trupelor împreună cu toate bagajele, după ce a avut grijă să împartă cîteva cohorte în mai multe detașamente, ca să dea impresia că numărul legiunilor este același. Le-a poruncit să înainteze cît vor putea mai mult. După cîtva timp, cînd a socotit că trupele trebuie să fi ajuns la tabără, a început să repare podul pe vechii piloni, care aveau capetele de jos întregi. Lucrarea a fost repede terminată; după ce Caesar și-a trecut legiunile și a ales un loc bun de tabără, a chemat înapoi restul trupelor. Cînd Vercingetorix a aflat de trecerea fluviului, a luat-o înainte în marș forțat, ca să nu fie constrîns să dea lupta fără voia lui.

36 De acolo Caesar a ajuns la Gergovia în cinci zile⁴⁰. După ce a dat o mică luptă de cavalerie chiar în ziua sosirii și a cercetat poziția orașului, care era așezat pe un munte foarte înalt⁴¹ și la care nu puteai ajunge decît cu mare greutate indiferent din ce direcție ai fi venit, Caesar și-a pierdut speranța să-l poată lua cu asalt și a hotărît să nu înceapă asediul mai înainte de a fi asigurat aprovizionarea.

În ceea ce îl privește pe Vercingetorix, acesta își stabilise tabăra în apropierea cetății, pe munte, și așezase în jurul său, la distanțe mici, trupele diferitelor triburi, grupate pe neamuri. Priveliștea pe care o oferea, după ce ocupase toate virfurile⁴² acestui lanț de munți de pe care

putea fi observat, era îngrozitoare. În fiecare zi, în zori, chema la el pe fruntașii triburilor, pe care-i alesese în consiliul său, fie pentru a delibera, fie pentru a aduce la îndeplinire măsurile luate. Aproape că nu era zi în care să nu pună la încercare, prin lupte de cavalerie, la care participau și arcași, curajul și vitejia soldaților săi.

În fața cetății, chiar la poalele muntelui, era o colină foarte bine întărită de la natură și izolată din toate părțile⁴³; se vedea că, dacă soldații noștri ar fi ocupat-o, ar fi tăiat dușmanilor o mare parte din apă și i-ar fi împiedicat să se ducă fără grijă după nutreț. Însă această poziție era ocupată de o garnizoană dușmană destul de puternică. Totuși, în liniștea nopții, Caesar a ieșit din tabără și a alungat garnizoana mai înainte ca aceasta să fi putut primi ajutor din cetate; după ce a ocupat poziția, a lăsat acolo două legiuni. Apoi a unit tabăra mare cu cea mică printr-un șanț dublu lat de 12 picioare⁴⁴, ca să poată umbla, la adăpost de atacul neașteptat al dușmanilor, și oameni izolați.

37 În timp ce în fața Gergoviei aveau loc aceste evenimente, heduii Convictolitavis, căruia Caesar îi încredințase magistratura supremă așa cum am arătat, este cîștigat cu bani de către arverni și intră în legătură cu cîțiva tineri în fruntea cărora se afla Litaviccus și frații lui, care se trăgeau dintr-o familie foarte însemnată. Împarte cu ei banii primiți de la arverni și îi îndeamnă să-și aducă aminte că sînt oameni liberi și că s-au născut să comande. Le-a arătat că „heduii sînt singurul trib care pune piedică victoriei sigure a gallilor; influența lor oprește și celelalte triburi să se răscoale. Dacă însă heduii vor trece de partea celorlalți galli, romanii nu vor mai putea rezista în Gallia. El, Convictolitavis, are oarecare obligații față de Caesar, deși n-a obținut de la el decît ceva foarte drept. Pentru el e mai însemnată însă libertatea comună. De ce să faci apel heduii la arbitrajul lui Caesar, cînd este vorba de legile și de tradițiile lor, în loc să apeleze romanii la hedui?” Tinerii au fost repede convinși de cuvintele și de banii lui Convictolitavis și au declarat că vor lua conducerea răscoalei. Conspiratorii discută mijloacele de aducere la îndeplinire a planului lor.

căci nu sperau că-i vor putea determina pe hedui să înceapă răzcoala fără motive întemeiate. S-a hotărît ca Litaviccus să ia comanda celor 10 000 de oameni care urmau să fie trimiși lui Caesar în vederea războiului și să-i ducă la el, iar frații săi vor sosi mai înainte la Caesar. Stabilesc, de asemenea, și restul planului de acțiune.

38 Litaviccus primește comanda armatei. Cînd era cam la 30 000 de pași de Gergovia, și-a adunat trupele pe neașteptate și le-a spus plîngînd: „Încotro mergem, soldați? Toată cavaleria și toată nobilimea noastră au pierit; fruntașii triburilor, Eporedorix și Viridomarus, acuzați de trădare de către romani, au fost executați fără să li se dea voie să se apere. Următoarele fapte le veți afla din gura celor care au scăpat din mijlocul măcelului fugind, căci pe mine, care mi-am pierdut frații și toate rudele, durerea mă împiedică să povestesc cele ce s-au întîmplat“. Sînt aduși aceia pe care îi învățase ce să spună; ei povestesc mulțimii aceleași fapte pe care le povestise și Litaviccus, și anume: „Călăreții hedui au fost uciși sub pretextul că ar fi intrat în legătură cu arvernii, ei înșiși au scăpat din mijlocul măcelului ascunzîndu-se în mulțimea de soldați“. Heduii izbucnesc în strigăte și îl imploră pe Litaviccus să aibă grijă de ei. „Într-adevăr — spune el — vorbiți ca și cînd acum ar fi timp de deliberat și nu ar fi nevoie să pornim spre Gergovia și să ne unim cu arvernii. Oare putem să ne îndoim că, după asemenea crimă, romanii nu se vor grăbi să ne omoare? Așadar, dacă mai avem o fărîmă de curaj în noi, să răzbunăm moartea celor care au fost uciși atît de mișelește și să-i nimicim pe acești tilhari!“ Arată apoi pe cetățenii romani care îl însoțeau încrezîndu-se în protecția lui⁴⁵, le ia o mare cantitate de grîu și-i ucide în chinuri groaznice. Trimite vestitori în toată țara heduilor, pe care îi ațîță folosind aceeași minciună despre măcelărirea călăreților și a fruntașilor și îi îndeamnă să răzbune, ca și el, lovirile suferite.

39 Heduil Eporedorix, un tînăr dintr-o familie foarte bună și cu mare putere în țara sa, împreună cu Viridomarus, care era de aceeași vîrstă cu el și se bucura de

tot atîta trecere, dar era de origine mai umilă și pe care Caesar, la recomandăția lui Diviciacus, îl ridicase dintr-o situație modestă la cele mai mari demnități, intraseră în rîndul cavalerilor⁴⁶ și fuseseră chemați în mod special de către Caesar. Eporedorix și Viridomarus se luptau între ei pentru înțietate și, în cearta amintită⁴⁷ dintre cei doi magistrați, luptaseră din toate puterile unul pentru Convictolitavis, celălalt pentru Cotus. Eporedorix află de planul lui Litaviccus și îl aduce la cunoștință lui Caesar pe la miezul nopții. Îl roagă pe Caesar să nu îngăduie ca tribul heduilor să renunțe la prietenia poporului roman din cauza planurilor nesăbuite ale unor tineri, căci, într-adevăr, așa se va întîmpla dacă se vor uni cu dușmanii atîtea mii de oameni, fiindcă nu se poate ca rudele acestora să nu se intereseze de soarta lor și tribul s-o considere un lucru de mică importanță.

40 Aceste vești l-au neliniștit foarte mult pe Caesar, căci totdeauna el s-a arătat foarte binevoitor față de tribul heduilor. Fără să mai stea pe gînduri, scoate din tabără patru legiuni ușor echipate și toată cavaleria. În asemenea împrejurări, nici nu a mai fost timp să restrîngă tabăra⁴⁸, deoarece izbînda depindea de grabă. Caesar lasă pe legatul C. Fufius să păzească tabăra împreună cu două legiuni. După ce a poruncit să fie arestați frații lui Litaviccus, a aflat că au fugit la dușmani cu puțin mai înainte. Îndeamnă pe soldați să nu se sperie de greutatea unui marș impus de împrejurări; toți îl urmează plini de înflăcărare. După ce străbate o distanță de 25 000 de pași, zărește coloana heduilor și trimite cavaleria împotriva lor, împiedicîndu-i să mai înainteze; interzice însă tuturor soldaților să omoare pe cineva. Poruncește ca Eporedorix și Viridomarus, pe care heduii îi credeau morți, să se vîre printre călăreți și să vorbească compatrioților lor. Eporedorix și Viridomarus sînt recunoscuți și înșelătoria lui Litaviccus este descoperită; heduii întind mîinile, arată că se supun și, aruncînd armele, cer să li se cruțe viața.

Litaviccus fuge la Gergovia împreună cu clienții săi, care, potrivit obiceiurilor gallilor, ar săvîrși o nelegiuire

dacă și-ar părăsi patronul chiar și în situațiile cele mai primejdioase.

41 Caesar trimite vestitori la hedui ca să le aducă la cunoștință că, datorită lui, au fost lăsați în viață niște oameni pe care i-ar fi putut omori potrivit legilor războiului. Apoi, după ce a lăsat armata să se odihnească trei ore în timpul nopții, a plecat spre Gergovia. Cam pe la jumătatea drumului îi ies în cale niște călăreți trimiși de Fabius și îi spun cât de primejdioasă a fost situația la Gergovia. Îi arată că tabăra fusese atacată de trupe puternice; în timp ce trupele obosite ale dușmanilor erau mereu înlocuite cu altele odihnite, soldații noștri erau istoviți de luptele neîntrerupte, deoarece din cauza întinderii mari a taberei aceiași oameni trebuiau să rămână mereu pe meterez. Mulți dintre ai noștri fuseseră răniți de ploaia de săgeți și de tot felul de arme de aruncat; mașinile de război ne-au ajutat foarte mult să le ținem piept. După retragerea dușmanilor, Fabius a astupat toate porțile în afară de două, a pus parapete pe meterez și s-a pregătit pentru a doua zi în vederea unui atac asemănător. Când a aflat aceasta, Caesar a grăbit pasul și, datorită zelului soldaților, a sosit la tabără înainte de răsăritul soarelui.

42 În timp ce la Gergovia se petreceau aceste fapte, heduii primesc cele dintii vești de la Litaviccus, dar nu-și rezervă timpul necesar pentru a verifica exactitatea lor. Unii erau împinși de lăcomie, alții de minie și nesocotință, cel mai mare cusur înăscut al acestui neam, care îl face să ia drept lucru sigur un zvon neîntemeiat. Se apucă să jefuiască bunurile cetățenilor romani, pe care îi omoară sau îi duc în sclavie. Convictolitavis sprijină mișcarea pornită și împinge poporul la nebunie, pentru ca, o dată ce va fi săvârșit crima, să-i fie rușine să-și revină din rătăcire. Pe tribunul militar M. Aristius, care era în drum spre legiune, îl scot cu forța din orașul Cavillonum⁴⁹, dându-i cuvântul de onoare că nu i se va întâmpla nimic. La fel procedează cu aceia care se stabiliseră acolo pentru a face negoț. Însă abia plecaseră romanii, că heduii îi atacă și le iau toate bagajele; întîm-

pinînd rezistență din partea lor, îi asediază o zi și o noapte. În urma pierderilor foarte mari suferite de ambele părți, heduii cheamă la arme o mulțime mai mare de oameni.

43 În timpul acesta se răspîndește vestea că toți soldații hedui⁵⁰ sînt în mîinile lui Caesar. Atunci, heduii aleargă la Aristius și îi arată că totul s-a petrecut fără știrea conducerii; ordonă să se facă cercetări în legătură cu jafurile, confiscă bunurile lui Litaviccus și ale fraților lui și trimite soli la Caesar ca să se dezvinovățească. Ei iau aceste măsuri ca să-și capete înapoi oamenii, dar pătați de crimă și atrași de cîștigurile dobîndite prin jaful la care participaseră mulți și temîndu-se de pedeapsă, încep să facă în taină planuri de război și caută să atragă prin solii și pe celelalte triburi. Deși Caesar își dădea seama de aceste uneltiri, totuși se adresează solilor cu cea mai mare blîndețe și le spune că nu-i va judeca prea aspru pe hedui din cauza nepriceperii și a ușurinței mulțimii și nu se va arăta mai puțin binevoitor față de ei. Însă, fiindcă se aștepta la o mișcare mai mare în Gallia, ca să nu fie împresurat de toate triburile, se gîndea cum să se retragă de la Gergovia și să strîngă iarăși la un loc toată armata, în așa fel încît plecarea sa, provocată numai de teama de răscoală, să nu semene cu o fugă.

44 În timp ce se gîndea la aceasta, i s-a părut că s-a ivit prilejul de a duce lucrul la bun sfîrșit. După ce a sosit în tabăra mică⁵¹ pentru a inspecta lucrările, a observat că o colină, care era în mîinile dușmanilor, fusese părăsită de apărători, în timp ce în zilele trecute abia putea fi zărită din mulțimea de soldați. Mirat, a întrebat pe dezertori (căci zilnic venea la el un mare număr de dezertori) din ce cauză au părăsit gallii colina. Toți declară ceea ce însuși Caesar aflase de la iscoade: „Spinarea acelei coline era aproape netedă, dar, acolo unde era intrarea în cealaltă parte a orașului, era înrîstă⁵² și acoperită de păduri. Dușmanii se temeau mult pentru locul acela și nu se îndoiau că, dacă vor mai pierde o colină după ce romanii ocupaseră deja una, vor fi ca și asediați, li se va tăia orice ieșire și nu se vor mai putea duce după

nutreț. Pentru a întări această colină, Vercingetorix își cheamă toate trupele.

45 Aflînd aceasta, Caesar trimite acolo, la miezul nopții, mai multe escadroane de cavalerie cărora le poruncește să se împrăștie în toate părțile și să facă mai mult zgomot ca de obicei. În zorii zilei, dă ordin să se scoată afară din tabără un mare număr de animale de povară, mai ales catîri, să li se ia samarele, iar catirgii să-și pună coifurile și, luînd înfățișarea unor călăreți, să înconjure colinele. Le mai dă cițiva călăreți, care trebuiau să colinde pînă departe pentru a înșela pe dușmani, apoi le poruncește să se adune tot în ținutul acela după ce vor fi făcut un lung ocol. Toate aceste mișcări erau observate de departe din cetate, căci din Gergovia se putea vedea în tabără; totuși, de la o distanță atît de mare nu se putea distinge bine ceea ce se petrecea în realitate.

Caesar trimite o legiune pe aceleași coline și, după o scurtă înaintare, o așază într-un loc jos și o ascunde în păduri. Bănuiala gallilor crește; ei își aduc acolo toate trupele pentru a face întărituri.

Văzînd tabăra dușmanilor goală, Caesar își trece soldații, în grupuri, din tabăra mare în cea mică, după ce și-au acoperit podoabele⁵³ și au ascuns steagurile ca să nu fie observați din cetate. Dă instrucțiunile necesare legaților pe care îi pusese în fruntea fiecărei legiuni. În primul rînd, îi sfătuiește să-i țină în friu pe soldați, ca nu cumva să înainteze prea mult din dorința de a lupta sau din speranța de a lua pradă; le explică ce neajunsuri avea terenul neregulat și le arată că „numai printr-o acțiune rapidă pot fi înlăturate aceste neajunsuri, că este vorba doar de a folosi un prilej bun, nu de a da lupta”. După aceste lămuriri dă semnalul și, în același timp, trimite pe hedui pe un alt urcuș, la dreapta.

46 În linie dreaptă, fără cotituri, zidul cetății se afla la o distanță de 1 200 de pași⁵⁴ de cîmpie și de locul unde începea urcușul; dar ocolul făcut pentru a ușura urcușul lungea drumul. Cam pe la mijlocul colinei și în lungul ei, urmînd configurația terenului, gallii construi-

seră din bolovani mari un zid înalt de 6 picioare pentru a opri atacul soldaților noștri; toată partea inferioară a colinei o lăsaseră liberă, iar partea superioară o acoperiseră pînă la zidul cetății cu tabere așezate foarte aproape una de cealaltă⁵⁵. La un semnal dat, soldații sosesc repede la zidul ridicat de galli, îl trec și ocupă trei tabere atît de repede, încît Teutomatus, regele nitiobrogilor, a fost luat prin surprindere din cort în timp ce se odihnea, pe jumătate dezbrăcat, și abia a putut scăpa pe un cal rănit din mîinile soldaților veniți după pradă.

47 Deoarece realizase ceea ce își propusese, Caesar a poruncit să se sune retragerea și a ordonat legiunii a X-a, pe care o avea cu el, să se oprească. Soldații din celelalte legiuni nu au auzit sunetul trompetei, fiindcă se aflau dincolo de o vale destul de mare. Cu toate acestea, tribunii militari și legații se străduiau să-i țină pe loc, potrivit instrucțiunilor lui Caesar. Împinși însă de speranța într-o izbîndă ușoară și ațîțați de fuga dușmanilor și de amintirea victoriilor de mai înainte, au socotit că nu există greutate pe care să n-o poată înfrînge datorită vitejiei lor; de aceea nu au încetat urmărirea mai înainte de a fi ajuns la zidul și la porțile cetății. Atunci au izbucnit strigăte din toate părțile; gallii care erau mai departe s-au speriat de larma aceasta neașteptată, deoarece credeau că dușmanii intraseră pe porți și au ieșit repede din cetate. Femeile aruncau de pe zid veșminte și argintărie și, aplecîndu-se peste zid cu pieptul descoperit și cu mîinile întinse, implorau pe romani să le cruțe și să nu le ucidă pe ele și pe copiii lor, așa cum făcuseră la Avaricum; cîteva își dădură drumul de pe zid, ținîndu-se de mîinile celor care rămăseseră sus și se preară soldaților.

L. Fabius, centurion din legiunea a VIII-a, despre care se știa că declarase în ziua aceea oamenilor săi că îl ademeneau recompensele promise la Avaricum și că nu va îngădui nimănui să se urce pe zid înaintea sa, ia cu el trei soldați din manipulul⁵⁶ său și, împins de aceștia, se urcă pe zid; apoi, la rîndul său, îi ajută pe fiecare în parte și îi trage după el pe zid.

48 În timpul acesta, gallii, care se adunaseră la celălalt capăt al oraşului ca să facă unele întărituri, așa cum am arătat mai sus, neliniștiți la început de strigăte și apoi de știrile numeroase potrivit cărora cetatea ar fi căzut în mâinile romanilor, și-au trimis cavaleria înainte și au pornit în grabă într-acolo. Pe măsură ce soseau se opreau la picioarele zidului și măreau numărul luptătorilor. După ce s-a adunat o mare mulțime, femeile, care cu puțin înainte întindeau de pe zid mâinile spre romani, au început să-i implore pe ai lor și să le arate copiii după ce și-au despletit părul⁵⁷, potrivit obiceiului gallic. Pentru romani, lupta nu era egală nici în ceea ce privește poziția, nici în ceea ce privește numărul soldaților; totodată, oboșiți de lungimea drumului și de durata luptei, rezistaseră cu greu atacurilor unor trupe odihnite și întregi.

49 Văzînd că lupta se dă pe un teren potrivit nouă, că trupele dușmanilor se înmulțeau, de teamă pentru ai săi, Caesar trimite legatului T. Sextius, pe care îl lăsase de pază în tabăra mică, ordinul de a scoate numaidecît cohortele și de a le așeza la poalele colinei, în aripa dreaptă a dușmanilor, ca să-i sperie pe aceștia și să-i împiedice să ne urmărească în caz că ai noștri vor fi alungați de pe poziție. Caesar însuși a înaintat cu legiunile sale puțin mai departe de locul în care se oprise la început și a așteptat sfîrșitul luptei.

50 Se dădea o luptă înverșunată corp la corp, în care dușmanii se bizuiau pe poziția și pe numărul lor, iar ai noștri pe vitejia lor; deodată din flancul nostru drept au apărut heduii, pe care Caesar îi trimisese din partea dreaptă pe alt urcuș pentru a distra atenția dușmanilor. Datorită asemănării armelor lor cu cele ale dușmanilor, heduii au speriat foarte tare pe ai noștri și, cu toate că aveau umărul drept gol, semn convențional obișnuit, totuși, romanii socoteau că însuși acest semn era un tertip folosit de dușmani pentru a-i înșela. În același timp, centurionul L. Fabius și cei care se urcaseră pe zid împreună cu el au fost înconjurați, uciși și aruncați de pe zid. M. Petronius, un centurion din aceeași legiune,

încercînd să sfărîme porțile, a fost copleșit de numărul mare de dușmani și, nemaiavînd nici o nădejde de scăpare, căci era numai răni, s-a adresat astfel soldaților săi care îl urmaseră: „Fiindcă nu pot să mă salvez împreună cu voi, cel puțin voi avea grijă de viața voastră, căci v-am vîrit în primejdie datorită dorinței mele de glorie. Folosiți-vă de prilejul care vi se oferă și salvați-vă“. Zicînd acestea, s-a aruncat în mijlocul dușmanilor și a omorît doi dintre ei, iar pe ceilalți i-a îndepărtat de la poartă. Soldații săi au încercat să-i vină în ajutor, dar el le-a spus: „în zadar încercați să mă salvați: am pierdut mult sînge și puterile mă părăsesc. Plecați, așadar, cît mai este cu putință și întoarceți-vă la legiune“. Puțin timp după aceea a căzut luptînd și astfel și-a salvat soldații.

51 Soldații noștri, încolțiți de aproape din toate părțile, au fost alungați după ce au pierdut 46 de centurioni. Dar legiunea a X-a, care ocupase un teren ceva mai neted ca să poată veni în ajutor, i-a oprit pe gallii care ne urmăreau cu înverșunare. Cohortele legiunii a XIII-a, care ieșiseră din tabăra mică sub comanda legatului T. Sextius și ocupaseră o înălțime, au sprijinit la rîndul lor legiunea a X-a. Îndată ce legiunile au ajuns pe cîmpie, s-au așezat cu steagurile față în față cu dușmanii. Vercingetorix și-a retras trupele de la poalele colinei în interiorul fortificațiilor. În această zi am pierdut aproape 700 de oameni.

52 A doua zi, Caesar și-a chemat trupele la o adunare și le-a muștrat pentru nechibzuința și înflăcărarea nemăsurată a lor, întrucît au hotărît de capul lor pînă unde să înainteze și ce trebuie să facă, iar cînd s-a dat semnalul de retragere nu s-au oprit și n-au putut fi stăpîniți de tribunii militari și de legați. Le-a arătat ce însemnătate avea terenul accidentat, ce a simțit el însuși la Avaricum, cînd, deși a surprins pe dușmani fără comandant și fără cavalerie, totuși a renunțat la o victorie sigură ca să nu sufere în luptă nici o pierdere, oricît de mică, din cauza terenului nefavorabil. Pe cît admira eroismul lor, căci nici înălțimea muntelui, nici zidul ce-

tății nu i-au putut opri, pe atîta trebuia să-i dojenească pentru indisciplina și îngîmfarea lor, fiindcă își închipuiseră că se pricep mai bine decît comandantul suprem să obțină victoria și să prevadă sfîrșitul luptei. El nu cerea de la soldați mai puțină modestie și disciplină decît vitejie și eroism.

53 La această adunare, în încheierea discursului, și-a îmbărbătat soldații, spunîndu-le să nu se descurajeze din cauza aceasta și să nu pună pe seama vitejiei dușmanilor un insucces care se datora numai terenului nefavorabil. Deoarece nu-și schimbase hotărîrea de a pleca, și-a scos legiunile din tabără și a așezat linia de luptă pe un teren favorabil. Fiindcă Vercingetorix continua să rămînă în interiorul fortificațiilor și nu cobora în cîmpie, Caesar și-a adus armata înapoi în tabără, după o mică luptă de cavalerie în care a ieșit victorios. A doua zi a făcut același lucru și, socotind că a făcut destul pentru a micșora trufia gallilor și a încuraja pe soldați, a plecat la hedui. Nici atunci dușmanii nu au îndrăznit să ne urmărească. A treia zi Caesar a ajuns la fluviul Elaver, a reparat podurile și și-a trecut armata peste fluviu.

54 Acolo i-au ieșit în întîmpinare heduii Viridomarus și Eporedorix, care l-au informat că Litaviccus plecase cu toată cavaleria ca să ațîțe pe hedui și i-au spus că este nevoie să plece ei înșiși mai înainte pentru a ține tribul în ascultare. Deși cunoștea acum, din multe împrejurări, perfidia heduilor și socotea că plecarea lor va grăbi trădarea tribului, totuși Caesar nu a găsit cu cale să trebuie să-i rețină, ca să nu dea impresia că-i jighește sau să lase să se bănuiască că îi este teamă. La plecare, le-a arătat pe scurt recunoștința pe care i-o datorau heduii: le-a amintit în ce situație umilă i-a găsit: îngrămădiți în cetăți, deposedați de pămînturi, lipsiți de orice fel de mijloace, obligați să plătească tribut, constrînși în chipul cel mai umilitor să dea ostatici. Le arată ce situație înfloritoare le-a creat; nu numai că au revenit la starea lor de mai înainte, ci au și depășit puterea și influența de care s-au bucurat vreodată. După ce i-a

însărcinat să comunice acestea celorlalți hedui, i-a lăsat să plece.

55 Noviodunum⁵⁸ era o cetate a heduilor așezată pe malurile fluviului Liger, într-o poziție favorabilă. Aici strinsese Caesar toți ostaticii din Gallia, grîul, banii armatei, precum și o mare parte din bagajele sale și ale armatei, aici trimisese un mare număr de cai pe care îi cumpărase în Italia și Spania în vederea acestui război. Când Eporedorix și Viridomarus au sosit acolo, au aflat în ce situație se afla tribul heduilor: Litaviccus fusese primit de hedui la Bibracte, orașul lor cel mai important, iar Convictolitavis, magistratul suprem, și o mare parte din senat veniseră la el; la Vercingetorix fuseseră trimiși soli în numele tribului ca să încheie cu el un tratat de pace și prietenie. Atunci, Eporedorix și Viridomarus au socotit că nu trebuie să scape un prilej atît de potrivit. Așadar, după ce au ucis garda din Noviodunum și pe negustorii romani care se găseau acolo, și-au împărțit între ei banii și caii; pe ostaticii diferitelor triburi i-au dus la Bibracte, la magistratul suprem. Orașului i-au dat foc, ca să nu poată fi de vreun folos romanilor, căci credeau că nu-l vor putea păstra; tot grîul pe care l-au putut lua în grabă l-au cărat în corăbii, iar restul l-au aruncat în fluviu sau în foc. Ei înșiși s-au apucat să strîngă trupe din ținuturile vecine, să așeze străji pe malurile Ligerului și să-și arate cavaleria în toate părțile ca să producă spaimă, sperînd să poată tăia în felul acesta aprovizionarea romanilor sau să-i constrîngă prin foamete să se întoarcă în Provincie. Speranța lor era întărită de faptul că fluviul Liger crescuse în urma topirii zăpezilor, astfel încît părea că este cu neputință să fie trecut prin vad.

56 Aflînd aceasta, Caesar a socotit că trebuie să se grăbească, pentru ca, în caz că ar fi trebuit să dea vreo luptă în timpul construirii podurilor, această luptă să aibă loc mai înainte ca dușmanii să-și adune acolo trupe prea numeroase. El nu putea să-și schimbe planul și să-și îndrepte pașii spre Provincie, mai ales că nimeni nu socotea că această mișcare ar fi fost atunci absolut nece-

sară; rușinea, lipsa de demnitate a unei asemenea măsuri, Munții Cevenni, care îi tăiau calea, și greutatea drumului îl împiedicau să facă asta. Pe de altă parte, se temea mai ales pentru Labienus, care rămăsese izolat și pentru legiunile pe care le trimisese împreună cu el. Astfel, după ce a mers zi și noapte în marș forțat, a ajuns la Liger, împotriva tuturor așteptărilor; apoi, după ce călăreții săi au găsit un vad potrivit pentru acea împrejurare astfel încît numai brațele și umerii ieșeau afară din apă pentru a ține armele, și-a așezat cavaleria în așa fel încît să învingă curentul fluviului și, fiindcă dușmanii s-au tulburat la început cînd ne-au văzut, și-a putut trece armata fără să sufere vreo pierdere. Pe ogoare a găsit griu și o mulțime de vite, cu care și-a aprovizionat armata; apoi a pornit spre țara senonilor.

57 În timp ce în preajma lui Caesar au loc cele povestite mai sus, Labienus lasă la Agedincum, să păzească bagajele, trupele de rezervă care sosiseră din Italia și pleacă cu patru legiuni la Lutecia. Acesta este un oraș al parisiilor, așezat pe o insulă⁵⁹ de pe fluviul Sequana. Cînd dușmanii au aflat că se apropie Labienus, s-au adunat numeroase trupe de la triburile vecine; comanda supremă a fost încredințată aulercului Camulogenus. Acesta, deși era foarte bătrîn, totuși a căpătat această demnitate datorită deosebitei sale experiențe în arta militară. Observînd o mlaștină neîntreruptă care se vărsa în Sequana⁶⁰ și care împiedica mult intrarea în toată regiunea, s-a stabilit acolo și s-a hotărît să ne taie trecerea.

58 La început, Labienus a încercat să împingă înainte barăcile, să umple mlaștina cu leșt și cu tot felul de materiale, ca să-și facă drum. Cînd a văzut că este prea greu să treacă mlaștina, a ieșit în tăcere din tabără în timpul străjii a treia și, pornind pe drumul pe care venise, a ajuns la Metlosedum⁶¹. Acesta este un oraș al senonilor așezat pe o insulă de pe Sequana, așa cum am spus ceva mai înainte despre Lutecia. Labienus pune mîna pe vreo 50 de corăbii, le leagă repede unele de altele și le încarcă cu soldați. Locuitorii orașului, dintre care mulți

fuseseră luați la război, s-au speriat de această amenințare neașteptată și Labienus a ocupat orașul fără luptă. După ce a refăcut podul⁶² pe care dușmanii îl distruseseră zilele trecute, își trece armata pe malul celălalt și se îndreaptă spre Lutecia, mergînd de-a lungul fluviului. Aflînd aceasta de la cei care fugiseră din Metlosedum, dușmanii poruncesc să se dea foc Luteciei și să se taie podurile orașului, iar ei părăsesc mlaștina și își așază tabăra pe malul Sequanei, înspre Lutecia și în fața taberei lui Labienus.

59 Se spunea că Caesar părăsise Gergovia; umblau de asemenea zvonuri despre trădarea heduilor și reușita răscoalei din toată Gallia. În convorbirile lor, gallii afirmău că lui Caesar i se tăiasc drumul și trecerea peste fluviul Liger și că, silit de lipsa de grîu, pornise spre Provincie. Cînd au aflat de trădarea heduilor, bellovacii, care încă dinainte se arătaseră necredincioși, fără să fi fost îndemnați de cineva, au început să strîngă trupe și să se pregătească pe față de război. Atunci, Labienus, văzînd cît de mult s-a schimbat situația, a înțeles că trebuie să ia altă hotărîre; în loc să facă cuceriri și să-i atace pe dușmani, se gîndea că era mai bine să-și aducă armata teafără înapoi la Agedincum. Într-adevăr, dintr-o parte amenințau bellovacii, trib care se bucură în Gallia de cea mai mare reputație în ceea ce privește vitejia, iar de cealaltă parte se afla Camulogenus, cu armata gata de luptă și bine echipată; în afară de asta, un fluviu mare despărțea legiunile de trupele de rezervă⁶³ și de bagaje. În fața unor greutăți atît de mari care se iviseră pe neașteptate, Labienus își dădu seama că trebuie să găsească salvarea într-o hotărîre curajoasă.

60 Spre seară a convocat un consiliu de război și a cerut să i se îndeplinească ordinele cu grijă și sîrguință. Încredințează fiecărui cavaler roman cîte o corabie din acelea pe care le adusese de la Metlosedum și le ordonă să plece în liniște după straja întîia, să înainteze 4 000 de pași în josul fluviului și să-l aștepte acolo. Lasă de pază în tabără cinci cohorte pe care le socotea cele mai slabe pentru luptă; poruncește celorlalte cinci cohorte din

aceeași legiune să plece la miezul nopții cu toate bagajele și să meargă în susul fluviului, făcînd larmă mare. Găsește și niște luntre, pe care le trimite în aceeași direcție, mîinate de visle cu mare zgomot. Puțin mai tîrziu, iese el însuși, în tăcere, cu trei legiuni și se îndreaptă spre locul unde poruncise corăbiilor să acosteze.

61 După ce a ajuns acolo, iscoadele dușmanilor, care fuseseră așezate de-a lungul fluviului, sînt luate prin surprindere și nimicite de soldații noștri în timpul unei furtuni care izbucnise pe neașteptate. Pedestrimea și cavaleria sînt repede trecute pe celălalt mal sub comanda cavalerilor romani, cărora Labienus le încredințase această sarcină.

Spre ziuă, dușmanii află că în tabăra romană domnește o larmă neobișnuită, că o mare coloană de soldați a pornit-o în susul fluviului, că tot în partea aceea se aude un zgomot de visle și că, puțin mai la vale, trec soldați pe malul celălalt cu corăbiile. Auzind aceasta și crezînd că legiunile trec fluviul în trei locuri și că romanii, înspăimîntați de trădarea heduilor, se pregătesc să fugă, dușmanii și-au împărțit și ei trupele în trei. După ce au lăsat o garnizoană în fața taberei și au trimis un mic detașament spre Metlosedum cu ordinul de a înainta numai în măsura în care vor înainta și corăbiile, și-au dus celelalte trupe împotriva lui Labienus.

62 În zorii zilei, toate trupele noastre trecuseră fluviul și vedeau în fața lor linia dușmană. Labienus își îndeamnă soldații să-și aducă aminte de vechea lor viteză și de luptele victorioase și să-și închipuie că e de față însuși Caesar, sub conducerea căruia au învins de atîtea ori pe dușmani; apoi dă semnalul de luptă. În prima ciocnire, la aripa dreaptă, unde se afla legiunea a VII-a, dușmanii sînt respinși și puși pe fugă; la aripa stîngă, ocupată de legiunea a XII-a, deși dușmanii din primele rînduri au căzut străpuși de sulițe, totuși ceilalți rezistau cu îndîrjire și nici unul nu dădea de bănuț că ar vrea să fugă. Însuși comandantul lor, Camulogenus, era lîngă ei și îi îmbărbăta. Dar, în timp ce victoria era încă nesigură, tribunii legiunii a VII-a aflînd ce se petrece la aripa

stîngă, și-au adus legiunea în spatele dușmanilor și au început atacul. Nici chiar atunci nu a dat înapoi vreunul dintre dușmani, ci toți au fost înconjurați și uciși. Aceeași soartă a avut-o și Camulogenus. Cît despre cei care rămăseseră de pază în fața taberei lui Labienus, aceștia, auzind că începuse lupta, au pornit în ajutorul tovarășilor lor și au ocupat colina, dar nu au putut rezista atacului vitejilor noștri soldați. S-au amestecat printre ceilalți galli care fugeau, iar aceia care nu s-au putut ascunde în păduri și în munți au fost uciși de cavaleria noastră. După această acțiune, Labienus se înapoiază la Agedincum, unde fuseseră lăsate bagajele întregii armate, după care sosește la Caesar cu toate trupele⁶⁴.

63 Cînd s-a aflat de trădarea heduilor, războiul s-a întins mai mult. Heduii au trimis solii în toate părțile și s-au străduit să cîștige triburile folosind toată influența, autoritatea și banii de care dispuneau. Avînd în mîinile lor pe ostaticii pe care Caesar îi lăsase la ei, îi sperie pe cei șovăielnici, amenințîndu-i cu moartea. Cer lui Vercingetorix să vină să discute împreună planul de luptă. Vercingetorix consimte, iar ei pretind să li se încredințeze conducerea supremă a războiului. Această cerere dă naștere la neînțelegere și atunci se convoacă la Bibracte o adunare generală a Galliei. Acolo s-a adunat o mulțime de oameni din toate părțile. Hotărîrea este lăsată pe seama voturilor mulțimii; absolut toți sînt de acord ca Vercingetorix să fie comandant suprem. La această adunare nu au luat parte remii, lingonii și treverii: remii și lingonii pentru că rămăseseră prieteni cu romanii, treverii pentru că se aflau prea departe și erau amenințați de germani, motiv pentru care au stat departe în tot timpul războiului și nu au trimis ajutor nici uneia dintre cele două părți.

Heduii sufereau foarte mult din pricină că și-au pierdut înțietatea, se plîngeau de schimbarea soartei și regretau bunătatea lui Caesar față de ei; totuși, după ce începuse războiul, nu mai îndrăzneau să urmeze alt plan decît acela pe care îl puseseră la cale împreună cu ceilalți galli. De nevoie, ambițioșii Eporedorix și Viridomarus se supun lui Vercingetorix.

64 Vercingetorix cere celorlalte triburi să-i dea ostaci și fixează ziua cînd trebuiau să-i predea. Dă ordin să se adune repede acolo toți călăreții, în număr de 15 000; spune că se va mulțumi cu pedestrașii pe care îi avusese mai înainte, că nu va încerca norocul și nu va da o luptă regulată; însă, fiindcă are o cavalerie numeroasă, îi va fi foarte ușor să taie romanilor aprovizionarea cu grîu și să-i împiedice să ia nutreț. Gallii trebuiau numai să-și distrugă cu sînge rece grînele și să dea foc caselor; ei știu bine că prin aceste sacrificii își vor cîștiga pentru totdeauna puterea și libertatea. După ce ia aceste măsuri, cere de la hedui și segusiavi, care sînt vecini cu Provincia, 10 000 de pedestrași; la aceștia mai adaugă 800 de călăreți. În fruntea lor pune pe fratele lui Eporedorix, căruia îi poruncește să atace pe allobrogi. Pe de altă parte, trimite pe gabali și satele vecine ale arvernilor împotriva helvilor, iar pe ruteni și pe cadurci îi trimite să devasteze țara volcilor arecomici. Aceasta nu-l împiedică să ațîțe în taină pe allobrogi prin vestitori și soli, căci spera că spiritele allobrogilor nu se liniștiseră încă după ultimul război. Fruntașilor acestora le promite bani, iar tribului stăpînirea întregii Provincii.

65 Pentru a face față tuturor acestor primejdii a fost pregătită o armată de apărare alcătuită din 22 de cohorte, care fuseseră recrutate de către legatul L. Caesar chiar în Provincie și care se împotriveau dușmanilor din toate părțile. Helvii se luptă singuri cu vecinii lor și sînt înfrinți; ei pierd pe C. Val. Domnotaurus, fruntașul tribului, fiul lui Caburus, și pe mulți alții și sînt împinși înapoi în cetăți, în dosul zidurilor. Allobrogi își apără hotarele cu multă grijă și sîrguință, așezînd numeroase posturi de apărare de-a lungul Ronului.

Fiindcă știa că dușmanii sînt superiori în cavalerie și fiindcă nu putea primi nici un fel de ajutor din Provincie sau din Italia deoarece toate drumurile erau tăiate, Caesar trimite soli peste Rin, în Germania, la triburile pe care le potolise în anii trecuți și aduce de acolo călăreți și pedestrași ușor înarmați, obișnuiți să lupte printre călăreți. La sosirea lor, fiindcă nu aveau cai prea buni, Caesar ia caii de la tribunii militari, de la ceilalți cava-

leri romani și de la veteranii rechemati⁶⁵ și îi dă germanilor.

66 În timp ce se petreceau toate acestea, trupele dușmane din țara arvernilor și călăreții pe care trebuia să-i predea întreaga Gallie se adună în număr mare. În timp ce Caesar trecea prin țara lingonilor, îndreptându-se spre sequani, ca să poată veni mai ușor în ajutorul Provinciei, Vercingetorix își așază trei tabere cam la 10 000 de pași de romani. Convoacă la consiliul de război pe comandanții cavaleriei și le declară: „A sosit ceasul victoriei; romanii părăsesc Gallia și fug în Provincie. Deocamdată aceasta este de ajuns pentru a obține libertatea, dar pentru asigurarea păcii și a liniștii în viitor este prea puțin, căci romanii vor reveni cu trupe mai numeroase și vor continua războiul. De aceea trebuie să-i atacăm în timpul marșului, când sînt împovărați de bagaje. În caz că pedestrașii romani vor încerca să dea ajutor celor atacați, își vor pierde timpul și nu vor mai putea să-și continue drumul; dacă își vor părăsi bagajele și se vor gîndi numai să scape cu viață — ceea ce e mai probabil —, își vor pierde în același timp și mijloacele de existență, și onoarea. Cît despre călăreții romanilor, puteți fi siguri că nici unul dintre ei nu va îndrăzni măcar să iasă din coloana de marș. Ca să-i atacați cu mai mult curaj, voi ține toate trupele în fața taberei și voi viri spaima în dușmani“. Călăreții strigă într-un singur glas că trebuie să facă cel mai sfînt jurămint că nu va găsi vreun adăpost și nu va fi primit de copii, de părinți, de soție acela care nu va fi trecut călare de două ori printre rîndurile dușmanilor.

67 Propunerea a fost aprobată și toți au fost puși să jure. A doua zi cavaleria este împărțită în trei corpuri; două se arată deodată la aripile trupelor noastre, iar cel de-al treilea apare în fața coloanei și încearcă să-i taie drumul. Aflind aceasta, Caesar își împarte și el cavaleria în trei și îi poruncește să pornească împotriva dușmanilor. În același timp se dau lupte în toate părțile. Coloana se oprește, bagajele sînt așezate la mijloc între legiuni⁶⁶. Ori de cîte ori vedea că, în anumite puncte,

călăreții noștri întâmpină greutatea sau sînt încolțiți prea rău, Caesar ordona să se așeze armata în linie de luptă și să dea atacul în acea parte; această măsură împiedica pe dușmani să ne urmărească și întărea curajul trupelor noastre, dîndu-le speranța că vor fi ajutate. În sfîrșit, la dreapta, germanii, care ocupaseră o înălțime, alungă de acolo pe dușmani, îi urmăresc pe fugari pînă la rîu⁶⁷, unde se așezase Vercingetorix cu trupele de pedestrași, și omoară pe mulți dintre ei. Ceilalți, observînd aceasta și temîndu-se să nu fie încercuiți, o iau la fugă. Peste tot e numai măcel. Trei hedui dintre cei mai nobili sînt luați prizonieri și duși la Caesar: Cotus, comandantul cavaleriei, care se certase cu Convictolitavis în ultimele alegeri, Cavarillus, care comandase trupele de pedestrași după trădarea lui Litaviccus, și Eporedorix, sub conducerea căruia heduii se războiseră cu sequanii înainte de sosirea lui Caesar.

68 După ce toată cavaleria gallilor a fost pusă pe fugă, Vercingetorix, care își așezase trupele în fața taberei, le-a retras imediat și a pornit spre Alesia⁶⁸, oraș al mandubiilor⁶⁹, poruncind totodată să se scoată repede bașajele din tabără și să fie transportate în urma lui. Caesar și-a dus bașajele pe colina cea mai apropiată și, după ce a lăsat acolo de pază două legiuni, l-a urmărit pe dușman în tot cursul zilei și a omorît aproape 3 000 de oameni din ariergardă; a doua zi și-a așezat tabăra lîngă Alesia. Cercetînd poziția orașului, a constatat că nu putea fi luat cu asalt, dar vîzînd, pe de altă parte, că dușmanii erau demoralizați, deoarece cavaleria, partea armatei pe care se bizuiau cel mai mult, fusese înfrîntă, i-a chemat pe soldați la lucru și s-a apucat să construiască linii de împresurare în jurul orașului.

69 Cetatea Alesia propriu-zisă se afla pe vîrfurile unei coline, la mare înălțime⁷⁰, astfel încît se vedea bine că nu poate fi cucerită decît printr-un asediu. Poalele colinei erau udate din două părți de două riuri⁷¹. În fața orașului se întindea o cîmpie lungă de aproape 3 000 de pași; în toate celelalte părți, orașul era înconjurat de coline de aceeași înălțime, care se aflau la o distanță

destul de mică una de alta. La picioarele zidului, toată coasta de răsărit a dealului era ocupată de trupele gallilor, care săpaseră un șanț și ridicaseră un zid netencuit înalt de 6 picioare. Liniile de împresurare construite de romani aveau un perimetru de 10 000 de pași. Taberele⁷² erau așezate într-o poziție favorabilă, unde mai fuseseră construite și 23 de redute. În timpul zilei, în aceste redute erau puse detașamente care să împiedice izbucnirea unui atac neașteptat; în timpul nopții, aceleași redute erau ocupate de străji și de garnizoane puternice.

70 În timp ce lucrările de împresurare erau în curs, se dă o luptă de cavalerie pe cîmpia despre care am spus mai sus că se întindea între dealuri pe o lungime de 3 000 de pași. Amîndouă părțile luptă cu cea mai mare înverșunare. Caesar trimite pe germani în ajutorul călăreților noștri care dădeau înapoi și așază legiunile în fața taberei ca să împiedice un atac neașteptat al pedestrimii dușmane. Sprijinul dat de legiuni reînvie curajul călăreților noștri. Dușmanii sînt puși pe fugă; din cauză că erau prea mulți și porțile făcute în zid erau prea strîmte, se înghesuiau și se împiedicau unii pe alții. Germanii îi urmăresc cu înverșunare pînă la întărituri. Se face un mare măcel. O parte din dușmani își părăsesc caii și încearcă să treacă șanțul și să sară zidul. Caesar poruncește legiunilor pe care le așezase în fața valului să înainteze puțin. Gallii din spatele întăriturilor se tulbură tot atît de mult ca și cei care o luaseră la fugă; închipindu-și că vor fi atacați numaidecît, strigă: „La arme! la arme!“. Unii, înspăimîntați, năvălesc în oraș. Vercingetorix poruncește să se închidă porțile, ca să nu rămînă tabăra fără apărători. După ce au omorît un mare număr de dușmani și au prins foarte mulți cai, germanii s-au retras.

71 Mai înainte ca romanii să termine lucrările de împresurare, Vercingetorix ia hotărîrea să dea drumul cavaleriei în timpul nopții. La plecare cere călăreților să se ducă fiecare la tribul lui și să cheme la război pe toți aceia cărora vîrsta le îngăduia să poarte arme. Le amintește ce a făcut pentru ei și îi imploră să se gîn-

dească la viața lui și să nu-l lase pradă chinurilor la care îl vor supune dușmanii după ce a făcut atita pentru libertatea comună. Le arată că, dacă nu vor fi destul de energici, o dată cu ei vor pieri 80 000 de luptători de elită. După socoteala lui crede că mai are greu tocmai pentru 30 de zile, dar, făcînd economie, ar putea să o mai ducă cîtva timp. După ce le-a dat aceste instrucțiuni, în timpul străjii a doua, trimite cavaleria în tăcere în locul unde lucrarea noastră nu era încă gata. Dă ordin să i se aducă tot griul și fixează pedeapsa cu moartea pentru aceia care nu se vor supune. Împarte fiecărui om vitele pe care le aduseseră mandubii; poruncește să se distribuie griu cu economie și treptat. Apoi aduce înapoi în cetate toate trupele pe care le așezase în fața cetății. După ce a luat aceste măsuri, se pregătește de război și așteaptă ajutoarele din partea Galliei.

72 Aflînd acestea de la dezertori și prizonieri, Caesar s-a apucat să facă următoarele fortificații. A săpat un șanț lat de 20 de picioare cu pereții perpendiculari, în așa fel încît fundul șanțului avea o lățime egală cu distanța dintre marginile de sus; toate celelalte întărituri le-a ridicat la o distanță de 400 de picioare de șanț. Căci, din cauză că fusese nevoit să cuprindă o suprafață foarte mare și nu putea să înconjure cu un cordon de soldați întreaga linie de fortificații, se temea ca nu cumva în timpul nopții mulțimea de dușmani să năvălească pe neașteptate spre întărituri sau, în timpul zilei, să arunce sulite asupra soldaților noștri ocupați cu lucrările.

În spațiul dintre șanț și restul lucrărilor a săpat două șanțuri late de 15 picioare și avînd amîndouă aceeași adîncime; abătînd cursul riului⁷³ a umplut cu apă șanțul cel mai apropiat de Alesia, care se afla în părțile mai lăsate ale cîmpiei. În spatele acestor șanțuri a construit o terasă cu un val înalt de 12 picioare⁷⁴. La aceasta a adăugat un parapet și creneluri, iar la punctele de legătură dintre parapet și terasă a pus trunchiuri mari cu ramuri cu tot, ca să întîrzie urcarea dușmanilor, și a așezat turnuri de jur împrejurul întregii lucrări, la o distanță de 80 de picioare unul de altul.

73 În același timp trebuia să se strângă lemne de construcții, să se facă provizii de grâu și să se ridice fortificații atât de mari, cu toate că numărul soldaților noștri scăzuse în urma plecării acelor care se depărtaseră de tabără ca să facă provizii. În afară de asta, gallii au atacat în mai multe rânduri lucrările noastre și au încercat să iasă cu forța din cetate pe mai multe porți. Din această cauză Caesar s-a gândit că trebuie să completeze lucrările de întărire ca să poată apăra întăriturile cu un număr mai mic de soldați. Astfel au fost tăiate trunchiuri de copaci cu ramuri foarte puternice, iar capetele ramurilor au fost curățate de coji și ascuțite la vîrf. Apoi s-au săpat șanțuri lungi, adînci de 5 picioare. Trunchiurile erau înfipte în aceste șanțuri și fixate în partea de jos ca să nu poată fi smulse; numai ramurile ieșeau afară din șanț. Erau cinci șiruri de trunchiuri unite între ele și cu ramurile împreunate. Cine intra acolo se înțepa singur în vîrfurile ascuțite ale parilor, pe care soldații îi numeau *cippi*⁷⁵. Înaintea acestor *cippi*, se săpau în linie oblică, în felul pătratelor unei table de șah, niște gropi adînci de trei picioare, care spre fund se strîmtau tot mai mult. În aceste gropi se înfigeau pari rotunjiți, de grosimea coapsei, cu vîrfurile ascuțite și călite în foc, care nu ieșeau afară din pămînt mai mult de patru degete. În afară de asta, pentru a-i întări și a-i fixa mai bine, fundul fiecărei gropi era umplut cu pămînt pînă la înălțimea de un picior și pămîntul era bătut cu picioarele; restul gropii era acoperit cu crengi și mărăcini pentru a ascunde cursele. S-au săpat opt șiruri de astfel de gropi, la o distanță de trei picioare unul de celălalt. Soldații dădeau numele de *lilium* acestor șiruri de gropi, din cauză că semănau cu un crin⁷⁶. În fața gropilor erau înfipti țaruși lungi de un picior, care aveau niște cîrlige de fier și erau complet acoperiți de pămînt; terenul era semănat peste tot cu astfel de țaruși, cărora soldații le spuneau „țepi“.

74 După terminarea acestor lucrări, Caesar a ales locurile cele mai favorabile, în măsura în care i-o permitea configurația terenului, și a construit o linie de întărituri care cuprindea o suprafață de 14 000 de pași și

era absolut la fel cu cea de mai sus, doar că mergea în direcție opusă, împotriva dușmanilor din afară. Aceasta pentru ca dușmanii, oricât de numeroși ar fi, să nu poată încercui garnizoanele de apărare, în caz că el ar pleca, sau să-l constrângă să iasă din tabără și să se expună unei primejdii. Poruncește tuturor să se aprovizioneze cu nutreț și griu pentru 30 de zile.

75 În timp ce în fața Alesiei se executau aceste lucrări, gallii țin un sfat al căpeteniilor și hotărăsc să nu cheme la război pe toți bărbații în stare să poarte arme, așa cum voia Vercingetorix, ci să ceară de la fiecare trib un anumit număr de oameni, pentru ca nu cumva, din cauza unui amestec atât de mare de oameni, să nu mai poată menține disciplina, deosebi trupele diferitelor triburi și organiza aprovizionarea. De la hedui și clienții lor, segusiavii, ambivareții⁷⁷, aulercii brannovici și blannovii, cer 35 000 de oameni; tot atîta cer de la arverni și eleuteți⁷⁸, cadurci, gabali, vellavi⁷⁹, care trăiau de multă vreme sub stăpînirea arvernilor; de la sequani, senoni, biturigi, santoni, ruteni, carnuți iau cîte 10 000 de oameni, de la bellovaci 10 000, de la pictoni, turoni, parisii și helveți cîte 8 000, de la ambiani, mediomatrici, petrocorii⁸⁰, nervi, morini, nitiobrogi cîte 5 000; tot atîția de la aulerci și cenomani; de la atrebați 4 000; de la veliocassi, lexovii și aulercii eburovici iau cîte 3 000 de oameni, de la rauraci și boii cîte 1 000; de la toate neamurile care locuiesc pe țărmul oceanului și care obișnuiesc să-și spună *aremorici*, și anume coriosoliții, redonii, ambibarii, caleții, osismii, lenovicii și unellii, iau cu totul 20 000 de oameni. Numai bellovacii nu și-au trimis numărul de ostași cerut, deoarece spuneau că vor purta război cu romanii numai pe socoteala lor și după placul lor și nu se vor supune ordinelor nimărui; totuși, la rugămintea lui Commius, avînd în vedere legăturile de ospitalitate cu el, au trimis și ei 2 000 de oameni.

76 Așa cum am arătat mai sus, acest Commius îl servea pe Caesar cu credință și folos în Britannia în anii trecuți. Pentru serviciile aduse, Caesar dăduse ordin ca tribul lui Commius să fie scutit de dări, îi lăsase legile

și tradițiile lui și îi pusese pe morini sub stăpînirea lui. Cu toate acestea, atît de puternică a fost dorința tuturor gallilor de a-și recuceri libertatea și de a-și redobîndi vechea glorie militară, încît au uitat și de binefacerile primite, și de prietenie și și-au pus tot sufletul și toate mijloacele în slujba războiului. Au strîns 8 000 de călăreți și aproape 240 000 de pedestrași⁸¹, apoi au trecut în revistă și au numărat toate aceste trupe pe teritoriul heduilor și au numit comandanți. Comanda supremă a fost încredințată atrebatului Commius, heduilor Viridomarus și Eporedorix și arvernului Vercassivellaunus, vărul lui Vercingetorix. Acestora le-au dat ca ajutoare delegați ai triburilor, care urmau să formeze consiliul de război. Toți pleacă spre Alesia plini de entuziasm și de încredere, căci nimeni nu credea că dușmanii vor putea înfrunta măcar privirile unei mulțimi atît de mari, mai ales în situația cînd erau nevoiți să lupte pe două fronturi, căci, pe de o parte, asediații vor năvăli din cetate, iar pe de alta trupe numeroase de călăreți și pedestrași vor apărea din afară.

77 În timpul acesta, asediații de la Alesia convoacă o adunare și se sfătuiesc cu privire la soarta lor, deoarece trecuse ziua în care așteptau să le sosească ajutoare de la ai lor; rămăseseră fără grîu și nu știau ce se petrece la hedui. În adunare s-au exprimat mai multe păreri: unii erau pentru supunere, alții cereau să încerce să iasă din asediu cît mai erau încă în putere. Cred că nu trebuie să trec sub tăcere cuvîntarea lui Critognatus, din cauza cruzimii lui neobișnuite și nelegiuite. Acesta se născuse în țara arvernilor dintr-o familie mare și se bucura de multă autoritate. El a vorbit astfel: „Nu voi spune nimic despre părerea acelora care dau numele de «supunere» sclaviei celei mai rușinoase; socotesc că aceștia nu trebuie considerați cetățeni și nu trebuie chemați la consiliu. Vreau să mă ocup numai de aceia care sînt pentru ieșirea din împresurare; după părerea voastră a tuturor, în propunerile acestora mai dăinuie amintirea străvechii vitejii. Totuși, faptul de a nu putea suporta foametea cîtva timp nu este o dovadă de curaj, ci de slăbiciune. Se găsesc mai ușor oameni care se expun de

bună voie morții decît aceia care suportă cu răbdare durerea. Totuși, aș fi de acord cu această propunere (într-atîta îi respect pe aceia care au făcut-o) dacă aș vedea că este vorba numai de sacrificiul propriei noastre vieți; dar, cînd luăm o hotărîre, trebuie să ținem seama de întreaga Gallie, pe care am chemat-o în ajutorul nostru. Ce curaj credeți că vor mai avea ceilalți după ce vor fi pierit într-un singur loc 80 000 de oameni, rude de ale noastre, de același sînge cu noi și cînd se vor vedea siliți să lupte chiar pe cadavrele acestora? Nu-i lipsiți de ajutorul vostru pe niște oameni care au disprețuit primejdiile ca să vă salveze, nu ingenuncheați și nu supuneți Gallia unei robii veșnice din cauza prostiei și a nesocotinței voastre sau a lașității! Sau, fiindcă n-au venit în ziua fixată, vă îndoiiți de bună-credința și de statornicia lor? Ce? Credeți că numai de plăcere fac exerciții romanii în fiecare zi în întăriturile lor din afară? Dacă nu vă puteți convinge prin vești că prietenii noștri se apropie, deoarece toate drumurile le sînt tăiate, luați de martori chiar pe romani: muncesc zi și noapte la întărituri fiindcă se tem de sosirea aliaților noștri. Care este, așadar, sfatul meu? Să facem ceea ce au făcut strămoșii noștri în războiul cu cimbrii și teutonii, care nici nu se poate compara cu acesta: alungați în cetăți și îndurînd aceeasi foamete ca și noi, și-au menținut viața hrănindu-se cu corpul acelora care deveniseră nefolositori pentru război din cauza vîrstei și nu s-au predat dușmanilor⁸². Chiar dacă nu am avea în fața noastră acest exemplu, totuși aș socoti că ar fi foarte frumos să-l născocim noi de dragul libertății și să-l transmitem urmașilor. Căci ce asemănare există între acel război și cel de acum? Cimbrii au devastat Gallia și au adus mare nenorocire pe pămîntul nostru, dar pînă la urmă s-au retras⁸³ și au plecat în altă parte; ne-au lăsat drepturile, legile, ogoarele, libertatea. Romanii însă ce cer sau ce vor? Ori de cîte ori aud de un trib vestit, puternic în război, împinși de invidie, vor să se stabilească pe ogoarele și în cetățile lui și să-i impună jugul unei sclavii veșnice. Niciodată războaiele lor nu au avut alt țel. Dacă nu știți ce s-a petrecut la popoarele îndepărtate, uitați-vă la această parte a Galliei vecine cu voi, care a fost transformată în provincie, primind alte drep-

turi și legi și, supusă securilor romane, este strivită de o sclavie veșnică“.

78 După discuții se hotărăște ca aceia care nu sînt buni de război din cauza sănătății sau a vîrstei să părăsească cetatea, iar ceilalți să încerce totul mai înainte de a recurge la propunerea lui Critognatus; totuși, dacă situația îi va sili, dacă ajutoarele vor întîrzia, mai curînd vor primi această propunere decît să capituleze sau să se supună condițiilor de pace ale dușmanilor. Mandubii, care primiseră pe ceilalți galli în cetatea lor, sînt constrînși să părăsească cetatea împreună cu copiii și cu soțiile lor. Ajungînd la fortificațiile romanilor, îi roagă stăruiitor și cu lacrimi în ochi să-i primească în sclavie și să le dea de mîncare. Caesar însă așezase posturi de pază pe redută și poruncește să nu fie primiți.

79 În timpul acesta, Commius și ceilalți conducători cărora li se încredințase comanda supremă sosesc cu toate trupele lor în fața Alesiei și, după ce ocupă o colină din afara lîniilor romane, se stabilesc la 1 000 de pași de întăriturile noastre. A doua zi își scot cavaleria din tabără și ocupă toată cîmpia, despre care am spus că se întinde, în lungime, pe o distanță de 3 000 de pași; puțin mai departe își ascund trupele de pedestrași pe niște înălțimi⁸⁴. Cîmpia putea fi văzută din cetatea Alesia. Cînd au văzut trupele de ajutor, asediații aleargă din toate părțile, se felicită unii pe alții și inimile lor tresaltă de bucurie. Apoi își duc trupele mai înainte și le așază în fața cetății, acoperă primul șanț cu leșt sau îl umplu cu pămînt, pre-ătindu-se astfel să iasă din încercuire și să înfrunte toate primejdiile.

80 Caesar și-a așezat întreaga armată pe amîndouă liniile de întărituri, pentru ca, atunci cînd va fi nevoie, fiecare să se găsească la postul lui și să-l știe unde este. Apoi poruncește cavaleriei să iasă din tabără și să înceapă lupta.

Cîmpia putea fi văzută din toate taberele care se aflau de jur împrejur pe înălțimi și toți soldații priveau cu atenție și așteptau rezultatul luptei. Galli vîrîseră printre

grupuri mici de cavalerie arcași și pedestrași ușor înarmați, care să vină în ajutorul luptătorilor lor dacă ar da înapoi și să țină piept atacului călăreților noștri. Răniți pe neașteptate de acești arcași și pedestrași, mulți dintre ai noștri părăsesc lupta. Gallii, atît cei care erau înconjurați de liniile noastre de fortificație, cît și cei care le veniseră în ajutor, fiind convinși de superioritatea trupelor lor și văzînd că mulțimea lor îi copleșise pe ai noștri, își încurajează din toate părțile luptătorii prin strigăte și urlete. Deoarece lupta se desfășura sub ochii tuturor și nici un act de eroism sau de lașitate nu putea rămîne neobservat, dorința de glorie și teama de dezonoare îndemneau la vitejie amîndouă taberele.

Lupta începuse la prînz și nu mai era mult pînă la apusul soarelui, dar nu se știa încă de partea cui va fi victoria, pînă cînd, într-un punct, escadroanele de germani au atacat în rînduri strînse pe dușmani și i-au respins; călăreții au fost puși pe fugă, iar arcașii înconjurați și uciși. La rîndul lor, călăreții noștri au năvălit din celelalte părți, au urmărit pe fugari pînă la tabăra lor și nu le-au dat posibilitatea să-și refacă rîndurile. Cei care ieșiseră din Alesia s-au reîntors în cetate triști și aproape fără nici o speranță în victorie.

81 A trecut o zi; în timpul acesta, gallii au făcut o mare cantitate de lese, scări și cîngi de fier. Apoi, pe la miezul nopții, ies în liniște din tabără și se îndreaptă spre întăriturile noastre din cîmpie. Deodată scot un strigăt ca să dea de știre celor asediați în cetate că sosesc și încep să arunce lesele, să atace cu praștii, săgeți și pietre pe apărătorii noștri de pe redută și în general să facă tot ce era necesar într-un asediu. În același timp, Vercingetorix, auzind strigătul, dă semnalul cu trompete și își scoate trupele din cetate.

Soldații noștri se îndreaptă spre întărituri și fiecare își ocupă locul care îi fusese atribuit zilele trecute; înspăimîntă și alungă pe dușmani cu praștiile, pietrele și parii ascuțiți pe care îi așezaseră pe redută. Din cauza întunericii nu se mai vedea nimic și amîndouă părțile au suferit pierderi grele. Mașinile de război aruncau o ploaie de săgeți. În timpul acesta, legații M. Antonius și C. Tre-

bonius, cărora le revenise sarcina să apere acest punct, trimiteau, acolo unde vedeau că ai noștri sînt la strîmtoare, rezerve pe care le aduceau din redutele aflate în afara cîmpului de luptă.

82 Cît timp s-au aflat la oarecare distanță de întăriri, gallii au fost superiori, datorită mulțimii săgeților lor; însă cînd s-au apropiat mai mult, se agățau pe neașteptate în țepii de fier sau cădeau în gropi și erau străpunși sau piereau loviți de sulitele grele de asediu aruncate de pe redută și de pe turnuri. Pretutindenii suferiseră pierderi grele, fără să fi putut străpunge întăriturile în vreun punct. Cînd a început să se lumineze de ziuă, s-au retras la ai lor, deoarece se temeau să nu fie înconjurați din flancul drept în caz că romanii ar ieși din taberele așezate pe înălțimi. Asediații, în timp ce transportau materialele pregătite de Vercingetorix în vederea ieșirii din împresurare și cu umplerea primelor șanțuri⁸⁵, zăbovind prea mult cu aducerea la îndeplinire a acestor sarcini, au aflat că trupele de ajutor se retrăseseră mai înainte de a fi ajuns la întăriri. Deoarece nu au izbutit în încercarea lor, s-au înapoiat în cetate.

83 Fiind respinși de două ori cu mari pierderi, gallii se sfătuiesc ce să facă; cheamă oamenii care cunoșteau ținuturile și iau informații de la ei cu privire la poziția taberelor de pe înălțimi. La nord era un munte⁸⁶, pe care, din cauza mărimii lui, nu l-am putut cuprinde în interiorul liniilor noastre de apărare; de aceea am fost nevoiți să așezăm tabăra pe un teren cam potrivit și ușor înclinat. Tabăra aceasta era ocupată de legații C. Antistius Reginus și C. Caninius Rebilus cu două legiuni.

După ce au cercetat ținuturile cu ajutorul iscoadelor, comandantii dușmanilor aleg din toată armata 60 000 de oameni, care făceau parte din triburile care se bucurau de cel mai mare renume în privința vitejiei. Stabilesc în taină ce acțiuni să întreprindă și modul în care urmau să le aducă la îndeplinire; fixează atacul pentru ora prînzului. În fruntea acestor trupe pun pe unul din cei patru comandanți, arvernul Vercassivellaunus, ruda lui Vercingetorix. Vercassivellaunus a ieșit din tabără în timpul

străjii întii; ajungînd la capătul drumului în zorii zilei, s-a ascuns în spatele muntelui și a poruncit soldaților să se odihnească după oboseala din timpul nopții. Cînd a văzut că nu mai e mult pînă la amiază, a pornit spre tabăra despre care am vorbit mai înainte. În același timp, cavaleria s-a apropiat de fortificațiile din cîmpie, iar celelalte trupe au început să se arate în fața taberei lor.

84 Vercingetorix, zărindu-i pe ai săi de pe cetățuia Alesiei, iese din cetate; ia cu el lesele, prăjinile, barăcile acoperite⁸⁷, cîngile și tot ceea ce pregătise pentru ieșirea din împresurare. Pretutindeni se dau lupte în același timp și se atacă toate întăriturile romane; gallii năvălesc în masă acolo unde li se pare că este punctul cel mai slab. Trupele romane, puțin numeroase, se risipesc din cauza întinderii prea mari a liniilor de fortificații și cu greu pot ține piept în mai multe locuri. Strigătele care izbucnesc în spatele lor⁸⁸ sperie mult pe soldații noștri, pentru că văd că soarta lor depinde de salvarea altora; oamenii se tulbură mai ales din cauza primejdiilor nevăzute.

85 Caesar, după ce și-a ales o poziție bună, a urmărit tot ce se petrecea în fiecare punct și a trimis ajutor trupelor care erau în pericol.

Amîndouă părțile considerau că a sosit momentul în care trebuie să dea lupta hotărîtoare: gallii își pierdeau orice speranță în caz că nu reușeau să străpungă liniile de fortificație; romanii sperau că vor scăpa de toate necazurile dacă vor ieși biruitori.

Cea mai mare primejdie era la întăriturile de pe înălțimi, unde am arătat că fusese trimis Vercassivellaunus. Panta neprielnică a terenului avea o mare importanță. Unii aruncau sulițe, alții formaseră o *testudo* și înaintau; neîncetat trupele obosite erau înlocuite cu altele odihnite. Gallii aruncau tot felul de materiale în întăriturile noastre, ceea ce le-a dat posibilitatea să se suie pe meterez, și acopereau cursele pe care romanii le ascuseseră în pămînt. Soldații noștri nu mai aveau arme și puterile îi părăsiseră.

86 Aflînd aceasta, Caesar trimite pe Labienus cu șase cohorte în ajutorul celor care erau în primejdie; îi poruncește să-și ia cohortele de pe redută și să facă o ieșire numai la mare nevoie și în caz că nu va putea rezista. Caesar însuși se duce la ceilalți ostași și-i îndeamnă să nu se lase înfrinți de oboseală; le arată că roadele tuturor luptelor de mai înainte depind de ziua și de ora aceasta.

Asediații, pierzînd nădejdea de a mai putea străpunge liniile de fortificație din cîmpie din cauza întinderii lor, încearcă să urce pe înălțimi și aduc aici tot materialul pe care îl pregătiseră în vederea atacului. Cu o ploaie de săgeți alungă pe apărătorii de pe turnuri, umplu șanțurile cu pămînt și pari și, cu ajutorul căngilor, fac o spătură în redută și în parapet.

87 Caesar trimite mai întii pe tînărul Brutus cu cîteva cohorte, apoi pe leatul C. Fabius cu alte cohorte; în cele din urmă, cînd lupta devine mai înverșunată, vine el însuși în ajutor cu trupe proaspete. După ce restabilește lupta și respinge pe dușmani, se îndreaptă spre locul unde îl trimisese pe Labienus; ia patru cohorte din reduta cea mai apropiată și poruncește unei părți din cavalerie să-l urmeze, iar celelalte părți să înconjure întăriturile exterioare și să-i atace pe dușmani pe la spate.

Văzînd că nici redutele, nici șanțurile nu puteau opri năvala dușmanilor, Labienus strînge 39 de cohorte, pe care norocul i le scosese înainte din posturile apropiate, și îi comunică lui Caesar, prin trimiși, ce consideră el că trebuie făcut.

88 Caesar grăbește pasul ca să poată lua parte la luptă. Recunoscîndu-l după culoarea îmbrăcămîntei pe care obișnuia s-o poarte în luptă⁸⁹ și văzînd escadroanele de cavalerie și cohortele care îl însoțeau potrivit ordinului său (căci, de pe înălțimi, se vedeau pantele pe care cobora Caesar), dușmanii încep lupta. Din amîndouă părțile izbucnește un strigăt de luptă, căruia îi răspunde alt strigăt de pe redută și din toate întăriturile. Soldații noștri renunță la lănci și se luptă cu săbiile. Deodată, dușmanii zăresc cavaleria noastră în spatele lor. Alte co-

horte se apropiiau. Atunci dușmanii o iau la fugă, dar cavaleria noastră le taie retragerea. Are loc un mare măcel. Sedullus, comandantul și frunțașul lemovicilor aremorici, este ucis; arvernul Vercassivellaunus este prins de viu în timp ce fu-^{ea}; 74 de steaguri sînt aduse la Caesar. Dintr-o armată atît de numeroasă, numai cîtiva scapă teferi și se întorc în tabără. Văzînd din cetate măcelul și fuga tovarășilor lor, asediații pierd orice nădejde de scăpare și își retrag trupele de la întărituri. Imediat ce au aflat aceasta, gallii din trupele de ajutor părăsesc tabăra. Dacă soldații noștri nu ar fi fost oboșiți din cauza ajutorului pe care au trebuit să-l dea și a efortului din tot timpul zilei, ar fi putut nimici toată armata dușmanilor. Cavaleria trimisă în urmărirea gallilor ajunge ariergarda dușmană pe la miezul nopții; mulți dușmani sînt luați prizonieri sau uciși; ceilalți fug și se împrăștie pe la triburile lor.

89 A doua zi Vercingetorix convoacă adunarea și arată că nu a întreprins acest război în propriul său interes, ci pentru libertatea comună; dar, fiindcă trebuie să se plece în fața soartei, el se pune la dispoziția lor, fie că vor să-i îmblînzească pe romani ucigîndu-l, fie că vor să-l predea viu. În legătură cu această chestiune sînt trimiși soli la Caesar. Caesar poruncește gallilor să predea armele și să-i aducă înaintea sa pe frunțașii triburilor. Apoi ia loc în interiorul întăriturilor, în fața taberei; aici sînt aduși frunțașii; Vercingetorix este predat, armele sînt aruncate la picioarele lui Caesar⁹⁰. Caesar păstrează pe prizonierii hedui și arverni, ca să încerce să cîștige din nou, cu ajutorul lor, triburile din care făceau parte; pe ceilalți i-a dăruit armatei ca pradă de război, cîte unul de fiecare soldat.

90 După aceasta, Caesar pleacă în țara heduilor, care i se supun. Acolo, vin la el soli din partea arvernilor, care îi făgăduiesc că vor face tot ceea ce le va porunci. Caesar le cere un mare număr de ostatici, apoi trimite legiunile în tabăra de iarnă. Înapoiază heduilor și arvernilor cam 20 000 de prizonieri. Poruncește lui T. Labienus să plece cu două legiuni și cavaleria în țara sequa-

nilor și pune pe M. Sempronius Rutilus sub ordinele lui. Pe legatul C. Fabius și pe L. Minucius Basilus cu două legiuni îi stabilește în țara remilor, pentru ca nu cumva aceștia să sufere vreun neajuns din partea vecinilor lor, bellovacii. Pe C. Antistius Reginus îl trimite la ambivareți, pe T. Sextius la biturigi, pe C. Caninius Rebilus la ruteni, fiecare avînd cîte o legiune. Pe Q. Tullius Cicero și P. Sulpicius îi încartiruește la Cavillo și Matisco⁹¹ în țara heduilor, pe fluviul Arar, ca să se îngrijească de aprovizionare. El hotărăște să ierneze la Bibracte.

Îndată ce aceste evenimente au fost cunoscute la Roma în urma scrisorilor lui Caesar, se înalță rugăciuni publice de mulțumire timp de 20 de zile.

CARTEA A VIII-A

PREFAȚA¹

Constrâns de rugămințile tale stăruitoare, Balbus², deoarece refuzurile mele zilnice nu găseau o scuză în greutatea lucrării, ci păreau o acoperire a lenei, am început o muncă foarte grea: am întregit ceea ce lipsea din comentariile asupra războiului gallic, scrise de scumpul nostru Caesar, și le-am legat de scrierile lui de mai târziu³; am isprăvit și ultima lui lucrare, rămasă neterminată, povestind evenimentele de la războiul alexandrin pînă la moartea lui Caesar și nu pînă la sfîrșitul războiului civil, care nu știm cînd se va termina⁴. Dacă ar putea să știe cititorii cît de greu mi-a fost să iau asupra mea această lucrare, aș scăpa mai ușor de învinuirea de nepricepere și îngîmfare, care mi s-ar putea aduce pentru că m-am amestecat în scrierile lui Caesar. Căci toată lumea știe că, pînă acum, nici o operă, oricît de îngrijit ar fi fost scrisă, n-a atins eleganța acestor comentarii. Ele au fost publicate pentru ca niște evenimente atît de importante să nu rămînă necunoscute de istorici, dar sînt atît de apreciate de toți, încît se pare că nu a oferit, ci mai curînd a răpit istoricilor orice puțință de a scrie. Totuși, admirația noastră pentru aceste comentarii este mai mare decît a celorlalți, căci, în timp ce aceștia cunosc numai perfecțiunea operei, noi mai știm și cu cîtă ușurință și cît de repede a scris-o Caesar. Fiindcă el, în afară de o mare ușurință de a scrie și de o desăvîrșită eleganță a stilului, mai era înzestrat și cu o adevărată artă de a-și explica intențiile. Eu nu am avut nici măcar norocul de a participa la războiul alexandrin și la cel african⁵. Aceste războaie ne sînt cunoscute, în parte, din convorbirile cu Caesar. Totuși, una este să ascuți povestirea unor fapte care ne farmecă prin noutatea lor sau

ne umplu de admirație, și alta e să le ascuți cu scopul de a le reproduce apoi drept mărturie.

Dar, în timp ce strâng toate motivele de scuză cu puțință ca să nu fiu comparat cu Caesar, mă expun, desigur, tocmai învinuirii de îngîmfare, de vreme ce cred că poate cineva să mă compare cu Caesar. Fii sănătos!

1 Toată Gallia fusese înfrîntă. Din vara trecută⁶, Caesar nu încetase lupta nici o clipă și dorea ca soldații să se odihnească în tabăra de iarnă după atîta oboseală, cînd însă vine știrea că mai multe triburi deodată începuseră iarăși să facă planuri de război și încheiau înțelegeri între ele. Această comportare era explicată prin cauze verosimile: toți gallii știau că nu ar putea rezista romanilor dacă ar aduna trupe numeroase într-un singur loc; dacă însă mai multe triburi i-ar ataca în același timp în mai multe puncte, romanii nu ar avea destule ajutoare din partea aliaților, nici destul timp, nici destule mijloace ca să poată face față peste tot; nici un trib nu trebuia să se ferească de neajunsuri dacă, reținîndu-i în felul acesta pe dușmani, ar da puțință celorlalte triburi să-și redobîndească libertatea.

2 Ca nu cumva această credință a gallilor să prindă rădăcini, Caesar încredințează comanda taberei de iarnă quaestorului M. Antonius, iar el, însoțit de o escortă de cavaleri, pleacă din Bibracte, în ajunul calendelor lui ianuarie⁷ și se duce la legiunea a XIII-a, pe care o așezase în țara biturigilor, nu departe de granița cu heduii, unde aduce și legiunea a XI-a, care era cea mai aproape⁸. Lasă două cohorte să păzească bagajele și își duce restul armatei în ținuturile cele mai bogate ale biturigilor. Aceștia aveau un teritoriu întins și multe cetăți; de aceea tabăra de iarnă a unei singure legiuni nu îi putuse împiedica să se pregătească de război și să pună la cale comploturi.

3 La sosirea neașteptată a lui Caesar s-a întîmplat ceea ce era firesc să se întîmple unor oameni care trăiau risipiți și nu erau pregătiți: în timp ce își cultivau linișțiți ogoarele sînt atacați de cavalerie mai înainte de a se

fi putut refugia în cetăți. Caesar interzisese printr-un ordin să se mai dea foc caselor — semnal obișnuit prin care se anunța năvălirea dușmanilor — pentru a nu fi lipsit de griu și de nutreț în caz că ar vrea să înainteze mai departe și ca nu cumva dușmanii să se sperie la vederea focului. Mai multe mii de oameni au fost luați prizonieri, ceea ce a produs o mare spaimă printre biturigi; aceia care reușiseră să scape de prima năvală a romanilor fugiseră la triburile vecine, bizuindu-se pe legăturile particulare de ospitalitate sau pe alianța dintre triburi. În zadar: Caesar le iese înainte peste tot prin marșuri forțate și nu dă nici unui trib răgazul să se gândească la salvarea celorlalți mai înainte de a se gândi la propria lor salvare; prin aceste acțiuni repezi îi obliga pe prieteni să rămână credincioși, iar pe cei șovăielnici îi silea, prin spaimă, să primească pacea. Într-o astfel de situație, biturigii, văzând că bunăvoința lui Caesar le dădea putința să-i cîștige din nou prietenia și că celelalte triburi dăduseră ostalici și se supuseseră fără să fi primit vreo pedeapsă, au făcut și ei același lucru.

4. Ca răsplată pentru marile eforturi și răbdarea soldaților care au muncit cu cel mai mare zel în timpul iernii și au mers pe drumuri foarte grele pe un frig de nesuportat, Caesar făgăduiește câte 200 de sesterti⁹ fiecărui soldat și câte 1 000 de sesterti fiecărui centurion drept pradă de război. Apoi își trimite legiunile în tabăra de iarnă și se reîntoarce la Bibracte, după o lipsă de 40 de zile. Acolo, în timp ce era ocupat cu judecățile, biturigii trimit soli la el ca să-i ceară ajutor împotriva carnuților, de care se plîngeau că le-au declarat război. Aflind aceasta, cu toate că nu a stat mai mult de 18 zile în tabăra de iarnă, scoate legiunile a XIV-a și a VI-a din tabăra de iarnă de pe Arar, pe care le trimisese acolo pentru a ușura aprovizionarea cu grâu, așa cum s-a arătat în cartea precedentă¹⁰. Astfel, pleacă cu două legiuni în urmărirea carnuților.

5 Cînd a ajuns la dușmani zvonul că armatele romane se apropie, carnuții, amintindu-și de nenorocirea celorlalți, își părăsesc satele și orașele, unde locuiau în niște

case mici, construite de nevoie, în grabă, pentru a petrece iarna — căci cu ocazia ultimei înfrîngerii¹¹ pierduseră mai multe orașe — și fug în toate părțile.

Fiindcă Caesar nu voia ca soldații să sufere din cauza anotimpului friguros¹², își așază tabăra în Cenabum, orașul carnuților, și își viră o parte din soldați în casele galililor, iar cealaltă parte în barăcile care fuseseră înjghebate în grabă prin acoperirea corturilor cu paie. Totuși, trimite cavaleria și trupele de pedestrași auxiliare peste tot unde se spunea că se retrăseseră dușmanii. Și nu a fost în zadar; căci de cele mai multe ori ai noștri s-au întors încărcăți cu pradă. Carnuții, copleșiți de asprimea iernii, înspăimîntați de primejdia care îi amenința și alungați din case, nu îndrăzneau să poposească nicăieri mai multă vreme și nu puteau găsi adăpost în păduri împotriva gerului aspru; după ce au pierdut pe mulți dintre ei, se împrăștie în diferite direcții pe la triburile vecine.

6 Caesar socotind că în mijlocul anotimpului celui mai aspru este de ajuns dacă împrăștie grupurile de dușmani care se adunaseră pentru a împiedica izbucnirea unui război și fiind convins, în măsura în care se putea prevedea, că mai înainte de sosirea verii nu putea izbucni nici un război mare, trimite pe C. Trebonius în tabăra de iarnă de la Cenabum împreună cu cele două legiuni pe care Caesar le avea cu el. Remii îl înștiințează prin numeroase solii că bellovacii — care întreceau în glorie militară pe galli și pe toți belgii, precum și triburile vecine cu ei —, sub comanda bellovacului Correus și a atrebatului Commius, recrutau trupe și le adunau într-un singur loc ca să năvălească în masă în țara suessionilor, pe care Caesar îi pusese sub autoritatea remilor. De aceea, socotea că era în joc nu numai prestigiul, ci și salvarea sa, dacă se întâmpla vreo nenorocire unor aliați care și-au cîștigat atîtea merite față de republică; își cheamă legiunea a XI-a din tabăra de iarnă, scrie lui C. Fabius să aducă în țara suessionilor cele două legiuni pe care le avea cu el și cheamă una dintre cele două legiuni ale lui Labienus¹³. Astfel, în măsura în care poziția prielnică a taberei de iarnă și necesitățile războiului o îngăduiau, im-

punea rînd pe rînd legiunilor povara expedițiilor, în timp ce el însuși era veșnic ocupat.

7 După ce a strîns aceste trupe pornește împotriva bellovacilor, își așază tabăra pe teritoriul lor și trimite în toate părțile escadroane de cavalerie ca să ia cîtiva prizonieri de la care să afle planurile dușmanilor. Călăreții își îndeplinesc sarcina și raportează lui Caesar că nu au găsit decît cîtiva oameni în case și că aceștia nu rămăseseră ca să cultive ogoarele, căci toate locurile fuseseră evacuate cu grijă, ci fuseseră trimiși să spioneze. Întrebîndu-i pe prizonieri unde se găsește grosul armatei bellovacilor și ce planuri aveau, Caesar află următoarele: „toți bellovacii care erau în stare să poarte armele se adunaseră într-un singur loc, împreună cu ambianii, aulercii, caleții, veliocassii, atrebații. Își aleseseră pentru tabără un loc înalt, în mijlocul unci păduri înconjurate de o mlaștină¹⁴, și își duseseră toate bagajele în pădurile mai îndepărtate“. Frunțașii care ațîșaseră la război erau numeroși, dar mulțimea asculta mai ales de Correus, fiindcă știa că urăște de moarte poporul roman.

Cu cîteva zile mai înainte, atrebatul Commius părăsise tabăra ca să aducă ajutoare de la germanii care locuiau aproape¹⁵ și care erau foarte numeroși. Cu consimțămîntul tuturor frunțașilor și potrivit dorinței puternice a poporului, bellovacii hotărîseră să înceapă lupta în caz că Caesar va sosi cu trei legiuni, după cum se vorbea, pentru ca nu cumva să fie siliți mai tîrziu să lupte împotriva întregii armate romane în condiții mai grele. Dacă Caesar va aduce trupe numeroase, ei vor rămîne în locul pe care îl aleseseră, dar vor așeza curse și îi vor împiedica pe romani să strîngă nutreț, care era puțin din cauza anotimpului și se afla în locuri diferite: nu-i va lăsa să se aprovizioneze nici cu grîu și cu alte lucruri necesare.

8 Cînd a aflat aceste știri, întărite de mai mulți martori, socotind că planurile dușmanilor care îi fuseseră expuse de către prizonieri sînt pline de prevedere și departe de nesocotința barbarilor, Caesar a socotit că trebuie să facă tot ce îi stă în putință pentru ca dușmanii, disprețuind numărul mic al soldaților săi, să înceapă

lupta mai devreme. Avea cu el legiunile cele mai vechi, de o rară vitejie, și anume a VII-a, a VIII-a și a IX-a; o avea și pe a XI-a, care dădea mari speranțe și era formată din războinici de elită, dar care totuși după un serviciu de 8 ani, nu câștigase aceeași faimă de experiență și vitejie în comparație cu celelalte legiuni. Convoacă un consiliu de război în care povestește tot ce a aflat și își încurajează oamenii. Ca să încerce să-i atragă pe dușmani în luptă, le arată numai trei legiuni și stabilește următoarea ordine de marș: legiunile a VII-a, a VIII-a și a IX-a mergeau înaintea tuturor bagajelor, urma apoi convoiul de bagaje, care, deși cuprindea toate bagajele, era totuși destul de mic, așa cum se obișnuiește în expediții; legiunea a XI-a încheia coloana, pentru ca dușmanii să nu poată vedea mai multe trupe decât se așteptau. În felul acesta, Caesar formează aproape un pătrat¹⁶ și își aduce armata în fața ochilor dușmanilor mai repede decât se așteptau ei.

9 Când gallii, ale căror hotărîri pline de încredere fuseseră aduse la cunoștința lui Caesar, au văzut deodată că legiunile se apropiau cu pas sigur și în ordine de luptă, s-au mulțumit să-și așeze trupele în fața taberei fără să părăsească înălțimea; au făcut aceasta fie din cauza primejdiei pe care o prezenta lupta, fie din cauza sosirii noastre neașteptate, fie că voiau să vadă ce hotărîre vom lua. Cu toate că dorea să dea lupta, Caesar, surprins de mulțimea atât de mare a dușmanilor, de care îl despărțea o vale mai mult adîncă decât largă, își așază tabăra în fața taberei dușmane. Poruncește să se întărească tabăra cu un val înalt de 12 picioare și să se ridice peste el un mic parapet pe măsura înălțimii valului; poruncește de asemenea să se sape două șanțuri avînd fiecare o lățime de 15 picioare și cu pereții verticali, să se ridice multe turnuri cu 3 etaje, care să fie legate între ele prin poduri de scînduri, cu laturile exterioare apărate de parapete făcute din nuiete împletite. În felul acesta, tabăra era apărată de dușmani printr-un șanț dublu și prin două șiruri de luptători; luptătorii dintr-unul din șiruri puteau să arunce sulite de pe poduri cu mai multă îndrăzneală și la distanță mai mare,

deoarece se aflau mai în siguranță la înălțime, iar celălalt șir, care se afla chiar pe parapet și mai aproape de dușmani, era apărat de pod împotriva sulitelor care cădeau de sus. A prevăzut porțile cu canaturi și turnuri.

10 Aceste întărituri aveau un dublu scop. Caesar spera că proporțiile lucrărilor și teama sa aparentă vor mări încrederea dușmanilor; pe de altă parte, datorită întăriturilor, tabăra putea fi apărată și cu trupe puțin numeroase atunci când eram nevoiți să mergem pînă departe după nutreț și grîu. În timpul acesta, de o parte și de alta înaintau adesea în grupuri mici, care se hărțuiau între cele două tabere, fără să treacă mlaștina. Totuși, uneori, trupele noastre auxiliare, formate din galli și germani, treceau mlaștina și urmăreau pe dușmani cu înverșunare sau dușmanii, la rîndul lor, treceau mlaștina și ne goneau pînă departe. În afară de asta, deoarece în fiecare zi ai noștri plecau după nutreț, se întîmpla ca soldații care umblau împrăștiți după nutreț să fie încercuiți în locuri pline de obstacole, lucru firesc deoarece trebuia să căutăm nutreț în hambare izolate și risipite. Deși aceste atacuri nu ne pricinuiau decît pierderi neînsemnate de vite și sclavi, totuși ațîțau gîndurile nebu-nești ale barbarilor, cu atît mai mult cu cît Commius, despre care am arătat că plecase să aducă ajutoare de la germani, sosise cu cavaleria. Deși călăreții nu erau mai mulți de 500, totuși barbarii se făleau grozav în urma sosirii germanilor.

11 Cînd Caesar a văzut că dușmanii stăteau de mai multe zile în tabăra apărată de mlaștină și de poziția ei, că aceasta nu putea fi luată cu asalt decît printr-o luptă ucigătoare și că nu putea fi încercuită decît de o armată mai mare, îi scrie lui Trebonius să cheme cît mai repede cu putință legiunea a XIII-a, care ierna cu legatul T. Sextius în țara biturigilor, și astfel să vină la el, în marș forțat, cu trei legiuni. În timpul acesta trimite cu rîndul călăreți de-ai remilor, lingonilor și ai altor triburi, din care recrutase un mare număr, să apere pe cei plecați după nutreț și să țină piept atacurilor neașteptate ale dușmanilor.

12 Lucrul acesta se repeta în fiecare zi și, din cauza obișnuinței, spiritul de prevedere scăzuse, ceea ce se întâmplă de cele mai multe ori atunci când faci mereu același lucru. Bellovacii, care cunoșteau posturile unde stăteau zilnic călăreții noștri, așază la pîndă într-un ținut păduros niște detașamente de elită și trimit a doua zi călăreți ca să-i momescă pe ai noștri, pentru ca apoi trupele din ascunzătoare să-i încercuiască și să-i atace.

Nenorocirea a căzut asupra remilor, cărora le venise rîndul să fie de serviciu în ziua aceea. Cînd au observat pe călăreții dușmani, cărora le erau superiori numericește, au pornit orbește în urmărirea lor, plini de dispreț față de numărul mic al dușmanilor, dar au fost înconjurați din toate părțile de pedestrași. Tulburați de acest atac, s-au retras mai repede decît cere regula într-o luptă de cavalerie, după ce au pierdut pe Vertiscus, fruntaș al tribului și comandantul călărimii. Acesta, deși abia se mai putea ține pe cal de bătrîn ce era, totuși, potrivit obiceiului gallilor, nu s-a folosit de acest pretext ca să scape de comandă și nu a voit să se dea lupta fără el. Această luptă încununată de izbîndă, precum și moartea fruntașului și comandantului remilor umplu de mîndrie și de îndrăzneală sufletele dușmanilor. Ai noștri învață din acest insucces că trebuie să așeze posturile numai după ce au cercetat cu grijă ținutul și să urmărească cu mai multă prudență pe dușman cînd se retrage.

13 În timpul acesta nu încetaseră luptele zilnice care se dădeau sub ochii celor două tabere, în dreptul vadurilor mlaștinii. Într-una din aceste lupte, germanii pe care Caesar îi adusese de peste Rin ca să lupte în rîndurile călăreților trec toți mlaștina cu multă hotărîre,ucid cîțiva dușmani care opuneau rezistență și urmăresc cu înverșunare restul mulțimii. Dușmanii sînt cuprinși de spaimă; nu numai aceia care erau încolțiți de aproape sau loviți de la distanță, ci și aceia care, de obicei, stăteau deoparte, ca trupe de rezervă, au fugit rușinos, pierzînd de cîteva ori pozițiile înalte și nu s-au oprit decît cînd au ajuns la tabără; unii, de rușine, au fugit și mai departe. Această nenorocire a produs atîta neorînduială în rîndurile întregii armate dușmane, încît era greu de spus dacă

dușmanii erau mai obraznici în urma unor izbânzi neînsemnate sau mai fricoși în mijlocul celor mai mici primejdii.

14 Dușmanii au petrecut mai multe zile în această tabără. Când au aflat că legiunile și legatul C. Trebonius erau pe aproape, fruntașii bellovacilor, temîndu-se de un asediu asemănător cu cel de la Alesia, îndepărtează în timpul nopții pe aceia care erau prea în vîrstă, prea slabi sau care nu aveau arme și, împreună cu ei, toate bagajele. În timp ce făceau ordine în convoiul în care domneau neliniștea și învîlmășeala (căci gallii obișnuiesc să ducă după ei o mare mulțime de care, chiar și în cursul unor expediții de mică importanță), îi apucă ziua. Atunci își așază trupele înarmate în fața taberei ca să-i împiedice pe romani să pornească în urmărirea lor mai înainte ca bagajele să fi ajuns ceva mai departe.

Caesar socotea că nu trebuie să atace pe dușmanii care puteau opune rezistență, deoarece dealul ocupat de ei era foarte abrupt, și totuși considera că trebuie să-și ducă trupele destul de departe, astfel încît barbarii, amenințați de noi, să nu se poată retrage de acolo fără să se expună unei primejdii. Așadar, văzînd că cele două tabere erau despărțite de o mlaștină, care era greu de trecut și puteau stăvili iuțeala urmărilor, și că muntele care se înălța dincolo de mlaștină¹⁷ pînă aproape de tabăra dușmană era despărțit de această tabără printr-o vale nu prea mare, face poduri peste mlaștină, își trece legiunile și ajunge repede pe cîmpia din virful muntelui, apărută din două părți de niște pante prăpăstioase. Acolo își așază legiunile în ordine de marș; apoi ajunge la capătul podișului și își așază armata în linie de luptă, într-un loc de unde săgețile aruncate de mașini puteau atinge grosul armatei dușmanilor.

15 Barbarii, bizuindu-se pe poziția lor, erau gata să dea lupta în caz că romanii ar fi încercat să se urce pe deal; pe de altă parte, nu puteau să-și trimită trupele în toate părțile — treptat și în grupuri mici — ca nu cumva, văzîndu-se împrăștiate, să se descurajeze; de aceea au rămas în linie de luptă.

Cînd a văzut îndărătnicia lor, Caesar aşază 20 de cohorțe în linie de luptă, trasează marginile taberei în acel loc și ordonă să se întărească tabăra. După terminarea lucrărilor, își aşază legiunile în fața valului și pune de gardă călăreții ai căror cai erau cu friurile puse.

Văzînd că romanii sînt gata să-i urmărească și fiindcă nu puteau să înnopteze sau să rămînă mai mult timp în acel loc fără să se expună unei primejdii, bellovacii au făcut următorul plan de retragere. Trecînd din mîna în mîna maldărele de paie și mănunchiurile de nuiele pe care șezuseră (în comentariile precedente ale lui Caesar s-a arătat că gallii obișnuiesc să se așeze pe astfel de maldăre)¹⁸ și care se găseau din belșug în tabără, le-au așezat în fața liniei lor de luptă și, la sfîrșitul zilei, la un semnal dat, le-au dat foc la toate în același timp. În felul acesta, o perdea de flăcări a acoperit deodată toate trupele, ferindu-le de ochii romanilor. Atunci barbarii au luat-o la fugă cît au putut mai repede.

16 Deși Caesar nu putea observa retragerea dușmanilor din cauza focului, totuși, bănuind că luaseră această hotărîre ca să poată fugi, își duce legiunile înainte și trimite escadroane de cavalerie în urmărirea dușmanilor. El însuși înaintează încet, căci se teme de o cursă: dușmanul ar fi putut să rămînă pe pozițiile sale, căutînd să-i atragă pe ai noștri într-un loc potrivit. Călăreții nu îndrăznesc să intre acolo unde fumul era des și flăcările mari; dacă vreunii din ei, prea zeloși, intrau, abia de mai puteau zări capetele cailor lor. De aceea, temîndu-se de o cursă, i-au lăsat pe bellovaci să se retragă în liniște. Astfel, datorită acestei fugi lașe și viclene în același timp, dușmanii au putut să înainteze vreo 10 000 de pași fără nici o pierdere și să-și așeze tabăra într-un loc foarte bine apărut de la natură. De acolo, așezînd adesea la pîndă trupe de călăreți și pedestrași, pricinuiau mari pagube romanilor cînd plecau după nutreț.

17 Lucrul acesta se repeta des. Între timp Caesar află de la un prizonier că Correus, conducătorul bellovacilor, a ales 6 000 de pedestrași dintre cei mai viteji și 1 000 de călăreți din toată cavaleria, ca să-i așeze la

pîndă acolo unde bănuia că vor veni romanii, atrași de belșugul de grîu și de nutreț. Aflînd de acest plan, Caesar scoate mai multe legiuni ca de obicei și trimite înainte cavaleria, care mergea în mod obișnuit să-i ocrotească pe cei plecați după nutreț; printre călăreți viră trupe auxiliare ușor înarmate. El însuși se apropie cu legiunile cît putu mai mult.

18 După ce dușmanii, așezați la pîndă, au ales, pentru executarea planului lor, o cîmpie care se întindea în toate direcțiile pe o distanță de 1 000 de pași și care era întărită din toate părțile de păduri și de un rîu foarte greu de trecut¹⁹ au înconjurat-o cu un cerc, ca la vînătoare²⁰. Călăreții noștri, care cunoșteau planul dușmanilor, sosesc în cîmpie așezați pe escadroane; ei erau gata înarmați și dornici de luptă și nu refuzau nici o ciocnire, deoarece legiunile veneau imediat după ei. La sosirea lor, Correus, socotind că s-a ivit ocazia de a da lovitura, iese la început doar cu cîțiva oameni și atacă primele escadroane. Ai noștri rezistă cu hotărîre năvalei dușmanilor care stăteau la pîndă, fără să se adune mai mulți la un loc; în general, în luptele de cavalerie, această grupare care se datorește fricii și însăși mulțimii luptătorilor, pricinuieste pierderi.

19 Pe cînd escadroanele care se așezaseră în linie de bătaie, luptau pe rînd în mici grupuri izolate și căutau să împiedice pe dușmani să-i înconjure pe luptătorii noștri dinspre flancuri, ceilalți galli năvălesc din păduri, în timp ce Correus lupta. În mai multe puncte se dau lupte înverșunate. Fiindcă luptele durau de mai multă vreme și nu se ajunsese la nici un rezultat hotărîtor, grosul pedestrimii așezate în linie de bătaie iese încet-încet din păduri și silește pe călăreții noștri să se retragă. Acestora le vin repede în ajutor pedestrașii ușor înarmați, despre care am arătat că fuseseră trimiși înaintea legiunilor și luptă cu hotărîre, amestecați cu escadroanele noastre. Cîtva timp amîndouă părțile luptă cu o înverșunare egală: apoi, așa cum cerea felul luptei, aceia care fuseseră atacați cei dinții ies învingători, datorită tocmai faptului că trupele dușmane care stăteau la

pîndă nu i-au surprins nepregătiți și nu le-au putut pricinui nici un neajuns.

În timpul acesta, legiunile se apropie; trupele noastre și cele dușmane primesc în același timp numeroase știri. potrivit cărora comandantul suprem se afla în apropiere cu trupele așezate în linie de luptă. Auzind aceasta, călăreții și pedestrașii noștri ușor înarmați, bizuindu-se pe sprijinul legiunilor, se luptă cu cea mai mare înverșunare, ca să nu pară că împart cu legiunile gloria biruinței dacă ar acționa prea târziu. Dușmanii își pierd curajul și caută să fugă pe mai multe drumuri. În zadar, căci tocmai terenul plin de obstacole în care au vrut să închidă pe romani le tăia acum drumul. Înfrinți, doborâți și îngroziți, după ce au suferit mari pierderi, reușesc totuși să fugă, unii în pădure, alții spre rîu; dar în timp ce fugeau sînt uciși de trupele noastre care îi urmăreau cu înverșunare. În timpul acesta, Correus, pe care nici o nenorocire nu-l putea înfrînge, nu s-a putut hotărî să părăsească lupta și să fugă în păduri sau să se supună la cererea noastră; continuînd lupta cu cea mai mare viteză și rănind mulți dușmani, a silit pe învingătorii plini de mînie să-l doboare cu sulitele.

20 După ce lupta s-a încheiat în felul acesta, Caesar a sosit pe cîmpul de luptă, care mai păstra urmele proaspetei bătălii. El credea că, atunci cînd vor afla de această nenorocire atît de mare, dușmanii învinși vor părăsi locul taberei, care, după cît se spune, nu se afla la o distanță mai mare de 8 000 de pași de locul măcelului. De aceea își trece armata peste rîu, deși vedea că rîul²¹ împiedică mult trecerea, și merge înainte. Bellovacii și celelalte triburi primesc pe neașteptate cîțiva fugari răniți, care scăpaseră de la moarte adăpostindu-se în păduri; văzînd că totul le sta împotriva, aflînd de înfrîngere, de moartea lui Correus, de pierderea călărimii și a celor mai buni pedestrași și așteptîndu-se să sosească romanii, convoacă imediat o adunare prin sunete de trompete și declară că trebuie să trimită soli și ostatici la Caesar.

21 Toți sînt de acord cu această hotărîre. Atrebatul Commius fuge la germani, de la care împrumutase ajutoare pentru războiul acesta. Ceilalți trimit îndată soli la Caesar și îi cer să se mulțumească cu pedeapsa pe care, în clemența și bunăvoința lui, Caesar nu ar da-o, desigur, niciodată unor dușmani cu forțele întregi dacă i-ar fi cu puțință s-o dea fără luptă. Li spun că „forțele bellovacilor au fost zdrobite în lupta de cavalerie; au pierit multe mii de pedestrași de elită și abia au putut scăpa aceia care au anunțat măcelul. Totuși, în această luptă bellovacii au dobîndit un mare cîștig, în măsura în care se poate vorbi de cîștig într-o asemenea nonorocire: a fost ucis Correus, provocatorul războiului și ațîțătorul mulțimii. Într-adevăr, niciodată în timpul vieții lui Correus, senatul nu a avut puterea pe care a avut-o plebea neștiutoare“.

22 Răspunzînd rugămintîilor solilor, Caesar le amintește că anul trecut bellovacii au intrat în război o dată cu celelalte triburi din Gallia și că, dintre toți, ei au fost singurii care au stăruit cu îndărătnicie în hotărîrea lor și nu s-au învățat minte după supunerea celorlalți. El știe foarte bine că este foarte ușor să dai vina pe cei morți. Într-adevăr, nimeni nu are atîta putere încît să poată provoca și conduce războiul împotriva voinței conducătorilor, cu toată împotrivirea senatului și a tuturor celor buni; totuși, se va mulțumi cu pedeapsa pe care și-au atras-o ei înșiși“.

23 În noaptea următoare, solii duc răspunsul la ai lor și strîng ostatici. Vin în grabă și soli ai altor triburi, care așteptau să vadă ce vor obține bellovacii. Toți dau ostatici și execută ordinele, cu excepția lui Commius, pe care teama îl împiedica să-și încredințeze viața cuiva. Căci anul trecut, pe cînd Caesar se afla în Gallia Citerior și judeca, T. Labienus, aflînd că Commius ațîța triburile și punea la cale un complot împotriva lui Caesar, a crezut că poate înăbuși trădarea fără să se facă vinovat de perfidie²². Fiindcă nu credea că Commius va veni în tabără dacă va fi chemat, ca să nu-l facă mai precaut prin încercările sale de a-l atrage în tabără, a tri-

mis pe C. Volusenus Quadratus să-l omoare, folosind pretextul unei convorbiri, și i-a dat centurioni special aleși pentru această treabă. Convorbirea începuse și Volusenus, potrivit înțelegerii stabilite, apucase mâna lui Commius, dar centurionul nu l-a putut ucide fie pentru că oamenii lui Commius l-au oprit repede, fie pentru că era tulburat din cauza sarcinii sale neobișnuite; cu toate acestea, l-a rănit grav la cap din prima lovitură de sabie. Amîndouă părțile au tras săbiile, dar nu atîta pentru a se lupta, cît pentru a putea fugi; ai noștri credeau că Commius fusese rănit mortal, iar gallii, văzînd că li se întinsese o cursă, se temeau să nu fie la mijloc vreo primejdie și mai mare decît cea la care asistaseră. De cînd cu această întîmplare se spunea că Commius a hotărît să nu mai apară niciodată în fața vreunui roman.

24 După ce a învins gințile cele mai războinice, Caesar, văzînd că nu mai există nici un trib care să pregătească un război de rezistență, dar că totuși unii locuitori plecau din orașe și fugeau de pe ogoare ca să se sustragă stăpînirii romane, a hotărît să-și risipească armata în toate direcțiile. Ia cu el pe quaestorul M. Antonius împreună cu legiunea a XII-a. Pe legatul C. Fabius îl trimite cu 25 de cohorte la capătul celălalt al Galliei²³, fiindcă auzise că unele triburi de acolo se înarmaseră și pentru că socotea că cele două legiuni ale legatului C. Caninius Rebilus, care se găseau în ținuturile acelea, nu erau destul de tari. Pe T. Labienus îl cheamă la el; legiunea a XV-a, care fusese cu Labienus în tabăra de iarnă, o trimite în Gallia Togata²⁴ să ocrotească coloniile de cetățeni romani²⁵, ca nu cumva barbarii, coborînd din munți, să le pricinuiască o nenorocire asemănătoare cu cea pe care o suferiseră tergestinii²⁶ vara trecută, cînd fuseseră atacați pe neașteptate și jefuiți. Caesar însuși pleacă să pustiască și să prade țara lui Ambiorix; pierzînd nădejdea că îl va putea supune după ce acesta fugise înspăimîntat, socotea că cel puțin era de demnitatea sa să-i pustiască țara de oameni, case și vite în așa măsură, încît Ambiorix să nu se mai poată întoarce în țară din cauza urii concetățenilor lui, dacă ar

mai fi rămas vreunul, deoarece provocase nenorociri atât de mari.

25 După ce a trimis legiuni sau trupe auxiliare în toate colțurile țării lui Ambiorix și a pustiit totul prin măceluri, focuri și jafuri, după ce a ucis sau a prins un mare număr de oameni, Caesar trimite pe Labienus cu două legiuni în țara treverilor. Aceștia se obișnuiseră cu războaiele zilnice din pricina vecinătății cu germanii, de care nu se deosebeau mult prin moravurile lor sălbatice și nu se supuneau niciodată decît constrinși de forța armelor.

26 În timpul acesta, legatul C. Caninius află din scrisorile și de la trimișii lui Duratius că o mare mulțime de dușmani se adunase în țara pictonilor. Duratius rămăsese tot timpul credincios prieteniei cu romanii, în timp ce o parte din tribul său 'l părăsise. Caninius se îndreaptă spre cetatea Lemonum²⁷. Imediat ce s-a apropiat de acest oraș, a primit informații mai precise de la prizonieri: Duratius era asediat în Lemonum de mai multe mii de oameni, comandați de Dumnacus, comandantul andilor; neîndrăznind să-și expună dușmanilor legiunile puțin numeroase, și-a așezat tabăra într-o poziție întărită. Aflînd că se apropie Caninius, Dumnacus și-a îndreptat toate trupele împotriva legiunilor și a început să atace tabăra romană. După ce a pierdut mai multe zile cu asediul și a suferit mari pierderi fără să fi putut distruge vreo parte din întărituri, s-a înapoiat la asediul orașului Lemonum.

27 În același timp, legatul C. Fabius primește supunerea mai multor triburi, se asigură de fidelitatea lor cerîndu-le ostatici și află dintr-o scrisoare trimisă de Caninius ceea ce se petrecea la pictoni. După aceasta pleacă în ajutorul lui Duratius. Însă Dumnacus, aflînd de sosirea lui Fabius, își pierduse orice speranță că va mai putea scăpa dacă va fi constrîns în același timp să țină piept romanilor și unui dușman din afară și să supraviețuiască și să se păzească de cei asediați. De aceea se retrage imediat cu trupele din acea poziție, socotind că

nu va fi în destulă siguranță dacă nu își va trece trupele peste fluviul Liger, care din cauza mărimii, nu putea fi trecut decît pe pod.

Deși Fabius nu ajunsese încă aproape de dușmani și nu se unise cu Caninius, totuși, înformat de oameni care cunoșteau relieful locurilor, a socotit că dușmanii, înspăimîntați, se vor îndrepta spre locul către care se și porniseră²⁸. Prin urmare, pornește cu trupele tot spre podul acela²⁹ și poruncește cavaleriei s-o ia înaintea legiunilor, dar numai în măsura în care aveau posibilitatea să se întoarcă în aceeași tabără ca și ele, fără să-și obosească caii. Cavalerii noștri îl urmăresc pe Dumnacus după cum li se poruncise, năvălesc asupra grupului lui și, atacînd în marș pe fugarii înfricoșați și împovărați de sarcini, ucid pe mulți dintre ei și capturează o pradă bogată. După această izbîndă se înapoiază în tabără.

28 În noaptea următoare, Fabius trimite înainte cavaleria, cu ordinul de a-i lovi pe dușmani și de a le ține în loc toată armata pînă la sosirea sa. Pentru a-i îndeplini ordinele, Q. Atius Varus, comandantul cavaleriei, om de un mare curaj și de o rară înțelepciune, își îndeamnă trupele și, după ce ajunge din urmă coloana dușmanilor, așază o parte din escadroane în poziții prielnice, iar cu cealaltă parte începe lupta. Cavaleria dușmanilor luptă cu mare îndrăzneală, deoarece era sprijinită de pedestrași, care se opresc cu toți și dau ajutor călăreților lor împotriva noastră. Are loc o luptă înverșunată. Astfel, călăreții noștri, disprețuind pe dușmanii înfrinți cu o zi mai înainte și amintindu-și că legiunile veneau imediat după ei, luptă cu cea mai mare vitejie împotriva pedestrașilor dușmani, căci le era rușine să dea înapoi și ardeau de dorința de a termina ei singuri lupta; după experiența din ajun, dușmanii credeau că nu vor mai veni alte trupe și că au găsit ocazia de a nimici cavaleria noastră.

29 Deoarece lupta era foarte înverșunată de cîtva timp, Dumnacus își așază trupele în linie de bătaie, în așa fel încît să apere cu rîndul cavaleria. Deodată în

fața ochilor dușmanilor apar legiunile în rînduri strînse. Văzîndu-le, escadroanele barbarilor se tulbură, pedestrașii sînt cuprinși de spaimă și fug în toate părțile, țipînd și alergînd dezordonat, în timp ce în convoiul cu bagaje domnea cea mai mare neorînduală.

Călăreții noștri, care puțin mai înainte luptaseră cu cea mai mare vitejie împotriva dușmanilor care opuneau rezistență, însuflețiți de bucuria izbînzii, scot strigăte puternice din toate părțile și îi înconjură pe dușmanii care dau înapoi. În această luptă omoară la vrăjmași atîta timp cît cailor au puterea să urmărească pe dușmani, iar brațele să ucidă. Sînt omorîți mai mult de 12 000 de oameni, dintre care unii mai erau înarmați, iar alții, în groaza lor, aruncaseră armele; toată mulțimea de bagaje cade în mîinile noastre.

30 Se știa că, după această înfrîngere, senonul Drapes, care, îndată ce Gallia se răsculase, adunînd din toate părțile oameni pierduți, chemînd pe sclavi să-și cîștige libertatea, strîngînd la el pe exilații tuturor triburilor, primînd pe hoți și punînd mina pe bagajele și proviziile romanilor, și-a format o armată din 2 000 de fugari cu care s-a îndreptat spre Provincie. Se știa, de asemenea, că a luat această hotărîre în complicitate cu cadurcul Lucterius, care, la începutul răscoalei din Gallia, voise să năvălească în Provincie, așa cum s-a văzut în cartea precedentă. Atunci legatul Caninius pornește în urmărirea lor împreună cu două legiuni, ca să nu se acopere de rușine, datorită tîlhăriilor unor oameni pierduți, dacă Provincia ar suferi vreun neajuns sau ar fi cuprinsă de spaimă.

31 C. Fabius pleacă cu restul armatei la carnuți și la celelalte triburi, despre ale căror trupe știa că suferiseră pierderi grele în lupta pe care o dăduse împotriva lui Dumnacus. Într-adevăr, nu se îndoia că înfrîngerea suferită de curînd îi făcuse mai supuși, dar, pe de altă parte, se temea că se vor răscula din nou, ațîțați tot de Dumnacus, dacă li se va da răgaz. În această împrejurare, Fabius a avut norocul să primească supunerea triburilor în cel mai scurt timp. Căci carnuții, care nu

făcuseră niciodată propuneri de pace³⁰, deși fuseseră adesea hărțuiți, dau ostatici și se supun; celelalte triburi, care locuiesc în cele mai îndepărtate ținuturi ale Galliei și sînt vecine cu oceanul și care se numesc aremorici, mînate de exemplul carnuților, îndeplinesc imediat ordinele la sosirea lui Fabius și a legiunilor. Dumnacus, izgonit din țara sa, rătăcind și stînd ascuns, a fost nevoit să se îndrepte spre ținuturile cele mai îndepărtate ale Galliei.

32 Cînd au aflat că Caninius și legiunile sale sînt aproape, Drappes și, împreună cu el, Lucterius se opresc în țara cadurcilor, deoarece socoteau că, urmăriți de armată, nu vor putea pătrunde în Provincie fără să se expună unei pieiri sigure și nu mai aveau putința să mai rătăcească în libertate și să facă prădăciuni. Pe vremuri, cînd țara lor era liberă, Lucterius avusese multă trecere la concetățenii săi și, prin îndemnurile sale la răscoală, a avut totdeauna mare autoritate asupra barbarilor. De aceea ocupă cu trupele sale și ale lui Drappes orașul Uxellodunum³¹, ai cărui locuitori făceau parte din clientela sa și care era foarte bine întărit de la natură, și cîștigă pe orașeni de partea sa.

33 Imediat sosește acolo C. Caninius. El bagă de seamă că orașul era întărit din toate părțile de stînci abrupte, pe care niște oameni înarmați cu greu le-ar fi putut urca chiar dacă nu existau apărători. A mai observat însă că în oraș erau foarte multe bagaje de ale locuitorilor; dacă aceștia ar fi încercat să fugă și să le ia cu ei, nu ar fi putut să scape nu numai de cavalerie, dar nici chiar de legiunile noastre. De aceea și-a împărțit cohortele în trei și a ridicat trei tabere într-un loc foarte înalt. De acolo s-a apucat să construiască treptat, atît cît îi permitea numărul trupelor, un val de apărare care înconjura cetatea.

34 Văzînd aceasta, locuitorii cetății, tulburați de amintirea nenorocirii de la Alesia³², se temeau de un asediu asemănător. Mai ales Lucterius, care trecuse prin asemenea primejdii, le arăta că trebuie să se îngrijească de

aprovizionarea cu grâu. Hotărâsc deci în unanimitate să lase acolo o parte din trupe și să plece cu soldații fără bagaje ca să aducă grâu. După ce planul a fost aprobat, în noaptea următoare Drappes și Lucterius lasă 2 000 de oameni înarmați în oraș și iau cu ei pe ceilalți. Zăbovind câteva zile, iau o mare cantitate de grâu din țara cadurcilor; unii dintre aceștia doreau să-i ajute cu provizii, iar alții nu-i puteau împiedica să se aprovizioneze. În mai multe rînduri atacă redutele noastre în expediții de noapte. Din această cauză, Caninius șovăie să înconjure cu întărituri tot orașul, căci se teme că nu-l va putea apăra chiar după terminarea lucrărilor sau că străjile pe care le va pune în mai multe puncte vor fi prea slabe ca număr.

35 După ce au adunat o mare cantitate de grâu, Drappes și Lucterius se stabilesc la o distanță de 10 000 de pași de oraș, de unde intenționau să transporte treptat grâul în oraș. Își împart între ei sarcinile: Drappes rămîne de pază în tabără cu o parte din trupe, iar Lucterius duce vitele de povară spre oraș. După ce așază acolo trupe de pază, pe la ceasul al 10-lea din noapte³³, începe să care grâu în oraș, mergînd pe potecile înguste din păduri. Cînd străjile din tabăra noastră au auzit zgomotul făcut de oamenii lui Lucterius și după ce au fost trimise iscoade care au raportat ce se petrecea, în zorii zilei Caninius, cu cohortele înarmate din redutele vecine, atacă convoaiele de provizii. Dușmanii, înspăimîntați de atacul neașteptat, o iau la fugă spre străjile lor. Imediat ce ai noștri au zărit aceste străji, s-au aruncat plini de furie asupra celor înarmați și nu au prins viu pe nimeni. Lucterius a reușit să scape numai cu o mină de oameni, dar nu s-a mai înapoiat în tabără.

36 După acest succes, Caninius află de la prizonieri că o parte din trupe a rămas împreună cu Drappes într-o tabără care nu se află la o distanță mai mare de 12 000 de pași. Știrea aceasta i-a fost confirmată de mai mulți martori. Deși își dădea seama că ceilalți dușmani vor putea fi ușor luați prin surprindere și nimiciți, de vreme ce unul din comandanți fugise, totuși socotea că ar fi

un mare noroc dacă nici unul dintre aceia care scăpaseră din măcel nu s-ar înapoia în tabără și nu l-ar înștiința pe Drappes de nenorocirea suferită. Dar, fiindcă nu vedea nici un pericol într-o asemenea încercare, trimite înainte, spre tabăra dușmanilor, toată cavaleria și pe pedestrașii germani, oameni foarte iuți de picior. El însuși își așază o legiune în trei tabere și ia cu sine altă legiune fără bagaje. Cînd ajunge aproape de dușmani, află de la iscoadele pe care le trimisese înainte că, potrivit obiceiului barbarilor, dușmanii părăsiseră înălțimile și își coborîseră tabăra pe malurile râului³⁴, dar că germanii și călăreții îi surprinseseră nepregătiți, se aruncaseră pe neașteptate asupra lor și începuseră lupta. Aflînd aceasta, Caninius își aduce legiunea înarmată și așezată în linie de bătaie. La un semnal dat, soldații ocupă din toate părțile înălțimile. Germanii și călăreții, văzînd steagurile legiunii, luptă cu mai mare îndîrjire. Imediat cohortele atacă din toate părțile și pun mîna pe o pradă bogată, după ce toți dușmanii au fost omoriți sau prinși. În această luptă a fost făcut prizonier însuși Drappes.

37 După acest succes atît de strălucit, Caninius se întoarce la asediul orașului aproape fără nici un rănit; după nimicirea dușmanului din afară, de teama căruia mai înainte nu-și răspîndise trupele în diferite posturi și nu înconjurase orașul cu fortificații, dă ordin să se facă peste tot lucrări de întărire. Tot acolo sosește a doua zi și C. Fabius cu trupele sale și ia asupra sa asedierea unei părți a orașului.

38 În timpul acesta, Caesar lasă pe quaestorul M. Antonius cu 15 cohorte în țara bellovacilor, ca nu cumva belgii să găsească din nou prilejul să se răscoale, iar el se duce la alte triburi, le cere un număr mare de ostatici și liniștește inimile cuprinse de spaimă ale tuturor. Cînd a ajuns în țara carnuților, de unde începuse războiul — așa cum a arătat Caesar în cartea precedentă —, văzîndu-i foarte speriați din cauză că erau conștienți de vina lor și pentru a scăpa mai repede tribul de teamă, Caesar cere să-i fie predat Gutuater³⁵,

principalul vinovat și ațîțătorul războiului, ca să-l pedepsească. Cu toate că acesta nu-și încredința viața nici măcar concetățenilor săi, totuși, prin grija tuturor, este căutat și adus repede în tabără. Împotriva firii sale, Caesar este silit să-l predea, spre a fi executat, soldaților, care veniseră în grabă în număr mare și care puneau pe seama lui Gutuater toate primejdiile și toate nenorocirile suferite în timpul războiului. După ce l-au bătut cu nuiele pînă și-a dat sufletul, i-au tăiat capul cu securea.

39 În țara carnuților, Caesar află din mai multe scrisori de ale lui Caninius ce s-a întîmplat cu Drappes și cu Lucterius și hotărîrea în care stăruiau locuitorii din Uxellodunum. Deși disprețuia numărul lor mic, totuși socotea că încăpăținarea lor trebuie aspru pedepsită, pentru ca nu cumva Gallia întregă să-și închipuie că, în rezistența împotriva romanilor, ei i-au lipsit nu forțele, ci statornicia, iar celelalte triburi, urmînd exemplul caducilor și bizuindu-se pe pozițiile lor prielnice, să caute să-și cucerească libertatea. Într-adevăr, Caesar știa că tuturor gallilor le era cunoscut faptul că el nu mai rămînea decît o vară în Provincia sa³⁶; ei socoteau că, dacă ar putea rezista în acest timp, după aceea nu vor mai avea să se teamă de nici o primejdie. Așadar, Caesar lasă pe legatul Q. Calenus cu două legiuni și îi ordonă să-l urmeze în marș obișnuit³⁷, iar el pornește cu toată cavaleria în marș forțat spre Caninius.

40 Cînd Caesar a sosit la Uxellodunum, împotriva tuturor așteptărilor, și a văzut cetatea înconjurată de întărituri, socotind că nu putea ridica asediul cu nici un preț, și aflînd de la dezertori că asediații aveau o mare cantitate de grîu, a hotărît să încerce să le taie apa. Un rîu străbătea fundul unei văi, care înconjura aproape tot muntele pe care era așezat Uxellodunum. Natura terenului nu îngăduia să se schimbe cursul apei; ea curgea la poalele muntelui, în locuri atît de joase, încît nu putea fi abătută în nici o direcție prin săpare de șanțuri. Însă asediații nu puteau coborî pînă acolo decît pe un drum greu și abrupt; dacă ai noștri le-ar fi tăiat

trecerea, nu ar mai fi putut să se apropie de râu, nici să se înapoieze pe urcuşul greu fără să se rănească şi să-şi primejduiască viaţa.

Cînd a descoperit aceste greutăţi pe care le întîmpinau duşmanii, Caesar a aşezat arcaşi şi prăştiaşi în diferite locuri şi a pus maşini de război în anumite puncte din faţa coastelor, împiedicînd astfel pe asediaţi să ia apă din râu.

41 Atunci toţi au început să vină după apă într-un singur loc, chiar la picioarele zidului cetăţii, unde ţişnea un izvor mare, pe o distanţă de aproape 300 de picioare, în partea care nu era înconjurată de râu.

Toţi soldaţii noştri doreau să taie asediaţilor calea spre izvor, însă numai Caesar ştia cum se poate realiza acest lucru; el a poruncit să se împingă barăcile pe munte în sus în direcţia izvorului şi a construit o terasă cu preţul unei munci grele şi în mijlocul unor hărţuieli neînterupte. Căci asediaţii coborau de pe înălţime şi luptau de la distanţă fără să se expună vreunei primejdii; au rănit pe mulţi dintre ai noştri care se încapătinaseră să înainteze. Cu toate acestea, soldaţii noştri nu s-au speriat şi au continuat să împingă barăcile şi să înfrîngă obstacolele terenului printr-o muncă îndirjită. În acelaşi timp săpau galerii înspre firele de apă şi capătul izvorului; această lucrare se putea executa fără primejdie şi fără ca duşmanii să bănuiască ceva. Se ridică o terasă înaltă de 60 de picioare, pe care se aşază un turn cu 10 etaje, care, totuşi, nu atingea înălţimea zidurilor (aceasta nu se putea realiza prin nici un fel de lucrări), dar care depăşea înălţimea de unde ieşea izvorul. Deoarece împrejurimile izvorului erau atacate cu suliţe aruncate de maşinile de război de pe turn şi asediaţii nu puteau veni după apă fără să se expună primejdiei, nu numai vitele şi animalele de povară, ci şi o mare mulţime de oameni mureau de sete.

42 Însăpăimîntaţi de această nenorocire, asediaţii umplu butoaie cu seu, smoală şi aşchii de lemn, le dau foc şi le aruncă asupra lucrărilor noastre; în acelaşi timp încep o luptă foarte înverşunată, pentru ca din cauza

acestei lupte primejdioase romanii să nu mai aibă răgazul să stingă focul. Flăcări mari izbucnesc deodată în mijlocul lucrărilor noastre. Într-adevăr, toate butoaiile care fuseseră aruncate pe pantă în jos se împiedicau de barăci și terase, aprinzînd totodată aceste obstacole. Soldații noștri, deși se aflau la strîmtoare din cauza luptei foarte primejdioase și a terenului potrivit, totuși țineau piept la toate cu cel mai mare curaj. Căci lupta avea loc pe o înălțime în fața armatei noastre și din amîndouă părțile izbucneau strigăte puternice. De aceea fiecare se expunea cu atît mai mult sulitelor dușmanilor și flăcărilor, cu cît avea o faimă mai mare, pentru ca vitejia lui să fie și mai bine cunoscută.

43 Văzînd numărul mare de răniți, Caesar poruncește cohortelor să urce muntele din toate părțile și să scoată strigăte pretutindeni, ca și cum ar fi gata să ocupe zidurile. După ce aceste porunci au fost aduse la îndeplinire, asediații, înspăimîntați, deoarece nu știau ce se întîmplă în alte părți, își cheamă înapoi soldații de la asediul lucrărilor noastre și îi așază pe ziduri. Astfel, lupta ia sfîrșit și soldații noștri sting repede focul care cuprinsese lucrările sau îl împiedică să se întindă. Fiindcă asediații continuau să reziste cu încăpăținare și stăruiau în hotărîrea lor, deși o mare parte din ei pieriseră de sete, în cele din urmă vinele de apă ale izvorului au fost tăiate de galeriile noastre și abătute din drum. După aceasta, izvorul, care nu seca niciodată, a secat deodată și asediații au fost cuprinși de o deznădejde atît de mare, încît socoteau că această întîmplare nu se datorește minții omenеști, ci voinței zeilor³⁸. Și astfel, de nevoie, s-au predat.

44 Caesar știa că toți îi cunosc bunătatea și nu se temea că se va crede că a luat măsuri aspre din pricina firii sale crude. Pe de altă parte, nu vedea cum își va realiza planurile dacă mai multe triburi ar întreprinde acțiuni asemănătoare în diferite locuri; de aceea a socotit că ceilalți galli trebuie împiedicați prin pedepse exemplare să facă aceasta. Așadar, a tăiat mîinile tuturor aceluia care luaseră armele și le-a cruțat viața, ca să se vadă mai bine cum pedepsește el pe vinovați. Drappes,

despre care am arătat că fusese luat prizonier de Caninius, fie pentru că nu putea suporta rușinea și durerea de a fi pus în lanțuri, fie de teama unor chinuri mai grele, s-a abținut câteva zile de la mincare și a murit de foame. În același timp, Lucterius, despre care am spus că fugise din luptă, a ajuns în mâinile arvernului Epasnactus, căci schimba des locurile și se adăpostea când la unul, când la altul; el își dădea seama cât e de primejdios să stea mai mult timp într-un singur loc, deoarece știa cât de mult îl urăște Caesar. Arvernul Epasnactus, un foarte bun prieten al poporului roman, nu a mai stat pe gânduri și l-a adus la Caesar legat în lanțuri.

45 În timpul acesta, Labienus dă pe teritoriul treverilor o luptă victorioasă de cavalerie, omoară o mulțime de treveri și de germani, care niciodată nu refuzaseră să dea cuiva ajutor împotriva romanilor, și prinde de vii pe fruntașii lor. Printre aceștia se afla heduul Surus, foarte cunoscut datorită vitejiei și originii sale nobile; el era singurul dintre hedui care nu depusese încă armele.

46 Când Caesar a aflat aceasta, văzînd că în toate părțile Galliei lucrurile se desfășoară cu bine și considerînd că Gallia³⁹ fusese complet învinsă și supusă în urma expedițiilor din anii trecuți, deoarece nu fusese niciodată în Aquitania, ci doar o învinsese în parte cu ajutorul lui P. Crassus, pleacă cu două legiuni în acea regiune a Galliei ca să-și petreacă acolo sfîrșitul verii. Și această acțiune a dus-o repede la bun sfîrșit, ca și pe celelalte. Căci toate triburile din Aquitania au trimis soli la Caesar și i-au dat ostatici. După aceasta a plecat spre Narbo cu o escortă de călăreți și i-a însărcinat pe legați să ducă armata în taberele de iarnă: în țara belgilor a așezat 4 legiuni, sub comanda legaților M. Antonius, C. Trebonius și P. Vatinius; două legiuni au fost duse în țara heduilor, despre care Caesar știa că au foarte mare autoritate în toată Gallia; alte două legiuni le-a așezat în țara turonilor, la granița cu carnuții, ca să țină în frîu toată regiunea învecinată cu oceanul; ultimele două legiuni le-a trimis în țara lemovicilor, nu departe de arverni, pentru ca nici o regiune din Gallia să nu

rămină fără trupe. În Provincie a rămas doar câteva zile; a străbătut repede toate locurile unde se țineau judecăți, a rezolvat neînțelegerile publice⁴⁰, a răsplătit pe aceia care îi aduseseră servicii, căci avusese cea mai bună ocazie să cunoască gândurile fiecăruia în timpul răscoalei generale din Gallia, căreia i-a putut ține piept datorită fidelității și sprijinului primit din partea Provinciei amintite mai sus. După ce a isprăvit aceste treburi, s-a înapoiat la legiunile din Belgium și a petrecut iarna la Nemetocenna⁴¹.

47 Acolo a aflat că atrebatul Commius dăduse lupta cu cavaleria romană. Căci după ce Antonius sosise în tabăra de iarnă și pe când tribul atrebaților stătea liniștit, Commius, în urma răniilor despre care am vorbit mai înainte⁴², era mereu la dispoziția concetățenilor săi pentru tot felul de mișcări, pentru ca aceia care doreau războiul să aibă un răzvrătit, și un conducător; în timp ce tribul său se supusese romanilor, el și călăreții⁴³ săi trăiau din tilhării, băteau drumurile nesigure și puneau mîna pe proviziile care erau transportate în tabăra de iarnă a romanilor.

48 Sub ordinea lui Antonius se afla comandantul cavaleriei, C. Volusenus Quadratus, care trebuia să petreacă iarna cu el. Antonius îl trimisese în urmărirea călărimii dușmane. La vitejia rară care îl caracteriza pe Volusenus se mai adăuga o ură înverșunată împotriva lui Commius; de aceea a primit cu bucurie sarcina care îi fusese încredințată. După ce le-a pus curse, a atacat adesea pe călăreții lui Commius, dînd lupte încununată de victorie. În cele din urmă, în timpul unei lupte mai înverșunate, Volusenus, în dorința lui de a pune mîna pe Commius, l-a urmărit cu încăpăținare, însoțit doar de cîțiva oameni. Commius, care îl ura, a luat-o repede la fugă și l-a atras departe. Deodată Commius cere concetățenilor săi să-l ajute să nu lase nerăzbunate rănile pe care le-a primit în chip perfid; întorcînd calul, se îndepărtează de ei și se repede plin de îndrăzneală spre comandantul roman. Același lucru îl fac toți călă-

reții săi; îi silesc pe ai noștri, puțini la număr, să se întoarcă și pornesc în urmărirea lor. Commius dă pinteni calului, minîndu-l împotriva calului lui Quadratus, și cu o lovitură de lance aruncată cu toată puterea străpunge coapsa dușmanului. Deși comandantul lor a fost rănit, soldații noștri nu șovăie să țină piept și își întorc caii asupra dușmanilor, pe care îi alungă. Atunci mulți dușmani doborîți de atacul nostru puternic sînt răniți și o parte din ei sînt călcați în picioare în timpul fugii, alții sînt luați prizonieri. Comandantul lor a scăpat de această nenorocire datorită iuțelii calului său. Comandantul roman însă, deși lupta a fost victorioasă, a fost atît de grav rănit, încît a fost adus înapoi în tabără, deoarece se credea că e în pericol de moarte.

Commius, fie că își satisfăcuse pofta de răzbunare, fie pentru că pierduse mulți oameni, trimite soli la Antonius, dă ostatici și făgăduiește că se va stabili acolo unde i se va porunci⁴⁴ și va îndeplini toate poruncile. Are o singură rugămintă: să se țină seamă de teama lui și să nu fie obligat să apară vreodată în fața unui roman. Antonius, socotind că această cerere provine dintr-o teamă îndreptățită, i-a îndeplinit dorința și a primit ostaticii.

Știu că Caesar a scris cîte o carte pentru fiecare an, lucru pe care am crezut că nu trebuie să-l fac și eu, deoarece în anul următor, sub consulatul lui L. Paulus și C. Marcellus, nu s-au petrecut fapte însemnate în Gallia. Totuși, ca să știe toată lumea unde a fost Caesar și armata lui în acel timp, am hotărît să scriu cîteva pagini și să le adaug la acest comentariu.

49 În timp ce ierna în Belgium, Caesar urmărea un singur scop: să mențină prietenia triburilor și să nu dea nici unuia speranță sau pretext de război. Într-adevăr, nimic nu i se părea mai de nedorit decît să fie constrîns să poarte război în momentul ieșirii sale din funcție și, atunci cînd își va retrage armata, să lase în urma sa un război pe care l-ar întreprinde bucuros toată Gallia, neavînd să se teamă pentru un moment de nici o primădie. Prin urmare, a dat triburilor titluri de cinste, i-a copleșit pe fruntași cu cele mai mari daruri, nu a mai

impus sarcini noi și a menținut ușor pacea în Gallia slăbită de atâtea înfrângeri, oferindu-i condiții de supunere mai blânde.

50 După ce a trecut iarna⁴⁵, Caesar a plecat în Italia mai devreme ca de obicei⁴⁶, mergînd în marș forțat ca să vorbească în fața municipiilor⁴⁷ și a coloniilor, cărora le recomandase pe quaestorul său, M. Antonius, în calitate de candidat la augurat⁴⁸. Pe de o parte, lupta cu plăcere, folosindu-și influența sa personală, pentru un om de care era foarte legat⁴⁹ și pe care îl trimisese cu puțin mai înainte să se îngrijească de candidatură. Pe de altă parte, dădea o luptă îndirjită împotriva puternicului partid oligarhic, care urmărea să distrugă, prin căderea lui Antonius în alegeri, influența lui Caesar în momentul ieșirii acestuia din funcție. Pe drum, mai înainte de a ajunge în Italia, Caesar a aflat că Antonius fusese ales augur; cu toate acestea, a socotit că mai avea destule motive întemeiate de a vizita municipiile și coloniile, ca să le mulțumească pentru că au venit în număr mare la alegeri și l-au servit pe Antonius; în afară de asta mai intenționa să-și recomande candidatura la consulat pentru anul următor⁵⁰, întrucît adversarii săi se făleau cu nerușinare că au fost aleși consuli L. Lentulus și C. Marcellus⁵¹, care urmăreau să-i răpească lui Caesar orice magistratură și demnitate; adversarii săi se mai făleau și cu faptul că Ser. Galba, deși avea mult mai multă trecere și obținuse mult mai multe voturi, nu fusese ales consul fiindcă era prieten cu Caesar și fusese multă vreme legatul său.

51 Sosirea lui Caesar a fost primită de toate municipiile și coloniile cu un respect și o dragoste de necrezut. Căci, de cînd cu faimosul război împotriva întregii Gallii, venea acolo pentru prima oară. Nu s-a uitat nimic din ceea ce se putea născoci pentru împodobirea porților, a drumurilor și a tuturor locurilor pe unde avea să treacă Caesar. Toată populația îi ieșea înainte cu copiii, peste tot se sacrificau victime, în piețe și temple se așterneau mese⁵², astfel încît oamenii se puteau bucura dinainte de

triumful mult aşteptat⁵³. Fastul desfăşurat de cei bogaţi şi entuziasmul celor săraci au fost foarte mari.

52 După ce a străbătut toate regiunile din Gallia Togata, Caesar s-a înapoiat în cea mai mare grabă la armată, la Nemetocenna, şi după ce a chemat legiunile din toate taberele de iarnă şi le-a trimis la hotarele tre-verilor, a plecat şi el acolo şi şi-a trecut armata în revistă. Lui T. Labienus i-a încredinţat comanda în Gallia Togata, ca s-o câştige printr-o bună recomandare, în vederea candidaturii lui Caesar la consulat.

Caesar făcea drumuri numai în măsura în care socotea că schimbarea locurilor este în folosul sănătăţii soldaţilor. Adesea îi veneau veşti că Labienus era momit de duşmanii săi şi era informat că, la îndemnul unora, încercau să-i răpească o parte din armată printr-o intervenţie a senatului. Cu toate acestea, nu a crezut nimic din ceea ce se spunea despre Labienus şi nu a putut fi determinat să întreprindă ceva împotriva autorităţii senatului. El considera că îi va fi uşor să-şi câştige cauza dacă senatorii vor vota în libertate. C. Curio⁵⁴, tribun al plebei, care îşi luase asupra sa sarcina de a apăra cauza şi demnitatea lui Caesar, făgăduise adesea senatului că, dacă cineva ar fi cuprins de nelinişte din cauza puterii militare a lui Caesar şi pentru că, pe de altă parte, tirania şi armatele lui Pompeius nu produceau mai puţină teamă în popor, amîndoi vor depune armele şi vor da drumul trupelor. Prin acest fapt senatul va fi liber şi independent. Şi nu s-a mulţumit să facă numai promisiuni, ci a luat iniţiativa de a provoca o votare⁵⁵ a senatului; consului şi prietenii lui Pompeius s-au împotrivit şi şedinţa s-a ridicat, lucrurile fiind astfel târăgănite⁵⁶.

53 Aceasta era o dovadă puternică despre gîndurile senatului în întregul său şi se potrivea cu o întîmplare petrecută mai înainte. Anul trecut, M. Marcellus, atacînd puterea lui Caesar⁵⁷, a călcat o lege a lui Pompeius şi Crassus⁵⁸ şi a prezentat în faţa senatului, înainte de termen, o propunere cu privire la provinciile lui Caesar. După discuţii şi după atacul calomnios al lui Marcellus

împotriva lui Caesar pentru a obține toate demnitățile posibile, s-a pus chestiunea la vot, senatul trecînd în masă de partea cealaltă. Această înfrîngere nu a descurajat însă pe dușmanii lui Caesar, ci i-a îndemnat să găsească mijloace de constrîngere mai puternice cu ajutorul cărora să poată sili senatul să aprobe ceea ce hotărîseră numai ei.

54 După aceea se dă un *senatus consultum*, potrivit căruia Pompeius și Caesar trebuiau să trimită fiecare cîte o legiune împotriva parților. Era clar că amîndouă legiunile vor fi luate de la unul singur. Într-adevăr, Cn. Pompeius a dat, ca și cum ar fi făcut parte din legiunile sale, legiunea întîi, pe care o trimisese lui Caesar după ce o recrutase chiar în Provincia acestuia⁵⁹. Deși nu se îndoia cîtuși de puțin de intențiile adversarilor săi, Caesar i-a înapoiat totuși lui Pompeius legiunea și, potrivit hotărîrii senatului, a predat în numele său legiunea a XV-a, pe care o avusese în Gallia Citerior. În locul ei trimite în Italia legiunea a XIII-a, ca să păzească posturile pe care le părăsea legiunea a XV-a. Apoi repartizează armatei taberele de iarnă: pe C. Trebonius îl încartiruește în Belgium cu patru legiuni, iar pe Fabius îl trimite tot cu atîtea legiuni în țara heduilor. Căci socotea că în Gallia va domni cea mai mare liniște dacă armatele vor ține în frîu pe belgi, care erau cei mai viteji, și pe hedui, care aveau cea mai mare influență. După aceea pleacă el însuși în Italia.

55 Ajungînd acolo, află că cele două legiuni pe care le predase și care trebuiau să plece în războiul cu parții, potrivit hotărîrii senatului, au fost date de consulul C. Marcellus lui Cn. Pompeius și că au fost reținute în Italia. După aceasta nimeni nu se mai îndoia că se pregătește ceva împotriva lui Caesar; totuși, Caesar a hotărît că trebuie să rabde orice atîta timp cît îi mai rămînea vreo speranță de a se rezolva conflictul mai curînd pe calea discuției decît pe calea armelor. El a încercat...⁶⁰.

NOTE

CARTEA I

- ¹ Caesar se referă aici numai la Gallia independentă. La sosirea lui Caesar în Gallia, teritoriul locuit de galli — care se întindea între Italia, Germania, Marea Mediterană, Pirinei și ocean — era împărțită în: *Gallia Cisalpină*, numită și *Gallia Citerior*, *Gallia Togata*, *Provincia Citerior*, cuprinsă între Alpi și Pad și transformată în provincie romană în anul 191 î.e.n., și *Gallia Transalpină*, sau *Gallia Uiterior*, care se întindea la nord de Alpi și corespundea teritoriului Franței, Belgiei, Olandei și unei părți din Elveția de astăzi. *Gallia Transalpină* cuprindea: a) *Gallia Narbonensis*, sau *Provincia*, situată în sudul Galliei Transalpine, între Aquitania, Gallia Celtică, Gallia Cisalpină și Mediterana, corespunzând Provenței și unei părți din Languedoc; în anul 118 î.e.n. a fost transformată în provincie romană; b) Gallia independentă (numită *Gallia*), care se împărțea în: Aquitania, Belgicum și Gallia celtică.
- ² *Belgii (belgae)* locuiau în nordul Galliei, în ținutul cuprins între Sena, Marna și Rin. Erau un amestec de triburi germanice și celtice; o parte din ei au emigrat în Britannia (V, 12). *Aquitanii (aquitani)* locuiau în sud-vestul Galliei, între Garonna, munții Pirinei și ocean. Cu excepția biturigilor vibisci, care erau celți, toate triburile aquitane erau de neam iberic. Numele de *galli* este folosit aici în sens restrâns, pentru a desemna pe locuitorii Galliei celtice, care se întindea între Garonna, Sena, Marna, munții Cevenni și cursul superior al Ronului (vezi nota 1).
- ³ *Garumna, Matrona, Sequana* — astăzi Garonna, Marna, Sena.
- ⁴ La Caesar, *Provincia romană* mai apare și sub denumirea de *Gallia Provincia*, *Provincia nostra*, *Provincia Uterior*.
- ⁵ Este vorba de negustori care veneau din Marsilia (*Massalia*) și care aduceau mărfuri de lux, printre care vin și ulei.
- ⁶ *Helveți* — populație de neam celtic care locuia între munții Jura, lacul Geneva, Ron, Rin, lacul Constanța și Alpii Retici, pe un teritoriu care aproape corespundea cu Elveția de astăzi.
- ⁷ *Sequani (sequani)* — populație din Gallia celtică. Locuiau între Saône, Ron, munții Jura, Rin și munții Vosgi.
- ⁸ Caesar face o greșeală: în realitate, Aquitania era îndreptată spre sud-vest. Eroarea se datorește hărților antice greșit întocmite; în aceste hărți, țările din sud-vestul Europei erau așezate mult mai la nord. Aceeași eroare o întâlnim în izvoa-

- rele cercetate de Caesar (vezi Strabo, 4, 5, 199; Mela 3, 12).
- ⁹ *Consulatul (consulatus)* constituia magistratura supremă la romani, înființată în anul 509 î.e.n. și exercitată de doi consuli, aleși pe timp de un an. Consulii aveau următoarele atribuții: convocau și prezidau ședințele senatului și ale comițiilor, aduceau la îndeplinire hotărârile senatului și ale poporului, recrutau trupe, comandau armata și numeau pe ofițeri. Ei erau investiți cu *imperium*, puterea supremă civilă și militară, care includea totodată și anumite atribuții religioase.
- ¹⁰ *Marcus Valerius Messala Niger* și *Marcus Pupius Piso Calpurnianus* au fost consuli în anul 61 î.e.n.
- ¹¹ La galli, nobilimea era formată din senatori (vezi nota 17) și cavaleri, din războinici și bogătași, care dețineau toate funcțiile civile și militare.
- ¹² Astăzi lacul Geneva sau Lemman din Elveția.
- ¹³ *Pas (passus)* — unitate de lungime pentru măsurarea distanțelor. Un pas era egal cu 1,478 m. Pentru distanțele mari, unitatea de măsură era mia de pași, *mille passuum* (1 478,50 m).
- ¹⁴ Erau 368 000 de locuitori.
- ¹⁵ Rege al sequanilor. Nu se știe despre el decât ceea ce ne spune Caesar în acest capitol.
- ¹⁶ Titlul de „prieten al poporului roman“ (*amicus populi Romani*) era acordat de senatul roman regilor sau simplilor particulari care aduseseră servicii Romei și pe care romanii voiau să-i atragă de partea lor, precum și popoarele cu care romanii încheiau forma de alianță numită *amicitia* „prietenie“. Fiecare dintre cele două părți între care se încheia această formă de alianță era obligată să respecte pe prietenii celeilalte părți și să nu dea ajutor dușmanilor ei.
- ¹⁷ Prin *regnum* „domnie“, Caesar desemnează autoritatea supremă, puterea absolută deținută de anumite căpetenii, șefi militari și religioși ai diferitelor comunități din Gallia, pe care autorii antici îi numeau „regi“ (*reges*). Uneori funcția de *rex* era ereditară (V, 24). Alteori regele era ales (VII, 4). În timpul lui Caesar, regalitatea era pe cale de dispariție în Gallia. Majoritatea triburilor aveau o formă de guvernământ republicană (republici aristocrate), fiind conduse de un consiliu, căruia Caesar îi dă numele de *senatus*, prin analogie cu instituția romană, și de un magistrat suprem. Despre senatul gallilor Caesar nu ne dă informații bogate și precise. Se pare că era format din oamenii cei mai bogați și mai influenți, care făceau parte din aristocrația gallică; fiecare gintă își avea un reprezentant al ei în senat. La unele comunități, senatul era numeros (la *nervi*, de pildă, senatul era alcătuit din 600 de membri).

Magistrații supremi erau aleși pe timp de un an și aveau mare putere, mergând chiar pînă la dreptul de viață și de moarte (I, 16). Din faptul că în unele pasaje Caesar folosește

pluralul de la *magistratus* (I, 4; VII, 33), s-a dedus că în afară de acești magistrați supremi trebuie să fi existat și cîțiva magistrați inferiori.

Pentru a-i putea stăpîni mai bine pe galli și pentru a lupta împotriva preoților și a nobililor, Caesar a căutat în mai multe rînduri să restabilească regalitatea, dînd titlul de *rex* unor fruntași galli: carnutului Tasgetius, senonului Cavarinus etc.

- ¹⁸ *Heduii* (haedui) alcătuiau una dintre cele mai importante confederații tribale din Gallia celtică; locuiau între Loara și Saône. Au încheiat de timpuriu alianță cu romanii, alături de care au luptat pînă în anul 52 î.e.n., cînd au întors armele împotriva cotropitorilor și s-au alăturat celorlalți răsculați galli.
- ¹⁹ La galli existau fruntași (*principes*) care exercitau o deosebită influență asupra concetățenilor lor; ei dețineau supremația în trib, fără să fie însă magistrați. Erau foarte bogați și aveau o clientelă (vezi nota 22) numeroasă. Luau parte la adunările generale ale Galliei și uneori erau mai puternici decît magistrații. În general, puterea lor era mai mult de ordin economic. Autoritatea lor putea dura mai mulți ani.
- ²⁰ Adică ai helveților, sequanilor și heduilor.
- ²¹ Emigrația helveților a fost determinată, de fapt, de pregătirile de invazie dinspre vest și dinspre sud ale germanilor.
- ²² *Clienți* (*clientes*) — termen latin aplicat de Caesar unei instituții gallice.

La galli, ca și la romani, împrejurul persoanelor puternice și influente, împrejurul nobililor, se grupau oameni care aveau nevoie de protecție și care, la rîndul lor, erau obligați să-și ajute protectorii în diferite împrejurări. Clientela nobililor galli cuprindea două categorii de persoane: a) oameni săraci, apăsați de datorii, de impozite și de asuprirea celor puternici, se declarau supuși ai unor personaje bogate și influente, care aveau asupra lor aproape aceleași drepturi ca și stăpînii de sclavi asupra sclavilor și care în limba celtică se numeau *ambacti*; b) o clientelă militară, alcătuită din oameni liberi, care se atașaseră pe lingă un nobil pentru a face serviciul militar. Jurînd credință absolută șefului lor, luptau pentru el și alături de el, trăiau laolaltă cu el și îi împărtășeau soarta, bună sau rea. Dacă patronul murea, nu trebuia să-i supraviețuiască, ci erau obligați să se sinucidă peste cadavrul patronului. Caesar numește această categorie de clienți *devoti*, iar cu un termen celtic *solduri*.

Cu cît patronii aveau un număr mai mare de clienți, cu atîta puterea și influența lor erau mai mari. Heduil Dumno-rix întreținea o trupă de cavalerie (II, 18). Aquitanul Adiantunnus avea 600 de *devoti* (III, 22), iar clientela lui Lucterius era alcătuită dintr-un întreg oraș (VIII, 52). Șefii care dispuneau de o clientelă atît de numeroasă aveau o mare influență în stat, astfel că puteau paraliza activitatea senatului și a

- magistraților, se puteau sustrage judecării publice (I, 4, 17), răsturnau forma de guvernământ (I, 3; VII, 4).
- 23 *Datornicii (obaerati)* care nu-și puteau plăti datoriile se puneau sub protecția unui patron, scăpând în felul acesta de urmărirea creditorilor și a fiscoșului.
- 24 Una dintre îndatoririle clienților era și aceea de a depune în fața justiției mărturie în favoarea patronului lor.
- 25 Motivul sinuciderii lui Orgetorix (în caz că, într-adevăr, acesta s-a sinucis), a fost desigur, eșuarea proiectelor sale. Având în vedere însă anarhia din Gallia și luptele dintre partide (vezi cartea a VI-a cap. 11, 12), se poate presupune că Orgetorix a fost suprimat de adversarii săi. Caesar îi prezintă pe Orgetorix, Casticus și Dumnorix numai ca pe niște ambițioși, tinzând spre tiranie. În realitate însă ei mai urmăreau să-și apere compatrioții împotriva amenințării germanilor (vezi nota 21) și a romanilor. Caesar, de pe poziția lui de cuceritor, trece câteodată sub tăcere unele fapte sau prezintă într-o lumină falsă pe adversarii săi.
- 26 *Rauraci* (sau *raurici*) — populație celtică, care locuia între Vosgi și Aar, pe un teritoriu care corespunde Alsaciei de sud și cantonului Bâle.
- 27 *Tulingi* — populație germanică, care locuia pe malul drept al Rinului, la nord de helveți.
- 28 *Latobici* — populație germanică, care locuia tot pe malul drept al Rinului, la nord de tulingi, aproape de izvoarele Dunării.
- 29 *Boii* — populație celtică, care în urma războaielor emigrase din Gallia în nordul Italiei și în Germania. La începutul războiului gallic un grup de boii s-a aliat cu helveții, dar a fost înfrânt. Caesar le-a permis să se așeze pe teritoriul heduilor între Loara și Allier.
- 30 *Noreia* — oraș în Noricum, regiune care corespundea provinciilor austriece Styria, Carinthia și Carnia și se învecina la vest cu Retia, la nord cu Germania, la est cu Panonia și la sud cu Panonia și Italia. Astăzi se numește Neumarkt.
- 31 Pe malul drept al Rinului, la sud-vest de Geneva, pe unde trece astăzi drumul de la Gêneva spre Lyon.
- 32 *Allobrogi (allobroges)* — populație celtică; făceau parte din Provincie, ocupând un ținut cuprins între Ron, Isara (Isère), lacul Lemannus și Alpi.
- 33 În anul 61 î.e.n.
- 34 28 martie. În calendarul roman, fiecare lună a anului avea trei zile principale, care corespundeau diferitelor faze ale lunii (la început, anul roman era calculat după mersul lunii):
- Calendae* (sau *kalendae*), prima zi a lunii care corespundea lunii noi.
 - Nonae*, care cădeau la 5 sau 7 ale lunii și corespundeau primului pătrar.
 - Idus*, care cădeau la 13 sau 15 ale lunii și corespundeau lunii pline.

Numai în martie, mai, iulie și octombrie, nonele cădeau la 7 și idele la 15.

Romanii calculau datele pornind de la aceste zile principale și numărând înapoi: socoteau câte zile erau înaintea calendelor, nonelor sau idelor lunii respective. În calcul intra atât prima, cât și ultima zi. Astfel se spunea: „ziua întâi înaintea calendelor, a treia înaintea nonelor, idelor“ etc. Deci 28 martie era ziua a cincea înaintea calendelor lui aprilie (*ante diem quintum calendas Apriles*). Tot așa, 2 ianuarie era a 4-a zi înaintea nonelor lui ianuarie (*ante diem quartum nonas Ianuarias*). Ajunul zilei principale se desemna prin cuvântul *pridie* urmat de numele zilei principale și al lunii respective: *pridie nonas Februarias* = 4 februarie. Termenii aceștia și sistemul de desemnare a datelor s-au păstrat și după reforma calendarului înfăptuită în timpul și din ordinul lui Caesar, când anul a început să fie calculat după mersul soarelui.

Înainte de reforma lui Caesar calendarul public era în avans față de cel real. De aceea datele din *Războiul gallic* nu corespund exact datelor reale: în momentul când Caesar își scria memoriile, calendarul nu fusese încă corectat. Reforma a avut loc abia în anul 47 î.e.n. După calendarul nou, data citată mai sus este 24 martie în loc de 28.

³⁵ În anul 58 î.e.n.

³⁶ În aprilie 58. După ieșirea sa din consulat, Caesar fusese nevoit să mai rămână în Roma încă trei luni de zile ca să-și consolideze situația, întărind legăturile de prietenie cu Crassus și Pompeius, asigurând alegerea la consulat și tribunat a oamenilor triumvirilor și înlăturând pe câțiva dintre adversarii cei mai de temut (Piso, socrul lui Caesar, și Gabinius, partizanul lui Pompeius, au fost aleși consuli, iar Publius Clodius tribun. Cato a fost trimis în Orient cu anumite misiuni, iar Cicero, care refuzase să fie legatul lui Caesar în Gallia, a fost lăsat pradă dușmanului său de moarte, Clodius, și silit să se exileze).

³⁷ *Legiune (legio)* — unitate militară de bază a armatei romane. La începutul regalității era formată din 3 000 de oameni. Servius Tullius mărește efectivul la 4 200. În vremea republicii, o legiune cuprindea între 4 200 și 6 000 de oameni, iar în timpul imperiului avea 6 100—6 200 de oameni. Pe vremea lui Caesar, o legiune se împărțea în 10 cohorte, fiecare cohortă în 3 manipuli și fiecare manipul în 2 centurii.

³⁸ *Lucius Cassius Longinus* fusese consul în anul 107, împreună cu Marius. Trimis împotriva helveților, care, după invazia cimbrilor și a teutonilor, încercaseră să emigreze din țară, a fost atras într-o cursă de către Divico, fruntașul helveților, și a pierit împreună cu legatul său, Lucius Calpurnius Piso, și cu o mare parte din armată.

³⁹ *Jugul (iugum)* era făcut din două lănci înfipte în pământ și o a treia fixată orizontal de capetele de sus ale celorlalte

- două. Pe sub acest jug, romanii treceau pe dușmanii învinși. Faptul de a fi trecută pe sub jug era cea mai mare rușine pentru armata romană. Astfel de *iuga* erau faimoasele „furci caudine“, pe sub care au fost trecute trupele romane după înfrîngerea lor de către samniți, la Caudium, în anul 321 î.e.n.
- ⁴⁰ 13 (9) aprilie (vezi nota 34).
- ⁴¹ *Piciorul (pes)* — măsură de lungime care echivala în epoca clasică cu 0,2957 m. Se pare că zidul nu era continuu, ci era întrerupt acolo unde existau obstacole naturale. Dio Cassius (38, 31, 4) vorbește numai despre fortificarea unor locuri mai importante.
- ⁴² *Santoni* — trib puternic și numeros din Gallia celtică; locuiau pe țărmul oceanului, la nord de Garonna.
- ⁴³ *Tolosaiți (tolosates)* — trib care locuia pe amîndouă malurile Garonnei de sus și aparțineau tribului volcilor tectosagi. Pe vremea lui Caesar, ei făceau parte din Provincia romană. Contrar celor spuse de Caesar, tolosaiții se aflau la o distanță destul de mare de santoni (aproape 200 km).
- ⁴⁴ *Legeați (legati)* țineau locul generalilor în anumite împrejurări și erau principalele lui ajutoare. Ei puteau comanda o legiune, un corp de armată, un vas de război, o fortăreață și luau parte la consiliile de război. Uneori îndeplineau și funcții administrative: se îngrijeau de aprovizionare, de recrutarea trupelor, supravegheau lucrările de construcție și reparație a flotei. Legații erau numiți de către senat, care ținea însă seama și de dorințele generalului. De obicei erau în număr de trei, dar puteau fi și mai mulți. În majoritatea cazurilor aparțineau ordinului senatorilor.
- ⁴⁵ *Aquileia* — cetate a veneților, în Gallia Citerior, pe țărmul Mării Adriatice. Romanii organizaseră aici un puternic centru de apărare împotriva gallilor. Astăzi se numește tot Aquileea (sau Aglar).
- ⁴⁶ Peste muntele Genève.
- ⁴⁷ *Ceutroni (ceutrones)* — mic trib celtic independent, care locuia în Provincia, pe malurile Iserului.
- ⁴⁸ *Graioceli* — mic trib independent, care locuia în Alpii Graici.
- ⁴⁹ *Caturigi (caturiges)* — mic trib celtic independent, care locuia pe valea superioară a râului Durance, între localitățile Gap și Embrun.
- ⁵⁰ *Voconți* — trib celtic din Provincia romană. Locuiau la sud de allobrogi, între Isère și Durance.
- ⁵¹ *Segusiavi* — trib din Gallia celtică, de pe malul drept al Ronului, vecin cu allobrogii. Aceștia erau supuși heduiilor.
- ⁵² Adică din anul 121 î.e.n., cînd au încheiat alianță cu romanii și au primit titlul de *socii populi Romani* (aliați ai poporului roman).
- ⁵³ Din cele ce urmează rezultă că Caesar se înapoiase din Gallia Cisalpină (vezi și capitolul precedent) și se stabilise pe malul drept al Ronului.
- ⁵⁴ *Ambarri* — mic trib celtic, aliat și înrudit cu heduii. Locuiau

- între hedui, sequani și allobrogi, la confluența dintre Saône și Ron.
- ⁵⁵ Adică pe malul drept al Ronului.
- ⁵⁶ Aici este vorba de bunurile heduilor și ale allobrogilor.
- ⁵⁷ *Arar* — azi Saône.
- ⁵⁸ După unii istorici moderni, trecerea trebuie să fi avut loc între Villefranche și Trévoux, mai sus de Lyon, după alții în dreptul localității Mâcon.
- ⁵⁹ Această tabără se afla, probabil, la nord de Lyon, lângă Sathonay.
- ⁶⁰ Adică între 12 și 2 noaptea. În timpul serviciului militar, garda de noapte se schimba de patru ori. Noaptea era împărțită în patru străji (*vigiliae*); primele două durau de la apusul soarelui pînă la miezul nopții, iar ultimele două de la miezul nopții pînă la răsăritul soarelui. Durata străjilor varia însă după anotimp: în solstițiul de vară fiecare strajă dura două ore, iar în solstițiul de iarnă patru ore.
- ⁶¹ Această luptă a avut loc în iunie 58, la nord de Trévoux. După Plutarh, *Caesar*, 18, și Appianus, *Celtica*, 15, cel care a săvîrșit aceste fapte de arme ar fi fost Labienus, legat al lui Caesar (vezi nota 72).
- ⁶² Ținutului tigurinilor se afla între lacul Neuchâtel și lacul Lemán.
- ⁶³ *Lucius Calpurnius Piso Caesoninus* a fost consul în anul 107 î.e.n.
- ⁶⁴ *Lucius Calpurnius Piso Caesoninus* — nepotul celui de mai sus și tatăl Calpurniei, cea de-a treia soție a lui Caesar, a fost consul în anul 58 î.e.n. (vezi și nota 38).
- ⁶⁵ Este vorba de trupele care trecuseră peste Saône (vezi cap. 12).
- ⁶⁶ Era în iunie; se pare că pe atunci clima era mai rece decît astăzi (vezi Diodor din Sicilia, 5, 25).
- ⁶⁷ Anumite triburi dețineau, în anumite perioade, supremația (*principatus*) asupra restului populației din Gallia. În Gallia celtică, de exemplu, această supremație a fost exercitată mai întîi de arverni, apoi de sequani și mai tîrziu de hedui. La belgi, hegemonia au avut-o suessionii, apoi remii.
- ⁶⁸ Adică a helveților.
- ⁶⁹ Aici este vorba de taxele de trecere peste riuri, pe poduri, pe drumuri, de intrare sau de ieșire dintr-un port. Perceperea acestor taxe, ca și a tuturor celorlalte impozite, era arendată unor persoane particulare prin licitație publică. Cei care percepeau aceste taxe și impozite plăteau obștii o anumită sumă, oprindu-și în schimb beneficiile.
- ⁷⁰ *Biturigi* (*bituriges*) — trib puternic din Gallia celtică; locuiau la sud de Loara și mai purtau porecla de *cubi*, spre a se deosebi de *biturigi* *vivisci*, care locuiau în Aquitania.
- ⁷¹ Simpatia față de Diviciacus nu a fost singurul motiv care l-a determinat pe Caesar să nu-l execute atunci pe Dumnorix. El se temea să nu-și atragă ura unui trib atît de însemnat ca heduii tocmai la începutul expediției sale.

- ⁷² *Propretor (propraetor[e])* se numea fostul pretor (magistrat însărcinat cu administrarea justiției) care, după ieșirea din funcție, pleca într-o provincie în calitate de guvernator. Titus Labienus a fost cel mai de seamă legat al lui Caesar. În anul 63 î.e.n. fusese tribun al plebei. S-a distins în mod deosebit în războiul gallic. În războiul dintre Caesar și Pompeius a trecut de partea acestuia din urmă; după ce a luptat la Dyrrachium și Pharsalus, a trecut în Africa, apoi în Spania, unde a murit în lupta de la Munda în anul 45 î.e.n.
- ⁷³ Este vorba de dictatorul *Lucius Cornelius Sulla* (138—78).
- ⁷⁴ *Marcus Licinius Crassus Dives* — unul dintre triumviri; a fost consul în 70 și 55 î.e.n.
- ⁷⁵ Cele mai caracteristice arme ale gallilor erau: scuturile, coifurile și săbiile. Ei aveau scuturi lungi, uneori ovale, înguste și aproape turtite, înconjurate cu o bandă de metal și împodobite cu figuri de animale și alte ornamente; în mijlocul scutului era o umflătură, *umbo*, care împiedica proiectilele să se fixeze în scut și le făcea să ricoșeze. Coifurile erau confecționate, în general, din bronz și împodobite cu reliefuli de tot felul; unele aveau creste care reprezentau figuri de păsări sau de animale sălbatice, altele erau împodobite cu un penaj bogat sau cu coarne.
- Ca arme de atac, gallii foloseau săbii foarte lungi din fier sau bronz, cu două tăișuri și fără vîrf, precum și altele mai scurte, lănci lungi, sulite de diferite feluri și praștii.
- ⁷⁶ Grîul era hrana principală a soldaților. La fiecare 16 sau 17 zile se împărțea cite 1 250 g de grîu pe zi de fiecare soldat. Numai în situații excepționale se distribuiau rații pentru o lună de zile. Rațiile distribuite erau transportate, probabil, cu ajutorul animalelor de povară sau duse de soldați, împreună cu celelalte lucruri personale.
- ⁷⁷ *Bibracte* — cetatea cea mai însemnată a heduilor, situată între Loara și Saône, pe muntele Beuvray.
- ⁷⁸ *Decurion* — subofițer de cavalerie care comanda un grup de 10 oameni (*decuria*). L. Aemilius era decurion în cavaleria gallilor și lupta alături de Caesar împotriva helveților.
- ⁷⁹ Legiunile a VII-a, a VIII-a, a IX-a și a X-a. Acestea erau legiuni recrutate de multă vreme și călitate în război.
- ⁸⁰ *Bagaje (sarcinae)* — lucrurile personale pe care soldații le duceau cu ei în timpul marșului: arme, îmbrăcăminte, unelte de lucru (topoare, ferăstraie, lopeți, pari), vase pentru gătit, provizii de grîu. În afara coifului, pe care îl purtau atârnat de gît, a scutului, pe care îl purtau atârnat la spate sau pe braț, și a săbiei, pe care o purtau la cingătoare, toate celelalte obiecte erau strînse laolaltă și atîrnate în vîrfurile unei furci pe care soldații o purtau pe umăr.
- ⁸¹ *Falangă* — formație de luptă, în rânduri compacte, folosită de diferite popoare din antichitate. De obicei soldații erau așezați pe neamuri, ginți și familii. Adîncimea falangei și numărul luptătorilor varia. Falanga tebană a lui Epaminon-

das era formată din 6 000 de luptători, așezați pe 16 rânduri în adâncime. Celebra falangă macedoneană cuprindea 16 000 de luptători, împărțiți în grupe de 50 de oameni și așezați pe 16 rânduri în adâncime. Uneori avea numai 12 sau chiar 8 rânduri în adâncime. Soldații din falanga macedoneană erau înarmați cu o lance (*sarissa*), care, pe vremea lui Alexandru, avea o lungime de 6,50 m, și cu un scut, avînd un diametru de aproximativ 0,50 m. La galli și la germani, soldații erau așezați în rânduri strînse, într-o coloană lungă. Cei din primul rînd își țineau scuturile în față, în timp ce ceilalți le țineau ridicate deasupra capului; în felul acesta, întreaga coloană era ferită de săgețile dușmanilor.

⁸² Același lucru îl relatează și Plutarh (*Caesar*, 18) și Suetonius (*Caesar*, 60). Caesar a mai luptat pe jos și în bătălia de la Munda.

⁸³ Gallii, adică helveții.

⁸⁴ Este vorba de helveți, care mai fuseseră o dată învinși și puși pe fugă.

⁸⁵ Adică boi și tulingii.

⁸⁶ *Lingonii* (*lingones*) — trib din Gallia celtică; locuiau între izvoarele Senei, Marnei, Meusei și Saône. La nord erau vecini cu senonii, iar la sud cu sequanii și heduii.

⁸⁷ Adică vînduți ca sclavi sau uciși.

⁸⁸ După Plutarh (*Caesar*, 18), ar fi fost 300 000 de oameni, dintre care 190 000 de combatanți; după Polyainos (8, 13, 3), 300 000, dintre care 200 000 de combatanți, iar după Orosius (6, 7, 5), 157 000. Se pare că cifrele date de Caesar sînt mai exacte.

⁸⁹ Plutarh (*Caesar*, 18), spune că s-au înapoiat acasă ceva mai mult de 100 000 de oameni. Appianus (*Celtica*, 1, 3), spune că din 200 000 de oameni au pierit 80 000. Cifrele date de Strabo (4, 3, 3) sînt exagerate; el vorbește de 400 000 de morți și 8 000 de supraviețuitori.

⁹⁰ Vezi cap. 7, 12 și 14 și notele respective.

⁹¹ Aici Caesar se referă la Gallia celtică.

⁹² *Arverni* — unul dintre triburile cele mai puternice din Gallia celtică. Teritoriul lor se învecina la nord cu țara biturigilor și la sud cu munții Cevenni și corespundea cu provincia franceză Auvergne (departamentele Puy-de-Dôme și Cantal).

⁹³ În legătură cu aceste fapte vezi VI, 12.

⁹⁴ Și între triburi existau relații de clientelă (vezi nota 22); unele triburi se aflau, într-o măsură mai mică sau mai mare, în stare de dependență față de alte triburi, mai puternice. Clientii heduilor erau: bellovacii (vezi cartea a II-a, nota 7), biturigi, senonii (vezi cartea a II-a, nota 3).

⁹⁵ Vezi nota 17.

⁹⁶ *Haruzi* (*harudes*) — trib germanic, originar din Chersonesul cimbric (Jutlanda). Pe vremea lui Caesar se stabiliseră între Rin, Main și Dunăre.

⁹⁷ *Admagetobriga* — probabil un oraș din Alsacia, în regiunea Schlestadt. Lupta despre care vorbește Diviciacus a avut loc

- în anul 61 sau 60 î.e.n. Cicero se referă la această luptă într-una din scrisorile sale din anul 60 î.e.n. (*Ad Atticum*, 1, 19, 2).
- ⁹⁸ Vezi cap. 35 și Plutarh, *Caesar*, 19.
- ⁹⁹ Între anii 113 și 101 î.e.n., cimbrii și teutonii, triburi germanice, dintre care primii erau originari din Chersonesul cimbric (Jutlanda), iar ceilalți de pe țărmurile Mării Baltice și din insulele daneze, au invadat Gallia. Marius i-a nimicit în luptele de la Aquae Sextiae (102) și Vercellae (101).
- ¹⁰⁰ Caesar ține să-și justifice înaintarea spre nord. În cap. 35, aduce în sprijinul acțiunilor sale un decret al senatului din anul 61, care dădea puteri excepționale guvernatorului Galliei.
- ¹⁰¹ Adică în anul 59 î.e.n.
- ¹⁰² Senatul roman acorda câteodată titlul de „rege“ conducătorului unui stat sau trib străin.
- ¹⁰³ Vezi nota 99. Dio Cassius (38, 34, 3) îl critică pe Caesar pentru acțiunile sale, arătând că nu urmărea decât o glorie personală și căuta să-l provoace pe Ariovistus ca să poată porni cu război împotriva lui.
- ¹⁰⁴ *Treveri* — populație de origine germanică din Belgium. Locuiau între Rin și Maas, pe amândouă malurile Moselei. Erau renumiți pentru cavaleria lor.
- ¹⁰⁵ *Suebi* — numele generic al mai multor triburi germanice care locuiau între Elba, Vistula și Dunăre. Cele mai importante triburi de suebi erau: sicambrii, care locuiau pe malul drept al Rinului între Sieg și Ruhr; chattii, care locuiau pe amândouă malurile Oderului; marcomanii, care au locuit mai întâi între Rin, Main și Dunăre, iar mai târziu s-au stabilit în Boemia; suebii propriu-ziși, care locuiau pe malurile Oderului, în Prusia centrală.
- ¹⁰⁶ *Vesontio* — oraș important al sequanilor, astăzi Besançon, pe malul drept al râului Doubs.
- ¹⁰⁷ *Dubis* — astăzi Doubs; izvorăște din munții Jura și se varsă în Saône.
- ¹⁰⁸ *Tribuni militari (tribuni militum)* — ofițeri superiori, comandanți ai legiunilor, numiți la început de consuli, apoi de popor, iar uneori chiar de generalul care avea comanda supremă a armatei. Ei erau aleși din rîndul cavalerilor sau al senatorilor. Fiecare legiune avea cîte șase tribuni militari, care exercitau comanda alternativ: cîte doi tribuni militari comandau legiunea timp de două luni, o zi unul, o zi celălalt. În felul acesta, în decursul unui an, fiecare tribun militar exercita comanda timp de patru luni. Cînd nu erau de serviciu, îi ajutau pe generali. În armata lui Caesar nu mai jucau un rol atît de important; numai în cazuri excepționale comandau o legiune; în general, ei comandau mici detașamente, luau parte la consiliile de război sau supravegheau aprovizionările.
- ¹⁰⁹ *Prefecți (praefecti)* — ofițeri care îndeplineau diferite sarcini militare: comandau trupe de cavalerie, trupe auxiliare de infanterie sau flota.

- ¹¹⁰ *Centurioni* (*centuriones*) — ofițeri subalterni recrutați din rîndurile plebei, care comandau cîte o centurie (un grup de aproximativ 100 de oameni, a 60-a parte dintr-o legiune; deci într-o legiune erau 60 de centurioni).
- ¹¹¹ Caesar vorbește aici de răscoala lui Spartacus din anii 73—71 î.e.n. Mulți luptători din armata lui Spartacus erau germani.
- ¹¹² *Leuci* — trib din Belgium, care locuia la nord de lingoni.
- ¹¹³ *Cohortă pretoriană* (*cohors praetoria*) — corp de elită care alcătua garda personală a comandantului suprem.
- ¹¹⁴ Caesar își așezase tabăra în Alsacia de sus, aproape de Cernay, situat pe riul Thur, afluent al riului Ill.
- ¹¹⁵ Joc de cuvinte: *ad equum rescribere* înseamnă „a primi în rîndurile călăreților“, dar și „a admite în ordinul cavalerilor“. De altfel, cavalerii făceau serviciul militar la cavalerie, primind din partea statului un cal (*equus publicus*).
- ¹¹⁶ Aici este vorba de cîmpia Alsaciei. Movila nu a putut fi identificată. Numeroasele discuții cu privire la locul întrevederii și al luptei dintre Caesar și Ariovistus nu au putut stabili nimic precis. Potrivit ipotezei celei mai verosimile, care corespunde cel mai mult cu detaliile topografice date de Caesar, se pare că întrevederea și lupta dintre Caesar și Ariovistus au avut loc aproape de localitatea Cernay, între Thann și Mulhouse (vezi Jullian, *Histoire de la Gaule*, III, p. 231, n. 4).
- ¹¹⁷ Este vorba de independența și supremația heduilor în Gallia, pe care aceștia o posedau în momentul încheierii alianței cu romanii.
- ¹¹⁸ Provincia (vezi nota 1).
- ¹¹⁹ Este vorba de partida aristocrației senatoriale, *optimates*. Din acest pasaj reiese că Ariovistus avea unele legături cu aristocrația romană. În orice caz, Caesar folosește acest argument pentru a-și învinovăți adversarii de complicitate cu Ariovistus și pentru a-și justifica, încă o dată, acțiunile întreprinse în Gallia.
- ¹²⁰ *Ruteni* — trib din Gallia celtică, la nord de Provincia. O parte din ei aparțineau Provinciei romane; ceilalți erau independenți.
- ¹²¹ *Quintus Fabius Maximus Allobrogicus* — nepot al lui Scipio Africanul; a luat parte la războiul împotriva Numantie și a luptat împotriva sclavilor răsculați din Sicilia (132); a guvernat Spania în calitate de propretor. În 121, în timpul consulatului său, a înfrînt pe allobrogi, aliați cu arvernii și rutenii (de aici porecla de *Allobrogicus*). Lupta a avut loc la confluența dintre Isère și Ron.
- ¹²² Înfrîngerea arvernilor și a rutenilor de către romani avusese loc cu 63 de ani mai înainte de acțiunile întreprinse de Ariovistus.
- ¹²³ *C. Valerius Caburus* — fruntaș gal originar din Provincia.
- ¹²⁴ *C. Valerius Flaccus* a guvernat Gallia Narbonensis în 83 în calitate de propretor.

- 125 La poalele Vosgilor, dacă tabăra lui Caesar se afla în apropierea localității Cernay (vezi notele 114 și 116).
- 126 Adică spre sud-vest.
- 127 Dio Cassius (38, 48, 3) spune că tabăra romană era cît pe-acî să fie ocupată de Ariovistus.
- 128 Tacitus (*Germania*, 10) descrie modul în care germanii consultau sorții: se tăia o ramură de pom fructifer în mai multe bucățele și pe fiecare se făcea cîte un semn (aceste semne erau așa-numitele *rune*, litere împrumutate de germani de la romani prin intermediul celților; din ele s-a alcătuit alfabetul runic al nordicilor. Fiecare semn runic avea o semnificație, de exemplu M = *manna* „bărbat“, Th = *thues* „uriaș“). Bucățelele erau împrăștiate apoi pe o stofă albă și un preot sau capul familiei (după cum era vorba de o chestiune de interes public sau privat) trăgea la întîmplare trei bucățele și interpreta semnele de pe ele. După Caesar, interpretarea semnelor era făcută de femei.
- În ceea ce privește profetiile, Plutarh (*Caesar*, 19) ne spune că femeile germane preziceau viitorul după vîrtejuri și după zgomotul apelor.
- 129 Trupele auxiliare ale romanilor erau formate din trupe de infanterie, recrutate în provincii dintre cei care nu aveau cetățenia romană și din trupe de străini. În majoritatea cazurilor erau ușor înarmate. Uneori străinii își păstrau costumul și armele lor specifice și erau comandați, în general, de oameni de același neam cu ei. Întrucît aceste trupe auxiliare nu erau prea puternice, Caesar le folosea mai mult în acțiuni de mică importanță.
- 130 *Marcomani* — vezi nota 105.
- 131 *Triboci* (*triboces*, *triboci*) — trib germanic care se stabilise pe ambele maluri ale Rinului în apropiere de Strasbourg.
- 132 *Vangioni* (*vangiones*) — trib germanic de pe Rin; orașul lor principal era Borbetomagus, astăzi Worms.
- 133 *Nemeți* (*nemetes*) — trib germanic de pe malul drept al Rinului, în regiunea Spira; locuiau între vangioni și triboci.
- 134 *Sedusi* — trib germanic vecin cu marcomanii, vangionii (la nord) și nemeții (la vest).
- 135 *Quaestor* — magistrat însărcinat cu administrarea finanțelor. Mai înainte avea și atribuții judiciare (judecarea proceselor criminale). La început au existat la Roma doi quaestori, apoi patru, dintre care doi stăteau la Roma (*quaestores urbani*), iar ceilalți doi însoțeau pe consuli în război (*quaestores militares*). În 267 au fost 8 quaestori, sub Sylla 20, iar în timpul lui Caesar 40. *Quaestores urbani* se îngrijeau de tezaurul public, de încasarea impozitelor de tot felul, țineau registrele, verificau socotelile, plăteau banii necesari pentru construirea sau restaurarea monumentelor publice. În provincii, quaestorii ajutau pe guvernator în administrarea finanțelor. În armată, *quaestores militares* plăteau solda trupelor, conduceau serviciul de intendanță; uneori îndeplineau și funcții militare (puteau comanda un corp de armată). La început quaestorii erau

numiți de consuli; mai târziu au fost aleși de popor în comisiunile tribute.

136 Spațiul necesar pentru a putea arunca lancea era între 25 și 35 m.

137 Tânărul P. Crassus era fiul triumvirului; a fost legat al lui Caesar pînă în anul 56. A plecat împreună cu tatăl său în Siria împotriva parților; amîndoi au pierit în lupta de la Carrhae din anul 53 î.e.n.

138 Pentru a ține adunări — este vorba de adunările (*ad conventus agendos*) — pe care guvernatorii de provincii le țineau periodic în principalele orașe din provinciile respective cu ocazia vizitării ținuturilor supuse autorității lor. La aceste adunări erau convocați fruntașii provinciei, precum și cetățenii romani mai de vază care se aflau acolo pentru afaceri comerciale sau de altă natură. În cadrul adunărilor se dezbăteau procese și se rezolvau diverse probleme administrative. Ședințele erau publice, se țineau în for, fiind prezidate de guvernator. Uneori guvernatorul dădea delegație quaestorului sau unuia dintre legații săi să conducă ședința.

Caesar ținea adunări în fiecare an în Gallia Cisalpină; despre Gallia Narbonensis și Illyricum nu vorbește; probabil că acolo trimitea pe vreunul dintre legații săi.

CARTEA A II-A

1 *Pacificarea Galliei* — eufemism pentru „supunerea Galliei“.

Caesar folosește des asemenea eufemisme pentru a atenua caracterul de cucerire, de cotropire al expedițiilor sale; el prezintă reprimarea mișcărilor de eliberare ale gallilor drept o „pacificare“. *Gallia*, folosit în sens restrîns, desemnează numai Gallia celtică.

2 La Vesontio (vezi I, 54).

3 *Senoni* (*senones*) — populație numeroasă și puternică din Gallia celtică, al cărei teritoriu se întindea între Marna și Loara, corespunzînd unei părți din Champagne și din Bourgogne.

4 *Remi* — trib din Belgium; locuiau la nord de Marna, pe amîndouă malurile rîului Aisne, și erau vecini cu senonii, leucii, treverii, nervii (vezi nota 9), viromanduii (vezi nota 16) și bellovacii (vezi nota 7).

5 Adică de granițele Galliei celtice.

6 *Suessioni* (*suessiones*) — trib din Belgium, care locuia între Marna și Oise.

7 *Bellovacii* — trib care locuia în Belgium, între Somme, Sena și Oise.

8 *Diviciacus* — rege al suessionilor; nu trebuie confundat cu druidul Diviciacus, personaj influent din țara heduilor, șeful partidei aristocratice și filoroman din Gallia, prietenul lui Caesar.

9 *Nervii* — populație germano-belgică, care locuia între Sambre

- și Escaut. Teritoriul lor corespundea provinciilor Hainaut și Namur.
- ¹⁰ *Atrebați (atrebates)* — trib belgic; locuiau pe un teritoriu care corespundea provinciei Artois (departamentul Pas-de-Calais și o parte din departamentul Somme).
- ¹¹ *Ambiani* — mic trib belgic; locuiau la nord de bellovaci, pe un teritoriu care corespundea aproape departamentului Somme. Numele lor s-a păstrat în numele orașului Amiens.
- ¹² *Morini* — trib belgic care locuia pe țărmul Mării Mîneicii, între Escaut și Somme.
- ¹³ *Menapi* — trib belgic care locuia pe țărmul Mării Mîneicii, între morini și Rin.
- ¹⁴ *Caleți (caletes, caleti)* — mic trib belgic de pe țărmul Mării Mîneicii, aproape de gurile Senei.
- ¹⁵ *Veliocassi (veliocasses, veliocassi)* — trib belgic de pe malul drept al Senei, la sud-vest de caleți și bellovaci.
- ¹⁶ *Viromandui* — mic trib belgic, vecin cu ambianii și atrebații la nord, cu nervii și remii la nord-est, cu suessionii la sud și cu bellovacii la vest.
- ¹⁷ *Atuatuci (sau aduatucii)* — trib de origine germanică; locuiau în Belgium pe valea Meusei.
- ¹⁸ *Condrusi* — mic trib din Belgium, de pe malul drept al Meusei. Erau de origine germanică.
- ¹⁹ *Eburoni (eburones)* — trib de origine germanică; locuiau în Belgium pe amîndouă malurile Meusei, întinzîndu-se spre răsărit pînă la Rin.
- ²⁰ *Caeroesi* — mic trib belgic, vecin cu atuatucii și condrusii.
- ²¹ *Paemani* — mic trib din Belgium, la nord de remi, pe malul drept al rîului Sambre.
- ²² Vezi cartea I, nota 17.
- ²³ Adică a romanilor și a heduilor.
- ²⁴ *Arona* — astăzi Aisne; se varsă în Oise (Sabis), un afluent al Senei.
- ²⁵ O tabără romană (*castra*) era apărută de un șanț lat de cel mult 18 picioare (cam 5 m) și adînc de cel mult 9 picioare (circa 2,70 m) și de un meterez format din pămîntul scos din șanț și așezat pe marginea din afară a șanțului (*agger*), în care se înfigea un șir de pari înalți cam de 1,20 m (*vallum*), în dosul căruia stăteau apărătorii taberei. În acest pasaj, precum și în multe altele, prin val (*vallum*) se înțelege atît pămîntul (*agger*) de pe marginea șanțului, cît și gardul de pari. În acest caz, înălțimea maximă era de 12 picioare (circa 3,50 m); totuși, în situații grave, *vallum* putea fi și mai înalt (5,2 m).
- ²⁶ *Bibrax* — după unii Beaurieux, după alții Vieux—Laon.
- ²⁷ *Broasca țestoasă (testudo)* — formație în care trupele romane atacau zidurile unei cetăți sau fortificațiile dușmanilor; pe cînd soldații din rîndul întii înaintau spre ziduri ținînd scuturile în față, ceilalți le țineau ridicate deasupra capului, astfel încît formația amintea de carapacea unei broaște țestoase. Soldații din primele rînduri stăteau dreupți, cei din ultimele rînduri stăteau în genunchi sau cu genunchii îndoiiți. De obicei,

- veneau mai multe *testudines* una după alta. Cînd prima ajungea la întărituri, soldații din ultimele rînduri se aplecau, pentru ca soldații din primele rînduri ale celei de-a doua *testudo* să urce pe scuturile lor și să escaladeze meterezul sau zidul. Acest procedeu era folosit și de galli.
- ²⁸ *Numizi* — locuitorii Numidiei, regiune din nordul Africii, care se învecina la răsărit cu Carthagina, la sud cu Getulia și Libia, la vest cu Mauretania (și corespundea aproape cu Algeria de astăzi). O parte din trupele auxiliare romane erau formate din călăreți și pedestrași numizi.
- ²⁹ Cretanii erau cunoscuți ca excelenți arcași.
- ³⁰ Locuitorii insulelor Baleare, din apropierea coastei răsăritene a Spaniei, erau prăștiași renumiți; au fost folosiți în armata cartagineză și apoi în cea romană.
- ³¹ Diferite mașini de aruncat proiectile prin destinderea unor coarde elastice răsucite și înfășurate în jurul unui cilindru. După felul proiectilelor existau următoarele categorii de mașini de război: a) *catapultae*, care aruncau sulite sau săgeți aprinse, uneori și pietre, la o distanță de 400 m; erau deservite de 3—5 oameni; b) *ballistae*, care aruncau pietre, bîrne, proiectile de plumb la o distanță maximă de 750 m, fiind mînuite de cel puțin 6 oameni; c) *scorpiones*, catapulte mai mici, mînuite de un singur om, care aruncau săgeți mici, pietre sau ghiulele de plumb; d) *onagri*, care aruncau pietre mari.
- ³² Vezi cap. 5.
- ³³ Este vorba de infanteriștii numizi, înarmați numai cu sulite și săgeți (vezi nota 28).
- ³⁴ Dio Cassius (39, 1, 4) ne spune că Caesar a fost informat de niște dezertori și că nu a pornit el însuși împotriva dușmanilor.
- ³⁵ Vezi cartea I, nota 60.
- ³⁶ *Noviodunum* — în Gallia existau mai multe orașe cu acest nume, care în celtică înseamnă „oraș nou“. Aici este vorba de un oraș al suessionilor din Belgium, care se afla la o distanță de 3—4 km de actuala localitate Soissons din departamentul Aisne (după unii ar fi chiar Soissons).
- ³⁷ *Barăci (vineae)* — un fel de adăposturi rulante, care permiteau asediatorilor să se apropie de locul asediat fără să fie văzuți de către dușmani. Erau construite din lemn și aveau un acoperiș de scinduri sau de nuiele împletite. Puteau fi acoperite și pe de lături cu nuiele sau piei. De obicei erau înalte de 8 picioare, late de 7 și lungi de 18. Mai multe *vineae* erau așezate cap la cap și împinse pe roți spre zidul asediat. La adăpostul lor se puteau executa diferite lucrări de asediu, se putea comunica cu turnurile (vezi nota 38), dar se puteau construi și diguri sau poduri.
- ³⁸ Asediatorii construiau din pămînt, pietre, lemne și ramuri de copaci o terasă, un rambleu (*agger*) care pornea de la o anumită distanță de cetatea asediată și ajungea pînă la zidurile cetății. (Cînd este vorba de asedierea unui oraș, *agger* are un

sens diferit de acela pe care îl are atunci cînd e folosit în legătură cu apărarea unei tabere; vezi nota 25.) Aceste terase atingeau de obicei înălțimea zidurilor, erau masive și aveau forme și dimensiuni diferite, după împrejurări. Pe terasă, aproape de ziduri, se așezau mașinile de război și asediatorii aveau posibilitatea de a ataca și interiorul cetății, nu numai zidurile. Pe terasă se așezau și turnuri (*turres*) rulante, construite din lemn și acoperite cu piei de animale și prevăzute cu tot felul de mașini de război și de arme de aruncat. Turnurile aveau mai multe etaje pentru a domina zidul cetății și erau prevăzute și cu punți mobile, care ușurau asaltul. Turnurile se așezau pe terasă numai în caz că orașul era situat într-o regiune accidentată; dacă terenul era neted, turnurile erau așezate direct pe pămînt.

³⁹ *Bratuspantium* — oraș al bellovacilor, despre care nu se știe precis în ce loc se afla; a fost rînd pe rînd identificat cu Beauvais, Montdidier, Breteuil, Grattepanche.

⁴⁰ *Sabis* — astăzi Sambre, afluent al Meusei.

⁴¹ După unii, tabăra ar fi fost la Bavay și lupta ar fi avut loc pe malul stîng al Sambrei; după alții, lupta s-ar fi dat pe malul drept, între Berlaimont și Bachaut.

⁴² Aici este vorba de bagajele mari ale armatei (*impedimenta*), transportate cu carele sau cu animale de povară, și anume: corturi, mobilierul taberei, mașini de război, provizii etc. În timpul marșului, dacă armata trecea prin ținutul unui trib prieten, fiecare legiune era urmată de bagajele ei. Pe teritoriul dușman, bagajele tuturor legiunilor erau grupate la un loc și puse sub paza unui corp de armată (vezi cap. 19). În cazul unor marșuri repezi erau lăsate într-un castru (6, 32) sau într-un oraș (7, 10; 55; 57).

⁴³ Vezi cartea I, nota 80.

⁴⁴ Avînd în vedere cele afirmate în cap. 17, înseamnă că aici, ca și în capitolul următor, nu poate fi vorba de cavaleria nervilor, ci numai de cea a aliaților lor.

⁴⁵ Legiunile a VII-a, a VIII-a, a IX-a, a X-a, a XI-a și a XII-a.

⁴⁶ Aici Caesar vorbește de legiunile a XIII-a și a XIV-a. În al doilea an de război (57), armata lui Caesar era formată din aceste opt legiuni, care sînt menționate în cursul primelor două cărți (vezi I, 40; 41; 42; II, 21; 23; 25; 26 etc.).

⁴⁷ După alegerea poziției taberei se delimita terenul necesar construirii taberei. Aceste operații erau efectuate de cercetași și de un detașament de soldați trimiși mai înainte sub comanda unor tribuni sau centurioni. Cînd sosea restul trupelor, ofițerii indicau soldaților locul de muncă și sarcinile care le reveneau în acțiunea de construire și întărire a taberei. Apoi, sub supravegherea centurionilor și conducerea tribunilor, începea construirea fortificațiilor.

⁴⁸ *Insigne* (*insignia*) — penajele coifurilor, coliere, piei de animale sălbatice și alte ornamente care indicau gradele militare.

- 40 Soldații își puneau coiful în cap numai înainte de începerea luptei; în timpul marșului îl purtau atârnat de gît.
- 50 În timpul marșului, scuturile de metal erau acoperite cu niște invelitori de piele, pe care soldații le scoteau numai în momentul începerii luptei.
- 51 În centru.
- 52 Slavi care slujeau pe ofițeri și soldați se îngrijeau de cai, însoțeau pe soldații care plecau după furaj. Ei nu luau parte la lupte.
- 53 O tabără avea, de obicei, patru porți, câte una pe fiecare latură (în general tabăra romană avea forma unui pătrat sau a unui dreptunghi; uneori însă putea fi și de formă triunghiulară. Aceasta depindea de natura terenului). Poarta decumană era cea mai îndepărtată de poziția dușmanilor. Numele ei vine de la faptul că, legiunea fiind împărțită în 10 cohorte, cohorta a zecea (*decuma, decima*) stătea cea mai aproape de această poartă. În fața porții decumane se afla *porta praetoria*, cea mai apropiată de dușmani. Porțile celelalte, laterale, se numeau *porta principalis dextra* (poarta principală din dreapta) și *porta principalis sinistra* (poarta principală din stînga).
- 54 Legiunile a XIII-a și a XIV-a, care fuseseră lăsate să păzească bagajele (vezi cap. 19).
- 55 *Cohortă (cohors)* — subdiviziune a unei legiuni, a 10-a parte dintr-o legiune (vezi cartea I, nota 37). Efectivul cohorții varia după cel al legiunii; în armata lui Caesar, cohortele erau formate din 300 pînă la 360 de soldați. Prima cohortă (după unii primele 4 cohorte) era formată din soldați de elită și era considerată ca cea mai importantă. Fiecare cohortă se împărțea în 3 *manipuli* și fiecare *manipulus* în 2 centurii.
- 56 *Primipil (primipilus)* — gradul cel mai înalt al unui centurion (vezi cartea I, nota 110). Primipilul comanda prima centurie din primul *manipulus* al primei cohorțe (vezi nota 55).
- 57 Uneori Caesar recunoaște meritele adversarilor. Aici îl elogiază pe nervi și pentru a motiva impasul în care s-a aflat la un moment dat.
- 58 Vezi cap. 16.
- 59 Exagerare. Pasajul e în contradicție cu cele relatate de Caesar în cartea a V-a, cap. 39 ș. urm., unde vedem pe nervi asediind tabăra lui Cicero și cartea a VII-a, cap. 75, unde ni se spune că nervii au dat lui Vercingetorix 6 000 de luptători.
- 60 Nu se știe precis unde se afla această cetate; după unii, pe locul acestei cetăți s-ar afla astăzi orașul Namur.
- 61 Vezi I, 32 și II, 4.
- 62 Acesta este unul dintre pasajele care ne dezvăluie cruzimea cu care s-a purtat uneori Caesar față de populația subjugată. Caesar nu trece sub tăcere măsura pe care a luat-o, întrucît atît el, cît și contemporanii săi socoteau că este normal să se ia asemenea măsuri în timp de război.
- 63 *Veneți, unelli, osismi, coriosoliți, esuvi, aulerci, redoni* —

triburi celtice de pe coasta de nord-vest a Galliei, între gurile Senei și Loarei; teritoriul locuit de ele corespundea Bretoniei și Normandiei. Contrar celor afirmate de Caesar, aulercii nu erau o populație maritimă propriu-zisă, ci se învecinau cu celelalte triburi maritime. Ei se împărțeau în mai multe ramuri; sub numele de aulerci trebuie să înțelegem aici pe *aulercii diablinți*, *aulercii eburovici* și *aulercii cenomani*. În Gallia celtică, vecini cu heduii, senonii și biturigi, trăiau *aulercii brannovici*.

⁶⁴ *Illyricum* — provincie romană de pe coasta Adriaticii, care corespundea unei părți din Istria și Dalmația; era guvernată tot de Caesar.

⁶⁵ *Carnuți* (*carnutes*) — unul dintre triburile cele mai importante din Gallia celtică; locuiau pe amândouă malurile Senei, la nord de biturigi și la vest de senoni.

⁶⁶ *Andi* (*andes*) — trib din Gallia celtică, la nord de Loara; teritoriul lor corespundea provinciei Anjou.

⁶⁷ *Turoni* (*turones, turoni*) — trib din Gallia celtică, de pe ambele maluri ale Loarei, între andi și carnuți. Teritoriul lor corespundea provinciei Touraine.

⁶⁸ *Rugăciuni publice* (*supplicationes*) — rugăciuni de mulțumire aduse zeilor după o victorie. Erau decretate de către senat și se desfășurau cu o anumită solemnitate: se deschideau toate templele, iar statuile zeilor erau scoase din sanctuar și expuse pe niște paturi în fața poporului, care li se închina în genuchi și cu mâinile întinse spre cer. La început, aceste rugăciuni durau o singură zi, apoi trei, cinci sau mai multe zile, după importanța victoriei. Când Hannibal a părăsit Italia, rugăciunile publice au durat 5 zile, iar cu ocazia victoriei lui Pompeius asupra lui Mitridate, 12 zile.

Asemenea zile de rugăciuni publice se mai decretau și în alte împrejurări: pentru îndepărtarea unor primejdii publice sau cu ocazia unor ceremonii de ispășire.

CARTEA A III-A

¹ Triburi celtice care trăiau în munții Alpi, pe valea superioară a Ronului.

² Mont Blanc și Saint-Bernard.

³ Azi Martigny-Bourg.

⁴ *Dranse* — afluent al Ronului.

⁵ Consiliul de război (*consilium*) putea fi convocat și prezidat de Caesar sau de legatul care îl înlocuia. La el participau legații, tribunii militari și centurionii primei cohorte (vezi cartea I, nota 37, și cartea a II-a, nota 55).

⁶ Este vorba de sulite lungi (*gaesa*) și grele de fier, folosite la început de populațiile din Alpi; mai târziu au fost folosite în toată Gallia și apoi împrumutate și de germani.

⁷ Evenimentele povestite în primele șase capitole aparțin, de fapt, expediției din anul precedent (57) și trebuiau menționate

- fost asediat de Antonius pînă în aprilie 43, cînd Antonius a fost înfrînt de trupele lui Octavianus și ale consulilor Hirtius și Pansa. După împăcarea lui Octavianus cu Antonius și Lepidus, Brutus, văzîndu-se părăsit de trupe, a fugit la Aquileia, dar în urma trădării unui gall a fost prins și omorît din ordinul lui Antonius.
- 18 *Pictoni (pictones)* — trib din Gallia celtică, la sud de Loara și la nord de santoni. Teritoriul lor corespundea provinciei franceze Poitou (departamentele Vendée, Deux-Sèvres, Vienne).
- 19 Este vorba de așa-numitele căngi de abordare (*copulae*), cu ajutorul cărora corăbiile dușmane erau oprite și ținute în loc pentru a fi atacate.
- 20 Căngile pentru dărîmarea zidurilor (*murales falces*) erau niște cîrlige de fier fixate în vîrfurile unor prăjini puse în mișcare cu ajutorul unui sistem de funii. Aceste căngi smulgeau pietrele zidurilor și parii meterezelor asediate.
- 21 *Ora a 4-a* — cam 9 dimineața. Romanii împărțeau ziua în 12 ore de la răsăritul pînă la apusul soarelui. Orele erau egale între ele, dar erau mai scurte iarna și mai lungi vara; durata lor varia între 3 și 5 sferturi de oră de-ale noastre. În toate anotimpurile însă, la amiază se sfîrșea ora a 6-a și începea ora a 7-a. Noaptea era și ea împărțită tot în 12 ore; la miezul nopții se sfîrșea ora a 6-a din noapte și începea ora a 7-a. Ziua propriu-zisă începea la ora 6 dimineața și se sfîrșea la 6 seara.
- 22 Caesar vorbește de pe poziția unui cuceritor, care își tratează adversarii cu dispreț și ostilitate.
- 23 Este vorba de cele două porți laterale ale taberei: *porta principalis dextra* și *porta principalis sinistra* (vezi cartea a II-a, nota 53).
- 24 Lupta navală și victoria lui Sabinus au avut loc pe la sfîrșitul lunii august a anului 56 î.e.n. Luptele conduse de Crassus au ținut pînă la jumătatea lui septembrie (vezi cap. 27 și 28).
- 25 Vezi I, 2.
- 26 *L. Val. Praeconinus* nu ne este cunoscut decît din acest pasaj; a murit, probabil, în războiul împotriva lui Sertorius (vezi nota 38).
- 27 *Proconsul* — fost consul (vezi cartea I, nota 9), însărcinat cu guvernarea unei provincii după ieșirea din consulat. În cadrul provinciei sale exercita comanda supremă a armatei. Proconsul putea fi și un fost pretor sau altă persoană pe care senatul o învestea cu puterea consulară.
- 28 *L. Manlius* — proconsul al Galilei Cisalpine în anul 78 î.e.n. A luptat în Spania împotriva lui Sertorius, dar a fost înfrînt și s-a înapoiat în Gallia, unde a fost atacat de aquitani și și-a pierdut toate trupele.
- 29 *Tolosa* — astăzi Toulouse.
- 30 *Narbo* — oraș al volcilor arecomici din Provincia, astăzi Narbonne. În 118 î.e.n., L. Licinius Crassus întemeiasă aici o colonie romană sub numele de Narbo Martius.

- ³¹ *Sotiatii (sotiates)* — trib din Aquitania, de pe malul stîng al Garonnei, aproape de granița cu Gallia Narbonensis (Provincia).
- ³² *Cetatea sotiatilor* — probabil Sos de astăzi, în departamentul Lot-et-Garonne.
- ³³ Vezi cartea a II-a, notele 37 și 38.
- ³⁴ La Nicolae din Damasc, apare cu titlul de βασιλεύς (ATHE-NAIOS, 6, 54, p. 249 b).
- ³⁵ *Solduri* — oameni liberi care trăiau în preajma unui șef, căruia îi jurau credință desăvîrșită. Acești solduri mințau la aceeași masă cu patronul lor, se îmbrăcau la fel cu el și nu trebuiau să-i supraviețuiască (vezi cartea I, nota 22).
- ³⁶ Triburi din nord-vestul Aquitaniei.
- ³⁷ *Hispania Citerior* — Peninsula Iberică, devenită provincie romană la sfîrșitul secolului al III-lea; era împărțită în *Hispania Citerior*, la nord-est, între Ebru și Pirinei, și *Hispania Ulterior*, la sud-vest.
- ³⁸ *Q. Sertorius* — unul dintre cei mai străluciți comandanți romani. A fost legatul lui Marius în timpul războiului cu cimbrii și unul dintre partizanii cei mai de seamă ai acestuia în timpul războiului civil cu Sylla. În anul 85 î.e.n. a fost praetor, apoi a guvernat provincia Spania (83—81). Urmărit de armatele lui Sylla, a fugit în Africa. Chemat înapoi de populația iberică, a cărei simpatie și-o cîștigase datorită comportării sale, s-a întors în Spania, unde a organizat un fel de republică asemănătoare cu cea de la Roma, cu un senat alcătuit din 300 de emigranți romani și cu o armată puternică, formată din iberi și romani. Declarîndu-se independent, a început un război îndelungat împotriva partizanilor lui Sylla, împotriva trupelor trimise de senatul roman și comandate de Metellus și Pompeius, pe care i-a înfrînt în citeva rînduri. În anul 72 însă a fost asasinat de Perpenna, unul dintre locotenenții săi.
- ³⁹ Ordine de luptă rar folosită. În mod obișnuit, armata era așezată în trei linii de bătaie, iar trupele auxiliare erau așezate la aripi. Crassus și-a așezat armata pe două linii pentru a lungi frontul, deoarece avea soldați puțini și a pus trupele auxiliare la mijloc, fiindcă nu avea destulă încredere în ele.
- ⁴⁰ *Tarbelli, bigerrioni, ptiani* etc. — triburi din Aquitania; locuiau între Pirinei și Garonne.

CARTEA A IV-A

¹ În anul 55 î.e.n.

² *Usipeți (usipetes)* și *tentheri* — triburi germanice, care pe vremea lui Caesar trăiau pe malul drept al Rinului, primii între Yssel și Ruhr, ceilalți între Ruhr și Streg.

³ Tacitus, vorbind în general despre germani, spune: „Pămînturile ogorite le iau în stăpînire, după numărul locuitorilor, toți în devălmășie și apoi le-mpart între ei după

cinstea fiecăruia; întinderile cele mari de pământ fac ca împărțirea să fie ușoară. Ogoarele și le schimbă-n fiecare an și încă mai rămîne pământ“ (*Despre originea și țara germanilor*, XXVI, trad. T. Naum). Citatul dovedește că pe vremea lui Tacitus pământul nu mai era lucrat în comun, ca pe vremea lui Caesar, ci se trecuse la cultivarea individuală a lui. Pe de altă parte, în sinul comunității gentilice apar diferențieri: împărțirea pământului nu se făcea egal; începe să se formeze o nobilime gentilică, care obține pământurile cele mai bune și mai întinse. Unele terenuri mai rămîneau în folosința comună a ginții („Încă mai rămîne pământ“). Procedul schimbării ogoarelor în fiecare an, pe care l-am întilnit și la Caesar, se menține. În legătură cu interpretarea acestui pasaj din Tacitus, vezi K. Marx și F. Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 234, și F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului* (cap. VII, „Ginta la celți și la germani“), ed. 5, Editura Politică, București, 1961, pp. 132—147.

- 4 Tacitus (*loc. cit.*, V, 1) spune: „[Țara lor este] îmbelșugată în vite, dar acestea sînt de obicei mici de trup. Nici chiar vitele de muncă n-au făptura lor cea mîndră și nici podoaba coarnelor“.
- 5 Tacitus (*loc. cit.*, cap. XXIII) spune că „foamea și-o astîmpără fără multă gătire și fără dresuri, iar la băutură nu-s tot așa de cumpătați: dacă te-ai potrivi să le dai cît le cere inima, ar putea fi biruiți mai ușor cu patima aceasta decît cu armele“.
- 6 Aproape 900 km. Cifra este exagerată; Caesar însuși nu o prezintă ca provenind dintr-o sursă sigură.
- 7 *Ubi* — populație germanică de pe malul drept al Rinului, între Lahn și Köln.
- 8 Nu se știe unde locuiau usipeții și tenctherii mai înainte de a se fi stabilit pe malul Rinului; C. Jullian (*Histoire de la Gaule*, III, p. 46, nota 5) presupune că ar fi locuit în regiunea Nassau.
- 9 Adică de pe malul stîng al Rinului.
- 10 Caesar a plecat în ținutul aulercilor și al lexovioilor (vezi cartea a III-a, cap. 29). Iarna o petrecuse în Gallia Cisalpină. În lipsa lui, galli s-ar fi putut uni cu germanii și atunci războiul ar fi fost mai greu.
- 11 *Ambivariți* — trib din Belgium, care locuia, probabil, pe malul stîng al Meusei, la granița de sud-vest a Belgiei de astăzi.
- 12 *Mosa* — astăzi Meusa.
- 13 Explicația aceasta nu poate fi cea adevărată, întrucît cavaleria trimisă după furaj și prăzi nu putea fi prea numeroasă. Caesar urmărește, probabil, ca și în alte rînduri, să-și justifice acțiunile pe care avea de gînd să le întreprindă; el voia să-i nimicească pe usipeți și tenctherii pentru a da o lecție și celorlalți germani care ar fi vrut să treacă Rinul.
- 14 Muntele *Vosegus* — astăzi munții Vosgi. Caesar extinde de-

- numirea de Vosegus asupra platoului Langres din care izvorăște, în realitate, Meusa și care se leagă de Vosgi prin munții Faucilles. Ținutul lingonilor se întindea numai pînă la munții Faucilles.
- 15 Text nesigur, cuprinzînd două afirmații contradictorii. Pasajul închis în paranteze reprezintă, probabil, o glosă care corecta eroarea comisă de Caesar. Meusa nu se varsă în Rin, ci se unește cu un braț al Rinului, Waal (*Vacalus*), lîngă fortul St. André, la o distanță de 80 de mile de Marea Nordului, și se varsă apoi în mare. Caesar confundă Waalul cu Rinul.
- 16 *Lepont* — populație celtică din Alpi, care locuia între St. Gothard și *Lago Maggiore*, pe teritoriul cantonului elvețian de astăzi Tessin.
- 17 *Mediomatrici* — trib care locuia pe malurile Mosellei, la sud de treveri, la est de remi, la nord de leuci; spre est ținutul lor se întindea pînă la Rin.
- 18 Potrivit indicațiilor altor scriitori antici, Rinul avea pe atunci numai două guri (*Vergilius*, *Eneida*, 8, 727; *Strabo*, 4, 3, 3). Astăzi se știe că Rinul are trei brațe principale: Waal, Leck și Vecht.
- 19 Cavaleria mergea întotdeauna în fruntea legiunilor: uneori avangarda era formată și din trupe auxiliare de infanterie.
- 20 Caesar a procedat contrar dreptului ginților și în contradicție cu afirmațiile sale din cartea a III-a, cap. 9, 3, unde arată că titlul de sol este sacru și inviolabil și că veneții comiseseră o crimă arestînd pe romanii T. Silius și Q. Velanius. Cato l-a criticat foarte aspru pentru măsura pe care a luat-o și a cerut să fie predat germanilor (vezi *Plutarh*, *Caesar*, 22; *Appian*, *Celtica*, 18; *Suetonius*, *Caesar*, 24). În dreptul roman, *ius gentium* (dreptul ginților) consfințea, printre altele, inviolabilitatea solilor, garantînd persoana lor împotriva ofenselor sau a violențelor. Orice călcare a acestui drept putea provoca o cerere de extrădare, vinovatul fiind predat statului al cărui sol a fost ofensat: în caz contrar, exista un *casus belli* (*Titus Livius*, *Ab urbe condita*, 9, 8).
- 21 Germanii și gallii vecini cu ei foloseau carele de transport drept parapete; la adăpostul acestora mai rezistau cîțva timp înainte de a fi complet înfrinți.
- 22 Adică pe călăreții usipeți și tenctheri.
- 23 Caesar socotește că s-ar fi înjosit și ar fi rămas obligat ubiilor dacă s-ar fi folosit de corăbiile făgăduite de aceștia.
- 24 Construirea unui pod ar fi făcut impresie asupra germanilor, dovedind ălcușința și puterea romanilor. Podul trebuia însă să fi fost construit lîngă Köln, unde Rinul are o lărgime de 400 m, o adîncime medie de 3 m și curge foarte repede.
- 25 În realitate rezultatele nu au fost prea strălucite: expediția lui Caesar n-a produs mare impresie asupra germanilor: sugambrii au trecut iarăși Rinul (VI, 35, 5—6), iar suebii au trimis ajutoare treverilor împotriva romanilor (VI, 9, 8). În-

- poierea grabnică a lui Caesar în Gallia cînd a auzit că suebii se pregăteau pentru lupta decisivă seamănă mai mult cu o fugă.
- 26 Caesar vorbește în mai multe rînduri de relațiile dintre Gallia și Britannia (II, 4, 7; 14, 4; III, 8, 1; VI, 13, 11), dar nu pomenește decît o singură dată de un război la care au participat și britanii (III, 9, 10).
- 27 Afirmția aceasta pare să vină în contradicție cu pasajele citate mai sus în care Caesar vorbește de relațiile dintre unele triburi din Gallia și britanni. Caesar însă are grijă să o atenueze prin folosirea cuvîntului „aproape“. Într-adevăr, Britannia nu era bine cunoscută pe vremea aceea.
- 28 *C. Volusenus Quadratus* — fost tribun militar în anul 56 î.e.n. și comandant al cavaleriei lui Caesar în timpul războiului civil. În 43 î.e.n. a fost tribun al plebei.
- 29 Probabil în portul Itius (după toate probabilitățile, Boulogne de astăzi), singurul port din țara morinilor în care se putea aduna pe vremea aceea un număr mai mare de corăbii. În apropiere se afla Portus Ulterior sau Superior, care poate fi identificat cu Ambleteuse de azi, dacă Itius corespunde într-adevăr portului Boulogne. Din secolul I e.n. și pînă în secolul al III-lea e.n., portul Itius a purtat numele de Gesoriacum; din secolul al III-lea s-a numit Bononia.
- 30 Această victorie asupra atrebaților a fost reputată în anul 57 î.e.n., în lupta de pe Sambre (vezi cartea a V-a, cap. 2, 23).
- 31 Mai tîrziu, Commius l-a trădat pe Caesar. A luat parte la răscoala generală a gallilor din anul 52 î.e.n., comandînd trupele venite în ajutorul asediaților de la Alesia. A continuat să lupte și în anul 51 î.e.n., pînă cînd, în cele din urmă, s-a predat lui M. Antonius (vezi cartea a V-a, cap. VII, 75; 76; cartea a VIII-a, 23). După Frontinus (*Stratagemata*, 2, 13), s-a retras în Britannia.
- 32 Era în august, la sfîrșitul verii. Întrucît, așa cum a arătat în cap. XX, iernile erau timpurii în Britannia, Caesar se temeă că nu va avea timp să întreprindă și să ducă la bun sfîrșit o nouă campanie.
- 33 Corăbiile de transport (*naves onerariae*) erau niște corăbii scurte, largi, rotunjite mai mult în partea din față, greoaie și de dimensiuni diferite; erau mîinate numai cu velele și serveau la transportul soldaților, al proviziilor și al mărfurilor.
- 34 Este vorba de legiunile a VII-a și a X-a (vezi cap. 25; 32).
- 35 *Corăbii lungi (naves longae)* — corăbii de război, mai lungi decît corăbiile de transport. Erau de 7 sau de 8 ori mai lungi decît late, puteau fi mîinate cu pînzele sau cu vislele și mergeau repede. Aveau unul sau mai multe rînduri de visle.
- 36 Caesar descrie coasta pe care se află astăzi portul Douvres. Se pare că pe atunci marea pătrundea mai adînc în uscat.
- 37 *Ora a 9-a* — cam 2 după-amiază.
- 38 La nord-est de Douvres, între Walmar Castle și Deal Castle.
- 39 Un fel de cabriolet cu două roți, trase de doi cai. În fiecare

- car stăteau doi oameni: conducătorul carului și un războinic înarmat cu sulite. Pe vremea lui Caesar acest fel de car de război (*essedum*) era folosit numai de britanni. Mai de mult fusele folosit și de galli. După Tacitus (*Agricola*, cap. XII), la britanni, vizitiul era un nobil, iar războinicul un client al acestuia. În lupte, aceste care apăreau alături de cavalerie (vezi cartea a V-a, cap. 15, 16, 17).
- ⁴⁰ Este vorba de steagul general (*aquila*) al legiunii, un vultur de argint cu aripile desfăcute, ținând în gheare un trăsnet de aur. Vulturul era fixat în vârful unei prăjini, pe un capitel. Era considerat un obiect sacru; în tabără avea un fel de capelă, lângă cortul comandantului suprem. De aceea pierderea aquilei era dezonorantă. Uneori, pentru a stimula curajul soldaților, aceste steaguri erau aruncate sau duse în liniile dușmane. În timpul luptei, aquila era purtată de un *aquilifer*, un centurion, care stătea în linia întâi.
- ⁴¹ Fiecare unitate (*manipulus*) își avea steagul ei, format dintr-o prăjină având la extremitatea superioară o bară transversală, de capetele căreia erau fixate flamurile. Sub bară erau fixate diferite ornamente de argint, uneori și un steguleț, pe care era indicat numărul manipulului, al coortei și al legiunii (vezi cartea I, nota 37, și cartea a II-a, nota 55). „A urma steagurile unității sale“ (*signa subsequi*) înseamnă a lupta împreună, la un loc cu soldații din unitatea sa.
- ⁴² Fiecare corabie de război avea câte o luntre pentru comunicații cu uscatul și serviciul de bord.
- ⁴³ Tabăra romană se afla, probabil, la Walmer.
- ⁴⁴ Probabil spre Dungeness.
- ⁴⁵ Noaptea de 30 spre 31 august 55.
- ⁴⁶ Caesar nu menționează decît unul dintre motivele retragerii sale din Britannia (cap. XXXVI), și anume pierderile suferite de flotă în timpul furtunii pe mare. Strabo (4, 5, 3), adaugă că Caesar s-a văzut constrins să părăsească în grabă Britannia, fără să fi realizat ceva important, și din cauza agitației care se produsese în Gallia, nu numai în rîndul populației, ci și în rîndurile trupelor romane.
- ⁴⁷ În tabără erau 10 coorte, dintre care 4 făceau de gardă, cîte una la fiecare poartă (vezi cartea a II-a, nota 53). Caesar lasă de gardă numai cîte o jumătate de cohortă de fiecare poartă.
- ⁴⁸ După Dio Cassius (39, 52), pierderile romanilor ar fi fost numeroase.
- ⁴⁹ De pe jug luptătorii puteau ataca pe dușman mai de aproape.
- ⁵⁰ Vezi cap. 32.
- ⁵¹ Adică puțin mai la sud de portul Itius (vezi nota 29).
- ⁵² Cerc (*orbis*) — formație de luptă folosită de trupele romane numai în situații extrem de primejdioase, cînd erau surprinse într-o cîmpie și împresurate de dușmani superiori numericște. Soldații se așezau într-un cerc plin sau într-un careu gol sau plin.
- ⁵³ Este vorba numai de trupele de cavalerie din tabăra lui

Sulpicius și de cele care nu putuseră debarca în Britannia (vezi 4, 28).

⁵⁴ Vezi cartea a III-a, cap. 28 și urm.

⁵⁵ Vezi cartea a II-a, nota 68.

CARTEA A V-A

- ¹ În anul 54 î.e.n.
- ² Adică pe Marea Mediterană.
- ³ *Piruști* — (*pirustae*) — trib din Provincia romană, care locuia, probabil, la poalele Alpilor rhetici, în nordul Venetiei și al Illyriei (nordul Albaniei de astăzi).
- ⁴ Prin termenul de *Provincia*, Caesar desemnează aici provincia Illyricum (vezi cartea a II-a, nota 64).
- ⁵ Vezi cartea a II-a, nota 42.
- ⁶ Caesar convoca pe galli fie pentru a vedea ce gânduri au, pentru a le cere ajutor și a le da instrucțiuni, fie pentru a fixa numărul de oameni, caii și proviziile pe care trebuiau să le predea romanilor și pentru a stabili taberele de iarnă în care urma să-și încartiruiască trupele. Triburile care nu se prezentau la adunare erau considerate rebele.
- ⁷ *Pădurea Arduenna* (astăzi Ardennes) se întindea de la granița remilor și a nervilor pînă la Rin și străbătea țara tre-verilor.
- ⁸ Eufemism pentru „a se răscula“.
- ⁹ *Meldi* — mic trib celtic dintre Sena și Marna, vecin cu suessionii.
- ¹⁰ Aici este vorba nu de toată cavaleria existentă în Gallia, ci numai de contingentele pe care fiecare trib trebuia să le pună la dispoziția lui Caesar potrivit ordinului acestuia.
- ¹¹ Vezi cartea I, cap. 3 și 18—20.
- ¹² În antichitate, între două persoane, între două state sau între o persoană și un stat se puteau stabili relații de ospitalitate (*hospitium*), relații foarte strînse, în care ambele părți erau, în principiu, egale între ele. Aceste relații suplineau lipsa unui drept internațional, asigurînd străinilor locuință, hrană, protecție, sprijin în diferite împrejurări. Legăturile de ospitalitate dintre doi indivizi erau sacre și treceau și asupra urmașilor. Oamenii de stat romani urmăreau să aibă cît mai multe legături de acest fel, pentru ca oaspeții sau gazdele lor să-i sprijine în anumite împrejurări. Contextul ne îndreptățește să credem că Caesar se referă aici la hedui.
- ¹³ De la cei care îl păzeau pe Dumnorix (vezi cartea I, cap. 20) sau de la căpetenii rivale cu acesta.
- ¹⁴ *Chorus* — vînt de nord-vest.
- ¹⁵ Vînt de sud-vest, care sufla din Africa spre Italia.
- ¹⁶ Vezi cartea a IV-a, cap. 23, nota 38.
- ¹⁷ Ofițeri din statul-major al lui Caesar, prieteni de-ai lui sau negustori din Italia, care îl însoțiseră în expediția din Britannia în speranța de a se îmbogăți.

- ¹⁶ Vezi cartea I, nota 60.
- ¹⁹ Probabil marele Stour, aproape de Canterbury.
- ²⁰ Vezi cartea a II-a, notele 27 și 38.
- ²¹ În armata romană exista și un corp de meșteșugari (*fabri*), de soldați de geniu, comandați de un *praefectus fabrum*, care executau toate lucrările de construcție (poduri, vase, mașini de război) și care trebuiau să țină în bună stare materialele de război. Dacă lucrarea necesita un număr mai mare de oameni, erau folosiți și soldați foști meseriași.
- ²² *Tamesis* — astăzi Tamisa.
- ²³ Tacitus (*Agricola*, 11) spune: „De altminteri, se știe prea puțin, după cum se întâmplă între barbari, ce oameni au locuit la început în Britannia, băștinași sau străini“ (vezi Tacitus, *Opere*, vol. I, Editura Științifică, București, 1958, p. 67).
- ²⁴ La Ptolemeu (II, 2, 3, 28 și 26) sînt menționate două populații britannice cu numele de belgi și atrebați. Migrațiunile succesive ale belgilor în Britannia au început în secolul al III-lea î.e.n.
- ²⁵ Informațiile lui Caesar cu privire la minele de cositor și fier din Britannia nu sînt exacte; cositorul se găsește mai ales în colțul de sud-vest al insulei, în Cornwall și în insulele Sorling, nu în interior, iar fierul se găsește în cantități mari în Marea Britanie. În ceea ce privește arama, aceasta se găsea din belșug în Cornwall, dar probabil că britanii nu o exploatau. De altfel, în antichitate, din cauza tehnicii insuficient de dezvoltare, nu se puteau exploata decît filoanele de la suprafața solului; de aceea oamenii nu-și puteau face o idee justă despre bogățiile minerale ale unei țări.
- ²⁶ Tacitus (*Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, 12) spune și el că în Britannia nu există geruri aspre.
- ²⁷ Coasta meridională între Land's End și North Foreland.
- ²⁸ *Cantium* — regiunea de pe coasta de sud-est a Britanniei; astăzi Kent.
- ²⁹ Greșeală pe care o comit și alți scriitori antici din cauza hărților greșit întocmite, în care Britannia apărea foarte mult înclinată spre nord-vest, în timp ce partea septentrională a Spaniei era îndreptată prea mult spre nord. Strabo (3, 1) orienta Pirineii de la sud la nord, socotind că Spania se află la apus de Gallia și la sud-vest de Britannia. Aceeași greșeală o face și Tacitus (*Despre viața și caracterul lui I. Agricola*, 5) (vezi cartea I, nota 8).
- ³⁰ *Hibernia* — astăzi Irlanda.
- ³¹ *Mona* — astăzi insula Anglesey. Se pare că Caesar o confunda cu insula Man, situată mai la nord și care în antichitate se numea Monapia.
- ³² Nu se știe precis despre ce insule este vorba: Hebride, Orcade sau insulele de pe coasta apuseană a Scoției, între Hebride și canalul nordic.
- ³³ *Clepsidre* — instrumente pentru măsurarea timpului prin scurgerea regulată a unui lichid (apă sau ulei) dintr-un vas într-altul. Vasul era de argilă sau sticlă și putea avea dife-

rite forme. În partea inferioară primul vas avea unul sau mai multe orificii (egale); era așezat pe un trepied, dedesubtul căruia se afla al doilea vas care primea lichidul ce se scurgea din primul vas. Durata varia, după cantitatea apei și dimensiunile orificiilor. Clepsidrele puteau fi reglate după cadrulul solar și, în felul acesta, puteau indica, cu aproximație, orele temporare. O perfecționare a clepsidrelor a reprezentat-o orologiul hidraulic, un recipient în care curgea apa care marca orele zilei prin variații de nivel.

- ³⁴ Cifra este exagerată; coasta are numai 610 mile.
- ³⁵ În realitate, această coastă are numai 570 de mile.
- ³⁶ *Drobușor (Isatis tinctoria)* — plantă din familia cruciferelor din care se scotea o materie colorantă albastră asemănătoare cu indigoul. Plinius (*Naturalis Historia*, XXII, I, 2) spune că și femeile își vopseau corpul cu ocazia unor ceremonii religioase, iar Herodian (III, 14) spune că britanii se tatuau.
- ³⁷ Romanii erau în drum spre Stour, unde se afla tabăra lor.
- ³⁸ Vezi cartea I, nota 108.
- ³⁹ Deoarece în timpul luptei soldații se grupau în jurul steagurilor unităților din care făceau parte, „a se depărta de drapel” înseamnă „a rupe rindurile, a fugi”.
- ⁴⁰ Locul trecerii nu poate fi precizat. Potrivit ipotezei celei mai verosimile, Caesar și-ar fi trecut trupele peste Tamisa pe la Brentford.
- ⁴¹ *Trinovați (trinovantes)* — populație din sud-estul Britanniei, la nord de Tamisa; teritoriul lor corespundea cu comitatele Essex și Suffolk de astăzi.
- ⁴² Este vorba de regiunile din sud-estul Britanniei, ai căror locuitori se aliașeră cu Cassivellaunus (vezi cap. 11).
- ⁴³ *Cenimagni, segontiaci, ancaliți (ancalites), bibroci, cassi* — triburi din sud-estul Britanniei.
- ⁴⁴ Tributul plătit de britanni trebuie să fi fost neînsemnat și de scurtă durată, dată fiind sărăcia populației (vezi Plutarh, *Caesar*, 23). Importanța lui consta mai mult în a dovedi romanilor că Caesar mai cucerise o provincie.
- ⁴⁵ *Samarobriua* — orașul cel mai important al ambianilor, în Belgium; astăzi Amiens.
- ⁴⁶ *Q. Tullius Cicero* — frate mai mic al oratorului, edil în anul 66 î.e.n., praetor în 62, guvernator al Asiei în 61. Între anii 54 și 52 î.e.n. a fost legat al lui Caesar. În timpul războiului civil a fost mai întâi partizanul lui Pompeius, apoi a trecut de partea lui Caesar. După moartea acestuia, atacându-l pe Antonius, a fost proscris și ucis în anul 43 î.e.n.
- ⁴⁷ *M. Licinius Crassus* — fiul triumvirului și fratele lui P. Licinius Crassus (vezi cartea I, notele 75 și 138). În anul 56 î.e.n. a fost numit legat al lui Caesar în locul lui Publius, care plecase în Siria. În anul 54 î.e.n. a fost quaestor, iar în anul 49 î.e.n. a guvernat Gallia Cisalpină.
- ⁴⁸ Tabăra lui Sabinus și a lui Cotta era la Atuatuca, oraș al eburonilor, astăzi, probabil, Tongres. Se pare că Cicero își avea

- tabăra la Binche, pe Sambre, iar Labienus la Mouzon, pe Meusa.
- 49 Eburonii erau clienții treverilor, deci se aflau într-o stare de dependență.
- 50 Numai centurionii din prima cohortă puteau participa la consiliile de război.
- 51 De la Cicero și Labienus (vezi cap. 27).
- 52 Caesar nu pomeniște decît aici de moartea lui Ariovistus. Probabil că a murit la scurt timp după fuga sa (vezi I, 53), în urma rănilor primite.
- 53 Vezi cartea a IV-a, nota 52.
- 54 *Zeîta Fortuna* — personificare a destinului capricios și arbitrar, a întîmplării, a neprevăzutului, a norocului.
- 55 După ce aruncau sulitele, dacă nu reușeau să pună pe fugă pe dușmani, soldații trebuiau să se regroupeze în jurul steagurilor (vezi nota 39).
- 56 *Ora a 8-a* — între 1 și 2 după-amiază (vezi cartea a III-a, nota 21).
- 57 Vezi cartea a II-a, nota 56.
- 58 *Ceutroni (ceutrones), grudii, levaci, pleumoxii, geidumni* — mici triburi din Belgium, cliente ale nervilor. Ceutronii din capitolul acesta nu trebuie confundați cu ceutronii din I, 10, care locuiau pe valea Iserului (cartea I, nota 47).
- 59 La *vallum* (vezi cartea a II-a, nota 25) se mai adăuga în caz de primejdie o apărătoare de nuiele (*lorica*), care ascundea pe soldați în timpul cînd nu foloseau armele. Din loc în loc parapetul avea niște creneluri (*pinnae*), în fața cărora se așezau soldații cînd aruncau proiectilele.
- 60 Este vorba de *sagulum*, manta militară celtică făcută dintr-o bucată de stofă de lînă pătrată și vîrgată, prinsă pe piept sau pe umărul drept cu o agrafă de metal. O purtau și romanii (soldații și ofițerii inferiori).
- 61 *Barăci (testudines)* — un fel de galerii rulante, construite din scinduri late de lemn, care serveau de adăpost asediatorilor cînd înaintau spre zidurile cetății asediate sau cînd efectuau diferite lucrări de asediu.
- 62 Cu praștiile se aruncau pietre, ghiulele de plumb sau sferișoare de teracotă bine arsă; proiectilele aveau mărimea unui ou de găină. Virful sulitelor putea fi înfășurat în cîlți înmuiți în smoală sau în alte materii inflamabile, cărora li se dădea foc mai înainte de a se arunca sulitele.
- 63 Gradele cele mai înalte dintr-o legiune erau gradele celor 6 centurioni din prima cohortă sau, după alte opinii, numai ale primilor 3 centurioni din prima cohortă. Avansarea centurionilor se făcea de la ultima cohortă (a zecea) pînă la prima. Gradul cel mai înalt al unui centurion era acela de *primipilus* (vezi cartea a II-a, notele 55 și 56).
- 64 La Samarobriua (vezi nota 45) sau în împrejurimile acestui oraș, întrucît Plutarh, Dio Cassius și Appianus afirmă că Caesar plecase spre Italia.

- ⁶⁵ Crassus se afla în împrejurimile actualului oraș Montdidier.
- ⁶⁶ Labienus se afla în țara remilor, la granița cu treverii (vezi cap. XXIV), care s-ar fi putut răscula în lipsa lui.
- ⁶⁷ De sulitele ușoare se lega uneori o curea de piele (*ammennum*), care forma un laț, prin care treceau degetele. Datorită acestei curele se mărea raza de acțiune a sulitei.
- ⁶⁸ Probabil valea Estine, la 4 km de Binche, unde se afla tabăra lui Cicero (vezi nota 51).
- ⁶⁹ Deoarece era prin noiembrie, ora a 3-a începea pe la 8,30 dimineata.
- ⁷⁰ Acesta este unul din puținele pasaje (vezi I, 12; 14) în care Caesar vorbește de influența zeilor asupra mersului evenimentelor (vezi Suetonius, *Caesar*, 69, 1).
- ⁷¹ Pe la orele 13,30.
- ⁷² Este vorba de legiunea lui Cicero, a lui Crassus, pe care o lăsase la Samarobriua, și cea a lui Trebonius, cu care Caesar venise în ajutorul lui Cicero.
- ⁷³ Vezi cartea a II-a, cap. 3—5 și 9.
- ⁷⁴ Probabil Ourthe, afluent al Meusei (ed. Benoist-Dosson).

CARTEA A VI-A

- ¹ Printre faptele care îndreptățeau temerile lui Caesar erau: fuga lui Dumnorix (vezi cartea a V-a, cap. 7), intensificarea mișcărilor antiromane în Gallia în timpul și după expediția nu prea reușită din Britannia (cartea a V-a, cap. 25—58), masacrarea trupelor lui Sabinus și Cotta, asedierea taberei lui Q. Cicero, evenimente care au dat speranțe și au mărit curajul triburilor gallice doritoare să scuture jugul roman.
- ² La ieșirea sa din consulat, Pompeius obținuse provincia Hispania, pe care nu a guvernat-o personal, ci prin legații săi, Afranius și Petreius. Pompeius rămânea în Italia sub pretextul că avea sarcina de a se îngriji de aprovizionare (*rei publicae causa* „în interesul statului“). În realitate însă se temea să nu-și piardă poziția politică și să fie dat uitării în caz că va pleca în provincie și dorea să rămână în centrul evenimentelor politice.
- ³ *Imperium* — autoritatea supremă militară, civilă și juridică acordată magistratilor superiori (consuli, dictatori, praetori) pe baza unei legi. Magistratul investit cu *imperium* deținea comanda supremă a armatei, având drept de viață și de moarte asupra soldaților, putea să numească ofițeri, să recruteze trupe, să încheie convenții, tratate, să administreze o provincie. Avea jurisdicție la Roma, cu drept de coerciție asupra cetățenilor. Putea convoca poporul în comiții centuriate. În domeniul religios avea dreptul să ia auspicii în afara Romei. Acest *imperium* nu putea fi însă exercitat decât în afara Romei; în mo-

- mentul în care magistratul intra în Roma, trebuia să renunțe la *imperium*.
- 4 În timpul celui de-al doilea consulat al său din anul 55 î.e.n., prin *lex Trebonia*, Pompeius căpătase puteri nelimitate, în virtutea cărora putea recruta oricâte trupe dorea în orice provincie, chiar și în acelea care nu erau guvernate de el. De aceea a putut să facă recrutări și în Gallia Cisalpină, provincie guvernată de Caesar.
 - 5 Este vorba de cele trei legiuni de la Samarobriua (vezi cartea a V-a, 53) și de legiunea lui Fabius din țara morinilor (vezi cartea a V-a, 24).
 - 6 *Lutecia* (sau *Lutetia*) — orașul principal al parisiilor, care locuiau pe ambele maluri ale Senei, între țara senonilor și Gallia belgică. Corespundea cu cartierul Cité al Parisului de astăzi.
 - 7 *Tribună* (*suggestus*) — movilă de pământ artificială acoperită cu iarbă, un fel de platformă, de estradă în aer liber, de pe care generalul se adresa soldaților. Aici Caesar se adresează gallilor.
 - 8 În țara senonilor, probabil la Agedincum.
 - 9 După Hirtius (8, 31, 3), carnuții nu ar fi cerut pace decât cu doi ani mai târziu (în anul 51 î.e.n.). Probabil că Hirtius a pierdut din vedere acest pasaj din lucrarea lui Caesar.
 - 10 *Clienți* (*clientes*, *clientela*) — vezi cartea I, notele 22 și 94.
 - 11 Există o contradicție între acest pasaj și cel din cartea a V-a, 24, 2; 56, 5. Trebuie să presupunem sau că Labienus și-a mutat tabăra din țara remilor sau că regiunea în care se stabilise, fiind o regiune de frontieră, trecea când în stăpânirea remilor, când în stăpânirea treverilor.
 - 12 Probabil Semoy.
 - 13 Pentru a putea fi auzit și de soldați, consiliul se ținea, probabil, în aer liber (vezi cartea a V-a, 30).
 - 14 Vezi cartea a V-a, cap. 3 și 56.
 - 15 Probabil în dreptul orașului *Bonn*; conform ipotezei celei mai verosimile, prima trecere (vezi IV, 17) avusese loc în dreptul orașului *Köln*.
 - 16 Această pădure ar corespunde pădurii thuringiene, unei părți din pădurea din Munții Harz sau pădurii din Hessa.
 - 17 *Cherusci* — trib germanic, care locuia între Weser, Elba, Aller și Harz.
 - 18 În secolul al II-lea, în Gallia domnea o adevărată anarhie. Existau aproximativ 80 de triburi, avându-și fiecare teritoriul, legile și magistratii lor proprii. Aceste triburi erau divizate în două mari grupuri rivale, conduse de câte un trib mai puternic (cum erau sequanii, heduii sau arvernii). Între aceste grupuri se dădeau neîncetat lupte pentru supremație. În afară de aceasta, fiecare trib era măcinat la rîndul său de lupte politice între grupurile democratice conduse de fruntași cu mare trecere în viața publică și dispunind de o clientelă numeroasă și de aristocrație.
 - 19 *Druzi* (*druides*) — preoți galli constituiți într-o corporație

închisă. Druizii erau în același timp și profeți (Cicero, *De Divinatione*, 1, 41, 90), magicieni, medici (Plinius, *Naturalis Historia*, 16, 44, 249; 44, 251; 24, 103) și profesori (Strabo, 4, 4, 4; Mela, 3, 3). Druizii propovăduiau un fel de metempsihoză; în cultul lor intra, printre altele, sacrificarea de victime omenesti. Dețineau secretele cultului, pe care le ascundeau de cei neinițiați; doctrina lor nu era consemnată în scris.

În calitate de profesori, în afară de doctrina religioasă, mai predau noțiuni de etică, drept, matematică, astronomie, științe ale naturii, medicină.

Așa cum arată Caesar, druzii se bucurau de cea mai mare considerație, aveau multe drepturi și privilegii și o mare influență politică. Erău scutiți de impozite și de obligația de a lua parte la războaie, puteau interveni în alegerea magistratilor, judecau procese publice și private. Aveau un cuvânt de spus și în declararea războiului și încheierea păcii (Diodor, 5, 31; Strabo, 4, 107).

Se pare că au jucat un oarecare rol în răscoala generală a Galliei din anul 52.

Galli credeau că druidismul ar fi originar din Britannia. Se pare însă că, în realitate, a fost importat în Britannia de populația gallică stabilită acolo (vezi cartea a V-a. cap. 12; Tacitus, *Agricola*, 11).

O dată cu cucerirea Galliei de către romani, puterea și autoritatea druzilor au început să slăbească, școlile lor au decăzut în urma extinderii învățămîntului roman și druidismul a dispărut treptat. Suetonius (*Claudius* 25) spune că împăratul Claudius a interzis religia druzilor, sacrificiile omenesti. După Plinius însă, Tiberius ar fi fost cel care a desființat druidismul (*Naturalis Historia*, 30, 1, 13). Totuși, a mai dăinuit cîtva timp în ascuns (Mela, 3, 19). În cursul unei răscoale din Gallia din anul 70 î.e.n., au ieșit din nou la suprafață, prorocînd gallilor dominația mondială (Tacitus, *Historiae*, 4, 54). După această dată, nu se mai știe nimic despre druzii din Gallia.

În Irlanda și Scoția, druidismul a mai dăinuit pînă în secolul al V-lea e.n., cînd a fost eliminat de creștinism.

²⁰ La galli, cavalerii făceau parte din aristocrație, în timp ce la romani formau un ordin intermediar între plebe și aristocrația senatorială.

²¹ Probabil într-o pădure din Chartres; adunările aveau loc în aer liber, pe înălțimi sau în luminișurile pădurilor.

²² În aceste versuri era expusă doctrina druidică. În antichitate se obișnuia să se exprime în versuri idei religioase sau filozofice, care în felul acesta puteau fi memorate mai ușor.

²³ Această concepție a druzilor era în opoziție cu credința celorlalți galli în nemurire, în continuarea, pe lumea cealaltă, a vieții de pe pămînt. Valerius Maximus (2, 10) spune că gallii credeau atît de mult în viața de dincolo de mormînt, încît uneori împrumutau bani „cu condiția de a-i primi

- înapoi pe lumea cealaltă". La același lucru se referă și Pomponius Mela (3, 2).
- ²⁴ Druizii studiau mișcarea astrilor pentru a stabili calendarul și a prezice viitorul.
- ²⁵ *Slujitori (ambacti)* — persoane care aveau o situație intermediară între cea de sclav și cea de client (vezi cartea I, nota 22). *Ambactus* este un cuvânt celtic, care nu are un corespondent exact în latină.
- ²⁶ Vezi și Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 13, 3.
- ²⁷ *Mercur* — denumire romană a unei divinități gallice care corespundea mai ales zeului grec Hermes, inventator al artelor și protector al călătorilor (zeul primitiv roman cu același nume nu avea în atribuțiile sale decât protecția comerțului). În limba celtică pare să se fi numit *Lug* sau *Lugus*, nume atestat în două inscripții și care apare în unele nume de orașe (*Lugdunum*). Potrivit obiceiului romanilor, Caesar asimilează divinitățile gallice unor divinități romane și le dă numele acestora.
- ²⁸ În Gallia nu existau statui de zei înainte de ocupația romană; divinitățile erau reprezentate prin niște monumente de piatră, un fel de menhire.
- ²⁹ *Apollo* — numele roman dat zeului gallic Belenos. Acest nume apare în inscripții însoțit de diferite epitete celtice: *Belenus* (sau *Belinus*, *Belen*, *Bormanus*, *Borvo*, *Cobledulitarus*, *Granus*, *Maponus*). Spre deosebire de zeul roman, care avea mai multe atribuții (zeu al oracolelor, al soarelui, medicinei, poeziei și artelor, conducător al muzelor), Belenos era numai zeu al medicinei.
- ³⁰ Prin Mars, Caesar desemnează pe zeul gallic al războiului, *Esus* (sau, după alții, *Teutates*). Acest zeu avea și numeroase epitete celtice: *Albiorix*, *Belatucadros*, *Camulus*, *Caturix*, *Coccosus* („regele luptelor”), *Lehrens*, *Mogenius*, *Segomos* („biruitorul”).
- ³¹ *Iuppiter-Taranis (Taranus, Taranucus sau Taranuenus)* — zeul cerului, al soarelui și al tunetului la galli.
- ³² *Minerva* — denumire romană a unei divinități gallice, protectoare a artelor și a meseriilor, ca și Minerva romană. Nu se știe încă precis care era numele ei celtic. În inscripții apare cu epitetele de *Sulis*, *Solimara*, *Sulivia*, *Belisama*.
- ³³ Oameni și animale.
- ³⁴ *Dis Pater* — zeul morții la galli (Pluton). Numele lui gallic nu a putut fi identificat.
- ³⁵ Adevărul este că gallii, ca și germanii (vezi Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 11), atenienii (vezi Macrobius, *Saturnalia*, 1, 3) și alte popoare indo-europene, calculau timpul după mersul lunii, astrul nopții. Același obicei exista la popoarele orientale, printre care evreii. La galli, începutul lunii calendaristice coincidea cu primul păttrar al lunii.
- ³⁶ În Gallia se folosea atât procedeul înhumării, cât și cel al incinerării. Din acest capitol, precum și din Diodor, 5, 28,

- și Pomponius Mela 3, 2, 19, rezultă că galii își incinerau morții. Pe de altă parte însă, un pasaj din Titus Livius (5, 48), în care este vorba despre inhumarea morților la gallii cisalpini, precum și săpăturile arheologice dovedesc că gallii cunoșteau și acest procedeu (vezi nota 37). În vremea lui Caesar se practica mai ales incinerarea.
- 37 În special ciini de vânătoare și cai. S-au descoperit numeroase morminte ale unor căpetenii gallice în care s-au găsit, alături de scheletele defuncțiilor, diferite vase și arme, oseminte de animale. Existența acestor obiecte și oseminte dovedește credința gallilor în viața viitoare (vezi nota 23).
- 38 Germanii își aveau și ei preoții lor, dar aceștia nu erau organizați în corporații ca druzii (vezi Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 10).
- 39 Caesar folosește aceleași procedee de asimilare a unor divinități străine cu divinități romane (vezi nota 27).
- 40 Dimpotrivă, Tacitus (*Despre originea și țara germanilor*, 9, 1) spune că germanii se închină lui Mercur, Hercule, Marte și Isis.
- 41 Se pare că este vorba de o haină de piele cu peri lungi, un fel de vestă care acoperea umerii și pieptul și prin care nu pătrundea ploaia (vezi Isidor din Sevilla, *Origines*, 19, 23).
- 42 Pe vremea lui Tacitus (vezi *Despre originea și țara germanilor*, 15), bărbații la germani se îndeletniceau cu războiul, cu vînatul sau, pur și simplu, trîndăveau, iar munca cîmpului o lăsau în seama femeilor, a bătrînilor și a tuturor celor inapți pentru război.
- 43 Același lucru îl menționează și Tacitus (*loc. cit.*, cap. 22), care mai adaugă și faptul că germanilor le plăcea mult băutura.
- 44 Tacitus spune că numai preoții aveau acest drept (*loc. cit.* cap. 7, 1).
- 45 Vezi și Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 21, 2.
- 46 Vezi și Tacitus, *Viața lui Agricola*, 11, și *Despre originea și țara germanilor*, 27.
- 47 Caesar se referă aici la emigrațiile care au avut loc pe vremea lui Tarquinius Priscus prin anul 600 î.e.n., cînd Segovosus, un nepot al regelui biturigilor Ambigatus, se stabilise cu o colonie în pădurea Hercynia (vezi Titus Livius, 5, 34, 4). Tacitus (*Despre originea și țara germanilor*, 28) este de acord cu Caesar în privința emigrării gallilor în Germania.
- 48 Adică Aristotel, Pytheas din Marsilia, un contemporan de-al lui Alexandru cel Mare, Posidonius, filozof și erudit contemporan cu Caesar (135—51 î.e.n.). La Aristotel (*Meteorologica*, 1, 13, 20) apare sub forma *Arcynia*.
- 49 *Volcii tectosagi* (*volcae tectosages*) — trib care locuia în sud-vestul Galliei, între munții Pirinei și Cevenni.
- 50 *Anarți* (*anartes*) — trib care locuia pe malurile Tisei, la nord de daci.

- ⁵¹ Prin *bos* „bou” romanii desemnau orice erbivor de proporții mari care nu trăia în ținuturile lor. Se pare că Caesar descrie aici renul, care mai exista pe atunci în Germania; fiind însă greșit informat, îl descrie ca având un singur corn.
- ⁵² Descrierea elanului cuprinde multe inexactități, datorită informațiilor greșite de care s-a folosit Caesar (vezi studiul introductiv).
- ⁵³ Plinius (*Naturalis historia*, 8, 15, 39) face aceeași greșeală, atribuind această particularitate unui animal *achlis*, care pare să fie tot elanul. Anticii își închipuiau că existau animale, ca elefantul, care nu își pot îndoi genunchii și nu se pot culca; cum elanii au picioarele țepene din cauza articulațiilor solide, s-a putut crede că au picioarele nearticulate.
- ⁵⁴ Este vorba de *bos primigenius*, sau *urus*, care a dispărut din secolul al XVII-lea. La începutul evului mediu, mai exista încă în pădurea Ardenilor și a Vosgilor.
- ⁵⁵ Adică pe la începutul lunii august.
- ⁵⁶ *Soarta (Fortuna)* — personificare a hazardului, a norocului. Caesar vorbește în mai multe rînduri de influența pe care o poate avea hazardul asupra evenimentelor (I, 53; V, 34; 44; 58; VI, 42; VII, 20).
- ⁵⁷ Aceste insule erau, de fapt, porțiuni de teren pe care mările le izolau de restul uscatului.
- ⁵⁸ Anticii credeau că tisa este otrăvitoare (vezi Vergilius, *Bucolica*, 9, 30, și Plinius, *Naturalis Historia*, 16, 10, 50).
- ⁵⁹ *Segni* — mic trib de origine germanică, care locuia în Gallia belgică, pe valea superioară a râului Ourthe, la sud de condrusi.
- ⁶⁰ Fortăreață a eburonilor, astăzi Limbourg sau Tongres.
- ⁶¹ *Scaldis* — astăzi Escaut.
- ⁶² Vezi cartea a V-a, nota 39.
- ⁶³ Într-adevăr, după anul 53 nu s-a mai vorbit de eburoni.
- ⁶⁴ Armatele romane erau însoțite de negustori, care vindeau alimente soldaților și cumpărau o parte din prăzi. Ei își așezau corturile în afara taberei, în apropierea porții decumane (vezi cartea a II-a, nota 53). În caz de primejdie însă se puteau adăposti în interiorul taberei.
- ⁶⁵ Este vorba de locurile mai slab apărate de fortificații sau de condițiile geografice.
- ⁶⁶ *Cotta* și *Titurius* au murit în afara fortăreței, iar soldații care au scăpat din măcel s-au refugiat aici și s-au sinucis (vezi 5, 37).
- ⁶⁷ Probabil una dintre porțile cele mai apropiate de cortul său, poarta decumană sau una dintre porțile principale. P. Sextius își avea cortul în partea din spate a taberei.
- ⁶⁸ Vezi cartea a II-a, nota 55.
- ⁶⁹ Formație de luptă în care soldații se așezau în rînduri strînse, în general în formă de triunghi, pentru a putea străpunge linia dușmană.
- ⁷⁰ Gradele centurionilor din cohortele 6—9 erau grade inferioare (*inferiores ordines*), în timp ce gradele centurionilor din co-

hortele 2—5 erau grade superioare (*superiores ordines*). Cel mai înalt grad îl aveau cei 6 centurioni din cohorta 1 (*primi ordines*); ultimul rang îl dețineau cei din cohorta 10 (*infimi ordines*) (vezi cartea a II-a, nota 55, și cartea a V-a, nota 63).

⁷¹ *Durocortorum* — astăzi Reims.

⁷² *Suetonius* vorbește de acest fel de execuție în *Claudius*, 34, 1; *Nero*, 49, 2. Condamnatul era dezbrăcat, pus cu gîtul între furci sau legat de un stîlp și bătut cu vergile, apoi era decapitat. Cîteodată era bătut pînă își dădea sufletul și după aceea i se tăia capul.

⁷³ Formulă care desemna exilarea din Roma și confiscarea averii unei persoane.

⁷⁴ *Agedincum* — oraș al senonilor, astăzi Sens.

⁷⁵ Vezi cartea I, nota 138.

CARTEA A VII-A

¹ Vezi cartea a II-a, nota 1. Pentru adunări, vezi cartea I, nota 138.

² *P. Clodius Pulcher* — demagog turbulent, partizan al lui Caesar; în calitate de tribun al plebei, în anul 58, a făcut să se voteze proiectul de lege îndreptat împotriva lui Cicero, care s-a văzut silit să se exileze. Cu ajutorul unor detașamente înarmate formate din sclavi și din oameni aparținînd păturilor inferioare ale populației urbane intervenea în certurile politice și își impunea voința în comiții. Detașamentele lui se ciocneau adesea cu grupurile similare organizate de Milo, partizanul optimaților. În anul 53, cînd luptele electorale deveniseră extrem de violente, transformîndu-se chiar în ciocniri armate, Clodius a candidat la praetură, iar Milo la consulat. În ianuarie 52, cei doi rivali, însoțiți de grupurile lor, s-au întîlnit pe via Appia; s-a produs o încăierare în urma căreia Clodius a fost ucis de oamenii lui Milo. Moartea lui Clodius a provocat mari tulburări la Roma, în urma cărora senatul roman a investit pe Pompeius cu puteri excepționale pentru a restabili ordinea. Contrar obiceiului, Pompeius a fost ales consul unic. Abia în august a fost numit și celălalt consul, Q. Caecilius Metellus Pius Scipio.

³ Este vorba de cetățenii romani între 17 și 46 de ani. Recrutările se făceau printre cetățenii romani din Italia, din colonii sau din provincii. După înrolare, legații și tribunii militari depuneau jurămîntul în fața generalului, apoi soldații treceau unul cîte unul prin fața tribunilor militari și depuneau jurămîntul: primul pronunța formula jurămîntului, iar ceilalți rosteau cuvintele: *idem in me* „la fel și eu“. În împrejurări grave, soldații depuneau jurămîntul în masă, prin aclamație:

⁴ *Provincia* — aici Gallia Cisalpină.

⁵ Caesar folosește adesea termeni injurioși sau disprețuitori cînd vorbește despre gallii revoltați (vezi cap. 4, precum și

- cartea a III-a, 17, și cartea a VI-a, 34), atitudine caracteristică cuceritorilor.
- ⁶ *Cenabum* — oraș al carnuților, astăzi Orléans.
- ⁷ Este vorba de oameni de afaceri, care aparțineau, de obicei, ordinului cavalerilor și care însoțea armata romană, căutând să se îmbogățească în provinciile cucerite, împrumutând bani orașelor ca să-și achite datoriile de război, luând în arendă impozitele, făcând comerț cu cereale; erau și furnizorii trupelor.
- ⁸ La galli, știrile importante care trebuiau să fie aflate repede erau transmise, prin strigăte, de către oameni așezați pe niște înălțimi. Strigătele erau nuanțate după felul știrilor, care datorită acestui sistem, puteau străbate 236 km în 15 ore.
- ⁹ *Gergovia* — principal oraș al arvernilor, situat pe platoul Gergoviei, cu 7 km mai la sud de actuala localitate Clermont-Ferrand.
- ¹⁰ *Cadurci* — trib care locuia în apropiere de Provincia, pe malurile râurilor Lot și Dordogne, fiind vecini cu arvernii și rutenii.
- ¹¹ Vercingetorix mai trimisese un corp de armată, comandat de senonul Drappes, să-l blocheze pe Labienus, care se afla în țara menapilor (vezi cartea a VIII-a, 30). Aceste evenimente au avut loc în februarie, anul 52 î.e.n.
- ¹² Vezi nota 2.
- ¹³ *Nitiobrogii* (*nitiobroges*) — trib din Aquitania, de pe malul drept al Garonnei.
- ¹⁴ *Gabali* — trib care locuia în Munții Cevenni, la răsărit de ruteni și de arverni; se învecinau cu Provincia.
- ¹⁵ *Volcii arecomici* — trib de origine belgică din Provincia romană.
- ¹⁶ *Helvi* — mic trib celtic din Provincia romană; locuiau între Rin și Munții Cevenni.
- ¹⁷ *Vienna* — oraș al allobrogilor, în Provincia, pe Ron; astăzi Vienne.
- ¹⁸ *Gorgobina* — oraș al boiilor, în care aceștia s-au stabilit după înfrângerea helveților din anul 58 î.e.n. A fost rind pe rind identificat cu localitățile La Guerche-sur-Aubois (departamentul Cher), Charlieu-sur-Loire, Sancerre (Cher), Saint-Parize-le-Châtel (Nièvre). Prima ipoteză pare cea mai verosimilă.
- ¹⁹ *Vellaunodunum* — oraș al senonilor, între Agedincum și Cenabum (vezi cartea a VI-a, nota 74, și cartea a VII-a, nota 6); astăzi, probabil, Montargis.
- ²⁰ Aceste linii erau formate dintr-un *vallum* (vezi cartea a II-a, nota 25) și un șanț; uneori erau completate cu redute și cu alte tipuri de fortificații.
- ²¹ *Noviodunum* — oraș al biturigilor; astăzi, probabil, Neuvy-sur-Barrangeon (departamentul Cher) (vezi și cartea a II-a, nota 36).
- ²² Este vorba de eliberarea Gorgolinei, pe care Caesar o credea încă asediată.

- 23 *Avaricum* — cel mai însemnat oraș al biturigilor, astăzi Bourges (departamentul Cher).
- 24 Din cauza lipsei de nutreț, animalele de transport ar fi murit de foame și romanii s-ar fi văzut constrinși să-și părăsească bagajele, care cuprindeau provizii, arme, materiale necesare la un asediu etc. Deși în cap. 10 Caesar spune că a lăsat toate bagajele la Agedincum, totuși din cap. 17 reiese că luase cu el o parte din bagaje.
- 25 Este vorba de triburile menționate în cap. 4.
- 26 Orașul era apărat de râul Yèvre și de afluenții săi, Auron și Yévrette, care formau în jurul orașului o mlaștină, lăsând liberă numai partea de sud-est, între Auron și Yévrette, pe unde trece drumul spre Nevers și Moulins.
- 27 24 km; probabil la nord-est de Avaricum.
- 28 Vezi cartea I, nota 20.
- 29 Se aflau într-un loc inaccesibil.
- 30 Este vorba de așa-numiții *calones* (vezi cartea a II-a, nota 52).
- 31 Nu era un obicei propriu gallilor, căci se mai întâlnește și la germani (Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, 11; *Historiae*, 5, 17) și uneori și la romani (Titus Livius, *Ab urbe condita*, 28, 29, 10).
- 32 Vezi cartea a III-a, nota 20.
- 33 Vezi cartea a II-a, nota 38.
- 34 *Manteluțe* — un fel de parapete, de paravane mobile din nuiele sau piele, trase pe trei roți, la adăpostul cărora soldații se apropiau de zidurile cetății asediate sau luptau împotriva dușmanilor care aruncau de pe ziduri proiectile asupra turnurilor. Uneori aceste manteluțe erau niște garduri de nuiele fixate pe turnuri.
- 35 Vezi cartea a II-a, nota 31.
- 36 Este vorba de locuitorii din Gallia celtică, întrucât ceilalți galli (aquitani și belgii) știau să construiască fortificații (vezi III, 23; V, 42).
- 37 Este vorba de magistratul suprem numit de către hedui *vergobret* (vezi I, 16).
- 38 *Decetia* — oraș al heduilor, situat pe Loara; astăzi Decize.
- 39 *Elaver* — Allier, afluent al Loarei.
- 40 Romanii construiau tabăra în fiecare seară, astfel că zilele de marș se socoteau după taberele așezate; de aceea cuvântul *castra* „tabără“, însoțit de un numeral, înseamnă „zi de marș“, „etapă“: *quintis castris* „după 5 zile de marș, în 5 etape“.
- 41 Platoul Gergoviei, situat la 6 km de Clermont-Ferrand și înalt de 744 m.
- 42 Vîrfurile Roche Blanche, Jussat, Risolles.
- 43 Roche-Blanche, între Gergovia și Auzon.
- 44 Săpăturile făcute în 1862 de către Stoffel au dovedit că era vorba de două șanțuri paralele, avînd fiecare o lățime de 6 picioare, care făceau legătura între cele două tabere romane. Tabăra mare se afla la nord-est de Orcet, pe o mică movilă de pămînt. Tabăra mică era pe vîrfurile Roche-Blanche.

- ⁴⁶ Este vorba de negustorii romani care, protejați de hedui, aduceau grâu lui Caesar (vezi și cap. 34).
- ⁴⁷ Vezi cartea a III-a, 19.
- ⁴⁷ Vezi cap. 32—33.
- ⁴⁸ Dimensiunile taberei variaua după efectivul armatei. Cind se reducea numărul de trupe sau cînd acestea erau fără bagaje, se restrîngea și spațiul ocupat de tabără.
- ⁴⁹ *Cavillonum* — oraș al heduilor, situat pe Saône; astăzi Chalon-sur-Saône.
- ⁵⁰ Este vorba de soldații comandați de Litavicus (vezi cap. 40).
- ⁵¹ *Tabăra mică* — vezi sfîrșitul notei 44.
- ⁵² Este vorba de trecătoarea Goules, care leagă colinele Risolles de partea occidentală a platoului Gergovia.
- ⁵³ Vezi cartea a II-a, nota 48.
- ⁵⁴ Aproximativ 1800 m.
- ⁵⁵ Fiecare trib gallic își avea tabăra lui (vezi cap. 36); taberele erau însă foarte aproape una de alta.
- ⁵⁶ Vezi cartea I, nota 37.
- ⁵⁷ Făceau aceasta în semn de doliu și deznădejde.
- ⁵⁸ *Noviodunum* — oraș al heduilor, așezat pe malul drept al Loarei; astăzi Nevers (vezi cartea a II-a, nota 36).
- ⁵⁹ Această insulă formează astăzi cartierul *la Cité* din Paris.
- ⁶⁰ Este vorba de mlaștina formată de riul Essonne, un afluent de pe malul stîng al Senei.
- ⁶¹ *Metlosedum* (*Metiosedum*, *Mellosedum*) — oraș al senonilor, așezat pe o insulă de pe Sena; astăzi Melun.
- ⁶² Probabil podul care lega insula de malul drept al Senei.
- ⁶³ Trupele de rezervă, rămase la Agedincum împreună cu bagajele (vezi cap. 57).
- ⁶⁴ Juncțiunea trupelor lui Labienus cu cele ale lui Caesar trebuie să fi avut loc lîngă Agedincum, în apropierea localității Joigny de astăzi.
- ⁶⁵ Soldați care își făcuseră serviciul militar, dar care rămîneau la armată de bunăvoie sau erau rechemati de general (*evocati*). Aveau anumite avantaje: erau scutiți de corvezi, de gărzi și puteau fi avansați mai repede. Unii aveau rang de centurioni și luptau în rîndul cohortelor sau alcătuiau detașamente speciale. După acest pasaj s-ar părea că aveau dreptul să se folosească de cai în timpul marșului, deși erau infanteriști.
- ⁶⁶ Legiunile se așezaseră în careu și pusaseră bagajele la mijloc; foarte aproape de prima și de a patra latură a careului mergeau trupe de avangardă și de ariergardă. Această ordine de marș era folosită atunci cînd armata se aștepta la un atac din partea dușmanilor.
- ⁶⁷ Probabil Armançon, care izvorăște în departamentul Côte d'Or și se varsă în Yonne, aproape de Joigny.
- ⁶⁸ *Alesia* — astăzi Alise-Sainte-Reine, pe muntele Auxois, la 10 km nord-est de Semur (departamentul Côte d'Or).
- ⁶⁹ *Mandubi* — mic trib celtic, la nord-est de hedui; teritoriul lor corespundea cu departamentul Côte d'Or de astăzi.

- ⁷⁰ Muntele *Auxois*, care are o înălțime de 418 m deasupra nivelului mării și de 170 m deasupra cîmpiei înconjurătoare.
- ⁷¹ La nordul muntelui *Auxois* curge riul Ose (*Lutosa*), iar la sud riul *Oserain* (*Osera*). Amîndouă se varsă în Brenne, un afluent al râului *Armançon* (vezi nota 67).
- ⁷² În urma săpăturilor din anii 1862—1865 s-au descoperit urmele a 8 tabere: 4 pentru trupele de infanterie și 4 pentru cavalerie.
- ⁷³ Riul *Oserain* (vezi nota 71).
- ⁷⁴ Vezi cartea a II-a, nota 25, și cartea a V-a, nota 61.
- ⁷⁵ *Cippi* — termen folosit de soldați pentru a desemna trunchiurile înfipte în șanțuri prin analogie cu stilpii (*cippi*) care despărțeau ogoarele sau ținuturile învecinate.
- ⁷⁶ Aceste gropi semănau cu niște crini, deoarece mergeau lărgindu-se de la bază spre marginile superioare, întocmai ca o corolă de crin, iar parii care ieșeau din mijlocul lor aminteau de pistilul florii.
- ⁷⁷ *Ambivarefi* — trib din Gallia celtică, care locuia, probabil, pe malurile Loarei la nord-est de arverni. Nu trebuie confundați cu ambivariții (vezi cartea a IV-a, nota 11).
- ⁷⁸ Nu se știe unde locuiau brannovicii și eleuteții.
- ⁷⁹ *Vellavi* — trib din Gallia celtică, din Cevenni; locuiau pe teritoriul fostei provincii *Velay* (departamentul *Haute Loire*).
- ⁸⁰ *Petrocorii*, trib celtic din Aquitania, de pe malul drept al *Garonnei*. Teritoriul lor corespundea cu departamentul *Dordogne* de astăzi.
- ⁸¹ Cifrele menționate în acest capitol nu corespund cu cele din capitolul precedent, probabil fiindcă, în urma pierderilor suferite, numărul luptătorilor a mai scăzut. De asemenea se poate presupune că în afară de *bellovaci* au mai fost și alte triburi care au predat contingentele necompletate.
- ⁸² Acest caz de antropofagie nu a fost dovedit. Numai *Strabo* (4, 5, 4) face o afirmație asemănătoare.
- ⁸³ *Cimbrii* au rămas în Gallia cam un an de zile; după aceea au trecut în Provincia romană și în Spania și de acolo au revenit în Italia, unde au fost nimiciți de *Marius* (vezi cartea I, nota 99).
- ⁸⁴ Pe coastele muntelui *Mussy-la-Fosse*, la vest de muntele *Flavigny* (*Côte d'Or*).
- ⁸⁵ *Șanțuri* (*fossae*) — este vorba, probabil, de șanțul lat de 20 de picioare (cf. cap. 72); forma de plural folosită aici ar arăta că erau mai multe tranșee separate sau că este vorba de mai multe puncte ale aceluiași șanț.
- ⁸⁶ Muntele *Réa*, la nord de Ose și la nord-vest de *Alesia*.
- ⁸⁷ *Barăci acoperite* (*musculi* sau (?) *mulculi*) — galerii acoperite și mobile, la adăpostul cărora soldații se apropiau de fortificații și le atacau. Semănau cu *testudines* (vezi cartea a V-a, nota 63), dar erau mai mici decât acestea.
- ⁸⁸ Romanii, apărînd atît centura de fortificații din jurul cetății, cît și pe cea din exterior, dinspre cîmpie, formau două linii de luptă așezate spate în spate. Îndărătul fiecărei linii luptau dușmani ale căror strigăte au speriat pe romani. Dacă gallii

ar fi străpuns una din fortificații, ei ar fi căzut în spatele trupelor romane care apărau cealaltă linie. La aceasta se referă cuvintele „soarta lor depinde de salvarea altora“.

- ⁶⁰ Generalii romani purtau peste armură o manta de purpură (*paludamentum*) ca semn distinctiv al gradului lor.
- ⁶⁰ Scena aceasta este descrisă mai amănunțit și mai artistic de către Plutarh (*Caesar*, 27), Florus (3, 10) și Dio Cassius (40, 41; 63, 19). Caesar trece repede peste ea din mândrie, dispreț și ură față de adversarul său; el evită să insiste asupra acestui moment pentru ca nu cumva să trezească în sufletele cititorilor compătimire față de eroul gall. Pe de altă parte însă scriitorii citați mai sus au înflorit mult faptele.
- ⁶¹ *Matisco* — oraș al senonilor, situat pe Saône, astăzi Mâcon.

CARTEA A VIII-A

- ¹ Cartea aceasta a fost scrisă de A. Hirtius, un prieten al lui Caesar (vezi studiul introductiv, p. 63).
- ² *L. Cornelius Balbus* — prieten al lui Hirtius; era originar din Gades (Cadix, Spania) și a primit cetățenia romană datorită lui Pompeius. Era prieten cu Caesar și cu Cicero. În anul 61 a fost *praefectus fabrum* (vezi cartea a IV-a, nota 21) în armata lui Caesar. Cicero l-a apărat într-un proces în care i se contesta lui Balbus dreptul de cetățenie romană; cu ocazia aceasta, oratorul a pronunțat discursul *Pro L. Cornelio Balbo*.
- ³ Este vorba de însemnările asupra războiului civil (vezi Studiul introductiv, p. 64—65).
- ⁴ Potrivit afirmațiilor sale, Hirtius ar fi autorul tuturor lucrărilor posteroare lui *Bellum civile*, și anume: *Bellum Alexandrinum*, *Bellum Africanum* și *Bellum Hispaniense*. În realitate se pare că numai prima din aceste lucrări a fost scrisă de el; moartea l-a împiedicat să-și termine opera (vezi studiul introductiv).
- ⁵ Se pare că în timpul acesta Hirtius s-a aflat în Achaia și apoi la Praeneste.
- ⁶ Din vara anului 53 î.e.n., Hirtius își începe povestirea cu evenimentele petrecute în iarna lui 52.
- ⁷ Adică 31 decembrie (vezi cartea I, nota 34).
- ⁸ Legiunea a XI-a se afla în ținutul ambivareților (vezi cartea a VII-a, cap. 90).
- ⁹ *Sesterț* (*sestertius*) — monedă de argint care, pe vremea lui Caesar, cîntărea 0,974 g. Era moneda cu circulația cea mai largă.
- ¹⁰ Vezi cartea a VII-a, cap. 90.
- ¹¹ Vezi cartea a VII-a, cap. 11.
- ¹² Era pe la sfîrșitul lui ianuarie și începutul lui februarie.
- ¹³ C. Fabius se afla în țara remilor, iar Labienus în țara sequanilor (vezi cartea a VII-a, cap. 90).
- ¹⁴ Se pare că locul taberei se afla pe Mont Saint-Marc, la intrarea în pădurea Compiègne, o colină înconjurată dinspre sud și vest de un rîuleț mlăștinos, Berne, care se varsă în Aisne.

- ¹⁵ Este vorba de germanii de pe malurile Meusei.
- ¹⁶ Vezi cartea a VII-a, nota 66. De data aceasta însă lipseau trupele din dreapta și din stînga bagajelor.
- ¹⁷ Muntele care se înălța dincolo de mlaștină, Mont Collet, la răsărit de Mont Saint-Marc (vezi nota 14).
- ¹⁸ Vezi și Strabo (4, 4, 3). Caesar nu vorbește nicăieri de acest obicei. Probabil că avem de-a face aici cu o interpolație sau Hirtius face o confuzie.
- ¹⁹ Se crede că este vorba de cîmpia Choisy-au-Bac, de lângă confluența dintre Aisne și Oise.
- ²⁰ Imagine împrumutată din viața vînătorilor; un lanț de vînători, înarmați cu plase, încercuiau un anumit spațiu, închizînd ieșirile și silind vînatul să se adune numai în spațiul îngrădit.
- ²¹ Probabil Oise.
- ²² Întîmplarea povestită în acest capitol trebuia relatată în cartea a VII-a, întrucît a avut loc cu un an mai înainte, în 52 î.e.n., dar Caesar nu a vrut să-și compromită legatul.
- ²³ În sudul Galliei, în ținutul rutenilor (vezi 7, 90 și cartea I, nota 120).
- ²⁴ Vezi cartea I, nota 1. Numele provine de la faptul că locuitorii acestei provincii fuseseră romanizați și purtau *toga*, veșmîntul specific romanilor.
- ²⁵ Romanii trimiteau în orașele cucerite de curînd, precum și în puncte strategice, cetățeni romani sau soldați, avînd anumite privilegii, fie pentru a supraveghea și a ține în frîu populația băștinașă, fie pentru a descongestia Roma și a da pămînt plebei. Coloniștii își păstrau drepturile de cetățenie romană. În nordul Italiei (Gallia Cisalpină), existau patru colonii: Mutina, Parma, Eporedia și Comum.
- ²⁶ Locuitorii orașului *Tergeste*, astăzi Trieste. În anul 52 î.e.n. fuseseră atacați de populația din Alpi.
- ²⁷ Cetatea *Lemonum* — astăzi Poitiers.
- ²⁸ Adică înspre Loara.
- ²⁹ Este vorba de podul de la Saumur, pe Loara, sau de cel de lângă Angers, pe Maine.
- ³⁰ Vezi 6, 4 și nota.
- ³¹ *Uxellodunum* — probabil Puy d'Issolu, între riurile Tourmente și Sourdoire, doi afluenți ai Dordognei.
- ³² Vezi VII, 68—89.
- ³³ Vezi cartea a III-a, nota 21.
- ³⁴ Probabil Dordogne.
- ³⁵ În cartea a VII-a, cap. 23, Caesar desemnează pe Cotuatos și Conconnetodumnos ca instigatori ai răscoalei. Unii editori (Benoist, Nipperdey) corectează pe *Cotuatos* în *Gutuater*, dar s-ar putea ca greșeala să fie a lui Hirtius; se presupune că *Gutuater* ar fi un nume comun, care desemnează o funcție religioasă, un fel de mare preot, pe care Hirtius l-ar fi luat drept nume de persoană. S-ar mai putea ca *Gutuater* și *Cotuatos* să fie două persoane diferite (Constans).
- ³⁶ Vara anului 50.
- ³⁷ Cam 25 km pe zi.

- ³⁸ Gallii vedeau în izvoare niște divinități protectoare; de aceea, cînd izvoarele secau, credeau că sînt părăsiți de zei.
- ³⁹ Este vorba de Gallia celtică și belgică, în opoziție cu Aquitania.
- ⁴⁰ Este vorba de luptele dintre diverse grupări pentru hegemonie (vezi VI, 11—12), de luptele dintre partizanii și dușmanii romanilor, de certurile dintre șefi, care urmăreau să obțină puterea supremă (vezi 7, 32—34).
- ⁴¹ *Nemetocenna* — astăzi, probabil, Arras.
- ⁴² Cap. 23.
- ⁴³ Caesar opune pe Commius și ceata lui de călăreți tribului, vrînd să scoată în relief că numai acești cițiva „răzvrățiți” săvîrșeau „acte de tilhărie”, adică, în realitate, dădeau lupte de partizani împotriva cuceritorilor romani.
- ⁴⁴ După Frontinus (*Stratagemata*, 2. 13. 11), Commius ar fi plecat în Britannia.
- ⁴⁵ Inexact, deoarece Caesar a plecat în Italia prin august.
- ⁴⁶ De obicei Caesar pleca în Italia pe la începutul iernii.
- ⁴⁷ *Municipii* (*municipia*) — orașe din Italia supuse de romani, dintre care unele își păstrau în bună parte forma proprie de organizare (de exemplu Cumae, Acerrae, Atella), iar altele nu (Caere, Capua). Unele aveau drepturi de cetățenie depline (Lanuvium, Aricia, Nomentum), altele aveau *civitas sine suffragio* (cetățenie fără drept de vot). Orașele care nu-și păstrau forma de organizare și legile proprii erau administrate de magistrați romani.
- ⁴⁸ Antonius candida la augurat pentru locul rămas vacant în urma morții lui Hortensius. Augurii erau preoți care interpretau voința zeilor și preziceau viitorul după zborul și strigătul păsărilor, după felul în care găinile sacre ciuguleau grăunțele și după anumite fenomene cerești. Erau organizați într-un colegiu, alcătuit la început din 3, apoi din 6 și în cele din urmă din 9 membri.
- ⁴⁹ Prin mama sa Iulia, Antonius se înrudea cu Caesar.
- ⁵⁰ Caesar voia să candideze la consulat pentru anul 48 i.e.n. Adversarii săi căutau să-l împiedice să candideze mai înainte de a fi ieșit din funcția de guvernator al Galliei; odată redevenit simplu particular, l-ar fi dat în judecată și, în felul acesta, Caesar nu s-ar mai fi putut prezenta la alegeri (vezi studiul introductiv).
- ⁵¹ L. Cornelius Lentulus Crus și C. Claudius Marcellus au fost consuli în 49 i.e.n.
- ⁵² Cu ocazia unor sărbători religioase, a unor jocuri publice (jocurile romane, jocurile plebeiene), a triumfurilor generalilor sau în momente critice pentru stat, se ofereau ospete zeilor (*lectisterni*): în temple sau în alte locuri consacrate se așezau pe niște perne statuile zeilor, în fața cărora se întindeau mese cu diferite feluri de mîncare. În același timp avea loc și un ospăț public.
- ⁵³ Triumful era cea mai mare recompensă acordată unui general victorios care avea *imperium* (vezi cartea a VI-a, nota 3). El consta într-o procesiune solemnă, care pornea din Cîmpul lui

Marte, trecea pe via Sacra și se oprea pe Capitoliu, unde se aduceau jertfe lui Iuppiter Optimus Maximus. În fruntea cortegiului mergeau magistrații și senatorii, după care urmau prăzile de război, numele popoarelor învinse și imaginile țărilor sau ținuturilor supuse, apoi darurile onorifice primite de general din partea provincialilor, victimele și prizonierii care urmau să fie sacrificați în ziua aceea (prizonierii nu mergeau pînă pe Capitoliu, ci, atunci cînd procesiunea ajungea în for, erau duși la închisoare și executați); urma carul aurit și tras de 4 cai albi, în care ședea generalul victorios îmbrăcat într-o togă de purpură brodată cu aur, încununat cu lauri și ținînd într-o mînă sceptrul, iar în cealaltă o ramură de laur sau de palmier. La spatele lui stătea un sclav care ținea deasupra capului generalului o cunună de aur. Cortegiul era încheiat de trupele victorioase, care cîntau imnuri de slavă, precum și cîntece satirice în cinstea generalului. Ajuns pe Capitoliu, generalul depunea cununa de aur în templul lui Iuppiter și aducea jertfe, apoi împărțea daruri poporului și armatei. Sărbătoarea se încheia cu un ospăț public. La început triumful dura o singură zi; mai tîrziu a ținut mai multe zile. Se pare că aici este vorba de triumful lui Caesar din anul 46 î.e.n., cu ocazia căroră au avut loc serbări fastuoase (vezi Plutarh, *Caesar*, 55; Suetonius, *Caesar*, 38).

- ⁵⁴ C. *Scribonius Curio* — personaj venal; la început partizan al lui Pompeius, a fost cîștigat mai tîrziu de Caesar, care i-a achitat numeroasele datorii. În anul 50 î.e.n. a fost tribun al plebei. În timpul războiului civil a luptat alături de Caesar, în Africa, unde a și murit (49 î.e.n.).
- ⁵⁵ Cînd consulta senatul în legătură cu o anumită problemă, magistratul care prezida ședința întreba pe fiecare senator în parte, în ordinea importanței magistraturii exercitate mai înainte de către senatori, ce părere are în legătură cu problema respectivă. De obicei numai primii întrebați își motivau părerile; ceilalți se raliau la una dintre părerile exprimate mai înainte. Cu timpul s-a ajuns la un procedeu de votare mai rapid. Senatorii se împărțeau în două grupuri și se așezau de o parte sau alta a sălii după părerea pe care o susțineau (de aici denumirea de *discessio* „separare“, dată acestui mod de votare). Apoi se trecea la numărarea voturilor.
- ⁵⁶ Probabil că au invocat faptul că tribunul Curio nu avea dreptul să pună o chestiune la vot, deoarece nu prezida ședința.
- ⁵⁷ Vezi Suetonius, *Caesar*, 28.
- ⁵⁸ Este vorba de o lege din anul 55 î.e.n., din timpul consulatului lui Pompeius și Crassus, care prelungea guvernămîntul lui Caesar în Gallia pînă în anul 49 î.e.n.
- ⁵⁹ Provinciile lui Caesar erau Gallia Cisalpină, Gallia Transalpină și Illyricum.
- ⁶⁰ Lacună. Avînd în vedere conținutul primului capitol din *Războiul civil*, se poate presupune că această lacună este neînsemnată (vezi Suetonius, *Caesar*, 29; Plutarh, *Caesar*, 30; Pompeius, 59; Dio Cassius, 41, 1).

RĂZBOIUL CIVIL

CARTEA I

1 După ce scrisoarea lui Caesar a fost transmisă de către Fabius¹ consulilor, s-a obținut cu greu de la ei, și numai datorită deosebitei stăruințe a tribunilor plebei², să fie citită în senat; nu s-a putut obține însă punerea textului scrisorii în discuția senatului.

Consulii raportează despre situația statului³. Consulul Lucius Lentulus⁴ incită senatul: promite că își va face datoria față de stat dacă senatorii se vor decide să-și spună părerea⁵ cu îndrăzneală și fermitate; dacă însă se vor întoarce spre Caesar și vor căuta să-i câștige bunăvoința, așa cum făcuseră mai înainte⁶, el va decide de unul singur și nu se va supune autorității senatului; căci în ceea ce-l privește, și el poate recurge la bunăvoința și prietenia lui Caesar⁷. În același sens vorbește și Scipio⁸, spunând că Pompeius este hotărît să-și facă datoria față de republică dacă senatul îl urmează; dar dacă acesta va șovăi și va târăgăna acum, în zadar îi va implora ajutorul mai târziu, în cazul când se va hotărî s-o facă.

2 Cum ședința senatului avea loc la Roma, iar Pompeius nu era de față⁹, cuvîntarea lui Scipio părea ieșită chiar de pe buzele lui Pompeius. Unii făcuseră propuneri mai moderate, de exemplu Marcus Marcellus¹⁰, care și-a exprimat părerea că nu trebuie să se ia vreo hotărîre în senat în legătură cu aceasta înainte de a se face recrutări în toată Italia și de a se forma o armată la adăpostul căreia, în siguranță și libertate, senatul să aibă curajul să ia hotărîrea pe care o va socoti de cuviință; la fel Marcus Calidius¹¹ era de părere că Pompeius să plece în provinciile sale¹² pentru a nu exista vreun prilej de război; mai spunea că Caesar se teme ca nu cumva,

luîndu-i-se cele două legiuni, ele să fie păstrate și reținute de Pompeius în preajma Romei ca o amenințare împotriva lui¹³; tot așa Marcus Rufus¹⁴ se ralie părerii lui Calidius în termeni puțin schimbați. Toți aceștia se frământau tulburați de invectivele consulului L. Lentulus. Lentulus a refuzat cu îndărătnicie să supună la vot propunerea lui Calidius¹⁵; Marcellus, speriat de strigăte, a renunțat la părerea sa. Astfel cei mai mulți, înspăimîntați de țipetele consulului, temîndu-se de armata prezentă¹⁶ și de amenințările prietenilor lui Pompeius, acceptă siliți, împotriva voinței lor, propunerea lui Scipio¹⁷ ca Caesar să-și demobilizeze armata la un termen stabilit¹⁸, iar în caz contrar să se considere că acționează împotriva statului¹⁹. Tribunii plebei, Marcus Antonius²⁰ și Quintus Cassius²¹, se opun. Imediat este pus în discuție vetoul tribunilor²². Se propun hotărîri aspre; cu cît este mai violentă și mai crudă propunerea vreunuia, cu atît este mai lăudat de dușmanii lui Caesar.

3 Seara, după ridicarea ședinței senatului²³, toți membrii lui sînt chemați de Pompeius; acesta îi laudă pe cei hotărîți și le întărește curajul pentru viitor, îi ceartă și îi întărită pe cei mai șovăielnici. Sînt chemați de peste tot mulți soldați din vechile armate ale lui Pompeius, atrași de dorința de a dobîndi răsplăți sau ranguri; mulți sînt aduși din cele două legiuni cedate de către Caesar. Orașul e împînzit de tovarăși de arme de-ai lui Pompeius: tribuni²⁴, centurioni, reangajați²⁵. Toți prietenii consulilor, partizanii lui Pompeius și aceia care îi purtau o veche dușmănie lui Caesar se adună în senat. Strigătele și îmbulzeala lor sperie pe cei mai slabi, dau curaj celor nehotărîți și, de fapt, smulg celor mai mulți posibilitatea de liber discernămint. Censorul Lucius Piso²⁶ și, la fel, pretorul Lucius Roscius²⁷ promit să meargă la Caesar pentru a-l informa de acestea și cer un răgaz de șase zile pentru a aduce lucrul la îndeplinire²⁸. Unii fac chiar propunerea să se trimită la Caesar delegați oficiali care să-i aducă la cunoștință voința senatului.

4 Toate aceste propuneri întîmpină piedici, tuturor li se opune cuvîntarea consulului²⁹, a lui Scipio și a lui

Cato³⁰. Pe Cato îl întărește vechea vrăjmășie față de Caesar și necazul nereușitei în alegeri. Lentulus e mînat de mărirea datoriilor și de speranța că va conduce armate și provincii, ca și de darurile de la cei ce voiau să capete titlul de rege³¹; se laudă printre ai săi că va deveni un alt Sylla³², că lui îi va reveni puterea supremă. Pe Scipio îl împinge aceeași speranță că va obține provincii și armate pe care socotește că le va împărți cu Pompeius, datorită rudeniei dintre ei³³, și în același timp teama de un proces, precum și propria îngîmfare, ca și lingușeala celor bogați, foarte influenți pe atunci în conducerea statului și în tribunale. Pompeius însuși, ațîțat de dușmanii lui Caesar și pentru că voia ca nimeni să nu-i fie egal ca poziție³⁴, se depărtase cu totul de prietenia cu acesta și se împăcase cu dușmanii lor comuni, dintre care cea mai mare parte i-i atrăsese chiar el lui Caesar în timpul alianței lor. În același timp, temindu-se de faima rea pe care putea să i-o creeze vestea despre cele două legiuni pe care le întorsese din drumul spre Asia și Siria în vederea dobîndirii puterii absolute³⁵, se străduia ca lucrurile să ajungă la un conflict armat.

5 Din aceste pricini, toate se fac la repezeală și fără noimă. Nici rudelor lui Caesar³⁶ nu li se acordă un răgaz pentru a-l informa, nici tribunilor plebei nu li se dă posibilitatea de a îndepărta primejdia care-i amenință, nici de a-și păstra dreptul suprem de intercesiune, pe care chiar și Sylla îl menținuse³⁷. Încă din a șaptea zi sînt siliți să se gîndească la propria lor salvare, la care chiar cei mai turbulenți tribuni ai plebei din vremurile trecute începeau să reflecteze și să se îngrijoreze abia în a opta lună a acțiunilor lor³⁸.

Se recurge la acel ultim și extrem *senatus consultum*³⁹, la care nu mai recursese niciodată îndrăzneala legislatorilor, în afară de cazul cînd Roma însăși era aproape în flăcări și salvarea tuturor nu mai era de nădăjduit: „Să-și dea osteneala consulii, pretorii, tribunii plebei și proconsulii care se află în apropierea Romei⁴⁰ ca nu cumva să i se aducă statului vreo știrbire“. Acestea se hotărăsc prin *senatus consultum* cu șapte zile înaintea idelor lui ianuarie⁴¹. Astfel, în primele cinci zile în care s-a putut

ține ședința senatului, după ce Lentulus a luat în primire funcția de consul⁴², exceptînd doar cele două zile de ședințe ale comițiilor⁴³, se dau hotărîri foarte grave și pline de cruzime atît în legătură cu comanda lui Caesar, cît și cu persoane atît de importante ca tribunii plebei. Îndată aceștia fug din Roma și se refugiază la Caesar⁴⁴. El se afla în vremea aceea la Ravenna și aștepta un răspuns la cererile sale atît de moderate, sperînd că, datorită spiritului de dreptate al oamenilor, situația se va putea rezolva în mod pașnic.

6 În zilele următoare, ședințele senatului au loc în afara Romei⁴⁵. Pompeius expune din nou cele arătate prin intermediul lui Scipio, laudă vitejia și statornicia senatului și enumeră forțele de care dispune: are 10 legiuni gata de luptă⁴⁶; pe lîngă aceasta știe precis că soldații din armata lui Caesar îi sînt ostili acestuia, care nu-i va putea convinge nici să-l apere, nici măcar să-l urmeze⁴⁷. În celelalte privințe se propune senatului: organizarea de recrutări în toată Italia; trimiterea lui Faustus Sylla⁴⁸ în grabă în Mauretania; acordarea de bani lui Pompeius din tezaurul public⁴⁹. Se fac apoi propuneri ca regelui Iuba să i se dea titlul de aliat și prieten al poporului roman⁵⁰. Marcellus⁵¹ spune că deocamdată nu va admite aceasta: în privința lui Faustus se opune tribunul plebei Philippus⁵². Pentru celelalte propuneri este emis cîte un *senatus consultum*. Provinciile — două consulare, celelalte pretoriene — sînt acordate unor simpli particulari⁵³. Siria îi revine lui Scipio, Gallia lui Lucius Domitius. Philippus și Cotta⁵⁴ sînt trecuți cu vederea în urma unor intrigi și sortii lor nu sînt aruncați în urnă. În celelalte provincii sînt trimiși foști pretori⁵⁵. Ei nu așteaptă, așa cum se întîmpla în anii trecuți, ca puterea să le fie aprobată de popor și, îndată după săvîrșirea făgăduielilor față de zei⁵⁶, pleacă îmbrăcați în *paludamentum*⁵⁷. Consulii, lucru nemaîntîmplat vreodată⁵⁸, ... (lacună) pleacă din oraș iar niște particulari, contrar tuturor vechilor obiceiuri, posedă lictori în Roma și pe Capitoliu. În toată Italia se fac recrutări, se adună arme, se iau bani de la municipii⁵⁹, din temple, legile divine și umane sînt învălmășite.

7 Aflind de aceste fapte, Caesar rostește o cuvîntare în fața soldaților⁶⁰. Amintește de nedreptățile de totdeauna ale dușmanilor față de el și deplînge faptul că Pompeius a fost atras de către aceștia și îndepărtat de el⁶¹ din invidie și pentru a-i distruge gloria, tocmai lui care fusese întotdeauna un susținător și un ajutor al lui Pompeius în obținerea de onoruri și demnități⁶². Se plînge de noul procedeu introdus în stat, acela ca dreptul de intercesiune tribuniciară⁶³ să fie înfierat și înăbușit cu armele, drept care în anii dinainte fusese restabilit prin arme⁶⁴. Sylla, deposedînd puterea tribuniciară de toate drepturile⁶⁵, îi lăsase totuși libertatea de intercesiune; Pompeius, care pare că i-a redat toate drepturile pierdute, i le-a luat de fapt și pe cele pe care le mai avea. Ori de cîte ori s-a dat decretul ca „magistrații să aibă grijă ca statul să nu sufere vreo știrbire“, formulă și hotărîre a senatului prin care poporul roman e chemat la arme, aceasta s-a făcut în cazul promulgării unor legi dăunătoare, a vreunui abuz din partea tribunilor, a unei secesiuni populare sau cînd templele și punctele strategice fuseseră ocupate. Dă ca exemplu faptele din trecut care au fost ispășite cu pieirea lui Saturninus și a Gracchilor⁶⁶. În momentul de față însă nu se făcuse și nici măcar nu se plănuiise ceva asemănător; nu se promulgase nici o lege, nu se făcuse nici o încercare de a convoca poporul, nu avusese loc nici o secesiune. Îndeamnă pe cei care sub comanda lui apăraseră cu succes timp de nouă ani statul, cîștigaseră mai multe războaie, pacificaseră întreaga Gallie și Germania⁶⁷, să-i apere faima și demnitatea în fața dușmanilor. Ostașii legiunii a XIII-a⁶⁸, care era de față și pe care Caesar o chemase la începutul tulburărilor în timp ce celelalte nu se adunaseră încă, strigă cu toții⁶⁹ că sînt gata să răzbune nedreptățile făcute comandantului lor și tribunilor plebei.

8 Cunoscînd voința soldaților, Caesar pleacă cu această legiune la Ariminum⁷⁰ și acolo îi întîlnește pe tribunii plebei care se refugiaseră la el. Scoate din taberele de iarnă celelalte legiuni⁷¹ și le poruncește să-l urmeze. Tot acolo vine tînărul Lucius Caesar, al cărui tată era legatul lui Caesar⁷². Acesta, terminînd de expus chestiunea pen-

tru care venise, spune că are pentru Caesar următorul mesaj cu caracter particular din partea lui Pompeius: „El vrea să se justifice în fața lui Caesar pentru ca acesta să nu considere o insultă personală ceea ce Pompeius a făcut pentru republică, fiindcă totdeauna el a pus interesele statului mai presus de afacerile private. Caesar trebuie, pentru demnitatea sa, să-și alunge pornirea și mînia și să nu se înverșuneze într-atît împotriva dușmanilor încît, sperînd că îi lovește pe ei, să lovească statul“. Adaugă alte cîteva lucruri de acest fel împreună cu dezvinovățirea lui Pompeius. Cam aceleași probleme și în aceleași cuvinte tratează cu Caesar și pretorul Roscius și arată că Pompeius însuși i le-a transmis.

9 Deși era clar că acestea nu puteau să anihileze nedreptățile comise, totuși, deoarece găsise oameni potriviți pentru a transmite lui Pompeius prin intermediul lor ceea ce voia, îi roagă pe amîndoi, fiindcă i-au transmis mesajul lui Pompeius, să nu li se pară prea greu să comunice și doleanțele lui, mai ales dacă printr-o mică efortare vor putea să rezolve mari neînțelegeri și să scape de teamă întreaga Italie. Pentru el onoarea a fost întotdeauna cel dintîi lucru, mai însemnat decît însăși viața⁷³. L-a durut faptul că i-a fost smuls de către dușmani, spre dezonoarea lui, un privilegiu dat de poporul roman⁷⁴ și că, luîndu-i-se comanda cu șase luni înainte de termen, este obligat să vină la Roma, cînd de fapt poporul decretase să se țină seama de candidatura lui, chiar în absență, la alegerile ce urmau să aibă loc⁷⁵. Totuși suportase cu calm, de dragul republicii, această lovitură adusă onoarei lui; cînd trimisese scrisoarea către senat prin care cerea ca toți să depună comanda armatelor, nu obținuse nici măcar acest lucru. În toată Italia au loc recrutări, sînt reținute două legiuni care i-au fost luate sub pretextul războiului cu parții⁷⁶; Roma e sub arme. Încotro duc oare toate acestea dacă nu spre propria lui pieire? Și, totuși, e gata să se înjosească în orice chip și să suporte orice de dragul republicii⁷⁷. Pompeius trebuie să plece în provinciile sale, ei amîndoi să-și demobilizeze armatele, toată lumea în Italia să depună armele, teama să dispară din Roma, libertatea comițiilor și orice

afacere publică să fie garantată senatului și poporului roman⁷⁸. Pentru ca acestea să se facă mai ușor, în condiții mai sigure și să se întărească cu jurământ, Pompeius însuși trebuie să vină mai aproape sau să accepte ca Caesar să se apropie de el; toate neînțelegerile să fie lămurite prin discuții.

10 Primind solia, Roscius, întovărășit de Lucius Caesar, vine la Capua⁷⁹ și găsește acolo pe consuli și pe Pompeius⁸⁰; le aduce la cunoștință doleanțele lui Caesar. După o deliberare, aceștia îi transmit lui Caesar, prin intermediul acelorași persoane, un răspuns în scris cu următorul conținut: Caesar să se întoarcă în Gallia, să se retragă din Ariminum, să-și demobilizeze armata; dacă va face aceasta, Pompeius va pleca în Hispania. Pînă nu se vor încredința că Caesar își va respecta promisiunile, consulii și Pompeius nu vor întrerupe recrutările.

11 Era nedreaptă condiția ca Caesar să se retragă din Ariminum și să se întoarcă în provincie, iar Pompeius să continue să stăpînească provincii și legiuni care nu-i aparțin, să pretindă demobilizarea armatei lui Caesar, iar el să facă recrutări; să promită că se va duce în provincii, dar să nu i se fixeze ziua plecării, așa încît, în caz că el nu va fi plecat pînă la terminarea proconsulatului lui Caesar, să nu poată fi acuzat de încălcarea promisiunii. Faptul că nu fixa o dată pentru întrevvedere și nici nu promitea că va veni risipea orice speranță de pace. Caesar trimite deci pe Marcus Antonius cu cinci cohorte de la Ariminum la Arretium⁸¹, iar el însuși rămîne la Ariminum cu două legiuni și ia măsuri să se facă recrutări acolo; ocupă cu cîte o cohortă Pisaurum, Fanum și Ancona⁸².

12 Între timp, informat că pretorul Thermus⁸³ stăpînește Iguvium⁸⁴ cu cinci cohorte, că întărește orașul, dar că toți iguvienii îi sînt binevoitori lui, trimite acolo pe Curio cu trei cohorte pe care le avea la Pisaurum și la Ariminum. Aflind de apropierea acestuia și îndoindu-se de starea de spirit a municipiului, Thermus își retrage cohortele din oraș și fuge. În drum soldații îl părăsesc

și se întorc pe la casele lor. Curio ocupă Iguvium, spre satisfacția tuturor locuitorilor⁸⁵. Când află despre cele întâmplate, bizuindu-se pe bunăvoința municipiilor, Caesar scoate din garnizoană cohortele legiunii a XIII-a și pornește spre Auximum⁸⁶; orașul era ocupat de Attius⁸⁷, care își introdusese cohortele în cetate și făcea recrutări în întreg ținutul Picenum⁸⁸, trimițând peste tot senatori.

13 Auzind de apropierea lui Caesar, decurionii⁸⁹ din Auximum vin în număr mare la Attius Varus și-i arată că ei nu se fac judecători ai situației, dar că nici ei, nici ceilalți concetățeni ai lor nu vor îngădui ca un comandant cum e Caius Caesar, cu atâtea merite față de republică și care a săvârșit atâtea fapte vitejești, să fie oprit la zidurile orașului; Varus să se gîndească mai bine la viitor și la primejdia care-l amenință. Speriat de vorbele lor, acesta scoate din oraș garnizoana pe care o adusese și fuge. Urmărindu-l, cîțiva soldați din avangarda lui Caesar îl obligă să se oprească. În timpul încăierării, Varus e părăsit de ai săi; o parte a soldaților se înapoiază acasă, ceilalți vin la Caesar; o dată cu ei e adus prizonier Lucius Pupius, centurion primipil⁹⁰, care avusese același grad înainte în armata lui Pompeius. Caesar însă laudă pe soldații lui Attius, îl eliberează pe Pupius, aduce mulțumiri locuitorilor din Auximum și promite că-și va aminti de fapta lor.

14 La vestea acestor întîmplări, o spaimă atît de mare cuprinse Roma, încît consulul Lentulus, care venise pentru deschiderea vistieriei ca să scoată, conform hotărîrii senatului, bani pentru Pompeius, fugi din oraș îndată după deschiderea tezaurului sacru. Se tot zvonea că Caesar e din ce în ce mai aproape și cavaleria lui va apărea din clipă în clipă. Pe Lentulus l-a urmat colegul său Marcellus și numeroși magistrați. Pompeius, plecat din oraș în ajunul acelei zile, se îndrepta spre legiunile primite de la Caesar, pe care le așezase pentru iernat în Apulia⁹¹. Recrutările din jurul Romei sînt întrerupte, tuturor li se pare că dincoace de Capua nimic nu mai e sigur. Abia la Capua se liniștesc și-și revin și instituie recrutarea coloniștilor care fuseseră aduși acolo conform

legii Iulia⁹². Aducînd în for pe gladiatorii pe care Caesar îi avea acolo în școală, Lentulus îi asigură că vor fi eliberați, le împarte cai și le poruncește să-l urmeze. După aceea, sfătuit de-ai săi — căci fapta îi era unanim dezaprobată —, îi împărți pentru pază la cetele de sclavi din Campania.

15 Plecînd din Auximum, Caesar străbate întregul Picenum. Toate prefecturile acelor regiuni îl primesc cu mare bunăvoință și ajută armata prin toate mijloacele. Chiar de la Cingulum⁹³, cetate pe care o organizase și o fortificase Labienus⁹⁴ pe cheltuiala sa proprie, vin soli la Caesar și-i promet că-i vor îndeplini cu toată rîvna orice poruncă. El le cere soldați și ei îi trimit. Între timp, legiunea a XII-a îl ajunge pe Caesar. Cu acestea două pornește spre Asculum Picenum⁹⁵. Cetatea aceasta era ocupată de Lentulus Spinther⁹⁶ cu 10 cohorte⁹⁷; aflînd de apropierea lui Caesar, el fuge din oraș și, încercînd să ia cu sine trupele, e părăsit de o mare parte din soldați. Rămas în marș cu numai cîțiva oameni, îl întilnește pe Vibullius Rufus⁹⁸, trimis de Pompeius în ținutul Picenum pentru a întări curajul oamenilor. Informat de el despre ceea ce se întîmpla în Picenum, Vibullius îi ia soldații în primire, iar pe el îl concediază. De asemenea adună din regiunile învecinate cîte cohorte poate din cele recrutate de Pompeius; printre acestea îl încadrează și pe Lucilius Hirrus⁹⁹, care fugea din Camerinum¹⁰⁰ cu șase cohorte pe care le avusese acolo în garnizoană; în total realizează 13 cohorte. Cu ele ajunge în marș forțat în Corfinium¹⁰¹ la Domitius Ahenobarbus¹⁰² și-l anunță că Caesar se apropie cu două legiuni. Domitius strînsese, la rîndul său, cam 20 de cohorte din Alba¹⁰³, de la marsi și peligni, din ținuturile vecine.

16 După ocuparea orașului Firmum¹⁰⁴ și alungarea lui Lentulus, Caesar ordonă să fie convocați soldații care îl părăsiseră pe acesta și să se facă recrutarea. El însuși, după o zăbavă de o zi pentru aprovizionare, pornește spre Corfinium. Cînd ajunse acolo, cinci cohorte trimise de Domitius din oraș se străduiau să distrugă podul de peste rîu, care era la o depărtare de circa 3 000 de pași

de cetate. După o luptă cu avangarda lui Caesar, soldații lui Domitius sînt respinși de pe pod și se retrag în cetate. Trecîndu-și legiunile peste pod, Caesar se oprește în fața cetății și își așază tabăra lingă ziduri.

17 Aflînd de lucrul acesta, Domitius trimite cu scrisori la Pompeius în Apulia, în schimbul unei mari răsplăți, oameni care cunosc locurile, ca să-l roage și să-l convingă să-i vină în ajutor, căci, datorită îngustimii locului, Caesar va putea fi ușor încercuit cu două armate și lipsit de posibilitatea de a se aproviziona. Dacă Pompeius nu va face aceasta, se va pune în primejdie el însuși împreună cu mai mult de 30 de cohorte și cu un număr mare de senatori și cavaleri romani. Între timp, încurajîndu-i pe ai săi, postează mașini de război pe ziduri și încredințează fiecăruia pentru pază cîte o parte din oraș; promite în adunare ostașilor pămînt din posesiunile proprii, cîte 15 iugăre de fiecare soldat, iar centurionilor și reangajaților partea cuvenită.

18 Între timp Caesar e anunțat că locuitorii orașului Sulmo¹⁰⁵, care se află la o depărtare de 7 000 de pași de Corfinium, doresc să i se supună, dar că sînt împiedicați de senatorul Quintus Lucretius¹⁰⁶ și de Attius Paelignus, care stăpînesc cetatea cu o garnizoană de șapte cohorte. Îl trimite acolo pe Marcus Antonius cu cinci cohorte din legiunea a XIII-a. Îndată ce văzură steagurile noastre, sulmonienii deschiseră porțile și ieșiră cu toții, orășeni și soldați, în întîmpinarea lui Antonius, ovaționîndu-l. Lucretius și Attius se aruncară de pe zid. Adus în fața lui Antonius, Attius cere să fie dus la Caesar. În aceeași zi în care plecase, Antonius se întoarce împreună cu Attius și cu cohortele. Caesar incluse în armata sa aceste cohorte, iar lui Attius îi dădu drumul nevătămat. În primele zile Caesar hotărî să întărească tabăra cu fortificații, să aducă provizii de la municipiile vecine și să aștepte sosirea celorlalte trupe. Peste trei zile sosi la el legiunea a VIII-a împreună cu 22 de cohorte strînse în urma noilor recrutări din Gallia¹⁰⁷ și vreo 330 de călăreți de la regele Noricului¹⁰⁸. După venirea lor așază o altă tabără de cealaltă parte a cetății; comandant al acestei

tabere îl numește pe Curio. În zilele următoare ordonă încercuirea cetății cu un val și cu fortărețe. Cam pe cind cea mai mare parte a lucrării era gata, se întorc și cei care fuseseră trimiși de Domitius la Pompeius.

19 După citirea scrisorii, Domitius spune în adunare un neadevăr, și anume că Pompeius va veni în scurtă vreme cu ajutoare și îi îndeamnă să nu-și piardă curajul și să pregătească orice poate fi de folos pentru apărarea cetății. El însă vorbește în ascuns cu câțiva prieteni ai săi și le arată că a luat hotărîrea să fugă. Dar cum chipul lui Domitius nu se potrivea cu vorbele și cum făcea totul mai înspăimîntat și mai nehotărît decît în zilele precedente, cum pentru a lua o hotărîre, contrar obiceiului său, vorbea prea mult cu ai săi în secret și evita sfaturile și adunările oamenilor, lucrul nu a putut fi acoperit și ascuns multă vreme. Pompeius îi răspunsese că nu are de gînd să împingă primejdia la limita extremă, că nu la sfatul sau din voința lui se stabilise Domitius la Corfinium; oricum însă, dacă Domitius va avea posibilitatea, să vină la el cu toate trupele. Asediul și lucrările de încercuire ale cetății făceau însă imposibil acest lucru.

20 Cînd s-a descoperit planul lui Domitius, soldații care erau la Corfinium se adună la primul ceas al serii și, prin intermediul tribunilor militari, al centurionilor și al celor mai respectați dintre ei, încep să se sfătuiască: sînt asediați de Caesar, lucrările de încercuire sînt aproape gata, comandantul lor, Domitius, în care și-au pus speranța și încrederea cînd au rămas, are de gînd să fugă, părăsind totul, astfel că ei trebuie să se gîndească la propria lor salvare. Marsii nu se arată la început de acord cu aceștia și ocupă partea de cetate care li se părea cel mai bine întărită; neînțelegerea dintre ei ia asemenea proporții, încît sînt cît pe ce să pună mîna pe arme și să se încaiere; după puțin timp totuși, prin intermediul solilor trimiși dintr-o parte și din alta, marsii află ceea ce nu știau, și anume intenția de fugă a lui Domitius. Atunci cu toții într-un singur gînd, aducîndu-l pe Domitius în fața mulțimii, îl înconjură și-l pun sub pază; trimit dintre ei soli la Caesar să spună că sînt gata să

deschidă porțile, să facă tot ce va porunci și să i-l predea de viu pe Domitius.

21 Luînd cunoștință de aceasta, Caesar, deși considera de cea mai mare importanță să pună stăpînire cît mai repede pe cetate și să aducă cohortele la el în tabără ca nu cumva ei să-și schimbe intenția dacă ar primi cumva daruri, vreo încurajare sau vești false — căci adesea în timpul războiului împrejurări neînsemnate dau naștere la mari nenorociri —, dar, temîndu-se totuși ca nu cumva prin intrarea soldaților la vreme de noapte, cînd îndrăzneala e mai mare, să fie jefuit orașul, îi laudă pe cei care veniseră și-i trimite din nou în cetate, ordonîndu-le să păzească porțile și zidurile. El însuși repartizează soldații la întăriturile pe care poruncise să le facă, nu la anumite intervale, cum se obișnuise în zilele trecute, ci în linie neîntreruptă de străji și posturi, ca să aibă legătură între ei și să împînzească întreaga fortificație. Trimite de jur împrejur tribuni militari și prefecti¹⁰⁹ cu ordin să preîntîmpine nu numai orice ieșire din cetate, ci să supravegheze chiar pe indivizii izolați care ar fi ieșit pe furiș. Și, într-adevăr, nimeni n-a fost atît de liniștit și de nepăsător încît să doarmă în noaptea aceea. Așteptarea deznădămintului era atît de încordată, încît pe fiecare îl purta gîndul sau sufletul în alte direcții: ce li se va întîmpla oare corfinienilor, lui Domitius, lui Lentulus, ce vor păți ceilalți, ce sfîrșit va avea fiecare.

22 Pe la straja a patra¹¹⁰, Lentulus Spinther vorbește de pe zid cu gîrzile și santinelele noastre, declarînd că dorește, dacă i se îngăduie, să se întilnească cu Caesar. Dîndu-i-se îngăduința, e lăsat să iasă din cetate, dar soldații lui Domitius nu-l părăsesc pînă cînd nu e adus în fața lui Caesar. Cu acesta tratează despre salvarea sa, îl roagă, îl imploră să-l cruțe, amintește de vechea lor prietenie, enumeră serviciile pe care i le făcuse Caesar, și care erau într-adevăr foarte mari: datorită lui Caesar ajunsese el în colegiul pontifical¹¹¹, guvernase după pretură provincia Hispania, fusese susținut în candidatura pentru consulat. Caesar îi întrerupe discursul, afirmînd că nu a ieșit din provincia sa pentru a face rău¹¹², ci

pentru a se apăra de loviturile dușmanilor, pentru a repune în drepturi pe tribunii plebei alungați din oraș cu această ocazie și pentru a-și reda sieși și poporului roman, asuprit de o grupare de câțiva inși, libertatea¹¹³. Reconfortat de vorbele lui Caesar, Lentulus cere să i se îngăduie să se întoarcă în cetate: ceea ce obținuse el pentru propria-i salvare va fi și pentru ceilalți o întărire a speranței, căci unii sînt atît de înspăimîntați, încît se vād siliți să ia hotăriri dăunătoare vieții lor¹¹⁴. Obținînd această permisiune, se retrage.

23 Odată cu zorile, Caesar porunci să fie aduși la el toți senatorii, fiii de senatori, tribunii militari și cavalerii romani. Erau cinci din ordinul senatorial: Lucius Domitius, Publius Lentulus Spinter, Lucius Caecilius [Spinter] Rufus¹¹⁵, cvestorul Sextus Quintilius Varus¹¹⁶ și Lucius Rubrius; pe lîngă aceștia mai erau fiul lui Domitius, și mai mulți adolescenți, precum și un mare număr de cavaleri romani și de decurioni, pe care Domitius îi chemase din municipii. Pe toți aceștia, aducîndu-i în fața lui, îi ferește de insultele și ocările soldaților; le ține o scurtă cuvîntare în care regretă că o parte din ei nu i-au fost recunoscători pentru serviciile deosebit de mari față de ei. Îi lasă să plece cu toții nevătămați. Suma de 6 000 000 de sesterți pe care o adusese Domitius și o depusese în tezaurul public, oferită lui de către duumvirii¹¹⁷ corfinieni, o restituie lui Domitius¹¹⁸, ca să nu pară mai cumpătat în ce privește viața oamenilor decît în privința banului, deși era clar că banii aceia erau publici și că Pompeius îi dăduse pentru plata soldei. Ordonă soldaților lui Domitius să depună jurămîntul de credință față de el; în aceeași zi ridică tabăra și, în marș reglementar¹¹⁹, după șapte zile de întîrziere la Corfinium, străbătînd ținuturile marrucinilor, frentanilor și ale Iarinaților¹²⁰, ajunge în Apulia.

24 Aflînd de faptele petrecute la Corfinium, Pompeius pleacă din Luceria la Canusium și de acolo la Brundisium¹²¹. Ordonă să se adune la el de pretutîndenî toate trupele provenite din noile recrutări; înarmează pe sclavi¹²² și pe păstori și le împarte cai; în felul acesta își

recrutează cam 300 de călăreți. Pretorul Lucius Manlius¹²³ fuge din Alba cu șase cohorte, pretorul Rutilius Lupus¹²⁴ din Tarracina¹²⁵ cu trei; acestea, văzînd în depărtare cavaleria lui Caesar condusă de Vibius Curius, părăsesc pe pretor, transportă stindardele la Curius și trec de partea lui. La fel, pe alte drumuri, unele cohorte dau peste coloana lui Caesar, altele peste cavalerie. Este prins și adus în fața lui Caesar Numerius Magius din Cremona, *praefectus fabrum*¹²⁶ în armata lui Pompeius. Pe acesta Caesar îl trimise cu următoarea solie la Pompeius: „Pentru că pînă atunci nu au avut posibilitatea să aibă o întrevedere, cum el însuși va veni la Brundisium¹²⁷, e în interesul republicii și al salvării comune ca el să stea de vorbă cu Pompeius; nu același rezultat se obține dacă tratativele se fac prin intermediul altora și la mare distanță, sau dacă toate condițiile sînt discutate direct“.

25 După ce trimite această solie, Caesar vine la Brundisium cu șase legiuni: trei de veterani, iar celelalte realizate din noua recrutare și completate pe drum¹²⁸; cohortele lui Domitius le trimisese imediat din Corfinium în Sicilia. Totodată află că cei doi consuli au plecat la Dyrrachium¹²⁹ cu o mare parte din armată¹³⁰, iar Pompeius a rămas la Brundisium cu 20 de cohorte. Nu putea ști exact dacă Pompeius a rămas acolo pentru a stăpîni Brundisium, ca să aibă mai ușor în mîină întreaga Mare Adriatică de la extremitățile Italiei și pînă în regiunile Greciei și să poată conduce războiul din amîndouă părțile, sau dacă rămăsese acolo din lipsă de corăbii. Temîndu-se ca nu cumva Pompeius să ia hotărîrea de a părăsi Italia¹³¹, institui blocarea ieșirilor și împiedicarea activității din portul Brundisium. Planul lucrărilor era următorul: pe acolo pe unde gura portului era mai îngustă, se aruncau de pe țarm din amîndouă părțile grămezi de material de îndiguire, căci în locul acela marea nu era adîncă. Mai departe însă, cum digul nu mai rezista din cauza adîncimii apei, erau postate plute cu latura de 30 de picioare, puse cîte două pornind de la îndiguire, fixate cu cîte patru ancore la fiecare din cele patru colțuri, ca să nu fie mișcate de valuri. După așezarea și consolidarea acestora se adăugau alte plute de aceeași mărime, care se acopereau

cu pământ și materiale de construcție pentru a ușura posibilitatea de mișcare pe ele în vederea apărării; în față și în ambele părți acestea erau protejate cu îngrădituri și parapete; la fiecare grup de patru plute se ridica un turn de două etaje, ca să poată fi apărate mai ușor de atacurile corăbiilor sau de incendii.

26 Împotriva acestora, Pompeius echipă corăbiile grele de marfă pe care le capturase în portul Brundisium. Pe ele ridică turnuri de trei etaje și, încărcându-le cu numeroase mașini de război și cu tot soiul de proiectile, le porni împotriva construcțiilor lui Caesar ca să-i sfărâme plutele și să-i învălmășească lucrările. Astfel în fiecare zi aveau loc ciocniri, în care adversarii își aruncau de departe pietre, săgeți și alte proiectile. Caesar însă, cu toate că făcea toate acestea, considera că nu trebuie să renunțe la propunerile de pace și era foarte mirat de ce Magius, pe care îl trimisese cu solie la Pompeius, nu se mai întorcea¹³². Cu toate că această acțiune întreprinsă de atâtea ori îi micșora elanul și îi întârzia hotărârile, continua să socotească totuși că trebuie perseverat cu orice preț în această direcție. Deci trimite pe Caninius Rebilus¹³³, rudă și prieten cu Scribonius Libo¹³⁴, ca sol pentru tratative la acesta; îl însărcinează să-l îndemne pe Libo să negocieze pacea; Caesar cere în primul rând o convorbire cu Pompeius și arată că e pe deplin încredințat că, dacă i se va oferi această posibilitate, se va reuși, printr-un acord echitabil, să se renunțe la luptă. O mare parte de glorie și considerație pentru această faptă îi va reveni lui Libo dacă, prin intermediul și acțiunea lui, războiul va înceta. După convorbirea cu Caninius, Libo se duce la Pompeius. Puțin mai târziu însă anunță că cei doi consuli lipsesc și că fără ei nu poate fi vorba de o întrevvedere. Astfel Caesar se vede nevoit să renunțe, în sfârșit, la un lucru încercat zadarnic de atâtea ori, și să treacă la luptă.

27 Când, după nouă zile de muncă, aproape jumătate din construcțiile lui Caesar erau terminate, corăbiile trimise de consuli de la Dyrrachium, unde transportaseră prima parte a armatei, se întorc la Brundisium. Pompeius, fie speriat de lucrările lui Caesar, fie pentru că hotărâse

de la început să părăsească Italia, odată cu venirea corăbiilor începu să pregătească plecarea; pentru a întârzia mai mult atacul lui Caesar, ca nu cumva chiar în momentul plecării soldații să se năpustească în oraș, zidește porțile, fortifică piețele publice și cartierele marginase, sapă șanțuri de-a curmezișul străzilor și înfige în ele țărugi și pari ascuțiți. Pe acestea le acoperă apoi cu lese ușoare și cu pământ¹³⁵. Intrările în port și cele două drumuri care duceau spre el din afara zidurilor le împânzește cu birne mari înfipte în pământ și foarte ascuțite. După terminarea acestor lucrări poruncește soldaților să se îmbarce în tăcere pe corăbii și dispune pe zid și turnuri, la intervale mari, soldați ușor înarmați dintre reangajați, arcași și prăștieri. Pe aceștia hotărăște să-i recheme la un semnal anumit, după ce toți ostașii se vor fi îmbarcat pe corăbii, și lasă pentru ei într-un loc sigur ambarcații rezezi¹³⁶.

28 Locuitorii orașului Brundisium, revoltați de nedreptățile soldaților pompeieni și chiar de jignirile lui Pompeius însuși, favorizau acțiunile lui Caesar. Aflind de plecarea lui Pompeius după agitația soldaților ocupați cu pregătirea ei, începură cu toții s-o semnalizeze de pe acoperișuri. Informat de ei, Caesar ordonă să se pregătească scări și soldații să se înarmeze pentru a nu scăpa posibilitatea de a trece la acțiune. La căderea nopții¹³⁷, Pompeius pornește corăbiile. Cei puși de pază pe ziduri sînt chemați la semnalul convenit și aleargă la corăbii pe drumul știut. Soldații lui Caesar, punînd scări, escaladează zidurile, dar, avertizați de locuitorii orașului să se ferească de capcane și de tranșee¹³⁸, se opresc și, conduși de aceștia pe un drum lung și ocolit, ajung la port, unde opresc și capturează cu ajutorul bărcilor și luntrilor două corăbii cu soldați, care se prinseseră în digul lui Caesar.

29 Caesar, deși își dădea foarte bine seama că dacă spera să încheie operațiile militare trebuia să adune corăbii și, trecînd marea, să-l urmărească pe Pompeius înainte ca el să se întărească cu ajutoare de peste mare, totuși se temea de timpul prea mare pierdut într-o astfel de acțiune, deoarece Pompeius, strîngînd toate navele, tăiasse posibilitatea de a fi urmărit. Nu-i rămînea decît să

aștepte corăbiile din regiunile mai îndepărtate ale Galliei, Picenului și ale strămtorii¹³⁹. Din pricina anotimpului¹⁴⁰, acest lucru era de lungă durată și greu de realizat. Caesar nu voia însă ca în absența lui să fie întărită credința față de Pompeius a vechii armate ca și a celor două Hispanii¹⁴¹ (dintre care una îi era obligată aceluia prin mari servicii)¹⁴², să se pregătească ajutoare și cavalerie și să se încerce atragerea Galliei și a Italiei.

30 Și astfel, renunțând deocamdată la gândul urmăririi lui Pompeius, se hotărăște să plece în Hispania și poruncește duumvirilor din toate municipiile să strângă corăbii și să se îngrijească a le trimite la Brundisium. Pe legatul Valerius¹⁴³ îl trimite în Sardinia cu o singură legiune, pe propretorul Curio în Sicilia cu trei legiuni¹⁴⁴; tot lui îi ordonă să treacă armata în Africa după ce va fi cucerit Sicilia. Sardinia era guvernată de Marcus Cotta¹⁴⁵, iar Sicilia de Marcus Cato; Africa, în urma tragerii la sorți, trebuia să-i revină lui Tubero¹⁴⁶. Locuitorii orașului Caralis¹⁴⁷, îndată ce auziră că Valerius e trimis la ei, înainte de plecarea acestuia din Italia, alungă din oraș din proprie inițiativă pe Cotta. Însăpăimîntat, căci înțelegea că toată provincia are aceleași sentimente față de el, Cotta fuge din Sardinia în Africa. În Sicilia, Cato refăcea corăbiile vechi de război și porunca cetăților să-i aducă nave noi. Toate acestea le făcea cu mare febrilitate. Printre locuitorii din Lucania și Bruttium¹⁴⁸ făcea, prin trimișii săi, recrutarea cetățenilor romani¹⁴⁹ și pretindea un număr anumit de cavaleri și pedestrași de la cetățile Siciliei. Cînd lucrurile erau aproape gata, aflînd de apropierea lui Curio, se plînge în adunare că a fost părăsit și trădat de Cnaeus Pompeius, care începuse un război inutil¹⁵⁰ într-un moment de totală nepregătire și care, întrebă de el și de alții în senat, afirmase cu tărie că a rînduit și a pus totul la cale în vederea războiului. După ce se plînge de acestea în adunare, fuge din provincie¹⁵¹.

31 Deoarece găsisse provinciile fără guvernator, Valerius pătrunde cu armatele în Sardinia, iar Curio în Sicilia. Cînd Tubero ajunsese în Africa, îl găsi în provincie ca guvernator pe Attius Varus; acesta, pierzîndu-și cohortele

la Auximum, după cum am arătat mai sus¹⁵², ajunsese după o fugă neîntreruptă în Africa și, găsind-o părăsită¹⁵³, o ocupase din proprie inițiativă; făcând recrutări, adunase două legiuni, căci cunoașterea oamenilor și a locurilor și obișnuința cu provincia — cu câțiva ani înainte o guvernase ca propretor — îl ajutaseră să găsească mijloace pentru a întreprinde aceasta. Pe Tubero, care venea cu corăbiile la Utica¹⁵⁴, îl împiedică să intre în port și în oraș și nu-i permite nici măcar să-și debarce fiul bolnav, ci îl constrânge să ridice ancora și să plece de acolo.

32 După toate acestea, Caesar, profitând de timpul rămas pentru a da posibilitate soldaților să se odihnească, își duce armata în municipiile cele mai apropiate¹⁵⁵; el însuși pleacă spre Roma¹⁵⁶. Adunând senatul¹⁵⁷, enumeră nedreptățile adversarilor săi: arată că el nu ceruse nici o funcție extraordinară, ci, așteptând să vină timpul sorocit consulatului¹⁵⁸, se mulțumise cu un lucru accesibil tuturor cetățenilor. Cu toată opoziția dușmanilor săi și a lui Cato, care se împotriva din răspuțeri și târăgănese discuțiile, după un vechi obicei oratoric, timp de zile întregi¹⁵⁹, cei 10 tribuni ai plebei propuseseră să se țină socoteală de candidatura lui în absență, chiar în vremea consulatului lui Pompeius¹⁶⁰; dacă acesta nu fusese de acord, de ce îngăduise să se facă propunerea? Dacă fusese de acord, de ce îl împiedicase să se folosească de o favoare acordată de popor¹⁶¹? Arată răbdarea de care dăduse dovadă când ceruse el însuși dizolvarea armatelor, sacrificându-și astfel propria funcție și onoare. Demonstrează înverșunarea dușmanilor săi care refuzau să facă ceea ce ei cereau de la alții și preferau ca mai degrabă totul să fie dat peste cap decât să renunțe la putere și la armate. Vorbește de nedreptatea de a i se lua legiunile, de cruzimea și de îndrăzneala nemaipomenită în restrângerea drepturilor tribunilor plebei¹⁶². Amintește de propunerile făcute de el, de cererile de tratative refuzate. Față de toate acestea îi îndeamnă și le cere să susțină statul și să-l guverneze împreună cu el. Dacă ei evită aceasta din teamă, el nu se va feri de greutate și va administra singur republica¹⁶³. Spune că trebuie să se trimită soli la

Pompeius în vederea unui acord și că el nu se sperie de cele ce afirmase Pompeius în senat cu puțin înainte, și anume că trimiterea de soli demonstrează autoritatea atribuită celor cărora le sînt trimiși și teama celor ce-i trimit. Acesta este sentimentul unui suflet mărunț și lipsit de tărie. El însă, așa cum se străduise să fie primul prin faptele de arme, tot astfel vrea să fie mai presus și prin respectul față de legi și spiritul de dreptate.

33 Senatul aprobă propunerea de a trimite soli; nu aveau însă pe cine să trimită, căci, mai ales de frică, fiecare refuza sarcina ambasadei. Pompeius, plecînd din oraș, spusese în senat că va pune pe același plan pe cei ce vor rămîne la Roma cu cei ce se vor afla în tabăra lui Caesar¹⁶⁴. Astfel trei zile trec în dispute și justificări. Chiar tribunul plebei Lucius Metellus e corupt de dușmanii lui Caesar să tărăgăneze această acțiune și să împiedice ca toate celelalte pe care le hotărîse să fie înfăptuite¹⁶⁵. Aflînd de intențiile acestuia, Caesar, după cîteva zile risipite zadarnic, pentru a nu pierde și restul timpului, lă-sînd neîndeplinite cele ce hotărîse¹⁶⁶, pleacă din Roma și vine în Gallia Ulterior.

34 Cînd ajunge acolo, află că Vibullius Rufus, care fusese prins la Corfinium cu puține zile înainte și pe care el însuși îl eliberase¹⁶⁷, a fost trimis de Pompeius în Hispania; că Domitius plecase pentru a ocupa Massilia¹⁶⁸ cu șapte corăbii ușoare, strînse de la particulari la Igilium și în Cosanum¹⁶⁹ și echipate cu sclavi, liberti și coloni de-ai săi; că fusese trimisă înainte la Massilia o delegație de tineri nobili massilienii pe care Pompeius, plecînd din Roma, îi îndemnase să nu uite, de dragul noilor acte de bunăvoință ale lui Caesar, vechile lui servicii făcute lor¹⁷⁰. După primirea acestui mesaj, massilienii închiseseră porțile în fața lui Caesar; chemaseră la ei pe albici, neam barbar care locuia în munții de pe lîngă Massilia și care le era de mult credincios, aduseseră grîne din regiunile învecinate și de la toate punctele întărite, instalaseră în oraș ateliere de fabricare a armelor, refăceau zidurile, porțile, flota.

35 Caesar cheamă la el pe cei 15 fruntași ai Massiliei¹⁷¹. Tratează cu ei pentru a evita ca începutul războiului să pornească de la massilienii: ei trebuie să fie călăuziți — le spune Caesar — de autoritatea întregii Italii și nu să se supună voinței unui singur om¹⁷². Amintește și alte lucruri pe care le considera bune pentru a le trezi gânduri mai sănătoase. Delegații relatează acasă cuvântarea sa și din împuternicirea senatului îi răspund lui Caesar următoarele: ei înțeleg că poporul roman e împărțit în două; nu e nici de autoritatea, nici în puterea lor să discearnă care parte apără cauza cea mai dreaptă. Conducătorii celor două partide sînt Cnaeus Pompeius și Caius Caesar, patroni ai cetății lor¹⁷³, dintre care unul le-a dat prin hotărîre publică teritoriile volcilor arecomici¹⁷⁴ și ale helviilor¹⁷⁵, iar celălalt le-a mărit veniturile și le-a dat ca tributari pe sallyi¹⁷⁶, pe care i-a învins în război. Din această cauză, în fața unor binefaceri egale, ei trebuie să aibă o atitudine egală și să nu ajute pe nici-unul dintre ei împotriva celuilalt sau să-l primească în oraș ori în port.

36 Cît timp între ei sînt discutate acestea, Domitius ajunge cu corăbiile la Massilia, este primit și pus în fruntea orașului și i se încredințează comanda în conducerea războiului¹⁷⁷. La porunca lui massilienii trimit flotă peste tot; capturează de oriunde pot corăbii de marfă și le aduc în port, unde pe cele slab înzestrate cu bare de fier, lemnie și echipament le folosesc pentru înarmarea și refacerea celorlalte; grîul, atît cît s-a găsit, e adunat într-un grînar public; celelalte mărfuri și provizii sînt păstrate în vederea unui eventual asediu. Jignit de necinstea lor, Caesar aduce trei legiuni la Massilia. Poruncește să se aducă turnuri și barăci pentru asedierea orașului, să se construiască la Arelas¹⁷⁸ 12 nave de război, care sînt făcute și înarmate în 30 de zile din momentul în care a fost tăiat lemnul de construcție. Ele sînt aduse la Massilia și în fruntea lor este pus Decimus Brutus¹⁷⁹, iar legatul Caius Trebonius¹⁸⁰ e lăsat la Massilia pentru a conduce asediul.

37 Cît timp pregătește și organizează aceste lucruri, Caesar trimite înainte pe legatul Caius Fabius¹⁸¹

în Hispania cu trei legiuni, pe care le așezase pentru iernat la Narbo¹⁸² și în împrejurimi, și-i ordonă să ocupe cu repeziciune trecătorile din Pirinei, care atunci erau stăpînite de garnizoanele legatului Lucius Afranius¹⁸³. Poruncește celorlalte legiuni, care iernau în locuri mai îndepărtate, să le urmeze. Fabius, acționînd cu rapiditate conform ordinului, înlătură garnizoana din strîmtoare și pornește în marș forțat spre armata lui Afranius.

38 La venirea lui Lucius Vibullius Rufus¹⁸⁴, despre care am arătat că fusese trimis de către Pompeius în Hispania, legații lui Pompeius — Afranius, Petreius¹⁸⁵ și Varro¹⁸⁶, dintre care primul deținea Hispania Citerior¹⁸⁷ cu trei legiuni, al doilea Hispania Ulterior de la lanțul munților Castulo¹⁸⁸ pînă la Anas¹⁸⁹ cu două legiuni, cel de-al treilea de la Anas, ținutul vettonilor¹⁹⁰, și Lusitania¹⁹¹ cu același număr de legiuni — își împart între ei sarcinile: Petreius trebuie să vină din Lusitania, prin ținutul vettonilor, cu toate armatele la Afranius, iar Varro să supravegheze întreaga Hispania Ulterior cu legiunile pe care le avea. După ce acestea fură puse la cale, Petreius ceru să i se dea călăreți și trupe auxiliare din întreaga Lusitanie, iar Afranius din Celtiberia¹⁹², de la cantabri¹⁹³ și de la toți barbarii de pe lîngă ocean. După ce strînge armată, Petreius vine cu repeziciune la Afranius prin ținutul vettonilor și de comun acord hotărîsc să pornească războiul la Ilerda¹⁹⁴, datorită poziției favorabile a locului.

39 După cum s-a arătat mai sus, legiunile lui Afranius erau în număr de trei, ale lui Petreius două și, pe lîngă acestea, cohortele înarmate cu *scutum* din Hispania Citerior și cu *caetra*¹⁹⁵ din Hispania Ulterior, cam 30¹⁹⁶, iar în plus aproximativ 5 000 de călăreți din amîndouă provinciile. Caesar trimisese în Hispania șase legiuni; trupele auxiliare cuprindeau 6 000 de pedestrași, 3 000 de călăreți pe care îi avusese în toate războaiele anterioare, și din Gallia, pe care o pacificase¹⁹⁷, un număr egal, obținut prin chemarea nominală a celor mai nobili și mai viteji luptători din toate cetățile: se găseau aici 2 000 de oameni, cei mai buni dintre aquitanii¹⁹⁸ și

muntenii care se învecinează cu provincia Gallia... (Iacună).

Auzise¹⁹⁹ că Pompeius se îndreaptă cu legiunile prin Mauretania spre Hispania și că în curînd va sosi acolo. Pe dată împrumută bani de la tribunii militari și centurioni și-i împărți armatei. Prin această faptă obține două lucruri: își atașă pe centurioni prin datoria contractată și cîștigă prin dărnicie bunăvoința soldaților.

40 Fabius încerca să atragă bunăvoința cetăților prin scrisori și soli. Construisese două poduri peste râul Sicoris²⁰⁰, la distanță de 4 000 de pași unul de altul²⁰¹. Pe aceste poduri trimitea de obicei după furaje, căci ceea ce găsisese de partea aceasta a râului fusese consumat în zilele anterioare. Cam același lucru și din aceeași cauză îl făceau conducătorii armatei pompeiene și adeseori se ciocneau între ei în lupte de cavalerie. Odată, cînd după obiceiul zilnic, pîzind pe cei ce strîngeau furaje, două legiuni ale lui Fabius trecuseră râul pe podul mai apropiat, urmate fiind de bagaje și de întreaga cavalerie, podul se nărui dintr-o dată din pricina puterii vîntului și a creșterii apelor, astfel că restul mulțimii de călăreți se văzu cu drumul tăiat. Petreius și Afranius află de aceasta după grămezile de birne și de împletituri duse de rîu; imediat Afranius trece pe podul său, pe care îl avea aproape de oraș și de tabără, patru legiuni și întreaga cavalerie și se năpustește împotriva celor două legiuni ale lui Fabius. La vestea venirii lui, Lucius Plancus²⁰², care conducea legiunile, constrîns de nevoie, ocupă un loc mai înalt și împarte armata în două părți, așezînd-o în două linii de bătaie în direcții opuse, ca să nu poată fi înconjurat de cavalerie. Disponîndu-le astfel, rezistă cu un număr inegal de soldați atacurilor violente ale legiunilor și cavaleriei. În timpul atacului cavaleriei, ambele tabere zăresc în depărtare steagurile a două legiuni pe care Caius Fabius le trimisese pe podul celălalt în ajutorul alor noștri, bănuind că se va întîmpla ceea ce avusesese loc, că șefii dușmani se vor folosi de ocazia prielnică oferită de soartă, pentru a-i zdrobi pe ai noștri. La venirea lor, lupta se întrerupse și fiecare își duce legiunile înapoi în tabără.

41 După două zile²⁰³, Caesar, cu 900 de călăreți pe care și-i păstrase drept gardă, ajunge în tabără. Podul care fusese rupt de furtună era aproape refăcut; el porunci să fie terminat în timpul nopții. După ce cercetează poziția locului, lasă șase cohorte de pază la pod și la tabără împreună cu toate bagajele și a doua zi pornește cu toate trupele în linie triplă de bătaie²⁰⁴ spre Ilerda, se oprește lângă tabăra lui Afranius și acolo, zăbovind câtva timp gata de luptă, oferă bătălia în câmp deschis. Cu acest prilej, Afranius scoate trupele și le așază în mijlocul colinei, lângă tabără. Când Caesar își dădu seama că Afranius stă pe loc ca să nu angajeze lupta, porunci să se așeze tabăra cam la 400 de pași de poalele muntelui și, pentru ca soldații să nu se teamă în timpul luctului de un atac neașteptat al dușmanului și să fie împiedicați să lucreze, nu permise să se întărească tabăra printr-un val, căci ar fi ieșit în relief și s-ar fi văzut de departe, ci ordonă să se sape un șanț de 15 picioare în partea dinspre dușman. Prima și a doua linie de bătaie rămânea înarmată așa cum se formase la început; în spatele acestora, a treia linie de luptă făcea pe ascuns lucrarea. Astfel toată fortificația fu terminată înainte ca Afranius să înțeleagă că ei își întăresc tabăra. Seara Caesar își așază legiunile în spatele tranșeei și acolo petrece noaptea gata de luptă.

42 A doua zi continuă să țină armata la adăpostul șanțului și, pentru că materialul de construcție trebuia căutat prea departe, hotărăște deocamdată același fel de fortificații, da fiecărei legiuni de întărit câte o latură a taberei și ordonă să se sape șanțuri de aceeași mărime; celelalte legiuni, ușor înarmate, sînt așezate cu fața spre dușman. Afranius și Petreius, pentru a provoca panică și a împiedica lucrările, își aduc trupele la poalele muntelui și încep hărțuiala. Dar Caesar nu întrerupe munca, încrezîndu-se în paza celor trei legiuni și în adăpostul șanțului. Aceia, după o întîrziere nu prea mare și fără a înainta prea mult de la poalele colinei, își aduc trupele înapoi în tabără. În a treia zi, Caesar întărește tabăra cu un val și ordonă să fie aduse la el celelalte cohorte, pre-

cum și bagajele pe care le lăsase în tabăra de mai înainte.

43 Între orașul Ilerda și colina cea mai apropiată pe care își aveau tabăra Petreius și Afranius se afla o cîmpie de circa 300 de pași și cam în mijlocul acestui teren o movilă nu prea înaltă. Caesar era încredințat că, dacă ar ocupa-o și ar întări-o, le-ar tăia drumul adversarilor spre oraș, spre pod și spre toate depozitele de provizii pe care le adunaseră în cetate. Nădăjduind că va obține aceasta, scoate din tabără trei legiuni și, așezîndu-le în linie de bătaie într-un loc potrivit, ordonă antesignanilor²⁰⁵ unei singure legiuni să pornească înainte și să ocupe movila aceea. Acțiunea e repede aflată și cohortele lui Afranius care staționau în fața taberei sînt trimise pe un drum mai scurt pentru ocuparea aceluiași loc. Se încinge lupta și, pentru că afranienii ajunseseră primii la movilă, ai noștri sînt respinși și siliți de noile întăriri sosite să întoarcă spatele și să se retragă spre steagurile legiunilor.

44 Felul de luptă al soldaților acelora era că năvăleau cu mare avînt, puneau stăpînire cu îndrăzneală pe poziție și nu-și păstrau cu prea mare grijă șirurile, lup-tînd împrăștiati ici și colo, iar dacă erau primejduiți nu socoteau rușinos să întoarcă spatele și să părăsească poziția, obișnuiți cu felul de luptă al lusitanilor și al celorlalți barbari; se întîmplă adesea ca orice soldat care a stat mai mult în vreun loc să acționeze mai ales după obiceiul din acele regiuni. Acest sistem i-a derutat pe ai noștri, neobișnuiți cu un asemenea fel de luptă; căci li se părea că sînt înconjurați dinspre partea descoperită de cei ce se năpusteau spre ei în dezordine; ei socotiseră că trebuie să-și păstreze ordinea de luptă, să nu se depărteze de steaguri și să nu părăsească locul ocupat fără vreo pricină temeinică. Așadar, la învălmășeala antesignanilor, legiunea care staționa în aripa aceea nu și-a păstrat poziția și s-a' retras pe colina cea mai apropiată.

45 Văzînd aproape toată linia de bătaie înspăimîntată, contrar așteptărilor lui și obiceiului soldaților, Caesar, încurajîndu-i pe ai săi, aduce în ajutor legiunea a IX-a;

stăvilește înaintarea dușmanului care îi urmărea cu îndrăzneală și înverșunare pe ai noștri și-l constrânge să întoarcă spatele, să se retragă spre orașul Ilerda și să se oprească lângă ziduri. Dar ostașii legiunii a IX-a, plini de elan, fiindcă voiau să repare paguba suferită, urmărind cu temeritate pe cei ce fugeau tot mai departe, nimeresc într-un loc dezavantajos și ajung la poalele muntelui pe care era așezată cetatea Ilerda. Când încercară să se retragă de aici, dușmanii începură să-i hărțuiască de pe o înălțime. Locul era stîncos și abrupt în amîndouă părțile și se întindea în lățime atît cît încăpeau trei cohorte în linie de bătaie, încît nu se puteau trimite nici ajutoare din părți și nici călăreții nu puteau fi de vreun folos celor aflați în impas. Dinspre oraș locul se întindea aplecat în pantă lină pe o lungime de circa 400 de pași. Pe acesta îl ocupaseră ai noștri cînd, minăți de înverșunare, înaintaseră cu nesocotință; acum se luptau în acest loc nefavorabil atît prin îngustimea lui, cît și prin faptul că se opriseră chiar la poalele muntelui, așa încît nici o săgeată dușmană nu lovea în gol. Și totuși se întreceau în vitejie și dirzenie, îndurînd toate loviturile. Trupele dușmanilor sporeau, și din tabără, prin oraș, erau trimise mereu cohorte pentru a înlocui cu oșteni noi pe cei obosiți. Caesar era silit să facă același lucru, trimițînd cohorte noi ca să-i poată retrage pe cei sleiți de puteri.

46 După o astfel de luptă de cinci ore fără întrerupere, cînd ai noștri erau tot mai copleșiți de mulțimea dușmanilor, după ce-și consumară toate săgețile, pornesc un atac cu săbiile scoase din teacă în susul muntelui împotriva cohortelor și, prăvălind pe cîtiva, forțează pe ceilalți să se retragă. Retragerea cohortelor la ziduri și faptul că o parte e împinsă de spaimă chiar pînă în oraș înlesnesc ostașilor noștri retragerea. Chiar cavaleria noastră din cele două laturi, deși staționase în locuri joase și în pantă, năzuiește cu vitejie spre vîrf și, galopînd între cele două șiruri de bătaie, oferă alor noștri posibilitatea unei retrageri mai ușoare și mai sigure. Astfel lupta se dădu cu sorți schimbători. În prima încleștare căzură 70 dintre ai noștri, printre care Quintus Fulginius, cen-

turion al primului manipul de *hastati*²⁰⁶ al legiunii a XIV-a, care se ridicase din gradele inferioare la acesta datorită vitejiei sale puțin obișnuite²⁰⁷; sînt răniți mai mult de 500 de soldați. Dintre soldații lui Afranius sînt uciși: Titus Caecilius, centurion primipil, și, în afară de el, încă patru centurioni și mai mult de 200 de soldați.

47 Dar în legătură cu evenimentele acelei zile fiecare tabără avea impresia că ieșise învingătoare: soldații lui Afranius pentru că, deși după părerea tuturor erau socotiți inferiori, rezistaseră totuși vreme îndelungată și susținuseră atacul alor noștri, ocupaseră de la început locul și movila care fusese pricina luptei, constrînseseră pe ai noștri să se retragă după primul asalt; ai noștri, la rîndul lor, pentru că, mai puțini la număr, susținuseră lupta timp de cinci ore pe un teren potrivit, pentru că escaladaseră muntele cu săbiile în mîini, pentru că îi forțaseră pe adversari să se retragă de pe o poziție ridicată și-i împinseseră pînă în oraș. Dușmanii întăriră cu mari fortificații movila pentru care se dăduse lupta și puseră acolo o garnizoană.

48 După două zile de la aceste întîmplări are loc o nenorocire neașteptată. Izbucnește o furtună atît de puternică, încît niciodată apele nu crescuseră mai mari în regiunea aceea. Furtuna urni la vale zăpezile de pe toți munții, făcu rîul să se reverse peste maluri și rupse în aceeași zi cele două poduri pe care le făcuse Caius Fabius. Aceste fapte făcură mari greutăți armatei lui Caesar. Tabăra, după cum am arătat mai sus²⁰⁸, se afla între două rîuri, Sicoris și Cinga²⁰⁹, la distanță de 30 000 de pași unul de altul, și cum nici unul dintre ele nu putea fi trecut, erau obligați cu toții să rămînă în aceste locuri strîmte. Nici cetățile care trecuseră de partea lui Caesar nu puteau aduce grînele, nici cei ce plecaseră la depărțări mai mari după furaje, cu drumul tăiat de rîuri, nu se puteau întoarce, nici stocurile imense de provizii care veneau din Italia și din Gallia nu puteau ajunge în tabără. Era de altfel un moment foarte dificil al anului, cînd grîne nu se găseau nici în locurile de păstrare, și pe cîmp mai aveau încă pînă să se coacă; cetățile erau sleite.

căci, înainte de venirea lui Caesar, Afranius cărase aproape tot grîul la Ilerda, iar ceea ce mai rămăsese consumase Caesar în zilele precedente. Vitele, care ar fi putut fi de mare ajutor într-un moment de lipsă, fuseseră din cauza războiului, duse de cetățile vecine în locuri îndepărtate. Soldații care plecaseră pentru a căuta furaje sau provizii erau hărțuiți de lusitani din trupele ușoare și de soldați din Hispania Citerior din trupele de *caetrati*²¹⁰ care cunoșteau regiunea; pentru aceștia era simplu să treacă râul, căci obiceiul lor era să nu plece la război fără burdufuri.

49 În schimb, armata lui Afranius avea din plin provizii de tot felul. Mult grîu fusese pus deoparte și strîns încă înainte, din toată provincia continua să se aducă mult, furaje erau din abundență. Posibilitățile de procurare a tuturor acestor lucruri le ofereau fără nici un pericol podul de la Ilerda și locurile neprădate de dincolo de rîu, la care Caesar nu putea nicidecum să ajungă.

50 Apele rămaseră așa cîteva zile de-a rîndul. Caesar încercă să refacă podurile, dar nici apele mari ale rîului nu o permiteau, nici cohortele dușmanilor așezate de-a lungul malului nu-l lăsau să termine. Căci pentru ei era ușor să-i împiedice atît datorită felului rîului și adîncimii apelor, cît și faptului că de pe tot malul aveau de aruncat săgeți într-un singur loc, și acela îngust; era greu însă ca în același timp să refaci construcția pe un fluviu deosebit de năvalnic și să te ferești și de săgeți.

51 Afranius e anunțat că marile convoaie cu provizii care veneau spre Caesar se opriseră la rîu. Veniseră acolo arcași ruteni²¹¹, călăreți din Gallia cu multe care și bagaje mari, după obiceiul gallic. În afară de aceasta mai erau cam 6 000 de oameni de tot felul, sclavi și oameni liberi; nu exista însă nici o ordine, nici o conducere anumită, fiecare se comporta după propria inițiativă și cu toții își urmau calea fără teamă, folosindu-se de libertatea de a călători de altădată. Erau printre ei mai mulți tineri nobili, unii fii de senatori, alții din ordinul ecvestru, erau delegații ale cetăților, erau legați de-ai lui

Caesar. Toți aceștia erau ținuți pe loc de apele mari. Pentru a-i zdrobi pe aceștia, Afranius pornește în puterea nopții cu toată cavaleria și trei legiuni, iar cavaleria pe care o trimisese înainte cade pe neașteptate asupra lor. Totuși călăreții galli își revin repede și dau lupta. Cîtă vreme lupta s-a dat cu mijloace de același fel, ei, deși puțini, au ținut piept unui număr mare de dușmani; cînd însă au văzut apropiindu-se flamurile legiunilor, pierzînd pe cîtiva dintre ei, se retrag în munții cei mai apropiați. Durata acestei lupte a adus alor noștri un prilej favorabil de salvare, căci, prinzînd momentul, s-au retras în locuri mai înalte. Au fost găsiți lipsă în ziua aceea circa 200 de arcași, cîtiva călăreți, un număr nu prea mare de servitori și bagaje.

52 Datorită celor întîmplate, prețul grînelor crescuse. Scumpirea are loc de obicei nu numai din cauza lipsei de moment, ci chiar din teama de ziua de mîine. Prețul grîului ajunsese la 50 de dinari banița²¹² și lipsa de alimente micșorase puterile soldaților, iar necazurile creșteau pe zi ce trecea. În atît de puține zile avusese loc o modificare atît de mare a împrejurărilor și soarta se schimbuse în așa fel, încît ai noștri s-au văzut lipsiți aproape în întregime de cele necesare, în timp ce dușmanii aveau din belșug de toate și păreau stăpîni pe situație. De la cetățile care trecuseră de partea lui — cum aveau grîne puține — Caesar cerea vite; trimitea slujitori la cetățile îndepărtate și el însuși încerca să remedieze lipsa cu resursele de care dispunea.

53 Afranius, Petreius și prietenii lor scriau despre acestea la ai lor la Roma, umflîndu-le și exagerîndu-le. Zvonurile plăsmuiau atîtea, încît războiul părea aproape terminat. După ce au ajuns la Roma scrisorile și vestitorii, au loc mari adunări de recunoștință la casa lui Afranius; mulți încep să plece din Italia la Cn. Pompeius, unii ca să fie primii cu o astfel de veste, alții ca să nu pară că au așteptat rezultatul războiului sau că, dintre toți, ei au venit ultimii.

54 Pe cînd se aflau în acest impas, drumurile fiind împînzite de soldații și călăreții lui Afranius, iar podurile

neputînd fi reparate, Caesar ordonă soldaților să construiască corăbii de felul celor pe care nevoia îl învățase să facă în anii trecuți în Britannia²¹³. Carenele și primul rînd de birne se făceau din lemn ușor; restul corpului navelor, împletit cu nuiele, se acoperea cu piei. După terminarea acestora, le transportă în timpul nopții, pe care legate între ele, la 22 000 de pași de tabără; transportă cu ele soldați peste rîu și ocupă pe ascuns o colină de lîngă mal, pe care o întărește la repezeală înainte ca adversarii să bage de seamă. Aici aduce apoi o legiune și în două zile reface podul, lucrînd din amîndouă părțile. În acest fel primește în liniște convoaiele cu provizii și pe cei ce plecaseră să caute grîne, începînd astfel să rezolve problema aprovizionării.

55 În aceeași zi trece peste riu o mare parte a călăreților. Aceștia atacă pe neașteptate pe cei ce procurau furaje și se împrăștiaseră fără nici o teamă și capturează un mare număr de vite și oameni, iar cînd sînt trimise în ajutorul afranienilor cohortele de *caetrati*, călăreții se împart cu bună știință, în două: unii pentru a apăra prada, ceilalți pentru a ține drept atacanților și pentru a-i respinge; despărțind de rest o cohortă care se repezise cu nesocotință înaintea celorlalte în afara liniei de luptă, o înconjură și o nimicesc; se întorc apoi pe același pod în tabără, teferi și cu pradă bogată.

56 În timp ce la Ilerda se întîmplau acestea, massilienii, folosind sfatul lui Domitius, pregătesc 17 nave de luptă, dintre care 11 acoperite. Adaugă la acestea multe ambarcații mici, ca să înspăimînte cu mulțimea lor flota noastră. Îmbarcă un mare număr de arcași și de albici, despre care s-a vorbit mai sus²¹⁴, și îi întărită cu daruri și promisiuni. Domitius cere pentru el un număr anumit de corăbii și le echipează cu colonii și păstorii pe care-i adusese cu el. Astfel, cu o flotă echipată cu toate cele necesare o pornesc cu mare încredere spre corăbiile noastre, pe care le comanda Decimus Brutus. Acestea staționau la insula care se află în fața Massiliei²¹⁵.

57 Brutus le era cu mult inferior ca număr de corăbii. Dar Caesar repartizase acelei flote pe cei mai viteji luptători, aleși din toate legiunile, antesignani, centurioni care ceruseră singuri această sarcină. Ei pregătiseră gheare de fier, cângi și se înarmaseră cu un mare număr de sulițe, de lănci și de alte proiectile. Aflînd de apropierea dușmanilor, își scot corăbiile din port și se ciocnesc cu massilienii. Lupta este inverșunată din amîndouă părțile; albicii, oameni aspri de munte, pricepuți la luptă, nu erau cu mult mai prejos de ai noștri ca bărbăție; abia despărțiți de massilienii, păstrau în suflete promisiunea recentă făcută de ei, iar păstorii lui Domitius, înflăcărați de speranța obținerii libertății, se străduiau sub ochii stăpînului să-și dovedească vrednicia.

58 În ce-i privește pe massilienii, încrezători în iuțeala corăbiilor și în priceperea cîrmacilor, se eschivau din fața alor noștri, le evitau atacul și, cîtă vreme puteau să se folosească de un spațiu mai mare, întinzînd cît mai mult linia de luptă, încercau fie să-i încercuiască pe ai noștri, fie să atace cu mai multe corăbii una singură, fie, trecînd în goană pe lingă ele, să le sfărîme vislele. Cînd erau nevoiți să se apropie, recurgeau, în locul priceperii cîrmacilor și în loc de viclesuguri, la vitejia muntenilor. Ai noștri nu numai că dispuneau de vîslași mai puțin experimentați și de cîrmaci mai puțin pricepuți, care fuseseră trecuți la repezeală de pe corăbiile de marfă și încă nu cunoșteau nici măcar termenii marinărești, dar mai erau ținuți în loc și de încetineala și greutatea vaselor, făcute în grabă din lemn încă verde și care din această cauză nu aveau aceeași iuțeală... (lacună). Astfel, atîta timp cît aveau posibilitatea să lupte de aproape, echipajele țineau piept cu curaj fiecare la cîte două corăbii și, aruncînd cu cângile și prinzînd amîndouă corăbiile, luptau din două părți, năpustindu-se pe bordul navelor dușmane. După omorîrea unui mare număr de albicii și de păstori, scufundă o parte din corăbii, capturează cîteva cu echipaj cu tot și le resping pe celelalte spre port. În ziua aceea massilienii pierd, socotind și pe cele capturate, nouă corăbii.

59 Acest lucru îi e anunțat lui Caesar la Ilerda; în același timp, o dată cu terminarea podului, soarta se schimbă cu repeziciune. Afranienii, înspăimîntați de vitejia călăreților, circulau mai puțin liber și cu mai puțină îndrăzneală; uneori, îndepărtîndu-se nu prea mult de tabără ca să se poată retrage repede, adunau furaje de pe o întindere mult mai restrînsă, alteori făceau ocoluri mari, ferindu-se de gărzile și de posturile de cavalerie; cînd sufereau vreun eșec sau cînd zăreau în depărtare cavaleria, aruncau poverile în mijlocul drumului și se retrăgeau în goană. În sfîrșit, luară hotărîrea să întrerupă pentru cîteva zile procurarea de furaje și, contrar obiceiului general, să le adune în timpul nopții.

60 Între timp, locuitorii orașului Osca²¹⁶ și calagurritanii²¹⁷, care erau tributarii lor, trimit la Caesar soli și promit că-i vor îndeplini ordinele. Pe aceștia îi urmează tarraconezi²¹⁸, iacetanii²¹⁹, ausetanii²²⁰ și, după puține zile, illurgavonezii²²¹, care se învecinează cu fluviul Hiberus. De la toți aceștia cere să-l ajute cu grîne. Ei îi făgăduiesc și i le aduc în tabără, stringînd de peste tot și animale de povară. Ba chiar o cohortă illurgavoneză, aflînd de hotărîrea cetății, trece de partea lui și își mută steagurile din post. Dintr-o dată o mare schimbare de situație. O dată cu refacerea podului, cu trecerea a cinci mari cetăți de partea lui, cu rezolvarea problemei aprovizionării, cu stingerea zvonurilor despre legiunile de întărire ce se spunea că veneau cu Pompeius prin Mauretania, multe cetăți, chiar mai îndepărtate, se despart de Afranius și caută prietenia lui Caesar.

61 Acestea i-au înspăimîntat pe dușmani; Caesar, pentru a nu fi obligat să trimită mereu cavaleria cu un mare ocol pe pod²²², găsind un loc potrivit, porunci să se sape mai multe șanțuri de treizeci de picioare lățime în care să abată o parte a Sicorisului și să facă un vad în rîu. Acestea abia terminate, Afranius și Petreius sînt cuprinși de mare teamă, ca nu cumva să li se taie cu totul drumul spre grîne și furaje, căci cavaleria lui Caesar era foarte puternică. Deci iau hotărîrea să părăsească acel loc și să mute războiul în Celtiberia²²³. Această hotărîre era

susținută de faptul că, din cele două tabere vrăjmașe formate de cetățile care participaseră la războiul trecut cu Lucius Sertorius²²⁴, cele înfrinte se temeau de numele și de puterea lui Pompeius chiar și în lipsa lui, iar cele care îi rămăseseră credincioase îl iubeau pentru că se bucuraseră de mari favoruri, în timp ce numele lui Caesar nu însemna mai nimic pentru barbari. Aici se așteptau să găsească o numeroasă cavalerie și mari trupe auxiliare și plănuiau să facă să dureze războiul pînă iarna în locuri propice lor. Această hotărîre odată luată, poruncesc să se adune corăbii de pe tot fluviul Hiberus și să fie aduse la Cctogesa²²⁵. Acest oraș era așezat pe Hiberus la o depărtare de 20 000 de pași de tabără. Pe locul acela al fluviului poruncesc să se facă un pod de vase legate, trec peste râul Sicoris două legiuni și așază tabăra, întărind-o cu un val de 12 picioare.

62 Aflînd de aceasta prin iscoade, Caesar, continuînd zi și noapte cu sfortări uriașe din partea soldaților lucrărilor de abatere a râului, făcuse așa fel încît reușise să obțină ca, deși era lucru greu și anevoios, cavaleria să aibă posibilitatea și să îndrăznească să traverseze râul; pedestrașii însă, cărora doar umerii și partea de sus a pieptului le ieșeau din apă, erau împiedicați să treacă atît de adîncimea ei, cît mai ales de iuțea curențului. Dar cam în același timp se anunța că podul de pe Hiberus e aproape terminat și că s-a găsit un vad pe Sicoris.

63 Cu atît mai mult socoteau dușmanii că trebuie grăbită plecarea. Astfel, lăsînd două cohorte de auxiliari în garnizoană la Ilerda, trec peste Sicoris cu toate celelalte trupe și fac tabără comună cu cele două legiuni pe care le trecuseră înainte. Nu-i rămînea lui Caesar decît să pună în încurcătură și să hărțuiască cu cavaleria coloana dușmanilor: căci podul îl ducea pe un drum foarte ocolit, în timp ce ceilalți puteau ajunge la Hiberus pe un drum mult mai scurt. Călăreții trimiși de el traversează râul iar cînd Petreius și Afranius, la straja a treia, pornesc trupele, ei își fac pe neașteptate apariția la ariergardă și,

desfășurați în mare număr, încep să-i țină în loc și să împiedice marșul.

64 La răsăritul zorilor, de pe înălțimile ce se aflau lângă tabăra lui Caesar se putea vedea ariergarda dușmană lovită crincen în luptă de cavaleria noastră: câteodată coloana din spate își întrerupea marșul și susținea atacul, altă dată trecea la atac și năvala tuturor cohortelor îi respingea pe ai noștri, care, îndată ce dușmanul se întorcea, îl urmăreau apoi din nou. Însă peste tot în tabără soldații se adunau grupuri-grupuri și se plîngeau că dușmanul le scapă din mîini, că în mod obligatoriu războiul se prelungește; veneau la centurionii și la tribunii militari și-i implorau să-l anunțe pe Caesar să nu-i cruțe nici de eforturi nici de primejdie; spuneau că sînt gata, pot și îndrăznesc să treacă rîul pe acolo pe unde trecuse cavaleria. Stirnit de rîvna și de strigătele lor, Caesar, deși se temea să treacă armata printr-un rîu atît de mare, hotărăște totuși să încerce experiența. Așadar, ordonă să fie aleși din toate centuriile soldații mai slabi al căror curaj sau puteri nu păreau că vor putea rezista. Pe aceștia îi lasă de pază, împreună cu o legiune, în tabără; pe celelalte legiuni, ușor înarmate, le scoate din tabără și, așezînd în apa rîului un mare număr de vite de povară mai sus și mai jos de locul fixat²²⁶, face să treacă armata. Unora dintre ei apa le smulge armele, dar ei sînt prinși și ajutați de călăreți; nu pieri nimeni. După traversarea reușită a armatei, orînduiește trupele și le pornește în triplă linie de bătaie. Rîvna soldaților fu atît de mare, încît, cu tot sporul de drum de șase mile din cauza ocolului și a întîrzierii intervenite la rîu, îi ajunseră pe cei plecați la a treia strajă, înaintea ceasului al 9-lea din zi²²⁷.

65 Cînd Afranius și Petreius i-au zărit apărînd în depărtare, înspăimîntați de o nouă întorsătură a lucrurilor, se opresc pe o înălțime și așază armata în linie de luptă. Caesar își odihnește armata în cîmpie ca să nu o arunce ostenită în luptă, dar cînd dușmanii încearcă din nou să pornească, îi urmărește și-i ține în loc. Ei sînt obligați să-și așeze tabăra mai devreme decît ho-

târîseră, deoarece munții erau aproape și la cinci mii de pași de acolo se desfăceau niște drumuri anevoioase și strimte. În acești munți voiau să pătrundă ca să scape de cavaleria lui Caesar și să oprească din drum armata lui cu gârzi așezate la trecători²²⁸, iar ei înșiși să-și treacă trupele peste Hiberus fără primejdie sau teamă. Acest lucru trebuia încercat și realizat cu orice preț; însă, oboșiți de lupta unei zile întregi și de truda marșului, au amînat operațiunea pentru ziua următoare. Caesar însuși își așază tabăra pe colina cea mai apropiată.

66 În toiul nopții, Caesar află de la unii care se îndepărtaseră de tabără pentru a căuta apă și fuseseră prinși de călăreți, că șefii dușmanilor scot în tăcere trupele din tabără. Aflînd de aceasta, poruncește să se dea alarma și să se strige după obiceiul militar semnalul de plecare. Aceia, auzind strigătele și temîndu-se să nu fie obligați să lupte în timpul nopții îngreuiată de bagaje sau să nu fie prinși în trecătoare de cavaleria lui Caesar, opresc înaintarea și așază trupele în tabără. A doua zi, Petreius, însoțit de cîțiva călăreți, pornește pe ascuns în recunoaștere. Același lucru se întîmplă în tabăra lui Caesar. E trimis Lucius Decidius Saxa²²⁹ cu alți cîțiva ca să observe natura locului. Și unii și alții îi anunță pe ai lor că primii 5 000 de pași sînt drum de șes, apoi încep locuri aspre și muntoase; pentru cel care va ocupa primul aceste trecători e un fleac să oprească pe dușman.

67 Într-o consfătuire condusă de Petreius și Afranius se discută momentul plecării. Cei mai mulți erau de părere să facă drumul în timpul nopții, căci ar putea să ajungă la trecători înainte de a fi simțiți. Alții, deoarece cu o zi înainte se dăduse alarma în tabăra lui Caesar, luau aceasta ca argument al imposibilității de a pleca pe ascuns: în timpul nopții cavaleria lui Caesar se răspîndește peste tot și blochează toate locurile și drumurile; luptele nocturne trebuie evitate, căci de obicei, mai ales în timpul unui război civil, soldatul înspăimîntat ascultă

mai degrabă de frică decît de jurămîntul dat. În schimb, în timpul zilei are mare însemnătate rușinea față de toți ceilalți, ca și prezența tribunilor militari și a centurionilor, lucruri care de obicei îi constrîng pe soldați și-i țin la datorie. De aceea este foarte înțelept să se plece în timpul zilei; chiar dacă vor suferi vreun neajuns, totuși, salvînd majoritatea armatei, vor putea ocupa locul spre care tind. Păreră aceasta a avut întîietate în adunare și s-a luat hotărîrea să se plece a doua zi în zori.

68 După explorarea împrejurimilor, Caesar scoate toate trupele din tabără pe cînd se lumina de ziuă și le pornește, făcînd un mare ocol și pe un drum neumblat. Aceasta pentru că drumurile care duceau la Hiberus și Octogesa erau ocupate de tabăra dușmanilor care le stătea în cale. Aveau de traversat văi foarte adînci și abrupte, drumurile erau întreprinse în multe locuri de stînci ascuțite, încît erau nevoiți să-și treacă armele de la unii la alții și să facă o mare parte a drumului neînarmați, ajutîndu-se unul pe altul la urcuș. Dar nimeni nu se dădea în lături față de o astfel de trudă, fiindcă erau convinși că sfîrșitul tuturor caznelor va veni atunci cînd vor reuși să taie drumul dușmanului spre Hiberus și să-l împiedice să se aprovizioneze.

69 La început, soldații lui Afranius ieșeau bucuroși în fugă din tabără ca să-i vadă pe ai noștri și le aruncau vorbe de ocară, spunînd că lipsa de hrană îi silește să fugă și să se întoarcă la Ilerda. Căci drumul pe care apucau era altul decît cel stabilit și dădeau impresia că merg în direcție opusă. Comandanții dușmanilor se felicitau pentru hotărîrea de a rămîne în tabără; părerea lor era întărită și mai mult de faptul că îi vedeau pe ai noștri plecați la drum fără vite de povară, încît erau convinși că nu vor putea să suporte lipsa prea multă vreme. Dar cînd au văzut coloana care cotea încet spre dreapta și pe primii care și depășiseră linia taberei lor, nimeni nu fu atît de nepăsător sau de leneș încît să nu considere că trebuie să iasă imediat din tabără și să alerge împotriva lor. Se dă semnalul și

toate trupele ies din tabără și pornesc pe drumul direct către Hiberus, lăsînd cîteva cohorte de pază.

70 Toată lupta consta în iuțeala cu care unii sau alții vor ocupa trecătorile și munții. Armata lui Caesar zăbovea însă din cauza greutateilor drumurilor, iar armatele lui Afranius erau ținute în loc de cavaleria lui Caesar care le hărțuia. În ce-i privește pe afranieni, situația era de așa natură, încît, dacă ar fi ajuns primii la munții către care tindeau, ei înșiși ar fi scăpat de pericol, însă n-ar fi putut salva bagajele întregii armate și cohortele lăsate în tabără, pe care, încercuite de armata lui Caesar, nu le-ar fi putut ajuta în nici un chip. Primul ajunsese Caesar și, după mari întinderi stîncoase, găsind o cîmpie, își așază aici linia de luptă împotriva dușmanului. Afranius, cum ariergarda îi era lovită de cavalerie, iar înaintea sa vedea dușmanul, ajungînd pe o colină, se oprește acolo. De acolo trimite patru cohorte de *caetrati* pe muntele cel mai înalt care se afla în fața lor. Le ordonă să-l ocupe în goană, intenționînd să se îndrepte și el tot într-acolo cu toate trupele și, schimbîndu-și itinerarul, să ajungă la Octogesa mergînd pe creste. Cînd *caetrati* se îndreptau pe un drum pieziș spre munte, cavaleria lui Caesar îi zărește și-i atacă; nici o frîntură de timp n-au putut rezista aceștia forței cavaleriei; sînt înconjurați cu toții și omoriți în fața celor două armate.

71 Era un prilej pentru o acțiune reușită. Într-adevăr, lui Caesar nu-i scăpa faptul că, după o pierdere atît de grea întîmplată sub ochii lor, trupele înspăimîntate nu vor putea rezista, mai ales înconjurate din toate părțile de cavalerie, dacă ciocnirea avea loc pe un teren neted și descoperit. Acest lucru i se cerea din toate părțile. Veneau în goană legați, centurioni, tribuni militari, rugîndu-l să nu stea la îndoială și să dea bătălia căci toți soldații numai atît așteaptă. Dimpotrivă, spuneau ei, afranienii dăduseră semne de teamă în multe situații: nu veniseră în ajutorul alor lor, nu coborau de pe colină, abia rezistau atacului călăreților și, adunați într-un singur loc, cu unitățile învălmășite, nu mai păstrau nici

rîndurile, nici formațiile. Dacă Caesar se temea cumva de așezarea nepotrivită a locului, el va avea totuși posibilitatea să lupte în altă parte, căci în mod sigur Afranius trebuia să coboare, neputînd rămîne fără apă.

72 Caesar spera că va putea să rezolve situația fără luptă și fără rănirea alor săi, prin faptul că le tăiașe dușmanilor posibilitatea de aprovizionare. De ce să piardă pe unii dintre ai săi, chiar într-o luptă victorioasă? De ce să accepte să fie răniți cei mai merituoși soldați ai săi? De ce, în sfîrșit, să pună soarta la încercare? Mai ales că pentru un comandant nu era mai puțin însemnată victoria obținută prin istețime decît prin sabie. Era determinat chiar de mila față de concetățenii săi, căci vedea că vor fi omorîți și prefera să obțină victoria lăsîndu-i teferi și nevătămați²³⁰. Părerea aceasta a lui Caesar nu era aprobată de majoritate: soldații vorbeau între ei, spunînd deschis că, dacă era scăpată o ocazie de victorie atît de însemnată, chiar cînd va voi Caesar ei nu vor lupta. El însă își menține hotărîrea și se depărtează puțin de locul acela pentru a micșora teama adversarilor. Petreius și Afranius, lipsiți de vreo posibilitate de scăpare, se retrag în tabără. Caesar închide orice drum spre Hiberus, postează puncte de gardă pe creste și își așază tabăra cît poate mai aproape de cea a dușmanilor.

73 A doua zi, înspăimîntați de pierderea oricărei speranțe de aprovizionare și de acces la rîul Hiberus, comandanții dușmanilor începură să delibereze asupra a ceea ce le rămînea de făcut. Exista un drum pe care, dacă voiau, se puteau întoarce la Ilerda, altul pe care se puteau îndrepta spre Tarraco. În timp ce discutau acestea, sînt anunțați că soldații însărcinați cu aducerea apei sînt hărțuiți de cavaleria noastră. Aflînd de aceasta, așază posturi dese de călăreți și cohorte alare²³¹, iar între ele cohorte ale legiunilor, și încep să lucreze la un val, pornind de la tabără spre rîu, pentru a putea lua apă fără teamă, la adăpostul întăriturii, și fără a folosi gărzi. Petreius și Afranius își împart între ei această sar-

cină și, pentru perfecționarea lucrărilor, pleacă ei înșiși destul de departe.

74 O dată cu plecarea lor, căpătînd posibilitatea de a sta de vorbă unii cu alții, soldații ies în număr mare din tabără; oricine avea vreun cunoscut sau vreun concetățean în tabăra lui Caesar se interesează de el și îl cheamă. Mai întîi mulțumesc cu toții celorlalți că-i cruțaseră cu o zi înainte cînd erau atît de înspăimîntați și le spun că sînt în viață numai datorită mărinimiei lor. Apoi se informează de buna-credință a comandantului și dacă ar fi bine să se încredințeze lui și deplîng faptul că nu au făcut aceasta de la început și că au încrucișat armele cu niște prieteni și oameni de același sînge. Influențați de aceste discuții, cer de la general promisiunea că va cruța viața lui Petreius și Afranius, ca ei să nu pară că au pus la cale o crimă și că i-au trădat pe ai lor. Îndată ce obțin această făgăduială, afirmă că vor trece de partea lui Caesar și trimit la el ca soli de pace pe centurionii de prim rang. Între timp unii aduc pe ai lor în vizită în tabără, alții sînt invitați de ei, astfel încît părea că, din două, se formase o singură tabără; numeroși tribuni militari și centurioni vin la Caesar și i se predau. Același lucru îl fac și comandanții spanioli pe care dușmanii îi chemaseră la ei și-i țineau în tabără ca ostatici. Aceștia își căutau cunoscuții și prietenii, prin recomandăția cărora fiecare din ei să poată obține intrarea la Caesar. Chiar tînărul fiu al lui Afranius trata cu Caesar, prin intermediul legatului Sulpicius²³², chestiunea libertății lui și a tatălui său. Cu toții erau plini de bucurie și mulțumire, și cei care scăpaseră de atît de mari primejdii, și cei care credeau că au săvîrșit lucruri atît de însemnate fără vreo vătămare; după părerea tuturor, Caesar culegea rodul bogat al încetinelii sale de mai înainte și hotărîrea lui era aprobată de toată lumea²³³.

75 Cînd i s-a anunțat aceasta, Afranius a părăsit lucrările începute și s-a întors în tabără, pregătit, după cum părea, să suporte cu calm și indiferență orice întorsătură a lucrurilor²³⁴. Petreius însă nu se dădu bătut.

Își înarmă sclavii; cu aceștia și cu cohorta pretoriană de *caetrati* și câțiva călăreți barbari obligați lui, pe care îi ținea de obicei pentru paza personală, năvălește pe neașteptate la întăritură, curmă convorbirile dintre soldați, pe ai noștri îi alungă de la tabără și pe cei pe care îi prinde îi ucide. Ceilalți se adună și, înspăimîntați de primejdia neașteptată, își înfășoară mantalele pe mîna stîngă, scot săbiile și țin piept cohortelor de *caetrati* și călăreți, îmbărbătați de apropierea taberei, apoi se refugiază acolo, fiind apărați de cohortele de gardă la porți.

76 În urma celor întîmplate, Petreius dă ocol manipulelor, cheamă plîngînd pe soldați, îi imploră să nu-l predea dușmanilor la moarte pe el sau pe comandantul lor, Pompeius, care lipsea. Se adună cu toții în fugă la pretoriu²³⁵. Le cere tuturor să jure că nu vor părăsi armata și pe comandant, nici nu vor trăda, nici nu vor lua hotărîri deosebit de ceilalți. El însuși depune primul acest jurămint; îl silește pe Afranius să jure la fel; îl urmează tribunii militari și centurionii; aduși pe centurii, soldații jură și ei. Decretează că oricine ar avea la el vreun soldat de-al lui Caesar să-l înfățișeze; pe cei aduși îi omoară în fața ostașilor în pretoriu. Dar pe cei mai mulți, cei care îi primiseră îi ascund și îi lasă să plece noaptea prin fortificații. Astfel teroarea răspîndită de comandanți, cruzimea pedepsei, noua legătură a jurămîntului distruseră speranța unei capitulări apropiate, schimbă intențiile soldaților și readuseră lucrurile la vechea stare de război.

77 Caesar ordonă ca soldații dușmani care veniseră în tabără în vremea întrevederilor să fie căutați cu cea mai mare grijă și trimiși înapoi. Dar dintre tribunii militari și centurioni, unii rămaseră la el de bunăvoie. Pe aceștia i-a ținut el apoi în mare cinste: pe centurioni i-a repus în gradele lor anterioare, pe cavalerii romani în grade de tribuni²³⁶.

78 Armata lui Afranius avea dificultăți cu pășunatul și se aproviziona greu cu apă. Soldații din legiuni

aveau o anumită cantitate de grîne, căci avuseseră ordin să aducă de la Ilerda grîu pentru 22 de zile²³⁷, *caetrati* însă și trupele auxiliare nu aveau nimic, deoarece și posibilitățile de procurare erau infime, și corpurile lor neobișnuite să poarte poveri²³⁸. De aceea un mare număr dintre ei fugea în fiecare zi la Caesar. Într-un asemenea impas erau lucrurile. Dintre cele două planuri de acțiune propuse părea mai ușor acela de întoarcere la Ilerda, unde lăsaseră ceva grîu. Acolo erau încredințați că-și vor stabili planul pe mai tîrziu. Tarraco era prea departe²³⁹; își dădeau seama că pe această distanță situația se putea schimba de multe ori. După adoptarea acestui plan părăsesc tabăra. Caesar trimite înainte cavaleria ca să hărțuiască și să țină în loc ariergarda; el însuși îi urmează cu legiunile²⁴⁰. Nu trecea nici un moment în care cei din coada coloanei să nu se încaiere cu călăreții.

79 Modul de luptă era următorul: cohortele ușor înarmate încheiau ariergarda, iar în cîmpie cele mai multe țineau piept atacului. Dacă aveau de urcat un munte, însăși natura locului respingea ușor pericolul, căci cei care urcaseră înainte îi apărau de sus pe cei care urcau; cînd însă se arăta vreo vale sau vreun loc în pantă și cei care mergeau înainte nu puteau ajuta pe cei întîrziți, iar călăreții aruncau de pe înălțime cu săgeți, atunci erau în mare primejdie. Nu le rămînea decît, în momentul cînd se apropiau de un astfel de loc, să ordone oprirea legiunilor și să respingă în iureș mare cavaleria, iar după alungarea ei să se repeadă cu toții în goană la vale și, traversînd-o astfel, să se oprească din nou pe culmi. Erau lipsiți de ajutorul cavaleriei lor, care, deși în mare număr, era atît de demoralizată de luptele anterioare, încît o țineau în mijlocul coloanei și o mai și apărau; nici unul nu se putea abate din drum fără să cadă pe mîna călăreților lui Caesar.

80 Cu acest fel de luptă se înaintează încet în intervale mici și soldații se opresc adesea pentru a-i ajuta pe ai lor; așa se întîmplă și atunci. Înaintînd 4 000 de pași, hărțuiți cu înverșunare de cavalerie, ocupă un deal

înalt și acolo își întăresc tabăra numai în față împotriva dușmanului, fără a mai descărca poverile de pe vite. După ce observă că tabăra lui Caesar a fost așezată, cor-turile întinse, iar călăreții plecați după furaje, își croiesc iute drum cam pe la ora a 6-a din aceeași zi și, în speranța că, fiind plecată, cavaleria va zăbovi, reiau marșul. Văzînd aceasta, Caesar lasă bagajele și îi urmează cu legiunile, postînd de pază cîteva cohorte cărora le ordonă să-l urmeze la ceasul al 10-lea și să recheme pe cei însărcinați cu furajele și pe călăreți. Cavaleria se întoarce repede la sarcina ei zilnică din timpul marșului. Lupta se dă crîncen la ariergardă, așa încît adversarii sînt aproape gata s-o ia la fugă, și mulți soldați, chiar cîțiva centurioni, sînt omoriți. Armata lui Caesar îi urma îndeaproape amenințătoare.

81 Atunci, neputînd nici să caute un loc potrivit de tabără și nici să înainteze, se opresc de nevoie și își așază lagărul departe de apă și într-un loc neprielnic. Caesar însă nu pornește lupta din aceleași motive arătate mai sus. În ziua aceea el nu a permis să se întindă cor-turile, pentru ca toți să fie gata să-i urmărească pe dușmani dacă vor încerca să scape fie în timpul nopții, fie ziua. Aceștia, remarcînd greșeala făcută cu tabăra, lucrează toată noaptea ca să întindă cît mai mult fortificațiile și să mute tabăra. Același lucru îl fac și a doua zi, începînd din zori, și se ocupă cu aceasta toată ziua. Dar cu cît progresaseră în lucrări și înaintaseră, cu atît mai mult se depărtaseră de apă, schimbînd astfel un rău pe altul. În prima noapte nimeni nu iese din tabără după apă; în ziua următoare, lăsînd gardă în tabără, scot toate trupele la apă, dar pentru furaje nu e trimis nimeni. Caesar prefera ca ei să treacă prin aceste chinuri și să fie obligați să se predea decît să dea lupta. Totuși încearcă să-i înconjure cu un val și cu un șanț pentru a împiedica cît mai mult ieșirile neașteptate la care socotea că vor recurge neapărat. Ei, siliți de lipsa de furaje și pentru a fi mai liberi în marș, ordonă să se taie toate vitele de povară.

82 Cu aceste planuri și lucrări trec două zile. A treia zi, o mare parte din lucrarea lui Caesar era gata. Pentru a împiedica terminarea restului fortificației, adversarii, cam pe la ceasurile 9, scot la un semnal legiunile și le așază în linie de bătaie în fața taberei. Caesar își recheamă legiunile de la fortificații, ordonă adunarea întregii cavalerii, așază linia de luptă. Faptul că, împotriva voinței soldaților și a așteptării tuturor, părea că evită lupta, îi aducea un mare neajuns; însă era călăuzit în a refuza lupta de aceleași motive cunoscute și, în plus, de faptul că spațiul restrâns nu prea dădea posibilitatea unei victorii decisive, chiar dacă dușmanii ar fi fost puși pe fugă, căci taberele nu erau mai departe de 2 000 de picioare una de alta. Din acest spațiu, două părți erau ocupate de cele două linii de bătaie; rămânea o a treia parte descoperită, pentru năvala și ciocnirea luptătorilor. Dacă se dădea lupta, apropierea taberei oferea iute un adăpost celor puși pe fugă. Din această cauză hotărîse să primească atacul adversarilor, dar să nu înceapă primul lupta.

83 Linia de bătaie a lui Afranius era dublă, formată din cinci legiuni, o a treia linie de rezervă o formau cohortele alare; a lui Caesar era triplă: linia întâi era ocupată de cîte patru cohorte din fiecare din cele cinci legiuni²⁴⁰, după care urmau cîte trei de rezervă, iar apoi tot atîtea, fiecare în spatele legiunii sale; arcașii și prăștierii se aflau în mijlocul șirului, cavaleria acoperea laturile. După ce șirurile de bătaie fură astfel așezate, fiecare dintre adversari părea decis să-și mențină hotărîrea: Caesar să nu dea lupta decît dacă va fi constrîns, celălalt să împiedice lucrările de fortificație ale lui Caesar. Lucrurile tărăgănează și șirurile de luptă stau gata pînă la apusul soarelui; apoi, și unii și alții se retrag în tăbără. A doua zi Caesar se îngrijește de terminarea fortificațiilor începute; ceilalți încearcă să vadă dacă vor putea trece Sicorisul prin vad. Văzînd aceasta, Caesar trece peste rîu pe germanii ușor înarmați și o parte din călăreți și postează pe mal pichete dese la pîndă.

84 În sfîrșit, năpăstuiți de toate, de patru zile fără furaje pentru animalele de povară, lipsiți de apă, de lemne,

de hrană, cer o întrevedere, și aceasta, dacă se poate, într-un loc departe de soldați. După ce acest lucru fu refuzat de Caesar și li se propuse, dacă vor, să vorbească deschis, fiul lui Afranius e dat lui Caesar ca ostatic. Întrevederea se ține în locul fixat de Caesar. În auzul ambelor armate vorbește Afranius, spunînd că învingătorii nu trebuie să fie înverșunați nici împotriva lor, nici a soldaților pentru că au vrut să rămână credincioși comandantului lor, Cnaeus Pompeius. Dar și-au făcut destul datoria și au suportat destule chinuri, îndurînd lipsa tuturor celor necesare. Acum însă sînt încolțiți aproape ca fiarele, lipsiți de apă, lipsiți de posibilitatea de a se mișca, nu mai pot suporta nici durerea trupească, nici umilința sufletească. Așadar se declară învinși; roagă și imploră, dacă mai poate fi vorba de milă, să nu se ia hotărîrea să fie duși la supliciu. Toate acestea le înfățișează cît poate mai supus și mai plecat²⁴¹.

85 La aceasta Caesar i-a răspuns că, dintre toți, ni-mănuși altuia nu i se potrivește mai puțin rolul de jelanie și milogire decît lui Afranius. Toți ceilalți și-au făcut datoria: el, Caesar, a refuzat să lupte chiar în condiții prielnice și într-un loc și moment potrivit numai pentru ca toate să fie cît mai favorabile păcii; armata sa, cu toată nedreptatea suferită și măcelul alor săi, i-a salvat și i-a protejat pe cei pe care i-a avut în mîină; în sfîrșit, soldații armatei lui Afranius au început de la sine tratativele pentru încheierea păcii, socotind că trebuie urmărită salvarea tuturor. Astfel, clemența a fost atitudinea tuturor, de orice categorie sau rang erau; comandantii însă au urît pacea, nu au respectat dreptul de întrevedere, nici pe cel de armistițiu, și au omorît cu ferocitate oameni nepregătiți și veniți pentru o înțelegere²⁴². Li se întîmplă, așadar, acestora ceea ce se întîmplă de obicei oamenilor prea încăpățînați și încrezuți, să recurgă și să caute să obțină cu cea mai mare înverșunare tocmai lucrul pe care cu puțin înainte îl disprețuiseră. El nu va cere acum, profitînd de umilirea lor și de ocazia prielnică, lucruri prin care să-și sporească propriile resurse; ei însă trebuie să demobilizeze

armata pe care o întrețin de atîta vreme împotriva lui²⁴³, căci numai din această pricină șase legiuni au fost trimise în Hispania, iar a șaptea formată chiar acolo, și au fost pregătite atîtea corăbii și trimiși în ajutor comandanți pricepuți în arta militară. Nimic din acestea n-a fost pregătit pentru potolirea celor două Hispanii, nimic pentru folosul provinciei, care de altfel nu avea nevoie de vreun ajutor, căci se afla de mult în stare de pace. Toate acestea se pun la cale de multă vreme împotriva lui: împotriva lui se instituie noi funcții, așa încît același om conduce din fața porților treburile Romei și guvernează în absență de atîția ani două provincii dintre cele mai războinice²⁴⁴; împotriva lui se schimbă drepturile magistratilor, ca să fie trimiși în provincii nu cei ieșiți din pretură sau consulat, ca întotdeauna, ci cei susținuți și aleși de o minoritate²⁴⁵; împotriva lui nici limita de vîrstă nu mai valorează, deoarece veteranii care luptaseră în războaiele anterioare sînt rechemati ca să formeze armate împotriva lui; numai împotriva lui nu se respectă dreptul acordat totdeauna tuturor generalilor victorioși, ca după o biruință să se întoarcă la Roma fie cu vreo răsplată oarecare, fie în orice caz fără deonoare și să-și demobilizeze armata²⁴⁶. Totuși el a suportat toate acestea cu răbdare și le va mai suporta; acum însă nu va acționa în așa fel încît să obțină el armata luată de la ei, deși nu îi e greu, ci pentru a-i lipsi pe ei de o armată pe care s-o folosească împotriva lui. Așadar, după cum spusese, ei trebuie să părăsească provinciile și să demobilizeze armata; dacă vor face aceasta, el nu va face rău nimănui. Aceasta este singura și cea din urmă condiție a păcii.

86 Cuvintele auzite le-au plăcut și i-au bucurat mult pe ostași, lucru ce s-a putut vedea din manifestarea lor, căci ei, care se așteptaseră la o pedeapsă dreaptă, căpătau în plus și răsplata unei demobilizări. În momentul cînd s-a pus în discuție locul și timpul cînd aceasta trebuia făcută, au început cu toții să gesticuleze și să strige de pe valul pe care stăteau, cerînd să fie eliberați pe dată și afirmînd că nici o făgăduință nu le poate da siguranța demobilizării dacă aceasta se va amîna pe

altă dată. După ce s-au discutat pe scurt amîndouă soluțiile, s-a hotărît ca cei care aveau locuință sau vreo avere în Hispania să fie eliberați pe dată, iar ceilalți în momentul cînd vor ajunge la riul Varus²⁴⁷; Caesar asigură că nimănui nu i se va face vreun rău, nici unul nu va fi silit să depună jurămînt fără voie.

87 Caesar promite că le va da hrană din acea clipă și pînă vor ajunge la riul Varus. Adaugă chiar că orice lucruri ar fi pierdut unii dintre ei și care se află la soldații săi vor fi restituite celor ce le-au pierdut; după prețuirea exactă a acestor lucruri, dă în schimbul lor bani soldaților săi. Orice neînțelegeri ivite mai tîrziu între soldați au fost aduse de la sine în fața judecății lui Caesar. Cînd legiunile, aproape revoltîndu-se, au cerut solda lui Petreius și Afranius, care spuneau că termenul plății nu venise încă, s-a cerut să i se aducă aceasta la cunoștință lui Caesar și hotărîrea lui a mulțumit ambele părți. Cam a treia parte a armatei fu demobilizată acolo în două zile; Caesar ordonă ca două legiuni de ale sale s-o preceadă, iar celelalte s-o urmeze în așa fel, încît să nu-și facă tabără la o distanță prea mare²⁴⁸ și-l însărcinează cu aceasta pe legatul Quintus Fufius Calenus. Conform cu hotărîrea sa, s-a făcut marșul din Hispania pînă la riul Varus și acolo a fost demobilizat și restul armatei inamice²⁴⁹.

CARTEA A II-A

1 Pe cînd acestea au loc în Hispania, legatul Caius Trebonius, care fusese lăsat să asedieze Massilia¹, hotărî să înalțe lîngă oraș în două locuri cîte o platformă², barăci de luptă³ și turnuri⁴. Unul din cele două locuri se afla aproape de port⁵ și de șantierul naval, al doilea la poarta către care ducea drumul din Gallia și Hispania, lîngă partea de mare dinspre gurile Rhodanului⁶. Massilia e scăldată de mare aproape din trei părți; a patra rămîne accesibilă dinspre uscat⁷. Din această porțiune, partea care duce la cetățuie, întărită de natura terenului și de o rîpă foarte adîncă, necesită un asediu îndelungat și dificil. Pentru a porni această acțiune, Caius Trebonius cere din întreaga provincie un mare număr de vite de povară și de oameni și poruncește să se aducă nuiiele și birne. După pregătirea acestora înalță o platformă de 80 de picioare înălțime.

2 În oraș se afla de mult o cantitate foarte mare de tot felul de materiale de război și o mulțime atît de mare de proiectile, încît nici un fel de barăci de luptă împletite din nuiiele nu puteau rezista la loviturile lor. Birne de 12 picioare cu țepi de fier la capăt, aruncate de baliste imense, străbăteau patru șiruri de lese și se înfigeau în pămînt. Atunci, din lemne de un picior grosime, legate între ele, se dura un portic și pe acolo se trecea din mînă în mînă materialul pentru platformă. În frunte, pentru a nivela terenul⁸, înainta o mașină de război numită „broască țestoasă”⁹, de 60 de picioare, construită din lemn foarte rezistent, acoperită cu tot ceea ce putea apăra de foc și de loviturile pietrelor. Dar amploarea lucrărilor, înălțimea zidului și a turnurilor, nu-

mărul mare de mașini de război dușmane întîrziu toată acțiunea. Ba mai mult, albicii năvăleau adesea din cetate și puneau foc platformei și turnurilor. Ai noștri îi respingeau ușor și, pricinuind la rîndul lor mari pierderi năvălitorilor, îi alungau în oraș.

3 Între timp, Lucius Nasidius, trimis în ajutor lui Lucius Domitius și massilienilor de către Pompeius cu o flotă de 16 corăbii, printre care cîteva ferecate în armă¹⁰, ajunge în golful Siciliei fără știrea lui Curio și, luîndu-l prin surprindere, abordează la Messana¹¹, unde, datorită derutei provocate de panica și fuga comandanților și a senatului, capturează din port o corabie. Adăugînd-o la celelalte nave, își continuă drumul spre Massilia, trimitînd pe ascuns o corabie mică să anunțe lui Domitius și massilienilor venirea sa și să-i sfătuiască să atace din nou flota lui Brutus, bazîndu-se pe ajutorul lui.

4 După înfrîngerea precedentă, massilienii scoseseză din șantier nave vechi ca să completeze numărul¹², le refăcuseră și le înarmaseră cu foarte mare grijă, avînd vîslași și cîrmaci cu prisosință, și adăugaseră la acestea și pe cele de pescuit, pe care le acoperiseră în așa fel, încît vîslașii să fie apărați de loviturile săgeților; pe acestea le umplură cu arcași și aruncătoare de proiectile. După echiparea flotei în acest fel, îndemnați de rugămintile și de plînsul bătrînilor, mamelor, fetelor care le cereau să ajute cetatea într-un moment de grea cumpănă, se imbarcă cu același curaj și încredere cu care luptaseră înainte. Căci, dintr-un cusur comun naturii omenești, ne încredem mai mult (și ne și înspăimîntăm mai tare) de lucruri neobișnuite și necunoscute. La fel s-a întîmplat atunci; venirea lui Lucius Nasidius a umplut cetatea de speranță și dîrzenie. Avînd vînt potrivit, massilienii ies din port și se întîlnesc cu Nasidius la Tauroeis¹³, o cetățuie massiliană. Acolo își pregătesc corăbiile, se întăresc din nou în hotărîrea de a lupta și stabilesc planul bătăliei. Partea dreaptă a flotei e încredințată massilienilor, cea stîngă lui Nasidius.

5 Brutus se îndreaptă spre același loc, după ce își mărește numărul navelor: la cele făcute de Caesar la Arelas se adăugaseră șase capturate de la massilienii, pe care le refăcuse cu câteva zile înainte și le prevăzuse cu toate cele necesare¹⁴. Deci, îndemnînd pe ai săi să nu se teamă de niște adversari pe care chiar cînd erau în toată puterea ei îi învinseseră, plin de speranță și curaj, pornește împotriva massilienilor. Din tabăra lui Caius Trebonius și de pe toate locurile înalte era ușor de privit în oraș, unde tot tineretul care rămăsese în cetate și toți bătrînii, împreună cu copiii și nevestele, în piețe publice, la posturile de gardă sau pe ziduri, ridicau mîinile spre cer sau se îndreptau spre templele zeilor nemuritori, se aruncau la picioarele statuilor lor și le cereau victoria. Nu era nimeni care să nu-și dea seama că de întîmplările acelei zile depindea soarta tuturor alor săi, căci și tinerii nobili și oamenii de orice vîrstă cu funcții importante fuseseră chemați personal la arme și implorați să se imbarce, încît, dacă se întîmpla vreo nenorocire, vedeau bine că nu le va mai rămîne nimic, nici chiar de încercat; în caz de victorie erau încredințați că vor salva cetatea prin propriile lor eforturi sau cu ajutoare din afară.

6 Bătălia începu și nimic nu lipsea vitejiei massilienilor. Avînd în minte îndemnurile pe care le primiseră cu puțin înainte de la ai lor, luptau cu atîta inimă încît păreau că nu vor mai avea nici un alt prilej pentru o astfel de încercare și socoteau că cei care își pun viața în primejdie în luptă nu o iau cu mult înaintea concetățenilor lor, care ar avea de suferit aceeași soartă de pe urma războiului în cazul cuceririi cetății. Corăbiile noastre se depărtaseră treptat unele de altele și ei aveau ocazia să folosească priceperea cîrmacilor și sprinteneala navelor, iar dacă ai noștri găseau un moment potrivit să agațe cu cîngi de fier vreo navă de-a lor, ei alergau de pretutindenii în ajutorul celor strîmtorați. Contopiți cu albicii, nu se dădeau în lături nici de la lupta corp la corp, iar ca vitejie nu erau cu mult mai prejos de ai noștri¹⁵. În același timp, de pe navele mici, puzderia de proiectile pricinuia pe neașteptate multe

răni alor noștri, luați prin surprindere și prinși de alte treburi. Două trireme¹⁶, zăbind nava lui Brutus, ușor de recunoscut datorită fanionului¹⁷, se năpustiră din două părți împotriva ei. Dar, prevăzând situația, Brutus izbuti, prin iuțeala vasului, să le depășească cu o frîntură de timp. Acestea, pornite cu iuțeală atît de mare, s-au izbit una de alta cu atîta putere încît amîndouă au avut de suferit crunt de pe urma loviturii, iar una din ele, izbită în proră, fu în întregime sfărîmată. Observînd aceasta, corăbiile din flota lui Brutus care erau mai aproape de locul acela se năpustesc asupra navelor în încercătură și le scufundă repede pe amîndouă.

7 Corăbiile lui Nasidius nu fură însă de nici un folos și părăsiră repede lupta; căci pe ele nu le mîna să înfrunte moartea nici vederea patriei, nici îndemnurile celor dragi. Așa încît din numărul corăbiilor lor nu s-a pierdut nici una; din flota massilienilor cinci nave au fost scufundate, patru capturate, una a fugit împreună cu soldații lui Nasidius, care s-au îndreptat cu toții spre Hispania Citerior. Cînd una din corăbiile rămase, trimisă la Massilia pentru a duce această veste, se apropia de oraș, toată mulțimea se revărsă în port pentru a afla vestea și la aflarea ei jalea fu atît de mare, încît părea că în același moment cetatea a și fost cucerită de dușman¹⁸. Și totuși massilienii nu conteniră să pregătească cu aceeași rîvnă toate cele necesare pentru apărarea orașului¹⁹.

8 Soldații din legiuni care aveau grijă de flancul drept al fortificației observaseră, datorită atacurilor dese ale dușmanilor, că le-ar putea fi de mare folos dacă ar construi acolo, la poalele zidului, drept cetățuie și adăpost, un turn de cărămidă. La început îl făcură mic și puțin înalt ca să facă față atacurilor neașteptate. Aici se retrăgeau, de aici, dacă îi amenința vreo forță mai mare, se apărau și tot din acest loc se năpusteau să respingă și să urmărească dușmanul. Turnul era de 30 de picioare lărgime în orice direcție, dar grosimea zidurilor era de cinci picioare. După aceea — cum experiența e stăpîna tuturor lucrurilor dacă i se adaugă inteligența

oamenilor — au descoperit că poate fi de mare folos ridicarea acestuia la înălțimea unui turn adevărat. Lucrul a fost făcut în următorul chip:

9 Când înălțimea turnului ajunsese la primul etaj, podeaua a fost fixată în pereți în așa fel încît capetele bîrnelor să fie apărate de tencuiala exterioară a zidurilor, astfel ca nimic de care s-ar putea prinde focul dușmanilor să nu rămînă neacoperit. Deasupra acestui etaj, atît cît permitea acoperișul parapetului și al bărcilor, au continuat să construiască cu cărămizi mici, iar deasupra acestui punct au așezat în curmeziș, puțin îndărătul marginii exterioare a pereților, două grinzi, pe care să pună platforma ce trebuia să formeze acoperișul turnului; deasupra acestor grinzi, în linie dreaptă, așezară bîrne transversale și le fixară pe borduri. Aceste bîrne le făcură ceva mai lungi, ca să depășească pereții exteriori, pentru a avea unde să atîrne împletitura de protecție, spre a feri și respinge loviturile în timp ce se vor ridica pereții în interiorul acestui etaj; etajul de sus fu acoperit cu cărămizi și lut, pentru ca focul dușmanilor să nu-l poată vătăma, iar pe deasupra fură aruncate un fel de saltele pentru ca nici proiectilele aruncate de mașinile de război să nu poată străpunge podeaua, nici pietrele aruncate de catapulte să nu dărîme zidăria. Făcură trei împletituri din funii de ancoră de lungimea pereților, de 4 picioare lățime, și le legară de bîrnele care ieșeau în afară, lăsîndu-le să atîrne în jurul turnului în cele trei părți dinspre dușman; acest sistem de apărare, pe care îl mai încercaseră și în alte locuri, era singurul care nu lăsa să treacă nici un proiectil sau piatră. Când partea turnului care era terminată fu acoperită și apărată de orice lovitură a dușmanilor, luară de acolo împletiturile pentru alte construcții; de pe prima platformă începură să tragă și să ridice cu scripeți, separat, acoperișul turnului. După ce-l ridicau atît cît le permitea înălțimea împletiturilor de apărare, ascunși și feriți la adăpostul acestora, construiau pereții de cărămidă și apoi, printr-o nouă ridicare cu scripetele, obțineau un nou loc pentru construcție. Când părea sosit momentul pentru construcția unui alt etaj, așezau bîrne ca

la început, protejate de cărămizile exterioare, și de pe această schelă ridicau din nou etajul superior și împletiturile de apărare. Astfel, în siguranță și fără nici o vătămare sau primejdie, construiau șase etaje și lăsară în zid, în locurile care păreră potrivite, ochiuri de fereastră pentru aruncarea proiectilelor.

10 Când s-au convins că de pe turn pot apăra toate fortificațiile dimprejur, hotărîră să construiască o galerie mobilă acoperită²⁰, lungă de 60 de picioare, din lemn de două picioare grosime, pe care s-o ducă de la turnul de cărămidă pînă la turnul și zidul dușmanilor; forma acestei construcții era următoarea: la început, două birne egale ca lungime sînt puse pe pămînt la distanță de patru picioare și în ele se înfig pari de cinci picioare înălțime. Pe aceștia îi unesc între ei cu căpriori în pantă ușoară, pe care să poată așeza grinzile care vor servi de acoperiș. Deasupra așază grinzi de două picioare grosime și le fixează cu scoabe și cuie. La marginea acoperișului construcției și a grinzilor înfig leături în patru muchii, de patru degete lățime, care să țină cărămizile ce trebuiau să fie dispuse deasupra construcției. Astfel, construită în pantă, treptat, pe măsură ce grinzile sînt așezate pe căpriori, galeria e acoperită cu cărămizi și lut ca să fie apărată de focul aruncat de pe ziduri. Deasupra cărămizilor se întind piei, pentru ca apa trimisă pe țevi să nu poată desface cărămida. Pieile, pentru a nu fi stricate de foc sau pietre, sînt acoperite cu saci. Galeria ascunsă în întregime de împletituri, e terminată lîngă turn și, luînd pe adversar prin surprindere, e adusă în grabă spre turnul dușman și lipită de el, folosindu-se sistemul de tăvălugi puși dedesubt, întrebuintat la corăbii.

11 Însăpămîntați de primejdie, cei din oraș ridică imediat cu scripeți blocuri de piatră cît mai mari cu putință și le aruncă de pe zid peste galerie. Tăria lemnului rezistă la izbitură și tot ce cade deasupra alunecă datorită acoperișului în pantă. Când văd aceasta, își schimbă procedeul: dau foc la butoaie umplute cu rășină și smoală și le aruncă de pe zid peste galerie. Aces-

tea alunecă și, rostogolite de pe laturi, sînt îndepărtate de construcție cu prăjini și furci. Între timp, la adăpostul galeriei, soldații desprind cu ajutorul pîrghiilor blocurile de piatră de la baza turnului dușmanilor. Galeria e apărată de ai noștri de pe turnul de cărămidă cu săgeți și pietre, dușmanii sînt îndepărtați de pe ziduri și turnuri și nu sînt lăsați să apere zidul. După scoaterea mai multor blocuri de piatră din temelia turnului, o parte din el se năruie deodată, iar cealaltă tocmai urma să se năruie, cînd dușmanii, înspăimîntați că orașul va fi jefuit, se năpustesc cu toții în afara porților, fără arme, cu panglici de jertfă²¹ și întind mîinile implorînd îndurare de la comandanți și soldați.

12 În fața acestei noi situații, orice pregătire de război încetează și soldații, întrerupînd lupta, se lasă furați de plăcerea de a asculta și de a afla. Cînd dușmanii ajung în fața comandanților și a armatei, se aruncă cu toții la picioarele lor și îi imploră să aștepte venirea lui Caesar. Își dau seama, spun ei, că orașul lor e cucerit; lucrările pentru atac sînt terminate și turnul dărîmat; prin urmare ei renunță la apărare. Dacă nu vor îndeplini poruncile lui Caesar cînd va veni, nu va mai putea fi vorba de vreun răgaz pentru a fi distruși pe dată la primul semn. Arată că dacă turnul s-ar fi năruit cu totul, ei nu ar fi putut să-i oprească pe soldați să năvălească în oraș în căutarea prăzii și să-l distrugă. Acestea și multe altele de acest fel sînt spuse cu lacrimi în ochi de oameni iscusiți²², pentru a stîrni mila.

13 Mișcați de aceasta, legații scot soldații de la lucrările de fortificații și încetează asediul: așază posturi de gardă la construcții. După un fel de armistițiu încheiat de milă, se așteaptă sosirea lui Caesar. Nici o săgeată nu e trimisă de pe ziduri, nici una de la ai noștri; ca și cum chestiunea ar fi rezolvată, cu toții slăbesc grija și vigilența. Caesar îl sfătuisese cu insistență în scrisori pe Trebonius să nu permită ca orașul să fie luat cu asalt, pentru ca soldații, mînați de ura pricinuită de trădarea masilienilor, de disprețul acestora față de ei și de munca istovitoare și îndelungată, să nu-i măcelărească pe toți

adulții; ei amenințau că vor face aceasta și abia au fost opriți să nu năvălească în cetate, lucru pe care l-au suportat cu mare greutate, căci părea că nu depinde decît de Trebonius să pună stăpînire pe cetate²³.

14 Dușmanii însă caută cu perfidie un moment prielnic pentru trădare și înșelăciune²⁴. După cîteva zile, cînd ai noștri erau liniștiți și încordarea slăbise, la vremea amiezii, pe cînd unul se depărtase, iar altul se odihnea după o trudă îndelungată, chiar între fortificații, iar armele erau toate strînse deoparte și acoperite²⁵, vrăjmașii năvălesc deodată pe porți și, favorizați de un vînt puternic, pun foc construcțiilor. Vîntul îl răspîndește atît de repede, încît dintr-o dată platforma, parapetele, „broasca țestoasă“, turnul, mașinile de război se aprind și ard toate chiar înainte de a se putea observa cum se întîmplase aceasta. Ai noștri, înspăimîntați de schimbarea neașteptată a soartei, apucă armele pe care le au la îndemînă, unii din ei se reped afară din tabără. Dau un atac împotriva dușmanilor, însă sînt împiedicați să-i urmărească pe fugari de săgețile și proiectilele aruncate de pe zid. Dușmanii se retrag la picioarele zidului și acolo incendiază în liniște galeria acoperită și turnul de cărămidă. Așa pieri într-o clipită rodul unei munci de mai multe luni²⁶, prin perfidia dușmanilor și violența furtunii. A doua zi massilienii încercară același lucru. Profitînd de aceeași furtună, năvăliră și se luptară cu mai multă îndrăzneală și puseră foc din plin la turnul și platforma cealaltă. Dar așa cum înainte ai noștri renunțaseră la orice vigență, acum, înfricoșați de nenorocirea din ziua trecută, pregătiseră totul pentru apărare. Așa că, după omorîrea multora, i-au respins pe ceilalți în oraș fără a-i lăsa să-și aducă planul la îndeplinire.

15 Trebonius hotărî să întreprindă refacerea fortificațiilor pierdute, rîvna soldaților fiind acum mult mai mare. În momentul în care văzuseră strădaniile lor atît de anevoioase și pregătirile atît de mari distruse, îndure-rați că vitejia lor va fi batjocorită în urma violării mîrsave a armistițiului, deoarece nu mai rămăsese nici un

fel de material pentru a construi din nou o platformă (toți copacii de pe teritoriul massilienilor fuseseră tăiați și strinși din toate părțile), hotărîră să facă o terasă de un fel nou și nemaiauzit, din doi pereți de cărămidă de 6 picioare grosime, cu o platformă așezată peste ei, de o lățime aproape egală cu cea pe care o avusese terasa de scînduri. Acolo unde distanța dintre pereți sau lipsa de rezistență a materialului o necesita, sînt puși stîlpi, sînt așezate birne transversale care să-i poată susține și toată schela e acoperită cu împletituri, iar acestea tencuite cu lut. Sub acest acoperiș, soldații, apărați în stînga și în dreapta de zid, iar în față de un parapet, aduc fără pericol tot ce trebuie pentru fortificație. Lucrările înaintează repede; paguba pricinuită strădaniei lor atît de îndelungate este reparată în scurt timp, datorită priceperii și curajului soldaților. În zid, în locurile care par potrivite, sînt lăsate porți în vederea ieșirii la atac.

16 Dușmanii văd atunci că ceea ce speraseră că nu va putea fi refăcut decît într-un timp îndelungat fusese repus pe picioare în puține zile printr-o muncă îndîrjită, în așa fel încît nu mai putea exista vreo posibilitate de înșelăciune sau de atac și nu le rămînea nici o cale prin care să poată pricinui pagube soldaților cu ajutorul proiectilelor, sau fortificațiilor cu ajutorul focului; în același timp își dau seama că tot orașul în partea legată de uscat putea fi înconjurat cu zid și turnuri, așa încît ei înșiși nu vor mai putea rămîne în propriile lor fortificații, căci zidurile construite de armata noastră erau chiar lîngă ale lor și proiectilele puteau fi aruncate de ai noștri cu mîna, pe cînd folosirea balistelor, în care ei își puseseră atît de mari speranțe, devenea imposibilă datorită apropierii prea mari; ei înțeleg că în condiții egale de luptă de pe zid și turnuri nu pot fi pe potriva alor noștri în vitejie și recurg la o capitulare în vechile condiții.

17 În Hispania Ulterior, Marcus Varro²⁷, aflînd de evenimentele petrecute în Italia și neîncrezător în victoria pompeienilor, vorbea la început de Caesar în termenii cei mai prietenoși, declarînd că în ce-l privește el este

dinainte atașat de Pompeius prin funcția de legat, fiind ținut de jurământul dat; totuși o legătură la fel de strânsă există între el și Caesar, căci el știe bine care este datoria unui legat când deține o funcție de încredere, care îi sînt forțele, care este bunăvoința întregii provincii față de Caesar. Acestea le spunea în toate conversațiile, însă nu înclina nici spre unul, nici spre celălalt. Mai tîrziu însă, cînd a aflat că Caesar e reținut la Massilia, că armatele lui Petreius făcuseră joncțiunea cu Afranius, că se adunaseră multe trupe în ajutorul lor, că multe altele se prevedeau și erau așteptate, că toată Hispania Citerior le este aliată și, în plus, toate cele întîmplăte la Ilerda în legătură cu lipsa de grîne — lucruri pe care Afranius i le descria îngroșîndu-le și umflîndu-le —, începu și el să încline în partea în care înclina norocul.

18 Făcu recrutări în toată provincia, adună două legiuni la care adăugă cam 30 de cohorte alare. Strînse o mare cantitate de grîne ca să le trimită massilienilor și de asemenea lui Afranius și Petreius. Porunci gaditanilor²⁸ să construiască 10 corăbii de război și pe lîngă acestea se îngriji să mai construiască multe altele la Hispalis²⁹. Toți banii și toate podoabele din templul lui Hercule³⁰ le aduse în orașul Gades; acolo trimise din provincie șase cohorte de pază, iar pe Caius Gallonius, cavaler roman, prieten al lui Domitius, care venise acolo trimis de acesta pentru a se îngriji de o moștenire, îl puse comandant al cetății Gades; adună în casa lui Gallonius toate armele particulare și publice. El însuși ținu cuvîntări violente împotriva lui Caesar. Adesea afirma de pe tribună că Caesar a suferit înfrîngeri și că un mare număr de soldați de-ai lui au fugit la Afranius; acestea, spunea el, le-a aflat prin vestitori de credință, din surse sigure. Constrînse pe cetățenii romani din provincia sa, înspăimîntați de aceste vești, să-i promită pentru administrarea treburilor publice 18 000 000 de sesterti, 20 000 de livre de argint și 120 000 de banițe de grîu. Cetățililor pe care le socotea prietene cu Caesar le impunea sarcini mai grele, așeza garnizoane acolo și judeca pe particularii care vorbiseră sau ținuseră cuvîntări împotriva republicii: averile lor le confisca pentru tezaurul public. Puse

întreaga provincie să-i jure credință lui și lui Pompeius. Aflînd de faptele întîmplate în Hispania Citerior, începu să se pregătească de război. Planul războiului era următorul: el se va retrage cu două legiuni la Gades și tot acolo va ține corăbiile și toate rezervele de grîne; căci știa că întreaga provincie este de partea lui Caesar. Soco-tea că, odată concentrate în insulă proviziile și corăbiile, nu-i va fi greu să tărăgăneze războiul.

Deși Caesar era rechemat în Italia de treburi multe și urgente, hotărîse totuși să nu lase nici un focar de război în Hispania, căci știa că în provincia Hispania Citerior binefacerile lui Pompeius erau mari și clienții acestuia numeroși.

19 Așadar, trimițînd în Hispania Ulterior două legiuni cu Quintus Cassius³¹, tribun al plebei, el însuși cu 600 de călăreți pornește în marș forțat și trimite înaintea sa un edict în care fixează data la care dorește ca magistratii și conducătorii tuturor cetăților să-l aștepte la Corduba³². După răspîndirea edictului în toată provincia, nu a existat nici o cetate care să nu trimită la această dată o parte din senat la Corduba, nici un cetățean roman ceva mai cunoscut care să nu se prezinte la termen. În același timp, adunarea cetățenilor romani din Corduba închise din proprie inițiativă porțile orașului în fața lui Varro, dispuse pe turnuri și ziduri gărzi și santinele și reținu pentru apărarea cetății două cohorte, numite colonice³³, care veniseră acolo din întîmplare. În aceleași zile, locuitori orașului Carmo³⁴, cea mai puternică cetate din întreaga provincie, în fortăreața căreia Varro adusese trei cohorte, alungă din proprie hotărîre aceste cohorte și închid porțile.

20 Cu atît mai mult se grăbea Varro să ajungă cît mai repede la Gades, ca nu cumva să fie oprit pe uscat sau pe mare, atît de puternică se dovedea simpatia provinciei față de Caesar. Înaintase o bucată de drum cînd primește o scrisoare de la Gades din care află că, îndată ce a fost cunoscut edictul lui Caesar, conducătorii din Gades s-au înțeles cu tribunii cohorțelor care se aflau acolo în garnizoană să-l alunge pe Gallonius din oraș și

să păstreze cetatea și insula pentru Caesar. Această hotărîre odată luată, îl anunțaseră pe Gallonius să părăsească de bunăvoie Gadesul cît timp îi e îngăduit s-o facă fără primejdie: dacă nu va face aceasta, ei vor lua hotărîrea cuvenită. Speriat, Gallonius părăsise Gades. Aflînd aceasta, una din cele două legiuni, cea care era numită *Vernacula*³⁵, își luă steagurile și, în fața și sub ochii lui Varro, se retrase la Hispalis și se așeză, fără a face vreun rău, în for și sub portice. Această faptă fu atît de aprobată de cetățenii romani din adunare, încît fiecare din ei îi primi pe soldați cu cea mai mare plăcere ca oaspeți în casa lui. Însăpămîntat de aceste lucruri, tocmai cînd anunțase că, schimbîndu-și itinerariul, va veni la Italica³⁶, Varro a fost anunțat de ai săi că porțile îi sînt închise. Atunci, cu toate căile tăiate, trimise veste la Caesar că e gata să încredințeze legiunea cui i se va porunci. Caesar îi trimite pe Sextus Caesar³⁷ și-i ordonă să i-o predea acestuia. După predarea legiunii, Varro vine la Caesar la Corduba; după un raport exact al treburilor provinciei, îi dă banii pe care îi avea la el și-i arată cantitatea și locul unde are grîne și corăbii.

21 Într-o adunare ținută la Corduba, Caesar aduce pe rînd mulțumiri tuturor: cetățenilor romani pentru că se străduiseră să mențină cetatea în puterea lor, spaniolilor pentru că alungaseră garnizoanele gaditanilor, pentru că zdrobiseră încercările dușmanilor și își recăpătaseră libertatea, tribunilor militari și centurionilor care veniseră acolo în garnizoană pentru că întăriseră hotărîrile acelora prin curajul lor. Înapoiază banii pe care cetățenii romani îi promisese lui Varro pentru tezaurul public; restituie averile celor cărora le fuseseră confiscate din vina de a fi vorbit prea liber. Oferă daruri fie particularilor, fie obștii citorva popoare, iar pe ceilalți îi umple de speranță pentru viitor; după o zăbavă de două zile la Corduba, Caesar pleacă la Gades; poruncește ca sumele de bani și podoabele care fuseseră aduse din templul lui Hercule într-o casă particulară să fie duse la loc în sanctuar. Numeste guvernator al provinciei pe Quintus Cassius și îi încredințează patru legiuni. El însuși, cu corăbiile pe care le făcuseră Marcus Varro și gadi-

tanii la porunca lui Varro, sosește în câteva zile la Tarraco. Aici așteptau venirea lui Caesar soli din aproape întreaga provincie Citerior. După ce împarte în același fel onoruri publice și private unor cetăți, pleacă de la Tarraco și vine pe uscat la Narbo și apoi la Massilia. Aici află că s-a dat o lege prin care era numit un dictator și că el este dictatorul desemnat de praetorul Marcus Lepidus³⁸.

22 Massilienii, copleșiți de toate nenorocirile, ajunși la o lipsă groaznică de grâne, învinși de două ori în luptele navale, respinși în timpul deselor lor atacuri și, mai mult, loviți de o molimă gravă din pricina asediului îndelungat și a schimbării de hrană (se hrăneau cu toții cu mei învechit și cu orz stricat, pe care, pregătindu-se de mult pentru astfel de cazuri, îl adunaseră în grînarul public), cu un turn dărîmat, cu o mare parte a zidului năruită, pierzînd speranța în ajutoare din partea provinciilor și armatelor, despre care aflaseră că s-au supus lui Caesar, hotărîsc să se predea fără înșelăciune. Dar cu puține zile înainte, Lucius Domitius, aflînd de intenția massilienilor, pregătește trei corăbii, dintre care două le încredințează prietenilor săi, iar el se îmbarcă pe a treia și profitînd de o furtună, pleacă. Văzîndu-l, corăbiile care din ordinul lui Brutus se aflau zilnic în fața portului ridică ancorele și încep să-l urmărească. Dintre ele, corabia lui Domitius își continuă fuga și cu ajutorul furtunii pieri din vedere; celelalte două, speriate de năvala corăbiilor noastre, se retraseră în port. Conform ordinului, massilienii scot mașinile de război din oraș, corăbiile din port și din șantiere și predau banii din tezaurul public. După încheierea acestor treburi, Caesar, cruțîndu-i mai mult datorită faimei și vechimii cetății decît atitudinii lor față de el, lasă acolo două legiuni în garnizoană, iar pe celelalte le trimite în Italia. El însuși se îndreaptă spre Roma.

23 În aceeași vreme, Caius Curio, plecat din Sicilia spre Africa³⁹ și disprețuind de la început trupele lui Publius Attius Varus, ducea cu sine două din cele patru legiuni pe care le primise de la Caesar și 500 de călăreți;

după două zile și trei nopți de navigație, ajunse la locul numit Anquillaria⁴⁰. Locul acesta, care e la o distanță de 22 000 de pași de Clupea⁴¹, oferă o radă destul de comodă în timp de vară și e mărginit de două promontorii înalte. Lucius Caesar, fiul, aștepta venirea lui Curio la Clupea cu 10 nave de luptă obținute din războiul cu pirații la Utica, pe care Publius Attius avusese grijă să le refacă în vederea acestui război. Însăpăimîntat însă de mulțimea corăbiilor noastre, L. Caesar se refugiase din larg și, după ce acostase cu o triremă la țărmul cel mai apropiat, o părăsise acolo și fugise pe uscat la Hadrumetum. Orașul era păzit de Caius Considius Longus⁴², cu o singură legiune în garnizoană. Celelalte corăbii ale lui Lucius Caesar, după fuga lui, se refugiară și ele la Hadrumetum⁴³. Cvestorul Marcius Rufus îl urmări pe acesta cu 12 corăbii, pe care Curio le adusese din Sicilia pentru a escorta corăbiile de marfă, și, după ce găsi și luă la remorcă nava părăsită pe țărm, se întoarse cu flota la Caius Curio.

24 Curio trimite înainte cu flota la Utica pe Marcius; el însuși pornește într-acolo cu armata și după un marș de două zile ajunge la râul Bagrada⁴⁴. Acolo îl lasă pe legatul Caius Caninius Rebilus cu legiunile, iar el pornește înainte cu cavaleria pentru a cerceta Castra Cornelia⁴⁵, căci acest loc era socotit foarte potrivit pentru așezarea unei tabere. Acesta este un promontoriu drept, ieșit în mare, abrupt și stîncos de o parte, și de alta, totuși cu o pantă ceva mai lină pe partea dinspre Utica. Pe drum drept e la o depărtare de ceva mai mult de 1 000 de pași de Utica. În drumul acesta însă se află un pîriu prin care marea pătrunde adînc și inundă locul pe o întindere mare; cine vrea să-l evite ajunge în oraș cu un ocol de șase mile.

25 După cercetarea locului, Curio observă tabăra lui Varus alăturată de zid și de cetate lîngă poarta numită *Bellica*⁴⁶; tabăra era apărată de natura locului, dintr-o parte chiar de cetatea Utica, de cealaltă parte de teatrul care se află în fața orașului, cu temelii foarte mari și deci cu o intrare în tabără foarte anevoioasă și strîmtă.

În același timp observă că se aduce și se mînă de pretutindeni, pe drumuri pline pînă la refuz, tot ce se transportă de pe ogoare la oraș în caz de panică în fața unei alarme neașteptate. Acolo trimite cavaleria să jefuiască și să ia pradă; în același timp Varus trimite din oraș ca întărire 600 de călăreți numizi și 400 de pedestrași, pe care îi trimisese cu puține zile înainte în ajutor, la Utica, regele Iuba. Pe acesta din urmă îl determinau la un asemenea gest atît legăturile de ospetie ale tatălui său cu Pompeius, cît și ura față de Curio, căci acesta, ca tribun al plebei, promulgase o lege prin care intenționa să anexeze regatul lui Iuba la statul roman⁴⁷. Are loc ciocnirea între călăreți; numizii însă n-au putut rezista năvalei alor noștri și, după ce au fost uciși cam 120, ceilalți s-au retras în tabăra de lîngă cetate. Între timp, după sosirea navelor de război, Curio poruncește să se anunțe corăbiilor de marfă, care se aflau la Utica în număr de circa 200, că el va considera dușmani pe toți cei care nu vor veni imediat cu corăbiile la Castra Cornelia. După acest anunț toate ridică într-o clipită ancorele, părăsesc Utica și sosesc în locul poruncit. Faptul acesta umplu din belșug armata de toate cele necesare.

26 După acestea Curio se întoarce în tabăra de lîngă Bagrada și e aclamat *imperator*⁴⁸ de întreaga armată; a doua zi duce armata la Utica și își așază tabăra aproape de oraș. Pe cînd lucrările de fortificare nu erau încă gata, călăreții de la posturile de pază anunță că se apropie o armată numeroasă de călăreți și pedestrași, trimiși în ajutor de regele Iuba la Utica; în același timp se vedea un nor mare de praf, iar după aceea începu să se zărească capul coloanei. Tulburat de situația neașteptată, Curio trimite înainte pe călăreți ca să susțină primul atac și să tăragăneze; el însuși, scoțînd legiunile de la lucrările de fortificare, le așază în grabă în linie de bătaie. Călăreții dau lupta și, înainte ca legiunile să se poată desfășura și încolona, toate trupele de ajutor ale re-ului, lovite și învălmășite, pentru că mergeau fără nici o ordine și fără teamă, o iau la fugă; cavaleria scapă aproape nevătămată, căci se refugiază iute pe lîngă țărîm în oraș; pedestrașii însă sînt omoriți în mare număr.

27 În noaptea următoare, doi centurioni marsi din tabăra lui Curio, împreună cu 22 de soldați de-ai lor, fug la Attius Varus. Aceștia, fie că-i spun lui Varus părerea lor proprie, fie că vor să-i cîștige bunăvoința (câci credem mai bucuroși ceea ce dorim să se întîmple și sperăm să simtă și alții ceea ce simțim noi înșine)⁴⁹, îl asigură că, în orice caz, întreaga armată îi este ostilă lui Curio și că e foarte necesar ca armatele să fie puse față în față și să li se dea posibilitatea să stea de vorbă. Influențat de această părere, Varus scoate legiunile din tabără a doua zi în zori. Același lucru îl face Curio și fiecare își așază oștile, despărțite una de alta de o vale nu prea mare.

28 În armata lui Varus se afla Sextus Quintilius Varus, despre care am arătat mai sus că fusese la Corfinium⁵⁰. Eliberat de Caesar, venise în Africa, iar Curio conducea legiunile pe care înainte le primise Caesar la Corfinium, așa încît, cu cîțiva centurioni schimbați, centuriile și manipuliile erau aceiași. Găsind acest motiv pentru a le vorbi, Quintilius începu să dea ocol liniei lui Curio și să-i implore pe soldați să nu uite primul jurămînt pe care îl depuseseră în fața lui Domitius și a sa pe cînd era cvestor, să nu îndrepte armele împotriva acelor care avuseseră aceeași soartă și suferiseră la fel în timpul asediului și să nu lupte pentru cei care îi numesc cu dispreț dezertori. Pe lingă aceasta mai adăugă cîteva cuvinte de speranță într-o răsplată la care ar trebui să se aștepte din dărnicia lui dacă-l vor urma pe el și pe Attius. La această cuvîntare, armata lui Curio nu reacționează în nici un fel și fiecare șef își duce trupele în tabără.

29 Totuși, în tabăra lui Curio o teamă mare îi cuprinde pe toți, și e mărită atît de zvonurile, cît și de vorbele de tot felul ale oamenilor. Fiecare emitea păreri, și la ceea ce avzise de la altul adăuga și ceva din temerile proprii. Cînd un lucru spus de unul se răspîndea la mai mulți și unul îl transmitea altuia, ajungea să pară că lucrul provenea din surse nenumărate...⁵¹: este, doar, vorba de război civil și ei sînt oameni care pot face fie-

care cum dorește și urmează pe cine vor; acestea sînt legiuni ce nu de mult au fost de partea adversarului; obișnuința a anulat efectul binefacerii lui Caesar; există, doar, și municipii legate de partide adverse; și ei nu veneau de la marsi și peligni, ca cei care le-au fost tovarăși de corturi noaptea trecută. Unii interpretau și mai grav vorbele îndoielnice ale soldaților⁵². Parte din ele erau născocite chiar de cei care voiau să pară mai informați.

30 Din aceste pricini, convocînd consiliul, Curio pune în discuție situația generală. Unii erau de părere că trebuie încercat cu orice chip asediul taberei lui Varus, căci socoteau că inactivitatea aceasta e foarte dăunătoare moralului soldaților; în sfîrșit, spuneau că e mai bine să determine în luptă soarta războiului decît, părăsiți și încercuiți de către ai lor, să îndure cea mai îngrozitoare suferință. Erau și alții care propuneau să se retragă la Castra Cornelia cam pe la straja a treia, pentru ca, lăsînd să treacă un interval mai mare de timp, spiritele soldaților să se înzdrăvenească, și în același timp, dacă s-ar întîmpla ceva grav, să aibă posibilitatea, datorită numărului mare de nave, să se retragă fără primejdie și mai ușor în Sicilia.

31 Curio, respingînd ambele propuneri, spunea că vitejia care lipsește uneia din păreri e prea exagerată la cealaltă: unii justifică cea mai rușinoasă fugă, alții socotesc că trebuie să lupte chiar pe un teren nefavorabil. „Ce orbire ne face să credem că vom putea lua cu asalt o tabără așa de bine întărită atît prin natura locului, cît și prin munca omenească? Sau ce vom cîștiga dacă după o mare înfrîngere vom renunța la asediul taberei? Ca și cum nu victoriile sînt cele care cîștigă bunăvoința armatei față de comandanți și nu înfrîngerile cele care provoacă ura ei! Mutarea taberei însă, ce altceva înseamnă decît fuga rușinoasă, deznădejdea tuturor și înstrăinarea armatei? Căci nu trebuie nici ca cei cu simțul onoarei să bănuiască că avem prea puțină încredere în ei, nici cei necinstiți să știe că ne temem de ei, căci teama noastră le va mări unora îndrăzneala și le va micșora celor-

lalți zelul. Dacă acum am avea siguranța că cele ce se spun despre înstrăinarea armatei sînt exacte, lucruri de care sînt încredințat că sînt cu totul false sau în orice caz mai mici decît se crede, cu cît ar fi de preferat să le trecem cu vederea și să le ascundem decît să le întărim prin comportarea noastră? Oare nu la fel cu rănile trupului trebuie acoperite nemulțumirile armatei pentru a nu mări speranțele dușmanilor? Ba chiar, adaugă unii, să plecăm în timpul nopții, pentru ca în felul acesta, cred, să aibă mai mare îndrăzneală cei care vor încerca să se abată de la datorie. Căci intențiile de acest fel sînt oprite fie de rușine, fie de teamă, iar noaptea e cel mai mare dușman al acestor sentimente⁵³. Nu sînt nici atît de temerar încît să fiu de părere că trebuie asaltată tabăra, nici atît de înfricoșat încît să-mi pierd speranța, și de aceea mai întii socot că trebuie cercetate toate posibilitățile și sînt convins în bună măsură că hotărîrea în această situație o voi lua de acord cu voi“.

32 După încheierea sfatului, Curio convoacă adunarea soldaților. Le amintește cît folos a avut Caesar de pe urma zelului lor la Corfinium, căci, datorită bunăvoinței și exemplului lor, a devenit stăpîn pe o mare parte a Italiei. „Pe voi și fapta voastră, spune el, au urmat-o apoi toate municipiile, și nu fără motiv Caesar a avut cea mai bună părere despre voi, iar ceilalți v-au judecat cu atîta înverșunare. Căci Pompeius a părăsit Italia fără nici o luptă, determinat de dauna pricinuită de acțiunea voastră. Caesar m-a dat în grija bunei voastre credințe pe mine, care îi sînt foarte drag, împreună cu provinciile Sicilia și Africa, fără de care nu poate păstra Roma și Italia⁵⁴. Sînt unii care vă îndeamnă să ne părăsiți. E oare ceva mai de dorit pentru ei decît ca în același timp să ne încercuiască pe noi și să vă facă pe voi vinovați de o crimă mîrșavă? Și, înverșunați cum sînt, ce vă pot dori mai rău decît să trădați pe cei ce socotesc că vă datorează totul și să ajungeți sub stăpînirea celor ce își dau seama că voi ați pricinuit pieirea lor? Nu ați auzit oare de acțiunile lui Caesar în Hispania? Două armate puse pe fugă, doi comandanți înfrinți, două provincii recăpătate; și toate acestea săvîrșite în 40 de zile

de cînd Caesar a dat ochi cu dușmanii. Oare cei care n-au putut rezista cînd erau în deplinătatea forțelor lor vor rezista acum după înfrîngere? Iar voi, care l-ați urmat pe Caesar cînd victoria era nesigură, acum, cînd soarta războiului s-a hotărît, veți urma pe cel învins atunci cînd trebuie să vă primiți răsplata pentru acțiunile voastre? Ei afirmă că au fost părăsiți și trădați de voi și amintesc de primul vostru jurămînt. Dar oare voi l-ați părăsit pe Lucius Domitius sau Domitius pe voi? Oare nu el v-a părăsit atunci cînd erați gata să înfrunțați cea mai grozavă restriște? Oare nu el și-a căutat salvarea în fugă pe ascuns față de voi? Oare nu trădați de el v-ați salvat datorită bunăvoinței lui Caesar? Cine v-a putut constrînge să vă respectați jurămîntul cînd el însuși, aruncînd fasciile și depunînd comanda, căzuse, ca simplu particular și prizonier, în puterea altuia?⁵⁵ Pare curioasă obligația de a respecta un jurămînt anulat prin capitularea comandantului și pierderea drepturilor lui de cetățean⁵⁶ și de a nesocoti jurămîntul care vă leagă acum. Dar poate că, dacă sinteți mulțumiți de Caesar, sinteți nemulțumiți de mine? Eu nu voi aminti de meritele mele față de voi, prea neînsemnate încă în raport cu intenția mea și cu așteptările voastre; totuși, întotdeauna soldații și-au cerut răsplata pentru strădaniile lor la încheierea războiului, de care nici voi nu vă îndoiiți cum va fi. Dar de ce să trec cu vederea strădania mea sau, judecînd după mersul lucrurilor de pînă acum, norocul meu? Oare nu vă e pe plac faptul că am făcut o traversare cu armata întregă și nevătămată fără a pierde nici o navă? Că, odată venit, am alungat de la primul atac flota dușmanilor, că am ieșit învingător de două ori în două zile într-o luptă de cavalerie? Că am scos din portul și din golful dușmanilor 200 de corăbii încărcate și i-am adus pînă la situația să nu se poată aproviziona nici pe drumuri de uscat, nici pe corăbii? Respingînd o astfel de soartă și astfel de conducători, veți prefera oare rușinea de la Corfinium, fuga din Italia, capitularea Spaniei, semnele prevestitoare ale războiului din Africa? Eu n-am voit să mă numesc decît soldat al lui Caesar; voi mi-ați dat titlul de *imperator*. Dacă vă pare rău de asta, vă îna-

poiez darul, iar mie redați-mi numele, ca să nu pară că mi-ați acordat această cinste pentru a mă insulta“.

33 Mișcați de această cuvîntare, soldații întrerupeau mereu pe cel ce vorbea, dînd semne că suportă cu mare durere bănuiala de necredință; în timp ce pleca din adunare îl îndeamnă cu toții să-și păstreze curajul, să nu șovăie să dea lupta oriunde ar fi și să le pună la încercare credința și vitejia. Schimbînd prin această acțiune voința și opiniile tuturor, Curio hotărăște cu asentimentul unanim să dea bătălia cu primul prilej ce se va ivi. A doua zi, postîndu-i în același loc în care stătuseră cu cîteva zile înainte, îi așază în linie de bătaie. Nici Attius Varus nu șovăie să-și scoată trupele din tabără, pentru a nu scăpa prilejul fie să-i cîștige pe soldați dacă va avea ocazia, fie să dea lupta pe un teren prielnic.

34 Între cele două fronturi se întindea o vale, după cum s-a arătat mai sus⁵⁷, nu atît întinsă, cît abruptă și greu de urcat. Fiecare aștepta ca trupele adversarului să încerce s-o treacă pentru a da lupta pe un teren mai potrivit... (lacună). În același timp, din aripa stîngă a lui Publius Attius se zărea toată cavaleria și împreună cu ea numeroși pedestrași ușor înarmați care coborau în vale. Împotriva lor, Curio trimite cavaleria și două cohorte de marrucini; cavaleria dușmană n-a făcut față atacului acestora, ci la primul asalt s-a retras la ai săi în goana cailor; pedestrașii ușor înarmați care atacaseră împreună cu ei, lăsați în voia soartei, au fost încercuiți și uciși de ai noștri. Întoarsă spre ei, întreaga linie a lui Varus vedea cum fu și cad ai lor. Atunci Rebilus, leșat al lui Caesar, pe care Curio îl adusese cu el din Sicilia, căci știa că are o mare experiență în arta militară, i-a spus: „Vezi dușmanul înspăimîntat, Curio; de ce șovăi să folosești momentul prielnic?“. Acesta, spunînd soldaților doar atît: să-și amintească de asigurările lor din aiun, le ordonă să-l urmeze și se avîntă înaintea tuturor. Valea era atît de abruptă, încît primii care urcau nu se descurcau fără ajutorul celor care urmau. Dar spiritele soldaților lui Attius erau atît de coplesite de teamă, de fuga și de masacrul tovarășilor lor, încît nu se gîndeau să

se opună și se și socoteau cu toții încercuiți de cavalerie. Astfel, înainte de a se putea arunca vreo săgeată, înainte ca ai noștri să se fi apropiat mai tare, toată linia lui Varus întoarce spatele și se refugiază în tabără.

35 În timpul fugii, un oarecare Fabius Paelignus, din gradele cele mai mici ale armatei lui Curio, urmărind prima coloană de fugari, îl chema cu glas mare pe Varus pe nume încît părea că e unul din soldații lui și că vrea să-i vorbească și să-i spună ceva. Cînd, chemat de mai multe ori, acela s-a întors, s-a oprit și l-a întrebat cine este și ce vrea, acesta îl lovi cu sabia în umărul descoperit și fu cît pe-acî să-l omoare dacă Varus n-ar fi evitat primejdia, parînd cu scutul. Fabius e înconjurat de soldații din apropiere și omorît. Porțile taberei sînt blocate de mulțimea de fugari și intrarea astupată, iar ei mor acolo fără a fi răniți, mai mulți chiar decît în luptă sau în timpul retragerii; puțin a lîrsit să nu fie alungați și din tabără și unii o țînură într-o fugă pînă în cetate. Dar, pe de o parte, așezarea naturală și fortificațiile taberei împiedicau accesul, pe de altă parte soldații lui Curio porniți la luptă deschisă nu aveau cele necesare pentru asediul taberei. Deci Curio se întoarce în tabără cu toți ai lui nevătămați, cu excepția lui Fabius; din rîndul adversarilor au căzut 600 de morți și 1 000 de răniți; aceștia din urmă, după plecarea lui Curio, împreună cu mulți alții care se prefăceau răniți se refugiază de spaimă din tabără în cetate. Observînd asta și dîndu-si seama de panica armatei, Varus, lăsînd de formă în tabără un gornist⁵⁸ și cîteva corturi, pe la straja a treia duce în mare taină armata în cetate.

36 A doua zi Curio hotărăște să înceapă asediul Uticeii și s-o înconiuire cu un val. În cetate, mulțimea, după o lungă perioadă de pace, era nedepriinsă cu războiul, cetățenii Uticeii erau foarte legați de Caesar datorită serviciilor lui față de ei, adunarea cetățenilor romani era formată din diferite soiuri de oameni, panica, în urma luptelor precedente, mare. Ca urmare, toți începuseră să vorbească deschis de capitulare și tratau cu Publius Attius pentru a-l convinge să nu pună în primejdie prin încapă-

ținerea sa soarta tuturor. Pe cînd se discutau acestea, sosiră solii trimiși de regele Iuba, care anunțară că el se apropie cu armată mare și-i îndemnară să păzească și să apere orașul. Vestea aceasta întări curajul celor înspăimîntați.

37 Aceleași știri le primea și Curio, dar o bună bucată de vreme nu putu să le creadă, atît de mare îi era încrederea în propriile forțe. Începeau să sosească în Africa solii și scrisori cu veștile victoriilor lui Caesar în Hispania. Îmbărbătat de toate acestea, Curio socotea că regele nu va întreprinde nimic împotriva lui. Dar cînd află în mod sigur că trupele aceleia se află la mai puțin de 25 de mile depărtare de Utica, renunțînd la lucrările de asediu, se retrase în Castra Cornelia. Aici începu să adune grîne, să fortifice tabăra, să strîngă material de construcție și trimise îndată în Sicilia după cele două legiuni și restul de cavalerie. Tabăra era foarte potrivită pentru a trăgăna războiul, întărită în mod natural în apropiere de mare, avînd din abundență apă și sare, care fusese adusă în mare cantitate de la salinele din apropiere. Nu lipsea nici lemnul de construcție, datorită mulțimii de arbori, nici grîul, care se afla din belșug pe ogoare. Astfel, cu asentimentul tuturor alor săi, Curio se pregătea să aștepte restul de trupe și să amîne lupta.

38 După luarea acestor hotărîri și aprobarea acestor planuri, află de la cîțiva transfugi din oraș că Iuba, din cauza unui război cu un popor vecin și a neînțelegerilor locuitorilor din Leptis⁵⁹, rămăsese în regat și că cel care se apropie de Utica este prefectul său, Saburra⁶⁰, trimis cu armată mai puțină. Dîndu-le crezare în mod nechibzuit, își schimbă planul și hotărăște să rezolve lucrurile prin luptă. La întărirea acestei hotărîri contribuie mult tinerețea lui, curajul, victoria precedentă, încrederea în succes⁶¹. Mînat de aceste considerente, trimite la căderea nopții toată cavaleria înspre tabăra dușmanilor la rîul Bagrada; pe aceștia îi conducea Saburra, de care se auzise vorbindu-se înainte, însă regele venea din urmă cu toate trupele și se oprise la o distanță de 6 000 de pași de Saburra. Călăreții trimiși fac drumul în timpul nopții și

atacă pe neașteptate pe dușmani, care nu luaseră nici un fel de măsuri. Căci, după obiceiul lor barbar, numizii se opriseră împrăștiați fără nici o ordine. Năpustindu-se asupra acestora, care erau toropiți de somn și dispersați, călăreții omoară un mare număr dintre ei; mulți o iau la goană înspăimîntați. După aceea cavaleriștii se întorc la Curio și îi aduc captivi.

39 Curio ieșise cu toate trupele pe la straja a patra, lăsînd în tabără cinci cohorte de pază. După un drum de 6 000 de pași întilnește cavaleria și află de fapta ei; întrebînd pe prizonieri cine comandă tabăra de la Bagrada, i se răspunde că Saburra. În dorința de a încheia marșul, renunță să mai întrebe și alte lucruri și, întorcîndu-se spre unitățile mai apropiate, spune: „Vedeți cum corespund vorbele captivilor cu cele ale transfugilor? Regele lipsește, trupele trimise sînt puține, nici n-a putut să facă față unui grup de călăreți. Grăbiți-vă spre pradă, spre glorie, ca să începem să ne gîndim la răsplata voastră, la felul în care să vă putem aduce mulțumiri“.

Acțiunea cavaleriei fusese de mare importanță, mai ales dacă se compara numărul ei restrîns cu mulțimea nemăsurată a numizilor. Totuși lucrurile mai erau exagerate și de ei înșiși, căci oamenii se laudă cu mare plăcere. Pe lîngă aceasta, ei le arătau numeroase prăzi, le aduceau să vadă pedestri și călăreți captivi, încît orice moment care trecea părea că întîrzie victoria. Astfel, rîvna soldaților nu înșela speranțele lui Curio. Porunca cavaleriei să-l urmeze și iuțește marșul pentru a-i putea ajunge cît mai repede pe cei care fugeau înspăimîntați. Dar soldații, frînți de o noapte întregă de marș nu puteau să-l urmeze și se opreau ici și colo de-a lungul drumului. Nici măcar acest lucru nu-l reținea pe Curio în speranțele lui.

40 Informat de Saburra despre lupta din timpul nopții, Iuba îi încredințează acestuia 2 000 de călăreți spanioli și galli pe care obișnuia să-i țină pe lîngă el ca gardă și partea de pedestrași în care avea cea mai mare încredere; el însuși, cu restul trupelor și cu 60 de elefanți, îl urmează mai încet. Bănuind că după ce a trimis cava-

leria va sosi și Curio însuși, Saburra așază în front cavaleria și pedestrima și le poruncește ca, simulînd panica, să cedeze puțin și apoi să se retragă; cînd va fi nevoie, el va da semnalul de luptă și ordinele pe care le cere situația. La speranța pe care o avea Curio se adaugă convingerea nemijlocită că dușmanii fug; astfel își aduce trupele de pe înălțime în cîmpie⁶².

41 După ce se depărtase destul de mult de acele locuri, se opri, căci armata era zdrobită de oboseală după un marș de 16 mile. Saburra dă alor săi semnalul, aranjează linia de luptă și începe să străbată șirurile și să le îmbărbăteze, folosește infanteria în spate numai de formă, iar în prima linie îi pune pe călăreți. Curio nu-și uită datoria și-i îndeamnă pe ai săi să-și pună toată speranța în curajul lor. Nici soldaților, deși obosiți, nici călăreților, deși puțini și sleiți de osteneală, nu le lipsea dorința de luptă și curajul. Dar aceștia erau în număr de 200, ceilalți rămînînd pe drum. În orice parte atacau, ei constrîngeau pe dușmani să se retragă, dar nu puteau să-i urmărească prea departe pe cei ce fugeau, nici să-și îndemne caii prea tare. În schimb, cavaleria dușmană începu să încercuiască linia din ambele laturi și să-i nimicească din spate. Cînd cohortele ieșeau înaintea frontului, numizii, în deplinătatea forțelor, evitau cu iuțea năvala alor noștri, iar cînd aceștia se întorceau în front, îi înconjurau și le tăiau calea înapoi. Așa încît nici faptul de a sta pe loc și de a păstra formația, nici acela de a da atacul și de a înfrunța soarta nu oferea siguranță. Trupele dușmanilor creșteau mereu datorită ajutoarelor trimise de rege. Forțele alor noștri se topeau de osteneală și, totodată, cei care fuseseră răniți nu puteau nici să părăsească linia, nici să se retragă la adăpost, căci tot frontul era încercuit de cavaleria dușmanilor. Pierzînd orice speranță de scăpare, așa cum fac oamenii în ultima clipă a vieții, își deplîngeau moartea sau își incredințau rudele camarazilor lor pe care norocul i-ar fi salvat din primejdie. Totul era cuprins de groază și vaiet.

42 Cînd și-a dat seama că toți sînt înspăimîntați și că nu-i aud nici îndemnurile, nici rugămințile, Curio,

socotind că o singură speranță de salvare mai rămîne într-o situație nefericită ca aceea, ordonă tuturor să ocupe colinele cele mai apropiate și să se îndrepte într-acolo. Colinele sînt însă ocupate înainte de cavaleria trimisă de Saburra. Atunci ai noștri ajung în culmea deznădejdiei; încercînd să fugă, parte sînt uciși de cavalerie, parte se prăbușesc la pămînt chiar teferi. Cnaeus Domitius, prefect al cavaleriei, stînd lingă Curio cu cîțiva călăreți, îl îndeamnă să-și caute scăparea în fugă și să se îndrepte spre tabără, promițîndu-i că nu se va depărta de el. Curio însă afirmă că niciodată nu se va prezenta în fața lui Caesar după ce a pierdut armata pe care acesta i-o încredințase, și moare luptînd⁶³. Foarte puțini călăreți se salvează din luptă; aceia însă despre care am arătat că se opriseră la ariergardă pentru a-și odihni caii, vîzînd de departe fuga întregii armate, se retrag nevătămați în tabără. Pedestrașii sînt omoriți pînă la unul.

43 Aflînd de aceasta, quaestorul Marcius Rufus, lăsat de Curio în tabără, îndeamnă pe ai săi să nu se piardă cu firea. Ei îl roagă și-l imploră să fie duși pe corăbii înapoi în Sicilia. Acesta le promite și poruncește căpitanilor de corăbii ca la lăsatul serii să trimită la mal toate bărcile. Însă groaza tuturor era așa de mare, încît unii spuneau că se apropie trupele lui Iuba, alții că Varus cu legiunile va apărea dintr-un moment în altul și că se și vede praful ridicat de ele, lucruri care nu se întîmplau de fel, alții că bănuiesc că flota dușmană se va năpusti într-o clipă spre ei. Așa încît, în groaza generală, fiecare se gîndea numai la sine. Cei din flotă se grăbeau să plece. Fuga acestora îi îndemna și pe căpitanii de corăbii de marfă să facă la fel; numai cîteva bărci mici se adunaseră la ordin. Dar pe țărmul plin de îmbulzeală, lupta între cei care, din gloata uriașă, încercau să se imbarce mai repede, era atît de mare, încît unele bărci se scufundară sub greutatea mulțimii, iar celelalte, de teamă, nu îndrăzniră să se mai apropie.

44 Din această cauză s-a întîmplat ca numai puțini soldați și capi de familie, care se bucurau de trecere sau milă sau care reușiseră să ajungă înot pînă la corăbii,

să se imbarce și să ajungă teferi în Sicilia. Celelalte trupe, trimițînd un număr de centurioni ca delegați la Varus, i se predară. A doua zi, văzînd cohortele acestor soldați în fața cetății, Iuba, afirmînd că ei sînt prada lui, porunci ca o mare parte din ei să fie omorîți, alegînd numai pe cîțiva, pe care îi trimise în regatul său, în timp ce Varus se plîngea că buna lui credință e călcată în picioare de rege, dar nu îndrăznea să se opună. Iuba însuși intră în cetate călare, avînd în escortă mai mulți senatori, printre care pe Servius Sulpicius și pe Licinius Damasippus; timp de cîteva zile el decise și porunci la Utica orice voia⁶⁴. După alte cîteva zile se întoarse în regat cu toate trupele.

CARTEA A III-A

1 Caesar prezidează comițiile în calitate de dictator¹; sînt aleși consuli Iulius Caesar² și Publius Servilius³, căci acesta era anul în care, după lege, Caesar putea să devină consul⁴. După aceasta, pentru că în toată Italia creditul scăzuse și datoriile nu se mai plăteau, hotărăște să fie numiți arbitri și, prin intermediul lor, să se facă evaluările averilor și bunurilor la prețul de dinainte de război al fiecărui lucru și să fie date creditorilor. A socotit această acțiune foarte necesară atît pentru înlăturarea sau scăderea temerilor de o anulare generală a datoriilor, care urmează de obicei după războaie și tulburări civile, cît și pentru a menține încrederea față de debitori⁵. La fel, la propunerea făcută de pretori și de tribunii plebei în fața poporului, a repus în întregime în drepturi pe unii condamnați pentru fraudă în alegeri prin legea Pompeia⁶ în vremea în care Pompeius ținuse la Roma o gardă de legionari și cînd procesele se încheiau într-o singură zi, judecătorii ce dădeau sentința fiind alții decît cei care audiaseră dezbaterile. Aceștia, la începutul războiului civil, îi oferiseră lui Caesar să se folosească de ei în război, dacă vrea, și el îi prețui ca și cum i-ar fi folosit într-adevăr, pentru că se supuseseră autorității lui. Căci hotărîse că trebuie să-i repună în drepturi mai degrabă printr-o hotărîre a poporului decît prin acțiunea lui, ca să nu pară nici nerecunoscător dacă nu-i răsplătea, nici trufaș dacă lua poporului dreptul de a acorda o favoare⁷.

2 Pentru aceste treburi, pentru sărbătorile latine⁸ și pentru încheierea tuturor adunărilor comițiilor⁹ consacră 11 zile, după care abdică din dictatură¹⁰, părăsește Roma și vine la Brundisium¹¹. Acolo ordonase să se adune

12 legiuni și întreaga cavalerie. Dar găsi numai atâtea corăbii cîte putură să transporte cu greu numai 15 000 de soldați și 500 de călăreți¹². Acest singur lucru — lipsa de corăbii — l-a împiedicat pe Caesar să încheie cu repeziciune războiul. Și chiar și aceste trupe care se îmbarcă sînt incomplete, căci mulți pieriseră în atâtea războaie în Gallia, marșul lung din Hispania redusese un mare număr, iar toamna grea petrecută în Apulia și în împrejurimile Brundisiului, după regiunile atît de sănătoase ale Galliei și Hispaniei, provocase în toată armata o epidemie¹³.

3 Pompeius, profitînd de răstimpul de un an¹⁴ în care nu fusese nici război și nici nu avusese neplăceri din partea dușmanilor pentru a-și aduna armată, strînsese o flotă mare din Asia; insulele Cyclade¹⁵, Corcyra¹⁶, Athena, Pont¹⁷, Bithynia, Siria, Cilicia¹⁸, Fenicia, Egipt, pusese să se construiască un mare număr de corăbii peste tot, scosese mari sume de bani, cerîndu-le din Asia, Siria, de la toți regii, dinaștii, tetrarhii¹⁹ și de la popoarele libere ale Achaiei²⁰, și silise asociațiile de publicani²¹ din provinciile pe care le stăpînea să-i dea de asemenea mari sume.

4 Formase nouă legiuni de cetățeni romani: cinci din Italia, pe care le trecuse dincolo, una de veterani din Cilicia, formată din două și pe care de aceea o numea „Geamăna“, una din Creta și Macedonia, din soldații veterani care se stabiliseră în aceste provincii, eliberați de comandantii precedenți, două din Asia, pe care le recrutase consulul Lentulus. Pe lîngă acestea avea un mare număr de soldați din Thessalia, Beoția, Achaia, Epir²², pe care îi distribuise pentru a completa legiunile; cu aceștia îi amestecase și pe soldații lui Antonius²³. În afară de acestea, mai aștepta din Siria pe Scipio cu două legiuni²⁴. Din Creta, Lacedemonia, Pont, Siria și din celelalte cetăți avea 3 000 de arcași, două cohorte de cîte 600 de prăștieri și 7 000 de călăreți. Dintre aceștia 600 de galli adusese Deiotarus²⁵, 500 Ariobarzanes din Capadocia²⁶; un număr cam la fel dăduse Cotus²⁷ din Thracia, trimițînd și pe fiul său Sadala; din Macedonia erau 200,

conduși de Rhascypolis, de o mare vitejie²⁸; 500 dintre soldații lui Gabinius²⁹ din Alexandria, galli și germani pe care Aulus Gabinius îi lăsase acolo drept gardă regelui Ptolemeu³⁰ și pe care Pompeius-fiul³¹ îi adusese cu flota, 800 adunase dintre sclavii și păstorii săi; 300 dăduseră Tarcondarius Castor³² și Domnilaus din Gallograecia³³ (din aceștia unul venise cu ei, celălalt își trimisese fiul); 200 fuseseră trimiși de Antiochus Commagenus³⁴, căruia Pompeius îi făcuse multe daruri, și dintre ei cei mai mulți erau arcași-călăreți. La aceștia adăugase dardani³⁵, bessii³⁶, parte mercenari, parte luați cu forța sau de bunăvoie, la fel macedoneni, thessalieni și alții din alte neamuri și cetăți, închegînd numărul arătat mai sus³⁷.

5 Făcuse mari provizii de grîne din Thessalia, Asia, Egipt, Creta, Cyrene³⁸ și din celelalte regiuni. Hotărîse ca trupele să ierneze la Dyrrachium, Apollonia³⁹ și în toate orașele maritime, pentru a împiedica pe Caesar să traverseze marea, și în acest scop dispusesse flota de-a lungul întregului litoral. Corăbiile din Egipt erau comandate de Pompeius-fiul, cele din Asia de Decius Laelius⁴⁰ și C. Triarius, cele din Siria de Caius Cassius⁴¹, cele din Rhodos de Caius Marcellus⁴² și Caius Coponius⁴³, cele liburnice și acheiene de Scribonius Libo și Marcus Octavius⁴⁴. Marcus Bibulus⁴⁵, însărcinat cu întreg serviciul naval, supraveghea totul: lui îi revenise comanda supremă.

6 Cînd ajunse la Brundisium, Caesar vorbi soldaților, îndemnîndu-i — avînd în vedere că se ajunsese aproape de sfîrșitul ostenelilor și primejdiilor — să lase liniștiți în Italia sclavii și bagajele, iar ei să se îmbarce pe corăbii fără poveri, pentru a putea încăpea un număr cît mai mare de soldați, și să-și pună toate speranțele în victorie și în dărnicia lui; toți strigară să le poruncească ce vrea, căci vor îndeplini din toată inima orice ordin⁴⁶, și în ajunul nonelor lui ianuarie⁴⁷ corăbiile porniră. Au fost îmbarcate, după cum s-a arătat, șapte legiuni⁴⁸. A doua zi sosi în ținutul germiniilor⁴⁹. Descoperind printre stînci și locuri primejdioase un golf liniștit și evitînd orice port,

căci socotea că ele sînt ocupate de dușman, debarcă cu toate corăbiile nevătămate la locul numit Palaeste⁵⁰.

7 La Oricum⁵¹ se aflau Lucretius Vespillo și Minucius Rufus cu 18 corăbii din Asia, pe care le comandau din ordinul lui Decius Laelius, precum și Marcus Bibulus cu 110 nave din Corcyra. Dar cei doi, lipsiți de încredere în ei, nu îndrăzniră să iasă din port, deși Caesar adusesse ca pază numai 12 corăbii de război, din care patru erau acoperite. Caesar fu văzut în apropierea continentului înainte ca orice veste de venirea lui să fi ajuns în reziunile acelea, așa încît nici Bibulus nu ajunsese la timp, deoarece corăbiile lui erau nepregătite și vișlașii se împrăștiaseră.

8 După debarcarea trupelor, în aceeași noapte, corăbiile sînt trimise de Caesar înapoi la Brundisium ca să poată transporta celelalte legiuni și cavaleria. Însărcinat cu aceasta era legatul Fufius Calenus, care trebuia să acționeze cu repeziciune în transportul trupelor. Însă, plecînd ceva mai tîrziu și neputînd să se folosească de briza nocturnă, nu reușiră să se întoarcă. Bibulus, informat la Corcyra de venirea lui Caesar și sperînd să poată prinde o parte din corăbiile încărcate, se năpusti asupra corăbiilor goale și, întîlnind cam 30, își descărcă asupra lor furia stîrnită de propria-i nepricepere; de necaz, le incendie pe toate, lăsînd să moară în foc corăbieri și comandanți, în speranța că îi va înpăimînta pe ceilalți prin grozăvia pedepsei. După aceasta a ocupat cu flota tot portul și țărmlul în întregime de la Sas⁵² pînă la Curicum⁵³, a pus străji cu mai multă grijă, el însuși rămînînd pe corăbii pe o iarnă foarte grea, fără a se da la o parte de la nici o sfortare sau sarcină și fără a aștepta vreun ajutor, doar-doar va putea să pună mîna pe Caesar... (lacună)⁵⁴.

9 După plecarea corăbiilor liburnice⁵⁵ din Ilyria, Marcus Octavius veni la Salonae⁵⁶ cu corăbiile pe care le avea. Aici îi ațîță pe dalmați⁵⁷ și pe ceilalți barbari și depărtă Issa⁵⁸ de prietenia cu Caesar; pentru că nu putea să convingă adunarea cetățenilor romani de la Salonae

nici cu promisiuni, nici arătându-le primejdia, hotărî să asedieze cetatea (care e apărată de natura locului și de o colină). Dar cu mare repeziciune cetățenii romani construiau turnuri de lemn și se întăriră; însă cum nu erau în stare să reziste din cauza numărului mic de oameni, loviți de numeroase răni,recurseră la ultima soluție de salvare: eliberară pe toți sclavii adulți și făcură frînghiile din părul tăiat al tuturor femeilor⁵⁹. Aflînd de hotărîrea lor, Octavius înconjură cetatea cu cinci tabere și începu să-i lovească cu asediu și atacuri în același timp. Ei, gata să suporte orice, sufereau cumplit de pe urma lipsei de hrană. Din această cauză trimiseră soli la Caesar să ceară ajutor; celelalte neajunsuri le suportau cum puteau. După o bună bucată de vreme, cum asediul de lungă durată îi făcuse pe soldații lui Octavius mai neatenți, asediații, profitînd de plecarea lor din timpul amiezii — postînd pe ziduri copiii și femeile pentru ca totul să pară ca în fiecare zi —, uniți cu cei pe care îi eliberaseră nu de mult, năvăliră asupra taberei celei mai apropiate a lui Octavius. După ocuparea acestei tabere atacă cu același avînt pe a doua, apoi pe a treia și pe a patra și, în sfîrșit, ultima tabără, îi alungară din toate și, omorînd un mare număr, constrinseră pe ceilalți și pe Octavius însuși să se refugieze pe corăbii. Acesta fu sfîrșitul asediului. Iarna se apropia; după atîtea lovituri, pierzînd speranța în succesul asediului cetății, Octavius se retrase la Dyrrachium alături de Pompeius.

10 Am arătat că Lucius Vibullius Rufus, prefect al lui Pompeius, căzuse de două ori în mîinile lui Caesar și fusese eliberat de el o dată la Corfinium, a doua oară în Hispania⁶⁰. Pe el îl socotea Caesar potrivit, datorită binelui făcut, să fie trimis cu un mesaj la Cnaeus Pompeius, dîndu-și seama totodată că are autoritate în fața lui Pompeius. Cuprinsul mesajului era acesta: „Amîndoi trebuie să pună capăt înverșunării, să lase armele și să nu mai pună soarta la încercare. Sînt destule marile neajunsuri suferite de amîndoi, ce pot servi drept învățătură și pildă pentru ei, ca să se teamă de întîmplările viitoare; Pompeius, alungat din Italia, a pierdut Sicilia, Sardinia, cele două Hispanii și 130 de cohorte de cetățeni

romani în Italia și Hispania; el însuși a fost lovit de moartea lui Curio, de dezastrul armatei din Africa și de predarea lui Antonius și a soldaților lui la Curicta⁶¹. Deci trebuie să se cruțe pe ei și statul, căci ei înșiși și nenorocirile lor sînt o dovadă suficientă a puterii norocului în război. Acesta este singurul moment pentru a trata încheierea păcii, cît timp fiecare are încredere în celălalt și amîndoi par egali; dacă unuia soarta i-ar acorda ceva mai mult, cel care va părea superior nu va mai ține seama de condițiile păcii și nu se va mulțumi cu o parte egală, încredințat că va putea avea totul. Condițiile păcii — pentru că înainte nu se putuseră înțelege în privința lor — trebuie cerute la Roma de la senat și popor. E necesar ca acest fapt să fie în interesul statului și să le convină amîndurora. Dacă amîndoi vor jura îndată în fața adunării armatei că își vor lăsa la vatră trupele în răstimp de trei zile, depunînd armele și ajutoarele în care își pun acum speranțele, amîndoi vor trebui să se mulțumească cu judecata poporului și a senatului. Pentru ca acestea să poată fi mai ușor acceptate de Pompeius, el va demobiliza toate trupele aflate în tabere sau în garnizoană în orașe . . . (lacună).

11 După ce i-au fost expuse aceste propuneri la Corcyra, Vibullius a socotit cu atît mai necesar să-l anunțe pe Pompeius de venirea neașteptată a lui Caesar, pentru a putea lua o hotărîre în această privință înainte de a se începe tratativele. Deci, într-o goană neconținută de zi și noapte, schimbînd caii la fiecare oraș pentru mai mare iuțeală, grăbi spre Pompeius pentru a-l anunța că Caesar se apropie. În vremea aceea Pompeius se afla la Canda-
 via⁶² și se îndrepta din Macedonia spre taberele de iarnă de la Apollonia și Dyrrachium. Dar, îngrijorat de situația neașteptată, pornise în etape mai mari spre Apollonia, ca nu cumva Caesar să ocupe cetățile de pe coastă. Acela însă, după debarcarea soldaților, pornește în aceeași zi spre Oricum. Cînd ajunsese acolo, Lucius Torquatus, care guverna cetatea din porunca lui Pompeius și comanda acolo o garnizoană de parthini⁶³, încercă să închidă porțile și să apere cetatea. Cînd însă le porunci grecilor să se urce pe ziduri și să ia armele, ei afirmară că nu vor lupta

împotriva puterii poporului roman și — cum orășenii încercau din proprie inițiativă să-l primească pe Caesar —, pierzind speranța în vreun ajutor, deschise porțile și se predă împreună cu întreaga cetate; Caesar îl lăsă nevătămat.

12 După predarea orașului Oricum, Caesar se îndreaptă fără a mai zăbovi spre Apollonia. Auzind de apropierea lui, Lucius Staberius, care era comandant acolo, începu să aducă apă în fortăreață și s-o întărească și le ceru ostatici apolloniaților. Ei însă refuzară să-i dea și să închidă porțile în fața consulului, spunînd că nu vor lua o hotărîre împotriva celei luate de întreaga Italie⁶⁴. Aflînd de voința lor, Staberius fugi pe ascuns din Apollonia. Apolloniații trimit soli la Caesar și îl primesc în cetate. Exemplul lor e urmat de locuitorii orașului Byllis⁶⁵, de amantini⁶⁶, ca și de celelalte cetăți vecine și de întregul Epir, care trimit soli la Caesar pentru a-i promite că-i vor îndeplini toate poruncile.

13 Dar Pompeius, aflînd de cele întîmplate la Oricum și Apollonia și temîndu-se pentru soarta orașului Dyrrachium, pornește într-acolo, mergînd zi și noapte, în timp ce se zvonea că Caesar se apropie. Atîta spaimă cuprinse trupele, care, grăbindu-se, făceau din noapte zi, neînterupîndu-și marșul, încît aproape toți cei originari din Epir și din regiunile învecinate părăsiră armata; destul de mulți aruncară armele și marșul părea mai degrabă o derută. Dar cînd Pompeius se opri în apropiere de Dyrrachium și porunci să se măsoare locul taberei, cum armata era chiar și atunci înspăimîntată, Labienus cel dintîi iese din rînduri și jură că nu-l va părăsi pe Pompeius și că va îndura aceeași soartă, oricare ar fi cea pe care i-o va pregăti norocul. Același jurămint il fac și ceilalți legați, urmați de tribunii militari și de centurioni, iar apoi întreaga armată jură la fel. Depășit în drumul spre Dyrrachium, Caesar renunță la grabă și-și așază tabăra lîngă rîul Apsus⁶⁷, pe teritoriul apolloniaților, pentru ca cetățile care i-au fost binevoitoare să fie apărate cu fortificații și garnizoane, și hotărăște să aștepte acolo venirea legiunilor din Italia și să petreacă iarna

în cort. Același lucru îl făcu și Pompeius, care, așezându-și tabăra de partea cealaltă a râului Apsus, aduse acolo toate trupele și ajutoarele.

14 Îmbarcînd pe corăbii la Brundisium toate legiunile și cavaleria, după ordinul lui Caesar⁶⁸, Calenus dădu drumul la cîte corăbii reuși, însă, după ce se depărtă puțin de țärm, primi o scrisoare de la Caesar în care era anunțat că porturile și întreg țärmul sînt ocupate de flota dușmanilor. Aflînd aceasta, se întoarse în port și rechemă toate corăbiile. Una dintre ele, care se încapătîna și nu se supuse ordinului lui Calenus pentru că era fără soldați și se conducea după ordine particulare, ajunsese la Oricum și fu cucerită de Bibulus; acesta îi supuse pe toți la tortură — oameni liberi, sclavi și chiar copii — și-i omorî pînă la unul. Astfel salvarea întregii armate a depins de un scurt interval de timp și de o minunată întîmplare.

15 Bibulus, așa cum am arătat mai sus⁶⁹, se afla cu flota la Oricum și, în timp ce făcea imposibil pentru Caesar accesul la mare și la porturi, era el însuși lipsit de putința de a atinge uscatul. Într-adevăr, toate țärmurile erau ocupate de către Caesar și nu exista posibilitatea nici de a aproviziona corăbiile cu lemn și cu apă potabilă, nici de a acosta. Situația era foarte complicată și-i apăsa o mare lipsă de cele necesare, așa încît erau nevoiți să aducă de la Corcyra cu corăbiile de marfă tot restul de provizii, pînă și lemnul și apa; la un moment dat s-a întîmplat ca, din cauza vremii foarte rele, să fie siliți să adune roua nopții în piei cu care acoperiseră corăbiile. Totuși suportau aceste greutăți cu răbdare și curaj și nu considerau că trebuie să părăsească țärmul și să abandoneze porturile. Dar pentru că se aflau în impasul pe care l-am arătat și Libo își unise armata cu cea a lui Bibulus, amîndoi stau de vorbă de pe corăbii cu legații Marcus Acilius⁷⁰ și Staius Murcus⁷¹, dintre care unul comanda trupele de pe zidul cetății, iar celălalt garnizoanele de infanterie, și le spun că vor să trateze cu Caesar probleme foarte importante dacă li se va da această posibilitate. Adugă și alte cîteva argumente pentru a

întări afirmațiile, așa încît păreau hotărîți să cadă la o înțelegere. Între timp cer un armistițiu și îl dobîndesc. Căci ceea ce propuneau părea de mare importanță, și se știa că Caesar dorește foarte mult pacea și se socotea că misiunea lui Vibullius avusese un oarecare efect.

16 În acest timp, Caesar, plecat cu o legiune pentru a supune cetățile mai îndepărtate și pentru a face provizii de cereale a căror lipsă începuse s-o simtă, se afla la Buthrotum⁷², un orașel în fața Corcyrei. Anunțat în scris de Acilius și Murcus de cererile lui Libo și Bibulus, lasă acolo legiunea, iar el se întoarce la Oricum. Odată ajuns acolo cheamă pe cei doi la întrevvedere. Vine numai Libo și-l scuză pe Bibulus, care avea o fire violentă și o dușmănie veche de ordin personal cu Caesar încă de pe vremea edilității și a preturii lor; de aceea, spune el, evitase Bibulus întrevvedere, pentru a nu împiedica prin înverșunarea sa chestiuni care dădeau mari speranțe și erau de mare folos. Cea mai mare dorință a lui Pompeius, continuă Libo, a fost întotdeauna să se cadă de acord și să se depună armele. În ce-i privește pe ei, nu au puterea s-o facă, deoarece, în urma hotărîrii unui consiliu, încredințaseră comanda supremă a războiului și a tuturor celorlalte chestiuni lui Pompeius. Dar, odată cunoscute cererile lui Caesar, le vor transmite lui Pompeius și acesta va trata restul la îndemnul lor. Între timp să se mențină armistițiul pînă cînd va veni răspunsul lui și nici unii, nici ceilalți să nu atace. Adaugă la aceasta cîteva lucruri despre cauza neînțelegerii și despre armatele și trupele sale auxiliare.

17 La acestea din urmă, Caesar nu a socotit nici atunci că trebuie să răspundă și nici acum nu socotim necesar ca ele să fie încredințate posterității⁷³. Caesar cerea să-i fie îngăduit să trimită fără primejdie soli la Pompeius și ei înșiși să garanteze aceasta sau să-i primească și să-i conducă acolo. Cît privește armistițiul, spunea el, războiul era de așa natură, încît ei blocau cu flota corăbiile și ajutoarele lui, iar el îi împiedica să acosteze și să ia apă. Dacă vor ca el să renunțe la aceasta, să renunțe ei înșiși la patrulările pe mare; dacă le vor

menține, își va păstra și el poziția. În orice caz, adăuga el, se putea trata o convenție chiar dacă nu se renunța la aceste manevre, care nu vor fi pentru ei o piedică. Libo a refuzat să primească pe solii lui Caesar și să răspundă de primejdia care i-ar fi amenințat și a trecut pe seama lui Pompeius toată răspunderea; insista asupra unui singur lucru: armistițiul, și-l pretindea cu cea mai mare stăruință. Când Caesar a înțeles că acesta pusese la cale toată întrevederea pentru a scăpa de primejdia în care se afla în momentul acela și de lipsa celor necesare și că nu oferea nici o speranță și nici o propunere de pace, se reîntoarse la pregătirile războiului.

18 Bibulus, care nu putuse atinge pământul timp de multe zile și era lovit de o boală grea din cauza frigului și a efortului depus, fiindcă nici nu se putea îngriji, nici nu voia să părăsească postul încredințat, nu a putut suporta violența bolii⁷⁴. După moartea lui, comanda supremă n-a revenit unui singur om, ci fiecare comandant își conducea flota după cum credea de cuviință. Vibullius, după liniștirea tumultului pe care-l trezise venirea neașteptată a lui Caesar, când i s-a părut potrivit, fiind de față Libo, Lucius Luceius⁷⁵ și Theophanes⁷⁶, cu care Pompeius obișnuia să discute cele mai importante probleme, hotărî să transmită solia lui Caesar. Când începu să vorbească, Pompeius îl întrerupse și-l împiedică să spună mai mult, exclamînd: „Ce nevoie am de o viață sau de o cetățenie pe care voi părea că o dețin ca dar de la Caesar? Nu se va putea înlătura convingerea stîrnită de această situație, căci se va socoti că am fost readus în Italia pe care am părăsit-o“. După terminarea războiului, Caesar a aflat acest fapt de la cei care participaseră la convorbire; totuși a încercat cu atît mai mult prin alte mijloace să negocieze problema păcii prin tratative.

19 Taberele lui Pompeius și Caesar nu erau despărțite decît de un rîu, Apsus, și soldații aveau dese convorbiri unii cu alții fără să fie aruncată nici măcar o suliță în acest timp, conform înțelegerii dintre interlocutori. Caesar trimite pe legatul Publius Vatinius⁷⁷ chiar

la malul riului ca să întreprindă tot ceea ce putea duce la încheierea păcii și să strige cu glas tare dacă nu e oare permis unor cetățeni să trimită solii lor de pace concetățenilor lor, lucru care fusese îngăduit chiar sclavilor fugiți, goniți de pe înălțimile Pirineilor, și piraților, mai ales când acestea se făceau pentru a curma luptele dintre cetățeni. Acesta vorbi mult cu glas rugător, ca unul care pleda pentru salvarea sa și a tuturor și fu ascultat în liniște de soldații ambelor tabere. I se răspunse din partea cealaltă că Aulus Varro promite că a doua zi va veni la întrevedere și că va studia posibilitatea venirii solilor și expunerii cererilor lor fără primejdie. În acest scop se fixează o oră anumită. Când au venit a doua zi acolo, se adunase o mulțime numeroasă din ambele tabere; așteptarea era încordată și spiritele tuturor păreau dornice de pace. Din gloată se desprinde Titus Labienus și începe pe un ton moderat să vorbească despre pace și să discute cu Vatinius. Pe neașteptate convorbirea e întreruptă de sulite trimise de pretutindenii; Vatinius le evită acoperit de scuturile soldaților; totuși cițiva sînt răniți, printre care Cornelius Balbus⁷⁸, Marcus Plotius, Lucius Tiburtius și cițiva centurioni și soldați. Atunci Labienus le strigă: „Încetați cu discuțiile de înțelegere; pentru noi nu poate fi pace decît o dată cu căderea capului lui Caesar“.

20 În aceeași vreme, pretorul Marcus Caelius Rufus, luînd asupra sa cauza debitorilor la începutul magistraturii, își așază tribunalul lîngă acela al lui Caius Trebonius, pretorul urban⁷⁹, și promitea ajutorul său oricui ar fi făcut apel în legătură cu evaluarea averii și cu plățile care trebuiau fixate de arbitri, după cum hotărîse Caesar cînd fusese acolo. Dar, datorită echității decretului și a blîndeții lui Trebonius, care socotea că în asemenea vremuri justiția trebuie făcută cu milă și măsură, nu s-au putut găsi oameni care să facă începutul acțiunilor de apel. Căci a aduce ca scuză sărăcia și a te plînge de calamitățile proprii sau de cele ale timpului și a vorbi despre dificultățile unei vînzări la licitație e treaba unui suflet mediocru; dar, ca să-ți păstrezi intacte averile cînd recunoști că ai datorii, trebuie să fii foarte neru-

șinat. Așa că nu se găsea nimeni care să ceară aceasta. Caelius însă se arată mai necruțător decît cei în interesul cărora era decizia. Și plecînd de la un astfel de început, ca să nu pară că a pornit degeaba pe o cale urită, promulgă o lege care stabilea un moratoriu al datoriilor pe șase ani, fără dobînzii.

21 Deoarece consulul Servilius și ceilalți magistrați se opuseră, el, văzînd că realiza mai puțin decît crezuse, renunță la prima lege și propune altele două pentru a stîrni pasiunile oamenilor: una prin care absolvea pe locatari de plata pe un an a chiriilor locuințelor, a doua care abolea datoriile. Avu loc o răscoală a mulțimii împotriva lui Caius Trebonius și cîțiva fură răniți, iar Caelius îl înlătură pe acesta din tribunal. După aceste întîmplări, consulul Servilius raportă senatului și senatul îndepărtă pe Caelius de la treburile publice. Prin acest decret, consulul îi interzise intrarea în senat și îl goni de pe tribună pe cînd încerca să țină o cuvîntare. Caelius, turbat de rușine și de durere, a simulat că pleacă la Caesar; trimițînd pe ascuns mesageri la Milo⁸⁰, care fusese condamnat pentru asasinarea lui Clodius⁸¹, și chemîndu-l în Italia pentru că mai avea gladiatori de la jocurile pe care le dăduse, și-l asocie și-l trimise în Thurinum⁸² pentru a încerca să atragă de partea lor pe păstori. El însuși ajunse la Casilinum⁸³ tocmai în momentul cînd la Capua erau prinse steagurile și armele lui și descoperiți gladiatorii de la Neapolis⁸⁴ care trebuiau să pună la cale predarea orașului. Astfel, dîndu-i-se pe față planurile, accesul în Capua îi e interzis. Temîndu-se de primejdie, deoarece adunarea cetățenilor luase armele și-l socotea dușman, renunță la planul său și luă alt drum.

22 Între timp, Milo, trimițînd scrisori în municipiile din împrejurimi, afirma că acționează din ordinul și din voința lui Pompeius, al cărui mesaj i-a fost transmis prin Vibullius, și încerca să atragă pe cei pe care-i socotea copleșiți de datorii. Cum nu reușea să realizeze nimic cu aceștia, deschizînd cîteva închisori de sclavi, începu să asedieze Compsa din ținutul hirpin⁸⁵. Oprit acolo de

pretorul Quintus Pedius cu o legiune... (lacună)⁸⁶, muri lovit de o piatră aruncată de pe zid. Caelius, plecat — așa cum pretindea — la Caesar, ajunse la Thurii. Pe cînd încerca să atragă de partea sa pe unii din municipiu și promitea bani călăreților lui Caesar, galli și hispani trimiși acolo în garnizoană, fu omorît de aceștia. Astfel, aceste întîmplări grave, care prin grijile provocate magistratilor și prin împrejurările în care se petreceau nelinișteau Italia, au avut chiar de la început un sfîrșit rapid și ușor.

23 Plecat din Oricum cu flota de 50 de corăbii pe care o comanda, Libo ajunse la Brundisium și ocupă insula care se afla în fața portului, căci socotea că e mult mai eficace să supravegheze acel singur loc prin care corăbiile noastre erau obligate să treacă, decît să țină sub pază tot țărnul și porturile. Venind pe neașteptate acolo, prinse cîteva corăbii de marfă, le incendie și captură una încărcată cu grîne, semănînd groaza printre ai noștri, iar în timpul nopții debarcă la țarm soldați și arcași, zdrobi postul de gardă al cavaleriei și, ajutat de poziția terenului, obținuu succese atît de mari, încît îi trimise o scrisoare lui Pompeius în care îi spunea că, dacă vrea, poate să retragă și să dea la refăcut celelalte corăbii, căci el va opri numai cu flota sa trimiterea de ajutoare lui Caesar.

24 În acel timp Antonius⁸⁷ se afla la Brundisium; încrezător în vitejia soldaților săi, el acoperi cu împletituri și parapete vreo 60 de șalupe de corăbii mari, îmbarcă pe ele soldați aleși printre cei mai curajoși, le așeză separat în diferite locuri de-a lungul țărnelui și porunci ca două corăbii pe care le făcuse la Brundisium să iasă din gura portului pentru a-și antrena vislașii. Văzîndu-le că au înaintat prea mult, Libo, în speranța că le va putea captura, trimise împotriva lor cinci cvadrireme⁸⁸. Cu cît se apropiau mai mult de corăbiile noastre, veteranii noștri se retrăgeau spre port, iar aceia, miinați de înflăcărare, îi urmăreau fără prudență. Și deodată, din toate părțile, la un semn, bărcile lui Antonius se năpustiră asupra dușmanilor și de la primul atac

capturată o cvadrimă cu vîslașii și cu apărătorii ei, iar pe celelalte le constrînseră la o fugă rușinoasă. La această nereușită a adversarilor se adăuga faptul că fură împiedicați să se aprovizioneze cu apă de cavalerii lui Antonius, postați pe țarm. Copleșit de neajunsul acesta și de rușine, Libo se depărtă de Brundisium și renunță la asedierea alor noștri.

25 Multe luni se scurseră și iarna se apropia de sfîrșit⁸⁹, iar corăbiile și legiunile de la Brundisium tot nu soseau la Caesar. Și lui Caesar îi părea că fuseseră pierdute cîteva ocazii favorabile, căci de multe ori suflaseră vînturi stabile în care socotea că trebuiau să se încreadă. Cu cît timpul trecea, cu atît conducătorii flotelor dușmane erau mai ageri în vîgilența lor, aveau tot mai solidă credința că le vor opri și în același timp erau mereu îmboldiți de scrisorile lui Pompeius, care le ordona, avînd în vedere că nu-l opriseră de la început pe Caesar, să țină în loc măcar restul armatei lui; în același timp, în fiecare zi așteptau sosirea vremii nefavorabile pentru traversare, cînd vîntul trebuia să slăbească. Îngrijorat de starea de lucruri, Caesar scrisese cu severitate alor săi la Brundisium, poruncindu-le să nu scape prilejul să navigheze cînd vor avea vînt potrivit, să se îndrepte spre țarmul Apolloniei și să încerce să debarce acolo. Acele locuri erau cele mai ferite de veghea flotei dușmanilor, pentru că aceștia nu îndrăzneau să se depărteze prea mult de porturi.

26 Soldații dădură dovadă de îndrăzneală și curaj, sub comanda lui Marcus Antonius și Fufius Calenus, și, pe cînd se îndemnau unii pe alții și afirmau că nu se vor da în lături de la nici o primejdie pentru a-l salva pe Caesar, profitînd de austru, pornesc corăbiile și a doua zi trec pe lîngă Apollonia și Dyrrachium. Cînd fură văzuți de pe continent, Coponius, care comanda la Dyrrachium flota rhodiană, ieși cu corăbiile din port și, în momentul cînd din cauza slăbirii vîntului era aproape de tot de ai noștri, același austru se întee și veni în ajutorul nostru. Dar nici Coponius nu renunță la planul său, ci, sperînd că prin truda și perseverența marinarilor săi va putea să

învingă chiar și violența furtunii, urmări la fel de îndârjit corăbiile noastre care trecuseră deja de Dyrrachium, mîinate de forța vîntului. Ai noștri se foloseau de un prilej norocos, dar se temeau totuși de atacul flotei dușmanilor în caz că vîntul s-ar fi potolit. Ajungînd la portul Nymphaeum⁹⁰, la 3 000 de pași dincolo de Lissus⁹¹, intrară cu corăbiile în portul care era la adăpost de vîntul african, dar nu de austru, socotind că e mai mică primejdia furtunii decît cea a flotei dușmane. Îndată după intrarea lor acolo, printr-o întîmplare necrezut de fericită, austrul, care suflase timp de două zile, își schimbă direcția, transformîndu-se în vînt de Africa.

27 S-a putut vedea atunci o schimbare neașteptată a soartei. Cei care se temuseră erau acum primiți într-un port adăpostit; cei care amenințaseră corăbiile noastre erau siliți să se teamă acum pentru ei înșiși. Și astfel, printr-o schimbare de situații, furtuna i-a ocrotit pe ai noștri și a izbit corăbiile rhodiene în așa fel, încît toate cele 16 nave acoperite fură zdrobite și naufragiară, iar din marele număr de vîslași și luptători o parte pieri lovită de stînci, o parte fu salvată de ai noștri; pe toți aceștia Caesar îi cruță și îi lăsă să plece pe la casele lor.

28 Două corăbii de-ale noastre, care înaintau mai greu și pe care le apucase noaptea, nu știură locul în care se opriseră celelalte și ancorară în fața portului Lissus. Otacilius Crassus, comandantul portului Lissus, se pregătea să le atace și începu să trimită un mare număr de șalupe și bărci mai mici; în același timp trata cu soldații problema predării lor, promițîndu-le în schimb viața. Una din cele două corăbii avea la bord 220 de oameni dintr-o legiune de recruți, cea de-a doua ceva mai puțin de 200 dintr-o legiune de veterani. Acestora le-a fost dat să învețe cît de mare ajutor e pentru oameni tăria sufletească. Recruții, înspăimîntați de mulțimea ambarcațiilor și sleiți de puteri din pricina furtunii și a răului de mare, dînd crezare dușmanilor care jurară că nu le vor face nici un rău, se predară lui Otacilius; aduși în fața lui, în pofida jurămîntului, sînt omoriți cu ferocitate sub ochii acestuia. Dimpotrivă, soldații legiunii veterane, la

fel de sleiți și de furtună și de răul de mare, hotărîră să nu-și dezmintă vechea vitejie și, reușind să trăgă-neze pînă la căderea nopții cu tratarea condițiilor capitulării pe care se prefăcuseră că o acceptă, silesc pe cîrmaci să acosteze, iar ei, găsind un loc potrivit, petrecură acolo restul nopții; la ivirea zorilor ținură piept la aproape 400 de călăreți care păzeau partea aceea a țărmului și la care se adăugaseră și soldații din garnizoană, trimiși de Otacilius; după ce omorîră pe cîțiva dintre ei, se întoarseră nevătămați la ai noștri.

29 După aceste întîmplări, adunarea cetățenilor romani care conducea orașul Lissus, pe care Caesar li-l încredințase odinioară și de a cărui fortificare se îngrijise⁹², îl primi pe Antonius și-l ajută în toate. Otacilius, temîndu-și viața, fuge din oraș și se refugiază la Pompeius. Antonius debarcă toate trupele, al căror efectiv era de trei legiuni de veterani, una de recruți și 800 de călăreți; trimite majoritatea corăbiilor înapoi în Italia pentru a transporta restul de cavalerie și infanterie, iar pontoanele, un soi de corăbii gallice⁹³, le lasă la Lissus, cu gîndul ca, în caz cînd Pompeius, socotind Italia pustie, și-ar fi îndreptat armata într-acolo — părere care circula în mulțime —, Caesar să aibă posibilitatea să-l urmărească. Antonius îl anunță imediat pe Caesar, informîndu-l de regiunea în care debarcase trupele și de numărul soldaților transportați.

30 Caesar și Pompeius aflară cam în același timp de aceste întîmplări. Căci văzuseră chiar ei corăbiile, plutind pe lîngă Apollonia și Dyrrachium, și trecînd de-a lungul acelor locuri, dar încotro fuseseră purtate nu știa nici unul în primele zile. Cînd află de situație, iau hotărîri diferite: Caesar să facă joncțiunea cu Antonius cît mai rapid, Pompeius să se așeze în calea trupelor care înaintau în marș și să încerce să le atace pe neașteptate printr-o cursă; în aceeași zi amîndoi scot armatele din taberele statornicite de pe râul Apsus: Pompeius pe ascuns și în timpul nopții, Caesar pe față și ziua. Dar pentru Caesar drumul era mai lung, din cauza unui ocol cam mare în susul râului pentru a-l putea țrece prin

vad; Pompeius, pentru că nu avea de traversat riul, porni pe un drum ușor, în marșuri lungi spre Antonius, și, cînd află că se apropie, găsi un loc potrivit și-și așază acolo toate trupele, ținîndu-le în tabără și interzicîndu-le să aprindă focuri pentru a-și face și mai tainică venirea. Aceste lucruri îi sînt însă anunțate pe dată lui Antonius de către greci. Acesta, după ce-l anunță pe Caesar, stătu nemișcat în tabără timp de o zi; a doua zi Caesar ajunse la el. Aflînd de venirea lui, Pompeius, pentru a nu fi prins între două armate, se retrase și ajunse cu toate trupele la Asparagium Dyrrachinorum⁹⁴, unde își așază tabăra în loc potrivit.

31 În această vreme, Scipio, după cîteva înfrîngeri în regiunea muntelui Amanus⁹⁵, își luase titlul de *imperator*⁹⁶, după care ceruse de la cetăți și tirani⁹⁷ sume mari de bani; de asemenea de la publicanii provinciei sale pretinsese plata banilor datorăți pe doi ani în urmă și tot de la ei, pe credit, pe cei din anul următor și poruncise întregii provincii să recruteze călăreți. După ce i-a adunat, lăsînd în urma sa pe părții dușmani, vecini cu el, care cu puțin înainte omoriseră pe generalul Marcus Crassus⁹⁸ și-l asediaseră pe Marcus Bibulus, a scos legiunile și cavaleria din Siria. Pentru că provincia fusese cuprinsă de panică și teroare la gîndul războiului cu părții, pentru că se făcuseră auzite cîteva glasuri de soldați care afirmau că vor merge împotriva dușmanului, dar că nu vor ridica armele împotriva unui concetățean și consul, îi duse la Pergam⁹⁹ și în alte orașe foarte bogate, pentru a le așeza acolo tabăra de iarnă, și le făcu daruri îmbelșugate; pentru a le întări curajul, le dădu voie să prade cîteva cetăți.

32 Între timp, din întreaga provincie se cereau cu strășnicie sumele de bani datorate; pe lângă acestea, multe altele mai erau mereu născocite de lăcomia lui: se impunea tribut pe fiecare cap de sclav și de om liber; se cereau impozite pe coloane, pe uși, se pretindeau grîne, soldați, arme, vîslași, mașini de război, corvezi în cărăușie. Era destul să se găsească un nume de lucru, ca acesta să pară motiv suficient pentru a stoarce bani. Nu numai

în orașe, dar aproape în fiecare sat sau așezare întărită erau oameni investiți cu *imperium*¹⁰⁰. Cu cât acționa mai necruțător și mai crud fiecare dintre aceștia, cu atât era socotit bărbat și cetățean mai desăvârșit. Provincia era plină de lictori, de autorități, înșesată de intendenți și perceptori, care pe lângă sumele stabilite se mai îngrijeau și de propria lor pungă. Pentru a acoperi cu un pretext onorabil o acțiune nerușinată repetau mereu că ei, care fuseseră alungați din casă și din patrie, sînt lipsiți chiar de strictul necesar. La aceasta se adăugau și dobînzile foarte grele, ceea ce se întîmplă adesea în război, cînd se cer bani de la toată lumea; într-o asemenea situație, o amîinare se considera un adevărat dar. Ca urmare, în răstimp de doi ani, datoriile provinciei se înmulțiră. Din această cauză, se cereau sume de bani și de la cetățenii romani ai provinciei, însă grupați pe adunări și cetăți, și se afirma că se cer ca împrumuturi conform unui *senatus-consultum*; de la publicani, pentru că aveau bani, se ceru impozitul pe anul următor.

33 Pe lângă acestea, Scipio ordonă să fie ridicate avuțiile depuse încă de demult în templul Dianei din Efes¹⁰¹. În ziua fixată, cînd Scipio veni la templu aducînd cu el destul de multe persoane de rang senatorial pe care le convocase, primi o scrisoare de la Pompeius, care îl anunța că Caesar trecuse marea cu legiunile și-i ordona să vină în grabă la el cu armata, lăsînd totul la o parte. După primirea scrisorii, îi expediază pe cei pe care îi chemase, iar el începe să-și pregătească marșul spre Macedonia și pleacă după cîteva zile. Întîmplarea aceasta a salvat tezaurul din Efes.

34 După joncțiunea cu armata lui Antonius, Caesar, luînd de la Oricum legiunea pe care o pusese să supravegheze țărmlul mării, era de părere că trebuie să sondeze atitudinea provinciilor și să înainteze mai departe; și pentru că veniseră la el soli din Thessalia și Aetolia care îi promiteau că, dacă le va trimite garnizoane de pază, cetățile acelor populații îi vor îndeplini poruncile, trimise în Thessalia pe Lucius Cassius Longinus¹⁰² cu legiunea a XXVII-a de recruți și cu 200 de călăreți, iar

în Aetolia¹⁰³ pe Caius Calvisius Sabinus¹⁰⁴ cu cinci cohorțe și ceva cavalerie; le ordonă să se îngrijească mai cu seamă de aprovizionarea cu grâne¹⁰⁵ pentru că regiunile erau apropiate. Lui Cnaeus Domitius Calvinus¹⁰⁶ îi ordonă să plece în Macedonia cu două legiuni, a XI-a și a XII-a, și cu 500 de călăreți; din acea parte a provinciei care se intitula liberă¹⁰⁷, conducătorul ei, Menedemus, trimis ca sol, mărturisea bunăvoința deosebită a tuturor alor săi.

35 Dintre aceștia, Calvisius, primit încă de la sosire cu cea mai mare bunăvoință de toți aetolienii, după ce respinse garnizoanele dușmane din Calydon¹⁰⁸ și Nau-pactus¹⁰⁹, puse stăpînire pe întreaga Aetolie. Cassius ajunsese cu legiunea în Thessalia; aici el găsi atitudini diferite din partea cetăților, pentru că existau două grupări: Hegesaretos¹¹⁰, om cu veche autoritate, era de partea pompeienilor; Petraeus¹¹¹, tînăr de mare noblețe, ajuta cu rîvnă prin mijloacele sale și ale prietenilor săi pe Caesar.

36 În același timp, Domitius sosește în Macedonia: tocmai cînd începuseră să vină la el numeroase delegații din partea cetăților, s-a anunțat că se apropie Scipio cu legiunile, spre marea tulburare și zărvă a tuturor; căci adesea zvonul neașteptat depășește faptul în sine. Scipio, fără să mai întîrzie în vreun loc în Macedonia, se îndreaptă în grabă mare spre Domitius și, cînd se afla la 20 000 de pași depărtare de el, se abătu pe neașteptate spre Cassius Longinus în Thessalia. Făcu aceasta atît de fulgerător, încît sosi acolo odată cu zvonul apropierei lui. Și pentru a face marșul mai ușor, lăsă la Aliacmon¹¹² — fluviu care desparte Macedonia de Thessalia — pe Marcus Favonius¹¹³ cu opt cohorțe pentru paza bagajelor legiunilor, ordonîndu-i să ridice acolo o fortăreață. În același timp, cavaleria regelui Cotus, care se afla de obicei la frontierele Thessaliei, năvăli în tabăra lui Cassius. Aflînd de venirea lui Scipio, Cassius, înspăimîntat la vederea călăreților pe care îi socotea ai acestuia, se îndreaptă spre munții care încing Thessalia și de aici începu marșul spre Ambracia¹¹⁴. Dar la Scipio, care se grăbea

să-l urmărească, sosi o scrisoare de la Marcus Favonius, care îl anunța că se apropie Domitius cu legiunile și că el nu va putea să țină poziția pe care se oprise, fără ajutorul lui Scipio. La primirea scrisorii, Scipio își schimbă hotărârea și direcția. Renunță la urmărirea lui Cassius și pornește în ajutorul lui Favonius. Într-un marș neîntrerupt de zi și noapte, ajunse la el într-un moment atât de oportun, încît în timp ce se zărea pulberea ridicată de armata lui Domitius, apărea și avangarda lui Scipio. Astfel priceperea lui Domitius l-a salvat pe Cassius, iuțea lui Scipio pe Favonius.

37 Scipio, după o zăbavă de două zile în tabăra întărită de la rîul Aliacmon — care curgea între el și cea a lui Domitius —, în zorii zilei a treia trecu armata prin vad și, așezîndu-și tabăra, rînduiește trupele în linie de bătaie în fața taberei. Domitius, scoțîndu-și legiunile, nu stătu nici acum la îndoială să dea lupta. Dar cum între cele două tabere se întindea un cîmp cam de 3 000 de pași, Domitius își apropie linia de luptă de tabăra lui Scipio, care persista în a nu se îndepărta de întăritură. Însă soldații lui Domitius fură cu greu reținuți de la luptă, mai ales pentru că un rîu apropiat de tabăra lui Scipio, cu maluri extrem de abrupte, împiedica înaintarea alor noștri. Cînd Scipio află de rîvna și de înverșunarea lor războinică, bănuind că se va putea întîmpla ca a doua zi să fie silit să lupte fără voia sa sau să rămîină în tabără în mod rușinos, el, care venise cu speranțe atât de mari și înaintase cu îndrăzneală, avu o plecare rușinoasă¹¹⁵: în timpul nopții, fără ca măcar să dea comanda de plecare, trecu fluviul și se întoarse în același loc de unde pornise și acolo își așeză tabăra în apropiere de apă, pe o colină. După o trecere de cîteva zile, puse noaptea călăreți la pîndă în locul în care ai noștri veniseră în zilele precedente după furaje; cînd Quintus Varus¹¹⁶, prefect al cavaleriei lui Domitius, veni ca de obicei, dușmanii se năpustiră pe neașteptate din ascunzătoare. Ai noștri însă susținură ferm atacul lor, fiecare se așeză iute la locul său și cu toții se năpustiră împotriva dușmanilor. Dintre aceștia omorîră 80, îi puseră pe fugă

pe ceilalți și se întoarseră în tabără pierzând numai doi oameni.

38 După aceasta, Domitius, sperînd că-l va putea atrage pe Scipio într-o luptă, se prefăcu că este constrins de lipsa de grîne să-și mute tabăra și, dînd comanda militară de plecare, înaintă 3 000 de pași și își așază toată armata și cavaleria într-un loc potrivit și ascuns. Scipio, pregătit de urmărire, trimise înainte o mare parte a cavaleriei pentru a afla și a cerceta drumul lui Domitius. Călăreții înaintară și primele escadroane intraseră în cursă, dar, iscîndu-se bănuieli la auzul nechezatului cailor, începură să se retragă spre cei care-i urmau, iar aceștia, văzînd întoarcerea lor grăbită, se opriră. Observînd că le-a fost descoperită cursa, ai noștri, fără să mai aștepte degeaba pe ceilalți, atacară două escadroane dușmane pe care le găsiră. Singurul care fugi fu Marcus Opmius, prefectul cavaleriei. Pe toți ceilalți din escadroane îi omorîră, sau îi duseră prizonieri lui Domitius.

39 Retrăgînd garnizoanele de pe coasta maritimă, după cum s-a arătat¹¹⁷, Caesar lăsă trei cohorte la Oricum pentru a apăra orașul și tot lor le încredință paza navelor de război pe care le adusese din Italia. Însărcinat cu aceasta și cu comanda orașului era legatul Caninius. El aduse corăbiile noastre în portul interior din spatele orașului, le legă de țărni și închise intrarea în port. Scufundînd o corabie de marfă, iar de aceasta lefînd o alta pe care construi un turn pentru a apăra intrarea în port, o umplu de soldați și le încredință sarcina de a veghea împotriva oricăror întîmplări neprevăzute.

40 Aflînd de acestea, Cnaeus Pompeius-fiul, care comanda flota egipteană, veni la Oricum, remorcă nava scufundată, trăgînd-o cu multe odgoane, și atacă cu mai multe corăbii — pe care construiseră turnuri la fel de înalte — cealaltă navă pusă de pază de Acilius; astfel, luptînd de pe un loc mai înalt și trimițînd mereu soldați odihniți în locul celor obosiți și asaltînd în același timp zidurile orașului atît de pe uscat cu ajutorul scărilor, cît și cu flota, pentru a dispersa forțele dușmanilor, învinse

cu destulă trudă pe ai noștri datorită mulțimii de proiectile. După înfringerea apărătorilor, care se refugiara cu toții pe șalupe, cuceri nava. În același timp puse stăpînire din cealaltă parte pe digul natural, care face din oraș o peninsulă; așezînd patru bireme pe tăvălugi și împingîndu-le cu pîrghii, le trecu în portul interior. În acest fel, ajungînd din amîndouă părțile la navele de război care erau goale, legate de țarm, captură patru din ele și le incendie pe celelalte. Terminînd acțiunea, lăsă acolo pe Decimus Laelius, din flota asiatică, pentru a opri intrarea transporturilor de provizii din Byllis și Amantia. El însuși plecă spre Lissus, atacă cele 30 de corăbii de marfă lăsate de Marcus Antonius și le incendie pe toate; încercă să cucerească Lissus, dar cum comunitatea locală a cetățenilor romani și sôldații pe care îi trimisese Caesar de pază îl apărară, se retrase fără succes după o zăbavă de trei zile, pierzînd cîțiva oameni în asediu.

41 După ce află că Pompeius se găsea la Asparagium, Caesar, plecînd într-acolo cu armata și cucerind pe drum orașul parthinilor, unde Pompeius avea o garnizoană, ajunse a treia zi la Pompeius în Macedonia și-și așeză tabăra lîngă a lui, iar în ziua următoare, scoțîndu-și toate trupele și rînduind linia de luptă, îi oferî lui Pompeius posibilitatea de a se decide. Cînd observă că acesta rămînea pe pozițiile sale, întoarse armata în tabără, socotînd că trebuie să-și facă alt plan. Așadar, a doua zi plecă cu toate trupele spre Dyrrachium, făcînd un mare ocol și pe un drum anevoios și îngust, în speranța fie că Pompeius se va retrage la Dyrrachium, fie că i se va putea tăia calea spre oraș, căci toate proviziile și tot materialul de război le îngrămădisise Pompeius acolo; așa se și întîmplă. Pompeius, ignorîndu-i la început planul, căci îl vedea plecat în altă direcție decît spre regiunea Dyrrachium, socotea că Caesar plecase silit de dificultățile de aprovizionare; apoi, anunțat de iscoade, își ridică tabăra în ziua următoare, sperînd că-i va putea tăia calea pe un drum mai scurt. Bănuind că se va întîmpla așa, Caesar îndemnă pe soldați să suporte cu tărie oboseala și, întreprîndu-și marșul numai pentru o mică parte din

noapte, ajunse dimneța la Dyrrachium, cînd avangarda lui Pompeius abia începea să se zărească, și-și rîndui tabăra.

42 Cu drumul spre Dyrrachium tăiat, Pompeius, nepuținîd să-și realizeze intenția, puse în aplicare alt plan și își întări tabăra pe un loc înalt, numit Petra¹¹⁸, care are un mic golf pentru corăbii, la adăpost de unele vînturi. Acolo poruncește să se adune o parte din navele de război și ordonă să se aducă grîne și provizii din Asia și din toate regiunile pe care le stăpînea. Caesar, prevăzînd că războiul se va tărăgăna, și fără speranță de aprovizionare din Italia, căci toate țărmurile erau păzite cu mare strășnicie de pompeieni, iar propria sa flotă, pe care o pregătise în timpul iernii în Sicilia, Gallia și Italia, înțîrzia, trimise în Epir după grîne pe Quintus Tillius¹¹⁹ și pe legatul Lucius Canuleius, iar pentru că aceste regiuni erau îndepărtate, așeză în locuri sigure hambare și porunci cetăților vecine să transporte acolo cereale. La fel ordonă să se adune din Lissus, de la parthini și din toate fortărețele cît grîu se va găsi. Grîul însă era foarte puțin, pe de o parte din cauza naturii ogoarelor, căci locurile sînt aspre și muntoase și în general se folosesc cereale importate, pe de altă parte pentru că Pompeius prevăzuse aceasta și, în zilele precedente, prădase pe parthini, jefuind și spărgîndu-le casele și transportase cu cavaleria la Petra tot grîul adunat.

43 Aflînd cum stau lucrurile, Caesar își face un plan după natura terenului. În jurul taberei lui Pompeius se aflau numeroase coline înalte și abrupte; pe ele le ocupă întîi și, punînd gărzi, le fortifică. Apoi, săpînd tranșee de la o fortăreață la alta, după cum permitea natura fiecărui loc, hotărî să-l încercuiască pe Pompeius. Fiîndcă el însuși era lipsit de provizii și cum forța lui Pompeius era în mulțimea cavaleriei, el urmărea prin aceasta să poată să transporte de pretutindeni, cu cît mai puține primejdii, cereale și provizii pentru armată, în același timp să-l împiedice pe Pompeius să obțină furaje, făcîndu-i astfel cavaleria incapabilă de luptă, și, în al treilea rînd, să micșoreze faima de care se bucura Pompeius, mai

ales la popoarele din afară, o dată ce s-ar fi răspîndit în întreaga lume zvonul că el este asediat de Caesar și că nu îndrăznește să dea lupta¹²⁰.

44 Pompeius nu voia să se îndepărteze nici de mare, nici de Dyrrachium, unde depozitase toate materialele de război: proiectile, arme, baliste, iar grînelor pentru armată le aducea cu corăbiile; dar nici nu putea opri lucrările de fortificații ale lui Caesar decît dacă accepta lupta, ceea ce nu socotea că trebuie făcut în momentul acela. Nu-i rămînea decît să recurgă la o ultimă resursă de luptă, și anume să ocupe cît mai multe înălțimi, să pună stăpînire pe regiuni cît mai întinse și să disperseze cît va putea mai mult trupele lui Caesar; ceea ce se și întîmplă. Construi 24 de fortărețe, ocupînd o întindere de 15 000 de pași împrejur, și de pe acest loc se aprovizionă cu furaje, căci se aflau multe semănături unde caii puteau încă paște. Și așa cum ai noștri făcuseră o linie continuă de tranșee de la o fortăreață la alta pentru ca trupele lui Pompeius să nu poată trece pe undeva și să-i atace pe la spate, tot astfel ceilalți săpau tranșee neînterupte pe locul unde se aflau, pentru ca ai noștri să nu poată pătrunde și să nu-i poată încercui tot prin spate. Ei însă îi întreceau cu fortificațiile pe ai noștri căci aveau un număr mai mare de soldați și un spațiu mai mic de încercuit. În schimb, cînd Caesar trebuia să ocupe vreo poziție, Pompeius, deși nu se hotărîse să lupte cu toate trupele, trimitea totuși pe pozițiile lui arcași și prăștieri, pe care îi avea în număr mare; mulți dintre ai noștri erau rănîți și atît de înspăimîntați de săgeți, încît aproape toți soldații își făcuseră, pentru a se feri, tunici și învelitori din pîslă, pături sau piei.

45 Pentru ocuparea pozițiilor, și unii și ceilalți luptau cu inversunare: Caesar ca să-l strîngă tot mai mult pe Pompeius, Pompeius ca să ocupe cît mai multe înălțimi, pe o rază cît mai mare; de aceea aveau loc dese ciocniri. Odată, cînd legiunea a IX-a a lui Caesar ocupase o poziție oarecare și începuse să se fortifice, Pompeius ocupă colina apropiată și începu să-i împiedice pe ai noștri să lucreze și, cum într-o anumită parte accesul era aproape

la același nivel, înconjură poziția mai întâi cu arcași și prăștieri, iar apoi, trimițând o mulțime de soldați ușor înarmați și aducând și mașini de război, încercă să oprească lucrările de fortificații, iar alor noștri nu le era prea ușor să lupte și să muncească în același timp. Când îi văzu pe ai săi loviți din toate părțile, Caesar le ordonă să se retragă, părăsind poziția. Drumul de retragere era în pantă. Ceilalți atacau cu atât mai virtos și nu-i lăsau să se retragă, cu cât ai noștri păreau că părăsesc locul mînați de teamă. Se zice că atunci ar fi spus Pompeius plin de fală către ai săi că nu va protesta să fie socotit un comandant de nimic dacă legiunile lui Caesar nu se vor retrage cu cele mai mari pagube de pe locul unde înaintaseră cu atîta îndrăzneală.

46 Caesar, îngrijorat de retragerea alor săi, ordonă să se aducă lese și să se așeze la marginea colinei în fața dușmanilor, iar la adăpostul lor să se sape un șanț de lățime potrivită și să se facă locul cît mai accidentat în toate părțile. El însuși a așezat prăștieri în locuri potrivite pentru a acoperi retragerea alor noștri. După aceasta ordonă legiunii să se retragă. Soldații lui Pompeius începură cu mai multă înverșunare și îndrăzneală să-i împingă și să-i atace pe ai noștri și, pentru a traversa tranșeele, răsturnară lesele. Când observă aceasta, Caesar, temîndu-se ca ai noștri să nu dea impresia că au fost respinși, iar nu că s-au retras, și să nu aibă astfel mai mult de suferit, încurajîndu-i pe ai săi prin intermediul lui Antonius, care conducea legiunea, ordonă cam la jumătatea distanței ca goarna să sune semnalul de atac împotriva dușmanului. Soldații legiunii a IX-a, înțeleși repede între ei, zviriliră lăncile și, din vale, porniră hotărîți în goană în susul colinei, se năpustiră asupra pompeienilor și-i constrînseră să facă cale întoarsă: palisadele ridicate, țăruișii și gropile săpate stînjeniră retragerea acestora. Iar ai noștri, care erau mulțumiți că se retrag fără pagube, după ce omorîseră un număr destul de mare de dușmani și pierduseră în total cinci dintre ai lor, se mutară în liniște ceva mai departe de locul acela și, ocupînd alte coline, le fortificară.

47 Sistemul de luptă era nou și neobișnuit, atît din pricina numărului mare de fortărețe, a întinderii și a fortificațiilor atît de desfășurate, a întregului fel de asediu, cît și a celorlalte împrejurări. De obicei, cel care asediază pe altul atacă un dușman înspăimîntat, slăbit, înfrînt în luptă sau lovit de vreo năpastă atunci cînd îl întrece prin numărul cavaleriei și al infanteriei. Scopul asediului este de obicei înfometarea dușmanilor. Atunci însă Caesar asedia cu un număr mai mic de soldați o armată completă și teafără, care avea de toate din belșug: căci în fiecare zi veneau în număr mare de pretutindeni corăbii care aduceau provizii și, din orice parte ar fi suflat vîntul, aveau drum prielnic. El însă, după ce consumase toate grînele de jur împrejur, se afla la mare strîmtoare. Totuși soldații îndurau aceasta cu cea mai mare răbdare, căci își aminteau că suferiseră același lucru în Hispania în anul precedent și că duseseră pînă la capăt, cu trudă și răbdare, un război de cea mai mare importanță: își aminteau că suferiseră în fața Alesiei multe lipsuri și altele și mai mari la Avaricum¹²¹ și totuși rămăseseră ei învingătorii unor popoare foarte puternice. Nu refuzau nici orzul care li se dădea, nici bobul, iar carnea de oaie, care se găsea din belșug în Epir, avea mare căutare.

48 Cei din trupele auxiliare găsiră un soi de rădăcină, care se găsea din belșug, numită *chara*¹²² și care, amestecată cu lapte, alina mult foamea. Din ea făceau un soi de pîine. Cînd, în convorbirile lor, pompeienii le pomeneau alor noștri în bătaie de joc de foamete, aceștia aruncau în ei cu pîini de acest fel, pentru a le micșora speranțele.

49 Grînele începeau să se coacă și nădejdea că vor avea în curînd alimente îi făcea să îndure foamea; se auzeau deseori în timpul gărzilor de noapte sau în convorbiri soldați exclamînd că mai degrabă vor mînca scoartă de copaci decît să-l scape pe Pompeius din mînă. Aflau cu plăcere de la transfugi că dușmanii păstrează doar caii și că restul animalelor pierise, că sînt în stare proastă din cauza spațiului redus, al duhorii pricinuite de mulțimea de cadavre și al muncilor de fiecare zi cu

care nu erau obișnuiți, iar pe de altă parte suferă de lipsă de apă. Toate râurile și piraiele care se îndreptau spre mare fuseseră întoarse din drum sau oprite prin baraje mari de Caesar și, cum locurile erau muntoase și văile strâmte și abrupte, le închisese cu piloni înfipti în sol și îngrămădisese pământ pentru a opri apa. Astfel adversarii erau constrinși să caute locuri joase și mlăștinoase și să sape fântâni, și această trudă se mai adăuga la muncile de fiecare zi; iar fântânile erau departe de locurile de garnizoană și secau repede din cauza arșiței. Armata lui Caesar se bucura de o sănătate perfectă și avea apă din belșug și provizii de orice fel, în afară de grâne; datorită acestei situații, vedeau că o dată cu coacerea recoltei starea de lucruri devine tot mai bună și speranțele tot mai mari.

50 Într-un fel nou de război, și unii, și ceilalți găseau sisteme noi de luptă. Când aceia observau după focuri că cohortele noastre dorm lângă fortificații, se apropiau în tăcere și aruncau o ploaie de săgeți, iar apoi se retrăgeau repede la ai lor. La acestea, ai noștri, învățați de nevoie, găsiră următoarele remedii: făceau focuri în altă parte... (lacună).

51 Între timp, Publius Sylla¹²³, pe care Caesar la plecare îl lăsase comandant al taberei, este anunțat și vine în ajutorul cohortei cu două legiuni; la venirea lui, soldații lui Pompeius sînt respinși cu ușurință, pentru că nu rezistă apariției și năvalei alor noștri și, după izbirea celor din față, ceilalți se întorc și părăsesc poziția. Dar pe ai noștri care-i urmăreau, Sylla îi rechemă pentru a nu se aventura prea departe. Mulți sînt de părere că, dacă ar fi acceptat să-i urmărească cu fermitate, ar fi putut termina războiul în ziua aceea. Dar hotărîrea lui nu pare de condamnat, căci una este datoria comandantului și alta a înlocuitorului său: unul trebuie să acționeze după ordin, celălalt să hotărască liber în funcție de întreaga situație. Sylla, lăsat de Caesar comandant al taberei, după ce îi scăpă pe ai săi, se mulțumii cu atît și nu vru să dea bătălia, deși avea, poate, sorți de izbîndă, pentru a nu părea că-și asumă rolul de comandant suprem. Pentru trupele lui Pompeius, situația pre-

zenta mari dificultăți de retragere: plecate de pe o poziție înclinată, se opriseră pe înălțime; dacă s-ar fi retras pe pantă, se temeau de ai noștri care i-ar fi urmărit de sus; nu mai rămânea mult pînă la apusul soarelui, căci, în speranța unei izbînzi, prelungiseră lupta pînă atunci. Așa încît Pompeius, printr-un plan potrivit și oportun, ocupă o colină care se afla la o asemenea distanță de fortăreața noastră, încît nu putea fi ajunsă de proiectilul aruncat de o balistă. În acest loc se opri și-l fortifică, aducînd acolo toate trupele.

52 Pe lingă aceasta se dădură lupte în același timp în alte două locuri. Pompeius încercase să atace simultan mai multe fortărețe, pentru a împrăstia forțele și a împiedica ajutorul de la o întăritură la alta. Într-un loc, Volcacijs Tullus¹²⁴ rezistă cu trei cohorte atacului unei legiuni și o respinse de acolo; în altul, germanii, ieșind din fortificațiile noastre, omorîră un mare număr de dușmani și se întoarseră nevătămați.

53 Astfel, într-o singură zi s-au dat șase lupte: trei la Dyrrachium și trei la fortificații; făcînd socoteala tuturor acestora, găsim că dintre soldații lui Pompeius au căzut circa 2 000 de oameni, numeroși veterani și centurioni (printre care Valerius Flaccus, fiul acelu Lucius care fusese pretor în Asia¹²⁵); șase steaguri militare au fost capturate. Dintre ai noștri au căzut în luptă nu mai mult de 20. În fortăreața însă nu era nici un soldat care să nu fi fost rănit, iar patru centurioni din cohorta a 8-a își pierdură vederea. Pentru că voiau să facă dovada trudei și a primejdiei îndurate, îi numărară lui Caesar cam 30 000 de săgeți căzute în fortăreața și-i aduseră scutul centurionului Scaeva, pe care se vedeau 120 de găuri. Acestuia, Caesar, pentru că se distinsese luptînd pentru el și pentru republică, îi dăruie 200 000 de sesterți și ordonă să fie trecut de la rangul al optulea la acela de primipil (căci era clar că datorită în mare parte sforțarilor lui păstraseră fortăreața), iar apoi dădu soldă dublă cohortei și o dăruie din belșug cu grîu, haine, mîncare și decorații militare.

54 Pompeius, după mari lucrări de fortificații în timpul nopții, construi în zilele următoare turnuri și, după ce făcu construcțiile de 15 picioare înălțime, acoperi partea aceea a taberei cu barăci de luptă, iar după cinci zile, profitînd de o noapte întunecată, după ce blocă toate porțile taberei și le baricadă pentru a împiedica pe cei ce ar fi vrut să intre, la începutul străjii a treia scoase în tăcere armata din tabără și se retrase în vechile întărituri.

55 (56)¹²⁶ În toate zilele ce urmară, Caesar scoase armata în linie de bătaie în cîmpie, pentru cazul cînd Pompeius ar voi să dea bătălia, făcînd totodată ca legiunile să ajungă aproape de tabăra acestuia; distanța primului șir de valul dușmanului era atît cît să nu poată fi atins de săgeată sau de proiectil. Pompeius, pentru a-și păstra faima și reputația în fața oamenilor, își așeza armata în fața taberei în așa fel, încît al treilea șir de bătaie atingea valul de fortificare, iar întreaga armată în linie de luptă putea fi apărată de proiectilele aruncate chiar de pe întărituri.

56 (55) Aetolia, Acarnania, Amphilocheis¹²⁷ odată dobîndite de Cassius Longinus și Calvisius Sabinus, după cum am arătat¹²⁸, Caesar socoti că trebuie să-și atragă Achaia și să înainteze mai mult. Deci trimise acolo pe Quintus Calenus și-i dădu ca întăriri pe Sabinus și pe Cassius cu cohortele. Aflînd de venirea lor, Rutilius Lupus, care, trimis de Pompeius, stăpînea Achaia, hotărî să fortifice Istmul¹²⁹ pentru a-l opri pe Fufius să pătrundă în Achaia. Calenus ocupă Delphi¹³⁰, Theba, Orchomenos¹³¹, cu consimțămîntul acestor cetăți, ocupă cu forța cîteva orașe, iar pe celelalte se străduia să le atragă de partea lui Caesar, trimițînd solii în toate părțile. Cu astfel de lucruri era ocupat Fufius.

57 Pe cînd acestea se întîmplau în Achaia și lîngă Dyrrachium și se știa precis că Scipio venise în Macedonia, Caesar, care nu-și uitase vechea intenție, trimite la el pe Aulus Clodius, prietenul amîndurora, pe care acela i-l prezentase odată și i-l încredințase și pe care el

începuse să-l considere printre prietenii săi. Acestuia îi încredințează o scrisoare și un mesaj al căror conținut era cam următorul: el încercase totul pentru a face pace și e de părere că pînă acum nu se rezolvase nimic din vina celor pe care îi alesese să întreprindă aceste acțiuni, pentru că se temeau să-i transmită lui Pompeius mesajul într-un moment nepotrivit. Scipio însă are o asemenea autoritate, încît este în stare nu numai să-și expună liber părerea, ci chiar în mare parte să-l mustre și să-l îndrume pe Pompeius cînd greșește¹³²; pe lîngă aceasta, comandă personal o armată, așa încît are, pe lîngă autoritate, și posibilitatea de a-l constrînge. Dacă ar face acest lucru, toți îi vor atribui obținerea liniștii Italiei, a păcii provinciilor, a salvării imperiului. Clodius îi transmite lui Scipio mesajul și în primele zile părea că e ascultat cu bunăvoință; în zilele următoare însă nu-i mai este îngăduit să-i vorbească, deoarece — după cum am aflat mai tîrziu, după terminarea războiului — Scipio fusese certat de Favonius în legătură cu aceasta, așa încît Clodius se întoarce la Caesar fără a realiza nimic.

58 Caesar, pentru a reține mai ușor cavaleria lui Pompeius la Dyrrachium și a-l opri să ia furaje, fortifică cele două căi de acces despre care am arătat că erau înguste¹³³ și așază acolo garnizoane. Îndată, ce Pompeius își dădu seama că nu va reuși nimic cu ajutorul cavaleriei, o îmbarcă după puține zile pe corăbii și o aduse din nou în interiorul fortificațiilor. Lipsa de furaje era atît de mare, încît hrăneau caii cu frunze strînse de pe copaci și cu rădăcini fragede de trestie tocate, căci consumaseră toate cerealele semănate în interiorul fortificațiilor. Erau nevoiți să aducă furaje din Corcyra și Acarnania, pe un drum foarte lung pe mare, și cum nu era destul, adăugau orz și în acest fel întrețineau caii. Dar după ce le lipsi nu numai orzul, furajele și iarba tăiată de peste tot, ci chiar frunza de pe copaci, iar caii fură tot mai istoviți de slăbiciune, Pompeius hotărî că trebuie să încerce să rupă încercuirea.

59 În cavaleria lui Caesar se aflau doi frați allobrogi¹³⁴, Roucillus și Aecus, fiii lui Adbucillus, care deți-

nuse mulți ani conducerea în țara lor, oameni de o vitejie deosebită, ale căror acțiuni îndrăznețe îl ajutaseră pe Caesar în toate războaiele gallice. Din această cauză el le încredințase cele mai înalte demnități în țara lor și se îngrijise să fie primiți în mod excepțional în senat; le dăduse în Gallia ogoare luate de la dușmani și sume mari de bani, făcându-i din săraci bogați. Datorită vitejiei lor, erau în mare cinste nu numai la Caesar, ci erau îndrăgiți și de întreaga armată; bazându-se pe prietenia lui Caesar și copleșiți de o stupidă și barbară îngîmfare, îi disprețuiau pe ai lor, își însușeau prin fraudă solda călăreților și trimiteau acasă la ei întreaga pradă. Călăreții, miniați de astfel de procedee, se duseră cu toții la Caesar, se plînseră de nedreptățile suferite și adăugară la celelalte învinuiri faptul că aceștia prezintă un număr inexact de călăreți, a căror soldă și-o însușesc.

60 Caesar, socotind că nu e timpul pentru o astfel de cercetare și iertîndu-le multe pentru vitejia lor, amîna toată acțiunea; pe ei îi muștră în taină că profită de pe urma călăreților, dar îi îndeamnă să aștepte orice de la prietenia lui și să spere și alte servicii, ținînd seama de cele din trecut. Totuși această întîmplare le aduse disprețul și scîrba tuturor și atît reproșurile celorlalți, cît mai ales propria lor judecată și conștiință îi făceau să-și dea seama de aceasta. Mînați de rușine și socotind poate că nu au fost absolviți de pedeapsă, ci numai amînați, hotărîră să se despartă de noi, să-și încerce norocul în altă parte și să-și facă noi prietenii. Înțeleși cu cîțiva clienți de-ai lor, căroră îndrăzneau să le împărtășească o asemenea crimă, încercară mai întîi să omoare pe prefectul de cavalerie Caius Volusenus, cum se află mai tîrziu după terminarea războiului, pentru a-i părea lui Pompeius că au trecut la el săvîrșind o ispravă însemnată; după ce aceasta s-a dovedit prea greu de îndeplinit și cum nu aveau nici prilejul s-o facă, dădură cu împrumut cît mai mulți bani, ca și cum aveau intenția să-i satisfacă pe ai lor și să dea înapoi ceea ce furaseră; după ce cumpărară mulți cai, trecură la Pompeius împreună cu complicitățile planului lor.

61 Aceștia, pentru că erau de neam, bogat echipați și veniseră cu escortă numeroasă și cu mulți cai și se bucuraseră de cinste la Caesar, au fost socotiți bărbați viteji; cum faptul era nou și neobișnuit, Pompeius îi purtă și-i arătă pe la toate garnizoanele. Căci pînă atunci nimeni, nici pedestraș, nici călăreț nu trecuse de la Caesar la Pompeius, în timp ce aproape zilnic fugeau soldați de la Pompeius la Caesar și aproape toți cei ce fuseseră recrutați din Epir, Aetolia și din toate regiunile ocupate de Caesar făcuseră acest lucru. Allobrogii cunoșteau însă întreaga situație, toate fortificațiile neterminate, ca și cele considerate defectuoase de cei pricepuți în arta militară, observaseră momentul fiecărei acțiuni, distanțele dintre poziții, vigilența diferitelor puncte de pază, după firea sau rîvna celor care le comandau, și dezvăluiră toate acestea lui Pompeius.

62 După aflarea acestor lucruri, hotărîrea ieșirii din incercuire fiind luată încă înainte, așa cum am arătat¹³⁵, Pompeius dă ordin soldaților să-și facă apărătoare de căști din răchită și să strînă material de construcție. După pregătirile necesare, imbarcă în timpul nopții pe șalupe și pe corăbii rapide o mare parte din soldații ușor înarmați și arcași, precum și întregul material de construcție, și cam pe la miezul nopții duce 60 de cohorte, scoase din tabăra principală, la partea cea mai apropiată de mare a fortificațiilor și mai depărtată de tabăra principală a lui Caesar. În același loc trimite corăbiile, pe care am arătat că le încărcase cu material de construcție și trupe ușor înarmate, precum și corăbiile de război pe care le avea la Dyrrachium, și arată fiecăruia ce are de făcut. La fortificațiile din locul acela Caesar îl puse pe cvestorul Lentulus Marcellinus cu legiunea a IX-a. Acestuia, pentru că nu avea o sănătate prea bună, îi dăduse ca ajutor pe Fulvius Postumus.

63 În locul acela se afla o tranșee de 15 picioare și un val împotriva dușmanului de 10 picioare înălțime, a cărui culme era de aceeași lățime; la un interval de 600 de picioare de el, în partea opusă, se afla un altul, ceva mai mic. Cu cîteva zile înainte, Caesar, temîndu-se

ca ai noștri să nu fie încercuiți de corăbii, făcuse un val dublu în acel loc, pentru a putea rezista în caz că vor fi atacați din două părți. Dar mărimea lucrărilor și truda neîntreruptă de fiecare zi, căci un spațiu de 17 000 de pași fusese cuprins de fortificații, nu le dădeau răgaz să-l ducă pînă la capăt. Așa că nu reușise încă să termine valul transversal din fața mării care să lege aceste două fortificații. Lucrul îi era cunoscut lui Pompeius prin transfugii allobrogi și aduse mult rău alor noștri. Pe cînd cohortele noastre se odihneau lingă mare, apărură pe neașteptate, în zori, trupele lui Pompeius și, în timp ce soldații aduși cu corăbiile aruncau proiectile spre valul exterior și umpleau tranșeele cu pămîntul adus, legionarii aduceau scări și înspăimîntau pe apărătorii valului interior cu mașini de război și cu tot soiul de proiectile, în timp ce o mulțime de arcași se revărsa din amîndouă părțile. Acoperămîntul de răchită pus pe căști îi ferea foarte bine de loviturile cu pietre, singurul proiectil de care dispuneau ai noștri. Astfel, pe cînd ai noștri erau loviți de pretutindeni și rezistau cu greu, dușmanii observară lipsa fortificării de care am vorbit mai sus și, debarcați de pe mare cu corăbiile între cele două valuri unde lucrarea era neterminată, îi atacară pe la spate, scoțîndu-i din ambele poziții fortificate, și îi constrinseră s-o ia la fugă.

64 Informat de învălmășeala produsă, Marcellinus trimite...¹³⁶ cohorte din tabără în ajutorul alor noștri aflați în primejdie; acestea, dînd ochi cu fugarii, nu-i putură încuraja cu venirea lor și nici nu putură ține piept atacului dușmanilor. Astfel tot ce era trimis în ajutor, molipsit de panica fugarilor, nu făcea decît să mărească spaima și primejdia, căci retragerea era îngreuiată de mulțimea oamenilor. În luptă, un stegar rănit pe care puterile îl părăseau, văzînd pe călăreții noștri le spuse: „Acest steag l-am apărut ani de-a rîndul cu strășnicie în timpul vieții mele; acum, cînd mor, îl restitui cu aceeași credință lui Caesar. Vă implor, nu faceți să se întîmple ce nu s-a mai pomenit înainte în armata lui Caesar, ca rușinea să păteze onoarea militară, ci duceți-i-l neatins lui“. În urma acestei întîmplări steagul

fu salvat, deși toți centurionii cohorței întâia, cu excepția celui al primei centurii, fuseseră omoriți¹³⁷.

65 Soldații lui Pompeius se apropiau tot mai mult de tabăra lui Marcellinus, măcelărind pe ai noștri, semănând spaima și printre celelalte cohorțe, când se zări Marcus Antonius, care ocupa o fortificație apropiată și care, aflînd de situație, cobora de pe o înălțime cu 12 cohorțe. Venirea lui i-a ținut în loc pe pompeieni și i-a încurajat pe ai noștri, care își reveniră din panică. Nu mult după aceea, Caesar, după semnalele de fum făcute de la o fortăreață la alta, cum era obiceiul din timpuri străvechi¹³⁸, scoțînd cîteva cohorțe din garnizoană, veni tot acolo. Aflînd de paguba suferită și observînd că Pompeius, ieșit în afara fortificațiilor, își așeza tabăra lângă mare pentru a putea obține ușor furaje și pentru a-și păstra și accesul la corăbii, schimbă planul războiului, pentru că nu reușise să realizeze ce-și propusese, și dă ordin de fortificare în apropierea lui Pompeius.

66 După terminarea întăriturii, cercetașii lui Caesar observară că niște cohorțe, care formau cam o legiune, se află în spatele pădurii și se îndreaptă spre o tabără veche. Așezarea taberei era următoarea: în zilele precedente, legiunea a IX-a a lui Caesar, care se opusese trupelor lui Pompeius și le încercuia, așa cum am arătat¹³⁹ cu ajutorul fortificațiilor, își așezase acolo tabăra: aceasta atingea pădurea și nu era la mai mult de 300 de pași depărtare de mare. Apoi, schimbîndu-și planul din anumite pricini, Caesar o mută ceva mai departe, dar după o trecere de cîteva zile o ocupă Pompeius. Pentru că avea de gînd să țină acolo mai multe legiuni, lăsase valul interior și adăugase o întăritură mai întinsă. Astfel tabăra cea mică, inclusă într-una mai mare, căpăta aspect de fortăreață, de cetățuie. De asemenea făcuse o întăritură pornind din colțul stîng al taberei pînă la rîu, cam de 400 de pași, pentru ca soldații să poată lua apă fără primejdie. Dar și el, schimbîndu-și părerea din cauze ce nu merită amintite, se retrăsese din acel loc. Timp de mai multe zile tabăra rămase așa; fortificațiile erau însă neatînse.

67 Cercetașii îl anunțară pe Caesar că legiunea trecuse acolo. Același lucru, văzut și de pe înălțimile citorva fortărețe, le confirmă spusele. Locul era cam la 500 de pași de noua tabără a lui Pompeius. În speranța că va putea să zdrobească această legiune și vrînd să repare eșecul din ziua aceea, Caesar lăsă la lucrările de întărituri două cohorte, pentru a da impresia că acolo se muncește, iar el, pe un drum ocolit și cît putu mai ascuns, conduse în două șiruri de luptă celelalte cohorte, în număr de 33¹⁴⁰, printre care se afla și legiunea a IX-a, cu mulți centurioni lipsă și cu numărul soldaților redus, spre legiunea lui Pompeius, la tabăra cea mică. Planul lui nu fu dezmințit. Ajunse înainte ca Pompeius să bănuiască ceva și cu toate că fortificațiile erau mari, atacă pe pompeieni cu repeziciune din partea stîngă, unde se afla, și-i îndepărtă de val. În poartă, un „arici“¹⁴¹ bară intrarea. Aici luptară cîtva timp, căci ai noștri încercau să pătrundă, iar ceilalți apărau tabăra; mai înverșunat se bătea Titus Puleio, despre care am arătat că trădase armata lui Caius Antonius¹⁴². Totuși ai noștri fură mai tari și, distrugînd „ariciul“, pătrunseră întîi în tabăra cea mare, apoi se năpustiră în fortăreața din centrul taberei mari, unde se refugiase legiunea, și omorîră pe cîțiva care luptau acolo.

68 Dar norocul, care e atotputernic atît în alte situații, cît mai ales în război, face în cîteva clipe schimbări uriașe; așa se întîmplă și atunci. Cohortele aripii drepte a lui Caesar, necunoscînd locul, merșeră în căutarea porții, de-a lungul întăriturii, care, după cum am arătat, se întindea de la tabără pînă la rîu, convinse că e valul taberei. Cînd observară că este legat de rîu, dărîmînd fortificațiile pe care nimeni nu le apăra, trecură dincolo, urmate de întreaga noastră cavalerie.

69 Între timp, Pompeius, după o trecere destul de îndelungată de timp, aflînd de situație, scoase de la lucrări cinci legiuni și le conduse în ajutorul alor săi; în același timp cavaleria lui se apropia de a noastră și linia lui de luptă era zărită de ai noștri care ocupaseră tabăra; pe dată totul se schimbă. Legiunea pompeiană, întărită

de speranța unui grabnic ajutor, încerca să reziste la poarta decumană și contraataca pe ai noștri. Cavaleria lui Caesar, care urca pe întărituri printr-o trecere îngustă, îngrijorată că nu se va putea retrage, începea să o ia la fugă. Aripa dreaptă, despărțită de cea stângă, cuprinsă de panică la vederea cavaleriei, pentru a nu fi zdrobită în interiorul întăriturii, se retrăgea pe unde năvălise, și mulți dintre soldați, ca să nu nimerească în strâmtoare, se aruncau de pe fortificațiile de 10 picioare înălțime, în tranșee, și cei care urmau, zdrobindu-i pe primii, își găseau ieșirea și scăparea călcând pe trupurile lor. Soldații din aripa stângă, văzînd de pe val că Pompeius sosise și că ai lor fug, temîndu-se să nu fie prinși la strâmtoare, căci dușmanul era și în afară și înăuntru, își căutau scăparea pe același drum pe care veniseră și totul era învălmășit de vuiet, spaimă, goană, încît, deși Caesar însuși apuca cu mîna steagurile celor ce fugeau și le ordona să se oprească, unii lăsau caii și-și continuau fuga, alții, de groază, aruncau chiar steagurile și nici unul nu se oprea¹⁴³.

70 Într-o astfel de nenorocire, următoarele lucruri făcură ca armata noastră să nu fie distrusă în întregime: Pompeius, temîndu-se, cred, de vreo cursă — căci se întîmplau lucruri de nesperat pentru el, care-și văzuse cu puțin înainte soldații fugind din tabără —, nu îndrăzni cîtva timp să se apropie de întărituri, iar călăreții lui fură împiedicați în urmărire de trecătorile înguste, ocupate și ele de soldații lui Caesar. Astfel, lucruri neînsemnate avură o mare importanță pentru ambele părți. Căci întăritura ce ducea de la tabără la rîu ținuse în loc victoria aproape realizată a lui Caesar, în momentul cînd tabăra lui Pompeius era deja ocupată, și aceeași întăritură, care încetinise avîntul urmăritorilor, aduse salvarea noastră.

71 În aceste două lupte date în aceeași zi, Caesar pierdu 960 de soldați și pe vestiții cavaleri romani Fleginas¹⁴⁴ Tuticanus Gallus, fiu de senator, Caius Fleginas din Placentia, Aulus Granius din Puteoli¹⁴⁵, Marcus Sacrativir din Capua, cinci tribuni militari și 32 de centu-

rioni, iar dintre toți aceștia o mare parte pieriră fără a fi răniți, în tranșee și fortificații, pe malurile riului, zdrobiți de ai lor în panică și fugă; fură de asemenea pierdute 32 de steaguri¹⁴⁶. În urma acestei lupte, Pompeius, fu numit *imperator* și permise să fie salutat cu acest titlu, dar nici nu obișnuia să-l scrie în scrisori, nici nu a pus lauri pe fascii¹⁴⁷. Labienus, după ce obținuse de la Pompeius să i se încredințeze lui prizonierii, scoțându-i pe toți în fața soldaților, pentru a obține din partea acestora mai multă încredere în el, care era transfug, îi numi tovarăși de arme și-i întrebă cu vorbe batjocoritoare dacă obiceiul veteranilor e să fugă, iar apoi îi omori sub ochii tuturor¹⁴⁸.

72 În urma celor întâmplate, pompeienii fură cuprinși de atita încredere și îngîmfare, încît nu mai cugetau la planul de luptă, ci li se părea că au și învins. Nu se gîndeau că pricinile înfrîngerii fuseseră numărul redus al soldaților noștri, terenul accidentat și greutatea accesului într-o tabără ocupată dinainte de dușmani, teama de un dublu atac, și din interiorul întăriturii și din afară, armata tăiată în două, fără posibilitate pentru cele două părți de a se ajuta. Uitau să mai adauge că nu avusese loc de fapt o bătălie, o ciocnire violentă, și că nouă ne adusese mai multe pagube mulțimea propriilor noștri soldați și trecerile înguste decît dușmanul însuși. În sfîrșit, nu-și aminteau de rolul întîmplării, același și pentru unii, și pentru alții în timpul unui război, cînd adesea o cauză neînsemnată, o bănuială neîntemeiată, o spaimă neașteptată, o superstiție aduc mari nenorociri sau de cîte ori din greșeala comandantului sau din vina tribunului a avut de suferit o armată. În schimb, ca și cum ar fi biruit prin vitejie și nici o schimbare nu mai putea avea loc, trîmbătau pe toată fața pămîntului, în vorbă sau în scris, izbînda zilei aceleia¹⁴⁹.

73 Caesar, cu vechile intenții distruse, socoti că trebuie să schimbe planul de luptă. Astfel, după ce retrase în același timp toate garnizoanele, și renunță la asediu, adunînd armata într-un singur loc, ținu o cuvîntare în fața soldaților și-i îndemnă să nu se lase cople-

șiți de cele întîmplate, să nu se înspăimînte și să nu pună în cumpănă o singură luptă pierdută, și aceea destul de puțin însemnată, cu atîtea victorii. Trebuie să fie recunoscători soartei pentru că ocupaseră Italia fără vreo pagubă, pacificaseră cele două Hispanii, deși erau conduse de comandanți atît de pricepuți și versați, cu oameni atît de războinici, puseseră stăpînire pe provinciile vecine bogate în grîne; în sfîrșit, trebuie să-și aducă aminte cit de bine traversaseră marea, cu toții nevătămați, printre flote dușmane care împînzeau nu numai porturile, ci și țărmurile. Dacă nu le reușește totul, norocul trebuie ajutat prin sfortările lor¹⁵⁰. În privința eșecului suferit, acesta trebuie pus pe seama oricui, numai a lui nu¹⁵¹; el le dăduse un loc potrivit pentru luptă, pusese stăpînire pe tabăra dușmanilor, respinsese și-l învinsese pe adversar. Dar fie tulburarea lor, fie vreo greșeală, fie chiar soarta, întrerupsese o victorie începută și aproape realizată; acum toți trebuie să-și dea silința să repare prin vitejie neajunsul suferit. Dacă se va face aceasta, se va întîmpla ca nenorocirea să se prefacă în succes, așa cum se întîmplase la Gergovia¹⁵², și cei ce se temuseră să lupte la început se vor arăta singuri gata de luptă¹⁵³.

74 După această cuvîntare, înfieră pe cîțiva stegari și-i degradă¹⁵⁴. Armata însă fu cuprinsă de o asemenea durere de pe urma înfrîngerii și de o rîvnă atît de mare de a-și răscumpăra rușinea, încît nimeni nu mai aștepta ordinul tribunului sau al centurionului și fiecare își impunea munci grele ca pedeapsă; în același timp ardeau cu toții de dorința de a lupta, iar unii dintre comandanții superiori, determinați de motive strategice, erau de părere că trebuie să rămînă în locul acela și să dea bătălia. Dimpotrivă, Caesar nu se încredea prea mult în niște soldați înspăimîntați și socotea că trebuie să lase un timp pentru potolirea spiritelor; pe de altă parte, după ce părăsise fortificațiile, era foarte îngrijorat de problema aprovizionării.

75 Deci, fără a mai zăbovi, ținînd seama numai de răniți și bolnavi, trimise în prima noapte, pe ascuns,

toate bagajele înainte spre Apollonia, interzicînd orice popas înainte de capăt. Cu acestea fu trimisă o legiune de pază. Terminînd această acțiune, opri două legiuni în tabără, iar pe celelalte, la straja a patra, le scoase din tabără pe mai multe porți și le trimise pe același drum; lăsînd să treacă puțin timp, atît cît cerea regula militară, cît și ca să se știe că plecarea lui este foarte obișnuită, ordonă să se dea semnalul de adunare și, urmînd ariergarda, dispăru repede din vederea taberei. Aflînd de planul lui, Pompeius nu zăbovi să-l urmărească și, intenționînd să cadă asupra unor soldați încărcăți ca pentru marș și înspăimîntați, își scoase armata din tabără și trimise înainte cavaleria ca să hărțuiască și să rețină ariergarda; aceasta însă nu reuși să-i ajungă, pentru că Caesar, mergînd fără greutate, se îndepărtase mult. Cînd ai noștri au sosit însă la riul Genusus¹⁵⁵, ale cărui maluri erau stîlcoase, cavaleria, care-i ajunsese din urmă, începu să lovească în ariergardă. Împotriva ei Caesar își trimise călăreții și 400 de antesignani ușor înarmați, care luptară atît de bine, încît, după ciocnirea cavaleriei, îi respinseră pe toți, omorîră mai mulți și se întoarseră teferi la grosul trupelor.

76 După terminarea etapei pe care Caesar și-o propusese în ziua aceea și după traversarea râului Genusus, se așeză în vechea sa tabără din fața orașului Asparagium, opri toată infanteria în interiorul întăriturii și trimise cavaleria după furaje cu ordin să se întoarcă îndată în tabără prin poarta decumană¹⁵⁶. Din aceeași cauză, Pompeius, după terminarea marșului din ziua respectivă, se așeză și el în vechea lui tabără de lîngă Asparagium. Soldații lui, pentru că nu aveau de lucru, fortificațiile fiind întregi, se îndepărtau de tabără, unii pentru a face rost de lemne sau de furaje, alții pentru că primiseră pe neașteptate ordinul de plecare și își lăsară o mare parte din bagaje în tabăra precedentă și, tentați de apropierea ei să meargă și să le caute, părăseau castrul, lăsîndu-și armele în corturi. Văzîndu-i, așa cum prevăzuse, în imposibilitate de a-l urmări, Caesar dă semnalul de plecare cam pe la amiază, scoate armata din tabără și, dublînd etapa de parcurs din ziua

aceea, se depărtează la 8 000 de pași distanță. Cu soldații împrăștiați, Pompeius nu putut face același lucru.

77 A doua zi la fel, trimițind înainte, la căderea nopții, convoiul cu bagaje, pleacă și el pe la straja a patra¹⁵⁷, pentru a face față, cu o armată nestinjenită de poveri, oricărei întâmplări neașteptate în cazul cînd ar fi nevoit să lupte. La fel procedă și în zilele următoare. În acest fel reuși să scape fără nicio pagubă, deși fusese nevoit să treacă rîuri foarte adînci, pe drumuri greu de străbătut. Pompeius, după întîrzierea din prima zi, se trudi în zadar în celelalte zile, deși extindea tot mai mult etapele de marș și ardea de dorința să-i ajungă pe adversari, renunță în a patra zi la urmărire și socoti că trebuie să-și facă un alt plan.

78 Pentru adăpostirea răniților, pentru împărțirea soldelor, pentru întărirea aliaților, pentru postarea de garnizoane în orașe, Caesar trebuia să ajungă la Apollonia. Dar acestor treburi le acordă atît timp cît îi trebuia unui om grăbit; îngrijorat de soarta pe care Domitius ar fi putut-o avea dacă Pompeius i-ar fi luat-o înainte, porni spre el cu toată repeziciunea și rîvna. Planul întregii acțiuni îl prevedea în felul următor: dacă Pompeius se va îndrepta tot într-acolo, se va depărta de mare și de proviziile pe care le făcuse la Dyrrachium, ar fi lipsit de grîu și de alimente și Caesar l-ar constrînge astfel să lupte în condiții egale; dacă Pompeius va trece în Italia, el se va uni cu Domitius și va porni prin Illyricum în ajutorul Italiei; dacă Pompeius va asedia Apollonia și Oricum și va încerca să-l îndepărteze de orice țärm marin, Caesar îl va asedia pe Scipio, și Pompeius va fi nevoit să vină în ajutorul alor săi. Așadar, trimițind soli la Domitius, îi scrise și-i explică intențiile sale și după ce lăsă la Apollonia o garnizoană de patru cohorte, la Lissus una, la Oricum trei împreună cu cei răniți, porni în marș prin Epir și Athamania¹⁵⁸. Pompeius, bănuind planul lui Caesar, socotea că trebuie să se grăbească să ajungă la Scipio; dacă Caesar îl va ataca pe acela, el va veni în ajutorul lui Scipio; dacă însă Caesar nu se va îndepărta de țärmul mării și de Oricum, căci aștepta legiunile și cavaleria din Italia, el îl va ataca pe Domitius cu toate forțele.

79 Din aceste cauze, amîndoi se întreceau în iuțeală, atît ca să-i ajute pe ai lor, cît și ca să nu scape ocazia de a-l zdrobi pe "adversar. Caesar însă făcuse un ocol pentru a trece pe la Apollonia; Pompeius, în schimb, avea un drum ușor prin Candavia spre Macedonia¹⁵⁹. Pe neașteptate, se mai întîmplă o încurcătură: Domitius, după ce stătuse cîteva zile cu tabăra lîngă cea a lui Scipio, se depărtase de el pentru a se aproviziona cu grîne și se îndrepta spre Heraclia Sentică, la poalele munților Candavia¹⁶⁰, încît chiar soarta părea că-l aruncă în brațele lui Pompeius. Acest lucru Caesar îl ignora atunci. Prin scrisorile trimise de Pompeius pe la toate provinciile și cetățile în care vorbea de lupta de lîngă Dyrrachium, exagerînd-o și umflînd-o mai mult decît fusese în realitate, se răspîndise zvonul că Caesar fuge învins, cu aproape toate trupele pierdute. Acest lucru făcuse periculoase drumurile și îndepărtase unele cetăți de prietenia cu Caesar. Din această cauză, solii trimiși de Caesar la Domitius și de Domitius la Caesar pe mai multe drumuri nu reușiră cu nici un chip să ajungă la țintă. Dar niște allobrogi, prietenii lui Roucillus și Aecus, care, așa cum am arătat, trecuseră la Pompeius, întîlniră pe cercetașii lui Domitius și, fie dintr-o veche obișnuință, căci luptaseră alături în Gallia, fie din vanitate, le povestiră toate cîte se întîmplaseră și le vestiră plecarea lui Caesar și apropierea lui Pompeius. Anunțat de aceștia, Domitius, avînd un avans de numai patru ore, reuși astfel, printr-o binefacere venită de la dușmani, să evite primejdia și alergă în întîmpinarea lui Caesar la Aeginium¹⁶¹, oraș situat în fața Thessaliei.

80 După joncțiune, Caesar ajunsese la Gomphi¹⁶², primul oraș în Thessalia cînd vii din Epir. Locuitorii lui trimiseseră din proprie inițiativă cu puține luni înainte soli la Caesar, punîndu-i la dispoziție toate resursele lor, și ceruseră o gardă de soldați. Dar vestea bătăliei de la Dyrrachium, exagerată în multe privințe, despre care am vorbit mai sus¹⁶³, îl precedase. Așadar, pretorul Thessaliei, Androstheneș, pentru că prefera să fie tovarăș cu Pompeius în victorie decît aliat al lui Caesar în nenocire, strînse de pe ogoare în cetate toată mulțimea de

sclavi și liberti, închise porțile și trimise soli la Scipio și la Pompeius ca să-i vină în ajutor, arătînd că el se încrede în zidurile cetății dacă va căpăta în scurt timp întăriri, dar că nu poate rezista unui asediu de durată. Scipio, aflînd de plecarea armatei de la Dyrrachium, își aduse legiunile la Larisa¹⁶⁴; Pompeius era încă destul de departe de Thessalia. După ce-și întări tabăra, Caesar ordonă să se construiască scări și mașini de război numite *musculi*¹⁶⁵ și să se pregătească palisade pentru un asediu imediat. Cînd fură gata, îi încurajă pe soldați și le arată ce folos ar avea pentru a scăpa de orice lipsă cucerirea unei cetăți pline de bogății și, în același timp, înspăimîntarea celorlalte orașe cu exemplul acestuia, adăugînd că acțiunea trebuie să se facă repede, înainte de venirea ajutoarelor. Astfel, profitînd de rîvna deosebită a soldaților, în aceeași zi în care venise, după ora a 9-a, începu să asedieze orașul și, cu toate că zidurile erau deosebit de înalte, îl cuceri înainte de apusul soarelui și-l oferî soldaților ca pradă¹⁶⁶, iar apoi își mută tabăra și veni la Metropolis¹⁶⁷ înainte de a ajunge acolo vestea sau vreun zvon despre cucerirea orașului.

81 Metropolitanii, care luaseră la început aceeași hotărîre tulburați de aceleași zvonuri, închiseră porțile și umplură zidurile de oameni înarmați; apoi însă, aflînd de nenorocirea cetății Gomphi de la captivii pe care Caesar avusese grijă să-i aducă în fața zidurilor, deschiseră porțile. Fură cruțați cu mare grijă și, comparînd norocul metropolitanilor cu nenorocirea gomphienilor, nu se găsi nici o cetate a Thessaliei, în afară de Larisa ocupată de armatele lui Scipio, care să nu i se supună lui Caesar și să nu-i execute ordinele. El găsi un loc potrivit în cîmpie pentru a se aproviziona cu grîne, care erau aproape coapte; hotărî să aștepte acolo venirea lui Pompeius și tot acolo să dea lupta hotărîtoare¹⁶⁸.

82 După cîteva zile, Pompeius ajunge în Thessalia și ține o cuvîntare în fața întregii armate: le mulțumește alor săi, iar pe soldații lui Scipio îi îndeamnă ca, împărțînd victoria, să-și ia partea de pradă și de răsplăți; unind toate legiunile într-o singură tabără, împarte comanda cu Spicio și ordonă ca semnalul de goarnă să se

dea de lângă acesta și să i se construiască un al doilea pretoriu. Faptul că trupele lui Pompeius se măriseră și că două armate mari se uniseră întărește vechea părere a tuturor și speranța în victorie: orice moment ce trecea părea că întârzie întoarcerea în Italia și orice acțiune săvârșea Pompeius cu oarecare zăbavă sau chibzuială se spunea că nu e decît treabă de o zi, dar că el tărăgănează ca să se bucure de putere și că-i consideră pe foștii consuli și pretori drept sclavi¹⁶⁹. Începuseră deja să se certe deschis pentru răsplăți și sacerdoții și fixau consuli pe anii viitori, iar alții pretindeau casele și bunurile celor aflați în tabăra lui Caesar; mare neînțelegere fu între ei dacă se cade să se țină seama la viitoarele alegeri de pretori de Lucilius Hirrus, cu toate că lipsea, trimis de Pompeius la partii; prietenii lui îl implorau pe Pompeius să se țină de cuvînt și să facă ceea ce promisese celui ce plecase, pentru ca acesta să nu se vadă înșelat de o hotărîre a lui Pompeius însuși; ceilalți refuzau să admită ca unul să-i depășească pe toți într-un moment de egală primejdie și trudă.

83 În legătură cu sacerdoțiul lui Caesar¹⁷⁰, Domitius, Scipio și Spinther Lentulus ajunseră fățiș, în certuri zilnice, la cele mai grave injurii: Lentulus arăta cinstea ce se cuvine vîrstei lui, Domitius se lăuda cu bunăvoința de care se bucura la Roma, cu demnitatea sa, Scipio își punea toate speranțele în rudenia cu Pompeius. Iar Acutius Rufus făcu chiar un denunț lui Pompeius, acuzîndu-l pe Lucius Afranius de trădarea armatei, lucru care, după afirmația lui, ar fi avut loc în Hispania. Lucius Domitius arată în consiliu că după terminarea războiului propune trei feluri de voturi de judecată pentru cei din ordinul senatorial care fuseseră împreună cu ei în război și care vor judeca pe cei ce rămăseseră la Roma și pe cei ce se aflaseră în teritoriile ocupate de Pompeius și nu-l ajutaseră în treburile militare. Unul dintre voturi era destinat celor ce ar fi fost socotiți absolviți de orice vină, altul pentru cei condamnați la moarte și al treilea pentru cei pedepsiți cu amendă. În sfîrșit, cu toții erau preocupați fie de demnitățile ce le vor deține, fie de darurile în bani, fie de urmărirea duș-

manilor personali; nu se gîndeau în ce fel ar putea învinge, ci în ce fel să profite de victorie¹⁷¹.

84 După ce proviziile de grîne au fost pregătite, iar soldații și-au recăpătat curajul, după o trecere de timp destul de îndelungată de la luptele de lîngă Dyrrachium, în care Caesar socoti că îi e cunoscută destul de bine starea de spirit a soldatului, se decise să pună la încercare hotărîrea și dorința de luptă a lui Pompeius. Scoase deci armata din tabără și o așază în linie de bătaie, mai întîi pe pozițiile pe care le ocupa, la o distanță destul de mare de tabăra lui Pompeius, pentru a ajunge apoi în zilele următoare să se îndepărteze de tabăra sa și să ajungă cu șirul de luptă pînă la poalele colinelor ocupate de pompeieni. Această acțiune întărea în fiecare zi mai mult curajul soldaților. Aplica la cavalerie procedeul pe care l-am descris mai sus: pentru că aceasta era mult mai redusă ca număr, punea să lupte printre călăreți soldați tineri și ușor înarmați aleși dintre antesignani, pentru iuțeala cu care luptau, ca să se obișnuiască printr-un exercițiu de fiecare zi cu acest fel de luptă. Rezultatul era că 1 000 de călăreți îndrăzneau să susțină, dacă era cazul, atacul a 7 000 de pompeieni, chiar pe un teren descoperit, fără a se înspăimînta prea mult de mulțimea lor. Și chiar în zilele acelea avu o izbîndă într-o luptă de cavalerie în care allobrogul Aecus, unul dintre cei doi care fugiseră la Pompeius, cum am arătat mai sus¹⁷², fu omorît împreună cu alți cîțiva.

85 Pompeius, care își avea tabăra pe colină, își așezase linia de luptă la poalele ei, așteptînd mereu, după cum părea, ca Caesar să se arunce pe un teren neprielnic. Caesar, dîndu-și seama că Pompeius nu poate fi atras cu nici un chip în bătălie, socoti că planul de luptă cel mai potrivit e să-și mute tabăra de acolo și să fie mereu în marș, pentru că în felul acesta, mutîndu-și tabăra și străbătînd mereu alte locuri, va putea să se aprovizioneze mai ușor, în același timp să găsească vreun prilej să dea lupta și să obosească prin marșuri zilnice armata lui Pompeius, neobișnuită cu greutatea. După ce luă această hotărîre și dădu chiar semnalul de

plecare, cînd corturile erau gata strînse, observă că sirul de bătaie al lui Pompeius înaintase ceva mai departe de tabără decît de obicei și i se părea că vor putea să dea lupta pe un teren mai prielnic. Atunci Caesar, cînd coloana era deja lîngă porți, spuse alor săi: „Situția cere să ne aminăm marșul și să ne pregătim de luptă așa cum am dorit mereu. Să fim gata de bătălie; altă ocazie nu vom mai găsi atît de ușor“. Și îndată, lăsînd bagajele, își scoate trupele din tabără.

86 Și Pompeius, așa cum s-a aflat mai tîrziu, hotărîse, la îndemnul tuturor alor săi, să dea bătălia. Cu cîteva zile înainte afirmase chiar în consiliu că, înainte ca cele două fronturi să se ciocnească, armata lui Caesar va fi respinsă. Cum cei mai mulți se mirară de asta, adăugă: „Știu că promit un lucru greu de crezut; dar ascultați explicația planului meu ca să intrați mai hotărîți în luptă. Am sfătuit pe călăreții noștri și ei mi-au făgăduit că vor îndeplini acest lucru, să atace, în momentul cînd se vor fi apropiat, aripa dreaptă a lui Caesar din latura descoperită și, încercuind șirul pe la spate, să pună pe fugă armata în derută înainte ca un singur proiectil de al nostru să fie aruncat asupra dușmanului. Astfel vom cîștiga lupta fără primejdie pentru infanterie și aproape fără pagube. Aceasta nu e greu, pentru că dispunem de o cavalerie foarte numeroasă“. În același timp îi anunță să fie pregătiți pentru cele ce vor urma și, pentru că prilejul de luptă pe care îl ceruseră atît de des se ivise, să nu dezmință încrederea lui și a celorlalți.

87 Pe acesta îl urmă la cuvînt Labienus și, după ce-și arată disprețul pentru trupele lui Caesar, aduse cele mai mari elogii planului lui Pompeius: „Nu crede, Pompeius, că armata de acum a lui Caesar este aceea care a învins Gallia și Germania. Am luat parte la toate luptele și vorbesc de un lucru pe care îl cunosc bine. O foarte mică parte a acelei armate mai există; o mare parte a pierit în mod inevitabil în războaie, pe mulți i-a doborît molima din toamnă în Italia, mulți au plecat pe la casele lor, mulți au rămas pe continent. Oare n-ați auzit că dintre cei rămași acolo din cauza bolii au fost formate cohorte la

Brundisium? Trupele pe care le vedeți au fost refăcute din recrutările din acești ani în Gallia Citerior și cele mai multe provin din coloniile transpadane. Iar tot ce i-a făcut tăria a pierit în cele două lupte de la Dyrrachium¹⁷³. După ce spuse acestea, jură că nu se va întoarce în tabără decît învingător și îndemnă pe ceilalți să facă la fel. Lăudîndu-l, Pompeius făcu același jurămint și nici dintre ceilalți nu rămase vreunul care să stea la îndoială să jure. După ce se înfăptuiește acestea în consiliu, plecară cu toții plini de speranță și de bucurie și se încîntau dinainte de victorie, căci le părea că, într-o situație atît de importantă, un comandant atît de priceput nu putea să dea asigurări lipsite de temeii.

88 Cînd Caesar se apropie de tabăra lui Pompeius, observă că linia de luptă este așezată în felul următor: în aripa stîngă se aflau cele două legiuni pe care Caesar le cedase la începutul conflictului, conform hotărîrii senatului, și care purtau numele de întîia și a treia¹⁷⁴; în locul acela se afla Pompeius însuși. Mijlocul frontului îl ocupa Scipio cu legiunile siriene. Legiunea ciliciană¹⁷⁵, unită cu cohortele spaniole pe care am arătat că le adusesese Afranius¹⁷⁶, era așezată în aripa dreaptă. Pe acestea Pompeius le socotea cele mai tari. Pe celelalte le postase între linia de centru și cele două aripi, obținînd un număr de 110 cohorte. Acestea formau 45 000 de oameni și circa 2 000 de reangajați dintre *beneficiarii*¹⁷⁷ armatelor anterioare care veniseră la el; pe aceștia îi împrăștiasse prin toată linia. Restul de șapte cohorte le așezase de pază în tabără și la fortărețele apropiate. Aripa lui dreaptă era apărată de un riuuleț cu maluri abrupte; datorită acestui lucru, adunase întreaga cavalerie, pe toți arcașii și prăștierii în aripa stîngă.

89 Caesar, credincios planului, așeză legiunea a X-a în aripa dreaptă, pe a IX-a, deși foarte micșorată în urma luptelor de la Dyrrachium, o puse în cea stîngă și îi adăugă și legiunea a VIII-a, obținînd astfel abia o legiune din două, și le ordonă să se sprijine una pe alta. Avea 80 de cohorte așezate în linie de luptă, a căror sumă forma 22 000 de oameni; în tabără lăsă de gardă 7 cohorte¹⁷⁸. În aripa stîngă puse comandant pe An-

tonius, în cea dreaptă pe Publius Sylla, în centru pe Cnaeus Domitius. El însuși se postă în fața lui Pompeius¹⁷⁹. Apoi, observînd așezarea trupelor pe care am arătat-o, temîndu-se ca aripa dreaptă să nu fie încercuită de mulțimea călăreților, scoase iute din a treia linie cîte o cohortă de la fiecă legiune și făcu din ele o a patra linie, opunînd-o cavaleriei, și le explică ce trebuie să facă, arătîndu-le că victoria din acea zi depinde de vitejia lor. Îndată apoi porunci liniei a treia și întregii armate să nu atace fără ordinul lui, anunțînd că la momentul hotărît el va da semnalul cu steagul său¹⁸⁰.

90 Conform obiceiului militar, îndemnînd armata la luptă și enumerînd tot ce făcuse întotdeauna pentru ea, menționează în primul rînd că poate avea ca martori de zelul cu care urmăriise să obțină pacea chiar pe soldați, apoi aminti de toate cele tratate în întrevederi prin intermediul lui Vatinius¹⁸¹, cele discutate cu Scipio prin Aulus Claudius¹⁸², precum și în ce fel se străduise la Oricum să cadă la înțelegere cu Libo în legătură cu trimiterea de delegați¹⁸³. El nu voise niciodată să risipească sîngele soldaților și nici să lipsească republica de vreuna din armate¹⁸⁴. După această cuvîntare, la cererea soldaților, care ardeau de dorința de a lupta, goarna dădu semnalul.

91 În armata lui Caesar se afla un reangajat pe nume Crastinus, care în anul precedent fusese centurion primipil în legiunea a X-a, bărbat de un curaj excepțional. Acesta, auzînd semnalul, strigă: „Urmați-mă voi care ați luptat în manipulul meu și serviți pe comandantul vostru așa cum ați promis. Nu ne mai rămîne decît o singură luptă; după terminarea ei el își va recăpăta situația pe care o merită, iar noi libertatea“. Apoi privind la Caesar: „Voi face astăzi în așa fel, *imperator*, încît mie, de voi fi viu sau mort, îmi vei aduce mulțumiri“. Spunînd aceasta, se năpusti primul din aripa dreaptă în luptă și după el vreo 120 de voluntari, soldați de frunte din aceeași centurie¹⁸⁵.

92 Între cele două șiruri de bătălie rămăsese numai atît spațiu cît să permită fiecărei armate să pornească la atac. Dar Pompeius le spusese alor săi să aștepte ata-

cul lui Caesar și să nu se miște din loc, lăsînd linia acestuia să se împrăștie; se zicea că acționa astfel din îndemnul lui Caius Triarius, pentru a zdrobi primul avînt și primele forțe ale soldaților noștri și pentru a le destrăma frontul, ei urmînd să se năpustească apoi, păstrînd formația, asupra celor împrăștiați; spera că sulitele dușmane vor cădea cu mai puțină forță dacă soldații lui vor fi ținuți pe loc decît dacă se vor năpusti singuri în întîmpinarea proiectilelor și, în același timp, trupele lui Caesar vor osteni parcurgînd în goană o distanță dublă și vor fi istovite de oboseală. Părerea noastră este că Pompeius a procedat fără chibzuială, căci există în mod natural un sentiment de avînt și de înflăcărare propriu tuturor oamenilor, care este stîrnit de dorința de a lupta. Acest sentiment nu trebuie înfrînat de comandanți, ci mărit; căci nu degeaba se obișnuiește din vechime să se sune semnalele de atac de pretutindeni și soldații să strige cu toții. Prin astfel de lucruri au socotit că dușmanii se vor înpăimînta, iar ai lor vor fi îmbărbătați.

93 Dar după ce, la semnal, soldații noștri se năpus-tiră cu lăncile întinse și observară că pompeienii nu se mișcă din loc, învățați de experiență și de luptele precedente, încetiniră singuri mersul și se opriră cam la mijlocul distanței, ca să nu dea atacul cu forțele slăbite; după un interval de timp își reluară atacul, aruncară cu lăncile și imediat după aceea, după cum le spusese Caesar, scoaseră săbiile. Soldații lui Pompeius însă nu se lăsară mai prejos. Nu numai că rezistară proiectilelor aruncate și atacului legiunilor, dar își păstrară formația de luptă și, după ce aruncară cu sulitele, își luară săbiile. În același timp, călăreții din aripa stîngă a lui Pompeius se năpustiră cu toții conform ordinului și întreg valul de arcași se revărsă. Cavaleria noastră nu rezistă atacului, ci cedă puțin loc, retrăgîndu-se, iar călăreții lui Pompeius, care atacau tot mai violent, se desfășurară pe escadroane și începură să încercuiască, prin latura descoperită, linia noastră. Cînd Caesar observă aceasta, dădu semnalul celei de-a patra linii de șase cohorte pe care o formase¹⁸⁶. Acestea năvăliră iute și izbîră cu atîta putere în călăreții lui Pompeius, încît nici

unul nu reuși să țină piept și cu toții se întoarseră, și nu numai că se retraseră, dar porniră în goană pentru a ajunge pe colinele cele mai înalte¹⁸⁷. După fuga lor, toți arcașii și prăștierii, părăsiți fără putere și apărare, fură măcelăriți. Din același avânt, cohortele încercuiră aripa stîngă a pompeienilor, cu toate că aceștia mai luptau încă și mai rezistau pe poziție, și-i prinseră pe la spate.

94 În același timp Caesar ordonă liniei a treia, care pînă atunci stătuse linștită pe poziție, să atace. Astfel, după ce soldații proaspeți și odiniți îi înlocuiră pe cei oboșiți și fiindcă alții îi atacau din spate, soldații lui Pompeius nu putură rezista și o luară cu toții la fugă. Într-adevăr, Caesar nu se înșelase cînd socotise că tocmai acele cohorte pe care le așezase în linia a patra, opunîndu-le cavaleriei, vor face începutul izbînzii, după cum prevestise singur în cuvîntarea de îmbărbătare a soldaților. Căci ele au respins cavaleria, ele au măcelărit pe arcași și prăștieri, tot ele au înconjurat linia pompeiană prin stînga și ele au determinat începutul derutei. Cînd Pompeius văzu cavaleria gonită și observă că partea de oaste în care se încrezuse mai mult e cuprinsă de panică, neavînd nădejde în ceilalți, ieși din luptă, porni iute pe cal spre tabără și strigă lămurit, ca să fie auzit și de ceilalți soldați, centurionilor pe care îi postase de pază la poarta pretoriană¹⁸⁸; „Păziți tabăra și apărați-o cu strășnicie dacă se va întîmpla ceva mai rău. Eu dau ocol pe la celelalte porți și întăresc posturile de gardă din tabără“. După ce vorbi astfel, se refugie în praetoriu, fără să se mai încreadă în victorie, dar așteptînd totuși sfîrșitul.

95 După ce soldații lui Pompeius fură împinși în goană pînă dincolo de valul de fortificație, Caesar, socotind că nu trebuie să le dea nici un răgaz celor cuprinși de spaimă, îi îndemnă pe soldați să profite de bunăvoința soartei și să ia tabăra cu asalt. Aceștia, deși sleiți de arșiță (căci lupta se prelungise pînă la amiază), se supuseră totuși ordinului, gata să facă orice sfortare. Tabăra era apărată cu rivnă de cohortele lăsate acolo de pază și cu mult mai multă înverșunare de trupele auxiliare de thraci și barbari. În ce-i privește pe soldații care

se refugiaseră în tabără înspăimîntați și ruți de oboseală, cei mai mulți aruncaseră armele și steagurile și se gîdeau mai mult la fugă decît la apărarea castrului. Dar nici cei care stăteau pe val nu putură ține piept prea mult timp mulțimii de proiectile și, copleșiți de răni, părăsiră locul, iar apoi cu toții, comandați de centurioni și de tribunii militari, se refugiară în goană pe munții foarte înalți care se ridicau în apropierea taberei.

96 În tabăra lui Pompeius s-au putut vedea umbrare, mare belșug de argintărie, corturi așternute cu brazde de iarbă proaspătă, și chiar corturile lui Lucius Lentulus și ale altor cîtorva erau acoperite de iederă; pe lîngă acestea multe altele care dovedeau un lux nemăsurat și o încredere oarbă în victorie, încît se putea conchide ușor că niște oameni ca ei, în căutare de plăceri netrebuincioase, nu fuseseră de loc îngrijorați de felul cum se va sfîrși ziua aceea. Și tocmai ei acuzaseră armata lui Caesar, atît de săracă și de răbdătoare, căreia mereu îi lipsise strictul necesar, de lux și de îmbuibare! Pompeius, în momentul în care ai noștri treceau valul, găsind un cal, după ce-și scoase insemnele de comandant, se năpusti afară din tabără prin poarta decumană și ajunse întins, în goana calului, la Larisa. Dar nici acolo nu se opri, ci cu aceeași iuțelă, găsind pe cîțiva dintre ai săi, întovărășit de 30 de călăreți, ajunse într-un marș neîntrerupt, în timpul nopții, la mare¹⁸⁹ și se imbarcă pe o corabie de cereale, plîngîndu-se mereu, după cum se zicea, că s-a înșelat într-atît, încît tocmai cei de la care sperase victoria, luînd-o cei dintîi la fugă, păreau aproape că-l trădaseră¹⁹⁰.

97 După ce puse stăpînire pe tabără, Caesar ceru soldaților ca nu cumva, ocupați cu prada să scape prilejul de a încheia restul acțiunii. Cbținînd aceasta, ordonă încercuirea muntelui cu întărituri. Pentru că muntele nu avea apă, pompeienii, neavînd încredere în poziția lui, îl părăsiră și începură să se retragă cu toții pe creste înspre Larisa. Observînd manevra, Caesar își împărți trupele în două, ordonă ca o parte din legiuni să rămînă în tabăra lui Pompeius, o parte o trimise în tabăra sa, iar el luă cu sine patru legiuni, porni pe un drum mai

ușor și, după ce străbătu 6 000 de pași, își așeză linia de luptă pentru a tăia drumul soldaților lui Pompeius. Văzînd aceasta, pompeienii se opriră pe un munte la poalele căruia curgea un riu. Caesar îi îmbărbătă pe ai săi și, deși erau zdrobiți de truda neconținută a unei zile întregi și se apropia noaptea, reuși printr-o întăritură să taie riul de munte, pentru ca pompeienii să nu poată lua apă în timpul nopții. După ce termină lucrarea, aceia începură să trateze prin soli problema predării lor. Cîțiva din ordinul senatorial, care se întovărășiseră cu ei, își căutară scăparea în fugă în timpul nopții.

98 La revărsarea zorilor, Caesar ordonă ca toți cei ce se aflau pe munte să coboare de pe înălțimi în cîmpie și să arunce armele. Cînd toți executară ordinul fără împotrivire și cînd se aruncară la pămînt cu mîinile întinse, implorînd cu lacrimi cruțare, îi liniști și le ordonă să se ridice și, amintindu-le în puține cuvinte de blindețea sa pentru a le reduce teama, le lăsă tuturor viața și ordonă soldaților săi să nu facă nimănui vreun rău, nici să-i lipsească de ceea ce le aparține. După acest act de clemență, ordonă ca legiunile celelalte din tabără să vină cu el, iar cele pe care le adusese cu el să se odihnească și să se întoarcă în tabără; în aceeași zi ajunse la Larisa.

99 Pierdu în această luptă¹⁹¹ nu mai mult de 200 de soldați, dar aproximativ 30 de centurioni, bărbați viteji¹⁹². Chiar Crastinus, de care am pomenit mai sus¹⁹³, căzu luptînd cu înverșunare, lovit de o sabie în obraz. Iar ceea ce spusese plecînd la luptă se adeveri, căci Caesar era de părere că vitejia lui Crastinus în acea bătălie fusese de neîntrecut și se simțea foarte îndatorat față de el. Din armata lui Pompeius căzuseră, după toate aparențele, circa 15 000¹⁹⁴, dar de predat se predaseră mai mult de 24 000 (chiar cohortele care fuseseră de strajă la fortărețe i se supuseră lui Sylla); în afară de aceștia, mulți se refugiaseră pe la cetățile vecine; din luptă i-au fost aduse lui Caesar 180 de steaguri militare și nouă acvile. Lucius Domitius, care-și căuta scăparea din tabără pe munte, sleit de puteri din pricina oboselii, fu omorît de călăreți.

100 În același timp, Decius Laelius veni cu flota la Brundisium și ocupă din același motiv ca și Libo, așa cum am arătat înainte¹⁹⁵, insula din fața portului. La fel Vatinius, comandant la Brundisium, podi și echipă câteva bărci, atrase corăbiile lui Laelius și dintre acestea captură în strimtoarea portului o cvinceremă¹⁹³, care se depărtase prea mult de flotă, și două corăbii mai mici și, postînd apoi călăreți de-a lungul țărmului, încercă să-i oprească pe marinari să se aprovizioneze cu apă. Dar Laelius, profitînd de un anotimp mai prielnic navigației, aducea apa pentru ai săi cu corăbii de marfă de la Corcyra și Dyrrachium, fără să-și schimbe hotărîrea, și înainte de a afla de bătălia din Thessalia¹⁹⁷ nu putu fi silit să plece din port și de pe insulă nici de rușinea pierderii corăbiilor, nici de lipsa celor necesare.

101 Cam în același timp, Cassius, cu flota siriană, feniciană și ciliciană, veni în Sicilia; și cum flota lui Caesar era împărțită în două, o parte comandată de pretorul Publius Sulpicius la Vibo¹⁹⁸, cealaltă parte de Marcus Pomponius¹⁹⁹ la Messana, Cassius apăru cu corăbiile la Messana înainte ca Pomponius să afle măcar de venirea lui și, găsindu-l în totală dezordine, fără gărzi și formații pregătite, aruncă, pe un vînt puternic și prielnic, corăbii de marfă umplute cu rășină, smoală, cîlți și alte materiale inflamabile asupra navelor lui Pomponius și dădu foc celor 35 de corăbii existente, dintre care 20 acoperite. Panica produsă fu atît de mare, încît, deși la Messana se afla o legiune în garnizoană, e puțin probabil că ar fi apărat orașul iar dacă n-ar fi venit chiar atunci călăreții cu vești despre izbînda lui Caesar, erau încredințați cu toții că ar fi pierdut și cetatea. Datorită veștilor primite atît de oportun, orașul fu apărat. Cassius plecă apoi la Vibo, la flota lui Sulpicius, și, cum ai noștri trăsese corăbiile în număr de circa 40 lîngă țărm, cuprinși de aceeași teamă ca și cei din Messana, acționă la fel și după același plan. Profitînd de un vînt prielnic, Cassius trimise corăbiile pregătite pentru a incendia, focul se aprinse din ambele laturi și arseră cinci corăbii. Cum focul se răspîndea tot mai mult din cauza violenței vîntului, soldații din vechile legiuni, dintre cei

răniți, care fuseseră lăsați de pază la corăbii, nu putură îndura rușinea și, fără vreun ordin, se urcară pe corăbii, porniră în larg și, atacînd flota lui Cassius, capturară două cvincvereme, dintre care una pe care se afla chiar acesta; el însă fugi pe o șalupă. Pe deasupra au mai fost capturate două trireme. Nu mult după aceea s-a aflat precis despre bătălia din Thessalia, așa încît chiar pompeienii au dat crezare veștii, căci înainte socoteau că ar fi zvonuri ticluite de ofițerii și prietenii lui Caesar. După ce află aceasta, Cassius plecă de acolo cu flota.

102 Caesar luă hotărîrea să lase la o parte celelalte lucruri și să-l urmărească pe Pompeius oriunde s-ar refugia, pentru a-l pune în imposibilitatea de a-și pregăti alte trupe și de a relua războiul. Astfel, înainta în fiecare zi, făcînd atît drum cît se putea face cu cavaleria; o legiune avea ordin să-l urmeze în etape mai mici. La Amphipolis²⁰⁰ se dăduse un decret în numele lui Pompeius, care prevedea ca toți tinerii acelei provincii, greci și cetățeni romani, să se adune pentru a depune jurămînt. Dar nu se putea ști exact dacă Pompeius îl dăduse ca să îndepărteze bănuielile, ca să-și ascundă cît mai mult timp planul de a fugi mai departe, ori ca, făcînd noi recrutări, să încerce să pună stăpînire pe Macedonia dacă nimeni nu-l va ataca. El însă nu stătu decît o singură noapte acolo cu corabia în ancoră și, după ce îi chemă la el pe toți prietenii pe care îi avea la Amphipolis și obținu de la ei bani pentru cheltuielile necesare, aflînd că Caesar se apropie, plecă și ajunse în puține zile la Mytilene²⁰¹. Reținut timp de două zile de o furtună, după ce își procură alte cîteva corăbii ușoare, ajunse în Cilicia și apoi în Cipru²⁰². Acolo află că toți locuitorii Antiochiei²⁰³ și toți cetățenii romani care făceau negoț în acel oraș se înțeleseseră să ia armele pentru a nu-i permite să intre în cetate și că trimiseseră soli la cei ce se refugiaseră în regiunile învecinate, vestindu-i să nu îndrăznească să apară la Antiochia; dacă vor face aceasta, își vor pune viața în primejdie. Același lucru i se întîmplase lui Lucius Lentulus, care fusese consul în anul precedent, consularului Publius Lentulus și altor citorva la Rhodos²⁰⁴; cum aceștia îl urmau

pe Pompeius în refugiu și veniseră în insulă, nu au fost primiți în oraș, nici în port, solii trimiși la ei i-au somat să plece de acolo, iar ei au fost nevoiți să ridice ancora împotriva voinței lor. Vestea despre venirea lui Caesar începea să ajungă la acele cetăți.

103 Aflind de aceasta, Pompeius renunță la planul de a ajunge în Siria și, după ce strânse bani de la comunități și de la câțiva particulari, după ce încarcă pe corăbii sumele mari de bani destinate pentru nevoile militare și înarmă 2 000 de oameni, parte aleși dintre lucrătorii de pe comunitățile agricole, parte adunați de la negustori, cei pe care fiecare negustor îi socotise potriviți pentru așa ceva, veni la Pelusium²⁰⁵. Acolo se afla din întâmplare regele Ptolemeu, copil încă, ce purta război cu forțe numeroase împotriva surorii sale Cleopatra, pe care, citeva luni înainte, o îndepărtase de la domnie cu ajutorul rudelor și prietenilor săi²⁰⁶. Tabăra Cleopatrei se afla nu departe de acolo. Pompeius trimise soli la Ptolemeu cu rugămintea de a-l primi în Alexandria în amintirea relațiilor de ospitalitate și de prietenie pe care le avusese cu tatăl său²⁰⁷ și de a-l proteja în nenorocirea în care se afla. Cei ce fuseseră trimiși la el, după ce-și expuseră solia, începură să vorbească prea deschis cu soldații regelui și să-i îndemne să-l ajute pe Pompeius și să nu-l disprețuiască în nenorocire. Printre aceștia erau mulți soldați de-ai lui Pompeius, a căror comandă o preluase Gabinius în Siria și-i adusese la Alexandria. După terminarea războiului îi lăsase lui Ptolemeu, tatăl copilului.

104 Aflind atunci de aceste lucruri, prietenii regelui, care din cauza virstei acestuia erau regenți²⁰⁸, fie mînați de teama ca după ce va fi primit armata regală Pompeius să nu ocupe Egiptul și Alexandria, așa cum afirmau mai tîrziu, fie disprețuindu-l în nenorocire, căci adesea în asemenea situații prietenii devin dușmani²⁰⁹, răspunseră cu aparentă bunăvoință celor pe care îi trimisese și porunciră ca el să vină la rege. Ei însă, după o consfătuire secretă, trimiseră pe Achilles, prefectul regelui, om de o îndrăzneală fără seamăn, și pe tribu-

nul militar Lucius Septimius, să-l omoare pe Pompeius. Acesta, văzîndu-se întîmpinat cu bunăvoință, încrezîndu-se într-o vagă cunoștință cu Septimius, care servise sub ordinele lui în timpul războiului cu piraiții²¹⁰, se urcă într-o barcă cu cîțiva dintre ai săi: acolo e omorît de Achilles și de Septimius²¹¹. Lucius Lentulus e înșfăcat și el din ordinul regelui și ucis în închisoare.

105 Cînd Caesar ajunge în Asia, află că Titus Ampius²¹² încercase să scoată tezaurul din templul Dianei din Efes și de aceea îi chemase pe toți senatorii provinciei să-i fie martori pentru suma pe care și-o va însuși, dar, întrerupt de venirea lui Caesar, o luase la fugă. Astfel Caesar salvă în două rînduri tezaurul din Efes²¹³... (lacună). La fel, în templul Minervei de la Elis²¹⁴ se constată, după calcularea zilelor și fixarea datei, că, în ziua în care Caesar ieșise învingător, statuia Victoriei, care stătea chiar în fața Minervei și pînă atunci era îndreptată cu fața spre ea, se întorsese spre ușile templului. În aceeași zi, în Antiochia din Siria se auzi de două ori atît de tare strigăt de soldați și sunet de trîmbițe, încît întreaga cetate se năpusti înarmată pe ziduri. Această lucră se produse la Ptolemais²¹⁵; la Pergam, în partea ascunsă a templului, numită de greci ἄδύτα²¹⁶, unde nu pot pătrunde decît preoții, bătură tobele. La fel la Tralles²¹⁷, în templul Victoriei, unde fusese consacrată o statuie lui Caesar, era arătat un palmier care răsărise în zilele acelea dintre pietrele podelei²¹⁸.

106 După ce zăbovi cîteva zile în Asia, cînd auzi că Pompeius a fost văzut în Cipru, Caesar, bănuind că el se îndreaptă spre Egipt datorită relațiilor cu acest regat și celorlalte foloase pe care i le oferea acel loc, sosi la Alexandria cu o legiune căreia îi poruncise să-l urmeze din Thessalia și cu încă una pe care i-o adusese legatul Quintus Fufius din Achaia, cu 800 de călăreți și cu 10 nave rhodiene și cîteva asiatice. În aceste legiuni erau 3 200 de oameni; ceilalți, sleiți de rănile din bătălie și de truda și lungimea marșurilor, nu-l putuseră urma. Dar Caesar, încrezător în faima adusă de izbînzii, nu stătu la îndoială să plece cu trupe puține, convins că e în siguranță în orice loc. La Alexandria află de moartea

lui Pompeius și acolo, chiar cînd cobora de pe corabie, aude strigătele soldaților pe care regele îi lăsase în oraș în garnizoană și vede că lumea se năpustește împotriva sa, pentru că era precedat de fascii. Toată mulțimea striga că prin aceasta se știrbește măreția regală. Revolta se liniști, dar în zilele următoare avură loc dese adunări și dezordini și soldații erau omoriți peste tot pe străzile orașului.

107 Observînd aceasta, ordonă să vină la el legiunile din Asia, pe care le formase cu soldați pompeieni. El era ținut în loc de vînturile foarte potrivnice, numite etesiene²¹⁹, care bat împotriva celor ce pleacă din Alexandria. În același timp socotea că neînțelegerile regilor privesc poporul roman și pe el însuși în calitate de consul și sînt cu atît mai mult în atribuțiile lui, cu cît în timpul consulatului său precedent se încheiase printr-o lege și un *senatus consultum* alianța cu regele Ptolemeu-tatăl; declară deci că pretinde ca regele Ptolemeu și sora sa Cleopatra să demobilizeze armatele pe care le aveau și să rezolve neînțelegerile mai degrabă printr-o judecată în fața lui decît între ei cu forța armelor.

108 Printre cei ce guvernau regatul din cauza vîrstei copilului, se afla preceptorul lui, eunucul Pothinus. Acesta începu mai întîi să se plîngă și să se indigneze printre ai săi că regele e chemat la judecată; apoi, găsind cîțiva susținători ai planului său printre prietenii regelui, chemă pe ascuns armata de la Pelusium la Alexandria și-l făcu comandant suprem pe același Achilles de care am amintit mai sus²²⁰. Îl anunță pe acesta de planul său în scrisori și prin intermediari, după ce îl ațîțase cu promisiuni din partea sa și a regelui. În testamentul lui Ptolemeu-tatăl, moștenitori erau numiți, dintre cei doi fii, băiatul cel mai mare și dintre cele două fiice cea care avea întîietatea vîrstei. În același testament Ptolemeu implora poporul roman, în numele tuturor zeilor și al tuturor tratatelor încheiate cu Roma, să vegheze ca acestea să se respecte. Un exemplar al testamentului fusese adus la Roma pentru a fi depus în vistierie (și cum nu putuse fi lăsat acolo din cauza

tulburărilor civile fusese depus la Pompeius), iar altul identic, lăsat la Alexandria și întărit cu martori, putea fi văzut acolo²²¹.

100 Pe cînd se discuta această problemă în fața lui Caesar, care se străduia din răsputeri să aplaneze conflictul dintre regi ca prieten comun și arbitru, e anunțat pe neașteptate că întreaga armată și cavalerie regală se apropie de Alexandria. Trupele lui Caesar nu erau atît de numeroase încît să se poată încrede în ele dacă ar fi trebuit să lupte în afara orașului. Nu-i rămînea decît să stea pe poziții în oraș și să afle planul lui Achilles. Totuși ordonă ca toți soldații să fie gata de luptă și-l îndeamnă pe rege să trimită ca delegați la Achilles pe cei cu mai multă autoritate dintre prietenii săi, ca să-i arate care-i este voința. Dioscorides și Serapion, care fuseseră delegați la Roma și se bucuraseră de mare autoritate la Ptolemeu-tatăl, trimiși de rege, se prezentară la Achilles. Cînd aceștia veniră la el, Achilles, fără a-i asculta și a afla de ce fuseseră trimiși, ordonă să fie prinși și omoriți; unul dintre ei, pierzîndu-și cunoștința din cauza rănii, fu luat de ai săi ca mort, iar celălalt fu ucis. După aceasta, Caesar făcu astfel încît să-l aibă pe rege în puterea sa, știind că numele regelui e de mare autoritate la ei, și pentru a arăta că războiul e făcut printr-o hotărîre particulară a cîtorva tilhari, iar nu prin cea regală²²².

110 Trupele care erau cu Achilles nu păreau de disprețuit nici prin numărul și felul oamenilor, nici prin priceperea la treburile războiului. Avea 20 000 de oameni înarmați. Aceste trupe erau formate din soldații lui Gabinius²²³, care luaseră obiceiul vieții libertine din Alexandria, uitaseră numele și disciplina poporului roman și se căsătoriseră cu egiptene, de la care cei mai mulți aveau copii. La aceștia se adăugau cei adunați dintre hoții și pirații Siriei, Ciliciei și regiunilor învecinate. În afară de aceasta se mai adunaseră mulți condamnați la moarte și exilați. Toți sclavii noștri fugiți erau primiți și aveau condiții de viață asigurate dacă se înrolau în armată; dacă cineva dintre ei era prins de stăpîn, era

salvat de ceilalți soldați, care-l apărau de violență, căci erau în aceeași situație și luptau ca și cum ei înșiși ar fi fost în pericol. Aceștia obișnuiau, după vechea tradiție a armatei egiptene, să ceară moartea prietenilor regilor, să jefuiască averile bogaților, să asedieze palatul regal pentru a obține o mărire a soldei, să-i scoată de la putere pe unii, să-i aducă pe alții²²⁴. Pe lângă aceștia mai erau și 2 000 de călăreți. Toți aceștia se maturizaseră în războaiele Alexandriei, repuseseră pe tron pe Ptolemeutatăl, omorâseră pe cei doi fii ai lui Bibulus²²⁵, purtaseră război cu egiptenii. Aceasta era priceperea lor militară.

111 Încrezător în aceste trupe și disprețuindu-le pe cele ale lui Caesar din cauza numărului lor redus, Achilles ocupă Alexandria pînă la acea parte a orașului pe care o stăpînea Caesar cu soldații²²³. La primul atac încercă să ia cu asalt casa în care stătea acesta, dar Caesar rezistă atacului cu cohortele pe care le postase pe străzi. În același timp se produsese ciocniri în port, ceea ce făcu să se dea luptelor o întindere cu mult mai mare. Căci încăierările aveau loc în același timp pe mai multe străzi și dușmanii, în număr mare, căutau să pună mîna pe corăbiile de război: dintre acestea erau 50 care fuseseră trimise în ajutorul lui Pompeius și care se reîntorseseră după bătălia din Thessalia, toate cu cîte patru și cinci rînduri de vîsle, prevăzute cu cele necesare pentru navigație, și pe lângă acestea 22, care se aflau de obicei de pază la Alexandria, toate acoperite. Dacă ele ar fi fost capturate și Caesar lipsit de flotă, Achilles ar fi avut întreg portul și marea în stăpînire și l-ar fi împiedicat să se aprovizioneze și să primească ajutoare. Luptele s-au dat cu înverșunarea așteptată, căci unii vedeau că de ele depinde o victorie rapidă, alții propria salvare. Și totuși Caesar rămase stăpîn pe situație; incendie toate navele²²⁷, și pe cele care erau în șantierul portului, căci nu putea să apere o întindere atît de mare cu o mîna de soldați, și imediat după aceea debarcă trupele la Far.

112 Farul (*Pharos*), care se află pe o insulă, este un turn de o mare înălțime și de o minunată construc-

ție, care și-a luat numele de la insulă. Aceasta, așezată în fața Alexandriei, e cea care formează portul; dar încă de pe vremea vechilor regi e legată de oraș printr-un dig, construit din blocuri aruncate în mare pe o lungime de 900 de pași²²⁸, formînd un drum îngust, legat de oraș printr-un pod. Pe această insulă sînt locuințele egiptenilor și o așezare de mărimea unui oraș; dacă o navă se abate din drum din imprudență sau pe furtună, obișnuiesc s-o prade ca niște pirați. Pe de altă parte, dacă cei ce stăpinesc Pharos se opun, intrarea în port a corăbiilor e imposibilă din cauza îngustimii strîmtorii. Temindu-se de aceasta, pe cînd dușmanii erau prinși în luptă, Caesar debarcă cu soldații, puse stăpînire pe Pharos și așeză o garnizoană. Aceasta a făcut-o pentru a putea aduce cu corăbiile fără primejdie grîne și trupe de ajutor. Trimise pe la toate provinciile apropiate și aduse trupe auxiliare. În restul cartierelor orașului, luptele s-au dat fără rezultat și nici unii, nici ceilalți n-au fost respinși, aceasta din cauza locurilor prea înguste; de o parte și de alta au fost puțini morți, iar Caesar a făcut întărituri în timpul nopții, cuprinzînd locuri foarte necesare. În acea parte a orașului se afla o mică porțiune a palatului regal în care pătrunsese la început pentru a locui, și, legat de palat, un teatru care ținea loc de fortăreață și avea acces la port și la șantierul naval al regelui. În zilele ce urmară, el fortifică aceste întărituri, pentru a obține un fel de zid și a nu fi silit să dea lupta fără voie. Între timp, fiica mai mică a lui Ptolemeu²²⁹, sperînd că va putea pune mîna pe regat, părăsi palatul și trecu de partea lui Achilles și începu să conducă războiul împreună cu el. Curînd însă se iscă între ei o neînțelegere în privința întîietății, ceea ce mări darurile oferite soldaților, căci fiecare și-i atrăgea de partea sa cu daruri cît mai mari. În timp ce se întîmplau acestea la dușmani, Pothinus (preceptor al copilului și regent, care se afla în partea de oraș ocupată de Caesar)²³⁰ trimitea soli la Achilles și-l îndemna să nu renunțe la acțiune și să nu-și piardă curajul; solii fură denunțați și prinși, iar Caesar dădu ordin ca el să fie omorît.

(Acesta a fost începutul războiului alexandrin)²³¹.

NOTE

CARTEA I

- ¹ Greșeală în manuscris. Scrisoarea a fost prezentată de fapt de C. Scribonius Curio, tribun al plebei, întâi adversar, apoi partizan al lui Caesar, apărătorul intereselor acestuia în capitală. Caesar și-l reconciliase, plătindu-i datoriile (Plutarh, *Caesar*, 29; Cassius Dio, XL, 60—61).

Conținutul scrisorii ne este cunoscut din Appian (*Războaiele civile*, II, 32), din Cassius Dio (XLI, 1) și din Plutarh (*Caesar*, 30—31). Caesar arăta ce a făcut pentru republică, se apăra contra acuzațiilor ce i se aduceau, promițând să demobilizeze armata și să depună comanda dacă va face și Pompeius la fel, căci a-l sili să depună armele cât timp Pompeius le păstra pe ale sale însemna a-l da pe mâna dușmanilor. Scrisoarea era de fapt un fel de ultimatum, căci Caesar amenința să vină cu armata asupra Romei dacă nu i se vor accepta condițiile (vezi Appian, *loc. cit.*, și Cicero, *Ad familiares*, XVI, 13). Caesar nu redă conținutul ei pentru a trece sub tăcere amenințarea. Scrisoarea a fost predată chiar în senat, ca să nu dispară.

- ² Din cei 10 tribuni ai plebei pe anul în curs, partizani ai lui Caesar, în afară de Curio, mai erau M. Antonius, Q. Cassius (vezi nota 20 și 21) și L. Marcius Philippus, ruda lui Caesar (vezi nota 52). Deși Caesar, în calitate de conducător al popularilor, reprezenta interesele plebei, existau și tribuni ai plebei care îi erau net ostili, ca L. Metellus de exemplu (vezi cap. 33 și nota). Cel care a stăruit îndeosebi să se citească scrisoarea pare să fi fost Antonius (vezi Plutarh, *Caesar*, 30).

- ³ Este vorba de raportul obisnuit asupra situației statului pe care îl făceau consulii în fața senatului în prima zi a intrării lor în funcție (vezi Titus Livius, XXIV, 11). Problema arzătoare a momentului însă era, desigur, conflictul dintre Caesar și Pompeius.

Dreptul de a raporta senatului asupra unei chestiuni aparținea consulilor, iar în anumite cazuri și magistraților care aveau dreptul de a convoca senatul, adică pretorilor și tribunilor plebei.

- ⁴ *L. Cornelius Lentulus Crus* — principalul acuzator al lui Clodius în 61, pretor în 58, consul în 49. Inițial oscila între cele două grupări politice, dar, ca optimat, înclina spre Pom-

- peius, pe care l-a și urmat. Al doilea consul era *C. Claudius Marcellus*, rudă cu *M. Marcellus* (vezi nota 10).
- 5 După raport li se cerea senatorilor să-și spună părerea în ordinea importanței lor, începînd de obicei cu consulul ales pentru anul viitor și continuînd într-o ordine stabilită la începutul anului.
 - 6 Este vorba mai cu seamă de dezbaterile senatului din anul precedent asupra termenului comandai încredințate lui Caesar în Gallia, cînd, după lungi discuții, senatorii au căzut de acord, cu 370 de voturi contra 20, să depună comanda atît Caesar, cît și Pompeius. Asupra discuțiilor vezi *Războiul gallic*, VIII, 52, și *Appian, Războaiele civile*, II, 29.
 - 7 Asupra sprijinului pe care Lentulus l-ar fi găsit la Caesar, vezi *Cicero, Ad Atticum*, VIII, 9, 4 și 11, 5, unde se relatează că ceva mai tîrziu, după plecarea consulilor din Roma, Caesar i-a propus lui Lentulus să se întoarcă, promițîndu-i guvernămîntul unei provincii, propunere pe care el n-a acceptat-o.
 - 8 Pe numele întreg *Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio*, din faimoasa gîntă a Scipionilor, adoptat de un Metellus; coleg de consulat în a doua jumătate a anului 52 î.e.n. cu Pompeius. După moartea primei sale soții Iulia, fiica lui Caesar, Pompeius se căsătorise cu fiica lui Scipio, Cornelia. În timpul războiului civil Scipio comandă trupele din Asia și apoi din Africa. Moare în drum spre Spania după înfrîngerea de la Thapsus (anul 46).
 - 9 Pompeius se afla în apropierea Romei, căci în calitate de proconsul al Spaniei și de comandant al unei armate nu avea voie să intre în Roma, așa încît părerea lui și-o putea transmite numai prin intermediari.
 - 10 *M. Claudius Marcellus* — consul în anul 51 î.e.n., dușman înverșunat al lui Caesar, dintre aceia care l-au împins la război pe Pompeius, dispus să ajungă la o înțelegere. În timpul războiului civil n-a jucat un rol prea activ, iar după aceea s-a retras la Lesbos. După victoria lui Caesar, prietenii îi obțin iertarea (vezi *Cicero, Pro Marcello*). Moare ucis de un dușman personal în drum spre Italia (anul 46 î.e.n.).
 - 11 *Marcus Calpidius* — orator renumit, lăudat de Cicero în tratatul *Brutus* (79, § 274), pretor în 57 î.e.n., partizan al lui Caesar.
 - 12 Provinciile lui Pompeius erau Hispania Ulterior și Citerior, al căror guvernator fusese numit după consulatul din 56 î.e.n. Deși legea cerea ca guvernatorul să se afle în provincie, el o guverna prin intermediul a trei legați (vezi mai jos cap. 38), pretextînd că e reținut în Italia de obligațiile sale în legătură cu aprovizionarea, a cărei răspundere îi fusese încredințată. În realitate însă, el voia să-și mențină înțietatea la Roma.
 - 13 În timpul celui de-al doilea consulat (anul 55 î.e.n.), Pompeius, pe atunci în relații bune cu Caesar, îi cedase acestuia

una din legiunile sale pentru a-și completa trupele în urma pierderilor suferite în Gallia. În anul 50 î.e.n., când, printr-un *senatus consultum* impus de anticezarieni, Caesar și Pompeius au fost siliți de senat să trimită câte o legiune în războiul contra partilor, care intraseră în Siria, Pompeius a cerut îndărăt legiunea de la Caesar, astfel încît acesta a rămas de fapt fără două legiuni. În realitate însă, cele două legiuni au fost oprite la Capua și puse sub comanda lui Pompeius de către consulul anului precedent (51), M. Marcellus (vezi Cassius Dio, XL, 65—66).

- 14 *Marcus Caelius Rufus* — orator talentat, dar desfrinat și plin de datorii, cunoscut din schimbul de scrisori cu Cicero și din discursul acestuia *Pro Caelio*, unde îl apără de acuzarea de asasinat (anul 56). Inițial partizan al lui Caesar, apoi dușman pentru că nu obținuse pretura urbană, ucis într-o încercare de răzvrătire (vezi III, cap. 20—22).
- 15 Când se termina discuția, după ce fiecare orator își spusese părerea și făcuse propuneri, magistratul care prezida le pune la vot, enunțându-le cu glas tare (*pronuntiare sententiam*), iar senatorii nu puteau vota decît pe cele enunțate de el.
- 16 Este vorba de armata lui Pompeius, care se afla în apropierea Romei (vezi Cassius Dio, XLf, 2).
- 17 După Cassius Dio, *loc. cit.*, toți senatorii au adoptat părerea lui Scipio, cu excepția lui Caelius și a lui Curio.
- 18 Probabil la 1 martie 49 î.e.n., când se pare că se isprăvea comanda legală a lui Caesar asupra armatei. Caesar dorea să i se prelungească comanda pînă la 1 ianuarie 48, când credea că va dobîndi consulatul candidînd în lipsă, lucru ilegal și care n-a fost admis de senat, deși anterior Pompeius promulgase o lege specială în acest sens (vezi nota 74).
- 19 Aceasta era formula prin care cineva, dovedit vinovat de înaltă trădare, era declarat dușman al patriei.
- 20 *Marcus Antonius* — faimosul triumvir de mai târziu, rudă a lui Caesar, fost legat al acestuia în Gallia (52 î.e.n.). Tribun al plebei în decembrie 50, e nevoit să fugă la Caesar la 7 ianuarie 49.
- 21 *Quintus Cassius Longinus* — tribun al plebei în anul 49 î.e.n., partizan al lui Caesar; ulterior primește de la acesta comanda a patru legiuni și guvernămîntul Hispaniei Citerior, dar, provocînd nemulțumiri printre localnici, este înlăturat de la conducere.
- 22 Este vorba de faimosul drept de intercesiune, sau veto, al tribunilor plebei, prin care se puteau opune propunerii făcute de orice alt magistrat. În caz de veto, magistratul care pusesese propunerea la vot făcea un alt raport senatului asupra opoziției; în acest caz, fie că propunerea era abandonată, fie că se intra în tratative cu tribunii sau se confereau magistraților puteri extraordinare, ca să asigure îndeplinirea hotărîrii, cum s-a întimplat în cazul acesta cîteva zile mai târziu, la 7 ianuarie (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IV, 2, 4). În cazul de față însă, dreptul de veto al tribunilor era discutabil, căci, conform

- legii Sempronia de provinciis (122 î.e.n.), în cazul împărțirii provinciilor consulare (cum era Gallia) tribunii nu aveau acest drept, ca să nu se întîrzie numirea. Pe de altă parte, provincia lui Caesar îi fusese acordată în mod extraordinar, printr-o hotărîre a poporului și nu a senatului, deci cazul nu intra în prevederile legii Sempronia.
- 23 După apusul soarelui senatul nu mai putea lua nici o hotărîre.
- 24 Este vorba de tribunii militari, ofițeri, cite șase de fiecare legiune, care comandau cite două luni pe an legiunea. Subordonați lor erau centurionii, 60 în total, comandanții centuriilor, unități de 100 de soldați (o legiune completă avea 6 000 de soldați).
- 25 Lat. *evocati*, soldați care își făcuseră serviciul militar, dar, la chemarea unui comandant, serveau din nou de dragul lui și erau scutiți de săparea tranșelor și de strajă, formînd un corp de elită. *Evocati* au jucat un rol însemnat în războaiele civile.
- 26 *L. Calpurnius Piso Caesonius* — fost consul în anul 58 și censor în anul 50 socrul lui Caesar.
- 27 *Lucius Roscius Fabatus* — pretor urban, fost legat al lui Caesar în Gallia.
- 28 Curio făcuse acest drum (Roma—Ravenna, unde se afla Caesar) în trei zile (cf. Appian, *Războaiele civile*, II, 32).
- 29 Este vorba de L. Cornelius Lentulus, care prezida atunci senatul.
- 30 *M. Porcius Cato Uticensis* — strănepot al lui Cato cel bătrîn, censor; cel mai înverșunat republican, adevăratul șef al partidei pompeiene după moartea lui Pompeius. Ura lui veche față de Caesar era de natură în primul rînd politică, principială. La acordarea puterii proconsulare lui Caesar în Gallia a votat împotriva acestuia. Explicarea opoziției sale în legătură cu prelungirea guvernării lui Caesar în Gallia prin „durerea respingerii“ suferite în anul 51, cînd a candidat fără succes la consulat, e o insinuare dușmănoasă a lui Caesar. De observat că, în capitolul anterior, Caesar nici nu pomenise de discursul lui Cato, cel mai înverșunat, ale cărui argumente nu-i convenea să le redea în memoriile sale. Concluzia discursului lui Cato s-a păstrat la Velleius Paterculus, II, 49, 3: „Să murim mai degrabă decît să accepte republica vreo condiție din partea unui simplu cetățean“. Așa a și procedat Cato (vezi prefața, p. 41).
- 31 Este vorba de monarhii unor țări străine care voiau să obțină prin intermediul consulului recunoașterea titlului de rege de către senatul roman.
- 32 Ca vlăstar al ginții Cornelia, din care făcuse parte și dictatorul Sylla, Lentulus se credea îndreptățit să preia puterea deținută cîndva de acesta. Aceeași pretenție ridicase în timpul conspirației lui Catilina un alt Lentulus, Publius Cornelius Lentulus Sura, care declarase că la el se referă oracolul sibilin, după care era hotărît de soartă ca, după Cinna și Sylla, un al treilea Cornelius să preia puterea în Roma (vezi Cicero, *In Catilinam*, III, 4, 9, și Sallustius, *De coniuratione Cati-*

- linae*, 47, 2). Fiind plin de datorii, Lentulus făcea aluzie la proscriciunile de genul celor ale lui Sylla, care i-ar fi adus averile celor proscrisi (vezi și Velleius Paterculus, II, 49, 3).
- ³³ Vezi nota 8.
- ³⁴ Pare-se una dintre trăsăturile fundamentale de caracter ale lui Pompeius, confirmată și de alte izvoare (vezi Velleius Paterculus, II, 33, 3; Florus, IV, 2, 13 și urm.; Lucan, *Pharsalia*, 126—127 ș.a.).
- ³⁵ Reținerea celor două legiuni atrăsese birfeli pe seama lui Pompeius. Cicero însuși, partizan al lui Pompeius, scria (*Ad Atticum*, VII, 13, 2): „Toată speranța îi este în două legiuni aproape străine, reținute prin viclesug” (vezi și nota 13).
- ³⁶ Rudele la care se referă sînt Lucius Calpurnius Piso și Lucius Marcius Philippus (vezi notele 26 și 52). Rezultă de aici că propunerea lui L. Piso (vezi cap. 3) n-a fost acceptată.
- ³⁷ Sylla limitase în bună măsură drepturile tribunilor, mai ales dreptul de veto, dar lăsase neatins dreptul imunității lor personale (*sacrosancta potestas*). Plutarh (*Caesar*, 31) arată că Antonius și Curio au fost insultați de Lentulus și alungați din senat. Cicero însă spune că Antonius și Cassius au plecat o dată cu Curio, fără să fie alungați cu forța (*Ad familiares*, XV, 11, 2). Este contrazis însă de toate izvoarele. Cassius Dio, XLI, 3, și Plutarh, *loc. cit.*, spun că au fugit „în haine de sclavi, în trăsuri închiriate”. Cicero însuși spune mai tirziu lui Antonius (*Philippica*, II, 21, 53), referindu-se la acest moment: „N-ai fi scăpat dacă nu te refugiai la armata lui Caesar”.
- ³⁸ Caesar are în vedere pe frații Gracchi și pe Saturninus (vezi cap. 7), care nu fuseseră atacați decît după ieșirea din funcție. După opt luni înseamnă în luna iulie (tribunii intrau în funcție la 10 decembrie), deci după alegerea noilor consuli pentru anul viitor. Dacă noii aleși erau dușmanii tribunilor, aceștia aveau a se teme că vor da socoteală în anul următor de faptele comise în timpul tribunatului.
- ³⁹ Este vorba de cunoscuta formulă prin care, în caz de mare pericol pentru stat, senatul conferea consulilor putere absolută, dictatorială, pentru salvarea situației (asemănătoare cu decretarea stării de asediu în epoca modernă). Drepturile conferite de acest decret sînt relatate de Sallustius, *Catilina*, 29, 3. Asupra decretului amintit de Caesar, vezi Cicero, *Ad familiares*, XVI, 11.
- ⁴⁰ Gravitatea hotărîrii rezultă din faptul că sînt investiți cu puteri extraordinare nu numai consuli, cum era obiceiul (*caveant* sau *videant consules ne quid respublica detrimenti capiat*), ci toți magistrații superiori din Roma și din Italia. Prin „proconsulii care se află în apropierea Romei” are în vedere în primul rînd pe Pompeius.
- ⁴¹ Adică 7 ianuarie.
- ⁴² Consulii intrau în funcție la 1 ianuarie.
- ⁴³ În cele două zile cînd s-a ținut adunarea poporului (3—4 ianuarie) nu puteau avea loc ședințe ale senatului; acestea s-au

- ținut deci la 1, 2, 5, 6 și 7 ianuarie. În total erau 184 de zile „comițiale“ pe an.
- 44 Fuga celor doi tribuni, Antonius și Cassius, s-a petrecut în noaptea de 7 spre 8 ianuarie (vezi și nota 37).
- 45 Ședințele au avut loc în zilele de 7—8 ianuarie în afara Romei, ca să poată participa și Pompeius (vezi și nota 9).
- 46 În realitate Pompeius avea în Italia doar cele două legiuni luate de la Caesar, alta recent recrutată de Domitius și efective neînsemnate aflate în garnizoană în unele cetăți italiice; în afara lor mai avea șapte legiuni în Spania (vezi mai jos cap. 15 și 38; vezi și Appian, II, 32 și 38).
- 47 Unii dintre ofițerii legiunilor luate lui Caesar îl asigurau de aceasta pe Pompeius, spre a-i face pe plac (cf. Plutarh, *Caesar*, 29; *Pompeius*, 57). Totuși, unele nemulțumiri existau și în armata lui Caesar (vezi Plutarh, *Caesar*, 37).
- 48 *Faustus Sylla* — fiul dictatorului și ginerele lui Pompeius; este trimis în Mauretania (Africa de nord) ca să atragă pe regii locali Bocchus și Bogud, care înclinau către Caesar.
- 49 Faptul e confirmat și de alte izvoare (vezi, de exemplu, Appian, *Răzb. civ.*, II, 34). Caesar vrea prin această mențiune să justifice indirect faptul că mai târziu el însuși a deschis tezaurul public, luând ilegal tot aurul din el (vezi mai jos nota 165). În realitate, consulii, fugind de teama lui Caesar, n-au mai avut timp să deschidă tezaurul și să ia banii.
- 50 *Iuba* — fiul lui Hiempsal al II-lea, personaj celebru, regele Numidiei și Getuliei, dușman al lui Caesar în urma unui conflict personal; partizan al lui Pompeius, a provocat câteva înfringeri unor trupe cezariene. Înfrînt o dată cu pompeienii la Thapsus și alungat din Utica de Cato, moare ucis în luptă de Petreius sau de un sclav după luptă. Regatul lui este transformat în provincia romană Africa Nova. Titlul de „aliat și prieten al poporului roman“, acordat de pompeieni lui Iuba, se dădea ca titlu de onoare regilor independenți, prieteni ai Romei. Caesar însă l-a decretat pe Iuba inamic public.
- 51 Este vorba de consulul C. Marcellus și nu de ruda sa M. Marcellus.
- 52 *Lucius Marcius Philippus*, tribun al plebei în anul 49, ulterior pretor și consul, personaj de vază pe timpul lui August. Mai departe este vorba de L. Marcius Philippus, tatăl precedentului, consul în anul 56, nepot (prin alianță) al lui Caesar, care în timpul războiului civil rămîne neutru.
- 53 Conform legii Pompeia *de provinciis ordinandis* din anul 52 î.e.n., provinciile se acordau foștilor consuli și pretori abia după cel puțin 5 ani de la ieșirea din funcție. Caesar atrage aici atenția că cele două provincii au fost decernate la doi foști consuli care nu îndeplineau condiția legii Pompeia, căci Scipio fusese consul abia în anul 52 î.e.n., iar Domitius în anul 54 î.e.n. Philippus, fost consul în anul 56 î.e.n., și L. Aurelius Cotta în anul 65 î.e.n., mult mai vechi și îndeplinind termenul legal, fuseseră, în urma unei înțelegeri între pompeieni, boicotați, nefiind puși la vot. De aceea Caesar spune

- că provinciile consulare au fost atribuite unor simpli particulari, care nu aveau dreptul legal la această funcție.
- ⁵⁴ *L. Aurelius Cotta* — consul în anul 65 împreună cu *L. Manlius Torquatus*, prieten al lui *Cicero*. Nu trebuie confundat cu *Marcus Aurelius Cotta*, căruia i se acordă *Sardinia* (vezi nota următoare).
- ⁵⁵ *Cato* în *Sicilia*, *L. Aelius Tubero* în *Africa*, *M. Aurelius Cotta* în *Sardinia*, *Publius Sestius* în *Cilicia*.
- ⁵⁶ La plecarea unui guvernator avea loc o ceremonie solemnă: se luau auspiciile pe *Capitoliu*; magistratul făcea zeilor fâgăduințe solemne (*nuncupare vota*); alaiul pornea în sunet de trompete, avînd în frunte pe guvernator înconjurat de lictori, îmbrăcat în *paludamentum*; prietenii și mulțimea îl însoțeau pînă la *pomerium*, de unde începea să-și exercite funcția sa.
- ⁵⁷ *Paludamentum* — mantie de purpură, semnul distinctiv al comandanților de armate investiți cu *imperium* (vezi cartea a III-a, nota 100).
- ⁵⁸ Pentru a explica afirmația neadeverată a lui *Caesar* („lucru nemaiîntîmplat vreodată“), editorii presupun că în acest loc s-au pierdut cuvintele din text în care se relata faptul neobișnuit de care vorbește *Caesar*. Este, poate, vorba de faptul că au plecat fără să aducă sacrificii, cum era obiceiul (vezi *Plutarh, Caesar*, 34). *Caesar* exagerează, voind să arate neregulile comise de adversarii săi în această împrejurare. Consulii aveau voie să părăsească *Roma*, dar, pare-se, numai pe baza unei hotărîri a senatului, așa cum se întîmplase, de exemplu, în anii 74 și 60 î.e.n. De altfel ei au părăsit *Roma*, îndreptîndu-se spre *Capua*, nu acum, ci, așa cum rezultă din cap. 14, abia la 18 ianuarie. O ilegalitate evidentă se petrecuse în cazul guvernatorilor: provinciile erau decernate sau trase la sorți în senat, care avea și calitatea de a hotărî care provincii sînt consulare și care pretoriene, dar numai comițiile curiate făceau, printr-o *lex curiata*, ratificarea alegerii și investirea cu putere deplină (*imperium*), al cărei simbol era mantia de purpură și lictorii purtători de fascii. De altfel puterea lor era valabilă numai în afara *Romei*, înăuntru redeveneau simpli particulari. Nefiind investiți de comiții și aflîndu-se și în interiorul *Romei*, guvernatorii pomeniți nu aveau deci dreptul să fie însoțiți de lictori, care erau rezervați în *Roma* numai consulilor, pretorilor, dictatorilor și magistrului cavalerilor, aflați în funcție.
- ⁵⁹ Municipiile erau orașe libere din *Italia* care se conduceau prin magistrați aleși după legile lor proprii sau după cele romane, conform legii *Iulia* din anul 90 î.e.n. Ele erau scutite de tribuțiunile personale sau funciare, care se cereau de la orașele supuse. *Pompeienii* comiteau deci o nouă ilegalitate. Faptele amintite în această frază sînt confirmate și de alte izvoare (vezi *Appian, Răz. civile*, II, 34). În privința jefuirii tezaurilor templelor, *Caesar* însuși avea să comită o astfel de negliuire mai tîrziu (vezi nota 165). Amintind faptele adversarilor, el caută să le scuze indirect pe ale sale.

- ⁶⁰ Caesar prezintă lucrurile ca și când ar fi ținut discursul la Ravenna, înainte de trecerea Rubiconului, despre care de altfel nici nu pomeneste, deși toți autorii fac caz de acest moment. În realitate, cum rezultă din *Lucan (Pharsalia, I, 299 și urm.)*, *Suetonius (Caesar, 33)* și *Cassius Dio (XLI, 4)*, discursul a avut loc după trecerea râului, când au ajuns la el tribunii plebei fugiți din Roma, care îi dădeau posibilitatea să susțină că nu este vorba numai de cauza lui personală, ci de repunerea în drepturi a unor magistrați. În plus, dezvăluind abia acum intențiile sale războinice, îi pune pe soldați în fața unui fapt împlinit, de la care nu mai puteau da înapoi: trecând Rubiconul fără îngăduința senatului, fapt interzis, ei se pusese deja în afara legii, devenind dușmani ai statului. Suetonius și Dio Cassius spun că Caesar a venit în fața soldaților plingând și cu haina sfișiată.
- ⁶¹ Caesar pare, aici ca și în alte locuri, că vrea să-l menajeze pe Pompeius, lăsând să se înțeleagă că nu el, ci cei care îl sfătuiesc sînt de vină, lucru care în bună măsură corespunde realității (vezi și cartea a III-a, cap. 71 și nota 147).
- ⁶² Caesar se referă, desigur, la primul triumvirat (60 î.e.n.), când, mai ales în timpul consulatului său (anul 59 î.e.n.), a ajutat efectiv pe Pompeius, făcînd aproape cu forța să fie promulgate unele legi în interesul acestuia.
- ⁶³ Caesar se dă ca întotdeauna drept apărătorul intereselor poporului și deci al tribunilor plebei, găsind un nou prilej de a-și acuza dușmanii de fapte pe care aceștia i le imputau lui: comiterea de ilegalități (vezi notele 22, 53 și 58).
- ⁶⁴ În anul 70 î.e.n., primul consulat al lui Pompeius, când datorită acestuia, fuseseră restabilite drepturile tribunilor plebei, reduse la minimum sub dictatura lui Sylla, care voise prin aceasta să extindă puterea aristocrației în dauna plebei. De remarcat că Caesar nu spune că Pompeius a făcut aceasta. Restabilirea a avut loc pe cale pașnică, de aceea editorii propun fie înlăturarea cuvîntului „cu armele“ (*armis*), fie să se citească „fără arme“ (*sine armis*), introducînd un cuvînt.
- ⁶⁵ Drepturile tribunilor erau: dreptul de veto, de a propune o lege în comițiile centuriate sau tribute fără aprobarea senatului și de a candida după tribunat la o magistratură curulă. Sylla le lăsase de fapt numai *ius auxilii*, adică dreptul de veto într-o chestiune particulară, cînd un cetățean era nedreptățit de hotărîrea unui magistrat (vezi și notele 22 și 37).
- ⁶⁶ Saturninus ocupase Capitoliul în anul 100 î.e.n., Tiberius Gracchus în 133, iar Caius Gracchus ocupase Aventinul în 121. Ei propuseseră unele legi privind în primul rînd reforma agrară, dar au întîmpinat o rezistență înverșunată din partea senatului. Toți trei au plătit cu viața îndrăzneala lor.
- ⁶⁷ În realitate Caesar nu a supus Germania, ci a făcut doar două scurte incursiuni peste Rin (vezi *Războiul gallic, IV, 16—19, și VI, 9 și urm.*).
- ⁶⁸ Caesar adusese această legiune în Gallia Cisalpină pentru a

- ocupa posturile legiunii a XV-a, pe care fusese nevoit s-o cedeze lui Pompeius (vezi nota 13).
- ⁶⁹ *Lucan* (I, 352) spune că „mulțimea șovăielnică a murmurat ceva vag și nedeslușit“ și că abia după discursul centurionului Laelius și-au exprimat deschis asentimentul (I, 386—391).
- ⁷⁰ *Ariminum* — astăzi Rimini, oraș în Umbria, la țarmul Adriaticii. Plecarea s-a făcut în noaptea de 11 spre 12 ianuarie.
- ⁷¹ Celelalte legiuni se aflau în Gallia Transalpină, în taberele de iarnă. Caesar avea în total 11 legiuni: legiunile VI—XIV, legiunea Alauda, recrutată în Gallia Transalpină, și cea nouă, recrutată în locul legiunii a XV-a, cedată pentru războiul contra partilor (vezi *Cassius Dio*, XL, 65; *Cicero*, *Ad Atticum*, VII, 7, 6).
- ⁷² Despre *Lucius Caesar*-tatăl vezi *Războiul gallic*, VII, 65.
- ⁷³ Caesar răspunde, de fapt, în primul rînd vorbelor lui Pompeius din capitolul precedent, reluînd uneori chiar expresiile acestuia.
- ⁷⁴ Este vorba de dreptul de a candida în alegerile de consuli pentru anul 48 fără să se întoarcă la Roma, drept care i se acordase printr-un plebiscit în anul 52 î.e.n.
- ⁷⁵ Alegerile urmau să aibă loc în iunie 49 î.e.n.
- ⁷⁶ Asupra celor două legiuni vezi nota 13.
- ⁷⁷ „De dragul republicii“: reia afirmația lui Pompeius.
- ⁷⁸ Sub aspect formal, dreptatea era de partea lui Caesar. *Cicero* (*Ad familiares*, XVI, 12, 3) relatează că Caesar renunțase la pretenția de a candida la consulat în lipsă, fiind gata să predea lui Domitius și lui Nonianus, care fuseseră aleși guvernatori ai acestor provincii pentru anul viitor, Gallia Ulterior și Citerior. Tocmai Caesar, care avea să instaureze puterea personală, cere în acest caz revenirea la legalitatea republicană.
- ⁷⁹ *Capua* — oraș în Campania, pe Via Appia, la nord de Neapole; azi Santa Maria di Capua.
- ⁸⁰ Pompeius, cu consuli și prietenii săi, plecase spre Capua în jurul datei de 17—18 ianuarie, amenințînd pe cei care nu-l vor urma și spunînd că uzează în aceasta de exemplul lui Sylla; vezi *Cicero* (*Ad Atticum*, IX, 10), care, departe de a fi partizan al lui Caesar, spune despre Pompeius că „face pe Sylla“ (*sullaturit*).
- ⁸¹ *Arretium* — azi Arezzo, în Toscana.
- ⁸² *Pisaurum* — azi Pesaro, port la Marea Adriatică, în Umbria, la vărsarea riului cu același nume, cu vreo 35 km mai la sud de Ariminum. *Fanum* și *Ancona* — porturi pe același țarm, ceva mai la sud; Ancona aparținea regiunii Picenum.
- ⁸³ *Thermus* — tribun al plebei în anul 64 î.e.n., guvernator al Asiei între 52 și 50.
- ⁸⁴ *Iguvium* — oraș în Umbria, în munții Apenini; azi Gubbio.
- ⁸⁵ În realitate Caesar nu a așteptat răspunsul lui Pompeius ca să ia aceste măsuri. Din corespondența lui Cicero rezultă că Caesar începuse deja recrutările la Ariminum, ocupase la 12 ianuarie Pisaurum, la 13 Fanum, la 14 Ancona, postînd cîte o cohortă în fiecare; la 15 ianuarie Marcus Antonius intrase în Arretium cu 5 cohorte, iar la 20 se predă Iguvium. Ocuparea

rapidă a acestor orașe stârnește panică la Roma și provoacă plecarea consulilor. Negocierile începuseră la 13 ianuarie, iar răspunsul consulilor ajunge abia la 29 ianuarie la Caesar, care răspunde cucerind Auximum.

- ⁸⁶ *Auximum* — oraș în Picenum, la sud de Ancona, în interior; azi Osimo.
- ⁸⁷ *Publius Attius Varus* — fost guvernator al Africii, dușman al lui Caesar, conducea recrutările de trupe pentru Pompeius în regiunea Picenum. Moare spre sfârșitul războiului, la Munda, în Spania.
- ⁸⁸ *Picenum* — regiune în Italia de mijloc, de la răsărit de Apenini până la Marea Adriatică.
- ⁸⁹ Membri ai senatului orașelor provinciale.
- ⁹⁰ *Primipilus* (sau *primus pilus*), comandantul primei centurii a primului manipul din prima cohortă, cel mai înalt grad la care putea ajunge un centurion după ce trecea pe rând pe la comanda fiecărei centurii din cohortă, începînd cu ultima și sfîrșind cu prima. Despre Lucius Pupius nu posedăm alte informații.
- ⁹¹ *Apulia* — regiune în sud-estul Italiei, pe țărmul Mării Adriatice.
- ⁹² Prin legea agrară Iulia, promulgată de Caesar în timpul primului său consulat (anul 59), în regiunea Campania, al cărei centru era Capua, fusese împărțit pămînt la 20 000 de cetățeni, veterani ai lui Pompeius, sau săraci care aveau cel puțin trei copii.
- ⁹³ *Cingulum* — oraș în Picenum, spre sud-vest de Auximum; azi Cingoli.
- ⁹⁴ *Titus Labienus* — tribun al plebei în anul 63, anul consulatului lui Cicero și al conspirației lui Catilina, om foarte bogat (vezi și Cicero, *Ad Atticum*, VII, 7). Comandant deosebit de capabil, unul dintre principalii legați ai lui Caesar în Gallia, avînd cea mai mare trecere în armată (Cicero, *Ad familiares*, XVI, 12). Aflînd că Pompeius încearcă să-l atragă, Caesar îl numește totuși prefect al Galliei Togate (*Războiul gallic*, VIII, 52), sperînd că-l va sprijini cu trecerea sa în alegerile la consulat din anul 49. Cînd se convinge că Caesar pornește împotriva Romei, Labienus trece de partea lui Pompeius, nevoind să fie „părtaș al crimei” (Cicero, *Ad familiares*, XVI, 12; vezi și Cassius Dio, XLI, 4), și devine unul dintre generalii de vază ai acestuia, fapt care a constituit cea mai dureroasă lovitură pentru Caesar și pe care republicanii îl consideră un act de eroism (Cicero, *Ad Atticum*, VII, 13). Lui i se datorește cea mai gravă înfrîngere suferită de Caesar în războiul civil, la Dyrrachium (vezi mai jos, III, 68 și urm.). Moare în anul 45 în Spania, în lupta de la Munda. Caesar vrea să insinueze că populația nu-l sprijinea pe Labienus.
- ⁹⁵ *Asculum* — capitala regiunii Picenum; azi Ascoli.
- ⁹⁶ *P. Cornelius Lentulus Spinther* — pretor în anul 60, apoi guvernator al Hispaniei Citerior, consul în anul 57 datorită

- lui Caesar (vezi mai jos, cap. 22); trece de partea lui Pompeius în războiul civil. Mort după bătălia de la Thapsus.
- ⁹⁷ Cohorta era a zecea parte a unei legiuni, formată în epoca clasică din 600 de soldați (trei manipuli, sau șase centurii).
- ⁹⁸ *L. Vibullius Rufus* — comandant viteaz și priceput (Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 11 b) în armata lui Pompeius, luat de două ori prizonier de Caesar și folosit ca sol în tratative de pace nereușite.
- ⁹⁹ *Lucilius Hirrus* — fost tribun al plebei în anul 53, trimis de Pompeius în anul 48 să ducă tratative cu parții.
- ¹⁰⁰ *Camerinum* — oraș în regiunea Umbria, la granița cu Picenum; azi Camerino.
- ¹⁰¹ *Corfinium* — oraș în Italia centrală, în ținutul pelignilor; azi Pentima.
- ¹⁰² *L. Domitius Ahenobarbus* — cumnat cu Cato, adversar al lui Caesar. Pretor în anul 58, consul în 54, numit guvernator al Galliei în locul lui Caesar la începutul anului 49, singurul care a încercat să împiedice înaintarea lui Caesar spre Roma la începutul războiului. Mort după bătălia de la Pharsalus.
- ¹⁰³ *Alba Fucens* — oraș în Italia centrală, în ținutul aquililor, în vecinătatea ținutului marsilor și pelignilor (Italia centrală); azi Alba.
- ¹⁰⁴ *Firmum* — oraș în Picenum, în apropierea Adriaticii; azi Fermo.
- ¹⁰⁵ *Sulmo* — oraș în ținutul pelignilor, la sud de Corfinium, patria poetului Ovidiu; azi Sulmona.
- ¹⁰⁶ *Q. Lucretius Vespillo* — senator roman, partizan al lui Pompeius, comandant al unei escadre din Marea Egee în anul următor (vezi cartea a III-a, cap. 7); a ajuns consul în timpul lui August. Despre Attius Paelignus nu avem alte date.
- ¹⁰⁷ Este vorba de Gallia Cisalpină (nordul Italiei, între Rubicon și Alpi), devenită provincie romană încă din anul 191 î.e.n.
- ¹⁰⁸ *Noricum* — regat între Alpii Carnici, Aenus (azi Inn) și Dunăre. Regele despre care se vorbește este, probabil, Vocio, cumnatul lui Ariovist, pomenit de Caesar în *Războiul gallic*, I. 53.
- ¹⁰⁹ *Tribuni* — comandanții cohortelor de pedestrași; *praefecti* — ai unităților de cavalerie (vezi și nota 24).
- ¹¹⁰ Noaptea, de la apusul pînă la răsăritul soarelui, era împărțită de romani în patru străji, a căror durată varia după anotimp și latitudine, atingînd la echinocțiu trei ore fiecare. A patra strajă era deci spre ziuă, cam între orele 3 și 6.
- ¹¹¹ Colegiul pontifical, avînd în frunte pe *pontifex maximus*, era format la început din patru persoane, mai tîrziu din opt, iar din timpul lui Sylla din 16 preoți, care vegheau la respectarea religiei, dar aveau și un rol politic însemnat, avizul lor fiind necesar în multe chestiuni publice. Caesar era *pontifex maximus* din anul 63.
- ¹¹² De observat expresia eufemistică „a ieșit din provincie“, atenuare a situației reale; a pornit împotriva Romei.
- ¹¹³ Caesar se consideră, aici ca și în alte locuri, restaurator al

- democrației, pretenție care contrazice comportarea sa de după victorie.
- 114 Eufemism pentru „a se sinucide“. Romanii evitau în general termenii de „moarte, a muri“ etc., spunând „ziua din urmă, plecare“ etc. Aici însă Caesar are interesul să atenueze impresia pe care ar lăsa-o mărturisirea directă că oamenii au de gând să se sinucidă din cauza venirii lui. Cf. Plutarh (*Caesar*, 34), Suetonius (*Nero*, 2) și Seneca (*De beneficiis*, III, 24), unde se vorbește de încercarea de sinucidere a lui Domitius, fapt de care Caesar nu pomeneste.
- 115 *L. Caecilius Rufus*, frate vitreg al lui P. Cornelius Sylla (despre acesta vezi mai jos, cartea a III-a, cap. 51), partizan al senatului, tribun al plebei în anul 63, pretor în anul 57, când a intervenit pentru readucerea lui Cicero din exil. Numele *Spinther*, atribuit lui, este o greșeală a copistului.
- 116 *Sextus Quintilius Varus* — tatăl lui Publius Quintilius Varus, cel învins de Arminius sub Augustus; cvestor în 49, pleacă după aceasta în Africa și încearcă să răscoale trupele lui Domitius, aflate acum sub comanda lui Curio.
- 117 *Duumviri* (sau *duoviri*) — magistrați supremi ai coloniilor romane, având funcții asemănătoare cu ale consulilor la Roma.
- 118 Adversarii lui Caesar afirmau în acea vreme că nu i-ar fi restituit banii lui Domitius (vezi afirmația lui Lepidus la Cicero, *Ad Atticum*, 8, 14).
- 119 Caesar vrea să spună că, deși când au plecat ziua era înaintată, au făcut distanța normală pentru o zi de marș (circa 20 000 de pași, vreo 30 km). Deplasarea rapidă a lui Caesar a fost în toate campaniile unul dintre elementele care i-au adus victoria.
- 120 *Marrucini* — populație sabelică din Italia centrală, pe țărmul Adriaticii, între râurile Aternus și Scyrus; *frentani* — populație samnitică; locuiau la sud de marrucini, pînă la granițele Apuliei (rîul Frento). *Larinați* — locuitorii regiunii din jurul orașului Larinum, în sudul regiunii frentanilor, între râurile Tifernus și Frento.
- 121 *Luceria* și *Canusium* — orașe în Apulia; astăzi Lucera și Canosa. *Brundisium* — astăzi Brindisi, port vechi și vestit la Adriatica în Calabria, locul obișnuit de trecere spre Orient, pe unde a trecut și Pompeius în Grecia și apoi Caesar în urmărirea lui.
- Pompeius plecase în realitate din Luceria la 18 februarie, cu trei zile înainte de căderea orașului Corfinium (21 februarie), dată la care părăsea deja Canusium. Caesar vrea să insinueze că vestea proastă l-a făcut pe Pompeius să fugă (vezi Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 14, 1). O scrisoare a lui Pompeius către consuli, păstrată la Cicero, (*Ad Atticum*, VIII, 12 A), cuprinde măsurile luate de el în această împrejurare.
- 122 Caesar vrea din nou să sublinieze că Pompeius comite un act ilegal: înarmarea sclavilor, fapt la care recuseseră în trecut cei care se ridicau împotriva conducerii statului (vezi și car-

- tea a III-a, cap. 4, unde se relatează că fiul lui Pompeius a făcut la fel).
- 123 *Lucius Manlius Torquatus* — poet și orator mediocru, prieten a lui Cicero, pretor în anul 49, partizan al lui Pompeius; a murit într-un naufragiu, pe când fugea de la Thapsus.
- 124 *P. Rutilius Lupus* — tribun al plebei în anul 56, pretor în anul 49, partizan al lui Pompeius, care îl numește guvernator al provinciei Achaia în anul 48.
- 125 *Tarracina* (numit anterior *Anxur*, astăzi *Terracino*) — oraș al volsclilor, în sudul regiunii Latium, la țărmul mării, pe Via Appia.
- 126 *Praefectus fabrum* — comandantul detașamentelor de meșteșugari care se aflau pe lângă fiecare legiune. Asupra prinderii lui Numerius Magius și a evenimentelor respective vezi scrisoarea lui Caesar păstrată la Cicero (*Ad Atticum*, IX, 7 A).
- 127 Caesar își anunță cu aparentă ingenuozitate marșul asupra orașului Brundisium, în fruntea celor șase legiuni ale sale, ca și când ar fi vorba exclusiv de o călătorie pașnică în scopul tratativelor. Cicero, care pînă atunci păstrase neutralitatea, era convins că tratativele nu ar duce la nici un rezultat (vezi *Ad Atticum*, VIII, 15, 3).
- 128 Caesar a sosit la Brundisium la 9 martie (vezi Cicero, *Ad Atticum*, 9, 13 A). Cele trei legiuni de veterani erau a VIII-a, a XII-a și a XIII-a. Trupele și le completase cu cele 26 de cohorte luate de la Lentulus (vezi cap. 15), de la Attius (cap. 18) și de la Manlius și Rutilius Lupus (cap. 24).
- 129 *Dyrrachium* (anterior *Epidamnus*, astăzi Durrës sau Durazzo) — port la Adriatica pe țărmul iliric, teatrul unor lupte unde Caesar a fost învins de pompeieni (vezi mai jos, cartea a III-a).
- 130 Consulii cu grosul armatei plecaseră la 4 martie.
- 131 Într-o scrisoare a lui Caesar păstrată la Cicero (*Ad Atticum*, IX, 14) se vorbește de lucrările descrise aici, al căror scop spune că era fie să-l facă pe Pompeius să plece mai repede cu trupele pe care le avea, fie să-i închidă ieșirea. Pompeius intenționa inițial să mai târăgăneze plecarea în Grecia, pentru ca partizanii săi risipiți prin Italia să aibă timp să vină la el. Cînd s-a văzut însă asediat de Caesar, s-a hotărît să plece. Interesul adevărat al lui Caesar era însă de a-l încercui și învinge pe Pompeius la Brundisium, căci fuga lui din Italia ar fi aminat cu mult sfîrșitul războiului, cum s-a și întimplat.
- 132 Într-o scrisoare a lui Caesar către Appius și Balbus (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 13 A) se spune: „Pompeius se află la Brundisium. L-a trimis pe N. Magius la mine cu propuneri de pace. I-am răspuns ce mi s-a părut de cuviință“. Afirmația lui Caesar că Magius nu s-a mai întors se referă deci cel mult la o a doua întoarcere, care n-a mai avut loc, probabil, pentru că Pompeius a considerat inacceptabile propunerile lui Caesar.
- 133 *Caninius Rebilus* — legat al lui Caesar în Gallia în anul 52, unul dintre ofițerii săi cei mai zeloși în timpul războiului civil. Numit consul pentru o singură zi, la sfîrșitul anului 45, a atras

- ironia lui Cicero (vezi p. 48, nota 91).
- 134 *L. Scribonius Libo* — partizan zelos al lui Pompeius și socrul lui Sextus Pompeius, tribun al plebei în 56; pricinuieste câteva înfringeri trupei lui Caesar în timpul războiului civil. Devine consul în anul 34, iar sora sa, Scribonia, a fost prima soție a lui Octavian.
- 135 Este vorba de niște capcane, *vallum caecum*, cum le numește în capitolul următor, asemănătoare cu cele folosite la vinarea fiarelor.
- 136 Asupra acestor evenimente vezi și *Lucan*, *Pharsalia*, II, 610 și urm.
- 137 În seara de 17 martie (cf. *Cicero*, *Ad Atticum*, IX, 15 B).
- 138 Vezi cap. precedent și nota 135.
- 139 Este vorba de strămoșii dintre Sicilia și Italia. Caesar se gîndește la corăbiile cu care trimisese în Sicilia trupele lui Domitius trecute de partea sa.
- 140 Era iarna.
- 141 *Hispania Ulterior* și *Citerior* — Spania de dincolo și de dincoace de Ebru.
- 142 *Hispania Citerior*, unde Pompeius mai avea partizani de pe timpul expediției victorioase contra lui Sertorius.
- 143 *Quintus Valerius Orca* — pretor în anul 57; guvernator al Africii în anul 56.
- 144 Plecarea lui Curio în Sicilia a avut loc abia la sfîrșitul lui aprilie, după întoarcerea lui Caesar la Roma (cf. *Cicero*, *Ad Atticum*, X, 4, 9).
- 145 *M. Aurelius Cotta* — partizan al lui Pompeius, care îl pusese guvernator al Sardiniei.
- 146 *Lucius Aelius Tubero* — om învățat, prieten al lui Cicero. Tubero nu putea intra în stăpînirea provinciei care îi revenea prin alegeri, deoarece ea era ocupată de Attius Varus (vezi cap. următor).
- 147 *Caralis* — capitala Sardiniei; astăzi Cagliari.
- 148 *Bruttium* și *Lucania* — regiunile din extremitatea sud-vestică a peninsulei Italice.
- 149 Prin *lex Iulia de civitate*, propusă de consulul Lucius Iulius Caesar (o rudă a dictatorului) în anul 90 î.e.n., majoritatea oamenilor liberi din Italia care rămăseseră credincioși Romei în războiul cu aliații căpătaseră cetățenia romană.
- 150 Afirmația lui Cato, adversar al lui Caesar, că războiul nu era necesar este deosebit de importantă. Caesar o relatează ca un argument în favoarea sa, căci el afirma că războiul nu a început din vina lui.
- 151 Caesar nu pierde ocazia de a discredita pe Cato. Fuga din Sicilia i-a fost însă reproșată și de partizanii lui Pompeius (cf. *Cicero*, *Ad Atticum*, X, 16, 3). Cum se vede din conduita lui Cato în întregul război civil, nu este vorba de frică, ci de un principiu mărturisit de el adesea: a nu primejdui inutil viețile cetățenilor romani (cf. *Plutarh*, *Cato*, 62). Cicero spune (*Ad Atticum*, X, 16, 3) că plecarea lui Cato a

- avut loc la 23 aprilie, lucru pe care i l-a comunicat Curio printr-o scrisoare.
- 152 Vezi mai sus, cap. 13.
- 153 Caius Considius Longus, guvernatorul Africii în anul 50, părăsise provincia, lăsând ca înlocuitor pe legatul Quintus Ligarius, până la venirea guvernatorului numit de senat pentru anul 49, Tubero. Attius Varus, partizan al lui Pompeius, fost și el guvernator al Africii cândva, părăsit la Auximum de trupele pe care le comanda (vezi mai sus, cap. 12—13), a profitat de acest interimat și a preluat puterea, împiedicându-l pe Tubero, omul lui Caesar, să intre în funcție.
- 154 *Utica* — oraș în nordul Africii (în actuala Tunisie), la nord-vest de Cartagina, mai vechi decât aceasta, întemeiat de tirieni; port și capitală a provinciei romane Africa, devenit vestit în timpul războiului civil, mai ales prin sinuciderea lui Cato acolo.
- 155 Brundisium, Tarentum, Sipontum (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 15, 1).
- 156 Sosirea lui Caesar la Roma a avut loc la 31 martie (vezi Cicero, *Ad Atticum*, IX, 15, 6).
- 157 Senatul e convocat de tribunii plebei, prieteni ai lui Caesar, Antonius și Cassius, la 1 aprilie și adunarea are loc în afara *pomoerium*-ului, căci Caesar nu voia să încalce legea, care interzicea magistraților investiți cu *imperium* să intre în Roma; altfel pierdea dreptul la triumf. Caesar insistă mereu asupra caracterului legal al acțiunilor sale (cf. Cassius Dio, XLI, 15; Plutarh, *Caesar*, 35). Lucan îl înfățișează pe Caesar intrând în Roma în mijlocul panicii generale; este o exagerare poetică desigur, căci Plutarh (*loc. cit.*) afirmă că Caesar a găsit Roma mai calmă decât se aștepta. Adversarii lui Caesar contestau legalitatea acestei adunări incomplete a senatului. Cicero, *Ad Atticum*, X, 1, spune: „... În prezența unor senatori, căci nu consider aceasta senat“ (vezi și nota 164).
- 158 Conform legii, cineva putea fi ales consul a doua oară abia după 10 ani. Caesar fusese prima dată consul în anul 59; Pompeius, dimpotrivă, devenise a treia oară consul doar la patru ani după al doilea consulat.
- 159 Asupra dezbaterilor vezi mai sus, cap. 9, și Suetonius, *Caesar*, 26. Cato, ca să târăgăneze lucrurile, obișnuia să vorbească cite o zi întreagă până la apusul soarelui, când senatul nu mai putea lua o hotărâre (cf. Cicero, *De legibus*, III, 18, 40).
- 160 În anul 52, când Pompeius fusese numit consul fără coleg (era ales a treia oară).
- 161 Pompeius nu se opusese în anul 52 plebiscitului, care acorda lui Caesar dreptul de a candida în absență, dar mai târziu, relațiile dintre ei înăsprindu-se, el a repus în vigoare legea care cerea prezența candidatului la Roma. Dispensa acordată nu garanta însă și prelungirea guvernământului Galliei.
- 162 Asupra faptelor vezi mai sus, cap. 5, ca și condamnarea lor în

termeni mult mai vehemenți în discursul ținut în fața soldaților (cap. 7).

- 163 Invitându-i pe senatori la conducerea statului, Caesar voia să păstreze aparențele conducerii republicane. În realitate însă el instaura conducerea personală, cum se vede din toate actele sale. Așa, de pildă, alegerile de magistrați pe anul viitor, în care el este ales consul, au avut loc sub conducerea lui. La plecarea din Roma, peste câteva zile, nu încredințează puterea senatului, ci la doi oameni de încredere ai săi: pretorul Marcus Aemilius Lepidus pentru Roma, cu titlul de *praefectus urbis*, și Marcus Antonius pentru Italia.
- 164 Pompeius, mai intransigent, era partizantul ideii „cine nu e cu noi e împotriva noastră”; Caesar, dovedind mai multă înțelegere a situației, urma ideea contrară: „cine nu e împotriva noastră înseamnă că e cu noi”. Faptul este consemnat de Cicero (*Pro Ligario*, XI, § 33), Suetonius (*Caesar*, 75) și alții.

În refuzul senatorilor de a accepta solia se ascunde nu numai teama de Pompeius, cum insinuează Caesar, ci și desolidarizarea de acțiunile lui Caesar. În drum spre Roma, Caesar trecuse pe la Tusculum, unde se afla Cicero și îl invitase să vină la Roma pentru a mări prin prestigiul său legalitatea hotărârilor luate în senat la indicația lui Caesar. Cicero a refuzat să vină, fapt care l-a lovit foarte mult pe Caesar. Despre aceasta Caesar nu aminteste în memoriile sale.

- 165 Pasaj tipic pentru felul cum Caesar denaturează faptele care nu sînt în avantajul său. Fraza vagă despre L. Caecilius Metellus ascunde binecunoscutul conflict dintre Caesar și Metellus în legătură cu intenția lui Caesar de a deschide tezaurul public pentru a lua banii rămași aici în urma plecării grăbite a consuliilor (vezi mai sus, nota 49). Cum Metellus nu-l lăsa pe Caesar să pătrundă în templul unde erau banii, acesta era cît pe-acî să-l omoare. În această împrejurare, Caesar a lăsat să-i scape vorbe care trădau cît de puțin reală era aparența de legalitate și libertate pe care căuta s-o păstreze el, căci i-a amintit lui Metellus că este prizonierul lui, la fel cu toți cei care s-au răscolat împotriva lui. Jefuirea tezaurului public și comportarea sa în conflictul cu Metellus i-au dăunat mult lui Caesar în opinia publică; el însă are grijă să nu spună lucrurilor pe nume.

Asupra faptelor vezi Plutarh (*Caesar*, 35), Appian (*Războaiele civile*, II, 41), Cassius Dio (XLI, 17), Cicero (*Ad Atticum*, X, 4 și X, 9 A) și alții.

- 166 Planurile lui Caesar nu au rămas chiar atît de nerealizate cum afirmă el. Banii din tezaur i-a luat, cu toată opoziția lui Metellus; a făcut să se voteze legea propusă mai de mult de Roscius, prin care se acorda cetățenia romană transpadanilor, a abolit legea prin care Sylla priva de onoruri pe descendenții celor proscriși, a numit oameni de ai săi guvernatori ai provinciilor aflate sub controlul său etc. Singurul lucru nerealizat a rămas solia de pace către Pompeius, ceea ce îl interesa în

realitate destul de puțin acum, când devenise stăpînul Romei. De altfel, Pompeius, în situația dată, nu ar fi acceptat această solie.

¹⁶⁷ Cf. cap. 23.

¹⁶⁸ *Massilia* — oraș în Gallia Narbonensis (astăzi Marsilia), veche colonie întemeiată de greci pe la 600 î.e.n., înfloritor centru comercial și cultural.

¹⁶⁹ *Igilium* (astăzi Gigli) — mică insulă în Marea Tireniană, lângă țărmul Etruriei. *Cosanum* — teritoriul orașului Cosa (azi Ansedonia) din Etruria, la țărmul mării, în dreptul insulei Igilium.

¹⁷⁰ Asupra binefacerilor pe care massilienii le-au primit de la Caesar și Pompeius, vezi capitolul următor.

¹⁷¹ Senatul Massiliei, compus din 600 de membri, avea în frunte 15 oameni, dintre care trei dețineau puterea supremă, fiind similari consulilor.

¹⁷² Caesar se dă de pe acum drept reprezentant legal al Italiei, în timp ce Pompeius e un simplu particular. Massilienii, în răspunsul lor, repun lucrurile la punct, arătînd că „poporul roman e împărțit în două“.

¹⁷³ Așa cum oamenii de jos erau „clienți“ ai unor personaje de vază (*patroni*), tot astfel orașele străine și uneori popoare întregi se puneau sub protecția unui personaj foarte influent, pe care îl considerau patronul lor și care le apăra interesele la Roma (asupra acestui obicei vezi Cicerone, *De officiis* I, 11).

¹⁷⁴ *Volcii arecomici* — trib celtic în Gallia de sud, avînd capitală orașul Nemausus, astăzi Nîmes.

¹⁷⁵ *Helvii* — mică populație în sudul Galliei (*Provincia* sau *Gallia Narbonensis*), avînd capitala la Alba Helvia (mai tîrziu *Alba Augusta*; azi Aps, în Ardèche).

¹⁷⁶ *Sallyi* (*sallyes* sau *saluvii*) — populație din Gallia, așezată la vărsarea Ronului, spre est. Manuscrisele dau aici „Galliile învinse“ (*victas Gallias*) în loc de „pe sallii învinși“ (*victos Sallyas*), lucru imposibil sub raport istoric.

¹⁷⁷ Cf. cartea a II-a, cap. 1 și urm.

¹⁷⁸ *Arelas* (azi Arles) — oraș în Gallia de sud, aproape de vărsarea Ronului.

¹⁷⁹ *Decimus Iunius Brutus Albinus* — ofițer în armata lui Caesar încă din timpul războiului cu gallii (vezi *Răzb. gallic*, III, 11). În anul 48 este numit de Caesar guvernator al Galliei Transalpine. Participă la complotul care a adus moartea lui Caesar.

¹⁸⁰ *Caius Trebonius* — cvestor în anul 60, tribun al plebei în 55, legat al lui Caesar din 54, ajunge consul în 45. Face și el parte din conspirația contra lui Caesar. Este ucis de Dolabella în anul 42.

¹⁸¹ *Caius Fabius* — fost guvernator al Asiei (58—57), legat al lui Caesar din anul 54 (vezi *Războiul gallic*, V, 24); el urma, după mărturia lui Hirtius (*ibid.*, VIII, 54), să se aple în iarna lui 50—49 în tabăra de iarnă ceva mai la nord, în ținutul heduilor, dar fusese, probabil, convocat ulterior de Caesar, în urma dezlănțuirii războiului civil, pentru a preîntîmpina un eventual atac al trupelor pompeiene din Spania.

- 182 *Narbona (Narbo Martius, azi Narbonne)* — capitala Galliei Narbonensis; era situată la vărsarea râului Atax (astăzi Aude), în Marea Mediterană.
- 183 *Lucius Afranius* — vechi ofițer al lui Pompeius de pe timpul campaniilor contra lui Sertorius și Mitridate, fost consul în anul 60; guverna din 55 Hispania Citerior, înlocuind pe Pompeius (vezi mai sus, nota 12, și mai jos, cap. 38), și deținea trei legiuni. După eșecul campaniei din Spania, ia parte la bătălia de la Pharsalus și la luptele din Africa; după bătălia de la Thapsus este luat prizonier și ucis într-o răscoală de către soldații lui Caesar.
- 184 Vezi cap. 34. Despre personaj vezi și cap. 15.
- 185 *Marcus Petreius* — luptător viteaz, învingătorul lui Catilina (anul 62, cf. Salustius, *Catilina*, 59 și urm.), partizan zelos al lui Pompeius, legat al acestuia în Spania, comandând două legiuni. Ia parte la bătăliile de la Pharsalus și Thapsus, după care se sinucide, o dată cu Iuba, pentru a nu cădea în mâinile lui Caesar.
- 186 *Marcus Terentius Varro* — celebru scriitor, cel mai mare savant al timpului, născut în anul 116 î.e.n. A servit ca procestor în războiul lui Pompeius contra piraților, comandând o flotă. Legat al lui Pompeius în Spania în anul 49, după înfringerea lui Afranius și Petreius îi predă fără luptă lui Caesar provincia și armata și se îndreaptă spre Italia. După lupta de la Pharsalus se întoarce în Spania, sperînd să rămînă departe de tulburările războiului, dar este implicat din nou în ele în timpul luptelor lui Caesar cu fiii lui Pompeius în Spania. Revine la Roma în anul 46, cu îngăduința lui Caesar, care îi dă în grijă biblioteca din Forum Iulium. Moare la vîrsta de 89 de ani (anul 25 î.e.n.).
- 187 *Hispania Citerior* (numită mai tîrziu și *Hispania Tarraconensis*, de la capitala ei Tarraco, azi Tarragona), era partea mai apropiată de romani a Spaniei, nord-estul, iar *Hispania Ulterior* sud-vestul, înglobînd regiunile Lusitania și Baetica.
- 188 *Castulo* (astăzi Cazlona) — oraș pe cursul superior al râului Baetis, la granița dintre Hispania Citerior și Baetica, de la care își trag numele și munții împăduriți din apropiere (*Saltus Castulonensis*).
- 189 *Anas* (astăzi Guadiana) — fluviu în sudul Spaniei, care se varsă în Oceanul Atlantic, aproape de hotarul dintre Lusitania și Baetica.
- 190 Ținutul vettonilor — ținut situat aproape în centrul Peninsulei Iberice, la hotarul dintre cele două Hispanii, între fluviile Tagus (Tago) și Durius (Duero); astăzi regiunile Salamanca și Estramadura.
- 191 *Lusitania* — extremul sud-vestic al Peninsulei Iberice, corespunzînd azi părții celei mai mari a Portugaliei și unei părți din vestul Spaniei. Era mărginită de fluviul Durius (Duero) la nord, Anas (Guadiana) la est și Oceanul Atlantic la sud și vest.
- 192 *Celtiberia* — regiune muntoasă la sud de fluviul Ebro (Hibe-

- rus), în Hispania Citerior, locuită de un amestec de triburi războinice de celți și iberi.
- 193 *Cantabri* — populație pe țărmul de nord al Spaniei (Biscaya de astăzi).
- 194 *Ilerda* (astăzi Lerida, în Catalonia) — oraș întărit din nord-estul Spaniei, pe țărmul drept al râului Sicoris (afluent al Hebrului), punct strategic important, situat pe o colină lângă podul de piatră de peste Sicoris, pe drumul principal către capitala regiunii, Tarraco.
- 195 *Scutum* — scutul obișnuit al soldaților romani, mare, dreptunghiular, în formă semicilindrică, făcut din lemn acoperit cu piele și plăci de metal, armă specifică infanteriei grele. *Caetra* — scut mic și rotund, acoperit cu piele, specific mai ales unor neamuri străine (africani, iberi, britani), folosit de trupele auxiliare, ușor înarmate.
- 196 30 este cifra propusă de editori. Manuscrisele dau 80, cifră evident greșită. Lacuna care urmează pune sub semn de întrebare și restul cifrelor.
- 197 „A pacifica“ era termenul obișnuit cu care romanii denumeau subjugarea unor regiuni străine. Termenul, evident eufemistic, avea o anume justificare istorică, deoarece stăpînirea romană pune de obicei capăt luptelor neîncetate dintre triburile locale, aflate în orînduirea primitivă. Exploatarea adusă însă de stăpînirea romană cu greu putea fi numită pace.
- 198 *Aquitani* — populație din sud-vestul Galliei, la granița cu Spania.
- 199 Din cauza lacunei precedente nu se știe dacă fraza se referă la Caesar sau la unul dintre legații lui Pompeius. Cum este vorba de dezvăluirea unui truc folosit pentru a-i avea în mină pe soldați, este mai plauzibil că Caesar nu vorbește despre sine.
- 200 *Sicoris* — riu în nord-vestul Spaniei, afluent (pe partea stîngă) pe cursul inferior al Hebrului; astăzi Segre.
- 201 Distanța de 4 000 de pași este echivalentă cu aproape 6 km, pasul roman (de fapt un pas dublu) fiind de 1,479 m. Unitatea de măsură inferioară este piciorul, 0,2957 m, iar cea superioară mila, 1 000 de pași.
- 202 *Lucius Munatius Plancus* — legat al lui Caesar în Gallia în anul 54, *praefectus urbis* în anul 46. După moartea lui Caesar trece de partea lui Antonius și apoi a lui Octavianus Augustus; devine consul în anul 42, censor în anul 22 și guvernează mai multe provincii.
- 203 Cum în cartea a II-a, cap. 32, se spune că la 40 de zile după venirea lui Caesar a avut loc capitularea lui Afranius, iar aceasta se știe sigur că s-a petrecut la 2 august, rezultă că Caesar a sosit la Ilerda la 22 iunie.
- 204 Linia triplă era ordinea firească de luptă la romani. Din cele 10 cohorte ale legiunii, patru formau prima linie, celelalte două linii avînd cîte trei cohorte.
- 205 *Antesignani* — trupe de elită, inițial soldații din linia întii, care luptau înaintea steagului legiunii (*signum*), mai tîrziu

- unități speciale care depășeau linia întâia, sprijinind atacul cavaleriei sau ocupând anumite puncte înaintate, importante sub raport strategic.
- 206 *Hastati* — unitățile de soldați înarmați cu un tip de lance lungă numit *hasta*. Ei formau de obicei prima linie, fiind aleși dintre luptătorii mai tineri.
- 207 Asupra gradelor centurionilor vezi nota 90.
- 208 Cf. cap. 40—41.
- 209 *Cinga* (astăzi Cinca) — rîu în nord-vestul Spaniei, care izvoarăște din munții Pirinei și se varsă în Sicoris, pe partea dreaptă, la vreo 30 de km la sud de Ilerda.
- 210 *Caetrati* — soldați înarmați cu *caetra* (vezi nota 195).
- 211 *Ruteni* — populație din sudul Galliei, în vecinătatea arvernilor, avînd drept capitală Segodunum (astăzi Rhodéz), pe rîul Veronius (astăzi Aveyron). Vezi despre ei *Răzb. gallic*, I, 45, VII, 7 etc.
- 212 În condiții normale, banița de grîu (*modius*, circa 9 kg) costa 1 dinar. Soldații romani își plăteau în general singuri hrana; solda lor era de 75 de dinari pentru patru luni sau 2 sextarii pe zi, ceea ce le ajungea pentru a cumpăra o optime de baniță.
- 213 Despre acest fel de vase, numite *carabius* (cf. Isidor, *Orig.*, 19, I, 26), vezi *Răzb. gallic*, IV, 20—37, V, 1—24.
- 214 Vezi cap. 34.
- 215 Insula numită astăzi Ratoneau.
- 216 *Osca* — oraș situat la nord-vest de Ilerda, astăzi Huesca.
- 217 *Calagurritani* — locuitorii orașului *Calagurris Fibulariensis* (astăzi Lahovra), la nord de Osca.
- 218 *Tarraconezi* — locuitorii orașului Tarraco (astăzi Tarragona), capitala Hispaniei Citerior.
- 219 *Iacetani* — populație din regiunea Pirineilor, în actuala Catalonia (reg. Solsona).
- 220 *Ausetani* — populație așezată spre nord-est de iacetani, către țărmlul mării.
- 221 *Illurgavonezi* (lat. *illurgavonenses*, *ilercavones* sau *ilercaones*) — populație așezată mai jos de Ilerda, la gura Hebrului și spre nord de acest fluviu.
- 222 Podul se afla la vreo 30 km de tabăra lui Caesar.
- 223 Vezi nota 192.
- 224 Manuscrisele dau *Lucius*, în realitate însă este vorba de *Quintus Sertorius*, general viteaz, partizan al lui Marius, care după victoria definitivă a lui Sylla se retrage în Spania (anul 80), adună în jurul său pe proscrisi și bate armatele trimise împotriva lui de către Sylla. Îvinge la început și pe Pompeius în anul 76, apoi își istovește forțele în lupte indecise. În cele din urmă, în anul 72, este asasinat ca urmare a unui complot.
- 225 *Octogesa* — azi, probabil, Mequinenza, pe Hebru, aproape de vărsarea riurilor — des pomenite — Sicoris și Cinga, contopite aproape de vărsare.
- 226 Șirul de animale pus de-a curmezisul, în susul apei, avea ca scop să potolească viteza curentului, șirul de jos să dea posibilitatea celor luați de apă să se agațe de ele. Stratagema în-

- genioasă a lui Caesar e relatată de Lucan, dar pusă la trecerea Rubiconului (vezi *Pharsalia*, I, 220—223), ceea ce, evident, e fals.
- 227 Straja a treia era de la miezul nopții pînă la ora 3 dimineața (vezi și nota 110). Ziua era împărțită în 12 ore, variind și ele după anotimp și latitudine. Ora întâi începea la răsăritul soarelui, a șaptea la amiază. Cum faptele relatate s-au petrecut vara, cînd ziua este foarte lungă și ora romană mai mare decît ora noastră, ceasul al nouălea din zi era cam între orele 15 și 16.
- 228 Vezi descrierea amănunțită a strimtorii la Lucan (*Pharsalia*, IV, 155 și urm.), care era originară din Spania (Corduba).
- 229 *Lucius Decidius Sura* — celiber făcut cetățean roman și apoi tribun al plebei de către Caesar, mai tîrziu legat al lui Antonius, care îl numește guvernator al Siriei în anul 40, unde moare într-o bătălie.
- 230 Caesar nu provoca lupta cu orice preț (mai ales în cursul războiului civil), cum caută să-l arate Lucan, căci, așa cum pare că spunea chiar el (v. Frontinus, *Stratagemata*, IV, 7), „avea aceeași tactică împotriva dușmanilor ca și doctorii contra bolilor corpului, de a învinge mai degrabă prin foame decît cu fierul“. El nu se dădea însă îndărăt de la ciocniri oricît de violente atunci cînd o cerea situația. Caesar ține să reliefeze acest merit al său, cu atît mai mult cu cît aceasta constituia calitatea celui mai îndrîjit adversar al său, Cato, care, după relatarea lui Plutarh, plîngea pierderea atîtor cetățeni romani în ambele tabere chiar atunci cînd învingeau ai săi.
- 231 *Cohorte alare* — trupele plasate la aripile frontului (*ala*), formate de obicei din trupe auxiliare.
- 232 *Publius Sulpicius Rufus* — legat al lui Caesar încă din războiul cu gallii (vezi *Răzb. gallic*, IV, 22; VII, 90), pretor în anul 48, guvernator al Iliriei în anul 47.
- 233 Pasajul este pe larg descris și comentat de Lucan, care găsește prilejul de a ține o lungă diatribă împotriva războiului, în care dezvoltă o idee foarte modernă, amintind de *Impărat și proletar* al lui Eminescu: puterea șefilor stă în mîna soldaților; dacă soldații i-ar părăsi, ajunși simpli particulari, ginerele și socrul (Pompeius și Caesar) s-ar iubi din nou (vezi *Pharsalia*, IV, 168 și urm.).
- 234 Deși atitudinea lui Afranius era în interesul lui Caesar, acesta nu scapă prilejul de a-l discredita pe comandantul pompeian.
- 235 Pretoriul era în tabără cortul generalului și locul din jurul lui. Asupra discursului lui Petreius, cf. Lucan (*Pharsalia*, IV, 212—235).
- 236 Tribunii militari se recrutau de obicei din ordinul cavalerilor. Caesar, deși nu o spune explicit, pune în opoziție comportarea sa față de soldații pompeieni cu cea a lui Petreius față de cezarieni.
- 237 Cifra dată de manuscrise este evident greșită și în dezacord cu „oarecare cantitate“ de mai sus, de aceea editorii propun să citim 8 sau 7, căci legionarii nu puteau purta cu ei greu pen-

- tru 22 de zile. Asupra lipsei lor de grâu v. Cassius Dio (XLI, 22).
- 238 Bagajul pe care îl purta obișnuit un soldat (rația de grâu pe mai multe zile, vase de bucătărie, securi, lopeți, țărushi etc.) era de circa 20 kg.
- 239 Pină la Tarraco erau circa patru zile de marș.
- 240 Caesar avea în total șase legiuni; una însă rămăsese în tabăra de la Ilerda.
- 241 Discursul lui Afranius la Lucan (*Pharsalia*, IV, 344—362) are destulă demnitate, nu e atît de plin de umilință cum îl prezintă Caesar.
- 242 Discursul abil al lui Caesar ținut în fața trupelor are drept scop să-i rupă definitiv pe soldații pompeieni de foștii lor șefi. Lucan nu-l reproduce.
- 243 Caesar nu le cerea deci să lupte contra lui Pompeius (cf. și Cassius Dio, XLI, 23). După Lucan, (*Pharsalia*, IV, 362), Afranius ar fi pus drept condiție a capitulării să nu fie silit să lupte contra lui Pompeius.
- 244 Aluzie evidentă la Pompeius. Cele două provincii sînt cele două Spanii. Asupra faptului vezi și Velleius Paterculus, II, 48. „De atîția ani“, de fapt din 54.
- 245 Se referă la *lex Pompeia de provinciis ordinandis* (vezi mai sus, nota 53).
- 246 Asupra acestor lucruri, vezi mai sus, cap. 3—7 și 9.
- 247 Riul *Varus* (astăzi Var, lângă Nisa) despărțea Gallia Transalpină (Narbonensis) de cea Cisalpină.
- 248 Armata dușmană este, pentru mai multă siguranță, încadrată de trupele lui Caesar.
- 249 Campania din Spania, care a durat doar 40 de zile (vezi mai jos, II, 32), l-a lipsit pe Pompeius de șapte legiuni și i-a asigurat lui Caesar, datorită comportării lui blinde, simpatia întregii Spanii (vezi și Cassius Dio, XLI, 23; Florus, II, 13).

CARTEA A II-A

- 1 Vezi cartea I, cap. 36. Asediul Massiliei începuse în primele zile ale lunii mai. Asupra evenimentelor anterioare petrecute la Massilia vezi cartea I, 34—37 și 56—58.
- 2 În asedierea orașelor se construiau platforme sau terase (*agger*) din lemn, crengi, brazde de pămînt și piatră, la înălțimea zidurilor cetății; de pe ele se puteau arunca proiectile în cetate sau se putea încerca pătrunderea în interior. Prima platformă fusese ridicată în partea de sud-est a orașului, a doua spre vest.
- 3 Barăcile (*vineae*), acoperite cu scînduri sau nuiele împletite și căptușite cu piele, erau puse pe roți și serveau ca să apere pe soldații care se aflau în zona supusă proiectilelor inamice, efectuînd anumite lucrări de construcție sau operații de asediu.
- 4 Turnurile (*turres*), construite din lemn și acoperite cu piei de

animale pentru a le feri de foc, mai înalte decît zidurile cetății, dotate cu mașini balistice și cu punți care se coborau pentru a permite urcarea pe ziduri, erau și ele puse pe roți. De pe ele romanii alungau pe dușmanii care luptau pe ziduri, protejîndu-i astfel pe cei care asaltau cetatea.

- 5 Portul Massiliei, situat în partea de sud a orașului, se numea Lacydon.
- 6 *Rhodanus* — fluviul numit astăzi Ron.
- 7 Massilia era așezată pe un promontoriu.
- 8 În primul rînd să astupe șanțul săpat în jurul orașului.
- 9 Nu este vorba de formația de luptă cunoscută sub numele de „broasca țestoasă” (*testudo*), formație specific romană, constituită de un grup de soldați care țineau scuturile deasupra capului, ca și cînd ar fi o carapace de broască țestoasă, ci de o mașină de război cu același nume, pe care Caesar o împrumutase de la galli (v. *Răzb. gallic*, V, 42—43), un fel de baracă pe roate, mai mare și mai solidă.
- 10 Unele corăbii de război erau acoperite cu plăci de aramă (mai ales prora), pentru a rezista mai bine la ciocniri.
- 11 *Messana* (astăzi Messina) — port vestit în Sicilia, la strîmtorea cu același nume, care desparte această insulă de Italia.
- 12 Asupra înfrîngerii vezi cartea I, cap. 58. Massilienii avuseseră 17 corăbii, din care au pierdut 9, înlocuite acum cu vase vechi.
- 13 *Tauroeis* (forma grecească a numelui întilnită la Caesar, în text la acuzativ — *Tauroenta*) sau *Tauroentum* (la alți autori) — cetățuie la est de Massilia, probabil astăzi Tarente, lingă La Ciotat.
- 14 Brutus era totuși în inferioritate netă: avea 18 corăbii, dintre care 12 lungi, făcute la Arelas (vezi cartea I, cap. 36), și 6 capturate, în timp ce dușmanii aveau 34 (massilienii 17 și Nasidius tot atîtea).
- 15 Caesar laudă și aici, ca și în alte locuri (I, 57; II, 7), vitejia massilienilor. Obiectivitatea este aici în interesul său, căci e mai laudabil să înfrîngi un dușman viteaz decît unul laș. În schimb, el subliniază adesea nepriceperea și chiar lipsa de curaj a pompeienilor, deși în tabăra lui Pompeius erau unii generali pricepuți și destui soldați viteji, care i-au priceput nu o dată înfrîngerii parțiale, ceea ce le lipsea fiind mai ales organizarea și coordonarea acțiunilor. Pe dușmanul politic însă, spre deosebire de străinul simplu adversar de pe cîmpul de luptă, Caesar are tot interesul să-l compromită prin toate mijloacele într-o operă de propagandă ca *Războiul civil*.
- 16 *Trireme* — corăbii cu trei rinduri de vîsle.
- 17 Vasul-amiral avea ca semn distinctiv un steag roșu.
- 18 Compară cu descrierea bătăliei navale din Lucan, *Pharsalia*, III, 509—762.
- 19 Vezi și Cassius Dio, XLI, 25.
- 20 În latinește *musculus*, literal „șoricel”, un fel de mașină asemănătoare cu „broasca țestoasă” (vezi nota 9), dar mai mică, servind soldaților să lucreze adăpostiți la astuparea șanțurilor sau la găuritul zidurilor.

- 21 Benzi de lână, de obicei albe, mai rar roșii, pe care preoții sau cei care se duceau să se închine le purtau pe frunte ca semn al inviolabilității, întrucît se puneau sub protecția zeilor.
- 22 Massilia, cum s-a spus mai sus (cartea I, nota 168) era un puternic centru de cultură grecească, avînd o școală retorică vestită.
- 23 Soldații nu știau probabil de ordinul lui Caesar. Politica lui era în general de a cruța orașele, chiar pe cele străine. Interdicția de a jefui orașul, venită de la Caesar însuși, a stîrnit o revoltă a soldaților la Placentia. Vezi discursul lui Caesar în această împrejurare la Cassius Dio, XLI, 26—35, Suetonius, *Caesar*, 69, Appian, *Răzb. civile*, II, 47.
- 24 Caesar îi acuză și aici ca și în capitolele următoare pe massilienii de perfidie. Cassius Dio, (XLI, 25) însă, care se inspiră din Titus Livius, republican, relatează că, dimpotrivă, soldații lui Caesar au călcat armistițiul, încercînd să-i atace noaptea pe massilienii dar că au primit o ripostă atît de hotărîtă, încît pînă la venirea lui Caesar nu au mai îndrăznit să întreprindă vreo acțiune.
- 25 Scuturile, săbiile și coifurile se înveleau, în timp de răgaz, cu un acoperămint de piele pentru a fi apărate de rugină (v. *Războiul gallic*, II, 21).
- 26 Asediul dura de la începutul lui mai, iar acum era luna august.
- 27 Vezi mai sus cartea I, nota 186.
- 28 *Gaditani* — locuitorii orașului Gades (astăzi Cadix), colonie feniciană pe coasta de sud-vest a Spaniei.
- 29 *Hispalis* (astăzi Sevilla) — oraș în Hispania Ulterior, pe riul Baetis.
- 30 În fața portului Gades, spre vest, era o insulă pe care se afla templul lui Hercule.
- 31 Vezi cartea I, nota 21.
- 32 *Corduba* astăzi Cordoba (rom. și Cordova) — capitala Hispaniei Ulterior, așezată pe țărmul drept al fluviului Baetis, vestit centru comercial, locul de naștere al celor doi Seneca (retorul și filozoful) și al poetului Lucan. Caesar fusese aici cvestor și propretor și se bucura de simpatia oamenilor din regiune.
- 33 Cohortele erau numite astfel pentru că erau recrutate din colonii romane.
- 34 Orașul, numit astăzi Carmona, în Andaluzia, se afla la nord-est de Hispalis (Sevilla).
- 35 *Vernacula* înseamnă „formată din băștinași“ (*verna*). Conform tradiției, legiunile se recrutau din cetățeni romani, străinii fiind primiți doar în trupele auxiliare. În timpul războiului civil apar pentru prima dată legiuni formate din oameni care nu aveau cetățenie romană. Numele legiunii însă arată doar că soldații erau toți născuți în Spania, dar printre ei puteau fi și cetățeni romani din coloniile locale.
- 36 *Italica* — oraș situat la nord-vest de Hispalis, pe țărmul drept al fluviului Baetis; astăzi ruinele sale, numite Sevilla la Vieja

- („Sevilla Veche“), se găsesc lângă satul Santiponce. A fost cea mai veche colonie romană din Spania, fondată de Scipio Africanul. Din această colonie era originar împăratul Traian.
- ³⁷ *Sextus Iulius Caesar* — rudă a lui Caesar, nepotul personajului cu același nume care a obținut primul în familia lor consulatul în anul 91.
- ³⁸ *Marcus Aemilius Lepidus* — fiu de consul, pretor în anul 49, căruia Caesar îi încredințase puterea la plecarea sa din Roma sub titlul de *praefectus Urbi*. Guvernator al Hispaniei Citerior în anul 48, este coleg de consulat al lui Caesar în anul 46, iar după moartea acestuia formează al doilea triumvirat cu Antonius și Octavian. După moartea lui Antonius și înfrângerea lui Sextus Pompeius puterea sa scade, rezervându-i-se niște funcții pur onorifice.
- ³⁹ Asupra însărcinării date lui Curio vezi cartea I, cap. 30. Expediția acestuia în Africa are loc în august, în timp ce capitularea propriu-zisă a Massiliei se produce la sfârșitul lunii octombrie.
- ⁴⁰ *Anquillaria* — oraș pe țărmul Africii, la sud de Promontoriul lui Mercur, nu departe de golful Cartaginei.
- ⁴¹ *Clupea* (sau *Aspis*) — oraș pe țărmul nordic al Africii, spre est de Promontoriul lui Mercur, întemeiat de Agathocles, tiranul Siracuzei, în timpul războiului său cu Cartagina, azi un mic sat, Calibia sau Clybea. De la Anquillaria la Clupea erau deci aproape 33 km.
- ⁴² *Caius Considius Longus* — pompeian, legat al lui Scipio, fost guvernator al Africii în anul 50 î.e.n.; revine în ea ca legat în anul 49 (deși senatul numise ca guvernator pe Attius Varus), funcție în care rămâne pînă după înfrângerea de la Thapsus. Moare ucis în timp ce fugea spre Numidia.
- ⁴³ *Hadrumentum* (sau *Adrumetum*) — oraș și port întemeiat de fenicieni pe țărmul de nord al Africii (în răsăritul Tunisiei de azi), capitala provinciei romane Africa; astăzi Susa.
- ⁴⁴ *Bagrada* (astăzi Medjerda, în Tunisia) — riu în Africa de nord, care se varsă în Mediterana între Cartagina și Utica.
- ⁴⁵ *Castra Cornelia* — loc pe țărmul de nord al Africii, cu un port în apropiere, în care Scipio în al doilea război punic și-a așezat tabăra; a fost numită astfel după familia lui Scipio (ginta Cornelia). Vezi descrierea locului și la Titus Livius, XIX, 35.
- ⁴⁶ Manuscrisele dau *bellica*, deci „poarta numită a războiului“. Unii editori propun *Belica*, nume propriu cu semnificație necunoscută.
- ⁴⁷ Datorită lui Pompeius, primise în anul 81 Hiempsal, tatăl lui Iuba, tronul Numidiei, în timp ce Curio propusese în anul 50 anexarea Numidiei la Imperiul roman. Caesar nu amintește însă și de dușmănia sa cu Iuba.
- ⁴⁸ Comandant suprem al unei armate, titlu de onoare pe care îl acorda armata și senatul unui general după o victorie strălucită.

- ⁴⁹ Sentință devenită celebră, exprimată și în *Războiul gallic*, III, 18, 16.
- ⁵⁰ Vezi cartea I, cap. 23.
- ⁵¹ Mai departe textul e atât de corupt, încît nu poate fi tradus decît cu foarte mare aproximație.
- ⁵² De aici înainte textul este corect.
- ⁵³ Vezi ideile similare din discuția iscată în tabăra lui Afranius și Petreius, cartea I, cap. 67.
- ⁵⁴ Grîul necesar Italiei se aducea din Sicilia și Africa.
- ⁵⁵ Fascii — mănunchi de 12 nuiele, purtate de lictori; erau simbolul puterii consulului sau pretorului; părăsirea lor însemna depunerea conducerii. În legătură cu aceasta vezi cartea I, cap. 20.
- ⁵⁶ Faptul de a cădea prizonier atrăgea una dintre formele juridice de pierdere a drepturilor civile (*deminutio capitis*), pierderea temporară a dreptului de cetățenie pînă la întoarcerea din captivitate, treapta cea mai gravă fiind pierderea libertății, sclavia.
- ⁵⁷ Vezi mai sus, cap. 27.
- ⁵⁸ Fiecare oră de veghe era semnalată în tabăra romană prin trompetă. Semnalul avea să-l înșele pe dușman, făcîndu-l să creadă că trupele sînt încă acolo.
- ⁵⁹ *Leptis Minor* (sau *Lepiminus*) — oraș maritim în Byzacene, între Hadrumetum și Thapsus; astăzi Lemta.
- ⁶⁰ *Saburra* — general al regelui Iuba; moare în anul 46 în luptă cu trupele regelui Bocchus al II-lea al Mauretaniei.
- ⁶¹ Pasaj caracteristic pentru felul cum Caesar găsește argumente (juste, desigur) pentru a scuza un personaj care îi este drag, chiar atunci cînd greșește.
- ⁶² Este vorba de valea rîului Bagrada.
- ⁶³ Asupra morții eroice a lui Curio, vezi *Lucan*, IV, 793 și urm. După *Appian* (*Război. civile*, II, 45), capul lui Curio a fost adus dușmanului său personal, Iuba.
- ⁶⁴ Caesar subliniază, evident, insolența „barbarului” care hotărăște soarta unor romani. Ca urmare a acestor acțiuni, Iuba e declarat de Caesar dușman public, în timp ce Pompeius și republicanii aflați cu el în Grecia îi dau titlul de rege prieten și aliat al poporului roman, fapt căruia i se opusese Marcellus anterior (vezi cartea I, cap. 6).

CARTEA A III-A

- ¹ Cartea a III-a reia firul povestirii acțiunilor lui Caesar, întrerupt la sfîrșitul cap. 22 al cărții precedente. Caesar a sosit la Roma după capitularea Massiliei, pe la începutul lunii octombrie. Titlul de dictator îi fusese acordat de pretorul Marcus Lepidus. Comițiile pentru alegerea viitorilor consuli trebuiau să fie prezidate legal de consuliului anului în curs, dar

- amîndoi se aflau în tabăra lui Pompeius. Cum alt magistrat nu avea acest drept, Caesar, ca dictator, ia asupra sa conducerea alegerilor, deși chiar el era candidat.
- ² În titulatura oficială figurau gentiliciul (numele de familie) și cognomenul (porecla) personajelor.
- ³ Pe numele întreg *Publius Servilius Vatia Isauricus* — fiul consulului cu același nume care a învins pe isauri, prieten al lui Caesar; rămîne la Roma în cursul anului 48 î.e.n., cit timp Caesar duce campania din Grecia și Egipt, și servește interesele acestuia, după care este numit guvernator al Asiei (46 î.e.n.). După moartea lui Caesar trece de partea lui Cicero, contra lui Antonius.
- ⁴ Conform unei hotărîri a poporului din anul 342 (vezi Titus Livius, VII, 42, și Cicero, *De legibus*, III, 3) se stabilise că cineva nu poate fi reales în aceeași funcție decât după un interval de 10 ani. În realitate, irsă, legea nu era respectată, cazul cel mai evident fiind Pompeius, care a fost ales consul a doua oară în anul 55 î.e.n. și a treia oară în 52 î.e.n. Caesar însă îndeplinea condițiile legii, căci fusese prima dată consul în 59 î.e.n.
- ⁵ În legătură cu temerile că Caesar va anula datoriile, vezi Cicero, *Ad Atticum*, X, 8, 2. Caesar însă, odată ajuns la putere, nu satisface nevoile plebei (al cărei reprezentant se pretindea), dintre care problema datoriilor se afla pe primul plan (conspirația lui Catilina își propunea acest lucru ca unul din primele scopuri). El ia, acum ca și mai tîrziu, măsuri împăciuitoare: nu anulează datoriile pentru a nu ridica cercurile financiare împotriva sa; în schimb acordă și datornicilor o înlesnire: pune să se scadă din datorie dobînda plătită pînă atunci, ceea ce reducea datoriile cu un sfert (vezi Suetonius, *Caesar*, 42, și Plutarh, *Caesar*, 37), fapt pe care Caesar nu-l relatează aici. Astfel de măsuri, în loc să atragă ambele partide spre el, l-au lipsit și de baza socială pe care se ridicase, ducînd la răsturnarea lui.
- ⁶ Este vorba de *lex Pompeia de ambitu*, propusă de Pompeius în anul 52 î.e.n., pe cînd era consul fără coleg: prin aceasta încerca să simplifice procedura în procesele de fraudă în alegeri, urmărind să întărească puterea executivă în dauna celei judiciare, dar dădea loc totuși și unor abuzuri. Caesar, care altă dată propusese legi direct în interesul lui Pompeius (împărțirea de pămînt la veteranii lui Pompeius și recunoașterea măsurilor luate de acesta în Asia), condamnă acum chiar și măsurile lui bineintenționate. Legea nemulțumise însă multă lume, pentru că fusese aplicată retroactiv (din anul 70 î.e.n.).
- ⁷ Aici ține să apară în postură de legalist, dar citeva rînduri mai sus trece ușor peste o ilegalitate flagrantă comisă: este ales consul în comițiile prezidate chiar de el ca dictator. De fapt acest pasaj trădează lămurit tactica lui, ca și a lui Augustus: menținerea formală a legalității republicane, sub masca căreia face ce vrea.
- ⁸ Sărbătorile latine, introduse după legendă de Tarquinius Su-

- perbus, se țineau timp de 3—4 zile, de obicei primăvara, pe muntele Albanus, în Latium, și la Roma, în cinstea lui Iupiter Latiaris, de către triburile care intrau în federația latină. Sărbătorirea era condusă de obicei de consuli care ieșiseră din funcție și plecau ca guvernatori în provincii sau uneori de un dictator ales special (*dictator feriarum Latinarum causa*), ceea ce dădea un pretext numirii lui Caesar ca dictator. Caesar o ține, contrar obiceiului, iarna, spre sfârșitul anului, în timpul dictaturii sale, sărbătoarea având ca scop să simbolizeze recunoașterea lui de către triburile italiice.
- 9 În aceste adunări Caesar nu și-a asigurat numai alegerea sa în postul de consul, fapt care îi dă dreptul de a acționa de acum ca persoană oarecum oficială (*consul designatus*), și a celorlalți magistrați, ci a răsplătit și pe o parte din partizanii săi, numindu-i în posturi de guvernatori: Marcus Lepidus primește Hispania Citerior, pe Quintus Cassius Longinus îl pusese încă dinainte (cartea a II-a, cap. 21) în fruntea Hispaniei Ulterior, Marcus Postumius Albinus primește Sicilia în locul lui Curio care murise, Sextus Peducaeus capătă Sardinia, Decimus Brutus Gallia Transalpină, Marcus Calpurnius pe cea Cisalpină. Dacă în cartea I, cap. 6, contesta cu amănunte legalitatea numirii guvernatorilor de către pompeieni, aici nu numai că nu justifică legalitatea numirii lor, dar nici nu amintește faptul.
- 10 Tot pentru a salva aparența legalității, Caesar abdică din dictatură după ce își asigură cele dorite, căci de acum partea legală trece în umbră, cuvântul hotărîtor avîndu-l armele. Vezi Appian, *Război civile*, II, 48: „Această demnitate Caesar o păstră numai 11 zile..., renunțînd apoi la ea, fie pentru a nu trezi ura celorlalți, fie pentru că nu-i era trebuincioasă“.
- 11 Plecarea lui Caesar din Roma are loc în a doua jumătate a lunii decembrie, după calendarul roman vechi, sfârșitul lui octombrie după cel iulian (vezi Appian, II, 48).
- 12 Plutarh (*Caesar*, 37) vorbește de 600 de călăreți și 5 legiuni; Caesar însă precizează mai departe (cap. 6) că erau 7 legiuni.
- 13 Caesar nu pomeneste aici de nemulțumirea soldaților, care se săturaseră de atîta război (unii luptau de zece ani sub conducerea lui), pe larg relatată la Plutarh, *Caesar*, 37.
- 14 În realitate din martie, cînd plecase de la Brundisium, pînă în decembrie.
- 15 Un grup de 20 de insule din Marea Egee, în sudul Atticii și Fubei.
- 16 *Corcyra* — insulă în Marea Ionică, la țărmlul Epirului; astăzi Corfu.
- 17 *Pontul* — partea de nord-est a Asiei Mici, fostul regat al lui Mitridate, unită din anul 63 î.e.n. într-o singură provincie romană cu Bitinia, regiunea învecinată spre vest, locuită de traci veniți din Europa și avînd drept capitală Nicomedia.
- 18 Provincie romană pe țărmlul de sud-est al Asiei Mici, în regiunea munților Taurus din nord-vestul Siriei.

- ¹⁹ *Dinaști și tetrarhi* (cuvînt grecesc însemnînd literal „stăpîn pe a patra parte”) — conducători ai unor state mai mărunte, cărora romanii nu le recunoscuseră titlul de rege.
- ²⁰ Deși Grecia fusese cucerită de romani în anul 146, multe cetăți grecești, mai ales acelea care nu luptaseră împotriva romanilor, continuau să fie în fapt libere (mai tîrziu Nero acordă libertate tuturor cetăților grecești). Achaia propriu-zisă ocupa numai țărmul sudic al Golfului Corintic. Provincia romană Achaia îngloba toată Grecia fără partea de nord (Thessalia, Epir, Acarnania și Aetolia), care intra în provincia Macedonia.
- ²¹ Asociațiile de *publicani* erau formate din cavaleri romani care arendaseră de la stat sarcina de a strînge tributurile datorate de provincii. Arendarea era rentabilă, căci ei strîngeau în realitate mult mai mult decît se cuvenea după lege.
- ²² Regiuni ale Greciei de nord (cu excepția Achaiei, vezi nota 20).
- ²³ 15 cohorte ale lui Caesar, aflate sub comanda lui Caius Antonius, legat al lui Caesar, fratele mai mic al lui Marcus Antonius, fuseseră capturate prin trădare de pompeieni în insula Curicta, lîngă coasta Iliriei, și înrolate cu forța în armata lui Pompeius (vezi și cap. 9—10 și 67).
- ²⁴ Scipio fusese în anul 49 guvernatorul Siriei (vezi cartea I, cap. 6).
- ²⁵ Este vorba de gallați sau gallogreci, celți imigrați în Asia Mică. Deiotarus, tetrarhul părții răsăritene a Galatiei, făcuse multe servicii romanilor (vezi Cicero, *Pro rege Deiotaro*) și mai ales lui Pompeius în războiul contra lui Mitridate. Cu toată vîrsta lui înaintată, a participat personal în luptă de partea lui Pompeius, iar după Pharsalus a fost trimis de acesta să adune noi trupe în Orient.
- ²⁶ *Capadocia* — regiune aflată în interiorul părții răsăritene a Asiei Mici. Ariobarzanes al III-lea, regele Capadociei, venit la tron în anul 52 î.e.n., este omorît de Cassius în anul 43 î.e.n.
- ²⁷ *Cotus* (sau *Cotys*) — rege al tribului trac al odrîșilor, care avea autoritate asupra întregii Tracii.
- ²⁸ Din textul latin nu rezultă clar dacă acest epitet se referă la Rhascypolis sau la oamenii săi. Deși se spune că vine din Macedonia, numele regelui este evident trac (Rhascypolis sau mai obisnuit Rhascyporis).
- ²⁹ *Aulus Gabinius* — tribun al plebei în anul 67 î.e.n., pretor în 61, consul în 58, apoi guvernatorul Siriei, autorul legii care îi poartă numele, *lex Gabinia*, prin care se acorda lui Pompeius comanda în războiul contra piraților, unde Gabinius i-a servit ca legat. Trimis să restaureze pe tronul Egiptului pe Ptolemeu Auletes, cu care ocazie rămîn acolo trupele sale pomenite aici, este judecat și exilat la întoarcere. Profitînd în anul 49 î.e.n. de amnistia dată de Caesar (vezi mai sus, cap. 1), este legatul lui Caesar în Illyricum, dar moare curînd de boală la Salona.
- ³⁰ Ptolemaeus Auletes (în grecește „cîntărețul din flaut“), ajuns

pe tronul Egiptului în anul 66 î.e.n., sprijină pe Pompeius în războiul contra lui Mitridate. În urma unei răscoale e nevoit să fugă la Roma, dar e restaurat pe tron în anul 55 î.e.n. de Aulus Gabinius (vezi nota precedentă). La moartea sa (51 î.e.n.) rămân patru copii: două fiice, faimoasa Cleopatra și Arsinoe, și doi fii, Ptolemaeus Dionysos și Ptolemaeus Minor. Conform testamentului, cei doi copii mai mari, Cleopatra și Ptolemaeus Dionysos, trebuiau să se căsătorească și să-i urmeze pe tron (în dinastia Egiptului se obișnuia căsătoria între frați). Au loc neînțelegeri și lupte între ei, cărora le pune capăt Caesar, întronind-o pe Cleopatra.

- 31 Este vorba de cel mai mare dintre cei doi fii ai lui Pompeius, pe care îl chema, ca și pe tatăl său, Cnaeus. Comandă flota egipteană, pricinuindu-i lui Caesar pierderi serioase (incendiază la Lissus 30 de corăbii de transport ale lui Antonius). Ia parte la luptele din Africa, apoi din Spania, unde moare după bătălia de la Munda.
- 32 *Tarcondarius* (sau *Tarcondimotus*) *Castor* — ginerele regelui Deiotarus; domnea peste o parte a Ciliciei. Fiul său, Castor, îl acuză în anul 45 î.e.n. de complot contra lui Caesar pe Deiotarus, propriul său bunic, care este apărat de Cicero în discursul *Pro rege Deiotaro*.
- 33 *Gallograecia* (sau *Galatia*) — regiune în nord-vestul Asiei Mici. Locuitorii ei erau celți veniți în Asia Mică în secolul al III-lea î.e.n. Provincie romană din anul 25.
- 34 Conducătorul unui mic stat, Commagena, din regiunea munților Taurus, lângă Siria; îi datora lui Pompeius faptul că nu i-a fost luată domnia în 64 î.e.n.
- 35 *Dardani* — după unii illyri, după cercetările mai noi trib tracic, locuind la sud de Moesia Superior, în estul Iugoslaviei de azi.
- 36 Trib trac foarte războinic, așezat pe cursul superior al Mariței. Valuri de bessii au ajuns pînă în Dobrogea, așezându-se acolo.
- 37 De fapt numărul total al trupelor lui Pompeius nu l-a indicat nicăieri. Înșirarea amănunțită a resurselor bănești și a forțelor militare ale lui Pompeius are ca scop să arate cu ce a avut de luptat Caesar, făcînd să crească meritul victoriei sale, și totodată un scop politic mai important: să demonstreze că Pompeius a ridicat Orientul barbar împotriva Romei. Cicero însuși, care era departe de a fi pariuzanul lui Caesar, condamnă fapta lui Pompeius, arătînd că el nu ar face aceasta (vezi Cicero, *Ad Atticum*, VIII, 11, 2; IX, 10, 3).
- 38 *Cyrene* — colonie a orașului Thera; era capitala unei regiuni din nordul Africii, la răsărit de Syrta Mare, Cyrenaica, formînd din anul 67 o provincie romană împreună cu insula Creta.
- 39 Importantă colonie grecească în sudul Illyriei, mai la sud de Dyrrachium, nu departe de vărsarea râului Aous (Voiusa). Ruinele sale, explorate asiduu în prezent, se află lângă satul Pojani, în sudul Albaniei.

- 40 Fiul personajului cu același nume care a fost legat în Spania împreună cu Pompeius. Ofițer al lui Pompeius, tribun al plebei în 54 î.e.n., joacă un rol activ în timpul războiului civil. Se împacă după Pharsalus cu Caesar. Moare în anul 42 î.e.n., luptând contra triumvirilor în Africa, al cărei guvernator se pare că era.
- 41 *Caius Cassius Longinus* — fratele lui Quintus (vezi cartea I, nota 21), cvestor al lui Crassus în războiul contra părților (anul 53), salvează resturile armatei și bate pe părți la Antiohia. Tribun al plebei în 49 î.e.n., se aliază inițial, contra fratelui său, cu Pompeius, după moartea căruia trece de partea lui Caesar, care îl numeste legat al său și pretor în anul 44 î.e.n. Unul din principalii conspiratori, alături de Brutus, în asasinarea lui Caesar. Moare în 42 î.e.n., în bătălia de la Philippi.
- 42 Consulul anului 49 î.e.n. (vezi cartea I, nota 4).
- 43 Pretor în anul 49 î.e.n., partizan al lui Pompeius; pierde flota pe care o comanda la Nymphaeum.
- 44 *Marcus Octavius* — edil în anul 50 î.e.n., partizan al lui Pompeius; obține la început unele succese în nordul Illyriei, dar e înfrânt la Salona; după Pharsalus fugă în Africa.
- 45 *Marcus Calpurnius Bibulus* — ginerele lui Cato, coleg cu Caesar în funcțiile de edil (anul 65), pretor (62) și consul (59) și adversar înverșunat al acestuia (vezi cap. 16). Proconsul în Siria în anii 51—50 î.e.n., se întoarce la Roma în 49 î.e.n. și se aliază cu Pompeius.
- 46 Vezi Plutarh, *Caesar*, 37.
- 47 Nonele erau cu 8 zile înainte de luna plină. În martie, mai, iulie și octombrie ele cădeau la 7 ale lunii, în celelalte luni la 5. Plecarea lui Caesar a avut loc deci la 4 ianuarie 49 î.e.n.
- 48 Vezi cap. 2, unde însă se vorbește de 15 000 de oameni, nu de 7 legiuni.
- 49 Numele unui trib illyric, probabil de pe coastele Adriaticii, necunoscut din alte surse. O localitate Germanne apare mult mai spre interior, în sud-vestul Traciei, în regiunea locuită de tribul denteleților. Din această cauză majoritatea editorilor propun să se citească „Cerauniorum“ în loc de „Germiniorum“ cum dau manuscrisele, pornind de la faptul că Caesar a debarcat în regiunea munților Ceraunici.
- 50 Oraș în Epir, astăzi Palasa, în sudul munților Acrocerauni. Manuscrisele textului lui Caesar dau toate *Pharsalia* în loc de Palaeste, corectura aparținând editorilor moderni. *Pharsalia* (sau *Pharsalus*) este locul victoriei lui Caesar, în Thessalia, o astfel de localitate nefiind cunoscută pe țărm; dacă ar fi existat, coincidența aceasta n-ar fi scăpat autorilor antici.
- 51 *Oricum* (astăzi Eriko) — oraș pe coasta Epirului, în sudul Albaniei actuale, în fundul golfului format de promontoriul munților Acrocerauni.
- 52 *Saso* sau *Sasonae* (astăzi Saseno sau Sazani) — mică insulă în fața golfului în care era situat Oricum, în fața actualului port Vlora (Valona).

- 53 *Curicum* (astăzi Veglia) — oraș pe insula *Curicta* (azi Krk), aflat în golful Flanaticus (azi Quarnero) în nordul Adriaticii, lângă țărmlu liburnic.
- 54 În această lacună se plasa, probabil, relatarea dezastrului trupelor lui Caius Antonius, care venea în ajutorul lui Dola-bella (vezi mai sus, nota 23; vezi și Florus, 4, 2).
- 55 Corăbii ușoare, cu două rinduri de vîsle, provenind din Li-burnia coasta de nord a Ilyriei, comandate de Scribonius Libo (vezi cap. 5).
- 56 *Salonae* (sau *Salona*) — port însemnat pe coasta Dalmației, situat într-un mic golf numit și astăzi golful Salona, la cîteva km de actuala localitate Split (Spaleta). Colonie romană din 118 î.e.n.
- 57 *Dalmati* — populație de pe coasta Ilyriei, așezată între Drilon (azi Drin) la sud și Titius (azi Kerka) la nord.
- 58 *Issa*, astăzi Vis (Lissa) — insulă pe coasta Dalmației, în fața Salonei.
- 59 Frînghii pentru mașinile de aruncat proiectile.
- 60 Vezi despre el cartea I, 15, 23, 34, 38, 86.
- 61 Este vorba de Caius Antonius și de soldații săi (vezi nota 23).
- 62 *Candavia* — regiune muntoasă între Macedonia și Illyria (astăzi munții Crasta în Albania), la răsărit de Dyrrachium, străbătută de Via Egnatia, pe care, probabil, mergea Pom-peius.
- 63 *Parthini* — populație din Illyria, la sud de Dyrrachium, în actuala Albanie.
- 64 Caesar nu scapă ocazia să sublinieze aici, ca și în alte locuri, că el, în calitate de consul, reprezintă acum oficial Roma și este primit ca atare, în timp ce adversarii lui sînt niște sim-plici particulari răsculați împotriva puterii legale.
- 65 *Byllis* (sau *Bullis*) — oraș în sudul Illyriei, pe riul Aous, nu departe de Apollonia; astăzi Gradica.
- 66 *Amantini* — locuitorii orașului Amantia din nord-vestul Epi-rului, la răsărit de Oricum, pe riul Aous, nu departe de actualul sat Pljoca.
- 67 *Apsus* — rîu în sudul Illyriei (astăzi Semen), între riul Ge-nusus la nord și Aous la sud; izvorăște din munții Boius (azi Grammos) și se varsă în mare la nord de Apollonia.
- 68 Vezi cap. 8.
- 69 Vezi cap. 7—8.
- 70 Pe numele întreg *Marcus Acilius Caninius*, legat al lui Caesar în anul 48 î.e.n.; este învins la Oricum de fiul lui Pompeius, care distruge flota lui Caesar.
- 71 *Lucius Staius Murcus* — legat al lui Caesar; face parte mai tîrziu dintre cei care l-au ucis pe Caesar. După bătălia de la Philippi trece cu trupele sale de partea lui Sextus Pompeius, dar este ucis la instigația acestuia.
- 72 *Buthrotum* — oraș în Epir, în ținutul chaonilor, la nord-est de insula Corcyra, astăzi Butrint, în sudul Albaniei.
- 73 Care sînt acele „cîteva lucruri“ de care a vorbit Libo și despre care Caesar insistă că nu sînt necesar să vorbească

nu știm. Era, desigur, un lucru despre care lumea vorbea, căci altfel Caesar nu ar fi pomenit de aceasta, dar era probabil ceva care nu-i convenea lui Caesar, din moment ce se insistă că nici acum, la redactarea *Războiului civil*, nu socotește necesar să fie încredințat posterității. Această explicație vrea să creeze impresia că Caesar avea ce răspunde, dar nu socotea necesar; ea urmărește să diminueze importanța lucrurilor pe care probabil adversarii lui Caesar se pregăteau să le dea în vileag.

- ⁷⁴ Caesar lasă să se creadă că Bibulus a murit datorită încăpăținării sale, și nu fiindcă — după respingerea armistițiului de către Caesar — Bibulus nu putea cobori pe țărmul ocupat de inamic să se îngrijească. În cartea I, cap. 31 Caesar se arată foarte indignat de fapta similară a unui adversar al său.
- ⁷⁵ *Lucius Lucceius* — orator și istoric (autor al unei istorii a războiului cu marsii și a primului război civil, pierdute), bun prieten al lui Cicero, partizan al lui Pompeius; este iertat de Caesar după victorie.
- ⁷⁶ *Theophanes din Mytilene* — autorul unei istorii a faptelor lui Pompeius, care i-a acordat dreptul de cetățenie romană. Sfetnic intim al lui Pompeius, el este cel care l-a îndemnat, după înfringerea de la Pharsalus, să se ducă în Egipt.
- ⁷⁷ *Publius Vatinius* — cvestor în anul 62 î.e.n., tribun al plebei în 59 î.e.n., acuzat de Cicero în anul 56 și apărât în 54, pretor în 55 î.e.n., legat al lui Caesar încă din războiul cu gallii, consul în ultimele zile ale anului 47 î.e.n. Proconsul al Illyriei în 45 î.e.n., obține triumful în 43 pentru victoria contra dalmatilor.
- ⁷⁸ *Lucius Cornelius Balbus Minor* — nepotul personajului cu același nume — prieten al lui Caesar și Pompeius — apărât de Cicero în anul 56 î.e.n. Partizan al lui Caesar, este trimis de acesta în anul 49 î.e.n. să trateze despre pace cu consulul L. Cornelius Lentulus Crus. După război ocupă diverse funcții în guvernarea provinciilor și obține triumful în anul 19 î.e.n. pentru victoria contra garamanților (Africa).
- ⁷⁹ Scena povestirii s-a mutat la Roma. Pretorul urban, pretorul Romei, era cel mai influent printre colegii săi, el având jurisdicția supremă în litigiile dintre cetățeni.
- ⁸⁰ *Titus Annius Milo* — prieten al lui Cicero, partizan înversunat al aristocrației, adversarul lui Clodius, pe care îl ucide în anul 52 î.e.n., fapt pentru care este trimis în exil la Massilia. Rechemat în Italia de Caelius Rufus, moare în tulburările anticezariene pe care le pregătea.
- ⁸¹ *Publius Clodius Pulcher* — din gînta nobilă Claudia, face să fie adoptat, cu ajutorul lui Caesar (*pontifex maximus* pe atunci), de un plebeu, pentru a putea deveni tribun al plebei, demnitate pe care o obține în anul 58, cînd promulgă unele legi cu caracter democratic și revoluționar. El este autorul exilului lui Cicero. Caesar l-a folosit adesea în acțiuni în care nu voia să se angajeze personal (vezi studiul introductiv, p. 28 și 33—34) Este ucis de oamenii lui Milo în anul 52 î.e.n.

- ⁸² *Thurinum* — teritoriul din jurul oraşului grec *Thurii*, din regiunea Bruttium, în sudul Italiei, pe ţărmul ionic, colonie latină din 194 î.e.n. cu numele ulterior de *Copae*. Astăzi ruinele sale se văd lângă satul Torre Brodognato.
- ⁸³ *Casilinum* (azi Capua) — oraş în Campania, lângă Volturnus, la cîţiva km de Capua antică. În anul 840 e.n., după ce arabii sarasini au distrus Capua antică (azi S. Maria di Capua), locuitorii oraşului distrus s-au mutat la Casilinum, care a căpătat după aceea numele de Capua, pe care îl poartă şi azi.
- ⁸⁴ *Neapolis* — oraş pe ţărmul Campaniei, la vest de muntele Vezuviu; colonie grecească, numită iniţial *Parthenope*; astăzi Napoli.
- ⁸⁵ Manuscrisele dau „Cosa, în ţinutul Turin“. Cum o astfel de localitate nu se cunoaşte în regiunea respectivă, editorii au corectat locul după mărturia lui Velleius Paterculus (II, 68), care spune că Milo a murit „la Compsa, printre hirpini“. O localitate Cossa apare în *Lucania*, alta în Etruria (vezi cartea I, 34). După Cassius Dio, XLII, 24, Milo ar fi murit în Apulia. O soluţie definitivă e greu de găsit.
- ⁸⁶ Lacuna din text pare de mică întindere.
- ⁸⁷ Este vorba de Marcus Antonius.
- ⁸⁸ Corăbii cu patru rînduri de vîsle.
- ⁸⁹ Caesar părăsise Brundisium la sfîrşitul lunii noiembrie 49 î.e.n. şi acum era a doua jumătate a lui ianuarie 48 î.e.n. (începutul lunii ianuarie şi jumătatea lunii martie, după calendarul nou). Expresia „multe luni“ vădeşte nerăbdarea şi neliniştea lui Caesar, care aştepta în Illyria.
- ⁹⁰ *Nymphaeum* — promontoriu şi port pe ţărmul Illyriei, cîţiva km la nord de Lissus.
- ⁹¹ *Lissus* — oraş în Illyria, azi Lesh, în nordul Albaniei, pe ţărmul stîng al riului Drilon (azi Drin), nu departe de vărsarea acestuia.
- ⁹² Pe cînd fusese proconsul în Illyricum şi Gallia.
- ⁹³ Despre acest tip de corăbii vezi Aulus Gellius, X, 25.
- ⁹⁴ *Asparagium Dyrrachinorum* — localitate în sud-vestul Illyriei, la sud de Dyrrachium, pe ţărmul riului Genusus (Shkumbini). Comentatorii nu sînt de acord asupra poziţiei exacte a acestei localităţi.
- ⁹⁵ *Manus* (azi Almadag) — ramificaţie a munţilor Taurus care desparte Cilicia de Siria.
- ⁹⁶ De remarcat ironia lui Caesar la adresa lui Scipio. Asupra titlului vezi cartea a II-a, 26, nota 48.
- ⁹⁷ Termenul are sensul antic mai general, de conducător monarhic (de obicei neereditar) al unui stat şi nu pe acela modern de impilator.
- ⁹⁸ *Marcus Licinius Crassus* — colegul de triumvirat al lui Pompeius şi Caesar, unul dintre cei mai bogaţi oameni ai Romei, guvernator al Siriei, înfrînt de parţi în lupta de la Carrhae; a fost ucis prin trădare de aceştia în timpul unor tratative

- în anul 53 î.e.n. Restul armatelor lui au fost salvate de Caius Cassius Longinus (vezi nota 41).
- ⁹⁹ *Pergam* — oraș în Mysia, Asia Mică, pe țărmul nordic al fluviului Caicus, vestit prin bogățiile și operele sale de artă.
- ¹⁰⁰ *Imperium* — puterea supremă militară și juridică, pe care o aveau doar magistrații superiori, magistrați *cum imperio* (consuli, pretori, dictatori), celelalte magistraturi fiind doar *cum potestate*. Ea dădea dreptul de viață și de moarte asupra soldaților, dreptul de a face recrutări și a numi ofițeri, de a încheia tratate, de a administra provincii, de a bate monedă etc. Aceștia desemnau la nevoie înlocuitori ai lor (*legati*), care acționau în numele și din autoritatea lor. Acest drept era în vigoare numai în misiunile din afara Romei (vezi cartea I, nota 56).
- ¹⁰¹ *Efes* (*Ephesus*), azi *Aiasoluk* — oraș în sudul Lydiei (Asia Mică), la vărsarea fluviului Caystros, unul din cele mai însemnate orașe ionice. În oraș exista un vestit templu al zeiței Diana (Artemis), căruia Herostrat i-a fat foc, zice-se în noaptea nașterii lui Alexandru cel Mare, pentru a deveni celebru. Templul, reconstruit mai târziu de regele Lisimah, era socotit una dintre cele șapte minuni ale lumii antice.
- ¹⁰² *Lucius Cassius Longinus* — frate cu Quintus și Caius (cel care l-a omorât apoi pe Caesar); tribun al plebei în anul 44 î.e.n. Nu a luat parte la complotul contra lui Caesar.
- ¹⁰³ *Aetolia* — regiune a Greciei, la nord de Golful Corintic.
- ¹⁰⁴ *Caius Calvisius Sabinus* — cvestor în anul 60 î.e.n., tribun al plebei în 55 î.e.n., pretor în 53 î.e.n., legat al lui Caesar în timpul războiului civil, guvernator al Africii în 45 î.e.n. În anul 39 î.e.n. ajunge consul, iar în 38 î.e.n. comandă flota lui Octavian contra lui Sextus Pompeius.
- ¹⁰⁵ După lipsa corăbiilor, care îl împiedicase să se deplaseze rapid pe urmele lui Pompeius, lipsa de provizii era faptul care îl stânjenea cel mai mult pe Caesar; această lipsă se va vădi în tot cursul acestei campanii. Pompeius avea din belșug și corăbii, și grâu. Lui Caesar îi trebuia nu atât bunăvoința cetăților din regiune, cât grâul lor.
- ¹⁰⁶ *Cnaeus Domitius Calvinus* — tribun al plebei în anul 59 î.e.n., adversar al lui Caesar, care era pe atunci consul, pretor în 56 î.e.n. și consul în 53 î.e.n.; devine partizan al lui Caesar în timpul războiului civil, comandând centrul frontului la Pharsalus. Ia parte și la luptele din Africa în 46 î.e.n., devenind apoi guvernator al Asiei. În 42 î.e.n. este a doua oară consul, împreună cu Asinius Pollio, după care i se dă guvernământul Spaniei, unde în urma unor victorii dobândește triumful.
- ¹⁰⁷ Este vorba de partea de apus a Macedoniei, vecină cu Illyria (regiunile Lyncestis, Orestis și Elimeea), care mai păstrase o anume libertate (vezi Strabo, VII, p. 326, Plinius, *Naturalis historia*, IV, 10, și alții).
- ¹⁰⁸ *Calydon* — vechi și important oraș în Aetolia, pe țărmul

- drept al râului Evenus, nu departe de vărsare. Ruinele lui se văd astăzi lângă localitatea Kurtaga.
- 109 *Naupactus* — port în Locrida, pe țărmul nordic al golfului Corintic; astăzi Epacto sau Nepacto, cunoscut de obicei sub numele de Lepanto.
- 110 *Hegesaretos* — locuitor de vază din Larissa (Thessalia), partizan al lui Pompeius; se împacă după război cu Caesar.
- 111 A nu se confunda cu Petreius, legatul lui Pompeius.
- 112 *Aliacmon* sau *Haliacmon* (azi Vistriza) — una dintre apele mari din nordul Greciei; izvorăște din muntele Barnus (azi Nerecika Planina), în vestul Macedoniei, și se varsă în Golful Thermaic.
- 113 *Marcus Favonius* — adversar al triumvirilor, edil în anul 53 î.e.n., pretor în 49 î.e.n., legat al lui Scipio în timpul războiului civil. Iertat de Caesar, după moartea acestuia se aliază din nou cu republicanii.
- 114 *Ambracia* (astăzi Arta) — oraș în Thesprotia, la golful cu același nume, în sudul Epirului, lângă râul Arathus.
- 115 Vezi mai sus, cap. 31 și nota 96.
- 116 *Quintus Attius Varus* — praefect al cavaleriei lui Caesar încă din războiul cu gallii (anul 51). A nu se confunda cu Publius Attius Varus și nici cu Sextus Quintilius Varus, ambii partizani ai lui Pompeius.
- 117 Vezi cap. 34.
- 118 *Petra* — înălțime stîncoasă pe țărmul Illyriei, la sud de Dyrrachium.
- 119 *Quintus Tillius* — ofițer al lui Caesar, probabil frate cu Lucius Tillius Cimber cel care fusese inițial partizanul înflăcărat al lui Caesar, apoi participase la conspirația împotriva lui.
- 120 Interesantă mărturisire a scopului propagandistic al acestor manevre, care a și avut, pare-se, efect (vezi Cicero, *Ad. fam.*, IX, 9, 2). Sub raport militar, tranșeele, deși aparent de asediu, aveau mai mult scopul să anere trupele lui Caesar, în acest moment inferioare lui Pompeius, decât să-l încercuiască pe acesta. Din lipsă de forțe, ele au rămas fără efect.
- 121 Vezi *Răzb. gallic*, VII, 14 și urm. și 68 și urm.
- 122 Este vorba, pare-se, de planta numită *crambe tartarica*.
- 123 *Publius Cornelius Sylla* — nepot de frate al dictatorului, acuzat de corupție electorală în anul 65 î.e.n. și de participare la conspirația lui Catilina în 62 î.e.n., când e apărât de Cicero. Certat cu Pompeius din 54 î.e.n., trece de partea lui Caesar în războiul civil și comandă aripa dreaptă la Pharsalus. Moare în anul 45, într-o călătorie.
- 124 Probabil fiul mai mic al consulului anului 66 î.e.n. (Lucius Volcacijs Tullus), pus de Caesar să apere podul de peste Rin când era încă un adolescent (vezi *Războiul gallic*, VI, 29).
- 125 *Publius Valerius Flaccus* — fiul lui Lucius Valerius Flaccus, pretorul anului 63 î.e.n. pe timpul consulatului lui Cicero, când a arestat pe solii allobrogi intrați în legătură cu Catilina. Guvernator al Asiei în anul următor, este acuzat de guver-

- nare veroasă și apărat de Cicero în anul 59 î.e.n. într-un discurs care s-a păstrat (*Pro Flacco*). Despre fiu, Publius, nu știm decât ce se spune aici.
- 126 Ordinea următoarelor două capitole a fost inversată de editorii moderni, intrucît părea ilogică.
- 127 *Aetolia, Acarnania, Amphiloehis* — regiuni din partea vestică a Greciei centrale, în unghiul format de Golful Corintic și Marea Ionică.
- 128 Anterior nu s-a vorbit decât de Aetolia (cap. 34 și urm.). Această scăpare din vedere, alături de altele, este încă o dovadă că Caesar nu și-a revăzut opera (vezi studiul introductiv, p. 76).
- 129 Este vorba de Istmul Corintic.
- 130 *Delphi* (azi Kastri) — oraș în Focida, la poalele Parnasului, unde se afla un vestit oracol al lui Apollo.
- 131 *Thebae* — capitala Beoției, pe riul Ismenus. *Orchomenos* — oraș mare în aceeași regiune, la vărsarea riului Cephisus în lacul Copais. Astăzi ruine lângă satul Skripu.
- 132 Scipio era socrul lui Pompeius, unul dintre patricienii cei mai de frunte, fost consul și guvernator al unei provincii. Cîteva capitole mai sus însă, Caesar nu se exprima în termeni la fel de elogiоși despre el.
- 133 În textul păstrat nu se vorbește de ele. Probabil că erau pomenite în pasajul pierdut de la sfîrșitul cap. 50, dacă nu este vorba iarăși de una din multele omisiuni ale lui Caesar.
- 134 *Allobrogi* — populație din Gallia Narbonensis, locuind între Ron și lacul Lemaneu.
- 135 Vezi cap. 58.
- 136 Numărul cohortelor lipsește din manuscrise. Este posibil ca Caesar, neamintindu-și cifra, să fi lasat locul gol pentru a-l completa mai tirziu.
- 137 Caesar subînțiază aici, ca și în alte locuri (vezi cap. 61), credința soldaților săi față de el, lucru real de altfel.
- 138 Sistem de semnalizare întrebuintat în antichitate, ca și în vremurile mai noi (vezi *Războiul gallic*, VII, 3).
- 139 Vezi cap. 45—46.
- 140 Ceva mai mult de trei legiuni, față de una singură a lui Pompeius.
- 141 Instrument de război constînd într-o serie de pari legați între ei la mijloc, cu capetele în afară în toate direcțiile, acoperite cu virfuri ascuțite de fier, care împiedicau pătrunderea dușmanului.
- 142 Locul unde s-a petrecut acest fapt nu există în textul pe care îl posedăm; el s-a pierdut, probabil, în una din multele lacune. Asupra faptelor vezi nota 23.
- 143 Plutarh (*Caesar*, 39) și Appian (*Războiul civil*, II, 62) spun că Caesar era să fie omorît de cei pe care încerca să-i rețină, dacă nu l-ar fi salvat garda lui personală.
- 144 Textul e nesigur în acest loc, așa cum rezultă și din repetiția numelui Fleginas. Este, de aceea, greu de stabilit dacă e vorba de oameni cu rangul de cavaleri sau de simpli călăreți.

- 145 *Placentia* — oraș în Gallia Cisalpină, pe țărmul drept al Padului; astăzi Piacenza. *Puteoli* — oraș în Campania, lângă golful Baiae, la nord-vest de Neapole; astăzi Pozzuoli.
- 146 *Plutarh* (*Caesar*, 42) pare să confirme cifrele date de Caesar, spunând că au căzut în luptă vreo 1000 de oameni și au fost capturate 32 de steaguri (cap. 39); în altă parte însă (*Pompeius*, 65) vorbește de 6500 de oameni.
- 147 Fasciile de *imperator* erau de obicei împodobite cu lauri. Ca bun roman, Pompeius nu vrea să poarte însemnele victoriei asupra romanilor. Ca și în alte locuri, Caesar vrea să arate că este echitabil cu Pompeius, recunoscându-i meritele. Cele spuse mai jos însă tind vădit să diminueze importanța victoriei. Se spune că în această împrejurare Cato a plîns, văzînd pe cei 1000 de soldați ai lui Caesar morți (*Plutarh*, *Caesar*, 41 și *Cato*, 62).
- 148 Caesar nu scapă prilejul de a arăta cruzimea lui Labienus, unul dintre oamenii pe care îi ura cel mai mult, pentru că îl părăsise (vezi cartea I, nota 94). În schimb nu spune nici o vorbă despre faptul că Labienus a avut rolul principal în victoria pompeienilor asupra sa.
- 149 Se vede clar că faptul îl durea foarte mult, căci se întîmplase tocmai invers de cum scontase în cap. 43.
- 150 Vezi maxima din Sallustius *Ad Caesarem senem de republica*, I, 1, 2: „Fiecare este făurarul propriului său noroc“, dicton rămas de la Appius Claudius.
- 151 Appian (*Răzb. civile*, II, 64) afirmă, dimpotrivă, că Caesar ar fi recunoscut că e greșeala lui, căci a ales prost tabăra.
- 152 Vezi *Războiul gallic*, VII, 51.
- 153 Caesar dovedeste foarte mult tact în felul cum îi tratează pe soldați (vezi și Appian, II, 63—64) după această înfrîngere, cea mai mare pe care a suferit-o în cursul războiului civil. Celelalte izvoare (*Plutarh*, *Caesar*, 39; Appian, II, 62) relatează că Caesar însuși a spus că dușmanul ar fi putut câștiga războiul dacă ar fi știut să folosească această victorie.
- 154 Pedepsă foarte blindă. Pentru pierderea steagului, stegarii erau de obicei pedepsiți cu moartea.
- 155 *Genusus* — rîu în sudul Illyriei, în mijlocul actualei Albanii; izvorăște din munții Candavia și se varsă în Marea Adriatică la sud de Dyrrachium. Numele său actual, *Shkumbini*, derivă din cel de *Scampa* al unei cetăți de pe cursul său, astăzi Elbasan.
- 156 Lagărul roman avea patru porți: *porta praetoria*, în față, către dușman; *porta decumana*, în spate, și două porți laterale: *principalis dextra* și *sinistra*.
- 157 Vezi cartea I, nota 110.
- 158 Pegiune între Enir și Thessalia, în lungul munților Pind, străbătută de rîul Inachus.
- 159 Pe acolo trecea Via Egnatia (vezi și cap. 11 și nota 62).
- 160 „*Sentica quae est subiecta Candaviae*“ pare să fie adăugată de un copist. Heraclea Sentica era situată în Tracia. Aici nu

- poate fi vorba decît de Heraclea Lyncestis din Macedonia, care este și ea destul de departe de munții Candavia.
- 161 *Aeginium* — oraș în sudul Macedoniei, pe cursul superior al râului Peneus, lângă granița de nord-vest a Thesaliei.
- 162 *Gomphi* — oraș în Thesalia, pe riul Peneus, la sud de Aeginium, la poalele Pindului; astăzi Paleoepiskopi.
- 163 Vezi cap. 71—72.
- 164 *Larisa* (astăzi are același nume) — oraș în centrul Thesaliei, pe țărmul drept al râului Peneus, la vreo 70 km de Gomphi.
- 165 Vezi cartea a II-a, nota 20.
- 166 Caesar în general cruța orașele, chiar pe cele străine (vezi cartea a II-a, nota 23). Aici însă este vorba de o pedeapsă exemplară, pentru a le înspăimînta pe celelalte.
- 167 *Metropolis* — oraș în Thesalia la sud-vest de Gomphi; astăzi Paleocastro.
- 168 Este vorba de cîmpia de la Pharsalus, locul viitoarei victorii definitive a lui Caesar.
- 169 Vezi Plutarh, *Caesar*, 61; Appian, *Răzb. civile*, II, 67.
- 170 Caesar deținea funcția de *pontifex maximus* din anul 63 î.e.n.
- 171 Faptele sînt confirmate de Cicero (*Ad Atticum*, XI, 6, 2 și 6). Caesar se complăce în a relata în două capitole ridicolul situației adversarilor săi, care, în ajunul înfrîngerii, vindeau, cum se spune, pielea ursului din pădure.
- 172 Vezi cap. 59—60. Numele allobrogului, Aecus, e o corectură a unui editor modern, căci manuscrisele dau cuvinte lipsite de sens.
- 173 Cele spuse de Labienus corespund în bună măsură realității (vezi și Plutarh, *Caesar*, 40); ele sînt reproduse însă de Caesar tocmai spre a mări valoarea victoriei sale obținute în astfel de condiții.
- 174 Vezi cartea I, nota 13.
- 175 Vezi cap. 4.
- 176 Nicăieri în textul păstrat nu se vorbește de acest lucru. Dimpotrivă, ultimele capitole ale cărții I relatează că armatele lui Afranius și Petreius au fost demobilizate.
- 177 *Beneficiari* — soldați de elită care au primit o avansare sau recompensă specială din partea comandantului și pentru care îi sînt foarte devotați.
- 178 Cifrele date de Caesar sînt reproduse și de Plutarh (*Caesar*, 42), și Appian (*Răzb. civile*, II, 70), care spune însă că alți scriitori dau alte cifre. Appian adaugă, fapt nespecificat de Caesar, că acesta avea doar 1 000 de călăreți, în timp ce Pompeius avea 7 000.
- 179 De remarcat că Caesar, ca bun strateg, deși se postează în fața lui Pompeius (aripa stîngă a acestuia, dreapta lui Caesar), nu comandă o anume parte, așa cum făcea Pompeius, ci își rezervă supravegherea întregului front. Faptul că a presimțit unde intenționa Pompeius să dea atacul principal și a postat în acel punct o a patra linie, ca și tactica aplicată în lupta împotriva cavaleriei (v. nota 187) au fost elementele hotărîtoare în cîștigarea victoriei.

- 180 *Vezi Războiul gallic*, II, 20.
- 181 *Vezi* III, 19.
- 182 *Vezi* III, 57 (unde manuscrisele dau forma *Clodius*).
- 183 *Vezi* III, 16—17. În acest pasaj, de fapt, inițiativa tratativelor o avusese Libo, deși, după spusele lui Caesar, el nu voia decît să cîștige timp, obținînd un armistițiu temporar. De altfel acestea sînt departe de a fi fost singurele inițiative de pace ale lui Caesar.
- 184 De aici se poate vedea foarte bine caracterul propagandistic al operei lui Caesar și natura „obiectivității“ ei: din acest capitol s-ar părea că Caesar nu le vorbise soldaților săi înainte de lupta de la Brundisium aproape despre nimic altceva decît despre pace. Discursul lui Caesar reprodus de Appian (II, 73—74) nu conține însă în două capitole decît o singură frază despre tratativele de pace.
- 185 *Vezi* aceeași scenă descrisă de Plutarh (*Caesar*, 44), la care numele centurionului e Caius Crassinius în loc de Crastinus, care pare mai plauzibil.
- 186 Appian (*Răzb. civile*, II, 76) vorbește numai de trei cohorțe de pedestrași.
- 187 Plutarh (*Caesar*, 45) și Appian (II, 78) relatează că ceea ce a avut un efect deosebit de puternic asupra caveriei lui Pompeius, formată mai ales din tineri nobili și eleganți, a fost faptul că Caesar i-a sfătuit pe ai săi să-i lovească la față și la ochi pe călăreții pompeieni, care se temeau să nu rămînă desfigurați. Caesar nu amintește nimic despre această tactică, mai mult psihologică.
- 188 *Vezi* nota 156.
- 189 La vărsarea rîului Peneus în Golful Thermaic. Pompeius a străbătut deci aproape 100 km. După Velleius Paterculus (II, 53), el era însoțit de cei doi Lentulus, de fiul său mai mic, Sextus, și de Favonius, fost pretor.
- 190 *Vezi* Appian, *Răzb. civile*, II, 81, și Plutarh, *Caesar*, 45.
- 191 Este vorba de lupta hotărîtoare de la Pharsalus (în Thessalia, Grecia), nume pe care Caesar nu-l pomeneste niciodată.
- 192 Appian (*Răzb. civile*, II, 82) spune, după alte izvoare, că din armata lui Caesar ar fi căzut 1200 de oameni.
- 193 *Vezi* cap. 91.
- 194 Appian (II, 82) spune că unii autori dau cifra exagerată de 25 000 de morți pompeieni. Și el, și Plutarh însă (*Caesar*, 46) relatează că Asinius Pollio, martor ocular, spunea că au căzut doar 6 000 de soldați pompeieni, ceea ce ar contrazice datele lui Caesar. Din Plutarh însă, *loc. cit.*, rezultă că majoritatea morților au fost sclavii care apărau tabăra și că soldații morți au fost doar 6 000, ceea ce s-ar putea împăca cu datele lui Caesar.
- 195 *Vezi* cap. 23.
- 196 *Quinqueremă* — corabie cu cinci rînduri de vîsle.
- 197 *Vezi* nota 191.
- 198 *Vibo* (*Vibo Valentia* sau *Hipponium*) — oraș în Italia, în

- vestul regiunii Bruttium, spre nord-est de strimtoarea Mes-sina; astăzi Bivona.
- ¹⁹⁹ *Marcus Pomponius* — comandantul unei escadre de vase ale lui Pompeius în războiul contra piraților, ca și în războiul civil.
- ²⁰⁰ *Amphipolis* (astăzi Neohori) — centru comercial în Macedo-nia, pe fluviul Strymon, după ieșirea acestuia din lacul Cercinitis, aproape de vărsare; a fost întemeiat de atenieni în 436.
- ²⁰¹ *Mytilene* — capitala insulei Lesbos, situată pe coasta de răsă-rit; astăzi Medelino. Aici trimisese Pompeius la începutul războiului pe soția sa Cornelia.
- ²⁰² *Cipru* — insulă situată în colțul nord-estic al Mării Medi-terane, în sudul Asiei Mici, unită din anul 57 î.e.n. în aceeași provincie romană cu Cilicia.
- ²⁰³ *Antiochia* — capitala Siriei, pe fluviul Orontes, unul din ma-rile orașe cosmopolite în vremea romană, întemeiat de Se-leucus Nicator și numit după tatăl acestuia, Antiochus. Astăzi se numește Antakia (dar și Antiohia), având proporții mult mai modeste decât în antichitate.
- ²⁰⁴ *Rhodos* — oraș pe insula cu același nume în arhipelagul Sporadelor, lângă coasta de sud-vest a Asiei Mici; astăzi are același nume.
- ²⁰⁵ *Pelusium* (astăzi Tineth) — oraș întărit pe brațul estic al Nilului, spre Arabia. Avea mare importanță strategică, aflin-du-se la unica poartă a Egiptului dinspre Asia.
- ²⁰⁶ Vezi nota 30.
- ²⁰⁷ Pompeius îl ajutase mai de mult pe Ptolemeu Auletes să-și recapete tronul (vezi notele 29—30).
- ²⁰⁸ *Ptolemeu al XIV-lea* — fiul lui Ptolemeu Auletes, avea vreo 12 ani, iar sora sa, Cleopatra, 16. Regenți erau vistierul Po-thinus, comandantul trupelor regale, Achilles, și preceptorul regelui Theodotus.
- ²⁰⁹ Vezi ecoul acestor reflecții la Velleius Paterculus, II, 53.
- ²¹⁰ Războiul avusese loc cu 19 ani înainte, în anul 67 î.e.n.; era greu de recunoscut un om după atita vreme.
- ²¹¹ Scena uciderii lui Pompeius este pe larg relatată de Appian (*Răzb. civile*, II, 84—86) și Plutarh (*Pompei*, 85; vezi și Vel-leius Paterculus, II, 53). La Appian, numele tribu-nului roman e Sempronius. Faptul a avut loc la 28 septembrie (25 iulie după calendarul lui Caesar). Pompeius avea atunci 58 de ani.
- ²¹² *Titus Ampius Balbus* — tribun al plebei în anul 63 î.e.n., pretor în 58 î.e.n., guvernator al Asiei în anul următor, legat al consulului Lucius Lentulus Crus, în aceeași provincie, în anul 49 î.e.n.; adversar al lui Caesar, este iertat de acesta după război la intervenția lui Cicero.
- ²¹³ Vezi mai sus, cap. 33.
- ²¹⁴ *Elis* (sau *Elida*) — capitala regiunii cu același nume din par-

- tea vestică a Peloponezului, oraș așezat pe riul Peneus, la ieșirea din munți; astăzi Kaliskopi.
- 215 *Ptolemais* (*Ace* sau *Akko*) — oraș fenician la sud de Tir, numit astfel după Ptolemeu I Soter, Lagidul, după cucerirea Feniciei; astăzi Akka sau Akra.
- 216 *Adyta* — cuvînt grecesc însemnînd „inaccesibil, sacru“.
- 217 *Tralles* — oraș în Caria (în sudul Asiei Mici), la poalele muntelui Mesogis, la nord de fluviul Meandru, între Magnesia și Nysa; astăzi Aidin.
- 218 Acest din urmă semn prevestitor e relatat și de *Plutarh* (*Caesar*, 47; vezi și *Pompeius*, 68; *Lucan*, VII, 172 și urm.), care amintește încă unul, povestit de Titus Livius. Relatarea unor astfel de minuni avea drept scop glorificarea eroului, arătînd că victoria a avut loc cu încuviințarea zeilor. Ceea ce este însă deosebit de semnificativ este faptul că le relatează însuși Caesar. Caracterul lor propagandistic este evident, căci Caesar era departe de a fi un bigot.
- 219 Vînturi regulate (cuvîntul e grecesc și înseamnă „periodic“) care bat timp de vreo lună și jumătate, începînd de la jumătatea lunii iulie, dinspre nord-vest, împiedicînd plecarea. Caesar a sosit în Alexandria tocmai în această perioadă (sfîrșitul lunii iulie după calendarul iulian).
- 220 Vezi cap. 104.
- 221 Caesar aduce argumente care să justifice intervenția sa în treburile Egiptului. Dintre ele lipsește unul singur: Ptolemeu Auletes fusese dator lui Caesar 17 500 000 de drahme (vezi prefața, p. 33), datorie din care mai rămăseseră de achitat vreo 10 000 000 (vezi *Plutarh*, *Caesar*, 48). Baniii îi erau foarte necesari acum pentru întreținerea armatei: la întorcerea la Roma, după scurta campanie din Asia, a avut loc o răscoală a soldaților, nemulțumiți că nu li s-au plătit banii promiși.
- 222 De notat și cu această ocazie abilitatea politică a lui Caesar și mai ales faptul că o dezvăluie el însuși. Fiind însă vorba de o acțiune împotriva străinilor, el este sigur că va găsi încuviințarea tuturor compatrioților săi.
- 223 Vezi cap. 4 și nota 29.
- 224 Caesar, descriind situația din Egipt, schițează, fără să-și dea seama, un tablou al celor ce aveau să se întimplă la Roma mai tîrziu, pe vremea Imperiului, a cărui instaurare o pregătea. El însuși avea să sufere în curînd de pe urma unei astfel de situații (vezi nota 221; vezi și *Appian*, *Răzb. civile*, II, 92—94 și *Plutarh*, *Caesar*, 51).
- 225 Marcus Calpurnius Bibulus, colegul de consulat și adversarul lui Caesar (v. nota 45), fusese în această calitate împotriva restaurării lui Ptolemeu Auletes. În anul 50, fiind proconsul al Siriei, a trimis ca soli la Alexandria pe doi fii ai săi. Curtea egipteană, ca răzbuire pentru opoziția făcută, i-a omorît copiii.
- 226 Cartierul palatului regal, aflat în preajma portului.
- 227 Cu totul 110 corăbii. Cu această ocazie a ars faimoasa bibliotecă din Alexandria, care conținea circa 400 000 volume (vezi

Plutarh, *Caesar*, 49; Cassius Dio, XLII, 38, etc.). Caesar cum e și firesc, nu amintește de acest lucru neplăcut.

²²⁸ Aproape 1,5 km.

²²⁹ Se numea Arsinoe.

²³⁰ Textul tipărit în paranteză este considerat de editori ca interpolat, o glosă introdusă de copiiști în mod inutil, căci aceasta s-a spus deja despre Pothinus în cap. 108.

²³¹ Lucrarea *Războiul civil* a rămas neterminată de Caesar. Propoziția aceasta a fost evident introdusă ulterior de altcineva, pentru a face legătura cu textul *Războiului alexandrin*. Evenimentele ulterioare ale războiului civil au fost expuse în trei opere apocrife, puse pe seama lui Caesar: *Războiul alexandrin*, *Războiul african* și *Războiul hispanic*. Asupra lor, ca și asupra motivelor neterminării *Războiului civil*, vezi studiul introductiv, p. 63 și 66.

INDICE

RAZBOIUL GALLIC

- Acco** VI, 4; VII, 1*
Adiatuanus III, 22.
Admagetobriga I, 31.
L. Aemilius I, 23.
L. Aemillus Paulus VIII, 48.
Agedincum VI, 44; VII, 10, 57, 59, 62.
Alesia VII, 68, 69, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 84; VIII, 14, 34.
Alexandria VIII pr.
allobrogi I, 6, 10, 11, 14, 28, 44; III, 1, 6; VII, 64, 65.
Alpi I, 10; III, 1, 2, 7; IV, 10.
ambarri I, 11, 14.
ambiani II, 4, 15; VII, 75; VIII, 7.
ambibarii VII, 75.
ambiliați III, 9.
Ambiorix V, 24, 26, 27, 29, 31, 34, 36, 37, 38, 41; VI, 2, 5, 6, 9, 29, 30, 31, 32, 33, 42, 43; VIII, 24, 25.
ambivareți VII, 75, 90.
ambivariți IV, 9.
anarți VI, 25.
ancaliți V, 21.
andi II, 35; III, 7; VII, 4; VIII, 26.
Andocumborius II, 3.
C. Antistius Reginus VI, 1; VII, 83, 90.
M. Antonius VII, 81; VIII, 2, 24, 28, 46, 47, 48, 50.
Apollo VI, 17.
- Aquileia** I, 10.
aquitani I, 1; III, 11, 21.
Aquitania I, 1; III, 11, 20, 21, 23, 26, 27; VII, 31; VIII, 46.
Arar (fluviul) I, 12, 13, 16; VII, 90; VIII, 4.
Arduenna (pădurea) V, 3; VI, 29, 31, 33.
arecomici vezi volci.
aremorice (triburile) V, 53; VII, 75; VIII, 31.
Ariovistus I, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53; IV, 16; V, 29, 55; VI, 12.
M. Aristius VII, 42, 43.
C. Arpineius V, 27, 28.
arverni I, 31, 45; VII, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 34, 37, 38, 64, 66, 75, 77, 85, 88, 89, 90; VIII, 44, 46.
Q. Atius Varus VIII, 28.
atrebați II, 4, 16, 23; IV, 21, 27, 35; V, 22, 46; VI, 6; VII, 75, 76; VIII, 6, 7, 21, 47.
Q. Atrius V, 9, 10.
Atuatuca VI, 32, 35.
atuatuci II, 4, 16, 29, 31, 32, 33; V, 27, 38, 39, 56; VI, 2, 33.
aulerci II, 34; III, 29; VII, 4, 57; VIII, 7.
aulerci brannovici VII, 75.
aulerci cenomani VII, 75.
aulerci eburovici III, 17; VII, 75.

* Cifra romană indică numărul cărții, iar cifra arabă numărul capitoului.

- L. Aurunculeius Cotta II, 11; IV, 22, 38; V, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 52; VI, 32, 37.
 ausci III, 27.
 Avaricum VII, 13, 15, 16, 18, 29, 30, 31, 32, 47, 52.
 Axona (fluviul) II, 5, 9.
- Bacenis** (pădurea) VI, 10.
 Baculus vezi Sextius
 Balbus vezi Cornelius
 Baleare (insulele) II, 7.
 T. Balventius V, 35.
 Basilus vezi Minucius.
 batavi IV, 10.
 belgi I, 1; II, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 14, 15, 17, 19; III, 7, 11; IV, 38; V, 12, 24, 25; VIII, 6, 38, 46, 54.
 Belgium VIII 46, 49, 54.
 bellovaci II, 4, 5, 10, 13, 14; V, 46; VII, 59, 75, 90; III, 6, 7, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 38.
 Bibracte I, 23; VII, 55, 63, 90; VIII, 2, 4.
 Bibrax II, 6.
 bibroci V, 21.
 bigerrioni III, 27.
 biturigi I, 18; VII, 5, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 21, 29, 75, 90; VIII, 2, 3, 4, 11.
 blannovii VII, 75.
 Boduognatus II, 23.
 boii I, 5; 25, 28, 29; VII, 9, 10, 17, 75.
 brannovici vezi aulerci.
 Bratuspantium II, 32.
 britanni IV, 20, 21, 27, 30, 31, 34; V, 11, 12, 14, 21.
 Britannia II, 4, 14; III, 8, 9; IV, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 30, 37, 38; V, 2, 4, 6, 8, 12, 13, 14, 22; VI, 13; VII, 76.
 D. Brutus III, 11, 14; VII, 9, 87.
- Caburus** vezi Valerius.
 cadurci VII, 4, 5, 64, 75; VIII, 30, 32, 34.
 caeroesi II, 4.
 Caesar vezi Iulius.
 Calenus vezi Fufius.
 caleți II, 4; VII, 75; VIII, 7
 L. Calpurnius Piso¹ I, 6.
 L. Calpurnius Piso² I, 12.
 Camulogenus VII, 57, 59, 62.
 C. Caninius Rebilus VII, 83, 90; VIII, 24, 26, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 44.
 Cantabria III, 26.
 Cantium V, 13, 14, 22.
 carnuți II, 35; V, 25, 29, 56; VI, 2, 3, 4, 13, 44; VII, 2, 3, 4, 11, 75; VIII, 4, 5, 31, 38, 39, 46.
 Carvilius V, 22.
 cassi V, 21.
 L. Cassius I, 7, 12.
 Cassivellaunus V, 11, 18, 19, 20, 21, 22.
 Casticus I, 3.
 Catamantaloedis I, 3.
 caturigi I, 10.
 Catuvolcos V, 24, 26; VI, 31.
 Cavarillus VII, 67.
 Cavarinus V, 54; VI, 5.
 Cavillonum VII, 42, 90.
 celți I, 1.
 Celtillus VII, 4.
 Cenabum VII, 3, 11, 14, 17, 28; VIII, 5, 6.
 cenimagni V, 21.
 cenomani vezi aulerci.
 ceutroni (populație din Provincia) I, 10.
 ceutroni (populație din Gallia belgică) V, 39.
 Cevenni (munții) VII, 8, 56.
 cherusci VI, 10.
 Cicero vezi Tullius.
 Cimperius I, 37.
 cimbrici I, 33, 40; II, 4, 29; VII, 77.
 Cingetorix (trever) V, 3, 4, 56, 57; VI, 8.
 Cingetorix (rege în Cantium) V, 22.
 Cisalpină vezi Gallia Cisalpină.

- Ap. Claudius V, 1.
 C. Claudius Marcellus (consul în 50); VIII, 48, 55.
 C. Claudius Marcellus (consul în 49, văr cu primul); VIII, 50.
 M. Claudius Marcellus VIII, 53.
 P. Clodius VII, 1.
 cocosati III, 27.
 Commius IV, 21, 27, 35; V, 22; VI, 6; VII, 75, 76, 79; VIII, 6, 7, 10, 21, 23, 47, 48.
 Conconnetodumnus VII, 3.
 condruși II, 4; IV, 6; VI, 32.
 P. Considius I, 21, 22.
 Convictolitavis VII, 32, 33, 37, 39, 42, 55, 67.
 coriosoliți II, 34; III, 7, 11; VII, 75.
 L. Cornelius Balbus VIII pr.
 L. Cornelius Lentulus VIII, 50.
 L. Cornelius Sulla I, 21.
 Correus VIII 6, 7, 17, 18, 19, 20, 21.
 Cotta vezi Aurunculeius.
 Cotuatus VII, 3.
 Cotus VII, 32, 33, 39, 67.
 Crassus vezi Licinius.
 cretani (arcași) II, 7.
 Critognatus VII, 77, 78.
 Curio vezi Scribonius.
 daci VI, 25.

Decetia VII, 33.
 diablinți III, 9.
 Dis Pater VI, 18.
 Diviciacus (heduul) I, 3, 16, 18, 19, 20, 31, 32, 33, 41; II, 5, 10, 14, 15; VI, 12; VII, 39.
 Diviciacus (suessionul) II, 4.
 Divico I, 13, 14.
 L. Domitius V, 1.
 Domnotaurus vezi Valerius.
 Drappes VIII, 30, 32, 34, 35, 36, 39, 44.
 Dubis (fluviul) I, 38.
 Dumnacus VIII, 26, 27, 29, 31.
 Dumnorix I, 3, 9, 18, 19, 20; V, 6, 7.

 Dunărea VI, 25.
 Duratius VIII, 26, 27.
 Durocortorum VI, 44.

 eburoni II, 4; IV, 6; V, 24, 28, 29, 39, 47, 58; VI, 5, 31, 32, 34, 35, 44.
 eburovici vezi aulerici.
 Elaver (fluviul) VII, 34, 35, 53.
 eleuteți VII, 75.
 elusați III, 27.
 Epasnactus VIII, 44.
 Eporedorix¹ VII, 38, 39, 40, 54, 55, 63, 64, 67, 76.
 Eporedorix² VII, 67.
 Eratosthenes VI, 24.
 esuvii II, 34; III, 7; V, 24.

C. Fabius V, 24, 46, 47, 53; VI, 6; VII, 40, 41, 87, 90; VIII, 6, 24, 27, 28, 31, 37, 54
 L. Fabius VII, 47, 50.
 Q. Fabius Maximus I, 45.
 Flaccus vezi Valerius.
 Fortuna V, 34.
 Q. Fufius Calenus VIII, 39.
 C. Fufius Cita VII, 3.

gabali VII, 7, 64, 75.
 A. Gabinius I, 6.
 Galba (rege al suessionilor) II, 4, 13.
 Galba vezi Sulpicius.
 galli I, 1, 17, 19, 20, 22, 23, 25, 31, 33, 39, 40, 42, 44; II, 1, 2, 4, 6, 12, 17, 24, 30; III, 1, 2, 3, 8, 10, 11, 14, 18, 19, 28; IV, 2, 3, 5, 6, 13, 15, 20; V, 6, 14, 24, 27, 43, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 57; VI, 1, 8, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 30, 34; VII, 1, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 30, 37, 40, 45, 46, 47, 48, 51, 53, 59, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 73, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89; VIII, 1, 2, 5, 6, 9, 10, 12, 14, 15, 19, 23, 39, 44.

- Gallia I, 1, 2, 3, 16, 17, 20, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 43, 44, 45, 46, 53; II, 1, 3, 4, 35; III, 7, 11, 17, 28; IV, 6, 7, 8, 16, 19, 20, 29; V, 3, 5, 6, 8, 12, 13, 22, 24, 27, 29, 41, 53, 54, 55, 56, 58; VI, 1, 3, 5, 11, 12, 13, 29, 31, 32, 44; VII, 1, 3, 4, 10, 15, 19, 20, 25, 29, 31, 34, 37, 43, 55, 59, 63, 66, 71, 76, 77; VIII, pr., 1, 22, 24, 30, 31, 39, 46, 48, 49, 51, 54.
- Gallia (provincia) I, 19, 20, 28, 35, 44, 53; III, 20; VII, 77.
- Gallia Citerior I, 24, 54; II, 1, 2; V, 1, 2; VIII, 23, 54.
- Gallia Cisalpină I, 10, 24, 54; II, 1, 2; VI, 1.
- Gallia Togata VIII, 24, 52.
- Gallia Transalpină I, 7, 10; II, 2; VII, 1, 6.
- Gallus vezi Trebius.
- Garumna (fluviul) I, 1.
- garunni III, 27.
- gați III, 27.
- geidumni V, 39.
- Geneva I, 6, 7.
- Gergovia VII, 4, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 59.
- germani I, 1, 2, 27, 28, 31, 33, 36, 39, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52; II, 1, 3, 4; III, 7, 11; IV, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 19; V, 2, 27, 28, 29, 41, 55; VI, 2, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 41, 42; VII, 31, 63, 65, 67, 70, 80; VIII, 7, 10, 13, 21, 25, 36, 45.
- Germania I, 2, 31; IV, 4; V, 13; VI, 11, 24, 25, 31; VII, 65; VIII, 25.
- Gobannitio VII, 4.
- Gorgobina VII, 9.
- greci VI, 24.
- graioceli I, 10.
- grudii V, 39.
- Gutuater VIII, 38.
- haruzi I, 31, 37, 51.
- hedui I, 3, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 43, 44, 48; II, 5, 10, 14, 15; V, 6, 7, 54; VI, 4, 12; VII, 5, 9, 10, 17, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 50, 53, 54, 55, 59, 61, 63, 64, 67, 75, 76, 77, 89, 90; VIII, 2, 45, 46, 54.
- helveți I, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 40; IV, 10; VI, 25; VII, 9, 75.
- helvii VII, 7, 8, 64, 65.
- Hercynia (pădurea) VI, 24, 25.
- Hibernia V, 13.
- Hispania Citerior III, 23.
- Iccius II, 3, 6, 7.
- Illyricum II, 35; III, 7; V, 1.
- Indutiomarus V, 3, 4, 26, 53, 55, 56, 57, 58; VI, 2, 8.
- Italia I, 10, 33, 40; II, 29, 35; III, 1; V, 1, 29; VI, 1, 32, 44; VII, 1, 6, 7, 55, 57, 65; VIII, 50, 54, 55.
- Itius (portul) V, 2, 5.
- C. Iulius Caesar *passim*.
- L. Iulius Caesar VII, 65.
- Q. Iunius V, 27, 28.
- Iuppiter VI, 17.
- Iura (munții) I, 2, 6, 8.
- Q. Laberius Durus V, 15.
- T. Labienus I, 10, 21, 22, 54; II, 1, 11, 26; III, 11; IV, 38; V, 8, 11, 23, 24, 27, 38, 46, 47, 53, 56, 57, 58; VI, 5, 7, 8, 33; VII, 34, 56; 57, 58, 59, 61, 62, 86, 87, 90; VIII, 6, 23, 24, 25, 45, 52.
- latobici I, 5, 28, 29.
- Lemannus (lacul) I, 2, 8; III, 1.
- Lemonum VIII, 26.
- lemovici VII, 4, 75, 88; VIII, 46.
- Lentulus vezi Cornelius.
- leponții IV, 10.

- leuci I, 40.
 levaci V, 39.
 lexovii III, 9, 11, 17, 29; VII, 75.
 M. Licinius Crassus (tatăl) I, 21; IV, 1; VIII, 53.
 M. Licinius Crassus (fiul) V, 24, 46, 47; VI, 6.
 P. Licinius Crassus I, 52; II, 34; III, 7, 8, 9, 11, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27; VIII, 46.
 Liger (fluviul) III, 9; VII, 5, 11, 55, 56, 59; VIII, 27.
 lingoni I, 26, 40; IV, 10; VI, 44; VII, 9, 63, 66; VIII, 11.
 Liscus I, 16, 17, 18.
 Litaviccus VII, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 54, 55, 67.
 Q. Lucanius V, 35.
 Lucterius VII, 5, 7, 8; VIII, 30, 32, 34, 35, 39, 44.
 Lugotorix V, 22.
 Luna VI, 21.
 Lutecia VI, 3; VII, 57, 58.
- mandubii** VII, 68, 71, 78.
 Mandubracious V, 20, 22.
 L. Manlius III, 20.
 Marcellus vezi Claudius.
 marcomani I, 51.
 C. Marius I, 40.
 Mars VI, 17.
 Matisco VII, 90.
 Matrona (fluviul) I, 1.
 Maximus vezi Fabius.
 mediomatrici IV, 10; VII, 75.
 meldi V, 5.
 menapii II, 4; III, 9, 28; IV, 4, 22, 38; VII, 2, 5, 6, 9, 33; VIII, 15.
 Mercur VI, 17.
 Messala vezi Valerius.
 Metlosedum VII, 58, 60, 61.
 M. Metius I, 47, 53.
 Minerva VI, 17.
 L. Minucius Basilus VI, 29, 30; VII, 90.
 Mona (insula) V, 13.
 morini II, 4; III, 9, 28; IV, 21, 22, 37, 38; V, 24; VII, 75, 76.
 Moritasgus V, 54.
- Mosa IV, 9, 10, 12, 15, 16; V, 24; VI, 33.
 L. Munatius Plancus V, 24, 25.
- Nammeius** I, 7.
 namneți III, 9.
 nantuati III, 1, 6; IV, 10.
 Narbo III, 20; VII, 7; VIII, 46.
 Nasua I, 37.
 nemeți I, 51; IV, 10; VI, 25.
 Nemetocenna VIII, 46, 52.
 nervii II, 4, 15, 16, 17, 19, 23, 28, 29, 32; III, 5; V, 24, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 56, 58; VI, 2, 3, 29; VII, 75.
 nitiobrogi VII, 7, 31, 46, 75.
 Noreia I, 5.
 Noricum I, 5, 53.
 Noviodunum (cetate a biturigelor) VII, 12.
 Noviodunum (cetate a heduilor) VII, 55.
 Noviodunum (cetate a suessionilor) II, 12.
 numizi II, 7, 10, 24.
- Ocelum** I, 10.
 Octodurus III, 1.
 Ollovido VII, 31.
 Orcynia VI, 24.
 Orgetorix I, 2, 3, 5, 9, 26.
 osismi II, 34; III, 9; VII, 75.
- Pad** V, 24.
 paemani II, 4.
 parisii VI, 3; VII, 4, 34, 57, 75.
 parți VIII, 54, 55.
 Paulus vezi Aemilius.
 Q. Pedius II, 2, 11.
 petrocorii VII, 75.
 M. Petronius VII, 50.
 L. Petrosidius V, 37.
 pictoni III, 11; VII, 4, 75; VIII, 26, 27.
 Pirinei (munții) I, 1.
 piruști V, 1.
 Piso vezi Pupius.
 Piso aquitanul IV, 12.
 Plancus vezi Munatius.

- pleumoxii V, 39.
 Cn. Pompeius Magnus IV, 1;
 VI, 1; VII, 6; VIII, 52, 53,
 54, 55.
 Cn. Pompeius (gal, interpretul
 lui Titurius Sabinus) V, 36.
 Praeconinus vezi Valerius.
 Provincia (Provincia romană,
 Provincia noastră) I, 1, 2, 6,
 7, 8, 10, 14, 15, 33; II, 29; III,
 2, 6, 9; V, 1; VII, 1, 6, 7,
 55, 56, 59, 64, 65, 66; VIII,
 30, 32, 39, 46.
 ptianii III, 27.
 T. Pullo V, 44.
 M. Pupius Piso I, 2, 35.
- Quadratus vezi Volusenus.**
- rauraci** I 5, 29; VI, 25; VII,
 75.
 Rebilus vezi Caninius.
 redoni II, 34; VII, 75.
 Reginus vezi Antistius.
 remi II, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 12; III,
 11; V, 3, 24, 53, 54, 56; VI,
 4, 12, 44; VII, 63, 90; VIII,
 6, 11, 12.
 Rin I, 1, 2, 5, 27, 28, 31, 33,
 35, 37, 43, 44, 53, 54; II, 3,
 4, 29, 35; III, 11; IV, 1, 3, 4,
 6, 10, 14, 15, 16, 17, 19; V,
 2, 3, 24, 27, 29, 41, 55; VI,
 2, 5, 9, 24, 29, 32, 35, 41, 42;
 VII, 65; VIII, 13.
 Ron I, 1, 2, 6, 8, 10, 11, 12,
 33; III, 1; VII, 65.
 Roma I, 7, 31, 39; VI, 1, 12;
 VII, 1, 90.
 roman (poporul) I, 3, 6, 8, 10,
 11, 12, 13, 14, 18, 19, 30, 31,
 33, 34, 35, 36, 40, 42, 43, 44,
 45; II, 1, 3, 13, 14, 15, 31,
 32, 34; III, 23; IV, 7, 16, 17,
 19, 21, 22; V, 3, 22, 27, 28,
 29, 41, 54; VI, 1, 7; VII, 1,
 17, 33, 39; VIII, 1, 7, 44.
 romani I, 13, 14, 17, 18, 22,
 23, 25, 26, 31, 33, 37, 43, 44,
 46, 51; II, 10, 12, 13, 15, 16,
 23, 24, 31; III, 2, 8, 9, 18,
 19, 23, 24; IV, 7, 16, 19, 24,
 30, 34; V, 32, 34, 38, 41, 51,
 56; VI, 1, 4, 7, 8, 10, 34, 35,
 42; VII, 14, 19, 20, 25, 26,
 28, 29, 35, 37, 38, 42, 44, 47,
 48, 50, 55, 61, 63, 64, 66, 69,
 71, 75, 77, 78, 82, 84, 85, 89;
 VIII, 1, 3, 7, 14, 15, 16, 17,
 19, 20, 23, 26, 27, 30, 39, 42,
 45, 47, 48.
 L. Roscius V, 24, 53.
 Rufus vezi Sulpicius.
 ruteni I, 45; VII, 5, 7, 64, 75,
 90.
 Rutilus vezi Sempronius.
- Sabinus vezi Titurius.**
 Sabis (fluviul) II, 16, 18.
 Samarobriva V, 24, 47, 53.
 santoni I, 10, 11; III, 11; VII,
 75.
 Scaldis (fluviul) VI, 33.
 C. Scribonius Curio VIII, 52.
 Sedullus VII, 88.
 seduni III, 1, 2, 7.
 sedusii I, 51.
 segni VI, 32.
 segontiaci V, 21.
 Segovax V, 22.
 segusiavi I, 10; VII, 64, 75.
 M. Sempronius Rutilus VII,
 90.
 senoni II, 2; V, 54, 56; VI, 2,
 3, 4, 5, 44; VII, 4, 34, 56, 58,
 75; VIII, 30.
 Sequana I, 1; VII, 57, 58.
 sequani I, 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10,
 11, 12, 19, 31, 32, 33, 35, 38,
 40, 44, 48, 54; IV, 10; VI, 12;
 VII, 66, 67, 75, 90.
 Q. Sertorius III, 23.
 P. Sextius Baculus II, 25; III,
 5; VI, 38.
 T. Sextius VI, 1; VII, 49, 51,
 90; VIII, 11.
 sibusaii III, 27.
 M. Silanus VI, 1.
 T. Sillius III, 7, 8.
 Soarele VI, 21.
 sotiiați III, 20, 21.

- Spania I, 1; V, 1. 13, 27; VII, 55.
- suebi I, 37, 51, 53, 54; IV, 1, 2, 3, 4, 7, 8, 16, 19; VI, 9, 10, 29.
- suessioni II, 3, 4, 12, 13; VII, 75; VIII, 6.
- sugambri IV, 16, 18, 19; VI, 35.
- Sulla vezi Cornelius.
- Ser. Sulpicius Galba III, 1, 2, 3, 5, 6; VIII, 50.
- P. Sulpicius Rufus IV, 22; VII, 90.
- Surus VIII, 45.
- Tamesis (fluviul) V, 11, 18.
- tarbelli III, 27.
- tarusați III, 23, 27.
- Tasgetius V, 25, 29.
- Taximagulus V, 22.
- tectosagi vezi volci.
- tentheri IV, 1, 4, 16, 18; V, 55; VI, 35.
- tergestini VIII, 24.
- T. Terrasidius III, 7, 8.
- Teutomatus VII, 31, 46.
- teutoni I, 33, 40; II, 4, 29; VII, 77.
- tigurini I, 12.
- Q. Titurius Sabinus II, 5, 9, 10; III, 11, 17, 18, 19; IV, 22, 38; V, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 39, 41, 47, 52, 53; VI, 1, 32, 37.
- Tolosa III, 20.
- tolosați I, 10; VII, 7.
- Transalpină vezi Gallia Transalpină.
- M. Trebius Gallus III, 7, 8.
- C. Trebonius (legat al lui Caesar) V, 17, 24; VI, 33; VII, 11, 81; VIII, 6, 11, 14, 46, 54.
- C. Trebonius (cavaler roman) VI, 40.
- treveri I, 37; II, 24; III, 11; IV, 6, 10; V, 2, 3, 4, 24, 47, 53, 55, 58; VI, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 29, 32, 44; VII, 63; VIII, 25, 45, 52.
- triboci I, 51; IV, 10.
- trinovanți V, 20, 21, 22.
- Troucillus vezi Valerius.
- tulingi I, 5, 25, 28, 29.
- Q. Tullius Cicero V, 24, 27, 38, 39, 40, 41, 45, 48, 49, 52, 53; VI, 32, 36; VII, 90.
- Tullius (legat) VIII, 46.
- turonii II, 35; VII, 4, 75; VIII, 46.
- urbii IV, 3, 8, 11, 16, 19; VI, 9, 10, 29.
- unelli II, 34; III, 7, 11, 17; VII, 75.
- usipeți IV, 4, 16, 18; VI, 35.
- Uxellodunum VIII, 32, 39, 40
- Vacalus IV, 10.
- C. Valerius Caburus I, 47; VII, 65.
- C. Valerius Domnotaurus VII, 65.
- C. Valerius Flaccus, I, 47.
- M. Valerius Messala I, 2, 35.
- L. Valerius Praeconinus III, 20.
- C. Valerius Procillus I, 47, 53.
- C. Valerius Troucillus, I, 19.
- Valetiacus VII, 32.
- vangioni I, 51.
- Varus vezi Atius.
- P. Vatinius VIII, 46.
- Q. Velanius III, 7, 8.
- veliocassi II, 4; VII, 75; VIII, 7.
- Vellaunodunum VII, 11, 14.
- vellavii VII, 75.
- veneți II, 34; III, 7, 8, 9, 11, 16, 17, 18; IV, 21; VII, 75.
- Venetia III, 9.
- veragri III, 1, 2.
- verbigeni I, 28.
- Verbigenus (tribul) I, 27.

- Vercassivellaunus VII, 76, 83,
85, 88.
- Vercingetorix VII, 4, 8, 9, 12,
14, 15, 16, 18, 20, 21, 26, 28,
30, 31, 33, 34, 35, 36, 44, 51,
53, 55, 63, 64, 66, 67, 68, 70,
71, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 89.
- Vertico V, 45, 49.
- Vertiscus VIII, 12.
- Verucloetius I, 7.
- Vesontio I, 38, 39.
- Vienna VII, 9.
- Viridomarus VII, 38, 39, 40,
54, 55, 63, 76.
- Viridoux III, 17.
- viromandui II, 4, 16, 23.
- vocați III, 23, 27.
- Voccio I, 53.
- voconții, I, 10.
- C. Volcaci^{us} Tullus VI, 29.
- volci arecomici VII, 7, 64.
- volci tectosagi VI, 24.
- C. Volusenus Quadratus III,
5; IV, 21, 23; VI, 41; VIII,
23, 48.
- L. Vorenius V, 44.
- Vosegus (muntele) IV, 10.
- Vulcan VI, 21.

RĂZBOIUL CIVIL

- A**carmania (regiune a Greciei) III, 56, 58.
Achaia (regiune a Greciei) III, 3, 4, 56, 57, 106.
Achillas III, 104, 108, 109, 110, 111, 112.
M. Acilius Caninus III, 15, 16, 39, 40.
Acutius Rufus III, 83.
Abucillus III, 59.
Adriatica (marea) I, 25.
Aecus III, 59, 79, 84.
Aeginium (oraș în Epir), III, 79.
L. Aelius Tubero I, 30, 31.
M. Aemilius Lepidus II, 21.
Aetolieni (populație) III, 35.
Aetolia (regiune a Greciei) III, 34, 35, 56, 61.
L. Afranius I, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 51, 53, 60, 61, 63, 65, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 84, 87; II, 17, 18; III, 83, 88, fiul său I, 74, 84; armata lui I, 83; soldații I, 54, 69; afranieni I, 43, 46, 47, 70, 71, 78.
Africa (provincie romană) I, 30, 31; II, 23, 28, 32, 37; armata III, 10; războiul II, 32; vîntul III, 26.
Ahenobarbus vezi Domitius.
Alba (Fucens) (oraș în Italia) I, 15, 24.
Albici (populație gallică), I, 34, 56, 57, 58; II, 2, 6.
Alesia (oraș în Gallia) III, 47.
Alexandria (oraș în Egipt) III, 4, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112; războiul III, 112; armata III, 110.
Allobrogi (populație gallică) III, 59, 63, 79, 84.
Amantia (oraș în Epir) III, 40; amantini III, 12.
Amanus (munte în Asia) III, 31.
Ambracia (oraș în Epir) III, 36.
Amphilocheis (regiune a Greciei) III, 56.
Amphipolis (oraș în Macedonia) III, 102.
T. Ampius Balbus III, 105.
Anas (fluviu în Spania) I, 38.
Ancona (oraș în Italia) I, 11.
Androstenes III, 80.
T. Annius Milo III, 21, 22.
Anquillaria (port pe țărmul Africii) II, 23.
Antiochia (oraș în Siria) III, 102, 105; antiochieni III, 102.
Antiochus Commagenus III, 4.
C. Antonius III, 10, 67; soldații lui III, 4.
M. Antonius I, 2, 11, 18; III, 24, 26, 29, 30, 34, 40, 46, 65, 89.
Apollonia (oraș în Epir) III, 5, 11, 12, 13, 25, 26, 30, 75, 78, 79; apolloniați III, 12, 13.
L. Appuleius Saturninus I, 7.
Apsus (rîu în Illyricum) III, 13, 19, 30.
Apulia (regiune a Italiei) I, 14, 17, 23; III, 2.
Aquitani (populație gallică), I, 39.
Arecomici v. volci.
Arelas (oraș în Gallia) I, 36; II, 5.

- Ariminum (oraș în Italia) I, 8, 10, 11, 12.
 Ariobarzanes III, 4.
 Arretium (oraș în Etruria) I, 11.
 Asculum Picenum (oraș în Italia) I, 15.
 Asia (provincia) I, 4; III, 3, 4, 5, 42, 53, 105, 106, 107; flota III, 5, 7, 40, 106.
 Asparagium Dyrrachinorum (oraș în Illyricum) III, 30, 41, 76.
 Athamania (regiune în Epir) III, 78.
 Athena (orașul) III, 3.
 C. Attius Paelignus I, 18.
 P. Attius Varus I, 12, 13, 31; II, 23, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 43, 44; soldații lui I, 13; II, 34.
 Q. Attius Varus III, 37.
 L. Aurelius Cotta I, 6.
 M. Aurelius Cotta I, 30.
 Ausetani (populație din Spania) I, 60.
 Auximum (oraș în Picenum) I, 12, 13, 15, 31.
 Auximieni I, 13.
 Avaricum (oraș în Gallia) III, 47.
Bagradas (fluviu în Africa) II, 24, 26, 38, 39.
 Balbus vezi Cornelius.
 Belica (poartă a Uticei) II, 25.
 Beoția (regiune a Greciei) III, 4.
 Bessi (neam tracic) III, 4.
 Bibulus vezi Calpurnius.
 Bithynia (regiune a Asiei Mici) III, 3.
 Britannia I, 54.
 Brundisium (port în S-E Italiei) I, 24, 25, 26, 27, 30; III, 2, 6, 8, 14, 23, 24, 25, 87, 100.
 Brundisieni I, 28.
 Bruttium (regiune în sudul Italiei) I, 30.
 Brutus vezi Iunius.
 Buthrotum (oraș în Epir) III, 16.
 Byllis (oraș în Epir) III, 40; byllidensi III, 12.
 L. Caecilius Metellus I, 33.
 Q. Caecilius Metellus Pius Scipio I, 1, 2, 4, 6; III, 4, 31, 33, 36, 37, 38, 57, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 88, 90.
 L. Caecilius Rufus I, 23.
 T. Caecilius I, 46.
 M. Caelius Rufus I, 2; III, 20, 21, 22.
 Caesar vezi Iulius.
 Calagurritani (populație din Hispania Citerior) I, 60.
 Calenus vezi Fufius.
 M. Calidius I, 2.
 M. Calpurnius Bibulus III, 5, 7, 8, 14, 15, 16, 18, 31; fiii lui III, 110.
 L. Calpurnius Piso I, 3.
 Calvinus vezi Domitius.
 C. Calvisius Sabinus III, 34, 35, 56.
 Calydon (oraș în Grecia) III, 35.
 Camerinum (oraș în Umbria) I, 15.
 Campania (regiune din sudul Italiei) I, 14.
 Candavia (regiune din Illyria) III, 11, 79.
 C. Caninius Rebilus I, 26; II, 24, 34.
 Cantabri (populație din nordul Spaniei) I, 38.
 L. Canuleius III, 42.
 Canusium (oraș în Apulia) I, 24.
 Capitolium (colină sacră din Roma) I, 6.
 Cappadocia (regiune în Asia Mică) III, 4.
 Capua (oraș în Campania) I, 10, 14; III, 21, 71.
 Caralis (oraș în Sardinia) I, 30.
 Carmo (oraș în Hispania Ulterior) II, 19.

- Casilinum (oraș în Campania) III, 21.
- C. Cassius Longinus III, 5, 101; flota lui III, 101.
- L. Cassius Longinus III, 34, 35, 36, 56.
- Q. Cassius Longinus I, 2; II, 19, 21.
- Castor vezi Tarcondarius.
- Castra Cornelia (loc lângă Utica) II, 24, 25, 30, 37.
- Castulo (munți în Spania) I, 38.
- Cato vezi Porcius.
- Celtiberia (regiune a Hispaniei Citerior) I, 38, 61.
- Cilicia (provincie romană în Asia Mică) III, 3, 4, 102, 110; legiunea din III, 88.
- Cilicieni III, 101.
- Cinga (riu în nordul Spaniei) I, 48.
- Cingulum (oraș în Picenum) I, 15.
- C. Claudius Marcellus I, 6, 14; III, 5.
- M. Claudius Marcellus I, 2.
- Cleopatra III, 103, 107.
- A. Clodius III, 57, 90.
- P. Clodius Pulcher III, 21.
- Clupea (port pe coasta Africii) II, 23.
- Commagenus vezi Antiochus.
- Compsa (oraș în sudul Italiei) III, 22.
- P. Considius Longus II, 23.
- C. Coponius III, 5, 26.
- Corcyra (insulă în Marea Ionică) III, 3, 7, 8, 15, 16, 58, 100.
- Corduba (capitala Hispaniei Ulterior) II, 19, 20, 21.
- Corfinium (oraș în Italia) I, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 34; II, 28, 32; III, 10.
- Corfinieni I, 21.
- L. Cornelius Balbus Minor III, 19.
- L. Cornelius Lentulus Crus, I, 1, 2, 4, 5, 14; III, 4, 96, 102, 104.
- P. Cornelius Lentulus Marcellinus III, 62, 64, 65.
- P. Cornelius Lentulus Spinter I, 15, 16, 21, 22, 23; III, 83, 102.
- L. Cornelius Sylla I, 4, 5, 7.
- L. Cornelius Sylla Faustus I, 6.
- P. Cornelius Sylla III, 51, 89, 99.
- Cosanium (ținut în Etruria) I, 34.
- Cotta vezi Aurelius.
- Cotus III, 4, 36.
- Crassus vezi Licinius, Otacilius.
- C. Crastinus III, 91, 99.
- Cremona (oraș în Gallia Transpadană) I, 24.
- Creta (insulă) III, 4, 5.
- Curicta (insulă în Marea Adriatică) III, 10.
- Curicum (oraș în insula Curicta) III, 8.
- Curio vezi Scribonius.
- Curius vezi Vibius.
- Cyclade (insule în sudul Mării Egee) III, 3.
- Cypru (insula) III, 102, 106.
- Cyrene (oraș în Africa) III, 5.
- Dalmați (populație din Illyria)** III, 9.
- Damasippus vezi Licinius.
- Dardani (populație din Illyria) III, 4.
- L. Decidius Saxa I, 66.
- Deiotarus III, 4.
- Delphi (oraș în Grecia) III, 56.
- Diana III, 33, 105.
- Dioscorides III, 109.
- Cn. Domitius II, 42.
- L. Domitius Ahenobarbus I, 6, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 34, 36, 56, 57; II, 3, 18, 22, 28, 82; III, 83, 99; fiul lui I, 23; cohorțele lui I, 16, 25; soldații lui I, 22, 23.
- Cn. Domitius Calvinus III, 34, 36, 37, 38, 78, 79, 89; armata lui III, 36; soldații lui III, 37.

- Domnilaus III, 4.
 Dyrrachium (port pe țărmul Illyriei) I, 25, 27; III, 5, 9, 11, 13, 26, 30, 41, 42, 44, 53, 57, 58, 62, 78, 79, 80, 100; lupta de la III, 80, 84, 87, 89.
- Egipt** III, 3, 5, 104, 106; egipteni III, 110, 112, flota din Egipt III, 40; corăbiile egiptene III, 5.
- Elis** (oraș în Peloponez) III, 105.
- Efes** (oraș în Asia Mică) III, 33, 105.
- Epir** (regiune în N-V Greciei) III, 4, 12, 13, 42, 47, 61, 78, 80.
- C. Fabius** I, 37, 40, 48; legiunile lui I, 40.
- Fabius Paelignus** II, 35.
- Fanum** (oraș în Italia, pe țărmul Adriaticii) I, 11.
- Faustus** vezi Cornelius.
- M. Favonius** III, 36, 57.
- C. Fleginas** III, 71.
- Fenicia** III, 3; fenicieni III, 101.
- Firmum** (oraș în Picenum) I, 16.
- Flaccus** vezi Valerius.
- Frentani** (populație din Italia centrală) I, 23.
- Q. Fufius Calenus** I, 87; III, 8, 14, 26, 56, 106.
- Q. Fulginius** I, 46.
- Fulvius Postumus** III, 62.
- A. Gabinus** III, 4, 103; soldații lui III, 4, 110.
- Gades** (oraș în Hispania Ulterior). II, 18, 20, 21; gaditani, II, 18, 20, 21.
- Galatia** vezi Gallograecia. •
- Galli** III, 4; călăreți I, 51; II, 40, III, 22; locuitori ai Galatiei III, 4.
- Gallia** I, 6, 7, 10, 18, 29, 39, 48, 51; II, 1; III, 2, 42, 59, 79, 87; Gallia Citerior III, 87; Provincia I, 39, 22; Gallia Ulterior I, 33; războaiele din III, 59; corăbiile III, 29.
- Gallograecia** (regiune a Asiei Mici) III, 4.
- C. Gallonius** II, 18, 20.
- Gallus** vezi Tuticanus.
- Genusus** (râu în Illyria) III, 75, 76.
- Gergovia** (oraș în Gallia) III, 73.
- Germani** I, 83; III, 4, 52.
- Germania** I, 7, III, 87.
- Germinii** (populație din Epir) III, 6.
- Gomphi** (oraș în Thessalia) III, 80, 81.
- Gracchi** vezi Sempronius
- A. Granius** III, 71.
- Greci** III, 11, 30, 102, 105.
- Grecia** I, 25.
- Hadrumetum** (port pe țărmul nordic al Africii) II, 23.
- Haliacmon** (fluviu în Macedonia) III, 36, 37.
- Hegesaretos**, III, 35.
- Helvii** (populație gallică) I, 35.
- Heraclia Sentică** (oraș în Tracia) III, 79.
- Hercule** (templul lui) II, 18, 21.
- Hiberus** (fluviu în Spania) I, 60, 61, 62, 63, 65, 68, 69, 72, 73.
- Hirpinus ager** (teritoriu în sudul Italiei) III, 22.
- Hirrus** vezi Lucilius.
- Hispalis** (oraș în Hispania Ulterior) II, 18, 20.
- Hispani** II, 21.
- Hispania** I, 22, 30, 37, 38, 39, 74, 85, 86, 87; II, 1, 32, 37; III, 2, 10, 47, 83; cele două Hispanii I, 10, 29, 85; II, 18, 32; III, 10, 73; Hispania Citerior I, 38, 48; II, 7, 18; Hispania Ulterior I, 38, 39; II, 17, 19

- Iacetani** (populație a Hispaniei Citerior) I, 60.
Igilium (insulă lângă țărmul Etruriei) I, 34.
Iguvium (oraș în Umbria) I, 12; iguvieni I, 12.
Ilerda (oraș în Spania citerior) I, 38, 41, 43, 45, 48, 49, 56, 59, 63, 69, 73, 78; II, 17.
Illurgavonezi (populație în Hispania citerior) I, 60.
Illyricum III, 9, 78.
Issa (insulă pe coasta Dalmației) III, 9.
Istrm (Corintic) III, 56.
Italia I, 2, 6, 9, 25, 27, 29, 30, 35, 48, 53; II, 17, 18, 22, 32; III, 1, 4, 6, 10, 12, 13, 18, 21, 22, 29, 39, 42, 57, 73, 78, 82, 87.
Italica (oraș în Hispania Ulterior) II, 20.
Iuba I, 6; II, 25, 36, 38, 40, 43, 44.
Iulia (legea) I, 14.
C. Iulius Caesar passim.
L. Iulius Caesar I, 8, 10; II, 23.
Sex. Iulius Caesar II, 20.
D. Iunius Brutus Albinus I, 36, 56, 57; II, 3, 5, 6, 22.

T. Labienus I, 15; III, 13, 19, 71, 87.
Lacedemona (oraș și regiune din Peloponez) III, 4.
D. Laelius III, 5, 7, 40, 100; corăbiile lui III, 100.
Larinați (locuitorii orasului Larinum în Italia Centrală) I, 23.
Larisa (oraș în Thessalia) III, 80, 96, 97, 98; locuitori ai Larisei III, 81.
Latine (sărbători) III, 2.
Lentulus vezi **Cornelius**.
Lepidus vezi **Aemilius**.
Leptis Minor (oraș pe țărmul nordic al Africii) II, 38.
Libo vezi **Scribonius**.
Liburnice (corăbii) III, 9; flota III, 5.

M. Licinius Crassus III, 31.
Licinius Damasippus II, 44.
Lissus (oraș în Illyricum) III, 26, 28, 29, 40, 42, 78.
Longinus vezi **Cassius**.
Lucania (regiune din sudul Italiei) I, 30.
L. Lucceius III, 18.
Luceria (oraș în Apulia) I, 24.
L. Lucilius Hirrus I, 15; III, 82.
Q. Lucretius Vespillo I, 18; III, 7.
Lupus vezi **Rutilius**.
Lusitani I, 44, 48.
Lusitania (regiune a Spaniei) I, 38.

Macedoneni III, 4.
Macedonia III, 4, 11, 33, 34, 36, 41, 57, 79, 102.
N. Magius I, 24, 26.
L. Manlius Torquatus I, 24; III, 11.
Marcellinus vezi **Cornelius**.
Marcellus vezi **Claudius**.
L. Marcius Philippus I, 6.
Marcus Rufus II, 23, 24, 43.
Marrucini (populație italică) I, 23; II, 34.
Marsi (populație din Italia centrală) I, 15, 20; II, 27, 29.
Massilia (oraș în sudul Galliei) I, 34, 35, 36, 56; II, 1, 3, 17, 21.
Massilieni I, 34, 35, 56, 57, 58; II, 3, 4, 5, 6, 7, 14, 15, 18, 22.
Mauretania (regat în Africa de Nord) I, 6, 39, 60.
Menedemus III, 34.
Messana (oraș în Sicilia) II, 3; III, 101.
Metellus vezi **Caecilius**.
Metropolis (oraș în Macedonia) III, 80.
Metropolitani III, 81.
Milo vezi **Annius**.
Minerva III, 105.
Minucius Rufus III, 7.

- Q. Minucius Thermus I, 12.
 L. Munatius Plancus I, 40.
 Murcus vezi Statius.
 Mytilene (oraș în insula Lesbos) III, 102.
- Narbo** (oraș în Gallia) I, 37, II, 21.
 L. Nasidius, II, 3, 4; corăbiile lui II, 7.
 Naupactus (oraș în Aetolia) III, 35.
 Neapolis (oraș în Italia) III, 21.
 Noricum (regat în estul Alpinilor) I, 18.
 Numizi (populație africană) II, 25, 38, 39, 41.
 Nymphaeum (port pe coasta Illyriei) III, 26.
- M. Octavius** III, 5, 9.
 Octogesa (oraș în Hispania Citerior) I, 61, 68, 70.
 M. Opimius III, 38.
 Orchomenos (oraș în Beoția) III, 56.
 Oricum (oraș în Epir) III, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 34, 39, 40, 78, 90.
 Osca (oraș în Hispania Citerior) I, 60.
 Otacilius Crassus III, 28, 29.
- Paeligni** (populație din Italia centrală) I, 15; II, 29.
 Paelignus vezi Attius, Fabius.
 Palaeste (oraș în Epir) III, 6.
 Parti (popor din Asia Mică) III, 31, 82; războiul cu ei I, 9; III, 31.
 Partini (populație din Illyria) III, 11, 41, 42.
 Q. Pedius III, 22.
 Pelusium (oraș în Egipt) III, 103, 108.
 Pergam (oraș în Asia Mică) III, 31, 105.
 Petra (loc lângă Dyrrachium) III, 42.
 Petraeus III, 35.
- M. Petreius** I, 38, 39, 40, 42, 43, 53, 61, 63, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 87; II, 17, 18.
 Pharus (insulă în fața Alexandriei, în Egipt) III, 111, 112.
 Philippus vezi Marcius.
 Picenum (regiune din Italia centrală) I, 12, 15, 29; cf. Asculum.
 Pirinei (munții) I, 37; III, 19.
 Pisaurum (oraș în Umbria) I, 11, 12.
 Piso vezi Calpurnius.
 Placentia (oraș în Gallia Cisalpină) III, 71.
 Plancus vezi Munatius.
 M. Plotius III, 19.
 Cn. Pompeius Magnus passim; pompeieni passim.
 Cn. Pompeius Magnus (fiul) III, 4, 5, 40.
 M. Pomponius III, 101.
 Pont (regiune în Asia Mică) III, 3, 4.
 M. Porcius Cato I, 4, 30, 32.
 Postumus vezi Fulvius.
 Pothinus III, 108, 112.
 Ptolomaeus Auletes III, 4, 103, 107, 108, 109, 110, 112.
 Ptolomaeus Dionysos III, 103, 107.
 Ptolomais (oraș în Fenicia) III, 105.
 T. Puleio III, 67.
 L. Pupius I, 13.
 Puteoli (oraș în Campania) III, 71.
- Sx. Quintilius Varus** I, 23; II, 28.
- Ravenna** (oraș în Gallia Cisalpină) I, 5.
 Rebilus vezi Caninius.
 Rhascypolis III, 4.
 Rhodanus (fluviul Ron) II, 1.
 Rhodos (oraș pe insula cu același nume) III, 102; flota din Rhodos III, 5, 26, 27, 106.
 Roma I, 14, 33, 53; III, 10, 83, 108, 109.

- Romani I, 30; II, 18, 19, 20, 21; III, 4, 9, 10, 29, 32, 40, 102; cavaler roman I, 17, 23, 77; II, 18; III, 71; poporul roman I, 7, 9, 22, 35; III, 11, 12, 107, 108, 110; senatul și poporul I, 9.
- L. Roscius Fabatus I, 3, 8, 10.
- Roucillus III, 59, 79.
- L. Rubrius I, 23.
- Rufus vezi Acutius, Caecilius, Caelius, Marcius, Minucius, Sulpicius, Vibullius.
- Ruteni (populație gallică) I, 51.
- P. Rutilius Lupus I, 24; III, 56.
- Sabinus vezi Calvisius.**
- Saburra II, 38, 39, 40, 41, 42.
- M. Sacrativir III, 71.
- Sadala III, 4.
- Sallvii (populație din sudul Galliei) I, 35.
- Salonae (port pe coasta Dalmației) III, 9.
- Sardinia I, 30, 31; III, 10.
- Sason (insulă în Adriatica) III, 8.
- Saturninus vezi Appuleius.
- Saxa vezi Decidius.
- Scaeva III, 53.
- Scipio vezi Caecilius.
- C. Scribonius Curio I, 12, 18, 30, 31; II, 3, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43; III, 10.
- L. Scribonius Libo I, 26; III, 5, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 90, 100.
- T. și C. Sempronius Gracchus I, 7.
- Sentica vezi Heraclia.
- L. Septimius III, 104.
- Serapion III, 109.
- Q. Sertorius I, 61.
- P. Servilius Vatia Isauricus, III, 1, 21.
- Sicilia I, 25, 30, 31; II, 3, 23, 30, 32, 34, 37, 43, 44; III, 10, 42, 101.
- Sicoris (râu în Hispania Citerior) I, 40, 48, 61, 62, 63, 83.
- Sirieni III, 101.
- Siria I, 4, 6; III, 3, 4, 31, 32, 88, 101, 103, 105, 110; legiuni syriene II, 88; flota III, 5, 101.
- Spinther vezi Cornelius.
- L. Staberius III, 12.
- L. Stadius Murcus III, 15, 16.
- Sulmo (oraș în Italia) I, 18.
- Ser. Sulpicius II, 44.
- P. Sulpicius Rufus I, 74; III, 101.
- Sylla vezi Cornelius
- Tarcondarius Castor III, 4.**
- Tarracina (oraș în Latium) I, 24.
- Tarraco (oraș în Hispania Citerior) I, 73, 78; II, 21; locuitori din Tarraco I, 60.
- Taurois sau Tauroentum (oraș la sud-est de Marsilia) II, 4.
- M. Terentius Varro I, 38; II, 17, 19, 20, 21.
- A. Terentius Varro Murena III, 19.
- Theba (capitala Beoției) III, 56.
- Theophanes din Mytilene III, 18.
- Thermus vezi Minucius
- Thessalia (regiune în nordul Greciei) III, 4, 34, 35, 36, 79, 80, 81, 82, 100, 101, 106, 111.
- Thessalieni III, 4.
- Thracia III, 4.
- Thraci III, 95.
- Thurii (oraș în Bruttium) III, 22.
- Thurinum (teritoriul din jurul orașului Thurii) III, 21.
- L. Tiburtius III, 19.
- Q. Tillius III, 42.
- Torquatus vezi Manlius.
- Tralles (oraș în Asia Mică) III, 105.
- C. Trebonius I, 36; II, 1, 5, 13, 15; III, 20, 21.
- Triarius vezi Valerius.

- Tubero vezi Aelius.
 Tullus vezi Volcacijs.
 Tuticanus Gallus III, 71.
- Utica** (oraș în nordul Africii)
 I, 31; II, 23, 24, 25, 26, 36,
 37, 38, 44; locuitorii ei II, 36.
- Q. Valerius Orca** I, 30, 31.
L. Valerius Flaccus III, 53.
C. Valerius Flaccus III, 53.
C. Valerius Triarius III, 5, 92.
 Varro vezi Terentius.
 Varus vezi Attius, Quintilius.
- Varus** (fluviu în Gallia) I, 86,
 87.
P. Vatinius III, 19, 90, 100.
 Vespillo vezi Lucretius.
Vettoni (populație din Spania)
 I, 38.
Vibius Curius I, 24.
Vibo (port în Bruttium) III,
 101.
L. Vibullius Rufus, I, 15, 34,
 38; III, 10, 11, 15, 18, 22.
L. Volcacijs Tullus III, 52.
Volcii Arecomici (populație
 gallică) I, 35.
C. Volusenus III, 60.

CUPRINS

Studiu introductiv

pag.
5

RAZBOIUL GALIC

Cartea I . . .	79
Cartea A II-A	115
Cartea A III-A	135
Cartea A IV-A	153
Cartea A V-A	175
Cartea A VI-A	209
Cartea A VII-A	235
Cartea A VIII-A	287

Note

Cartea I . . .	321
Cartea A II-A	333
Cartea A III-A	338
Cartea A IV-A	341
Cartea A V-A	346
Cartea A VI-A	350
Cartea A VII-A	356
Cartea A VIII-A	361

RAZBOIUL CIVIL

Cartea I . . .	365
Cartea A II-A	413
Cartea A III-A	441

Note

Cartea I . . .	505
Cartea A II-A	526
Cartea A III-A	530

Indice

551

Redactor resp. de carte: Elena Curtov
Tehnoredactor: Florica Preda

Dat la cuțes: 18. 08. 1964. Bun de tipar: 20. 11. 1964.
Tiraj: 7000+80 ex. broșate, 3000+45 ex. legate 1/2,
40 ex. lux. Hirtie: scris II A 63 g/m². Format:
54×84/16. Coli editoriale: 32,19. Coli tipar: 35,50.
A.: 11901. Indici de clasificare zecimală: pentru bi-
bliotecile mari 9(37), pentru bibliotecile mici 9.

Tiparul executat sub comanda nr. 5345, la întreprin-
derea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7, Cluj —
R.P.R

AU APĂRUT

HERODOT

Istorii vol. II.

XENOFON

Anabasis

TACITUS

Istorii

Lei 13,50

